

ISSN 2617-0922 (Online)
ISSN 2617-0914 (Print)

**ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
СТУДЕНТСЬКЕ НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО**

ВІСНИК

СТУДЕНТСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА

**ДОНЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА**

ВИПУСК 13

ТОМ 2

**Вінниця
ДонНУ імені Василя Стуса
2021**

ДонНУ імені Василя Стуса
Донецький національний університет імені Василя Стуса

Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса. Том 2 / Ред. кол. Хаджинов І. В. (голова) та ін. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2021. Вип. 13. Т. 2. 353 с.

**Редакційна колегія
Вісника студентського наукового товариства
Донецького національного університету імені Василя Стуса**

Головний редактор:

Хаджинов І. В., д-р екон. наук, професор

Відповідальні редактори:

Дороніна О. А., д-р екон. наук, професор

Пятницькова І. В., канд. іст. наук, доцент

Баєв А. В., канд. фіз.-мат. наук

Леонова Н. Г., канд. хім. наук, доцент

Залужна О. О., канд. філол. наук, доцент

Оверчук В. А., д-р екон. наук, доцент

Гоцуляк Ю. В., канд. юрид. наук

Барібін О. І., канд. техн. наук

Зарішняк І. М., канд. пед. наук, доцент

Роботи друкуються в авторській редакції, в збірці максимально зменшено втручання в обсяг та структуру відібраних до друку матеріалів. Редакційна колегія не несе відповідальності за достовірність статистичної та іншої інформації, що надано в рукописах, та залишає за собою право не розділяти поглядів деяких авторів на ті чи інші питання. Прізвища та ініціали наукового керівника – підкреслені.

*Друкується за рішенням Вченої ради
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(протокол № 5 від «12» листопада 2021 р.)*

ISSN 2617-0922 (Online)

ISSN 2617-0914 (Print)

Адреса редакції:
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21, к. 611;
тел.: (0432) 50-89-37;
e-mail: immilt.div@donnu.edu.ua, <http://jvestnik-sss.donnu.edu.ua>

© Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2021
© Студентське наукове товариство, 2021

ЗМІСТ

Історія та міжнародні відносини

<i>Барбелюк О. Ю.</i> Роман Михайлович Коцюбинський: тернистий шлях наймолодшого сина Михайла Коцюбинського	7
<i>Берегута В. В.</i> Історичне значення пакту Бріана-Келлога як однієї із ідеалістичних ініціатив міжвоєнного періоду	10
<i>Блінова О. У.</i> Господарські зем'яни-шляхти на українських землях у середині XIV – середині XVII ст.	15
<i>Жгут А. В.</i> Міжнародне співробітництво в реформуванні безпекового сектору України.....	19
<i>Заболотний Є. Р.</i> Козацькі організації та їхня медіаприсутність у мережі Інтернет	22
<i>Зверев О. Д.</i> Загальна характеристика сучасної системи міжнародної безпеки.....	27
<i>Кирилюк В. В.</i> Поняття «історичної пам'яті» в «пострадянській історіографії»	33
<i>Костюк С. В.</i> Проблема Північного Кіпру у зовнішній політиці країн Європейського Союзу	36
<i>Коцюруба М. К.</i> Збереження традиційної культури гуцулів в сучасності.....	40
<i>Оцвера А. В.</i> Вплив Twitter-комунікації на міжнародні відносини (на прикладі twitter-повідомлень Д. Трампа)	44
<i>Паламарчук Ю. Д.</i> Революція гідності та інші події 2013–2014 рр. в мас-медіа: інформаційне протистояння, рік восьмий	47
<i>Савчук А. В.</i> Пріоритет держави у кіберпросторі: атака чи захист?.....	52
<i>Сауляк А. С.</i> Медицина часів Русі	56
<i>Симоненко Є. А.</i> Сергій Параджанов: особистість проти системи.....	59
<i>Стаднік А. І.</i> Противовірусні заходи японського уряду в рамках концепції Human Security.....	63
<i>Столяренко Д. О.</i> Місце України в доктрині Байдена	67
<i>Сторожук Р. І.</i> Дискурс наукових досліджень поняття медіації	71
<i>Хаєцька О. В.</i> Двосторонні відносини України та Польщі, як одна з підвалин української євроінтеграції	74
<i>Чегорська Г. Р.</i> Аналітичні центри в Україні та їх роль у формуванні зовнішньої політики держави	78

Право

<i>Бізоня В. В.</i> Інститут сурогатного материнства в Україні та зарубіжних країнах	83
<i>Буравська А. А.</i> Академічна доброчесність в системі правових засобів протидії корупції у сфері освіти та науки	88
<i>Даніленко Я. Р.</i> Ознаки інституту заочного розгляду справи в цивільному процесі України	94
<i>Драч Д. Л.</i> Суб'єкти забезпечення єдності судової практики	97

<i>Захарчук Д. О.</i> Правові аспекти поліпрагмазії як моделі забезпечення лікарськими засобами: поняття, причини, наслідки.....	101
<i>Зубицька І. В.</i> Особливості суб'єктного складу за договором найму (оренди) житла приватного житлового фонду	107

Філологія

<i>Горобець В. А.</i> Профілактика емоційного вигорання банківських працівників	111
<i>Дармограй І. В.</i> Функціонування колоронімів у сучасному англійськомовному рекламному тексті.....	115
<i>Доценко Д. В.</i> Корекція негативних емоційних станів дітей молодшого шкільного віку .	119
<i>Ковальчук Н. Д.</i> Діагностика психологічних особливостей осіб, які мають судимість	123
<i>Левіна М. В.</i> Структурно-граматичні особливості англійськомовних рекламних слоганів одягу та взуття	126
<i>Луцицька Ю. О.</i> Дискурс вакцинації в українській політичній комунікації (за матеріалами дописів українських політиків у Telegram)	129
<i>Мартиненко І. О.</i> Сучасні медіа маніпуляції	133
<i>Мельник П. П.</i> Визначення поняття військової лексики та підходи до її вивчення	137
<i>Мищенко О. С.</i> Алгоритм вивчення антропоморфного коду культури в українській фразеології: прикладний аспект	141
<i>Назарчук О. О.</i> Семантичні особливості оцінної лексики в сучасному англійськомовному інтернет дискурсі (на матеріалі відгуків на сучасні бренди одягу)	146
<i>Осаулко В. І.</i> Деякі складники моделі наближення України до ЄС	150
<i>Покора М. П.</i> Структурно-семантичний аналіз складних економічних термінів у сучасній німецькій мові та їхній переклад українською мовою (на матеріалі німецькомовних газет)	153
<i>Роллер А. Ю.</i> Структурно-семантичні особливості номінації продуктів харчування та страв в англійськомовному Youtube дискурсі	157
<i>Стеценко К. С.</i> Особливості перекладу поезії Василя Стуса.....	160
<i>Стовбун О. В.</i> Забезпечення національної безпеки в процесі реалізації державної політики України	164
<i>Табаран Д. О.</i> Особливості мовної поведінки персонажа художнього твору і її перекладу на матеріалі дискурсивних фрагментів роману Д. Кіза «Flowers for Algernon»	168
<i>Треско Л. В.</i> Кінодискурс в сучасному англійсько- та українськомовному кінематографі	172
<i>Цимбалюк Н. С.</i> «Заплакана Європа» Наталки Доляк: феміністичний дискурс	175
<i>Чумак Р. О.</i> Особливості медичної термінології у середньовісній німецькій мові.....	181
<i>Шах К. М.</i> Механізми вербалізації емоційного стану Василя Стуса у «Листах до сина». 184	
<i>Яремійчук О. В.</i> Когнітивні стилі та особливості прояву стресостійкості у студентської молоді	189

Економічні науки

<i>Вільман Д. Ю.</i> Аналіз доходів від операційної діяльності: практичний аспект.....	193
<i>Вінніченко А. А.</i> Корпоратизація як інструмент удосконалення корпоративного управління державних підприємств	197
<i>Гайдаєнко С. А.</i> Вимушені переселенці як суб'єкти міжнародної міграції в умовах глобалізації.....	201
<i>Гнідунець Д. В.</i> Аналіз сучасних підходів формування системи менеджменту персоналу промислового підприємства	206
<i>Гулевата А. В.</i> Аналіз ліквідності банків та чинників її динаміки в Україні.....	212
<i>Захарчук Д. В.</i> Шляхи використання пластику в циркулярній економіці	217
<i>Зулінська А. Ю.</i> Вплив пандемії Covid-19 на загострення проблем бідності в Україні.....	222
<i>Коваленко А. В.</i> Цифрові інструменти адаптації персоналу за гібридного формату зайнятості.....	227
<i>Ковтонюк Ю. С.</i> Дослідження інвестиційного клімату АПК України	231
<i>Козак А. Р.</i> Роль та місце малого бізнесу в економіці України та світу	236
<i>Оgrenчук В. В.</i> Соціально-демографічні характеристики дітей та молоді України.....	241
<i>Папуга Т. Р.</i> Зарубіжний досвід енергозбереження: перспективи його впровадження на промислових підприємствах України	245
<i>Порохня В. А.</i> Пастка фукідида: ілюзія чи нова реальність американсько-китайських відносин.....	250
<i>Руда Х. І.</i> Джерела фінансування інвестиційних ресурсів	254
<i>Семеренко К. О.</i> Державний борг України: теоретичні аспекти та сучасні тенденції	257
<i>Смірнова К. А.</i> Комунікативні бар'єри в інтернет-спілкуванні та шляхи їх подолання	264
<i>Сотник М. І.</i> Оперативне управління асортиментною політикою ТОВ НВП «Аргон» на основі маркетингового підходу	269
<i>Тригуб А. В.</i> Особливості формування стратегії розвитку підприємства готельно-ресторанної сфери	274
<i>Хижинська М. А.</i> Аналіз чинників оптимізації та їх впливу на структуру капіталу корпорацій в Україні.....	278
<i>Хижинська О.А.</i> Банківська система України: сучасний стан, проблемні аспекти та перспективи розвитку	284
<i>Шайгородська Т. В.</i> Використання концепції зеленої економіки у контексті удосконалення менеджменту компаній аграрного сектору України	290

Природничі та технічні науки

<i>Білич А. О.</i> Проектування та реалізація системи прогнозування погоди.....	294
<i>Вознюк А. Л.</i> Дослідження стану гемоглобіну еритроцитів людини в умовах окисного стресу різної інтенсивності	300
<i>Воронюк О. В., Кульчицька О. Ю.</i> Прогнозування епідемій методами математичного моделювання та машинного навчання	304

<i>Малова Т. І.</i> Дослідження біотопів Вінницької області	309
<i>Маркушевська А. В.</i> Математичне моделювання руху крові в судинах	316
<i>Нединіч А. В.</i> Методи вияву академічного плагіату в наукових роботах здобувачів вищої освіти.....	319
<i>Перепелиця А. С.</i> Порівняльна характеристика об'єктно-орієнтовної та реляційної моделей баз даних.....	324
<i>Погоріла Ю. В.</i> Документування в туристичній галузі України	327
<i>Сіряк Ю. В.</i> Безпроводна передача даних у тренажері «Боксерська груша».....	331
<i>Солодун Т. Р.</i> Транзакції в реляційних базах даних	335
<i>Федоров С. В.</i> Дослідження In Silico особливостей функціонування та будови еритроцитарної метаболічної мережі в поєднанні з циклом метіоніну.....	338

Педагогіка

<i>Безносюк Л. А.</i> Управління ризиками як елемент забезпечення конкурентоспроможності закладу вищої освіти.....	344
<i>Калініченко Т. С.</i> Аналіз особливостей моделей комунікаційних процесів	347

ІСТОРІЯ ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК 929Коцюбинський(477)

РОМАН МИХАЙЛОВИЧ КОЦЮБИНСЬКИЙ: ТЕРНИСТИЙ ШЛЯХ НАЙМОЛОДШОГО СИНА МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

О. Ю. Барбелюк, О. М. Бут

Анотація. У статті проаналізовано життєвий шлях молодшого сина видатного українського письменника Михайла Михайловича Коцюбинського Романа Михайловича Коцюбинського. Визначено, що обставини його життя та діяльності не достатньо дослідженні в сучасній історіографії. Проаналізовано його біографію, охарактеризовано партійну діяльність, роботу в музеї М. М. Коцюбинського у Вінниці, відтворено обставини арешту та розстрілу.

Ключові слова: Роман Коцюбинський, родина, наймолодший син, більшовики.

Роман Коцюбинський був наймолодшою дитиною в сім'ї видатного українського письменника Михайла Михайловича Коцюбинського, тому не дивно, що він отримав багато любові і уваги не тільки від дорослих членів родини, а і від братів і сестер. Мене вразило те, як він тягнувся до своєї родини, до всього навколишнього, що його так цікавило.

Метою даної статті є дослідження життя наймолодшого сина Михайла Михайловича Коцюбинського – Романа. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних завдань: проаналізувати ступінь вивчення обраної для дослідження проблеми в українській історіографії; розглянути життєвий шлях Р. Коцюбинського, охарактеризувати діяльність письменника; висвітлити основні відомості про його особисте життя.

Обрана для дослідження проблема не набула широкого висвітлення в українській історіографії. Життю та діяльності Романа Коцюбинського присвячена стаття Василя Герця. Праця містить уривки із документів. Особливу наукову вагу мають опубліковані дослідником частини допиту Романа Коцюбинського. При підготовці статті були використані спомини та публікації правнука Михайла Коцюбинського – Ігоря Юлійовича Коцюбинського. Вони є цінним джерелом для відтворення долі не лише Романа Коцюбинського, а й всіх нащадків відомого українського письменника.

Роман був четвертою дитиною у родині Коцюбинських. Він народився в Чернігові другого вересня 1901 р. Роман був не тільки улюбленим сином в сім'ї, а і братом, онуком. Михайло Михайлович любив розповідати казки своєму наймолодшому синові. У дитинстві Роман часто хворів, коли він хворів, йому читали книжки, тому з дитинства всією душею віддався книжкам. А вже як навчився читати сам – від книжок його не можна було відірвати. Йому доручили завідувати домашньою бібліотекою. Роман цим дуже пишався і добре виконував свої обов'язки. А ще він дуже любив гратися із собаками Джальмою та Боксом, працювати на своїй грядці та мріяв, щоб його грядка була не гірша, ніж у брата Юрія, хоч той і був старший на 5 років. Найтепліші дитячі стосунки склалися у нього із сестрою Іриною, а потім, коли у неї з'явилися свої дівочі інтереси – крутитися перед дзеркалом, заплітати банти – знову поринув у світ книг [1].

Роман у дев'ять років, склав вступні іспити до Чернігівської чоловічої гімназії, в якій вже навчався його старший брат Юрій. Ходив до гімназії разом із сестрою, але згодом йому не було компанії через те, що Юрій, Віталій Примаков та Оксана мали свою компанію, а Ірина віддавала перевагу подругам. Романові, як то кажуть не було пари. Отож залишався з книжками та мріями. Міг годинами слухати гру Оксани на роялі, сам мав неабиякі здібності до музики та поезії. А ось сили та рішучості набирався у старшого брата та його

друга Віталія [2]. Саме під час навчання Роман почав захоплюватися соціалістичними поглядами, він вступив до нелегального студентського гуртка.

Наступний період життя Романа Коцюбинського є одним із найважчих в його житті. Справа в тому, що в 1913 р. помирає його батько, в 1916 р. – тітка Ліда, в якій він любив в дитинстві сидіти на колінах і слухати розповіді батька. У 1917 р. помирає бабуса, з якою він жив в одній кімнаті і доглядав за старенькою сліпою жінкою. У 1920 р. не стало сестри Оксани, а в 1921 р. – його матері, на цей час йому було 20 років. Смерті близьких йому людей руйнувало і так слабе здоров'я Романа. Проте, у тогочасних умовах він не міг дозволити собі лікування [3].

У 1919 р. Роман Коцюбинський вступив до партії більшовиків і почав працювати на різних посадах комсомольської організації у Чернігові, Москві, навчався у комуністичному університеті імені Свердлова. За протекцією Віталія Примакова, який і після смерті Оксани продовжував підтримувати дружні відносини з Коцюбинськими, партія направила Романа Коцюбинського до армії. Він був призначений воєнкомом корпусного господарства Першого кінного корпусу Червоного козацтва.

Далі на життєвому шляху Романа була Одеса, де він за дорученням партії проводив культурно-просвітницьку роботу серед населення та військових. Тут він працював в редакції газети «Чорноморська комуна», яка виходила українською мовою. Як журналіст, Роман багато друкувався і користувався великою популярністю серед читачів. Забігаючи наперед, хочеться відмітити, що намагаючись вибити у нього зізнання про «контрреволюційну діяльність», енкаведисти пригадували йому цей чотирирічний період перебування в Одесі [3].

Пізніше, він переїздить до Харкова, де навчався в аспірантурі Всеукраїнської асоціації молодих літераторів та науковців (ВУАМЛІН). Після її закінчення його призначили завідувачем наукової бібліотеки Всеукраїнської асоціації марксистсько-ленінських інститутів у місті Харкові, а згодом перевели на посаду – завідувача Книжкової палати України.

Що стосується особистого життя, то Роман Михайлович одружився з Ніною Андрєєвою, яка працювала медсестрою. Але навряд чи у них було велике кохання, якщо воно у них взагалі було. Дітей у них не було, тому вони вирішили усиновити хлопчика із дитячого будинку. Під час цих стосунків, на життєвому шляху Романа трапляється доволі цікава особистість Олена Писаревська. Вона народилася у в'язниці, її мати була ув'язнена після замаху на Столипіна. З Романом вони зустрілися в Харкові і відразу покохали один одного. Однак їхні відносини зустріли осуд, справа в тому, що партійному керівництву не сподобалось, що одружений чоловік залицяється до вдови, яка мала сина Ерлена [4].

У вересні 1933 р. Романа Коцюбинського не обійшла «чистка у партії». Його звинуватили у «притупленні більшовицької пильності до ворогів, які пролізли на усі ділянки роботи» ВУАМЛІН, навіть до бібліотеки, у недостатній боротьбі з націоналістами. Але тоді Романа Михайловича у партії залишили, через вплив та авторитет старшого брата, який перебував на високих партійних посадах.

Наприкінці квітня 1934 р. Олена Писаревська народила Романові сина Юлія. Але радий чоловік не міг оточити увагою родину: весь час забирала робота. Тому Роман Михайлович проситься за станом здоров'я надати йому іншу посаду. Так він стає директором музею М. М. Коцюбинського у Вінниці. Поринає у музейні справи. За допомогою відділу культурної пропаганди обкому він перетворив музей на справді науково-партійний заклад, подавав творчість свого батька з партійних позицій, у дусі інтернаціоналізму та активної боротьби з українськими націоналістами. Однак це не врятувало його від виключення з партії, трохи раніше із партії було виключено і старшого брата Юрія Коцюбинського.

Роман, який фанатично був відданим партії, звинуватив свого брата у зраді партійним інтересам. Враховуючи розкаяння, запевнення у вірності справі партії, Романа Михайловича направляють до Дніпропетровська на посаду завідувача відділу соціального забезпечення. Важко сказати, чи встиг він там розгорнути роботу, бо вже у лютому наступного 1935 р. Роман Коцюбинський приїздить до Запоріжжя, де його мали обрати заступником голови Ротфронтівського райвиконкому, який щойно створили. Така була вказівка обкому партії. До роботи Роман Михайлович не приступив, бо його не обрали, але енкаведистам роботу дав: ті запопадливо заходилися з'ясовувати, хто в обкомі рекомендував не зовсім благонадійного на цю посаду. Зрозуміло, це було після нової вказівки обкому: «Коцюбинському дорогу перекрити» [3].

12 грудня 1936 р. Романа Михайловича арештовують, роблять обшуки вдома, на роботі, виключають з партії. Новий 1937 р. він зустрічає у Лук'янівській в'язниці. Як поводитися тоді з в'язнями, добре відомо: нічні допити, вибивання зізнань, приниження і знущання. Допити, що почалися 22 грудня 1936 р., закінчилися 15 серпня 1937 р. Весь цей час у Києві, Вінниці, Запоріжжі, Одесі, незважаючи на загострення хвороби, Коцюбинський тримався гідно і досить мужньо. У серпні 1937 р. слідчі Давидов та Бондаренко, нарешті, почули те, чого вони прагнули протягом восьми місяців: Роман Коцюбинський «зізнався», що у 1927 р. проводив в Одесі «українізацію по лінії культури». Звинувачувальний висновок затвердив заступник начальника управління НКВС по Вінницькій області Морозов та помічник прокурора СРСР Раєвський. Суд відбувся в Одесі 26 вересня 1937 р. Наступного дня, 27 вересня 1937 р., вирок було виконано. Це засвідчено довідкою, яка є у справі. Незадовго до цього Романові Коцюбинському минуло 36 років [3].

Отже, можна зробити висновок, що Роман Коцюбинський прожив доволі складне життя. Оточений любов'ю родини, він досить рано залишився без батьків і вимушений був вибудовувати самотійне життя. Він був високо освіченою, розумною та талановитою особистістю. І попри його зв'язок із більшовиками, Роман Коцюбинський зробив намагався зберегти родинну пам'яті, передати її нащадкам.

Аннотация. В статье проанализированы жизненный путь младшего сына выдающегося украинского писателя Михаила Михайловича Коцюбинского Романа Михайловича Коцюбинского. Определено, что обстоятельства его жизни и деятельности недостаточно исследованы в современной историографии. Проанализированы его биографию, охарактеризованы партийную деятельность, работу в музее М. Коцюбинского в Виннице, воспроизведены обстоятельства ареста и расстрела.

Ключевые слова: Роман Коцюбинский, семья, младший сын, большевики.

Abstract. The article analyzes the life of the youngest son of the outstanding Ukrainian writer Mykhailo Mykhailovych Kotsyubynsky Roman Mykhailovych Kotsyubynsky. It is determined that the circumstances of his life and work are not enough research in modern historiography. His biography was analyzed, party activities, work in the M. M. Kotsyubynsky Museum in Vinnytsia were described, and the circumstances of his arrest and execution were recreated.

Keywords: Roman Kotsyubynsky, family, youngest son, Bolsheviks.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Шевчук В. «Із вершин та низин». Батьки і діти. Рід Михайла Коцюбинського. URL: <http://www.ukrlife.org/main/evshan/shevchuk5.html>.
2. Нащадки Михайла Коцюбинського. URL: <https://photo-lviv.in.ua/naschadky-myhajla-kotsyubynskoho-hranyteli-rodynnoji-pamyati-video/>
3. Василь Гереї. Доля дітей Коцюбинського. URL: http://na-skryzhalyah.blogspot.com/2016/05/blog-post_64.html
4. Коцюбинський І. Доля синів Михайла Коцюбинського. *Ятрань*. 2009. №9
5. Роман Михайлович Коцюбинський. Родовід. URL: <https://uk.rodovid.org/wk/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81:269453>.

ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ПАКТУ БРІАНА-КЕЛЛОГА ЯК ОДНІЄЇ ІЗ ІДЕАЛІСТИЧНИХ ІНІЦІАТИВ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

В. В. Берегута, І. В. Богінська

Анотація. У статті детально проаналізовано передумови, процес укладення та положення Пакту Бріана-Келлога (Загального договору про відмову від війни як інструменту національної політики) як міждержавного договору. Автором наголошено, що відсутність єдиного погляду на позитивне або негативне історичне значення документу для міжнародних відносин і міжнародного права серед західних дослідників обумовлена різноманіттю підходів до визначення його критеріїв ефективності або неефективності у регулюванні міжнародних політичних процесів, виокремлено головні аргументи науковців та авторів-ініціаторів документу на користь обох позицій та визначено головні причини нереалізованості положень Пакту Бріана-Келлога. Основними методами досліджень стали аналітико-синтетичний, історико-порівняльний та вивчення документів. Автором виділено перспективи подальших досліджень та надано рекомендації щодо розробки теми.

Ключові слова. Пакт Бріана-Келлога, історичне значення, критика, міжнародні відносини, міжнародне право.

Вступ. Завершення Першої світової війни призвело до усвідомлення людством та урядами передових держав Світу потреби сформувати нову повноцінну систему міжнародних відносин, що була б покликана закріпити принципи мирного співіснування та неповторення за будь-яких умов нового військового конфлікту світового масштабу. У період 1919–1939 рр. здебільшого панував ідеалістичний підхід до розуміння міжнародних відносин, відповідно до якого дані цілі в рамках Версальсько-Вашингтонської системи передбачалось досягти шляхом створення міждержавних організацій та інституцій глобального характеру – Ліги Націй, й укладення низки багатосторонніх договорів, які б передбачали роззброєння, обмеження використання зброї, ведення війни або загрози використання сили – наприклад, Пакт Бріана-Келлога. Якщо Ліга Націй стала «інституційним символом» у поглядах ідеалістів, то Пакт Бріана-Келлога – «нормативним символом», що уособлював віру людства в можливість усунення війни як інструмента ведення зовнішньої політики одних держав по відношенню до інших назавжди. Попри це, єдиної точки зору щодо історичної важливості укладення Пакту Бріана-Келлога для міжнародних відносин не існує, оскільки різні найвідоміші дослідники питання, зокрема F. Carroll [1], Г. Кіссинджер [3], Ж.-Б. Дюрозель [4], Nelsson R. [5], Walt S. [6], Oona A. Hathaway, Scott J. Shapiro [8] та Julie M. Bunck [9] виокремлюють як і позитивні, так і негативні його наслідки для політики і людства, що актуалізує потребу визначення та проведення аналізу основних аргументів прихильників та скептиків документу на користь обох позицій.

Метою статті є детальне вивчення позицій та виокремлення аргументів вищезазначених дослідників на користь та протипагу оцінки вагомості історичного значення Пакту Бріана-Келлога для міжнародних відносин та політики, а також аналіз практичної реалізації положень документу.

Результати дослідження. Пакт Бріана-Келлога – це міжнародна угода, що була підписана у серпні 1928 р. в Парижі та ратифікована у 1929 р. переважною більшістю держав Світу та складається із трьох статей, відповідно до яких засуджується «використання війни для врегулювання міжнародних спорів і конфліктів», оголошується відмова держав-підписантів від неї як «інструменту національної політики» стосовно інших країн та підтверджується їхнє зобов'язання «врегулювати суперечки будь-якого характеру» лише мирними засобами [2]. Об'єктивно, підписання Пакту Бріана-Келлога стало найбільшою миротворчою ініціативою з часів завершення Першої світової війни, спрямованої на побудову стійкого міжнародного порядку, стабільного безконфліктного розвитку людства та викорінення війни як явища у міжнародних відносинах.

Історична оцінка Пакту Бріана-Келлога повинна обов'язково передбачати аналіз процесу його укладення, оскільки це дасть змогу чітко зрозуміти первісні цілі документу, які передбачалось досягнути в уявленні його політиків-ініціаторів та держав-підписантів. Головними причинами укладення Пакту стали як і різного роду пацифістські настрої, що поширювались світом після Першої світової війни, так і занепокоєння французького уряду щодо можливого використання Німеччиною військових засобів ведення зовнішньої політики після свого відновлення стосовно Франції, тобто потреба отримати додаткові гарантії французької безпеки. У 1927 р. МЗС Франції А. Бріан звернувся до США з пропозицією укласти двосторонній договір «про вічну дружбу і заборону звернення до війни як знаряддя національної політики». Державний секретар США Ф. Келлог розглядав двосторонній союз як такий, що пов'язуватиме США з проблемами європейської безпеки кордонів Франції, тому він скористався цією ідеєю задля посилення впливу США на світову політику та створення нового політичного об'єднання держав на противагу Лізі Націй, запропонувавши укласти не двосторонній, а багатосторонній договір між «головними державами світу» у 1928 р. про недопустимість війни між ними [1, с. 2].

Попри те, що укладення Пакту стало вагомою подією для міжнародних відносин, його підписання викликало доволі неоднозначну реакцію суспільної думки та призвело до поляризації поглядів ряду вищезгаданих політологів та дослідників щодо історичного значення документу, які поділись на протилежні табори виключного схвалення такого кроку світової спільноти та нищівної критики його тексту положень й загальної недовіри. Головною причиною цього стало формування різних наукових підходів до визначення критеріїв ефективності або неефективності договору з огляду на практичну реалізацію його положень, а отже – і до аргументації власної позиції дослідниками, а також різні погляди на розвиток міжнародних відносин після 1928 р.

Про історичну цінність Пакту Бріана-Келлога з привертанням уваги до різних його позитивних аспектів писали Жан-Батіст Дюрозель, Річард Нельсон, Оона Хатауей, Скотт Шапіро та Bunck J., в основі аргументації позиції яких – розгляд Пакту як події, що започаткувала кардинально новий етап в історії людства, та аналіз юридично-правових особливостей успішної імплементації його положень на практиці.

По-перше, факт укладення Пакту Бріана-Келлога знаменував собою «апогей пацифістської хвилі» та характерної на той час для дипломатії «пактоманії», адже, як зазначає Ж.-Б. Дюрозель, багато людей тоді вірили, що чим більше буде підписано пактів, тим краще їх підписанти будуть дотримуватись даного ними слова [4, с. 83]. Саме поняття «віри» та «надії» стали одними із ключових характеристик Пакту, оскільки, як неодноразово наголошував Р. Нельссон, його укладення, як і заснування Ліги Націй, хоч і не перетворює Світ одразу на «Едемський сад» і не виводить його автоматично із «Бедламу», але «дало для людства нову надію на мир» та стало не «простим актом політики», а «актом віри» в мирне майбутнє Світу [5].

По-друге, у поглядах двох його найбільших прихильників-професорів права – О. Хатауей та С. Шапіро, пакт став революційною подією, започаткувавши зміну одного світового порядку іншим: знищивши «старий світовий порядок», в якому війни були звичним легітимним явищем, пакт побудував «новий світовий порядок», в якому війни та завоювання стануть більш рідкісними. Вони визнають, що війни все ще тривають, однак одним із результатів зміни законності їх ведення повинно стати зменшення вірогідності використання збройних агресій та фактичне отримання певних гарантій безпеки маленькими країнами і націями, що вони не будуть захоплені більшими та потужнішими державами [8, с. 14–20; 6].

По-третє, укладення договору започаткувало процес розвитку міжнародного права в напрямку мінімізації використання зброї та початку війн саме юридичними обмеженнями [9, с. 229]. Принципи, прописані в Пакті Бріана-Келлога, стали основою укладення в майбутньому низки міждержавних договорів, односторонніх актів, або частиною гучних судових процесів тощо. Варто виділити укладення Пакту згоди та співробітництва між

Німеччиною, Великобританією, Францією й Італією у Римі 15 липня 1933 р., в тексті якого держави визнали прихильність принципам Статуту Ліги Націй і Пакту Бріана-Келлога [7, с. 90]. Окрім того, цей документ став одним із вагомих доказів для обвинувачення окремих держав у порушенні міжнародного права. Так, у березні 1938 р. СРСР опублікував заяву у зв'язку із захопленням Австрії нацистською Німеччиною, двічі посилаючись на Пакт: перший раз – визнаючи дії Німеччини протиправними відповідно до зобов'язань, взятих нею за Статутом Ліги та Пактом Бріана-Келлога, та вдруге – висловлюючи готовність брати участь у колективних діях держав з метою зупинення подальшого розвитку агресії, водночас визнаючи свою долю відповідальності та зобов'язання за Статутом Ліги Націй, Пактом Бріана-Келлога та іншими договорами взаємодопомоги із Францією та Чехословаччиною [7, с. 157]. Важливо наголосити, що Пакт став правовою основою виникнення концепції «злочинів проти миру» і згадати, що у Нюрнберзькому процесі 1945–1946 рр. Німеччину, яка, напавши на Польщу, розв'язала Другу світову війну, було визнано країною, що «порушила договір, укладений з іншими державами, що передбачає відмову від війни як засобу національної політики, підписаного в Парижі 27 серпня 1928 р. і відомого як Пакт Келлога-Бріана» [7, с. 793], а також Японію у Токійському трибуналі. Таким чином, Пакт Бріана-Келлога дійсно став одним із вагомих документів у нормативно-правовій регламентації відносин між країнами, на норми якого вони посилались, вирішуючи питання безпеки, війни та миру у міжвоєнний період та після нього.

Інша група дослідників – Генрі Кіссинджер, Герберт Веллс та Стівен Волт, навпаки наголошують на цілковитій недосконалості договору, що завадило йому по-справжньому регулювати міжнародні відносини міжвоєнного періоду. В основі їхньої аргументації – надзвичайно детальний аналіз тексту положень документу та наведення конкретних історичних прикладів, коли документальна «заборона» війни фактично не призвела до її повного викорінення й виокремлення причин цього.

По-перше, країни-підписанти ще не були реально готові відмовитись повністю від війни як засобу зовнішньої політики, і тому, під приводом відсутності чіткої дефініції поняття «війни», «конфлікту» або «агресії» у Пакті, намагались змінити умови договору, аби зберегти війну, виправдовуючи її необхідністю захисту свого політичного суверенітету. Г. Кіссинджер у «Дипломатії» пише про те, що одразу після підписання документу лідери країн намагались в одноосібному порядку прийняти певного роду «винятки з правил», за якими б дозволялось використання війни в чітко обумовлених випадках. Так, наприклад, Франція, Велика Британія та США запропонували кожній нації легалізувати війни самооборонного характеру у разі нападу іншої держави та принцип «свободи дій» у самостійному виборі критеріїв захисту своїх територій, а французький уряд додатково – дозволити війни для виконання своїх зобов'язань за Статутом Ліги Націй, Локарнськими гарантіями та союзними договорами з іншими країнами. Сенат США ратифікував Пакт як такий, що не має жодного практичного значення й не обмежує США у використанні права на самооборону та застосування доктрини Монро. Цінною є думка Г. Кіссинджера про те, що мета, з якою укладався Пакт – заборонити використання війн, – фактично нівелювалась, і виникав своєрідний парадокс, оскільки такі «винятки з правил» охоплювали майже всі можливі ситуації застосування війни [3, с. 250]. Кіссинджер ставить питання: а чи варто було до договору залучати США та інші великі держави, якщо це призводить до їх намагань змінити початковий текст документу та ухвалити одноосібно такі виключення [3, с. 336]?

По-друге, текст Пакту був надзвичайно недосконалим: він жодним чином не регулював механізми примусу дотримання його положень або санкційних заходів до порушника його принципів: усе базувалось «на чесному слові» держав-підписантів, і, як зазначав 31-й Президент США Герберт Гувер у своїй промові («Mr. Hoover's Armistice Day Speech»), було неможливо забезпечити стабільний мир лише завдяки офіційній обіцянці націй, що «базувалась лише на совісті» його не порушувати [5]. Надзвичайно детальну критику тексту Пакту висловив уряд СРСР у своїй «Відповіді на пропозицію приєднатись до пакту Бріана-Келлога 31 серпня 1928 р.». Радянський уряд констатував, що війна

повинна бути всебічно заборонена не лише як засіб національної політики, але й відповідно до інших цілей та у всіх своїх можливих формах: інтервенція, блокада, військова окупація території чи портів тощо, а також висловлював необхідність віднесення до немирних засобів зовнішньої політики, що забороняються Пактом, відмову від встановлення мирних дипломатичних відносин чи розрив таких відносин між народами, що безпосередньо загострить ситуацію і створить сприятливу атмосферу для виникнення нових військових конфліктів, як і не погоджувався із «винятками з правил», що пропонувались урядом Британської імперії [7, с. 84–85].

Підсилення двох вищезазначених аргументів «проти» можливе шляхом аналізу ряду військових конфліктів, які і далі невпинно виникали та які не вдалось попередити або зупинити відповідно до положень Пакту. Так, варто згадати Мукденський інцидент 1931 р., вторгнення Італії до Ефіопії 1935 р., радянсько-фінську війну 1939–1940 рр. або ж німецьку та радянську агресію на Польщу у 1939 р., що призвели до Другої світової війни. Це все говорить про те, що з практичної точки зору Пакт Бріана-Келлога не досягнув своїх основних цілей – остаточно не зміг зупинити війни, запобігти підйому мілітаризму у Світі й закріпити післявоєнний світовий мир.

По-третє, у складних реаліях 1919–1939 рр. лише сам факт заборони використання війни як інструмента зовнішньої політики виявився дійсно недостатнім у встановленні миру в Світі. Хоча війни були заборонені, однак, як вважає Герберт Веллс, фактор нарощування озброєнь окремими державами-підписантами поступово підбурював Світ до нової війни. Він висловлюється про відсутність найменшого практичного значення визнання війни поза законом та, прогнозуючи, зазначав, що мир у світі не настане, допоки людство не вигадає альтернативний спосіб врегулювання суперечок, що могло статись лише тоді, коли країни будуть готові підпорядковуватися окремому органу, що б займався врегулюванням спірних питань [5].

Нарешті, Стівен Волт, як найбільший критик прихильників Пакту Хатауей та Шапіро, визнає, що одних лише правових норм дійсно недостатньо для стримування агресивних прагнень політичних лідерів окремих держав. Волт жорстко критикує їх аргументацію щодо чіткого причинно-наслідкового зв'язку між підписанням Пакту та зменшенням кількості війн, які вже після 1928–1929 рр. нібито «перетворились радше на виняток, ніж на звичне явище». Називаючи Пакт «незрозумілим договором 1928 року», він вбачає справжні причини цьому явищу в розробці ядерної зброї, що робить війну водночас менш необхідною та більш небезпечною, та зростанні рівня економічної взаємозалежності країн, пояснюючи, що держави замість завоювання ресурсів вже мали змогу їх отримувати в ході торговельних переговорів, однак це не має абсолютно нічого спільного із нормами Пакту Бріана-Келлога. Волт розглядає документ як приклад «неправильного ідеалізму», який не лише не зміг зупинити війни, але й навпаки - зробив їх більш ймовірними, та називає факт відмови країнами-підписантами від війни як інструменту політики й вирішення суперечок мирними методами «неактуальним прикладом історії та предметним уроком про те, як не потрібно запобігати війні» [6].

В контексті виокремлення слабких сторін Пакту, доцільним є проаналізувати коментарі одного із його ініціаторів, Френка Келлога, щодо такої критики, оскільки це дасть змогу зрозуміти сприйняття справжнього призначення Пакту та виправдовування такої його недосконалості власне автором тексту положень. Виступаючи перед Радою з міжнародних відносин, Ф. Келлог наголосив на неприпустимості використання сили для дотримання умов пакту, адже «опора на силу перетворить прагнення до тривалого миру в той самий військовий союз, які повинні бути скасовані взагалі» та наголосив, що «нація, яка заявляє, що діє в порядку самооборони, буде зобов'язана виправдовуватися перед судом громадської думки, а також перед учасниками договору». Саме з цієї причини він відмовився включити в текст Пакту визначення «агресора» або поняття «самооборони», посилаючись на неможливість «сформувати всеосяжне юридичне їх формулювання».

Говорячи за наявність таких уточнень в тексті Пакту, Келлог відзначив, що «це не лише не полегшить, а й ускладнить для країни-агресора підтвердження своєї невинності», та, відповідно, послабить «благородство формулювань Пакту». Продовжуючи твердження Келлога про силу громадської думки у забезпеченні умов документу, Г. Стімсон зазначав, що Пакт не передбачає жодні силові санкції, оскільки він вже «покладається на санкції суспільної думки, які можуть стати одними із найбільш дієвих у Світі...» [3, с. 336–337]. Таким чином, можна стверджувати, що навіть ініціатори договору визнавали відсутність його всеосяжного характеру та часткову неконкретизованість.

Висновки. Отже, всі вищенаведені аргументи «за» та «проти» доводять неможливість однозначної оцінки історичного значення Пакту Бріана-Келлога. З одного боку, цей договір став одним із багатьох ідеалістичних намагань людства зберегти післявоєнний мир, заборонивши застосування війни як засобу зовнішньої політики країн, складовою «нового світового порядку» та частково проявляв свою ефективність в нормативно-правовій сфері, а з іншого боку – взагалі не визначав механізми дотримання його умов та не зміг попередити низку військових конфліктів міжвоєнного періоду, які поступово призвели до початку Другої світової війни. Водночас існують різні підходи дослідників щодо виокремлення його історичного значення: якщо науковці-прихильники Пакту переважно наголошують на формуванні такої нової позитивної тенденції розвитку міжнародних відносин у бік викорінення війни, то дослідники-скептики навпаки, – аналізують причини практичної нереалізованості більшості його положень. Об'єктивним залишається те, що Пакт Бріана-Келлога не призвів до остаточного викорінення збройних конфліктів із Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин часів 1919–1939 рр., і головною причиною цьому стала недостатня зацікавленість та неготовність його держав-підписантів реалізувати задекларовані положення й повністю відмовитись від війни як зовнішньополітичного інструменту, що стало наслідком неконкретизованості та узагальненості договору. Провал положень Пакту Бріана-Келлога чітко продемонстрував: війнам неможливо запобігти, лише заборонивши їх на офіційному рівні документально – потрібно розробити настільки ефективні механізми дотримання принципів міжнародного права та окремих документів і методи покарання у разі їх порушення, аби держави дійсно не вдавались до застосування війни та знаходили інші мирні засоби розв'язання міждержавних суперечок.

Перспективним напрямом дослідження і подальшої розробки цієї теми може стати аналіз Статуту Ліги Націй, Локарнського договору 1925 р. та інших документів, що разом із Пактом Бріана-Келлога визначали військово-безпекові принципи мирного облаштування нового світового порядку – це дасть змогу значно глибше дослідити ефективність та роль такого комплексу міжнародних договорів у регулюванні міжнародних відносин міжвоєнного періоду.

Аннотация. В статье подробно проанализированы предпосылки, процесс заключения и положения Пакта Бриана-Келлога (Общего договора об отказе от войны как инструмента национальной политики) как межгосударственного договора. Автором отмечено, что отсутствие единого взгляда на положительное или отрицательное историческое значение документа для международных отношений и международного права среди западных исследователей обусловлено множеством подходов к определению его критериев эффективности или неэффективности в регулировании международных политических процессов, выделены главные аргументы ученых и авторов-инициаторов документа в пользу обеих позиций и определены главные причины нереализованности положений Пакта Бриана-Келлога. Основными методами исследований стали аналитико-синтетический, историко-сравнительный и изучения документов. Автором выделены перспективы дальнейших исследований и даны рекомендации по разработке темы.

Ключевые слова. Пакт Бриана-Келлога, историческое значение, критика, международные отношения, международное право.

Abstract. The prerequisites, the process of concluding, and provisions of the Kellogg–Briand Pact (The General Treaty for Renunciation of War as an Instrument of National Policy) as an international agreement are analyzed in the article. It is emphasized that the lack of a common vision among Western researchers on the positive or negative historical significance of the document for international relations and international law is due to the diversity of

approaches to determining its criteria of effectiveness or inefficiency in regulating international political processes. The paper also highlights the main arguments of scholars and authors-initiators of the document for both positions and identifies the main reasons for the failure to implement the provisions of the Briand-Kellogg Pact. Such research methods as analytical-synthetic, historical-comparative and examination of documents are used in the article. The author highlights the prospects for further research and provides recommendations for the development of the topic.

Keywords. Kellogg–Briand Pact, historical significance, criticism, international relations, international law.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Carroll F. Kellogg–Briand Pact (1928). The Encyclopedia of Diplomacy. Edited by Gordon Martel. 2018. (Wiley Online Library (JohnWiley & Sons, Ltd.)). Pp. 1–4.
2. The Avalon Project : Kellogg-Briand Pact 1928. Yale Law School Lillian Goldman Law Library. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/kbpact.asp.
3. Киссинджер Г. Дипломатия. Москва: Научно-издательский центр «Ладомир», 1997. 847 с.
4. Дюррозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. Київ: Основи, 1999. 903 с.
5. Nelsson R. The Kellogg-Briand pact: world treaty to outlaw war – archive, 1928. *The Guardian*. 2018. URL: <https://www.theguardian.com/world/from-the-archive-blog/2018/jun/14/kellogg-briand-pact-outlaw-war-paris-1928>.
6. Walt S. There's Still No Reason to Think the Kellogg-Briand Pact Accomplished Anything. *Foreign Policy*. 2017. URL: <https://foreignpolicy.com/2017/09/29/theres-still-no-reason-to-think-the-kellogg-briand-pact-accomplished-anything/>.
7. Хрестоматия по истории международных отношений / Сост. Д. В. Кузнецов. В 5-ти книгах. Книга 4. Новейшее время. Благовещенск: Благовещенский государственный педагогический университет, 2013. 2210 с.
8. Hathaway O. The Internationalists: How a Radical Plan to Outlaw War Remade the World. New York: Simon & Schuster, 2017. 608 с.
9. Bunck J. The Kellogg-Briand Pact: A Reappraisal. *Tulane Journal of International & Comparative Law*. 2019, Spring 2019, Vol. 27 Issue 2. Pp. 229–276.

УДК 94:930.2"1386/1648"(477)(045)

ГОСПОДАРСЬКІ ЗЕМ'ЯНИ-ШЛЯХТИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У СЕРЕДИНІ XIV – СЕРЕДИНІ XVII ст.

О. У. Блінова, І. В. Пятницькова

Анотація. У даному дослідженні подано інформацію про господарських зем'ян-шляхти. Описуються їх права та обов'язки у період з середини XIV – по середину XVII століття. Вказуються особливості її майнового та етнічного стану на українських землях. Методологічною основою дослідження є системний підхід, загальнонаукові (аналізу, синтезу, узагальнення) та спеціально-історичні методи. Специфіка досліджуваної теми передбачає застосування порівняльно-історичного методу.

Ключові слова: шляхта, зем'яни-шляхта, привілеї, українська шляхта.

Долучившись до шляхетського стану не значило автоматично отримати всі повноваження шляхетських прав. При поділі шляхти на «нижчу» та «вищу» ставились в пріоритеті два таких основних аспекти: перший – це обсяг прав на земельні володіння, а другий – це юрисдикція, тобто службове та судове підпорядкування шляхтича. До «вищого стану», належали власне, господарські зем'яни-шляхта. Вони в свою чергу були безпосередніми підданими (слугами) правителя, котрі мали право повного та безобмеженого розпорядження маєтками, що становили їхню невід'ємну приватну власність.

Одним із перших дослідників цієї проблеми був М. С. Грушевський, який висвітлював різноманітні аспекти шляхетського стану. Також, цю тему розвивав І. П. Крип'якевич, у його роботі було проаналізовано розвиток шляхетства, що вели свій родовід з Галицько-Волинської держави. На сучасному етапі одними із найгрунтовніших праць з цієї проблематики є роботи дослідниці Н. Яковенко.

Мета цієї наукової розвідки полягає в аналізі процесу розвитку та становлення шляхетського стану зем'ян-шляхти на українських землях у середині XIV – середині XVII ст.

На Київщині набагато виразнішим, ніж на Волині, був наступ на дрібне боярство місцевої адміністрації. Це був регіон, де зосереджувалася основна маса королівщин, а також, де нарівні із господарськими зем'янами мешкали чималі замкові зем'ян-ленники.

Шляхетське походження для людей, зобов'язаних до ординської служби, стало актуальним лише після земських реформ 1560-х рр. Воно було обумовлене формуванням повітових станових корпорацій. Хоча, формально боярство лишилося в старостинському присуді, вони все більше схилилися до нових об'єднань та намагалися вийти з-під влади старост. Ці реформи, за словами М. Довнар-Запольського, провели різку межу між шляхетським самоврядуванням й управлінням рештою суспільних верств, остаточно відгородивши в соціальному плані шляхту від нижчих станів [1, с. 42].

Одним з осередків шляхти-рицарів Правобережжя (так званої околичної шляхти) була давня Овруччина (Зауська волость Овруцького повіту, звідки і друга назва шляхти – зауська шляхта). Вона включала такі райони сучасної Житомирської області, як Овруцький, Коростенський, Народицький, Малинський, Лугинський, Олевський. Основну причину напрочуд одностайного та завзятого опору, який чинили зауські бояри спробам майже всіх старост підважити їхні шляхетські права, В. Антонович вбачав у тому, що заушани були нащадками найдавнішого місцевого руського боярства, коріння якого сягає дружинників київських князів, і саме це породжувало загострене відчуття етнічної та конфесійної (православної) спільності [2, с. 4, 22–39].

Другий аспект справді, у міжетнічних і міжконфесійних конфліктах зауське боярство виступало такою ж злютованою й одностайною силою, як і в боротьбі за свої станові права, а за Руїни демонструвало вельми жорстокий і непримиренний дух ненависті, який розділяв тоді українців і поляків.

Зауським боярським волостям (або, як її називав В. Антонович, «шляхетської околиці»), сприяли тісні згуртування суто поліської специфіки замкнутого побуту, остаточно злютованої спільною зовнішньою загрозою, такою як наступом старост. Відсутність великих розбіжностей у майновому рівні, неабияк сприяла консолідації зауської шляхти.

У 1571 р. за податковою документацією у селі Невмиричах налічувалось такої шляхти – 9 димів, у Левковичах – 6, Барановичах – 2, Кубилині – 15, Закусилах – 4, Гапоновичах Мочульських – 4, Верповському – 2 дими і т. д. [3].

Згідно з реєстром збору людей на військову службу 1579 р., на Заушші й в суміжній Овруччині існувало 32 села такого типу, де значилося 207 боярських димів-дворів [3]. Тобто, беручи за середнім коефіцієнтом залюдненості (5–6 осіб на дим),десь 1200 душ шляхти.

У Литовських статутах 1529 р. і 1566 р. досить детально було розписано процедуру засвідчення шляхетства. Проте, від початку XVII ст. шляхетське походження дрібного шляхтича викликало сумнів і стало особливо актуальним під впливом загальнодержавного законодавства, фактично після сеймової ухвали 1601 р. про утруднення доступу низам до набуття шляхетської гідності.

Дрібні та найдрібніші зем'яни напередодні Національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького становили абсолютну більшість шляхетського загалу. На Київщині їх було понад 76 % від усіх землевласників, хоча належало їм лишедесь 11 % поземельного фонду [4, с. 82]. На Волині співвідношення ще контрастніше: дрібної шляхти нараховуємо до 71 %, а землі в її власності – до 6 % [5].

Вочевидь, процес обезземелення тривав безупинно, супроводжуючи природну циркуляцію землеволодінь між власниками. На межі XV–XVI та XVI–XVII ст., можна спостерігати і два спалахи, коли чергове піднесення князівської потужності, виступало головним прискорювачем правил. Дрібну шляхту розоряли: по-перше дорожнеча військового спорядження, а по-друге – природний приріст населення і множення та розгалуження боярських родин, засновники яких отримали колись земельну вислугу.

Вартості військового обладунку (зброї, панцира та коня), в якому боярин-шляхтич мусив виїжджати сам і ставити свій почет «на потребу господарську», то вона, безумовно, перевищувала прибутки дрібного зем'янина.

За уставом 1529 р., бояри, котрі не мали підданих (яких називали «убога шляхта»), мусили їхати на війну споряджені «водле можности своєї», а в свою чергу нез'ява на службу каралася конфіскацією маєтку. Перераховане в ухвалі 1528 р. озброєння, залишилося обов'язковим до кінця століття.

Очевидно, що родова вислуга яка була отримана кимось з поміж засновників роду, котра з плином часу була розподілена та перерозподілена поміж нащадками, уже не могла їх усіх утримати. Сірячкова шляхта мало чим відрізнялася засобами виробництва від сусіда-селянина, тому що також власноруч обробляла свої ґрунти.

Типовим прикладом щодо малоземельної шляхти може виступати розгалужена родина волинських зем'ян Гуляницьких, таких самих «панів над собою», котрі і згадані Каленські в Заушші, Радіївські на Барщні чи десятки інших зі шляхетської дрібноти.

Мізерні землеволодіння підштовхували представників шляхетського роду Гуляницьких, як і решту такої ж шляхти, до пошуку засобів прожитку. На той час існувало декілька способів покращити своє майнове становище. Однією із найпоширеніших серед них форм була служба на векнязівських і князівських дворах або у судово-адміністративних органах влади. Переважна більшість цих владних структур поповнювалася саме за рахунок дрібної шляхти. Вони обіймали посади штатних канцеляристів, низових судових урядників, адвокатів, тобто найнижчої ланки місцевих органів управління та влади. Це обумовлювалося діючим законодавством та загальними правовими нормами. Вони визначали, що дрібними судовими виконавцями при судах, могли виступати лише особи шляхетського походження.

Іншим способом покращити своє матеріальне становище, зберегти старі та здобути нові привілеї для шляхти залишалася військова служба. Малозаможна шляхта складала основу корогів (підрозділів польсько-литовської армії), які представляли собою легкоозброєну рухливу кавалерію. Кожен шляхтич служив у них у якості гусарів, зі своїм почтом, що включав 2–4 челядника, озброюючи й утримуючи їх на власний кошт.

Шляхетський стан на території України в означений період був достатньо етнічно строкатим. Народність визначалася територіальним розташуванням, і на регіональному рівні мала свої особливості. Зокрема, серед етнічного коріння рядової шляхти центрально-українського регіону в XIV–XV ст. досить часто зустрічалися представники тюркських народів.

З середини другої половини XVI ст. на українських теренах спостерігалася збільшення серед місцевого шляхетського стану литовців, білорусів. За службу вони отримували землі, заводили тут сім'ї, і поступово осідали. Так, литовське коріння мали представники таких родин, як Борецько, Рило, Єрлич, Римша, Ломейко, Корбут, Нарбут та ін. Серед білорусів першими були Богатки, Бурі, Гричини, Гарабурди, Долбенки, Дівочки, Бурчаки, Дручани (в Україні їх називали Дручанами Княгининськими), Овсяні, Потії, Тури, Лойки та ін.

У XIV ст. Закарпаття перебувало під владою Угорщини. Ймовірно, що саме з земель Угорського королівства прийшли на українські землі шляхетські роди Кашаї, Венгрини (Угриновичі), Кокорики, Єштвани (Іштвани), Катунічі, Міроші, Сербини, Балки, Бегери, Макидони. Панування Молдавського князівства на Буковині спровокувало появу на українських землях шляхтичів молдавського походження. Серед них були Волошини (Улашнів), Балики, Бринзи, Івонь, Гавсовичі, Лупандичі, Прокулеї, Мушати, Тисулевичі, Радуновичі, Цати, Сигнатори, Сангурови.

Дуже несподіваними для України є шляхетські прізвища італійського походження: Гузельфі, Квалита, Ганібели Влохи та Ламбардієвичі (Лампарти) Влохи, Карлочі. Їх появу

на українських землях можна пояснити персональними зв'язками з окремими князями, або отриманням земельних вислуг у якості оплати за найманську військову службу.

Розвиток безпосередньо української шляхти був ускладнений політичними обставинами того часу, тривалою відсутністю держави, засиллям польської влади та масштабними процесами полонізації. Прикметний є те, що і в більш пізній час вони мали своє продовження. Зокрема, упродовж XVIII – початку XIX ст. мовно-культурна полонізація на Правобережній Україні спричинила до того, що частина українських родин на мотиві однойменного звучання прізвищ, або їх полонізованої вимови, почали уподібнювати себе зі шляхтою польського походження.

Саме тому, серед «польської шляхти» випадково опинились українські зем'яни такі, як Венгрини (Угриновичі), Борщовські, Вербицькі (згодом Вежбицькі), Бушинські, Вербовські (згодом Вежбовські), Галчиновські, Галузовські (згодом Галензовські), Горайни (відгалуження Бережецьких), Глуські, Головацькі (Гловацькі), Корчовські, Гошовські, Ходаковські та багато інших.

Отже, серед так званої шляхетської ієрархії не менш важливе місце займали господарські зем'яни-шляхта. Зокрема, дрібні та найдрібніші зем'яни напередодні Національно-визвольної війни становили абсолютну більшість шляхетського загалу на українських землях. Це була найбільш вразлива група шляхти, оскільки їх матеріальні статки та землеволодіння були не значними. Збереження права володіти ними вимагало брати участь у військових діях. Це ще в більшій мірі ускладнювало їх матеріальне становище, оскільки передбачало забезпечення себе та почту всім необхідним військовим спорядженням. Також, якщо підсумувати строкатість етнічних витоків української шляхти, то потрібно наголосити на яскраву феноменальність цього явища. Оскільки на українських землях вона поповнювалася татарами, литовцями, білорусами, молдаванами, угорцями, і навіть італійцями. Серед критерій відбору правил не етнічні витoki, а саме мужність і заповзятливість через ситуацію постійної війни зі Степом.

Аннотация. В данном исследовании представлена информация о хозяйственных землях-шляхты. Описываются их права и обязанности в период с середины XIV – по середине XVII века. Указываются особенности ее имущественного и этнического состояния на украинских землях. Методологической основой исследования является системный подход, общенаучные (анализа, синтеза, обобщения) и специально-исторические методы. Специфика исследуемой темы предусматривает применение сравнительно-исторического метода.

Ключевые слова: шляхта, зем'яни-шляхта, привилегии, украинская шляхта.

Abstract. This study provides information on the economic lands of the nobility. Their rights and responsibilities from the middle of the 14th to the middle of the 17th century are described. The peculiarities of its property and ethnic condition in the Ukrainian lands are indicated. The methodological basis of the study is a systematic approach, general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special historical methods. The specificity of the research topic involves the use of comparative-historical method.

Key words: gentry, landowners-gentry, privileges, Ukrainian gentry.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Довнар-Запольський М. В. Украинскии староства в первой половине XVI в. К., 1908. 42 с.
2. Антонович В. Б. Содержание Актов о козаках 1500–1648 год. Архив ЮЗР. К., 1863. Ч. 3, т. 1. 4, 22–39 с. URL: <http://elibrary.shpl.ru/ru/nodes/1810-ch-3-t-1-akty-o-kozakah-1500-1648-1863#mode/inspect/page/7/zoom/4>
3. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Київ: Критика, 1993. 472 с.
4. Яковенко Н. М. Склад шляхти-землевласників Київського воєводства напередодні визвольної війни 1648–1654 рр. Феодалізм на Україні. Київ, 1990. 82 с.
5. Баранович О. Залюднення України перед Хмельниччиною. Ч. 1: Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст. Ол. Баранович, Всеукр. акад. наук Соц.-екон. від. Комісія іст.-геогр. Київ, 1930. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Baranovych_Oleksii/Zaliudnennia_Ukrainy_pered_Khmelnichchynoiu_Ch_1/

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В РЕФОРМУВАННІ БЕЗПЕКОВОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

А. В. Жгут

Анотація. У статті розглядаються питання принципів міжнародної взаємодії держав у сфері безпеки, в тому числі України та Євросоюзу. Аналізуються передумови становлення системи міжнародної безпеки та роль ООН в її забезпеченні, правові підходи до регулювання цієї взаємодії.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародна безпека, міжнародне співробітництво, Євросоюз, положення про взаємний захист і солідарність.

Вступ. Принципи безпекової політики Європейського Союзу (ЄС) залишається надзвичайно важливою та актуальною для держав-членів та для нашої держави, для якої стратегія євро інтеграції є принциповою. Виникнення та подальший розвиток нашої спільної політики безпеки з ЄС в основному обумовлено зміною характеру та інтенсивності загроз зазначеній безпеці. Необхідність вивчення принципів спільної політики безпеки ЄС та України також обумовлена унікальністю створення повністю функціональної, інтегрованої та чітко скоординованої системи управління реалізацією такої політики. Адже з огляду на свої численні виміри та складність, вона враховує інтереси всіх учасників європейського політичного процесу для досягнення максимальної ефективності прийняття рішень, ця система не має аналогів у світі. Тому вивчення інтеграції та використання європейської безпеки у розвитку сектору безпеки в Україні становить інтерес для досліджень.

Активний розвиток безпекової політики країн-учасниць може допомогти покращити управління сектором внутрішньої безпеки. Активна участь України у формуванні та розвитку європейської системи безпеки не лише покращить її здатність забезпечувати національну безпеку, а й сприятиме європейській ідентичності та інтеграції у політичному, економічному, соціальному просторі, культурних та адміністративних аспектах ЄС. [1].

Тобто, мета нашого дослідження з'ясувати стан і потенціал використання принципу співробітництва для реформування безпекового сектору України на прикладі співпраці з ЄС.

Основна частина. У сучасних умовах із посиленням впливу науки і техніки на навколишнє середовище загострюються глобальні проблеми, змінюється структура міжнародних відносин і, як ми бачимо з власного досвіду, відбуваються негативні процеси, що погіршують політичні та економічні відносини, загострюються соціальні конфлікти між країнами, регіонами і націями.

Однією з концепцій, що пояснюють проблеми та явища у світі, є процес глобалізації. Дослідники привертають увагу до всіх аспектів глобалізації, але останнім часом політичні та соціальні аспекти цивілізації все більше залучаються до науки як у себе вдома, так і за кордоном. Слідом за вченими лідери великих світових держав говорять не тільки про позитивний вплив глобалізації на міжнародне співтовариство, а й про негативний вплив на країни. Вони все частіше вказують на можливість спільних спроб країн та міжнародних організацій зменшити вплив негативних наслідків глобалізації на міжнародні відносини та конкретні міжнародні процеси.

З метою вирішення все більш серйозних міжнародних політичних та соціальних протиріч у світі за рахунок посилення співпраці між країнами в останні роки теорія співпраці між країнами набуває все більшого значення [3]. Більше того, у політичній реальності сучасного світу політики все частіше розглядають співпрацю як один із засобів вирішення глобальних конфліктів, і в цьому випадку необхідно враховувати інтереси всіх сторін. Основні положення Статуту Організації Об'єднаних Націй містять основні ідеї та цілі міжнародного співробітництва між країнами, хоча існують відмінності в політичному, економічному та соціальному порядку, але все для підтримання порядку та безпеки у

всьому світі. Принцип співпраці чітко прописаний у статутах багатьох міжнародних організацій та міжнародних договорах і згадується в різних деклараціях та резолюціях [4].

Співпраця між країнами є найбільш перспективним способом досягнення результатів, маючи розвинену інституційну та правову базу, що забезпечує економічне та політичне обґрунтування. Тому в сучасних умовах міжнародне співробітництво є важливим і є одним із дієвих механізмів співпраці між країнами. Коли конфлікт все -таки спалахує, навіть якщо використовується військова сила, співпраця між країнами створює умови для запобігання конфліктам, а коли конфлікти загострюються, їх можна вирішити взаємовигідним способом.

Посилення взаємозалежності і процеси глобалізації породжують фундаментальні нові тенденції у світовій політиці. По-перше, відбувається автономізація діяльності транснаціональних акторів – етнічних, релігійних, культурних, професійних та інших груп, мультинаціональних фірм, представників ринкових, комунікативних, інформаційних, міграційних потоків, а також діаспор, мафіозних кланів, видатних особистостей, приватних осіб тощо . У цих умовах державний суверенітет підривається «розщепленням» лояльності індивіда між трьома щодо самостійними світами – державою, транснаціональними і соціокультурними сферами. По-друге, формуються різноманітними процесами ідентифікації (етнічної, релігійної, груповий) нові держави агресори все більш успішно претендують на свою власну роль у міжнародному житті, прагнучі впливати на структуру безпеки, на дійових осіб, на що виникають між ними конфлікти [2].

Важливою особливістю є те, що зазначені процеси сприяють дестабілізації всієї системи міжнародних відносин, що склалася в результаті різних миротворчих угод. При цьому потужним джерелом дестабілізації стає запозичення державою методів і засобів співпраці. У пошуках нових форм легітимності держава все частіше йде на заміщення відносин громадянської солідарності ринковими відносинами, груповими зв'язками, транснаціональної солідарністю. Роблячи все більше поступок груповий ідентифікації (і груповий винятковості), йдучи на поступки і компроміси у взаємодії з новими державами, держава активно сприяє руйнуванню головних принципів, що становлять саму основу його легітимності: суверенітету, територіальності, політичного представництва.

Тобто, якщо розглядати особливості прояву міждержавного співробітництва в сучасних умовах, то необхідно враховувати два основні обставини: міждержавне співробітництво в «чистому» його вигляді вже не проявляється і те, що кардинальне протиставлення внутрішньої і зовнішньої політики пішло в минуле.

В сучасних умовах міжнародне співробітництво стає основою для здійснення сталого розвитку країни. Держави, спільно, в пошуку спільних рішень і механізмів об'єднуються для подолання спільних проблем і вирішення спільних завдань (як формальних, так і неформальних інститутів) на глобальному і регіональному рівні. Співпраця в міжнародній сфері дає можливість для спільного аналізу досвіду та виявлення перспективних варіантів вирішення проблем, а також найкращих практик діяльності в різних сферах. Для України, як і в цілому для міжнародної спільноти актуальним є питання взаємодії та співпраці держав і міжнародних організацій в політичній, економічній, соціальній, культурній та інших сферах, але при це часто виникають проблеми в міжнародних відносинах, особливо останнім часом з державами і їх міжнародними організаціями на європейському просторі. Без взаємодії держав на міжнародному рівні для забезпечення національної безпеки неможливо в сучасному світі забезпечити боротьбу з глобальними загрозами з урахуванням норм міжнародного права. В Україні, в даний період, для забезпечення національної безпеки і захисту національних інтересів створена правова база [2].

Таким чином, міжнародне співробітництво у сфері безпеки, для нас здійснюється на основі загальноприйнятих принципів і норм міжнародного права та міжнародних договорів ратифікованих України. Основними цілями міжнародного співробітництва у сфері безпеки є: захист суверенітету та територіальної цілісності України; захист прав та законних інтересів громадян України за кордоном; зміцнення відносин зі стратегічними партнерами України; участь у діяльності міжнародних організацій, що займаються питання безпеки;

розвивати двосторонні та багатосторонні відносини; виконувати завдання з безпеки; сприяти вирішенню конфліктів, включаючи участь у миротворчих заходах. В системі міжнародної безпеки в сучасному її вигляді, проявляється своєрідне протиборство двох напрямків, які протилежні одна одній. З одного боку, розвивається національні законодавства в сфері безпеки, а з іншого боку процеси глобалізації [3].

В епоху глобалізації з появою нових викликів і загроз в сучасному світі забезпечення національної безпеки для держав перетворюється в складну і довготривалу проблему. Здатність забезпечити певною мірою національну безпеку можливо тільки з формуванням певної системи колективної і глобальної безпеки. Активно запущені процеси системи колективної оборони, посилюються заходи щодо спільну оборону і військової співпраці. Для більшості європейських країн, стратегія національної безпеки є частиною стратегії міжнародної безпеки, так як всі країни є елементами однієї єдиної системи колективної безпеки. Взаємодія держав з питань міжнародного співробітництва стає важливою умовою щодо забезпечення національної та міжнародної системи безпеки в світі.

Виділяють основні форми взаємодії держав з питань міжнародного співробітництва: «обмін інформацією шляхом направлення і виконання запитів про надання сприяння в проведенні окремих заходів; взаємодія з питань проведення оперативно-розшукових заходів, узгоджених і скоординованих операцій, спрямованих на попередження, виявлення та припинення злочинів; здійснення координації науково-дослідної діяльності з питань, що виникають в процесі співробітництва; організація підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів; проведення науково-практичних конференцій і семінарів з проблем забезпечення національної безпеки; надання правової допомоги у кримінальних справах» [2].

У динамічно мінливих умовах сучасного світу інститут національної безпеки передбачає постійне вдосконалення законодавства, юридичної практики, з урахуванням вимог національного та міжнародного права, а також розвиток двосторонніх і багатосторонніх відносин взаємовигідного та рівноправного партнерства з іноземними державами, міждержавними об'єднаннями, міжнародними організаціями та форумами на основі принципів поваги незалежності і суверенітету, прагматизму, транспарентності, багатовекторності, передбачуваності, неконфронтаційного відстоювання національних пріоритетів, розгортання широкого і недискримінаційного міжнародного співробітництва, сприяння становленню гнучких позаблокових мережевих альянсів, активну участь в них України [2].

При реалізації принципів співробітництва реалізується демократичний контроль над сектором безпеки та повага до прав людини, який є важливим для розвитку України, саме тому постійно розробляються та вдосконалюються навчальні курси, ознайомлювальні семінари та круглі столи для громадянського суспільства, а також підтримку співпраці з відповідними органами безпеки та міжнародними експертними організаціями в інших країнах. Також постійно реалізується фактична охорона кордону з метою посилення здатності боротися з тероризмом та контрабандою зброї відповідно до міжнародних зобов'язань нашої держави. Посилення спроможності органів державної влади контролювати потік коштів для запобігання фінансуванню тероризму та відмиванню грошей.

Як зазначено в Резолюції Ради Безпеки ООН 3423/1, необхідність забезпечення надійності та стійкості критичної інфраструктури та запобігання терористичним атакам набуває все більшого значення. Координатор допомагає національним партнерам впоратися з цим викликом, допомагаючи розробляти методи, законодавство та нормативні рамки для зменшення ризиків ключових елементів соціальної системи (таких як охорона здоров'я, енергетика, зв'язок, банківська справа та інші сфери).

Висновок. Найбільш перспективними напрямками співробітництва між Україною та ЄС у сфері безпеки є посилення демократичного та цивільного контролю над військовими організаціями нашої країни, впровадження заходів національної реформи оборони та активна участь України у місіях та операціях ЄС. Договірна основа, реалізація проектів транскордонного та фінансового співробітництва та поглиблення галузевого економічного співробітництва, зокрема у сфері розвитку ринку озброєнь. Однак у процесі вивчення відносин між Україною та ЄС у сфері безпеки були виявлені деякі перешкоди, які не дають налагодженню ефективної довгострокової співпраці між країною та ЄС.

Найважливішими є повільність реформування українського сектору безпеки, відсутність політичної волі національної еліти до участі у спільному європейському безпековому проєкті, а також стратегічне бачення перспектив розвитку регіону. Для подолання існуючих проблем було внесено деякі пропозиції, зокрема посилення співробітництва на оперативному, тактичному та інституційному рівнях. Україна є найбільш залученою до європейських проєктів безпеки та оборони та розвиває співпрацю між двома країнами. Проєкти оборони та безпеки в Європі та Україні, а також зміцнення демократичних основ українського суспільства підвищують ефективність інтеграції України до ЄС.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы принципов международного взаимодействия государств в сфере безопасности, в том числе Украины и Евросоюза. Анализируются предпосылки становления системы международной безопасности и роль ООН в ее обеспечении, правовые подходы к регулированию этого взаимодействия.

Ключевые слова: международное право, международная безопасность, международное сотрудничество, Евросоюз, договоренности о взаимной защите и солидарности.

Abstract. The article considers the issues of international cooperation of states in the field of information security, including Ukraine and the European Union. The preconditions for the formation of the international information security system and the role of the UN in its provision, legal approaches to the regulation of this interaction are analyzed.

Key words: international law, international security, international cooperation, European Union, UN, OSCE, mutual protection and solidarity clauses.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бучик В. С. Стратегічна культура в спільній політиці безпеки Європейського Союзу: сутність та характеристика навчання. *Економіка та держава*. 2012. № 4. С. 137–141.
2. Бучик В. С. Стан та перспективи співробітництва між Україною та Європейським Союзом у сфері безпеки. *Реальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України: матеріали VII регіон. науково-практичної конф.* (Дніпропетровськ, 14 травня 2020 р.). Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2020. С. 127–129.
3. Ратифікація Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та її протоколів (Протокол щодо запобігання, припинення та покарання торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми) та Протоколу проти імпортової контрабанди мігрантів сухопутним, повітряним та морським транспортом). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1433-15#Text>
4. Бучик В. С. Стратегическая культура в политике социального обеспечения Европейского Союза: характеристика дня и ночи. *Экономика и государство*. 2012. № 4. С. 137–141.
5. Finnemore M., Hollis D. Constructing norms for global cybersecurity. *The American journal of international law*. Cambridge, 2016. Vol. 110, N 3. P. 430.

УДК 94(477):004.738.5

КОЗАЦЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЇХНЯ МЕДІАПРИСУТНІСТЬ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Є. Р. Заболотний, К. І. Мєлєксєєв

Анотация. У статті розглядаються питання популяризації козацьких громадських організацій, як осередків які своєю діяльністю, зокрема і в інтернет-просторі, заохочують до вивчення історії козацтва, його традицій, пропагуючи при цьому здоровий спосіб життя і патріотизм. Зроблено акцент на їх значенні в контексті інформаційної війни як одного із інструментів протистояння спекуляції інститутом козацтва і його історичним символізмом, задля підтримки ворожого історичного наративу.

Ключові слова: онлайн-медіа простір, козацтво, козацькі громадські організації, громадські організації, не державні організації

Сучасне українське козацтво – система самодіяльних об'єднань громадян України, створених із метою відродження традиційних козацьких цінностей (з урахуванням реалій сьогодення), як фундаменту розбудови незалежної Української держави. Оформлюючись

здебільшого у формах не державних організацій, новітні козаки утворили безліч самостійних організацій, об'єднаних спільними ідеалами, але з власними системами організації, власними цілями, власним баченням місця козацтва у сучасній Україні. Відповідно, такі організації намагаються розповсюджувати інформацію про себе, кожна претендує на роль «справжніх» відновлювачів козацької слави. З інформатизацією суспільства, поширенням доступності Інтернету, козацькі недержавні організації, з їх специфічними поглядами на історію, культуру та місію українства стали частиною українського інфопростору та інформаційного протистояння навколо історії України.

Українськими авторами нерідко аналізувалися питання ідеологічних протистоянь навколо історії в контексті сучасних подій [1]. Проте особливості представлення історії України на просторах «всесвітнього павутиння» залишаються широким простором для досліджень. Новітній термін «постправада» характеризує нелегкість поширення достовірної інформації (як про сучасні події, так і про минуле) в сучасному суспільстві, яке постійно «поспішає», не має часу для ретельного дослідження отриманої інформації. Це може сприяти шкідливим, навмисним інформаційним впливам на інфопростір, особливо, якщо мовний бар'єр між інформаційними суперниками відсутній, або є незначним [2]. Як стверджував К. Мелєкєсцев, для сучасних політиків важливе значення має «майстерність ведення сторінок у соціальних мережах, а також розповсюдження повідомлень, які відповідають історичним наративам за преференцією держав» [3].

Подібно до політиків та політичних кіл, така «майстерність» необхідна й козацьким організаціям, зацікавленим у питаннях власного іміджу, патріотичного виховання та поширення інформації про свою діяльність. Їхня медіа присутність, таким чином, представляє науковий інтерес. Наприклад, козацькі організації Московщини були та залишаються темою наукових розвідок дослідників з різних країн світу, про що писалося в попередній статті для збірника СНТ. Тим часом, тема медіа-образу козацтва України все ще недостатньо розкрита [4].

Відповідно, мета цієї статті – заповнити такий пробіл у вітчизняній історіографії, представивши першу спробу огляду та аналізу матеріалів вебсайтів низки українських козацьких організацій, відмітивши їхні характерні риси, особливості будови сайтів, характер представленої інформації, її зв'язок із ширшою тематикою історії України.

За даними ВГО «Спілка ветеранів та працівників силових структур України» «Звитяга», в Україні існує близько 800 козацьких громадських організацій (як загальнонаціональних так і регіональних) що об'єднують в своїх лавах понад 100 тисяч українців-козаків та згідно з соціологічними опитуваннями реальна кількість людей, що вважають себе козаками за родом і духом, може становити в рази більше названої чисельності. Більшість організацій мають електронні ресурси, дослідивши які можна визначити ідейну спрямованість, особливості інформаційної діяльності та цілі які ставлять перед собою їх члени [5].

На сайті громадської організації Олександрійського крайового козацького товариства «Козацький Звичай», що має назву «Олександрійське козацтво: літопис козацького товариства» розміщено «дошку козацької слави». На цій «дошці» представлено портрети найвидатніших діячів місцевого козацтва, серед яких: отамани Н. Григор'єв, А. Голуб, Ю. Тютюнник, П. Хмара, А. Додул, Ф. Уваров, Г. Гнененко, Ю. Пестушко. Представлено відеоролики патріотичного змісту. Організація ідентифікує себе як ідейний правонаступник, спадкоємець, продовжувач «господарських, історичних та патріотичних традицій захисників України та Православної Церкви, козаків Славного Війська Запорозького Низового». Має гасло «Ми за свій рідний край, за прадавній козацький звичай» [6].

Міжнародна оборонно-спортивна організація «Українське козацтво» має офіційний інтернет-ресурс, де можна ознайомитися зі статутом товариства, задати питання, та знайти багато цікавих матеріалів з історії козаччини. Також розміщено каталог статей, ряд відеоматеріалів та фотогалерею. Ресурс створений для людей, що цікавляться козацькою там етикою: головним завданням проєкту є патріотичне виховання, підвищення рівня

української культури і свідомості кожної людини та суспільства в цілому. Автор та адміністратор, сотник центрального округу українського козацтва – Лисенко Дмитро Ігорович [7].

Всеукраїнська ГО «Українське Реєстрове Козацтво» веде широку інформаційну діяльність, на сайті організації можна ознайомитися з фото та відеосюжетами, що спрямовані на популяризацію історії України та інституту козацтва. Серед них репортажі та статті, наприклад, про святкування дня покрови в м. Ужгород, зустріч Гетьмана «Українського Реєстрового Козацтва» А. І. Шевченка з Папою Римським Іваном-Павлом II, який звернувся до козаків українською мовою. На телеканалі «Телевсвіт» 26.09.2017 р. в рамках програми «Суб'єктив», А. І. Шевченко розповів про мету створення та сферу діяльності сучасних реєстровців. Організація має власний друкований орган «Україна Козацька» (головний редактор Дмитро Григоренко), газета доступна і в електронному форматі, у ній можна ознайомитися з новинами товариства, наказами керівництва, також публікуються тематичні статті та художні твори. Створена добірка козацьких пісень, частина з яких виконана реєстровцями. Основною метою діяльності Українського Реєстрового Козацтва є сприяння розбудові України як суверенної, самостійної та незалежної, демократичної і правової держави, з козацькою моделлю демократії, яка гармонійно поєднує вольності й свободи з дисципліною та порядком у державі. Гаслом організації є: «До міцної держави та добробуту народу України через духовність і патріотизм кожної людини» [8]. Певною мірою, ГО «УРК» виділяється серед інших організацій тим, що меншою мірою робить фокус на співпраці козаків з православною церквою (напроти, згадується зустріч з Папою Римським). Здебільшого, організація вважає за предмет гордості свою численність та широку роботу з громадськістю, на перевагу іншим, більш релігійним НДО.

Інтернет-ресурс міжнародної козацької організації «Козацтво Запорозьке» містить короткі біографічні відомості про найвидатніших діячів козащини, фотогалерею та короткі звіти про діяльність структурних осередків, серед яких: 12 жовтня 2018 р. згідно плану діяльності Одеського Округу МГО «Козацтво Запорозьке» «з метою національно-патріотичного та військового виховання молоді, відродження та популяризації славетних козацьких традицій нашого народу, виховання молоді в дусі Козацького лицарства», на базі Одеського Військово-Морського ліцею була проведена інтелектуально-спортивна гра «Козацькі ігри», присвячена Дню захисника України та Дню українського козацтва. 09 жовтня 2019 р. представники Сумської паланки Міжнародної громадської організації «Козацтво Запорозьке», Сумського окремого Спасо-Преображенського козацького полку, Сумського обласного військового комісаріату та ветеранських організацій взяли участь в урочистостях з нагоди Покрову Пресвятої Богородиці, Дня захисника України, та Дня українського козацтва в Сумському вищому училищі мистецтв і культури імені Д. С. Бортнянського. 1–6 серпня 2019 р. організовано та проведено козацький похід верхом на конях з м. Славута до м. Почаїв, протяжність маршруту понад 350 км. У поході приймали участь 33 козаки та 5 джурів. В поході козаки Славутської Паланки супроводжували Почаївську Ікону Божої Матері в церковній ході. Відвідали Свято-Успенську Почаївську Лавру. Провели 3 зустрічі з жителями міст Острога, Кременця, Почаєва. На думку очільників організації, проведення таких військово-патріотичних заходів сприяє відродженню національної свідомості та патріотизму. Таким чином, ми бачимо, що козацькі організації мають схильність до фокусування на своїй співпраці з церквами, особливо православ'ям [9].

Всеукраїнська федерація «Спас» веде активну пропаганду здорового способу життя в тому числі і на просторах інтернету, на Facebook-сторінці організації розміщені відео фрагменти з тренувань козаків, де наглядно демонструються елементи бойового мистецтва, комплекси вправ для навантаження тієї чи іншої частини тіла. Театр козацького бою «Запорозький Спас» включає: елементи акробатики, роботу з традиційною козацькою зброєю, козацькі танці і забави, відео фрагменти постановок доступні на офіційному сайті. Головною метою федерації є «сприяння розвитку української культури та збереження

українських національних традицій, поширення і пропаганда козацького бойового Звичаю Спас, сприяння у патріотичному вихованні дітей та молоді» [10]. Так само, козацькі традиції в риториці авторів сайту поєднуються з релігійним звичаєм.

ВГО «Всеукраїнське козацьке військо» має офіційну сторінку в Facebook, де адміністратори розміщують пости, з яких можна дізнатися про заходи здійснені товариством. Варто відзначити, що організація має на меті поширення і популяризацію історії національно визвольного руху в Україні, Шляхом проведення заходів вшанування загиблих героїв. Завітавши на сторінку, можна знайти багато цікавих фактів про козаків і їх лідерів [11]. Цей приклад стосується вже менш релігійної, більш секулярної версії популяризації козацтва.

Діяльність Всеукраїнської дитячої громадської організації «Козаченьки» спрямована на патріотичне виховання дітей в дусі загальнодержавних цінностей, козацьких традицій. Для досягнення цієї мети організація виконує такі завдання: збереження в Україні суспільної злагоди та виховання молоді на основі загальнодержавних цінностей; формування у дітей і юнацтва моральних якостей, патріотизму, ініціативності, наполегливості; розвиток особистості, талантів, розумових та фізичних здібностей дитини; виховання поваги до національних цінностей, мови, культури та традицій; сприяння і всебічна підтримка здорового способу життя; зміцнення дружби між дітьми та юнацтвом різних регіонів України; акумуляція та цільове спрямування інтелектуальних, інформаційних, організаційних, фінансових та матеріальних ресурсів на здійснення програм організації. Організація здійснює освітянську та патріотично-виховну роботу з дітьми та молоддю, яка охоплює різноманітні заходи та акції: організування творчих вечорів, концертів, козацьких спортивних змагань, конкурсів малюнків, дитячих літніх таборів, конференцій. Важливою складовою діяльності організації є виконання програми «Лицарські звитяги», в межах якої проводять всеукраїнські оздоровчо-навчальні табори «Школа лицарства», «Турнір – Лицарські звитяги». На сайті організації розміщені фотозвіти з цих заходів [12].

Всеукраїнська громадська козацька дитяча організація «Дніпровська Січ», як правонаступник громадської козацької дитячої організації «Троєщинська Січ». Основною метою діяльності організації є сприяння відродженню й розвитку козацьких цінностей, традицій, звичаїв тощо. Своїми завданнями члени «Дніпровської Січі» обрали: виховання в учнів глибоких і стійких національно-патріотичних переконань, підготовку молоді до творчої праці, військової служби та захисту Батьківщини; формування моральних якостей: мужності, сміливості, чесності, справедливості, рішучості, ініціативності, наполегливості, витривалості, фізичне загартування; опанування козацької культурної спадщини, козацьких звичаїв, традицій, ритуалів зміцнення і розвиток дружби між дітьми та юнацтвом різних регіонів України та інших держав. Організація має офіційний сайт, де можна ознайомитися з актуальними новинами, планом заходів, документами та фотогалереєю [13].

Всеукраїнська громадська організація «Козацька Територіальна Оборона» має офіційну сторінку в мережі Facebook, на сторінці розміщені пости присвячені рубриці «цей день в козацькій історії», в блоці опублікованих можна оглядово ознайомитися з фактами з історії козацтва, біографіями визначних діячів епохи та наглядними ілюстраціями. Також публікуються новини товариства, відомості про проведені заходи, які нерідко супроводжуються фото та відеоматеріалом [14].

Перший Козацький Полк Козаків-Характерників Івана Сірка, представлений офіційним сайтом, де розміщено багато відео матеріалів, що стосуються козацької історії та бойового мистецтва. На сайті можна побачити цілий ряд ілюстративних матеріалів, де зображені як видатні діячі епохи так і безіменні козаки та символи їхнього духу. Електронний ресурс дає змогу ґрунтовно ознайомитися з діяльністю організації, дізнатися про історію та мету її створення (у розділі «літопис»). Головна мета цієї громадської організації – «досягти повної відповідальності держави перед людиною за свою діяльність демократичним шляхом організації цивільного і громадського контролю над воєнною

організацією і правоохоронними органами Держави та будь-якими іншими установами та організаціями, з метою захисту молоді та громадян України від свавілля влади, судів, правоохоронних органів, чиновників, та будь-яких інших установ або організацій, якщо їх дії суперечать існуванню Демократичних принципів, Прав та Свобод громадян України, закріплених Конституцією України» [15]. Як ресурс «характерників», він менше фокусується на релігійній, християнській стороні козацької історії, а більше – на ідеях вольності, боротьби проти свавілля чиновництва, яку пов'язують з прочитанням образу Івана Сірка, бунташного отамана, який мав небагато поваги до політиків Гетьманщини.

«Старосарматська сотня Козацького полку Війська Запорозького низового» має офіційний інтернет-ресурс, де в основному розміщено фотоматеріали, які стосуються діяльності організації та художні ілюстрації центральним образом яких є козак. Також організація має Facebook сторінку під назвою «Писарська служба Козацької паланки Війська Запорозького Низового», де розміщені короткі відомості з історії ГО [16]. Знову ж так, фокус організації на «старій, дохристиянській» компоненті образу козацтва.

Інгульська паланка українського козацтва в інтернет-просторі представлена Facebook сторінкою, де розміщують інформацію про культурно-масові заходи організації, фото та відео матеріали, (серед яких фото тематичних музейних експонатів та реконструйованих зразків одягу) ілюстрації та посилання на контент присвячений козацтву [17].

Отже, проаналізувавши деякі електронні ресурси Українських козацьких громадських організацій можна зробити висновок про те, що вони ведуть досить активну діяльність в інтернет-просторі. Більшість цих осередків мають на меті популяризацію інституту козацтва, та їх традицій, відродження національної пам'яті та свідомості, прагнуть стати надійною опорою держави, в тому числі в контексті охорони правопорядку (статус, який низка організацій «козаків» отримали на Московщині). Серед таких ГО варто виділити найбільші, такі як «Українське реєстрове козацтво», яке веде широку громадську та інформаційну діяльність, зокрема і на просторах Інтернету, також варто виділити «Козацтво Запорозьке».

На думку автора, особливої поваги заслуговують дитячі військово-патріотичні козацькі організації, які сприяють формуванню серед дітей та молоді поняття важливості та користі заняття спортом, та ведення здорового способу життя. Такі організації сприяють формуванню засад патріотизму, пропагують та сприяють розвитку української народної культури, що є вкрай важливим в, на жаль, небезпечних умовах інформаційної війни проти української історії, політичної повістки, навіть самої ідеї окремішності українства.

З огляду матеріалів, описаних у статі, варто надати рекомендації органам влади та керівництву козацьких не державних організацій. Необхідно зазначити, що велика частина таких організацій не має ресурсів у мережі, і з точки зору інтересів держави та захисту національних інтересів українців це цілком можна вважати значним мінусом, оскільки в наш час всесвітнє павутиння є одним з найпростіших і найдоступніших інструментів популяризації зокрема і подібних організацій. Однак, в ході дослідження була простежена позитивна тенденція поступового збільшення в останні роки кількості офіційних ресурсів за рахунок створення сторінок у соцмережах (Facebook).

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы популяризации казачьих общественных организаций, как ячеек которые своей деятельностью, в том числе и в интернет-пространстве, поощряют к изучению истории казачества, его традиций, пропагандируя при этом здоровый образ жизни и патриотизм. Сделан акцент на их значении в контексте информационной войны как одного из инструментов противостояния спекуляции институтом казачества и его историческим символизмом, для поддержки враждебного исторического нарратива.

Ключевые слова: онлайн-медиа пространство, казачество, казацкие общественные организации, общественные организации, негосударственные организации

Abstract. The article considers the issues of popularization of Cossack NGOs and how their activities, particularly in the Internet space, encourage the study of Cossack history, their traditions, while promoting a healthy lifestyle and patriotism. Emphasis is placed on their significance in the context of information warfare as one of the

tools to counter speculation by the Cossack institution and its historical symbolism, in order to support the hostile historical narrative.

Keywords: online media space, Cossacks, Cossack organizations, non-governmental organizations, NGO

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Mieliekiestsev K. Polish-Ukrainian relations and the issue of historical grievances in the societies of two countries. *Історичні і політологічні дослідження. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса*, 2017. № 1. С. 270–283.
2. Mieliekiestsev K. The “Post-truth era” and its effects on public perception of Georgian and Ukrainian history. *15th International Silk Road virtual conference. Conference Proceedings (Silk Road 2020) = ძველსაზღვრის გზის 15-ე ვირტუალური საერთაშორისო კონფერენცია. Silk Road Conferences. October 09–10. Tbilisi, Georgia, 2020*. pp. 24–32.
3. Мелекесцев К. Історія України в політичних маніпуляціях епохи постправди. *Історичні і політологічні дослідження*. № 1 (66). С. 130–142. DOI: <http://dx.doi.org/10.31558/2079-1828.2020.1.10>
4. Заболотний Є. Р. Медіа-образ козацтва в працях українських та зарубіжних дослідників. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса. Том 1. № 13 (2021). Історія та міжнародні відносини*. С. 34–37.
5. ВГО «Спілка ветеранів та працівників силових структур України» «Звитяга» URL: <http://zvitiaga.org/catalog/layer/kozacki-organizaciyi-ukrayini>.
6. Олександрійське козацтво: літопис козацького товариства. URL: <https://kozactvo.jimdofree.com/>.
7. Міжнародна оборонно спортивна організація «Українське козацтво». URL: <https://ukrcossacks.at.ua/>.
8. Всеукраїнська ГО «Українське Реєстрове Козацтво». URL: <http://www.kozatstvo.net.ua/ua/>.
9. МГО «Козацтво Запорозьке». URL: <http://mgo-kz.kiev.ua/>.
10. Всеукраїнська федерація «Спас». URL: <http://spas.zp.ua/>.
11. ВГО «Всеукраїнське козацьке військо». *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/kozaknikolaev/>.
12. Всеукраїнська дитяча громадська організація «Козаченьки». URL: http://ddr.minjust.gov.ua/uk/f0dab6558cfc73b55824c332897f824/vseukrayinska_dytyacha_gromadska_organizaciya_kozachenky/.
13. Всеукраїнська громадська козацька дитяча організація «Дніпровська Січ». URL: <http://gkdo.narod.ru/>.
14. Всеукраїнська громадська організація Козацька Територіальна Оборона. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/vgo.kto/>.
15. Перший Козацький Полк Козаків-Характерників Івана Сірка. URL: <https://sites.google.com/view/kossak/главная/1-козацький-полк-козаків-характерників-івана-сірка>
16. «Старосамарська сотня Козацького полку Війська Запорозького низового». URL: <http://starosamarskasotnya.blogspot.com/>
17. Інгульська паланка українського козацтва. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/Інгульська-Паланка-Війська-Запорозького-Низового-Українського-Козацтва-452074225134573/>

УДК 327:32

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

О. Д. Зверєв, М. І. Прихненко

Анотація. Проблема міжнародної безпеки є однією з центральних в теорії і практиці міжнародників і державних діячів, оскільки з нею пов'язаний практично будь-яке питання міжнародної політики. Для сучасних процесів і явищ характерно ускладнення технологічних, політичних, фінансових взаємозв'язків у соціально-економічних системах. Вони визначають всі більш важкопередбачувані нові комбінації параметрів ризиків і масштабів їх наслідків. Це обумовлює актуальність аналізу сучасної системи міжнародної безпеки.

Ключові слова: міжнародні відносини, міжнародна безпека, національна безпека, співробітництво держав, суверенітет, внутрішні та зовнішні загрози.

Міжнародна безпека – заснована на дотриманні всіма суб'єктами міжнародних відносин загальновизнаних норм і принципів міжнародного права, і виключає дозвіл розбіжностей і спірних питань з використанням сили або загрози застосування сили.

Для останньої чверті минулого і початку нового століття характерний прогресуючий зростання в усьому світі числа техногенних, соціально-економічних, екологічних та інших криз різного роду і рівня.

Слід підкреслити, що сучасні кризові процеси і явища характеризуються параметром «складність», що пов'язано з ускладненням політичних, технологічних, фінансових взаємозв'язків у соціально-економічних системах, які виступають визначальним фактором все більше важко передбачених нових комбінацій параметрів ризику криз, а також обумовлюють розширення масштабів їх наслідків. Крім того, сучасні кризи все більше вбудовуються в структуру самопідтримки процесу, знижуючи ефективність управління ним.

Мета статті полягає у вивченні загальної характеристики системи міжнародної безпеки та виявленні основних підходів до її забезпечення на сучасному етапі суспільного розвитку.

Вперше поняття «міжнародна безпека» було закріплено в Договорі про відмову від війни як знаряддя національної політики або так званому пакті Бріана-Келлога, прийнятому 27 серпня 1928 р. під яким розумівся «інститут запобігання воєн і профілактики їх зародження». Сьогодні вищевказаний термін широко вживається у Статуті Організації Об'єднаних Націй, резолюціях Генеральної Асамблеї ООН, резолюціях Ради Безпеки ООН, рішеннях Міжнародного Суду ООН, документах, прийнятих міжнародними організаціями, а також в укладених між державами-учасниками ООН угодах, правових документах, прийнятих на національному рівні, і доктрині міжнародного права. Однак, при досить частому використанні, загальновизнаного визначення міжнародної безпеки ні у міжнародних документах, ні в доктрині міжнародного права не існує.

Міжнародно-правові акти акцентують увагу на головній меті міжнародної безпеки – її забезпеченні і закликають держави не здійснювати таких дій, які становлять загрозу, в тому числі і військового характеру, для мирного існування іншої держави. Конфлікти між державами пропонується вирішувати мирними способами, закріпленими у ст. 33 Статуту ООН. При цьому легальна дефініція терміна «міжнародна безпека» у цих документах також відсутня. Наприклад, у ст. 1 Статуту ООН йдеться про те, що Організація Об'єднаних Націй покликана «підтримувати міжнародний мир і безпеку з цією метою приймати ефективні колективні заходи для запобігання та усунення загроз миру і придушення актів агресії або інших порушень, і проводити це мирними засобами, у згоді з принципами справедливості і міжнародного права, залагоджування або дозвіл міжнародних суперечок і ситуацій, які можуть привести до порушення миру» [1]. Аналогічні твердження містяться в резолюціях, прийнятих Генеральною Асамблеєю ООН (Декларація про зміцнення міжнародної безпеки) і Радою Безпеки ООН (Резолюція Ради Безпеки ООН № 2118 (2013) про постановку під міжнародний контроль і ліквідації сирійської програми хімічної зброї), а також угодах між державами-членами ООН.

Таким чином, міжнародна безпека являє собою певний стан міжнародних відносин, при якому підтримання миру і безпеки є найважливішою метою.

У доктрині міжнародного права також відсутня загальновизнане визначення даного терміну. Наприклад, М. А. Мунтян вважає, що міжнародна безпека являє собою «стан міжнародних відносин, який виключає порушення загального миру або запобігає загрозі війни, інші форми посягання на існування, суверенітет і незалежний розвиток народів» [2].

Д. М. Проектор пише, що міжнародна безпека – це «стан міжнародних відносин, при якому створюються умови, необхідні для існування і функціонування держав при забезпеченні їх повного суверенітету, політичної та економічної незалежності, можливості відсічі військово-політичному натиску і агресії, їх рівноправних відносин з іншими державами» [3].

А. І. Назарова розглядає термін «міжнародна безпека» як «стан захищеності держав світу і всього світового співтовариства від зовнішніх і у певних випадках внутрішніх загроз, які надають руйнівний вплив на такі інтереси та принципи» [4]. Як світопорядок, в якому створені сприятливі міжнародні умови для вільного розвитку держав та інших суб'єктів міжнародного права, пропонує розглядати аналізовану правову категорію.

А. А. Алексанян, аналізуючи поняття міжнародної безпеки, виділяє наступні властиві їй характерні риси:

- 1) міжнародна безпека являє собою стан міжнародних відносин;
- 2) міжнародна безпека повинна відображати такий стан міжнародних відносин, при якому забезпечується міжнародний мир і що виникли між державами протиріччя (конфлікти) дозволяються за допомогою мирного врегулювання;

3) міжнародна безпека можлива тільки, якщо держави будуть співпрацювати один з одним;

4) всі держави повинні мати можливість в умовах міжнародного правопорядку підтримувати і забезпечувати свою незалежність шляхом встановлення свого суверенітету;

5) забезпечення міжнародної безпеки можливо лише при дотриманні основних принципів і загальновизнаних норм міжнародного права в умовах міжнародного правопорядку [5].

У цілому, розуміння терміна «міжнародна безпека» зводиться до безпеки такого об'єкта, як держава, група держав, союз держав, що підтверджується положеннями міжнародно-правових актів, а також доктриною міжнародного права.

На сьогоднішній день проблема забезпечення безпеки набула характеру міжнародного масштабу. Це обумовлено, перш за все, атмосферою, що склалася у світі. Основним компонентом в області забезпечення міжнародної безпеки є співпраця держав один з одним з метою підтримання миру і безпеки, а також ослаблення міжнародної напруженості і зміцнення міжнародного правопорядку. Але для того, щоб зміцнити міжнародний правопорядок, між державами у процесі їх спілкування між собою повинний бути присутній високий рівень довіри, гарантія безпеки кожного, окремо взятої держави і при цьому будь-які її порушення обов'язково мають бути виключені. Перелік даних умов, або основ безпеки міжнародних відносин базується на певних принципах, закріплених у Статуті ООН і Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співпраці між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй 1970 р., [6]. Саме в цих документах виділені основні засади міжнародної безпеки:

1) суверенна рівність держав. Усі держави, визнані міжнародним співтовариством, мають рівний суверенітет. Тут слід звернути увагу, що всі країни у світі різні за ступенем розвитку в економічній і політичній сферах, а також за ступенем розвитку правової культури і т. д. Однак всі вони мають рівноправність перед міжнародною громадськістю, міжнародними організаціями.

2) Незастосування сили, або загрози сили. Даний принцип встановлює обмеження держав у застосуванні військової сили, для вирішення і лобювання своїх національних інтересів. Відносини між державами характеризується як відносини координації, а не субординації.

3) Мирне вирішення міжнародних суперечок. Незалежно від наявних відмінностей у політичній, економічній і соціальній сферах держави співпрацюють один з одним і з міждержавними організаціями. Якщо між ними у процесі співпраці виникає суперечка, то вони зобов'язані вдатися до вирішення його мирним шляхом. Військовий спосіб вирішення конфлікту заборонений і можливий тільки з дозволу Ради Безпеки ООН. Застосування сили (військове втручання) без резолюції ООН, може розцінюватися як факт агресії однієї держави перед іншим.

4) Територіальна цілісність і недоторканність держави. Згідно з цим принципом одна держава має дотримуватися територіальну цілісність іншої держави. Насильницьке захоплення території іншої держави заборонено.

5) Рівноправність і самовизначення народів. Кожен народ, що проживає в тій чи іншій державі, має право ідентифікувати себе, свою національність. Людина має право розмовляти своєю рідною мовою. Всі народи рівні між собою, і вони здатні самостійно вибирати форму національного самовизначення.

6) Невтручання у внутрішні справи держави. Держава володіє суверенітетом, здійснюючи його через органи державної влади та проводячи внутрішню та зовнішню політику самостійно. Будь-яке втручання з боку інших держав у внутрішні справи іншої держави заборонено. Але необхідно згадати про певні обмеження, які стосуються таких дій держави, які безпосередньо представляють загрозу миру і безпеці. У такому випадку даний принцип не діє, так, відповідно до положень Статуту ООН до таких держав-порушників застосовуються примусові заходи.

7) Сумлінне дотримання взятих на себе міжнародних зобов'язань.

Проаналізувавши поняття «національна безпека» та «міжнародна безпека» можна сказати про те, що вони безпосередньо взаємопов'язані один з одним. Існуюча загроза національній безпеці держави незабаром може перерости в загрозу міжнародну, так як міжнародна безпека складається з суми національних безпеки держав усього світу і кожного по роздільності[7]. Одним з показників, який характеризує ступінь безпеки є стабільність. Відповідно до чого, національна безпека багато в чому залежить від стабільності всієї світової спільноти, від економічних, політичних, соціально-культурних відносин і її обороноздатності. Виниклий конфлікт в межах території однієї держави може перерости в конфлікт міжнародний, в якому вже будуть задіяні інші держави. Як наслідок, така обстановка призводить до підриву цілісності усієї світової спільноти, а, отже, порушується міжнародна безпека.

Безумовно, військовий спосіб - це не варіант вирішення виниклих між державами розбіжностей, даний спосіб навпаки веде тільки до поглиблення проблеми і збільшення її масштабів. Але саме до нього все частіше вдається більшість країн світу.

Забезпечення національної та міжнародної безпеки в сучасних умовах зажадало розширити ці поняття за рамки запобігання війн і збройних конфліктів. Так, збройні конфлікти всередині країн ведуть не тільки до дестабілізації обстановки, але і сприяють розвитку міграційного процесу у світі. Прикладом тому є Європейська міграційна криза, що виникла в результаті збільшення потоку мігрантів з країн Північної Африки, Близького Сходу і Південної Азії у Європейський Союз. Причина кризи - війни і збройні конфлікти, які призвели до порушення сталості в окремих регіонах (громадянська війна в Республіці Ірак, у Сирійській Арабській Республіці; війни в Ісламській Республіці Афганістан, Лівії). У результаті до міграції біженців з цих країн Європа була не готова.

Відсутність грошового забезпечення біженців, відсутність вільного житла для них і ряд інших причин призвели до зростання рівня злочинності у європейських країнах, що безпосередньо призвело до загрози національній безпеці Німеччини, Франції, Бельгії, Великобританії та інших країн Європи. Крім того, проблеми, що ставлять під загрозу безпеку світової спільноти (збільшення запасів зброї масового знищення, міжнародний тероризм, збройні конфлікти, масова бідність у державах, що розвиваються, деградація навколишнього середовища, неконтрольована міграція), тягнуть за собою проблеми глобального характеру, протистояти яким можна лише спільно (колективно) і тим самим, забезпечивши безпеку однієї держави, буде забезпечена безпека всієї світової спільноти або ж навпаки вести суперництво один з одним, підриваючи національну безпеку і, як наслідок, піддаючи загрозі мир усіх країн.

Необхідно, підкреслити, що співпраця держав виражається не тільки у виробленні єдиних правил і стандартів, спрямованих на забезпечення стабільності і розширеного співробітництва в галузі забезпечення міжнародної безпеки, але і у створенні міжнародних органів, покликаних забезпечувати міжнародну безпеку. Такими органами є:

- Організація Об'єднаних Націй,
- Організація Американських держав,
- Організація Африканської єдності,
- Ліга арабських держав,
- Організація Північноатлантичного договору,
- Організація з безпеки і співпраці в Європі,
- Співдружність Незалежних Держав та ін.

Більш того, взаємозв'язок національної та міжнародної безпеки простежується і в такій сфері діяльності держави, як інформаційна. У процесі науково-технологічного розвитку з'явився новий вид війни так звана «непряма» або інформаційна війна. Суть якої полягає в тому, що за допомогою засобів масової інформації у громадян тієї чи іншої держави формується негативне ставлення до органів влади держави, що супроводжувалося конфронтацією і формуванням у масовій свідомості негативних стереотипів. Так, засоби масової інформації за допомогою підтримки опозиції, метою якої є дестабілізація діючої влади, виразом протестних настроїв у суспільстві і т. д. становлять реальну загрозу

національній безпеці. Поступово це тільки розпалює ворожнечу всередині держави і призводить до громадянської війни, тут вже під загрозою знаходиться безпеку країн сусідів.

Ще однією сферою, де найбільш яскраво проявляється взаємозалежність національної і міжнародної безпеки виступає екологічна сфера. Екологічні проблеми, що виникають на території однієї держави, відбивається і на загальній ситуації в усьому світі.

На сьогоднішній день загальновизнаного поняття «міжнародна безпека» ні у міжнародних документах, ні у доктрині міжнародного права не існує. Міжнародно-правові акти акцентують увагу на забезпеченні міжнародної безпеки і закликають держави не здійснювати дій, що становлять загрозу для мирного існування інших держав.

Співвідношення понять «міжнародна безпека» та «національна безпека» будуються за принципом загальне і часткове відповідно. Міжнародна безпека безпосередньо складається з суми національних безпек усіх держав. З метою забезпечення міжнародної безпеки держави співпрацюють один з одним, при цьому виробляють міжнародні документи і створюють органи, що відповідають за забезпечення міжнародної безпеки.

Організація Об'єднаних Націй виділяє шість блоків загроз міжнародній безпеці, якими світ повинен займатися у майбутньому десятилітті: економічні і соціальні загрози, включаючи інфекційні хвороби і екологічну деградацію; міждержавний конфлікт; внутрішній конфлікт, включаючи громадянську війну, геноцид та інші масові звірства; ядерна, радіологічна, хімічна і біологічна зброя; тероризм; транснаціональна організована злочинність [8].

Що ж стосується створення ефективної системи міжнародної безпеки, слід відзначити та проаналізувати основні її напрямки: економічний, політичний та військово-безпековий.

Політична безпека – одна з найактуальніших проблем сучасності, для якої характерні масштабні трансформації, пов'язані з тим, що силові центри світу все з більшою наполегливістю вимагають перебудови міжнародних інститутів з урахуванням власних інтересів, але забувають або нехтують фундаментальні принципи та норми міжнародного права, удаються до практики подвійних стандартів. І як результат – спостерігається грубе порушення країнами НАТО, США – Статуту ООН, інших основоположних основ міжнародного права. Фактично порушуються засади світового порядку, які склалися після Другої Світової війни, підривається авторитет міжнародних організацій та інстанцій, що відповідають за цивілізовану стабільність, за мирне врегулювання політичних конфліктів і готовність до консенсусу.

Серед чинників, які впливатимуть на політичний курс формування системи міжнародної безпеки можна виділити: на глобальному рівні – загроза різкого загострення напруженості між провідними світовими державами; на регіональному рівні – загроза різкого загострення відносин між двома і більш ядерними державами; – загроза виходу ядерної або «порогової» держави з ДНЯО; – загроза передачі критичних технологій або зброї агресивним режимам чи організаціям в обхід існуючих міжнародних режимів нерозповсюдження; на локальному рівні – загрози заяви керівництва «значимих» держав в адресу третіх країн; – відмова від ведення переговорів по врегулюванню конфліктів; – прийняття «жорстких» резолюцій Радою Безпеки ООН; – введення санкцій.

За даними індексу міжнародної безпеки серед чинників, які впливатимуть на економічний напрям формування системи міжнародної безпеки можна виділити: на глобальному рівні – загроза світової економічної кризи; на регіональному рівні – загроза різкого падіння індексів ділової активності (біржових котирувань) на основних світових біржах; – загроза різкого зростання цін на енергоносії; – загроза виникнення кризи в основних галузях промисловості провідних країн; на локальному рівні – різкі коливання цін на енергоносії; – прояв кризисних явищ в економіці основних країн; – падіння курсу основних світових валют; – інші значимі кризисні явища [9].

Третім напрямом у створенні ефективної системи міжнародної безпеки виступає військовий, який пов'язаний з рядом проблем: тероризм, загроза поширення ядерної зброї, внутрішні військові конфлікти, загрози інформаційної безпеки та використання штучного інтелекту як чинника військової політики. Сьогодні потенціал штучного інтелекту до кінця не розкрито, але його вже зараз називають «новою силою». Очікується, що такі технології

дозволять зміцнити національну і міжнародну безпеку, наростити ефективність багатьох секторів економіки, підвищити рівень добробуту населення.

Висновки. Система міжнародної безпеки у сучасну епоху покликана вирішити мирним шляхом екзистенційні цивілізаційні протиріччя, що виникли в результаті структурної та інституційної світової кризи. Для України найбільш дієвим у плані безпеки з'явиться союз з найбільш розвиненими країнами Європи (Німеччина та Франція), який буде будуватися на економічній основі, а також подальше вдосконалення європейських зв'язків.

Формується новий формат системи міжнародної безпеки, коли зростає роль недержавних приватних структур. Міжнародна безпека забезпечується конкретною діяльністю міжнародних акторів, виступаючи в якості політичного процесу, і може бути визначена як результат розумної і виваженої політики, що сприяє формуванню ефективних гарантій миру і запобігання нової світової війни.

В умовах трансформації системи міжнародних відносин і для забезпечення функціонування ефективної системи міжнародної безпеки необхідно брати до уваги політичний, економічний та військовий напрями її забезпечення, які знаходяться під впливом глобалізаційних та інформаційних процесів. Отже, сучасна система міжнародної безпеки залежить від забезпечення інформаційної безпеки, і в умовах технічного прогресу ця залежність зростатиме.

Аннотация. Проблема международной безопасности является одной из центральных в теории и практике международных отношений и государственного управления, поскольку с ней связан практически любой вопрос международной политики. Для современных процессов типично усложнение технологических, политических, денежных взаимосвязей в социально-экономических системах. Они определяют все более трудно прогнозируемые новые комбинации параметров рисков и угроз, а также масштабы их последствий. Это обуславливает актуальность анализа современной системы международной безопасности.

Ключевые слова: международные отношения, международная безопасность, национальная безопасность, сотрудничество государств, суверенитет, внутренние и внешние угрозы.

Abstract. The problem of international security is one of the central in theory and practice of internationals and statesmen, because it is associated with almost any issue of international politics. Modern processes and phenomena are characterized by the complexity of technological, political, financial relationships in socio-economic systems. They identify increasingly unpredictable new combinations of risk parameters and the extent of their consequences. This determines the relevance of the analysis of the modern system of international security.

Key words: international relations, international security, national security, cooperation of states, sovereignty, internal and external threats.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Резолюція Ради Безпеки ООН № 2118 (2013) про постановку під міжнародний контроль і ліквідації сирійської програми хімічної зброї (Прийнята на засіданні Ради Безпеки ООН 27 вересня 2013). *Організація Об'єднаних Націй* [сайт]. URL: <https://documentsdssny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N13/489/25/PDF/>
2. Мунтян М. А. Основи теорії міжнародних відносин. *Textbooks.Studio: електронна бібліотека*. URL: <https://textbooks.studio/uchebnikmejdunarodnieotnosheniya/mejdunarodnyie-otnosheniya-kak-yavlenie.htm>.
3. Проектор Д. М. Проблеми військової розрядки. М., 1984. С. 41.
4. Назарова А. І. Теоретичні питання забезпечення міжнародної безпеки. *Науковий журнал «Молодий науковець»*. 2014. № 4. С. 859–861.
5. Алексанян А. А. Структура понять національної та міжнародної безпеки: загальні риси і розходження. *Право. Журнал Вищої школи економіки*. 2012. № 4. С. 126–133.
6. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй (Прийнята 24 жовтня 1970 Резолюцією 2625 (XXV) на 1883 ем пленарному засіданні Генеральної Асамблеї ООН). Резолюції, прийняті Генеральною Асамблеєю на двадцять п'ятої сесії. 15 вересня – 17 грудня 1970 року Генеральна Асамблея. Офіційні звіти. двадцять п'ята сесія. Нью-Йорк: Організація Об'єднаних Націй, 1971. С. 151–155.
7. Доповідь Організації Об'єднаних Націй «Дослідження концепції безпеки» А / 40/553. *Організація Об'єднаних Націй* [сайт]. URL: <http://www.un.org/ru/ga/40/docs/40res.shtml> (дата доступу 22.10.2017).
8. Более безопасный мир: наша общая ответственность. Доклад Группы высокого уровня по угрозам, вызовам и переменам. ООН. 2004. URL: <http://www.un.org/russian/secureworld/part1.htm>.

ПОНЯТТЯ «ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ» В «ПОСТРАДЯНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ»

В. В. Кирилюк, К.І. Мелєкєсцев

Анотація. У роботі розглянути результати більше ніж двадцятирічного дискурсу українських та російських істориків та політологів з визначення сутності питання «історична політика». З'ясовано, що за результатами дискурсу позиція українських дослідників виділилася з «пострадянських», охопила усвідомлення власних та навколишніх історичних наративів, розділила афірмативну, дидактичну та аналітичну історіографію. Зазначено, що сучасну ґрунтовно дефініцію «історичної політики» визначено Г. Касьяновим.

Ключові слова: історична пам'ять, політика пам'яті, пропаганда.

У кожній демократичній державі завжди існують різні уявлення про ідеал та цілі історичного розвитку суспільства, і різні версії історичної пам'яті та історичної політики конкурують між собою. У дослідженні численних механізмів формування історичної пам'яті Новітнього часу й історичної політики увага в основному приділяється вивченню викладання історії в школі і шкільних підручників історії. До проблематики політики пам'яті примикає область досліджень публічної історії, яка, з одного боку, вивчає механізми трансляції історичних уявлень в публічному просторі (в шкільній освіті, медіа, мистецтві, комемораціях тощо), а, з іншого боку, шукає способи репрезентації академічного знання в публічній сфері. Відповідно, істориками та політологами незалежних країн, території яких раніше входили до складу СРСР, у ході дискурсу протягом кількох десятиліть були запропоновані й обговорені дефініції та зміст поняття «історичної політики» та «політики пам'яті».

Зрозуміло, історіографія не могла пройти і повз топонімічних воєн, воєн навколо пам'яті останніх десятиліть. Останнім часом посилюється дискурс особливості перейменувань, перегляду історичної політики держави в умовах декомунізації. Саме історіографія пам'яті найбільше схильна до тенденції ототожнювати історію та пам'ять. Тож тема є актуальною.

Ще в 1990-х рр. московськими політологами було зазначено, що теперішній період розвитку держав Східної Європи, Росії та України зокрема, складає четвертий етап перехідної держави і дає нам перший досвід щодо такого її різновиду, як пострадянська держава [2, с. 54–64]. Російські автори одразу очікували взаємного впливу історії на політику в цих суспільствах [6]. Поняття «пострадянський» закріпилося, а через близькість інформаційного простору країн колишнього СРСР, як мінімум до 2014 р., можемо говорити й про єдиний дискурс щодо питань: що таке національна пам'ять, що є історична політика, і, головне, якою має бути ця політика.

Дослідники здебільшого дійшли до думки, що історичну політику формує не лише державна влада. Зрозуміло, влада – важливий, але не єдиний гравець на полі історичного знання. Власне, історична пам'ять знаходиться під різноманітними впливами суспільства в комплексі. Питанням сприйняття історії суспільства присвячена діяльність публічних істориків. Публічну історію можна охарактеризувати як своєрідну академічну політику пам'яті, результат прагнення професійної історіографії впливати на масову історичну свідомість, долати розрив між суспільством і історичною наукою. Іншими словами, ми можемо говорити про фактичне тотожність інструментарію історичної політики і публічної історії, який, головним чином, включає ті чи інші механізми і способи формування масових історичних уявлень і історичної пам'яті.

Інша справа, що на практиці включення історика в сферу публічної історії аж ніяк не виключає і реалізацію певного ідеологічного замовлення. Слід зазначити, що, працюючи в сфері публічної історії, історик бере на себе функції не тільки інтерпретатора і аналітика, а й активного творця таких джерел формування історичної пам'яті, як історичні реконструкції, комп'ютерні ігри, продукти мас-медіа, історичні вікторини, кіно, мережевий контент, комеморації тощо. Таким чином, очевидно, що простір історичної політики та публічної історії включає в себе професійних істориків скоріше як консультантів, а не як «головних гравців».

Варто узагальнити різні підходи до природи взаємин історії та пам'яті, та можна звести їх до наступних позицій:

- 1) історія й пам'ять протиставляються, навіть розглядаються як несумісні явища;
- 2) історія та пам'ять ототожнюються;
- 3) історія й пам'ять трактуються як форми розуміння, інтерпретації та репрезентації минулого, що перебувають у процесі постійної взаємодії, взаємного доповнення.

Перший і третій підходи, як правило й переважно, пов'язані з дослідницькими та аналітичними операціями, вони більше характерні для сфери наукової діяльності.

Ототожнення історії та пам'яті – дія, більш притаманна суспільно-політичним, публіцистичним, ідеологічним дискурсам. Найбільш радикально ідею поділу й протиставлення історії та пам'яті сформулював П. Нора: «Пам'ять та історія. Ми усвідомлюємо, що все говорить за протиставлення одне одному цих понять, які далекі від того, щоб бути синонімами».

Пам'ять – це життя, утілене в існуючих нині спільнотах, вона сама по собі є постійною еволюцією, вона підпорядковується діалектиці запам'ятовування й забування, і не усвідомлює спотворень, яким у результаті піддається, вона залежна від різноманітних видів присвоєння та маніпуляцій, здатна на тривалі періоди сну та раптові пробудження.

Історія, натомість – це реконструкція, завжди проблематична і неповна, того, чого вже немає. Пам'ять – це явище сучасності, що прив'язує нас до триваючого теперішнього часу.

Історія – це репрезентація минулого. Пам'ять у силу своєї чуттєвої й логічної природи приймає тільки ті факти, які їй підходять. Вона виростає з неясних, багатоступеневих, іноді надмірно загальних і неясних, іноді занадто приватних символічних деталей. Вона вразлива для будь-якого перенесення, відображення, цензури чи проектування. Історія, будучи інтелектуальним, світським видом діяльності, звертається до аналізу та критичного дискурсу».

Історія переходить від обслуговування пам'яті, від прагнення (не обов'язково усвідомленого) до її найбільш повного опису, заповнення тріщин, до критики та аналізу. Відбувається перехід від історії-пам'яті до критичної історії.

І тут історія фактично спростовує право пам'яті на адекватне відображення минулого, воно розвінчує міфи пам'яті й вибудовує минуле у відповідності до строгих правил «об'єктивності», наукового аналізу. Історія витісняє пам'ять із колективних репрезентацій минулого.

Одночасно історія підпорядковує собі пам'ять, «захоплює» її. Пам'ять отримує шанс зберегтися або в деяких кодифікованих (і визнаних історією) слідах, залишках (місцях пам'яті), або будучи інтегрованою в історичний опис. Вивчаючи місця пам'яті, історики звертаються не стільки до минулого, «як воно було», скільки до його репрезентацій, закодованих у пам'ятниках, символах, дискурсах і тощо.

Досліджуючи минуле через сліди пам'яті, історики мають справу не стільки з минулим як таким, скільки з його образами. Пам'ять – це не так історія, і не стільки частина історії, скільки форми репрезентації минулого (в тому числі в минулому), досліджувані істориками. Цю тематику деталізував американський історик П. Гаттон, котрий приділив спеціальну увагу інтелектуальній історії взаємин між історією (професійною історіографією) й пам'яттю [3 с. 38–32].

Його колега по історичному цеху А. Мегілл поглибив тему міркуваннями про взаємодію пам'яті, традиції, історіографії (або історії) та політики. Він запропонував розглядати три види історіографії: афірмативну, дидактичну й аналітичну [3 с. 32]. Саме перша історіографія найбільше схильна до тенденції ототожнювати історію та пам'ять:

«Орієнтована на пам'ять історіографія – є особливий випадок більш загальної категорії історіографії, яку можна назвати афірмативною, тобто тією, що стверджує, тому що її головна мета полягає в тому, щоб затвердити і звеличити певну традицію або групу, чию історію й досвід вона вивчає», погоджується низка українських авторів [1; 4] Орієнтована на пам'ять історіографія була ще в 1990-ті рр. визначена українськими дослідниками як версія «вульгарного» розуміння історії. Такій історіографії характерна тенденція до міфологізації пам'яті у політичних цілях [1].

Тобто, така історіографія свідомо виконує функцію консолідації та зміцнення певного суспільства – народу, нації, держави, політичної чи релігійної групи. Оскільки ця функція

збігається з подібними завданнями колективної пам'яті, формується «шлюб» пам'яті, історії, політики. Схожою з афірмативною є попередній досвід давньої дидактичної (повчальної) історіографії за формулою Марка Теллія Цицерона: «*Historia magistra vitae est*». Проте дидактична історіографія вимагає аналізу історії для розуміння її «уроків», то ж дає основи для аналітичної історіографії [4, с. 121].

Тим часом історіографії пам'яті виключно сфокусована на виконання вимог держави. На думку А. Ковалева, «ідеальний варіант історичної політики» – це вільне співіснування афірмативної й дидактичної історії з аналітичною у якій перші дві не претендують на прерогативи аналітичної історії (визначення історичної правди), а остання має бути вільна у своїх рефлексіях з приводу двох перших (аналіз пропагандистських наративів, у тому числі у власній країні). Залежно від «коливань історичної політики» ці форми історіографії можуть бути й у стані диспропорції [5, с. 35].

За результатами цих тривалих дискусій у 2018 р. Георгієм Касьяновим була видана книга з історичної політики кінці ХХ ст., що підвела підсумки під думками багатьох авторів з питань визначення та сутності цього поняття. Він запропонував дефініцію, яка є найбільш повною в сьогоденній історичній науці: «історична політика – це комплекс культурно-просвітницьких та наукових заходів певної ідеологічної спрямованості, націлений на формування певних історичних уявлень про минуле, закріплених в масовій історичній свідомості певної соціальної групи» [3 с. 26–27].

Таким чином, у ході дискурсу 1991–2018 рр. в українській науці відбулося відокремлення від решти «пострадянського» дискурсу, вироблення усталеної, чіткої дефініції «історичної пам'яті», усвідомлена різниця між історією повчальною й політичною та історією аналітичною, проаналізовані різноманітні наративи української та сусідських «офіційних історіографій». За результатами дискурсу Г. Касьяновим було підведено дефініцію та сутність історичної політики в Україні та навколишніх країнах.

Тож які рекомендації можна вивести для наступних дослідників, якщо основна частина справи вже зроблена попередниками? Необхідно звернутися до першоджерел, а також відступити від огляду виключно державних акторів, натомість розглянувши історичні наративи, які сповідуються провідними політиками України. Далі, необхідно визначити, які з них стали частиною партійної довготривалої політики, а які залишились декларативними. Прикладами можуть бути повідомлення у ЗМІ про участь партійних діячів у комеморативних заходах, виступи лідерів партій, програмні документи.

Аннотація. В работе рассмотрены результаты более чем двадцатилетнего дискурса украинских и российских историков и политологов по определению сущности вопроса «историческая политика». Установлено, что по результатам дискурса позиция украинских исследователей выделилась из «постсоветских», охватила осознание собственных и окружающих исторических нарративов, разделила аффилированный, дидактический и аналитический историографический. Отмечено, что современную основательно дефиницию «исторической политики» определено Г. Касьянова.

Ключевые слова: историческая память, политика памяти, пропаганда.

Abstract. The paper overviews the results of more than twenty years of discourse of Ukrainian and Russian historians and political scientists to determine the essence of the issue of “politics of history”. It was found that according to the results of the discourse, the position of Ukrainian researchers stood out from the rest of “post-Soviet” ones, due to emerging awareness of their own and neighbor countries’ historical narratives, the division of affirmative, didactic and analytical historiography. It is noted that a modern, thorough definition of the “politics of history” in Ukrainian humanities was defined by G. Kasianov.

Key words: historical memory, memory politics, propaganda.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ільин М. В., Меловіль А. Ю., Федора Ю. Б. Основні категорії політичної науки. *Поліс*, 1996. № 4.
2. Бойко О. Д. Колективна пам'ять: природа, суть, структура. *Національна та історична пам'ять*. 2012. Вип. 3. С. 93–105.
3. Касьянов Г. Past Continuous: Історична політика 1980–2000-х. Україна і сусіди. Київ, 2018. 222 с.
4. Касьянов Г. В. Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять. *Український історичний журнал*. 2016. № 2. С. 118.
5. Политическая система и политическая жизнь общества. Лекції по курсу «Політологія» / под ред. Калины В. Ф. Москва : БИ, 1991. 54 с.

ПРОБЛЕМА ПІВНІЧНОГО КІПРУ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

С. В. Костюк, І. В. Петрова

Анотація. У даному дослідженні проаналізована інформація про розвиток подій на окупованій Туреччиною територією півночі Кіпру. Методологічною основою роботи є системний підхід, принцип історизму, наукової об'єктивності, критичного мислення та підходу до наукової літератури. Дослідження даної тематики полягає у вивченні поставленої проблеми, щоб дати оцінку проблемності території Кіпру та втручання Туреччини у справи цього регіону.

Ключові слова: ТРПК, Туреччина, греки-кіпріоти, турки-кіпріоти, Ерсин Татар.

На сьогодні проблема Кіпру постає перед європейською спільнотою як одна з найважливіших. Кіпрський конфлікт є замороженою проблемою двох головних країн-суперників, а саме Греції та Туреччини. Вплив цих держав на історію Кіпру надто значний. В історичній ретроспективі створення псевдодержави ТРПК (Турецька Республіка Північного Кіпру) є важливим ключем до сприйняття конфлікту між греками-кіпріотами і турками-кіпріотами. З часом до цього конфлікту долучилися й такі великі світові гравці як Великобританія, США, а також світові організації як ЄС та ООН. Все це сприяло намаганням спільними зусиллями вирішити цю проблему і поставити на ній крапку. Але через відсутність взаєморозуміння між греками-кіпріотами і турками-кіпріотами цей конфлікт і на сьогоднішній день є невирішеним. Тож дана проблематика досить актуальна на теперішній час.

Щоб зрозуміти причини та головні події цього конфлікту, потрібно зануритися в минуле і виявити головні аспекти поставленої проблеми. Слід розпочати з того, що на 1950-ті рр. на Кіпрі серед двох спільнот (грецької та турецької) існували різні ідеї втілення державності як такої. Наприклад в турків існувала ідея таксіма – включення острова до складу Турецької Республіки, а у греків еносіса – приєднання Кіпру до Греції [7]. Варто розуміти, що такі ідеології рано чи пізно призвели до якогось би негативного явища. Тим паче, що в усвідомленні кожного грека-кіпріота і турка-кіпріота загальне майбутнє виглядало по-різному. З цього моменту і до тепер майже нічого не змінилося. Тож саме починаючи з 1950-х рр. у двох спільнот з'являються ідеологічні тенденції, які в своєму зародженні несуть певні ознаки відокремленості однієї спільноти від іншої.

Протиріччя між двома спільнотами наростали й надалі. Етнічний чинник зіграв вирішальну роль у долі острова. Адже переважна кількість населення Кіпру була греками. В той час як турецька кількість населення становила занадто меншу кількість осіб. Можна навіть сказати, що ідеології таксіма і еносіса призвели спільноти греків-кіпріотів і турків-кіпріотів до ворожих дій проти один одного. Все це призвело до масових заворушень між спільнотами, в наслідок чого у 1974 р. було скинуто уряд Макаріоса і в той же самий рік Туреччина ввела війська на острів [6]. Анексувала Туреччина частину півночі Кіпру під приводом захисту спільноти турків-кіпріотів. Адже агресивні дії греків-кіпріотів та переворот на самому острові давав можливість Туреччині без будь-яких вагань перейти в наступ. Отже ідеологія еносісу в цьому випадку зазнала повного краху. Через непередумані дії з боку греків-кіпріотів, Туреччина ввела війська на Кіпр тим самим поховавши саму ідеологію еносіса в могилу на довгі роки.

Цей вчинок завдав сильного удару по Греції, яка проявила себе з слабкого боку. Греція не змогла захистити греків-кіпріотів та завадити військовій анексії з боку Туреччини. Турки ж навпаки змогли закріпитися на острові і утримувати свої позиції. Звісно міжнародна спільнота у вигляді ЄС жорстко засудили ці дії турків, але це все призвело лише до того, що у 1975 р. турки-кіпріоти на північній частині острова проголосили про створення Турецької федеративної республіки Кіпр, а в 1983 р. про незалежність Турецької Республіки Північного Кіпру (ТРПК) [6], яка існує й по сьогодні. Завдяки Туреччині в неї є шанс на існування, але без допомоги та інвестицій з інших країн, ТРПК існувати взагалі не зможе.

Створення маріонеткової держави дає в свою чергу Туреччині деякі переваги. З допомогою псевдодержави як ТРПК, турки будуть добиватися створення відповідних умов для визнання міжнародною спільнотою свого дітища. Варто відзначити, що на даний момент вони вже усіма силами стараються втілити цю ідею в реальність. Так ТРПК на сьогодні входить в до організації Ісламська Конференція, де займає статус спостерігача [1]. Визнання ТРПК хоч однією ісламською країною може надати певні бонуси як для самої республіки, так і для Туреччини. Задля втілення Кіпрського проєкту, турки мають залучити більшість країн світу в тому числі і своїх союзників. Якщо ТРПК опиниться в ізоляції від свого мусульманського партнера шанси, що вона довго протримається дорівнюють нулю. Адже без інвестицій ця маріонеткова держава буде на межі загибелі.

Що характерно для Туреччини, так це її імперіалістичне османське минуле. Не дивно, що вона й досі проводить практику імперіалізму, тож анексія частини Кіпру є однією з ключових моментів цієї практики. Слід зауважити, що приєднання ТРПК до Ісламської Конференції це така собі спроба турецької влади легалізувати та впровадити в світовий баланс свою країну протекторат, де протектором виступають турки, а турки-кіпріоти підданими. Туреччина й її нинішнє керівництво буде й надалі намагатися реалізувати свій проєкт під назвою ТРПК, щоб остаточно відірвати собі ласий шмат острова від його цілого.

Така ворожість до греків-кіпріотів загалом сформована етнічним фактором між турками та греками, який був обумовлений протягом кількох століть військово-політичними діями двох держав (Греції та Туреччини). Підсумовуючи вторгнення турецьких військових на Кіпр, можна однозначно зазначити, що саме ця подія стала поштовхом для замороження конфлікту. Турецьке вторгнення поклало кінець ідеям таксіма і еносіса, вони перестали існувати через жорсткі дії з боку турецької влади, а Британія, яка також гарантувала безпеку острову, просто відійшла від справи і лише засудила дії турецького істеблішменту.

Внаслідок загострення проблемних протиріч між греками-кіпріотами і турками-кіпріотами, а також втручанням Турецької республіки в зовнішні справи Кіпру, постановою ООН від 20 липня 1974 р. була прийнята резолюція 353 за якою:

1. ООН закликала всі держави поважати суверенітет, незалежність та територіальну цілісність Кіпру;
2. Усі сторони бойових дій для початку повинні були припинити будь-які обстріли та утриматися від будь-яких дій, які можуть ще більше погіршити ситуацію;
3. Припинення роботи іноземних військових в Республіці Кіпр, що порушили умови положень пункту 1 вище;
4. негайне виведення іноземних військ з Республіки Кіпр та інші пункти [8].

Але Туреччина виконала частково деякі пункти із цієї резолюції. Тим самим вона показала міжнародному товариству, що з нею варто рахуватися і вона є один із головних світових гравців на сьогоднішній момент. Турки анексували територію Кіпра, тим самим розділивши острів на дві частини (грецьку – Республіку Кіпр і турецьку частину – ТРПК), що в свою чергу закінчила ТРПК. Отож з моменту окупації турками північної сторони острова, греки-кіпріоти почали відстоювати свої права на незалежність від турків, а турки-кіпріоти на незалежність від греків, таким чином перші намагалися зберегти цілісність острова, а другі встановити цю цілісність шляхом федерації з двох рівноправних держав (грецької частини з їх урядом і турецької) [2].

Турецьку окупацію півночі Кіпру на сьогодні можна порівняти з російською окупацією українського Криму, Луганська та Донецька. Певні схожі тенденції в цих двох випадках все таки трапляються. Як і турки, росіяни окупували українські території під приводом захисту своїх громадян та псевдореферендуму. Так само як у випадку з Кіпром сьогодні РФ відмовляється визнавати свою причетність до анексії Криму та Донецька з Луганськом на території яких знаходиться російський військовий контингент. В свою чергу це саме роблять і турки на чолі з Ердоганом та його правлячою партією ПСР. Спільним у цих двох постімперіалістичних країнах є хибне бачення відтворення своїх імперських

апетитів і створення країн-васалів, які будуть їм підкорятися. Це перш за все обумовлено авторитарними режимами в Туреччині і Росії.

Які б наміри не існували в турецького чи російського керівництва, можна стверджувати конкретно, що свої цілі вони досягли. Створення маріонеткових держав (ТРПК, ДНР, ЛНР) значною мірою полегшує їм спосіб впливання на ті регіони, де були створені ці псевдодержави. Так вони будуть продовжувати свою співпрацю зі своїми творіннями розвиваючи їх будь-якими методами (від загального визнання до створення належних військово-політичних умов). Методи та способи втілення власних імперських ідей турків та росіян вкотре показують, що міжнародні світові організації як ООН, НАТО та ЄС не можуть виконати обов'язків, які були покладені на ці організації. Адже як і у випадку з Лігою націй, вони виявляють неспроможність протистояти новим викликам та складним задачам. Перш за все це через відсутність колективної взаємодії між союзниками по блоку. Також разом з цим турки та росіяни показали, що вони досі залишаються впливовими світовими гравцями і мають намір продовжити впроваджувати свою імперські плани в подальшому ході розвитку історії.

Кіпрська проблема стала гострою темою для ЄС. Греки вимагали вирішення цієї проблеми негайно, а для цього потрібно було співпрацювати з країнами ЄС і вимагати їх втручання, щоб запобігти подальшій анексії острова турками. В ході цього було прийнято рішення для врегулювання даного конфлікту відповідно з планом генерального секретаря ООН, К. Аннаном. Тож у 2004 р. лідери грецької та турецької спільноти Кіпра підписали план генсека Аннана по врегулюванню проблеми на основі створення федеративної двообщинної, двозональної держави [6]. Це була геніальна ідея спробувати примирити двох ворогуючих сусідів і добитися шляхом переговорів позитивних результатів від обох спільнот кіпріотів. Пан Аннан хотів таким чином нарешті покласти край Кіпрській проблемі і знову об'єднати острів як єдине ціле. Слідуючи цьому планові греки-кіпріоти разом з турками-кіпріотами мали домовитися та проголосувати шляхом референдуму про створення федеративної держави.

Не можна сказати, що цей план був ідеальним. Адже він декілька разів перероблювався і мав мало надій на життя. В першу чергу через те, що план не міг відобразити і задовільнити бажання усіх сторін конфлікту. Хоча варто зазначити, що саме план К. Аннана був найбільш наближений до реального врегулювання конфлікту між двома спільнотами кіпріотів дипломатичним шляхом. За результатами референдуму за планом Аннана, який пройшов в квітні 2004 р, 64,9 % турків-кіпріотів проголосували «за» (так як для турків-кіпріотів визнання їх державності хоч у вигляді федерації уже було великим плюсом), в той час як понад 78 % греків-кіпріотів – проголосували «проти» плану генсека ООН [6]. Негативне сприйняття греками-кіпріотами цього плану характеризується тим, що для греків-кіпріотів реалізація плану генсека є визнанням окупаційного режиму уряду ТРПК, кіпріоти не могли забути ті жахіття, які відбувалися під час турецького вторгнення на острів, а також на їхнє рішення впливала пропаганда правлячого уряду.

Провал плану Аннана завдав чергового жорсткого удару по налагодженню відносин між двома спільнотами. Якщо греки-кіпріоти виступили проти цього плану і це перш за все було обумовлено окупацією і захопленням їх рідної території, то для турків-кіпріотів це був шанс увійти до новоствореної федерації як рівний член цієї федерації. Не дивно, що більшість кіпріотів цієї спільноти проголосували “за” цей план, а не проти. Турки-кіпріоти намагалися всіляко здійснити цей план, який міг відкрити в подальшому для них дуже багато плюсів (починаючи з визнання їх як лідерів острова, закінчуючи підписанням різних угод з іноземними державами). Якби план Аннана був втілений у життя, то це була би успішна політична акція генсека і загалом феномен в розвитку Кіпрської історії. Але плану генсека не судилось втілитися у реальність, він так і залишився звичайним документом.

Слід зауважити, що на теперішній момент присутні деякі позитивні тенденції на рахунок грецької дипломатії. Греки досі не мають палкого наміру пристосуватися мирно жити з турками-кіпріотами. Але все ж таки для своїх громадян, вони намагаються робити

корисні рішення. Так завдяки грецьким дипломатам європейський суд з прав людини у своєму вирокі від 1998 р. виправдав Тітіну Лойзід, біженку з Кірінеї у справі про відшкодування її власного майна у місті і зобов'язав турецьку сторону виплатити компенсацію жінці [3].

Цей випадок надає уявлення про співчуття до грецької сторони з боку європейських держав. Але слід усвідомлювати й те, що греки-кіпріоти не мають бажання ставитись до турків-кіпріотів як до братів чи сестер. Таке ставлення є одним з проявів небажання урядів двох спільнот вести взаємні переговори щодо вирішення Кіпрського питання. Потрібно наголосити й на тому, що через замороження цього конфлікту, шляхів вирішення його є небагато. Або збройне втручання однієї із сторін (скоріш за все грецької), або створення умов для початку федерації із двох спільнот (греків-кіпріотів і турків-кіпріотів).

Щодо нинішнього керівництва ТРПК, варто сказати, що у 2020 р. на президентських виборах переміг ставленик Туреччини, Ерсин Татар з результатом 51,74 %, над своїм супротивником Мустафою Акинджи, який отримав 48,26 %, протурецького політика привітав також і президент Туреччини Ердоган [4]. ТРПК скоріше за все буде притримуватися курсу на Туреччину і створення на Кіпрі однієї федерації з двома спільнотами. Туркам розкол Кіпру також дає плюси, вони будуть добиватися визнання свого творіння країнами ЄС або мусульманським світом. Та у першу чергу нестабільність і замороження цього конфлікту лише дасть поштовх для подальших проблем грецької сторони.

Президенти обох спільнот поки намагаються вирішити цю проблему, кожен зі своєї точки зору. Це і є одним з головних факторів замороження процесу створення федерації, тому що для вирішення Кіпрського питання потрібно по максимуму намагатися об'єднати свої власні зусилля. Це стосується як греків-кіпріотів, так і турків-кіпріотів. Але це малоймовірно. Розглядаючи постать пана Ерсина Татара, потрібно акцентувати увагу на тому, що сам він є бізнесменом і з 1996 р., він перебуваючи в Стамбулі проникся ідеями турецької політики[5], тож саме з цього моменту ідея створення федерації на острові у Ерсина стає центральною.

Підсумовуючи політику турецької влади щодо острова Кіпр, варто виділити політику егоїзму, яка стоїть в турецького уряду на першому плані. Уряд Реджепа Тайїпа Ердогана завжди діє виходячи з власних інтересів. Так було в Сирії, Карабасі і в Кіпрі. Зацікавленість турецьким істеблішментом в цьому острові перш за все полягає в вуглеводних, газових та нафтових ресурсах. Так влітку 2020 р. Анкара відправила до Кіпру слідчий суд *Oruc Reis* в регіоні, який Греція вважає своєю територією[9]. З чого слід розуміти, що втілення імперських задумів і добування корисних ресурсів є взаємопов'язаною справою. Уряд ПСР (Партія справедливості та розвитку) буде й надалі будь-якими методами проводити свою політику егоїзму.

Отже розглядаючи Кіпрську проблему, можна сказати, що вона досі перебуває в стані замороження. На жаль керівництву двох спільнот не вдалося розв'язати поставлену перед ними задачу. Кіпр, як і інші цілі європейського союзу й надалі має бути в пріоритеті країн Європи. Використовуючи свій авторитет ЄС також може накласти санкції на Туреччину, щоб та в свою чергу зменшила свій вплив на острові і забрала військовий контингент, який надалі перебуває там. З іншого боку конфлікт можна вирішити силовим шляхом, але він приведе до значних людських втрат з обох сторін, і до розпалювання ворожнечі між греками і турками враховуючи той факт, що відносини у цих двох народів не надто теплі. Можливо в майбутньому з'явиться ще один Ананн, якому вдасться врегулювати Кіпрське питання.

Аннотация. В данном исследовании представлена информация о развитии событий на оккупированной Турцией территории севера Кипра. Методологической основой работы является системный подход, принцип историзма, научной объективности, критического мышления и подхода к научной литературе. Исследование данной тематики заключается в изучении поставленной проблемы, чтобы дать оценку проблемности территории Кипра и вмешательства Турции в дела этого региона.

Ключевые слова: ТРСК, Турция, греки-киприоты, турки-киприоты, Эрсин Татар.

Abstract. This study provides information on the development of events in the Turkish-occupied territory of northern Cyprus. The methodological basis of the work is a systematic approach, the principle of historicism, scientific objectivity, critical thinking and approach to scientific literature. The study of this topic consists in studying the problem posed in order to assess the problematic nature of the territory of Cyprus and Turkey's interference in the affairs of this region.

Key words: TRNC, Turkey, Greek Cypriots, Turkish Cypriots, Ersin Tatar.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. «Cyprus and the Organization of Islamic Conferences». Πρεσβεία της Δημοκρατίας της Κύπρου στο Κατάρ. 22 Φεβρουαρίου 2007. Ανακτήθηκε στις 15 Σεπτεμβρίου 2011.
2. How Did the Situation Change after July 1974 ? Republic of Turkey, Ministry of Foreign Affairs.
3. Ποταμίτης, Πάρης (5 Δεκεμβρίου 2003). «Η Τουρκία πλήρωσε τη Λοϊζίδου». BBC Greek..
4. "Κατεχόμενα: Νίκησε ο «εκλεκτός» του Ерντογάν, Ерσін Татάρ – Αποσύρεται από την πολιτική ο μετριοπαθής Ακιντζί", ΠΡΩΤΟ ΘΕΜΑ 18.10.2020.
5. «Ersin Tatar is the new leader of TRNC main opposition, the National Unity Party – T-VINE». Ανακτήθηκε στις 26 Μαΐου 2019.;
6. Михеева Н. М. Проблема Кипра в отношениях Турции и Евросоюза: история и современное состояние. *Universum: общественные науки*, 2015. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problema-kipra-v-otnosheniyah-turtsii-i-evrosoyuza-istoriya-i-sovremennoe-sostoyanie>
7. Станіслав К. Еволюція подвійного іредентизму в контексті державотворчих процесів на Кіпрі. *Ідеологія і політика*, № 1 (12) 2019. – С.92-102.
8. Resolution 353 (1974) / [adopted by the Security Council at its 1781st meeting], of 20 July 1974. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/93470>;
9. Алиев А. Северный Кипр: турецкая надежда разделенного острова. 2021. URL: <https://www.trtrussian.com/mnenie/severnyj-kipr-tureckaya-nadezhda-razdelenogo-ostrova-5682903>

УДК 39(477.85/.87)'06

ЗБЕРЕЖЕННЯ ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ГУЦУЛІВ В СУЧАСНОСТІ

М. К. Коцюруба, І. В. Пятницькова

Анотація. Публікація присвячена вивченню ступеня збереження традиційної культури гуцул на сучасному етапі розвитку. Проаналізовано основні традиції їх родинної та календарної обрядовості. Визначено, що на сучасному етапі для гуцул характерно збереження окремих елементів традиційних вірувань, звичаїв та обрядів. В останні роки спостерігається інтерес населення до відродження традиційної культури. Проте, більшість обрядів існують в адаптованому до сучасних умов варіанті, що визначає потребу в подальшому дослідженні та збереженні унікальної традиційної культури гуцулів.

Ключові слова: гуцули, культура, обрядовість, традиції.

В сучасних умовах глобалізації культурні, мовні та етнографічні особливості окремих груп населення поступово втрачаються. Їм на зміну приходить масова загальна культура, нові традиції. Все це спричиняє занепад традиційних народних практик, ритуалів та звичаїв. А в результаті, стає причиною масштабних змін в культурі цілої нації. Однією з найбільш відомих етнографічних груп українського народу є гуцули. Їх культура колоритна та багата. Проте, з плином часу традиції гуцул поступово втрачають своє значення, видозмінюються, окремі обряди і взагалі зникають.

Особливості розвитку традиційної культури, звичаї, обряди традиції гуцулів досліджували етнографи В. Шухевич, В. Гнатюк, М. Зубрицький, Х. Вовк. Багато зусиль для вивчення гуцулів доклав І. Франко. На сучасному етапі проблему досліджують Л. Ковпак, О. Соломченко, І. Бойко, В. Борисенко[1; 6]. Науковці досліджують етногенез гуцулів, особливості їх побуту, традиції, звичаї. Водночас, проблема збереження гуцульської традиційної культури розглядається побіжно в контексті привернення уваги до необхідності її збереження.

Метою цієї наукової розвідки є дослідження ступеню збереження традиційних обрядів, традицій гуцулів, їх дотримання на сучасному етапі. Відповідно до мети були сформувані наступні завдання: розглянути основні традиції сімейної обрядовості гуцул; вивчити особливості їх календарної обрядовості; визначити їх традиційних характер на сучасному етапі розвитку.

У більшій мірі традиції гуцул збереглися у сімейній обрядовості. Вони пов'язані із народженням дитини, весіллям, смертю та поминальними обрядами. Народження дитини є важливим етапом у житті жінки та родини. Традиційна культура гуцулів пропонувала цілий комплекс обрядів та практик поведінки, що не втратили своєї значущості і в сучасному житті мешканців регіону. Зокрема, жінки намагаються щонайдовше приховувати від сторонніх стан вагітності, щоб ніхто не наврочив. Раніше, задля цього жінки підперезувалася широким поясом. Це могло негативно позначитися на здоров'ї дитини, адже пасок заважав природньому розвитку плоду, і дитина народжувалася маленькою та кволою [2, с. 237]. Сучасні гуцулки не вдаються до таких способів приховування вагітності, але стійкою залишається пересторога щодо вихваляння вагітністю перед іншими.

Особливо багато обрядів зберіглося у проведенні весілля. Останнім часом достатньо популярним стала відмова від весіль за західним зразком і повернення до власних народних традицій. У період до весілля готується весільне деревце. Його обряджують у суботу, хоча більш ранні етнографічні свідчення говорять, що вказаний обряд здійснювався в п'ятницю. Живе деревце вбирають у гуцульські китиці, кольорово та яскраво. Потім дружби приносять його в дім молодої так, щоб остання його не бачила, за це вона обв'язує дружбів рушниками. Фактично саме з цього моменту починається весілля. Деревце постійно знаходиться біля молодої за столом, з ним ідуть до вінчання, біля нього молодих обдаровують тощо. Всі ці традиції є достатньо популярними в гуцулів і зараз. Після ж самого весілля деревце прив'язують до яблуні або грушки біля хати й воно там висить поки саме не розсиплеться [5, с. 190].

Під час самого весілля важливу роль відіграє гуцульська музика. Коли молоду виводять до шлюбу, її супровід співає так званих барвінкових пісень, часто під супровід гуцульських музик. Під час самих весільних гулянь гості та молоді танцюють гуцулку, танець, що виконується шістьма парами [4].

Важливу роль має вбрання молодих. Навіть у сучасному світі, якщо пара вирішила тільки розписатися, то вони можуть бути одягненні як заведено. Однак, церковний шлюб гуцули беруть переважно в традиційному одязі [4].

Ще у 70-х рр. XX ст. основними матеріалами для одягу гуцулів були домоткане вовняне сукно, овече хутро та саморобна шкіра. Компоненти ж традиційного вбрання, зокрема святкового і обрядового, відзначалися багатою орнаментациєю, прикрасами, вишивкою, аплікацією, тисненням на шкірі, металічними виробами. Весільний гуцульський одяг вражав мальовничістю, колоритністю і мистецьким смаком. Існують спеціальні ролі на весіллі, які називаються «убиральниці». Це молоді жінки, які одягають та прикрашають молоду, готуючи її до шлюбу. Процес одягання може зайняти кілька годин [5].

Головний убір молодого називається крисаня. Його прикрашають китицями, візерунками сплетеними з ниток чи стрічками, пір'ям. Водночас, на голову нареченій одягають чільце. Для його виготовлення використовується бляха, яка прикрашається позлітками, монетами. Традиційні чільця були досить складної конструкції і могли важити до 4-х кілограм. На голову наречених їх, як правило, одягали безпосередньо майстри, які їх і виготовляли. На сьогоднішній день крисаня та чільце залишають важливими атрибутами одягу наречених. Щоправда дівчата використовують більш полегшені, спрощені у використанні чільця. Крім того, часто в коси молодої вплітається часник, щоб відігнати злі сили та монетки на багатство [4].

З головними уборами наречених пов'язана ще одна давня гуцульська традиція. Після весілля подружжя зберігає їх протягом всього життя, вони виступають певними оберегами їх родинного життя.

На сьогодні стало достатньо популярним використовувати коней під час весілля. Це свідчить про відновлення традицій, що побутували в гуцульській культурі століттями. На конях до церкви їхав цілий весільний уряд. Іноді ж буває так, що лише молоді приїжджали на вінчання на конях. Усі гості, які є при них, їдуть на бричках і верхи на конях. Коні мають бути гуцульські, які звикли ходити горами. Оскільки наречена може жити високо на горі [4].

При організації сучасних гуцульських весінь зберігається традиційна посада старшої кухарки. Жодних особливих вимог до неї не було, вона мала просто вміти смачно готувати. Весілля, як вже зазначалося святкувалися в суботу чи неділю, а тому ще кілька десятиліть тому, кухарка починала працювати ще в понеділок. Сучасні весільні приготування розпочинаються пізніше, з середи. У перші дні раніше пекли печиво, зараз же його практично завжди купують [3, с. 53].

У середу різали худобу і відповідно розбирали м'ясо. У четвер робили гуцульські голубці з квашеної капусти. Не може обійтися гуцульське весілля й без борщу. Його готували на бульйоні з копченого м'яса та квашених білих буряків, без картоплі, а заправляли смаженою на салі цибулею. Достатньо поширено стравою навіть на сьогоднішній день на гуцульських весіллях є бануш. Його варили з кукурудзяної крупи. У сучасну кашу також додають рис. При всьому цьому на сучасних гуцульських весіллях окрім традиційних страв готують і велику кількість нових [3, с. 53–54].

Важливу роль мають давні традиції гуцулів календарної обрядовості. Зокрема, цікавими є свідчення про святкування Різдва на Гуцульщині. Воно супроводжувалося випіканням спеціального хліба Коляди, який роздавали щедрувальникам та колядникам. На сучасному етапі вказаний хліб іноді купують, але все рівно він залишається обов'язковим атрибутом народної обрядовості [7, с. 111].

Також гуцули вірять, що під час різдвяних свят, Нового року та Водохреща настає найкращий час для ворожіння. У Святвечір господар має відібрати у першого колядника палку і вдарити нею корову, щоб вона стала тільною. А ще гуцули вірять, що коли в перший день Різдва поститися і обвести стіл ланцюгом, тримаючи його там до Нового року, то вовки не нападуть на худобу. Перед настанням Нового року на печі розкладають стільки гарячих вуглинок, скільки осіб є в сім'ї, зазначивши, яка жаринка кому належить. Гуцули вірять, що члени сім'ї помиратимуть в тому порядку, в якому згасатимуть куски жару. У ніч на Хрещення гуцули чекають, що відкриється небо. Кому пощастить це побачити, той отримає те, що просить. Вважається необхідним попросити Бога, щоб душа потрапила в рай. А напередодні Водохреща гуцули добре годують худобу, щоб вона не нарікала на господарів. Вважається, що в ніч на Хрещення отримує здатність говорити і худоба, і взагалі всі живі та неживі предмети [10].

Особливими для гуцулів є проводи на полонину худоби й пастухів (полонинський хід). Це традиційне свято сформувалося на основі давніх звичаїв. Проводи здійснювалися дуже урочисто, супроводжувалися виконанням відповідних обрядів, пісень і танців. Зокрема, дівчата-гуцулки співали журливих пісень з приводу розлуки з парубками до осені. На сьогодні свято носить більше символічний характер, однак, воно залишається одним із важливих елементів обрядового циклу гуцулів. З цим святом пов'язана ціла низка пересторог та захисних обрядів, що і до цього часу не втратили своєї актуальності серед гуцулів. Зокрема, пастух, який вперше виганяє отару на пасовисько, мусить взяти із собою замкнутий замок, щоб паща звірів була замкнута цілий рік. Також впродовж того дня він не має права нічого їсти, щоб вовки не викрадали тварин [8].

Оскільки вирощування тварин займає важливе місце у житті гуцулів, багато обрядів пов'язані безпосередньо із їх захистом [8].

Виходячи з отарою на полонини, пастухи повинні також розпалити так званий живий вогонь: полум'я добувають тертям двох шматків м'якого дерева. Ватру мусять підтримувати весь час, поки перебувають на полонині. Взагалі, ставлення до вогню у горян особливо трепетне, прикмет та забобонів, що стосуються вогню, у них чимало. Скажімо гуцули вірять, що, коли дитині подати хліб над вогнем, вона обов'язково виросте злодієм.

Гріхом вважається кинути у вогонь волосся. Коли вогонь у печі сильно тріщить, гуцул скаже, що до хати прийде розгнівана людина [10].

Окремої уваги заслуговують практики традиційної медицини гуцулів. До цього часу в пам'яті мешканців Карпат зберігається багато рецептів здатних оздоровити організм людини. На збереження здоров'я було спрямовано виконання цілого ряду обрядів. Зокрема, хворому, наприклад, миють руки і ноги водою, яку потім виливають на собаку, щоб шкодило собаці, а не йому. А коли весною принесуть з лісу перший букет сон-трави, одну квітку розжовують і ковтають, щоб цілий рік бути здоровим.

Таким чином, у сучасному світі гуцулів зберігається достатньо багато елементів традиційної культури та побуту. Однак, більшість з них не збереглися повністю. Всі вони піддані значному впливу сучасності. Паралельно з цим, деякі традиційні звичаї, зокрема у весільному обряді з встановленням незалежної України, навпаки почали відроджуватися. На сьогодні стало набагато більше традиційних весіль, ніж в 80–90-х рр. минулого століття. Крім того, важливу роль в житті гуцула продовжує займати місцева музика та народні пісні, без них не може обійтися жодне свято. Також важливу роль має народна медицина, особливо тоді, коли це стосувалося профілактики чи безнадійних випадків. У цілому можна констатувати, що традиційна культура гуцулів не є втраченою, однак потребує вивчення та збереження, адже семантика багатьох обрядів зникає з часом.

Аннотация. Публикация посвящена изучению степени сохранности традиционной культуры гуцул на современном этапе развития. Проанализированы основные традиции их семейной и календарной обрядности. Определено, что на современном этапе для гуцул характерно сохранение отдельных элементов традиционных верований, обычаев и обрядов. В последние годы наблюдается интерес населения к возрождению традиционной культуры. Однако, большинство обрядов существуют в адаптированном к современным условиям варианте, что определяет потребность в дальнейшем исследовании и сохранении уникальной традиционной культуры гуцул.

Ключевые слова: гуцулы, культура, обряды, традиции.

Abstract. The publication is devoted to the study of the degree of preservation of traditional Hutsul culture at the present stage of development. The main traditions of their family and calendar rituals are analyzed. It is determined that at the present stage for Hutsuls is characterized by the preservation of certain elements of traditional beliefs, customs and rituals. In recent years, there has been public interest in the revival of traditional culture. However, most rites exist in a version adapted to modern conditions. Which determines the need for further research and preservation of the unique traditional culture of the Hutsuls.

Key words: Hutsuls, culture, rituals, traditions.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Борисенко В. К. Традиції і життєдіяльність етносу: на матеріалах святково-обрядової культури українців. Київ: Унісерв, 2000. 191 с.
2. Буйських Ю. С., Васянович О. О. Трансформація традиційної культури гуцулів Верховини: дитина першого року життя. *Праці Центру пам'яткознавства*: Зб. наук. пр. 2013. Вип. 24. С. 234–255.
3. Величко Т. Традиції народного харчування гуцулів Верховинського району Івано-Франківської області. *Народна творчість та етнографія*. 2013. № 6. С. 49–56.
4. Дружок І. Гуцульське весілля: мода і традиції. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2539618-guculske-vesilla-moda-i-tradicii.html>
5. Лаврук М. М. Гуцули Українських Карпат (етногеографічне дослідження). Львів: Вид.центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. 288 с.
6. Мусієнко І. В. Етнографічні групи лемків, бойків та гуцулів у сучасній історіографії. *Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна*. Сер.: Історія. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. Вип. 43. С. 109–118.
7. Поляшенко Т. В. Культурні традиції календарно-народної обрядовості. *Питання культурології*. 2013. Вип. 29. С. 110–115.
8. Фестиваль-ярмарок «Гуцульська бриндзя» (7-8.09.2019). URL: <http://igormelika.com.ua/moi-karpati/anonsi-podij/festival-yarmarok-huculska-brindza-2019>
9. Хоткевич Г. Гуцули й Гуцульщина. JerseyCity: Здрук. «Свободи». 1920. 32 с.
10. Яких давних звичаїв дотримувались гуцули. Верховина. URL: <https://verkhovyna.life/article/category/all/96/view>

ВПЛИВ TWITTER-КОМУНІКАЦІЇ НА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ (НА ПРИКЛАДІ TWITTER-ПОВІДОМЛЕНЬ Д. ТРАМПА)

А. В. Оцвера, І. В. Богінська

Анотація. Статтю присвячено феномену «Твіттер-дипломатії» як різновиду цифрової дипломатії та важливого інструменту політичної комунікації, який використовується для впливу як на громадську думку, зокрема у процесах формування іміджу держави або політичного лідера, так і для міждержавної комунікації лідерів, і безпосередньо впливає на міжнародні відносини сьогодні.

Ключові слова: публічна дипломатія, «Твіттер–дипломатія», Twitter, інформаційне середовище, міжнародна політика, цифрова дипломатія

З розвитком інформаційних технологій і класична, і публічна дипломатія дедалі більше набувають нового вигляду, зокрема через використання інших (не лише face-to-face) способів комунікації. Використання інтернет-ресурсів в дипломатичній практиці перетворює їх на ефективний інструмент зовнішньої політики держави, що впливає на перебіг подій в міжнародних відносинах. Інтернет-ресурси вже не є засобом комунікації лише громадян певної держави. Вони успішно використовуються і дипломатами, і політичними лідерами для підтримання постійного зв'язку з широкими колами громадськості як всередині, так і поза межами своєї країни, а також між державами, для посилення своєї ролі на міжнародній арені.

В рамках цифрової дипломатії використовуються соціальні мережі, блоги і подібні медіа-майданчики у глобальній мережі. Серед них Twitter є важливим каналом політичної комунікації. Так, журналістка Єва Гардер вважає, що серед всіх соціальних мереж в світі саме Twitter є найбільш важливою, оскільки в ній змінюється «обличчя» зовнішньої політики країни. Вона стверджує, що Twitter розробляє новий метод управління міжнародними відносинами, виходячи з форми, в якій державні інститути інформують своїх громадян [4]. На думку Філіпа Сеїба, фахівця в області комунікації і журналістики, використання Twitter «є дипломатичним інструментом, який ідеально вписується в новий сенс розширення політичних прав і можливостей, що супроводжує бум соціальних мереж» [5]. Пабло Барбера дещо змінює підхід до вивчення комунікації в Twitter та акцентує увагу саме на комунікації між лідерами держав, як стратегічний інструмент формування міждержавних відносин [3].

Як соціальна мережа, Twitter був створений у 2006 р. Джеком Дорсі і швидкими темпами почав набирати популярності серед громадськості. Поширеною в дипломатичній практиці ця мережа мікроблогів стала ближче до 2011 р. Саме тоді виник термін «Твіттер-дипломатія». Маттіас Люфкенс, вивчаючи дипломатію в соціальних мережах, запропонував ввести даний термін для характеристики використання Twitter саме главами держав, керівниками міжнародних урядових організацій та дипломатами для зближення позицій з міжнародних питань [6]. Відповідно до дослідження інформаційно-аналітичного порталу Twiplomacy, станом на 2018 р. 98 % з 193 держав-членів ООН мали офіційну присутність на платформі. Уряди лише шести країн, а саме – Лаосу, Мавританії, Нікарагуа, Північної Кореї, Свазіленду та Туркменістану, не мали офіційної присутності на платформі. Дослідження BCW (Burson Cohn & Wolfe) 2018 р. визначило 951 акаунт в Twitter, з яких 372 особистих і 579 інституційних акаунти - голів держав і урядів, а також міністрів закордонних справ 187 країн. Міністерства закордонних справ продовжують розширювати свої цифрові дипломатичні мережі, заохочуючи свої місії та послів у всьому світі ставати активними у соціальних мережах [8].

Варто зазначити, що ті уряди, які не виділяють достатніх ресурсів на свої цифрові комунікації та канали соціальних медіа, ризикують залишитися поза межами глобального

руху цифрової дипломатії. Так, інтегруючи власну політику в середовище Twitter, міністерства закордонних справ, консульства, дипломатичні представництва, міністри закордонних справ, а особливо голови держав мають змогу розширити межі свого впливу та посилити позиції в міжнародній спільноті.

Значний вплив Twitter має також на формування образу політичного діяча, становлення його авторитету в суспільстві та проявлення себе як справжнього професіоналу. Якщо політик веде свій аккаунт самостійно, тоді аудиторія має нагоду прочитати його власні думки, не пропущені через систему перевірок та контролю Міністерства закордонних справ. За рейтингом популярності сторінок голів держав світу у Twitter станом на 2018 р., в трійці лідерів опинились: Дональд Трамп – президент Сполучених Штатів Америки, із кількістю 53 млн підписників, Папа Римський Франциск – 47 млн. підписників та Прем'єр міністр Індії Нарендра Моди – 43 млн фоловерів [7]. Не дивлячись на те, що акаунт Дональда Трампа в Twitter був заблокований через радикальні висловлювання экс-президента США після поразки на виборах 2021 року, досі жоден лідер не має такої кількості читачів, як мав Трамп. Порівняно з 46-м президентом США Джо Байденом – 32 662 112 фоловерів проти 14 487 589 [9, 10]. Саме 45-ий Президент США значно вплинув на популярність Twitter після того, як обійняв посаду 20 січня 2017 р. Він мав найбільшу кількість взаємодій серед своїх колег, а його твіти в середньому досягли понад 20 000 ретвітів. Президент США також змінив тон дискурсу в Twitter, часто ображаючи своїх опонентів і публікуючи інформацію про іноземних лідерів, називаючи, наприклад, північнокорейського лідера Кім Чен Ина «маленькою людиною-ракетою». Обвинувативши сирійського президента Б. Асада в організації хімічної атаки Трамп назвав його «твариною», а також вдався до погроз через твіти повітряними ударами і війною. Недипломатичні твіти Дональда Трампа спричинили неабиякий резонанс навколо його постаті та змусили багато урядів у всьому світі почуватися ображеними. Це свідчить про те, що нерідко імпульсивне створення твіт-посту політичним діячем з метою висловлення думки щодо певної кризової ситуації конфлікту або особистості іншого політичного діяча може стати причиною загострення відносин між двома країнами в реальному житті. Що і відбулося у випадку відносин США і КНДР. Якщо для Сполучених Штатів Америки взаємний «тролінг» між політичними діячами сприймається як звичайна річ, то для людей іншої ментальності така поведінка є недопустимою.

Аналізуючи вплив цифрових комунікацій між державами на міжнародні відносини, важливу роль відіграє лідер держави та його поведінка в соціальній мережі. Від реакції лідера на міжнародні події та комунікації лідерів між державами в Twitter, безпосередньо залежить, як статус держави на міжнародній арені, так і перебіг міжнародних подій. Дружня або агресивна взаємодія з лідером іноземної держави може мати несподівану реакцію серед послідовників; наприклад, агресивна згадка Дональда Трампа про Терезу Мей у Twitter викликала хвилю обурення в обох державах: і США, і Великої Британії, і ледь не вплинула на офіційну відмову Дональду Трампу у візиті до Великої Британії [12].

Так, можна стверджувати, що взаємодія лідерів держав в соціальних мережах тотожна взаємодії держав на міжнародній арені і на це впливає багато факторів: політичний режим, географічний регіон, рівень економічного розвитку держави, кількість населення та ін. Наприклад, відповідно до режиму держави, авторитарного чи демократичного, змінюється активність комунікації лідерів держав, цільова аудиторія, цілі та пріоритети, що вони переслідують, а також інструменти даної комунікації. Лідери авторитарних держав замість комунікації з іншими світовими лідерами, надають перевагу комунікації за схемою лідер-громадськість, оскільки для таких держав важливо контролювати громадськість інших держав, здійснюючи пропаганду, інколи навіть через Твіттер переслідувати опозицію. В той час як лідери демократичних держав ставлять на меті сформувати коаліцію за колективними цінностями та нормами, бути максимально прозорими та підзвітними перед громадськістю та інтенсивно комунікувати між собою[3].

Фактичним підтвердженням ототожнення твіттер-комунікації лідера з офіційною заявою держави є також твіт-відео Дональда Трампа про оголошення початку виведення 2000 американських військ із Сирії, що спонукало уряди іноземних держав уточнити деталі виводу офіційно у Білому домі [11].

Негативним фактором впливу Twitter на політичне середовище є можливість публікації інформації без будь-якого контролю змісту. В такому випадку виникає ризик збільшення масових протестів та терактів, що загрожує стабільності держави та безпеці її населення [2]. Twitter вже не одноразово ставав платформою для швидкого розпалення революцій та безпосереднім суб'єктом маніпулювання громадською думкою. Прикладом таких подій є Єгипетська революція в 2011–2013 рр.; акції проти корупції в Туреччині в 2014 р.; протести і заклики до вбивства в Венесуелі в 2014 р., та ще багато інших.

Таким чином, ми бачимо, що твіттер-комунікація неабияк впливає на міжнародні відносини. Оскільки будь-які висловлювання, ретвіти, відмітки та інші дії лідерів держав у Twitter не лише розглядаються в контексті медіадискурсу, а й обов'язково співвідносяться з офіційними позиціями держав для аналізу міждержавних відносин на світовій арені. Тому саме «Твіттер-дипломатія» сьогодні є ефективним інструментом зовнішньої політики та справедливо може вважатись доповненням до традиційної дипломатії.

Аннотация: Стаття посвящена феномену «Твиттер-дипломатии» как разновидности цифровой дипломатии и важному инструменту политической коммуникации, который используется для влияния как на общественное мнение, в частности в процессах формирования имиджа государства или политического лидера, так и для межгосударственной коммуникации лидеров, и оказывает непосредственное влияние на международные отношения сегодня.

Ключевые слова: публичная дипломатия, «Твиттер–дипломатия», Twitter, информационная среда, международная политика, цифровая дипломатия.

Abstract. The article is devoted to the phenomenon of "Twitter-diplomacy" as a kind of digital diplomacy and an important tool of political communication, which is used to influence public opinion, in the processes of forming the image of the state or political leaders on international relations today.

Key words: public diplomacy, «Twitter–diplomacy», Twitter, information environment, international policy, digital diplomacy.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Літра Л., Кононенко Ю. Твіттер–дипломатія. Як новітні технології можуть посилити міжнародні позиції України? URL: http://iwp.org.ua/img/policy_brif_1_01_23_ok.pdf
2. Альфредо А. Торреальба, Твитломатия: влияние социальной сети Твиттер на дипломатию. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/tvitplomatiya-vliyanie-sotsialnoy-seti-tvitter-na-diplomatiyu>
3. Barberá P. and T. Zeitzoff (2017). The new public address system: why do world leaders adopt social media? *International Studies Quarterly* 62(1), 121–130. URL: http://pablobarbera.com/static/world_leaders_paper.pdf
4. Harder E. How Twitter Is Changing the Face of Foreign Policy. 2012 (12-08-2014). URL: <http://www.pbs.org/mediashift/2012/11/how-twitter-is-changing-the-face-of-foreign-policy319>
5. Seib P. 2012. Twitter Diplomacy: Communicate With Caution (12-11-2012). URL: http://www.huffingtonpost.com/philip-seib/twitter-diplomacy-communicate-caution_b_1981844.html
6. Treebranding.com. Twitter Diplomacy (12-08-2014). URL: <http://www.slideshare.net/treebranding/twitter-diplomacy-tree-branding>
7. Twiplomacy: The 50 most followed world leaders in 2018. URL: <https://twiplomacy.com/ranking/the-50-most-followed-world-leaders-in-2018/>
8. Twiplomacy study 2018. URL: <https://twiplomacy.com/blog/twiplomacy-study-2018/#>
9. URL: <https://twitter.com/potus45?s=11>
10. URL: <https://twitter.com/potus?s=11>
11. URL: <https://www.thetrumparchive.com/?searchbox=%22after+historic+victories+against+ISIS+%22>
12. URL: https://www.thetrumparchive.com/?searchbox=%2240Theresa_May%2C+don%E2%80%99t+focus+on+me%2C+focus+on+the+destructive+Radical+Islamic+Terrorism+that+is+taking+place+within+the+United+Kingdom.+We+are+doing+just+fine%21%22

РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ ТА ІНШІ ПОДІЇ 2013–2014 рр. В МАС-МЕДІА: ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРОТИСТОЯННЯ, РІК ВОСЬМИЙ

Ю. Д. Паламарчук, К. І. Мелекесцев

Анотація: Стаття базується на аналізі причин та результатів Революції Гідності на основі новітніх джерел (законів, політичних заяв, а також статей в українських, російських та західних ЗМІ) задля виявлення типових наративів й постулатів в ЗМІ різних країн щодо подій 2013–2014 рр. та описання їхніх наслідків.

Ключові слова: інформаційна війна, Революція Гідності, постправа, криза в Україні, «українське питання».

Чи відбувалося спотворення інформації на тлі так званої інформаційної війни? Який вплив мають українські та закордонні ЗМІ на сприйняття парадигми «українського питання»? Як розуміли та розуміють парадигму «Революції гідності» у різних країнах? На ці та інші питання намагатиметься відповісти авторка статті. Розглянувши статті українських, німецьких, американських, та російських ЗМІ, ми зможемо зрозуміти бачення цієї проблеми в різних державах, а також зрозуміти проблематику розуміння так званого «українського питання» у світі: від підтримки та співчуття з боку європейських держав до інформаційної агресії з боку Російської Федерації...

Звертаючись до аналізу джерел і літератури навколо цих подій, цікавим на думку авторки, є те, що саме з початку «Євромайдану» починається загострення інформаційної протистояння (information warfare), а саме Російської Федерації щодо України. Доказами цього є те, що, по-перше більшість російських джерел інформації починаючи з 2013–2014 року створювали дезінформативні заяви по типу «Независимость Украины построила Россия», «Крым и Донбасс это русские земли», «Россия опять дает помощь украинцам в Крыме и Донбассе»... Це типові апеляції до історії заради вирішення політичних завдань сучасності. Зустрічалися вони й у відносно менш проблемних українсько-польських відносинах [1]. Також заяви про «побудову країни» характерні для антигрузинської пропаганди Кремля [2]. Як зазначають українські дослідники в добу т. зв. «постправади» пропаганда щодо історії буде все більше поширюватися в інформаційному полі України, як з боку московської сторони, так і українськими політиками [3].

Щоб зрозуміти, які саме аспекти Революції гідності викликали яскраву реакцію в ЗМІ, призвівши до посилення інформаційного протистояння, нам слід буде звернутися до історії подій тієї доби, щоб виокремити найбільш «гарячі» для мас-медіа події. Наприкінці листопаду 2013 року почалися перші мирні протести студентів внаслідок відмови підписання президентом Віктором Януковичем угоди про інтеграцію України в Європейський Союз. Він стверджував, що Україна не може дозволити собі «жертвувати» торгівлею з Росією, яка виступила проти угоди. Він також охарактеризував пропозицію ЄС позичити Україні 610 млн євро (510 млн фунтів стерлінгів; 828 млн доларів) як недостатню і сказав, що для модернізації економіки до «європейських стандартів» їй знадобиться щонайменше 20 млрд євро....» [4; 5]. Аналізуючи цю кричущу заяву ми можемо зрозуміти, що на практиці це означало явне підтримування проросійської сторони, яку уособлювали такі рухи як «Украинский выбор», «Прогрессивная социалистическая партия» та «Русский блок», розповсюджуючи думки серед українських громадян з сентенціями «нам потрібна допомога від братнього російського народу, щоб врятуватися від поглинання прозахідними ідеями умів людей». Якщо протягом року «Партія регіонів» та Віктор Янукович хизувалися очікуваним «європейським успіхом», то після осінньої зустрічі з кремлівським керівником Володимиром Путіним український президент різко змінив риторику та підтримав заяви відкрито промосковських політичних сил, які стараннями «експансії» «Партії регіонів» за президентства їхнього лідера перетворилися на політичних аутсайдерів. «Регіонали»

відчували себе хазяями ситуації в країні, вибивши «дружбу з Росією» в прокремлівських та «інтеграцію до ЄС» в «помаранчевих». Проте така впевненість, укупі з особистими рішеннями Віктора Януковича врешті призвели до політичної кризи [4].

Згодом, 16 січня 2014 р. у Верховній Раді України було підписано так звані «Диктаторські закони», згідно з якими накладалися обмеження на права громадян на свободу зборів за «московським рецептом», що було немислимим для вже більш ніж 20-річного на той момент досвіду української демократії: «Участь у зборах, мітингу, вуличному поході, демонстрації, іншому масовому заході в масці, шоломі або з використанням інших засобів чи способів маскуванню з метою уникнення ідентифікації особи або наявність у особи, яка бере участь у такому заході, відкритого вогню, піротехнічних засобів (освітлювальних, сигнальних, імітаційних), зброї..., а також участь у такому заході без дозволу органів внутрішніх справ у форменому одязі... – тягнуть за собою накладення штрафу від ста п'ятдесяти до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб» [6]. Аналіз тексту закону показує, що в ньому знехтували принципами та нормами міжнародного права; обмежуючи права громадян держави; таким чином створювалися сприятливі умови для укріплення влади Президента України та збереження так званого «режиму Януковича». Фактично, це означало створення режиму-кальки з путінського авторитаризму з його «забороною несанкціонованих мітингів», що розвивалося у синергії з відвертим підтриманням проросійської політики на теренах України представниками владної коаліції: «Партії Регіонів», а також «Комуністичної партії України» Петра Симоненка. При чому роком раніше ті ж «регіонали» вихваляли успіхи євроінтеграції за їхнього президента та уряду, але від моменту «порозуміння» того з Путіним ніби забули власні слова на користь євроінтеграції [4].

Задля поглибленішого читання так званої «проблеми розуміння Українського питання» в Російській Федерації можна звернутися до видань, які довгими роками представлялися в міжнародному товаристві як «поважні» та незалежні з точки зору журналістики, але з початком агресивних дій Москви щодо сусідів швидко зайняли прокремлівську позицію. Прикладами таких видань будуть *gazeta.ru*, *tass.ru*. У 2015 р., за рік після перемоги Революції гідності, під час загострення на фронті, перед медіа країни-агресора поставало завдання: зобразити Україну як «Іншого», який от-от програє «Нашим». Минулорічні прогнози швидкого розпаду України після захоплення Кримського півострову виявилися неуспішними. Московські ЗМІ всіма своїми «силами» та «можливостями» хотіли створити образ «України-дурня», «придатку Росії», а також «наростаючої загрози поширення ідей „загниваючого Заходу”», саме ось такі наративи ми можемо спостерігати у статті російського сайту *Gazeta.ru*: «Триваюче протистояння всередині української еліти показує, що вона так і не витягнула уроки з «майдану» дворічної давності...» [7]. Вже з перших рядків тексту редакція «незалежної» газети в едіторіалі створювала такий собі негативний образ України та української еліти як такої, легко можна зрозуміти, що це є прямим натяком на те, що влада в Російській Федерації є «розумнішою» (і через «брак розуму» страждає «бідний братній український народ»).

Серед інших аспектів «дурості» та «поразок Майдану» московська преса намагалася зобразити Україну країною «революционных перегибов». Щоб зрозуміти цей елемент пропаганди звернемось до статей російських ЗМІ *Gazeta.ru* та *Tass.ru*, де дуже «яскраво та бурхливо» обговорювали політичну боротьбу в перші роки президентства Петра Порошенка. Про цю подію ми теж можемо бачити згадки у рядках статті на сайті *Gazeta.ru*: «...вони явно чекали не обміну матюками між одними з тодішніх героїв – Арсеном Аваковим і Михайлом Саакашвілі... Тим більше на очах у президента нової України Петра Порошенка, який виявився явно не в змозі зупинити двох своїх підлеглих, які звинувачують один одного в корупції – найстрашнішому політичному «гріху», проти якого і повстав Київ, а разом з ним і значна частина країни...» [7]. Типова для демократичної України конкуренція політиків в Москві здається «дурістю», «дикунством», а ідея «гріховності» корупції здається чимось унікальним для «українського повстання». В результаті такої

антиукраїнської пропаганди виходить, що в тексті подається позитивне ставлення до корупції як такої, ніби в сучасних російських реаліях життя це має бути нормальним явищем (можна згадати хрестоматійне «Війна – це мир»). Саме такі постулати були використані в площині розуміння «постправди» як такої в українській проблематиці.

Схожий наратив про «президента-дурня» ми можемо спостерігати у статті Tass.ru вже поточного, 2021 року, де українські політики описуються мовби більшовицькі вожді пролетаріату: «Всі ці роки ті, що прийшли до влади, вожді “євромайдану”, намагалися представити подію не інакше як “революцію гідності”, а той, хто насмілювався відкрито називати це державним переворотом, або стикався з судовим переслідуванням, або просто був змушений покинути країну. Вражаюча перемога Володимира Зеленського над президентом “євромайдану” Петром Порошенко змусила багатьох по-іншому поглянути на події тих днів...» [8]. Проаналізувавши цю статтю ми можемо спостерігати яскравий прояв негативного ставлення до персони попереднього президента України Петра Порошенка та його політики як такої. Говорячи про феномен висловлення «президент Євромайдану», можна зрозуміти прихований наратив широкого незадоволення владою України як такою, що прийшла до влади внаслідок «бунту» (навіть хоча Петро Порошенко переміг на загальнонаціональних виборах). Також у статті важливе місце займають марні надії московського політикуму, що «новий президент» (у 2014 р. П. Порошенко, у 2019 р. В. Зеленський) виявиться більш слухняним до бажань кремлівських керманівців, а також буде «не бунтувати» і впроваджувати зросійщення українського народу. Центральне місце в наративах московських редакційних статей (в двох різних газетах, різних років!) займає ідеалізація порядку, вертикалі влади, будь-який натяк на демократичний хаос викликає протест, навіть у редакторів відносно «незалежної» Gazeta.ru, не кажучи вже про ТАСС.

Вивчаючи проблематику Революції гідності авторка статті не може не звернутися до угоди про «євро асоціацію» та розуміння її важливості як такої. Розглядаючи один з пунктів Угоди про асоціацію України з ЄС ми бачимо, що документ гарантує приєднання української держави до європейського економічного та політичного простору: «...політична асоціація та економічна інтеграція України з Європейським Союзом залежатиме від прогресу в імплементації цієї Угоди, а також від досягнень України в забезпеченні поваги до спільних цінностей і прогресу в наближенні з ЄС у політичній, економічній та правовій сферах...» [9]. Зрозуміло, що така інтеграція розв’язує таку звану «економічну проблему торгівлі та відносин з РФ» (яку московські ЗМІ та політики вважають чи не ключовою в «українському питанні»), оскільки по-перше в Україні буде відносно вільний та більш розширений так званий «економічний простір» для проведення обміну товарами, по-друге, це означає відхід від значного впливу Російської Федерації в експорті товарів (закупівлі товарів з України). Для більш глибокого розуміння так званого «ставлення» до угоди, давайте порівняємо статті Radiosvoboda.org (2016 р.) та Gazeta.ru (2015 р.). Перше представляє собою україномовну редакцію фінансованої урядом США мас-медіа корпорації Radio Free Europe/Radio Liberty. Їх позиція з теми асоціації України з ЄС (аналізуємо два едіторіали, тобто редакторські статті-аналітику, на відміну від репортерських статей про факти певних подій) оптимістична, з цитуванням експертів з НДО економістів: «...Що ж до впливу Угоди про асоціацію між Україною та ЄС на економіку, то, каже Радіо Свобода голова Комітету економістів України Андрій Новак, наразі він не помітний. Але він пояснює це російською агресією на Донбасі та відсутністю дієвих реформ. Український експорт до країн ЄС поки що скорочується та змінюється його структура. Але з політичної точки зору асоціація з ЄС і зона вільної торгівлі – це крок до повноцінної євроінтеграції України...». Тобто, в українсько-американському виданні ми можемо помітити позитивне ставлення до євроінтеграції як такої, але й наведення проблем. Основною проблемою для нашої держави, посилюючись на сучасну парадигму політики України та думку експерта, журналістка Т. Ярмошук для «Радіо Свобода», таким чином, представляє відсутність або недостатню дієвість реформ в економічному плані, а також корупцію [10]. Ця позиція, в цілому, є типовою для західних та незалежних українських представників ЗМІ.

Натомість, представники російських ЗМІ одразу після заяв європейських та українських політиків про підписання євроасоціації, почали писати контрверсійні статті по-типу: «...з 1 січня вступить в силу угода про Євроасоціацію – та сама, через яку два роки тому розгорілися пристрасі. Вже очевидно, що вона стане ще одним випробуванням для економіки України, оскільки позбавить можливості вигідно торгувати з Росією...» [7]. Проглядаючи цю частину статті від 2015 р. ми можемо побачити приховане гасло «Це все загниваючий Захід» (майже в усіх «глобальних проблемах» в Російській Федерації звинувачують Європу та США), а також ми можемо бачити продовження наративу про «...позбавлення можливості вигідно торгувати з Росією...» [7]. Тобто, ця заява одразу «програмує» громадян в тому, що Московщина представляє собою величезне спасіння для України («врятує її економіку від впливу з боку Загниваючого Заходу»), а також створює «плацдарм» в російськомовному інформаційному просторі для поширення у майбутньому заяв про важливість та унікальність впливу Російської Федерації на економіку України.

Цікавим для обговорення буде також погляд американського історика Френсіса Фукуями щодо Революції гідності, влади, а також впливу РФ та Путіна на зовнішню та внутрішню політику України. Як зазначається у інтерв'ю «Українській правді»: «...встановлення демократії поставить крапку у військових конфліктах, і єдиною формою взаємодії між країнами стане економіка... Пророкуючи неминучу стагнацію російської економіки і подальше падіння режиму Володимира Путіна. Головне питання нового керівництва країни – це ефективне, прозоре і зрозуміле управління з одного боку, і позбавлення від корупції з іншого...» [11]. Читаючи це інтерв'ю 2014 року одразу впадає в око заява про важливість «позбавлення від корупції». Як було зазначено раніше у статті, ЗМІ РФ «дотеоретизувалися» про «гріхи Майдану» до того, що корупцію нібито й не вбачають таким собі мінусом для тієї ж Московщини. Фактично, Френсіс Фукуяма надав нам прогноз стосовно шансів процвітання корумпованих режимів, на кшталт кремлівського: плачевні та не передбачають подальших перспектив для населення країн. Україна ж – незалежна держава, яка має свої закони та завдяки впровадженню європейських стандартів та побудови у державі демократичного транзиту влади поступово позбувається впливу московських ідеалів щодо «вертикалі влади» та відголосів «радянщини», а головний ворог країни «корупція» згодом зійде нанівець.

Для повноти картини розуміння так званого «українського питання» звернемося також до погляду (стаття позначена як «Opinion» – тобто, думки та аналітика одного з журналістів, але без офіційної згоди з цим всієї редакції, чи редактора, як у випадку з едіторіалами), поданого на сайті німецької радіостанції DeutscheWelle, щодо подій «Революції гідності» у 2013–2014 рр.: «...з тих пір Кремль помітив зменшення свого впливу в Україні – розвиток, якого він вважає загрозою для своєї влади. Люди в Україні, однак, називають це своєю “Революцією гідності”, оскільки вони більше не були готові дозволити авторитарній системі продовжувати їх принижувати та грабувати. Але це битва, яка далеко не виграна...» [12]. З цих рядків випливає, що незважаючи на агресію Росії, анексію Криму та війну на Донбасі, які негативно впливають на емоційний та економічний стани в державі, попри тиск з боку РФ Україна вибрала шлях до Євроінтеграції.

Йоганн Бернд продовжує: «...найбільшою небезпекою для країни все ще залишається загроза з боку Росії. Кремль робить все можливе, щоб не допустити створення вільної України. Анексія Криму та війна на Донбасі дестабілізують країну політично, економічно та військово. Українці мають рацію, вважаючи поведінку Росії щодо своєї країни агресією...» [12]. Ми бачимо елемент наративу «Європа побоюється розширення впливу РФ на всі сфери життя», проте також надається меседжу про стійку позицію однієї з країн «Європейського блоку» щодо агресії РФ. Основним висновком з подій Революції гідності для української держави німецький автор подає повну незалежність політики України без впливу «російських ватажків», їхніх примх, а також бажань заново створити «Новий Радянський Союз» з назвою «Велика Росія» [12].

Таким чином, розгляд документів, статей та інтерв'ю підводить нас до висновків, що впливають з розмірковувань про актуальність «українського питання» та подій навколо Революції гідності 2013–2014 рр. для «порядку денного» у світі тоді і зараз. Ми порівняли, хоча й фрагментарно, ЗМІ з часів власне Революції до сьогодні, 2021 року. Чи змінилися ключові наративи ЗМІ? Парадоксально, але відповідь – «ні». Московські ЗМІ продовжили змалювання образу ворога та змалювання революції як жахливого хаосу, тим часом як українські та західні ЗМІ що в 2014, що в 2016, що в 2017, що в 2021 році говорили про «повільність реформ та корупцію». Бачимо яскраву відмінність між двома меганаративами: один залякує революційним безпорядком та змальовує ситуацію в сусіда як вкрай погану, а інший представляє вкрай самокритичний, але оптимістичний у погляді на майбутнє наратив. Порівняння власне фактів з події Революції гідності та їхнього зображення в ЗМІ призвело до виокремлення низки висновків. По-перше, ми вважаємо, що саме самовпевнені дії влади та обманювання народу у 2013 р. призвели до розгортання Революції гідності. По-друге, проаналізувавши дезінформуючі, пропагандистські заяви у статтях московських ЗМІ що часів одразу після Революції, що цьогорічні, стають зрозумілими майже не приховані бажання Російської Федерації щодо експансії та асиміляції України як такої. Були розкриті такі наративи у ЗМІ, які, як можна помітити, корелюють з постулати ведення політики ватажками РФ: підтримка корупції, відкритих хабарів, визнання використання методів «quid pro quo» (брудної дипломатії, шантажу). По-третє, погляд на події Революції гідності як політичної кризи, навіть «кризи в Україні» взагалі, був використаний московським урядом для зображення України хаотичним простором, де відбувається всевладдя революційних вождів, а демократичні суперечки ведуть до перманентної політичної нестабільності.

Аннотация. Стаття базується на аналізі причин і результатів революції Гідності на основі новітніх джерел (законів, політичних заявлень, а також статей в українських, російських і західних СМІ) для виявлення типових наративів і постулатів в СМІ різних країн про події 2013–2014 гг. І описання їх наслідків.

Ключевые слова: інформаційна війна, Революція Гідності, постправа кризис в Україні, «український вопрос».

Abstract. The article is based on the analysis of the reasons and the results of the Revolution of Dignity based on the latest sources (laws, political statements, as well as articles in Ukrainian, Russian and Western media), while identifying typical narratives and postulates in the media about the events of 2013–2014 and their consequences.

Key words: Information war, Revolution of Dignity, post-truth, “crisis in Ukraine”, “Ukrainian question”.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Mieliekiestsev K. Polish-Ukrainian relations and the issue of historical grievances in the societies of two countries. *Історичні і політологічні дослідження*. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. № 1. С. 270–283.
2. Mieliekiestsev K. The “Post-truth era” and its effects on public perception of Georgian and Ukrainian history. *15th International Silk Road virtual conference. Conference Proceedings (Silk Road 2020) = შპრეშუძოლ გზის 15-ე დისტანციური საერთაშორისო კონფერენცია*. Silk Road Conferences. October 09-10. Tbilisi, Georgia, 2020. pp. 24–32.
3. Мелекесцев К. Історія України в політичних маніпуляціях епохи постправа. *Історичні і політологічні дослідження*. №1 (66). С. 130–142. DOI: <http://dx.doi.org/10.31558/2079-1828.2020.1.10>
4. Паламарчук Ю. Д. Революція Гідності: історичні факти та інформаційне протистояння. *Ідентичності та політичні інститути : виклики для України. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції* / ред. Ф. В. Барановського, Л. О. Дудки. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2021. №6. 135 с. С. 97–101.
5. Ukraine protests after Yanukovich EU deal rejection. *BBC*. 30 November 2013. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-25162563>
6. Закон України Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2014, № 22, ст. 801.
7. Не перешли через Майдан. От редакции. *Газета.ру*. 18.12.2015. URL: https://www.gazeta.ru/comments/2015/12/18_e_7977137.shtml
8. Украина шесть лет спустя: «евромайдан», который так и не стал «революцией достоинства». Редакция: Кризис на Украине. *ТАСС*. 21.02.2021. URL: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/7798671>

9. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text Офіційний вісник України, 26.09.2014 р., № 75, том 1, с. 83, стаття 2125.

10. Ярмошук Т. Угода про асоціацію для українців символізує цивілізаційний вибір – експерт. Радіо Свобода. 20 листопада 2016 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28126929.html>

11. Найем М. Френсіс Фукуяма: Путін робить рівно те саме, що робив Гітлер. *Українська правда*. 27 серпня 2014 р. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2014/08/27/7035903/>

12. Johann B. Opinion: Revolution of dignity in Ukraine. *Deutsche Welle*. URL: <https://www.dw.com/en/opinion-revolution-of-dignity-in-ukraine/a-18077223>

УДК 327

ПРІОРИТЕТ ДЕРЖАВИ У КІБЕРПРОСТОРІ: АТАКА ЧИ ЗАХИСТ?

А. В. Савчук, Ю. В. Котик

Анотація: стаття присвячена проблематиці кібербезпеки в політиці держави та визначенню впливу агресивної поведінки у кіберпросторі на міждержавні відносини на прикладі Російської Федерації. Окреслено вплив сучасних технологій на державну політику та національну безпеку, охарактеризовано основні переваги та недоліки активного використання кібер-можливостей держави у контексті нападу.

Ключові слова: кібербезпека, технології, національна безпека, міждержавні відносини, Російська Федерація.

Стрімкий розвиток технологій вплинув на розширення інформаційного поля та кіберпростору. Активна людська діяльність не лише сприяє розширенню спектру загроз, а змінює тактику кібератак. Кібербезпека є важливим аспектом життя сучасної людини, оскільки вона захищає невід’ємну від її життєдіяльності категорію «власності». Вона передбачає збереження конфіденційних даних щодо кожної особистості, захист інформації про здоров’я людини та інтелектуальну власність, і що важливо, забезпечує охорону державних та галузевих інформаційних систем. Особливого значення ця проблематика має для України, яка стала полігоном для випробувань новітніх технологій та зрештою від яких значно постраждала.

Метою статті є аналіз конкретної моделі поведінки держави у кіберпросторі – Російської Федерації, спрогнозувати її вплив на відносини з іншими акторами міжнародних відносин, а також визначити, яка саме поведінка в кіберпросторі є прийнятною для держави в сучасних умовах.

Росія – одна з тих держав, яка найчастіше згадується у повідомленнях засобів масової інформації про вчинені кібератаки, викрадення даних та втручання у виборчі кампанії інших країн. Особливо кричущими випадками можна згадати її зусилля вплинути на вибори президента США у 2016. У 2020 році ситуація була схожою [1]. В обох випадках російські цілі полягали в тому, щоб підірвати віру суспільства в демократичний процес США, очорнити невинуватих російській адміністрації кандидатів і завдати шкоди їх виборності та потенційному президентству. У виборчій кампанії 2020 року американські слідчі виявили, що хакери російської військової розвідки проникли в численні державні та місцеві виборчі бюро, заявивши, що крадіжки включають конфіденційну інформацію про близько 500 000 виборців [2]. Одночасно федеральні чиновники також заявили, що не мають жодних ознак того, що хакерство змінило результати або втрутилося у вибори.

Дії Російської Федерації дуже добре відомі міжнародній спільноті, зокрема і в кіберпросторі, хоча усе, як це притаманно адміністрації цієї держави, заперечується. Той факт, що РФ не надто переймається з приводу відвертої брехні щодо агресивної поведінки, має свої наслідки [3]. В першу чергу, така активність і «відкритість» в кіберпросторі відчутно впливає на відносини між державами. Через постійну фіксацію спеціалістами

кібератак з боку РФ, а також Китайської Народної Республіки, країни Європейського Союзу та більшою мірою США постійно розширюють та продовжують дію санкцій проти цих держав [4]. ЄС запровадив свої перші в історії санкції у відповідь на кібератаки в липні 2020 року, спрямовані проти російських, китайських та північнокорейських хакерів, залучених до серйозних інцидентів у попередні роки, один з яких пов'язаний з спалахом NotPetya у 2017 році, що був спрямований на територію України. Санкції заключаються в заморожуванні активів, заборону на подорожі та проведення будь-яких фінансових операцій іноземним хакерам, що причетні до інформаційних диверсій [5].

Крім того, невідповідність слів держави та її дій значно шкодить іміджу держави. Саме до такого прийому невідповідності вдається Російська Федерація, формуючи свою агресивну поведінку у кіберпросторі. Підтвердженням цього є події в ООН навесні 2021 року. Організацією Об'єднаних Націй було розроблено пакет добровільних «норм», які визначають дозволені та заборонені дії держав у кіберпросторі. Угода по суті підтвердила та розширила комплекс зобов'язань, вперше проголошених у 2015 році [6]. Росія схвалила ці норми разом із США та 23 іншими країнами. Але, погоджуючись з ними, РФ не планувала насправді їх дотримуватися. Зокрема, норми зобов'язували Росію заборонити окремим інформаційним угрупованням працювати на її території, а російські правоохоронні органи видати злочинців, які блокують комп'ютери жертв і вимагають виплати за їх розблокування, для подальшого судового розслідування над ними до потерпілих країн. Однак Росія нехтує правилами: дозволяє злочинним угрупованням безкарно проводити свої операції, адже, фактично, уряд сам замовляє їхні послуги, як це було з вірусом NotPetya в 2017 році. [7] Таке легковажне ставлення до міжнародних домовленостей і їх недотримання створює образ держави, дії якої надто важко передбачити, а звідси впливає потенційна загроза міжнародній безпеці.

Водночас, завдяки таким діям Російська Федерація отримала для себе значно потужнішого і сильнішого опонента у сфері кібернетики. Це добре підтверджується з огляду на Глобальний індекс кібербезпеки (GCI) та Національний індекс кібербезпеки (NCSI). Різниця між цими рейтингами полягає в тому, що перший вимірює на глобальному рівні, як уряди виконують зобов'язання щодо кібербезпеки у вигляді підвищення обізнаності про її важливість та різні проблеми, що виникають. Другий оцінює готовність країн запобігати кіберзагрозам та керувати кіберінцидентами в межах своїх кордонів [8]. Більш показовим тут все таки є Національний індекс, адже за рівнем можливостей самозахисту США займає 17 сходинку у 2021 році, а РФ – 33 [9]. Звідси виникає питання «Хто може вдарити сильніше?», тим паче, що у показниках Індексу розвитку інформаційно-комунікаційних технологій теж чималий відрив. За ними Сполучені Штати знаходяться на 16 місці, а РФ – аж на 45 [10].

Але бажання Росії розмовляти з міжнародною спільнотою з позиції сили втілює особисто сам Президент РФ. Так 1 вересня 2017 року В. Путін, даючи відкритий урок «Росія спрямована в майбутнє», висловив своє ставлення до розвитку штучного інтелекту: «Искусственный интеллект – будущее не только России, это будущее всего человечества. Здесь колоссальные возможности и трудно прогнозируемые сегодня угрозы. Тот, кто станет лидером в этой сфере, будет властелином мира» [11]. Схожа позиція у Китайської Народної Республіки, яка поставила собі за мету до 2030 року стати світовим лідером у галузі досліджень штучного інтелекту [12]. Але, беручи до уваги імперські настрої РФ, у своєму президентському зверненні до Думи В. Путін оголосив, що випробування однієї з нових технологій завершені і незабаром розпочнеться її виробництво.

Але, володіючи новітніми технологіями, треба пам'ятати, що медаль має дві сторони. До моменту відокремлення кіберпростору як поля бою, технології активно використовувалися для досягнення цілей у класичних військових діях. Прикладом цього є найдовша американська операція в Афганістані під назвою «Нескорена свобода», що розпочалась 2001 року внаслідок атак «Аль-Каїди» 11 вересня 2001 р., адже саме вони

подали мотив для швидкого просування військової техніки [13]. За рахунок великого фінансування сфери освіти та досліджень, розробки, випробувань та оцінки нових та вдосконалених технологій, на що було витрачено близько 2 мільярдів доларів, американська армія була технологічно найкраще озброєна. Більшість технологій Сполучених Штатів були невідомими для командирів, солдатів, авіаторів інших країн на той момент, тому розбити талібів їм вдалося за лічені дні. Звідси можна зробити висновок, що під час атаки, в тому числі у кіберпросторі, володіння унікальними технологіями вигідно за той рахунок, що противнику важко визначити стратегію нападу.

Військові чиновники визнають достоїнства програмного забезпечення в бою, але кажучи про іншу сторону високого рівня розвитку, необхідно мати на увазі бажання інших країн володіти подібними технологіями [14]. Тому, США як технологічний лідер стали більш вразливими для кібератак, ніж інші, адже все більше даних з різних областей діяльності держави зберігаються у цифровому просторі, що сприяє зростанню можливостей супротивника отримати доступ до стратегічно важливої інформації та вплинути на перебіг певних подій [15]. Окрім цього, володіння розвинутими технологіями окремими державами кидає виклик іншим у контексті збереження їх національної безпеки і міжнародного миру. Тому логічним є наступний висновок: просунутість в ІТ є перевагою, коли ти атакуєш; натомість часто це є недоліком і зоною вразливості, що збільшується, коли атакують тебе.

Глобальна геополітична напруженість зростає, а життя у XXI столітті активно спрямовується у цифровий простір. Все більше країн вважають ІТ-технології пріоритетними для національної безпеки, адже вони мають вирішальне значення для економічного зростання та соціальної стабільності [16]. Водночас, всеосяжна економічна інтеграція держав означає, що наслідки технологічних ушкоджень можуть бути негативними далеко не для однієї держави. Тому відповідаючи на питання «Захист чи оборона?», будуть різні відповіді. З технологічної точки зору, безперечно, вигідніше атакувати першим, адже опонент не завжди готовий до удару, або готовий недостатньо, або не може передбачити потужностей, що будуть використані [17].

З точки зору геополітики, успіх чи провал атаки залежить від обраного опонента. Лише за останні три-чотири роки посилилась актуальність спільних регіональних та глобальних реакцій для створення безпечного, надійного та сумісного кіберпростору. Тому у скорому майбутньому утворення міцної системи кібербезпеки буде здійснюватися на рівні регіональних організацій. Наприклад, АСЕАН перша у 2018 році прийняла рішення виконувати 11 добровільних, необов'язкових норм прийнятих ООН у 2015 рік для регулювання міждержавних відносин у кіберполітиці [18].

З моральної та етичної точки зору, будь-яка кібератака тягне за собою втручання, викрадення або пошкодження часто приватної та конфіденційної інформації користувачів та чутливої інформації для державних служб. Тому обмеження доступності інформації та основоположної її інфраструктури, наприклад, у формі зупинки мережі, в наслідок направлених кібератак, порушує широкий спектр прав: необґрунтоване обмеження доступу до інформації та можливостей людей висловлюватись та мирно спілкуватися, користуватися цілим рядом економічних, соціальних та культурних благ [19]. У свою чергу, для держави-замовника кібератаки подібні дії можуть призвести до зниження рівня довіри міжнародної спільноти, та утвердженню репутації, як актора, що дестабілізує міжнародне безпекове середовище.

Високорозвинена держава не може дозволити собі відступати від цифрової технології або уникати використання цих технологій через кіберзагрози. На разі нові технології стають даністю і тоді залишається лише розробити способи управління ризиками. Використовуючи аналогію з фізичного світу, не уникнути покупки автомобіля через ризик його викрадення. Швидше, можна знайти способи захисту майна. Ця ж концепція повинна застосовуватися і в кіберпросторі. Тому

найприйнятнішим шляхом у цифровому просторі для держави є відслідковування тенденцій розвитку технологій, аби мати уявлення, з чим є потенційна можливість стикнутися, та намагання підтримувати системи захисту “up-to-date”.

Аннотация. Статья посвящена проблематике кибербезопасности в политике государства и определению влияния агрессивного поведения в киберпространстве на межгосударственные отношения на примере Российской Федерации. Определено влияние современных технологий на государственную политику и национальную безопасность, охарактеризованы основные преимущества и недостатки активного использования кибер-возможностей государства в контексте нападения.

Ключевые слова: кибербезопасность, технологии, национальная безопасность, межгосударственные отношения, Российская Федерация.

Abstract. The article is devoted to the issue of cybersecurity in state policy and determining the impact of aggressive behavior in cyberspace on interstate relations on the example of the Russian Federation. The impact of modern technologies on public policy and national security is outlined, the main advantages and disadvantages of active use of cyber capabilities of the state in the context of the attack are described.

Key words: cybersecurity, technologies, national security, interstate relations, Russian Federation.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Biden vows US action over Russian cyber-attacks. BBC News. 09.07.2021. URL: <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-57786302>
2. Factbox: U.S. intel report on Russian cyber attacks in 2016 election. Reuters. 07.01.2017. URL: <https://www.reuters.com/article/us-usa-russia-cyber-intel-factbox-idUSKBN14Q2HH>
3. US imposes new Russia sanctions over cyber-attacks. BBC News. 11.06.2018. URL: <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-44446449>
4. Cerulus L. EU countries extend sanctions against Russian, Chinese hackers. Politico. 17.05.2021. URL: <https://www.politico.eu/article/eu-council-cyber-sanctions-russia-china-hackers/>
5. ЄС готує санкції проти Росії і Китаю за кібератаки – Bloomberg. Європейська Правда. 27.02.2020. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/02/27/7106845/>
6. Hogeveen B. Six years in the making: UN reaches global cyberspace consensus. ASPI: The Strategist. 26.03.2021. URL: <https://www.aspistrategist.org.au/six-years-in-the-making-un-reaches-global-cyberspace-consensus/>
7. Marks J. The Cybersecurity 202: Russia agrees to cyber rules and violates them at the same time. The Washington Post. 14.06.2021. URL: <https://www.washingtonpost.com/politics/2021/06/14/cybersecurity-202-russia-agrees-cyber-rules-violates-them-same-time/>
8. National cyber security index. 2021. URL: <https://ncsi.ega.ee/ncsi-index/>
9. Global Cybersecurity Index 2020. International Telecommunication Union: Switzerland, Geneva. 2021. URL: https://www.itu.int/dms_pub/itu-d/opb/str/D-STR-GCI.01-2021-PDF-E.pdf
10. ICT Development Index 2017. International Telecommunication Union. URL: <https://www.itu.int/net4/ITU-D/idi/2017/index.html>
11. Стенографический отчёт о Всероссийском открытом уроке «Россия, устремлённая в будущее». Президент России. 01.09.2017. URL: <http://kremlin.ru>
12. Vincent J. Putin says the nation that leads in AI ‘will be the ruler of the world’. The Verge. 04.09.2017. URL: <https://www.theverge.com/2017/9/4/16251226/russia-ai-putin-rule-the-world>
13. Brustein J. A rare military tech unicorn looks past Afghanistan War. Bloomberg. 24.08.2021. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-08-24/afghanistan-war-turns-u-s-military-drone-startup-shield-into-unicorn>
14. Greenemeier L. Post-9/11 Technology Brings Exoskeletons, Laser Cannons to 21st-Century U.S. Military. Scientific American. 06.09.2011. URL: <https://www.scientificamerican.com/article/post-911-military-technology/>
15. Kavanagh C. New Tech, New Threats, and New Governance Challenges: An Opportunity to Craft Smarter Responses? Carnegie. 28.08.2019. URL: <https://carnegieendowment.org/2019/08/28/new-tech-new-threats-and-new-governance-challenges-opportunity-to-craft-smarter-responses-pub-79736>
16. High Technology Affects National Security. China Economic Times. 12.06.2000. URL: <http://www.china.org.cn/english/GS-e/668.htm>
17. Missiroli A. Game of drones? How new technologies affect deterrence, defence and security. NATO Review. 05.05.2020.
18. Koh D. The Geopolitics of Cybersecurity. The Diplomat. 09.12.2020. URL: <https://thediplomat.com/2020/12/the-geopolitics-of-cybersecurity/>
19. Vallor S., Rewak W. An Introduction to Cybersecurity Ethics. 2019. 65 p. P. 7–13. URL: <https://www.scu.edu/media/ethics-center/technology-ethics/IntroToCybersecurityEthics.pdf>

МЕДИЦИНА ЧАСІВ РУСІ

А. С. Сауляк, Н. Р. Темірова

Анотація. У статті аналізується стан медицини у добу Русі. Відзначено, що не маючи раціонального пояснення причини хвороб, тогочасні люди схилилися до думки про вплив «нечисті». Якісно новий етап розвитку медицини у Русі пов'язаний з прийняттям християнства й поширенням книжних знань, передусім, із Візантійської імперії. Показано, що лікарською справою займалися знахарі, цілителі, ченці, але й пересічні жителі розумілися на традиційних методах подолання хвороб. Лікарі надавали допомогу хворим не залежно від їхнього соціального стану, іноземні ж лікарі обслуговували представників еліти. Охарактеризовано найпоширеніші методи лікування, серед яких в історичних джерелах згадуються лікування травами, речовинами тваринного походження, масаж, заговори та інші.

Ключові слова: медицина, хвороба, лікарська справа, методи лікування.

Хвороби, епідемії та боротьба з ними на порядку денного людства стояли від часів пращурів та не втрачають значення до сьогодення. Понад рік тому землян сколихнула небезпечна пандемія COVID-19. Не зважаючи на значний прогрес сучасної медицини, люди виявилися майже безпорадними перед цією хворобою, аж поки не було винайдено вакцину й не розпочато масове щеплення дорослих. У зламні моменти, коли людина опиняється перед черговим викликом, свідомість воліє звертатися до минулого досвіду подолання аналогічних проблем. Тому звернення до історії медичних практик доби українського середньовіччя сприятиме збагаченню досвіду розв'язання життєво небезпечних ситуацій.

Вивчення історії хвороб та розвитку медицини в українських землях має досить розлогу історіографію. Витоки наукового знання у цій ділянці тяжіють до другої половини XIX ст., що зумовлено формуванням історичної науки загалом. Проте найпильнішу увагу цим сюжетам приділено сучасними дослідниками. Серед авторів узагальнюючих праць варто назвати В. Білоуса, З. Болтаровича, Н. Борисенко, О. Драч, В. Плюща та інших [1; 2; 3; 7]. Водночас досягнення медицини доби Русі заслуговує на спеціальну увагу, оскільки йдеться про перший етап в історії опікування здоров'я в умовах існування держави. Тому метою даної розвідки є визначення стану медичного знання та практики у Руській державі. В основу дослідження покладено джерела, серед яких літописи («Повість минулих літ»); агіографічні твори («Києво-Печерський патерик»); книги енциклопедичного характеру («Ізборник Святослава»).

Історичні джерела руської доби містять інформацію про пошесті моровиці та інші епідемії. Не маючи можливості пояснити причини хвороб, люди схилилися до думки про вплив «нечисті» на людину. В казках зафіксовано уявлення про моровицю – в образі жінки з розпатланим волоссям. Але при цьому гігієна відігравала велике значення, адже жителі Русі вже розуміли, що бруд, антисанітарія породжували тяжкі масові захворювання.

У часи Русі у процесі лікування спиралися на східнослов'янські традиції, які становили комплекс поглядів, вірувань та обрядів давньої людини впродовж багатьох тисячоліть і були міцно вкорінені в етнічну пам'ять народу. Вірячи в сили природи, люди вдавалися до різних магічних дій. Як зауважив В.Отамановський, тривалий час не існувало власне поняття «лікар», адже майже кожен житель Русі розумівся на ліках рослинного та тваринного походження, традиційних правилах їх застосування. Згодом з'являлися знахарі та ворожбити. Часто їхня діяльність обмежувалась заклинаннями та ворожінням [5, с. 181]. Однак, ставлення церкви до таких дій було вкрай негативним. Вона всіляко засуджувала лікувальні засоби та будь-яку діяльність так званих чародіїв і ворожок. З прийняттям християнства у Русі почали поширюватися натурфілософські твори, що об'єднували наївно-матеріалістичні уявлення з релігійно-ідеалістичними. Викладені в них ідеї ґрунтувалися на визнанні Бога надсилою, яка створила світ і здійснює керівництво ним, а отже, й хворобами. Це яскраво показано у сюжеті «Києво-Печерського патерика», в якому йдеться про травму боярина Василя після падіння з коня, яку вдалося зцілити внаслідок

молитви й покаяння: «Не зцілишся, доки не покаєшся у гріху тому. Повели, аби внесли тебе до Печерського монастиря, в церкву Святої Богородиці. І як покладуть тебе на раку мою – здоровим станеш і розтрачене тобою золото та срібло цілим знайдеш». Це ж явлено було Василю тої ночі, і не уві сні, бо увечері явився йому преподобний Феодосій». Наступного дня чернігівський князь Георгій Володимирович прийшов разом з лікарями, щоб надати Василю допомогу. Дізнавшись, що того відвезли до Печерського монастиря й подумавши, що той помер, поспішив до монастиря, де знайшов його здоровим, «ніби ніколи й не хворів». І далі: «І, почувши од нього [про] чудеса, вжахнувся князь, радості духовної виповнившись, [та] прийшов поклонитись чудотворному гробу великого Феодосія» [6].

Якісно новий етап розвитку лікарської справи на Русі був пов'язаний з поширенням знань з Візантійської імперії, звідки прийшли перші медичні знання. Лікарі були в усіх більш-менш значних містах Русі й мали медичну практику. Прикметно, що вони займалися лікуванням всього населення не залежно від соціального стану. Особливою повагою користувалася Києво-Печерська лавра, куди звозили хворих з усієї Русі. Монастирські хроніки повідомляють про кількох ченців-подвижників, які у славилися лікарською майстерністю [4, с. 128]. На той час монастирі були й своєрідними академіями, де навчалися не тільки медичній справі, але й концентрувалися основні кадри інтелігенції. На Русі було запроваджено Студійський статут, який передбачав засновувати лікувальні заклади, богадільні та інші добродійні установи. Зокрема, при Печерській лаврі було створено шпитальний монастир св. Миколи [6, с. 345]. Ченці користувалися великою повагою. Узавшись за лікування хворого, ченці, передусім, керувалися вченням Тертуліана й блаженного Августина про лікування засобами культу: молитвами, святою водою, чудотворними іконами і мощам святих. З поступовим розвитком медичних знань поступово започатковувалися аптеки, проте лікарі все ж більше орієнтувалися на народні засоби лікування. У Русі були й мандрівні лікарі, подібні до грецьких. Послугами вчених лікарів здебільшого користувалася заможні верстви населення. Пересічне населення зверталося за допомогою до знахарів і цілителів. Лікарі використовували як підручники так і записи грецьких і візантійських вчених [2, с. 230]. Серед найпопулярніших книг того періоду – «Ізборник Святослава», в якому описувалося відомі на той час хвороби та методи їх лікування. Ці записи допомагали поставити більш точний діагноз або ж приготувати лікувальні засоби [6, с. 338].

У подоланні недуг велике значення мали ліки з трав – кропиви, подорожника, полину, цвіту липи, листя берези, кори ясеню, ягід ялівцю. Застосовувалися цілющі властивості березового соку, хрону, цибулі, часнику тощо. Серед ліків тваринного походження особливе значення мали мед, кобиляче молоко, печінка тріски, панти оленя. З лікувальною метою використовувалися оцет, мідний купорос, скипидар, селітра, «сірчаного каменю», миш'як, срібло, кіновар тощо. У слов'ян особливо поцінювалися заспокійливі речовини – «любка», «зілля миле», «дар неба» тощо. Популярним був мускатний горіх, який потрапляв до Русі з Індії. Поширеними процедурами були фізіотерапія, масаж, змащування та протирання [7, с. 325].

Специфічним «києворуським» методом була психотерапія. Вона базувалася на язичницьких традиціях – заговорах, позбавленні від «пристріту», «порчі», «поробленого». На відміну від інших держав у Русі були популярні ворожки, шептухи, чаклуни, заклинателі, відьми, серед яких були як чоловіки так і жінки. Перелічені традиційні маніпуляції прийшли не ззовні, вони збереглися в українських землях з праісторичних часів і були невід'ємною частиною центрально-слов'янського сприйняття зв'язку живої людини з «іншим» світом [5, с. 177].

Невід'ємною складовою санітарно-гігієнічних процедур у Русі була парова лазня, яку здавна вважали дієвим засобом лікування. У літописі «Повість минулих літ» згадуються подорож святого апостола Андрія через гирло Дніпровське, до Новгороду, а потім до Риму: «Дивне бачив я в слов'янській землі, йдучи сюди. Бачив я лазні дерев'яні, нагріють їх до рум'яного жару, роздягнуться, і будуть голі, і обіллються квасом чинбарним і, візьмуть

молоду лозу, і б'ють себе, і до того себе доб'ють, що ледве живі вилазять, а тоді обіллються студеною водою і так оживають. І те роблять всякого дня, ніхто їх не мучить, а мучать самі себе, бо то вони творять омовіння собі, а не муку. Ті ж, хто слухав Андрія, дивувалися» [8, с. 10]. Крім використання за прямим призначенням, у ній приймали пологи, здійснювали перший догляд за новонародженим, вправляли вивихи й робили кровопускання, масаж, «накладали горщики», лікували застуду й хвороби суглобів, розтирали лікарськими мазями при захворюваннях шкіри. Досить часто жінки, аби полегшити пологи, носили амулет з яхонту [7, с. 325].

За рівнем розвитку санітарної справи Русь істотно випереджала західноєвропейські країни. Зокрема, у ході археологічних розкопок стародавнього Новгорода знайдені документи, що відносяться до 1346 р., в яких повідомляється про існування в місті лікарень для цивільного населення та про фахівців, які займалися приготуванням цілющих засобів [7, с. 332].

Підсумовуючи, можна сказати, що медицина на Русі була доволі розвиненою як для свого часу. Із запровадженням християнства відбулося розширення спектру медичних знань. Поряд із церковною медициною розвивалася народна лікувальна справа. Медичні потреби тогочасного населення задовольняли народні лікарі, лікарі-ченці в шпиталях Києво-Печерського та інших монастирів, учені лікарі іноземного походження (греки, візантійці, вірмени, сірійці), які практикували у великих містах, при князівських дворах, траплялися мандрівні лікарі. Необхідні знання черпали як з народної медицини, так і з натурфілософських творів. В основі лікарської справи руської доби перебувало спостереження за природою та людським організмом, а також досвід подолання небезпечних для здоров'я станів, що передавався від генерації до генерації.

Аннотация. В статье анализируется состояние медицины во времена Руси. Отмечено, не имея рационального объяснения причины болезней, тогдашние люди склонялись к мысли о влиянии «нечистые». Качественно новый этап развития медицины на Руси был связан с принятием христианства и распространением книжных знаний, прежде всего, с Византийской империи. Показано, что врачебной делом занимались знахари, целители, монахи, также почти каждый житель Руси разбирался в традиционных методах преодоления болезней. Врачи оказывали помощь больным независимо от их социального положения. Охарактеризованы наиболее распространенные методы лечения, среди которых в исторических источниках упоминаются лечения травами, веществами животного происхождения, массаж, заговоры и другие.

Ключевые слова: медицина, болезнь, врачебное дело, методы лечения.

Abstract. The article analyzes the state of medicine in the days of Russia. It is noted that without a rational explanation of the cause of the disease, the people of that time were inclined to think about the influence of «unclean». A qualitatively new stage in the development of medicine in Russia was associated with the adoption of Christianity and the spread of book knowledge, especially from the Byzantine Empire. It is shown that healers, healers, monks practiced medicine, and almost every inhabitant of Russia understood the traditional methods of overcoming diseases. Doctors provided care to patients regardless of their social status. The most common methods of treatment are described, among which historical sources mention herbal treatment, the use of substances of animal origin, massage, conspiracies and others.

Key words: medicine, disease, medicine, methods of treatment.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Білоус В. І., Білоус В. В. Історія медицини та лікувального мистецтва. Чернівці. 2019. 284 с.
2. Болтарович З. Є. Народна медицина українців. Київ. 1990. 234 с.
3. Драч О. О., Борисенко Н. М. Історія медицини і фармації (від найдавніших часів до середини XVII ст.): навч. посібн. Черкаси: видавець Чабаненко Ю. А., 2018. 244 с.
4. Лікарські та господарські порадики XVIII ст. / підгот. В. А. Передрієнко. Київ: Здоров'я, 1984. 128 с.
5. Отамановский В. Д. Борьба медицины с религией в Древней Руси. Москва: Медицина, 1965. 188 с.
6. Патерик Києво-Печерський / перекл. І. Жиленко. Київ. 2001. 348 с. URL: <http://litopys.org.ua/paterikon/pat10.htm>
7. Плющ В. Нариси з історії української медичної науки та освіти. Кн. I: Від початків державності до XIX століття. Мюнхен, 1970. 342 с.
8. Повість минулих літ. Літопис Переказ В. Близниці. Київ: Веселка, 1989. 220 с.

СЕРГІЙ ПАРАДЖАНОВ: ОСОБИСТІСТЬ ПРОТИ СИСТЕМИ

Є. А. Симоненко, *О. М. Бут*

Анотація. У статті розглянуто постать С. Й. Параджанова як видатного діяча культури та мистецтва, проукраїнські налаштованого представника інтелігенції, дисидента. Висвітлено творчий шлях митця, ті складнощі та перепони з боку радянської влади, які йому доводилося долати задля реалізації своїх творчих задумів. Визначено, що попри всі арешти, утиски та заборони він залишався вірним та послідовним своїм ідеям.

Ключові слова: С. Й. Параджанов, дисидент, режисер.

Актуальність теми полягає у висвітленні відношення радянської верхівки до діячів мистецтва та культури, їх політики у цих питаннях, яка в багатьох аспектах пересікається із національною політикою. Період «шістдесятництва» в історії України наповнений суперечливими з точки зору радянської ідеології особистостями, які мали сміливість критикувати владу та її політику, і врешті решт були за це покарані. Більшості з них апарат приписував злочини, яких вони не чинили. Серед них був і талановитий кінорежисер Сергій Йосипович Параджанов. Його справжнє ім'я – Саркіс Параджанян. Він відомий в усьому світі своїми неперевершеними фільмами «Тіні забутих предків», «Саят-Нова» та інші.

Життєвий та творчий шлях Сергія Параджанова досліджували Л. Р. Григорян, М. М. Загребельний [1; 2]. Проте, автори більше уваги присвятили досягненню митця у сфері кінематографу.

Мета цієї статті полягає у тому, щоб висвітлити супротив Сергія Параджанова радянській системі, на його прикладі розглянути ставлення радянської влади до діячів культури, які наважувалися мати та висловлювати свою точку зору контрверсійну по відношенню до офіційного дискурсу у трактуванні подій, що відбувалися.

Доленосною у житті видатного кінорежисера Сергія Йосиповича Параджанова стала картина «Тіні Забутих Предків». На її прем'єрі у київському кінотеатрі «Україна» 4 вересня 1965 р. літературний критик Іван Дзюба зі сцени, аспірант-літературознавець Василь Стус і журналіст В'ячеслав Чорновіл в залі закликали підвестися на знак протестів проти арештів українських інтелектуалів, які відбулися влітку 1965 р. Ця акція стала одним з перших антирадянських виступів [2]. Сергія Параджанова «умовляли» виступити із засудженням протесту, але він відмовився, сказавши, що претензій до його учасників немає, крім того, сам також його підтримує.

Упродовж 1965–1966 рр. С. Параджанов, разом з іншими українськими інтелігентами, підписував численні листи та звернення до компартійних та державних органів, ходив по «інстанціях», вимагаючи пояснити причини арештів та наполягаючи на відкритості судових процесів.

Після акції реакція влади була блискавичною – І. Дзюбу звільнили з роботи у видавництві «Молодь», і виключили з аспірантури Київського педагогічного інституту; В. Чорновола звільнили з редакції газети «Молода гвардія»; Василя Стуса відрахували з аспірантури Інституту літератури АН УРСР. Утисків зазнав і С. Параджанов. Його переслідували, не випустили за кордон на світові прем'єри стрічки через те, що: «Параджанов серед свого оточення неодноразово висловлювався про намір бігти за кордон. Так, в 1965 р. в бесіді з одним із товаришів по службі про можливу поїздку в Париж з кінофільмом «Тіні забутих предків» Параджанов заявив, що йому потрібен квиток тільки в одну сторону». Його творча діяльність обмежувалася і в межах країни, прокат фільму «Тіні забутих предків» в СРСР був значно скорочений за той, що планувався на передодні прем'єри.

Події, які розгорнулись навколо цієї стрічки ясно показують тодішню позицію радянської влади, щодо проявів національної свідомості, але й навпроти відображають настрої проукраїнської інтелігенції того часу, а саме, так званих шістдесятників щодо дій

радянської верхівки. Тобто не дивлячись на те, що хрущовська відлига тільки що закінчилась, а сам Микита Хрущов критикував культ Сталіна та його діяльність під час самої відлиги репресії щодо української (і не тільки) інтелігенції не припинялись [5].

5 лютого 1973 р. голова українського КДБ В. В. Федорчук направив першому секретарю ЦК КПУ В. В. Щербицькому «інформаційне повідомлення», в якому було сказано, що Параджанов намагався завадити політичній розправі над І. Дзюбою, пізніше надходили й інші, в яких відзначалась дружба режисера з українськими письменниками-дисидентами І. Дзюбою, Є. Сверстюком, І. Світличним, бажання втекти закордон, антикомуністичні висловлювання. Зокрема, серед розсекречених документів КДБ УРСР по справі Сергія Параджанова були і такі фрагменти:

«Параджанов підтримує зв'язки з націоналістично налаштованими елементами, зокрема, з Дзюбою, Холодним та іншими, які намагаються використовувати його в своїх задумках в плані популяризації націоналістичних ідей в кіномистецтві. Фіксувалися злісні випадки з боку Параджанова на адресу комуністів взагалі, а також на адресу радянської влади...» [2].

«На думку одного з режисерів кіностудії, негативний вплив на виховання молодих творчих працівників надав кінорежисер Параджанов С. І., який в неодноразових бесідах зі своїми зв'язками допускав ідеологічно шкідливі судження, висловлював думку про неповернення на Батьківщину в разі виїзду його за кордон» [2].

«У полі зору органів КДБ Параджанов вперше потрапив в 1962 р. в зв'язку з його зустрічами і листуванням з іноземцями з капіталістичних країн. Проведеною перевіркою встановлено, що Параджанов в бесідах з іноземцями повідомляв їм тенденційну інформацію про радянське мистецтво, в спотвореному вигляді підносив політику партійних і радянських органів по відношенню до мистецтва. Так, за наявними даними, у вересні 1967 р. Параджанов зустрічався з німцями з ФРН. На зустрічі він допустив цілий ряд шкідливих і наклепницьких висловлювань. Умовляв одного з німців придбати для нього за кордоном фотоекспонметра, Параджанов сказав: «Ну що, що ми ходимо голоштанниками до 50-річчя!» У подальшій розмові став вихвалити фашизм, як рух. Німці спростовували його, але він уперто стояв на своєму і домовився до того, що заявив: «Мао Дзе-дун прийшов до неофашизму! Ми прийшли до неофашизму! Ми прийшли до п'ятдесятиріччя до фашизму! ... Я – результат фашистської теорії в мистецтві ... » [2].

«У лютому 1969 р. в бесіді з громадянкою Франції, що знаходиться на навчанні в Москві по лінії обміну студентів, Параджанов пропонував їй вступити з ним у шлюб для того, щоб він міг виїхати в Париж, а потім до Бельгії. При цьому Параджанов підкреслив, що «він і комуністи один одного не розуміють» [2].

17 грудня 1973 р. під час візиту Сергія Параджанова до хворого тифом сина в Києві його арештували і помістили в Лук'янівську в'язницю. Йому були висунуті звинувачення в «розбещенні чоловіків» та «організації притулку розпусти». Почалось все, класично для таких справ, із доносу, який скоріш за все був сфабрикований самими правоохоронцями. Оскільки знайти автора доносу міліція не змогла, очевидно – його і не існувало взагалі.

Донос був зареєстрований в міліції 9 грудня 1973 р. І вже в недовзі 12 грудня 1973 р. знайшовся чоловік, котрий заявив, що режисер його згвалтував. Олександр Воробйов заявляв, що був знайоми з Параджановим вже доволі давно, неодноразово бував у нього вдома. 6 листопада 1973 р., заявляє Воробйов, приїхав з колегами до ресторану, де напився, через що не пам'ятає, як він потрапив додому до Параджанова, хоча давав собі слово більше до нього не ходити [2].

Кримінальну справу, результат якої було вирішено заздалегідь, готували в такому поспіху, що виконавці замовлення не зразу й придумали, яке обвинувачення пред'явити. Інкриміновані статті змінювалися. Спершу — валютні операції. Потім, згадавши, що С. Параджанов збирає ікони, вирішили звинуватити в пограбуванні церков. Але передумали й зупинилися на хабарництві. І лише потім з'явилася версія, пов'язана з гомосексуалізмом. До київського КДБ терміново викликають друзів Сергія, від них вимагають письмових

свідчень, що вони були зґвалтовані Параджановим. Але необхідних показань в більшості вони не дали. Один з допитаних, архітектор М. Сенін, котрий був сином экс-члена ЦУ КПРС І. Сеніна, наклав на себе руки, через тиск з боку слідства.

У результаті С. Параджанов був засуджений до 5 років суворого режиму. В обвинувальному вирoku йшлося про «український буржуазний націоналізм». Однак стаття, за якою засудили, була іншою – принизливою, знущальною, тією, що її давали часто дисидентам, тією, що після неї підвестися було майже неможливо. Його відправляють до колонії в селі Губник Тростянецького району на Вінниччині. Сподіваються, що з «гомосексуальною» статтею він не виживе [5].

З табору С. Параджанов вів переписку не тільки з рідними, а й з А. Тарковським, Лілією Брік та іншими. Написав ряд новел, які потім лягли в основу сценарію фільму «Лебедине Озеро. Зона».

Суд над С. Параджановим мав великий суспільний резонанс серед не байдужих представників тогочасної еліти. Фактично була організована широка суспільна кампанія за його визволення, яку підтримало багато відомих людей, в основному колеги режисери, актори з закордону. Звернення до радянського генсека підписали Ф. Фелліні, М. Антоніоні, Р. Росселіні, Ж.-Л. Годар, Л. Вісконті, Ф. Трюффо, І. Стоун, К. Саура, Р. де Ніро та інші всесвітньо відомі митці. Проте, влада довго ігнорувала ці звернення.

Вважається, що провідну роль у звільненні С.Параджанова зіграла Лілія Брік. Її рідна сестра жила у Франції і була заміжня за французьким поетом, діячем французької комуністичної партії Луї Арагоном, який користувався в СРСР авторитетом, навіть критикуючи його тоталітаризм. За її проханням в 1977 р. Луї Арагон відвідав Москву, де він прийняв Орден Дружби народів та особисто попросив Л. І. Брежнєва звільнити С. Параджанова. В результаті режисер був звільнений, проте йому було категорично заборонено жити у Москві, Києві (загалом в Україні), Петербурзі та Єревані, тому він поїхав у рідний Тбілісі [2].

У Тбілісі ж режисер оселився в домі своєї матері, де, подібно до того, як у Києві, влаштував своєрідний салон. У нього постійно були гості та проходили творчі вечори. Також митець знову почав писати сценарії, проте їх ніхто навіть не розглядав. У 1978 р. С. Параджанов написав керівництву «Вірменфільму» лист з пропозицією зняти два проекти: «Ара Прекрасний» або «Давид Сосунський», але йому навіть не відповіли. Режисер жив на кошти з продажу антикваріату.

31 жовтня 1981 р., Сергій Параджанов, перебуваючи у Москві виступив в театрі на Таганці в обговоренні спектаклю небажаного для радянської влади тоді Ю. Любімова. У своїй промові він знову ж таки розкритикував радянську владу, її політику щодо діячів культури та мистецтва, в результаті чого знову потрапив до поля зору КДБ.

Комітет Державної Безпеки зволікати не став, і проти режисера було відкрито справу за дачу хабаря при вступі його племінника Георгія в Тбіліський театральний університет. Слідство в даному випадку вирішило діяти вже не так, як минулого разу, зазиваючи неіснуючих постраждалих та жорстко допитуючи оточення С. Параджанова. Все було зроблено набагато простіше. Слідство почало вимагати від режисера хабар за закриття розслідування, і вже 11 лютого 1982 р. при спробі передачі коштів Сергій Параджанов був знову заарештований, і поміщений до Ортачальської тюрми. Цей арешт, що не дивно, майже одразу викликав широкий резонанс. До різних структур та органів влади почали надходити листи з вимогами звільнити С. Параджанова. Їх авторами були провідні діячі культури А. Тарковський, Б. Ахмадуліна, Р. Чхедідзе, Т. Абуладзе, М. Антоніоні, Ф. Фелліні та інші. У результаті С. Параджанов відбув у в'язниці 9 місяців. 5 жовтня на останньому судовому засіданні отримав умовний термін, і був звільнений у залі суду.

1987 р. у житті С. Параджанова можна назвати роком, коли до нього приходять справжня світова слава та визнання. Спочатку в Грузії відбувалась виставка живописних робіт митця «Був в майстерні кінорежисера». Після неї було прийнято рішення про відкриття музею С. Параджанова в Єревані. Згодом, режисер починає роботу над стрічкою

«Ашик-Кериб» за мотивами казки М. Лермонтова, яку він присвятив пам'яті свого друга А. Тарковського, померлого в еміграції [1].

Цього ж року С. Параджанов взяв участь в Роттердамському кінофестивалі, де йому вручили приз за кращий інноваційний фільм. Після цього він відвідав Мюнхен, Венецію та Нью-Йорк. До нього, в Тбілісі приїздили М. Мастрояні, Ів Сент-Лоран та інші. 1989 р. знову відзначається «Ашик-Кериб», вже на Стамбульському кінофестивалі. Цього ж року видатний український кінорежисер доби поетичного кіномистецтва Ю. Ільєнко зняв по сумісному з С. Параджановим сценарію стрічку «Лебедине озеро. Зона» [2].

1989 р. Ф. Довлатян запропонував Сергію Параджанову роботу на кіностудії «Вірменфільм», в результаті чого 7 червня відбувся перший день зйомок автобіографічної стрічки «Сповідь». Проте, це був останній зйомочний день в житті режисера. На наступний день він почав кашляти кров'ю. Його було госпіталізовано та направлено до Москви з діагнозом – рак легень. Проте, пухлина дала метастази, його стан швидко погіршувався. В кінці року С. Параджанов відвідав кінофестиваль у Лісабоні, звідки повернувся в Єреван. 27 лютого 1990 р. режисеру було присвоєно звання народного артиста УРСР, а 19 червня ВРСР. 22 травня Сергій Параджанов полетів до Парижу за запрошенням тодішнього президента Франції Франсуа Міттерана задля лікування. Врятувати видатного режисера було неможливо.

20 липня С. Параджанова доправили з Парижа в Єреван, де того ж дня він помер у лікарні. Похорони митця супроводжувалися багатотисячною ходою в Пантеоні парку ім. Комістасу [2].

С. Й. Параджанов безперечно був видатним діячем не лише українського, а й світового мистецтва, який підтримував українських дисидентів. Сам був їх представником. На його долю випали тяжкі випробування наклепи, судові справи, які були лише закритими. Власне, навіть після того, як відомі діячі мистецтва з усього світу домоглись визволення Параджанова – йому заборонялося жити в Україні, Москві та Єревані, тривалий час він не міг займатись професійною діяльністю. С. Параджанов за своє життя пересікався з багатьма людьми, й з близькими йому за думками також, і багатьох з них спіткала така ж, або ж подібна доля. Його життя показовий приклад утисків свободи слова та й взагалі свобод людини в СРСР. Через призму його життєпису можна отримати уявлення взагалі, через, що доводилось проходити представникам української, і не тільки інтелігенції в радянський час.

Аннотація. В статье рассмотрены фигура С. И. Параджанова как выдающегося деятеля культуры и искусства, проукраински настроенного представителя интеллигенции, диссидента. Освещены творческий путь художника, те сложности и препятствия со стороны советской власти, ему приходилось преодолевать для реализации своих творческих замыслов. Определено, что несмотря на все аресты, притеснения и запрета он оставался верным и последовательным своим идеям.

Ключевые слова: С. Й. Параджанов, диссидент, режиссер.

Abstract. The article considers the figure of Sergei Parajanov as a prominent figure of culture and art, pro-Ukrainian representative of the intelligentsia, a dissident. The artist's creative path, the difficulties and obstacles on the part of the Soviet government, which he had to overcome in order to realize his creative ideas, are highlighted. It was determined that despite all the arrests, harassment and bans, he remained true to his ideas.

Key words: Sergei Parajanov, dissident, director.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Загребельний М. П. Сергій Параджанов. Київ: Укрвидавполіграфія, 2018..128 с.
2. Григорян Л. Р. Три цвета одной страсти: триптих Сергея Параджанов. М.: Союз кинематографистов СССР, 1991. 191 с.
3. Мусієнко О. Митець і влада. Параджанов: зміна долі. *Мистецтвознавство України*. 2003. Вип. 3. С. 194–201.
4. Петрова О. Мистецтвознавчі рефлексії: історія, теорія та критика образотв. мистецтва 70-х років ХХ ст. - початку ХХІ ст. К.: ВД «КМ Академія», 2004. 400 с.
5. Сергій Параджанов і Україна. Збірник статей і документів. Упорядник і редактор Л. І. Брюховецька. К.: Редакція журналу «Кіно-Театр», Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2014. С. 182.
6. James Steffen Emory University Atlanta, GA 30322 USA.

ПРОТИВОВІРУСНІ ЗАХОДИ ЯПОНСЬКОГО УРЯДУ В РАМКАХ КОНЦЕПЦІЇ HUMAN SECURITY

А. І. Стаднік, І. Ю. Чарських

Анотація. У статті досліджується практична реалізація японським урядом політичних заходів в рамках концепції «безпека людини», як альтернатива традиційним реакціям на загрози сучасних викликів; вивчається досвід впровадження національних рішень у вирішенні пандемічних проблем та їх ефективність; оцінюються превентивні заходи щодо подальшої операціоналізації концепції; розглянуто роль глобальної та регіональної координації у відповідь на особливості глобального походження сучасних викликів.

Ключові слова: «Безпека людини», «Безпека людини», безпекові дослідження, зовнішня політика, пандемія, сучасні виклики, Японія.

Вступ. Невгамовна боротьба провідних гравців сучасності за лідерські позиції у світових рейтингах та природа трансформації людської цивілізації, звісно, не змогли не спровокувати деформацію традиційних, а подекуди активізацію до появи небачених досі загроз. Всеохоплюючий розвиток глобальних тенденцій, поринув людство в нову епоху, де, дивовижні досягнення суспільства як: технології майбутнього, всеосяжна інформатизація, ядерна енергетика, стали не тільки елементами реалізації зручного співіснування, але як аттрактант, пожвавила бажання негідників використовувати доступні механізми у досягненні особистих інтересів, – звісно не на користь блага народів. Часто трапляється, що трагедія має причинно-наслідковий характер, коли, наприклад, стихійне лихо як явище, може бути не тільки безпосереднім джерелом небезпеки людському життю а й каталізатором цілої низки подій глобального характеру. Рушійні наслідки нової коронавірусної хвороби (далі – COVID-19), стали причиною загибелі мільйонів осіб в усьому світі. Японський політикум прекрасно розуміє визначну роль не тільки превентивних заходів, які дають змогу підготуватися до можливих потрясінь, але і готовність до впевненої і стійкої відповіді на безпосередні загрози життю і безпеці не тільки жителів «країни вранішнього сонця», а також світової спільноти, звісно, – за умов налагодженої співпраці. Позиціонуючи себе як найбільш послідовний прихильник концепту безпеки людини, японські урядовці акредитували тероризм, стихійні лиха, інфекційні хвороби, економічні кризи, зміни клімату і голод як ті явища, що у своєму походженні мають транскордонну взаємозалежність. Актуалізація дискурсу Японського уряду на шляху до успішної міжнародної координації в рамках концепції «безпека людини», розглядається ключовим заходом, що дасть змогу утримувати «дамоклів клинок» сучасних викликів перед обличчям суспільства у найбільш безпечному для людства стані.

Мета і завдання статті полягають у з'ясуванні сутності японського трактування концепту «безпека людини»; виявленні окремих практик японського уряду стосовно актуальних загроз безпеці, як-от пандемії; систематизації та оцінці цих заходів на національному, регіональному та глобальних рівнях.

Концептуальна сутність підходу «безпека людини», та особливості Японського бачення. Кінець ХХ ст., а особливо перше десятиріччя ХХІ ст., характеризується пожвавленням в міжнародних відносинах дискусій стосовно закликів до зміни парадигми безпеки. У фокусі уваги, взамін традиційним підходам, знаходиться концепція «безпеки людини», адепти якої, наголошують на необхідності переглянути домінуючі моделі. Причинами пожвавлення закликів з потребою запровадження докорінно нової практики, стали спостереження за структурою системи міжнародних відносин, у якій, «швидкі хвилі глобалізації» в поєднанні з економічною лібералізацією та прогресивним натиском інформаційних технологій, струшують структуру традиційного підходу суверенних держав. Цей процес, прискорює ступінь всеохоплюючої взаємозалежності, приносячи не тільки користь, але й проблеми. Закінчення «холодної війни», спонукало до численних громадянських конфліктів, корінні причини яких лежали у релігійному, етнічному та

економічному контексті, разом із біженцями та внутрішньо переміщеними особами, торгівлею людьми, контрабандою зброї, беспрецедентними рухами коштів та інформації, кожен із цих викликів, має складні взаємозв'язки у сприянні прискорення транснаціональних розрух [9].

Вперше, концепція була представлена у Звіті про людський розвиток 1994 р. (ПРООН, 1994 р.) «Безпека людини», основними засадами якої були ініційовані такі принципи: інвестиції в розвиток людини, а не в озброєння; залучення тих, хто визначає політику, до вирішення проблем, що виникають у світі; надання чіткого мандату Організації Об'єднаних Націй сприяти та підтримувати розвиток; розширення концепції співпраці у галузі розвитку таким чином, щоб вона включала всі можливі інструменти, а не лише допомогу; погоджуючись, що 20 відсотків національних бюджетів та 20 відсотків іноземної допомоги буде використано на розвиток людини та створення Ради економічної безпеки [11]. При фінансовій та консультативній підтримці уряду Японії, особливо в обличчі міністрів закордонних справ Кавагуті Йоріко та Танаки Макіко, у проханні на заклик Генерального секретаря ООН Кофі Анана, у травні 2003 р, Комісія з безпеки людини представила свій звіт під назвою «Безпека людини зараз» [11]. Видатний японський дипломат Огата Садако, будучи співголовою Комісії ООН з безпеки людини, у співпраці з індійським професором Амартія Сенем, визначили «безпеку людини» як, «захист життєво важливих сутностей людського життя, таким чином, що вони сприяють збільшенню суспільних свобод та звершень, а також вимагає розробки та впровадження безпеки та розширення прав і можливостей для забезпечення життя людей, засобів для існування та гідності» [12]. У підпорядкування міністерства закордонних справ Японії, після підписання ще у далекому 1951 р. «Плану Коломбо» було анонсовано створення «Бюро офіційної допомоги розвитку» 1954 р. (далі – ODA), який є головним інструментом японського уряду з метою практичного втілення ідей що пов'язані з безпекою людини.

Технічне співробітництво, гранти та кредити з метою допомоги країнам що розвиваються, здійснюється Японським агентством міжнародного співробітництва (далі - JICA) – незалежною адміністративною організацією Японії [2].

Високий рівень ініціалізації як на національному так і в міжнародному середовищі питання стосовно розвитку підходу «безпека людини» і його імплементація, свідчать про плани японського політикуму не тільки скоординувати представників країн світу співпрацювати в боротьбі проти сучасних викликів, але і допомогти навчити людей умінню самостійно відстоювати своє право на гідне існування. Варто зазначати, що теоретичні засади підходу і досі перебувають в стані його концептуальної неоднозначності, не варто ігнорувати практичні заходи міжнародних акторів, особливо такого флагману як Японія у впровадженні «безпеки людини», споглядання за якою з часом дасть можливість більш точно конкретизувати фундаментальні особливості моделі та якісно оцінити її внесок в досягнення миру та безпеки.

Інфекційні захворювання. Незважаючи на те, що здоров'я є основною цінністю людини, у більшості країн що розвиваються, політичні еліти все ж приділяють більше уваги традиційній безпеці держав. Підсумки перших місяців міжнародних відносин в умовах коронавірусної пандемії свідчать про мобілізаційні переваги східноазіатських моделей соціальної організації над західними її зразками [1]. Пошук ефективних антибіотиків та інших ліків, щоденне вдосконалення противірусних умов здоров'я, розбудова персоналу сектору охорони здоров'я та зміцнення лікарень – всі ці необхідні елементи захисту людей, дали можливість Японії прогресивно протистояти загрозі з боку хвороби.

Для тих хто потребує допомоги у протидії інфекції, JICA відправляє спеціальні Команди з ліквідації наслідків стихійних лих (далі-JDR) та забезпечує надзвичайні заходи допомоги при великих катастрофах, головним чином у регіонах, що розвиваються, у відповідь на запити, отримані від урядів постраждалих країн або міжнародних установ. Заснування JDR набрала чинності 16 вересня 1987 року та з останніми змінами 22 грудня 2006 року [3], маючи у своєму складі (див. рис. 1): команду рятувальників; групу медиків,

які забезпечують екстрену польову допомогу; експертну групу, що надає вказівки та поради щодо ліквідації лиха; підрозділ Сил Самооборони Японії (далі – JSDF) задача якої полягає в наданні допомоги матеріально-технічного характеру, а також, команду реагування на інфекційні хвороби, що займається профілактикою та контролем інфекційних захворювань [7].

У 2003 році, у Китаї та Південно-Східній Азії спалахнула пандемія коронавірусної інфекції SARS, на боротьбу з якою були направлені експерти JDR, це був перший випадок в історії агенції, коли замість звичного забезпечення потерпілих товарами та лікуванням завдання стояло у допомозі державам-реципієнтам запобігти подальшому поширенню хвороби [5].

Team Type	Composition	Activity	Duration
Search and Rescue Team 	MOFA, JICA National Police, Fire and Disaster Management, Coast Guard	Search and rescue victims trapped in collapsed structures.	Approx. 7-10days
Medical Team 	MOFA, JICA Doctors, Nurses, Pharmacists, etc.	Emergency medical assistance including patient treatment.	Approx. 2weeks
Infectious Diseases Response Team 	MOFA, JICA Doctors, Scientists, Nurses, Pharmacists, etc.	Assistance in minimizing damage from large-scale outbreaks of infectious diseases.	Depending on circumstances
Expert Team 	Experts form government and private organizations	Technical advice and instructions on disaster prevention and damage mitigation based on assessment of the situation.	Approx. 2weeks
Self Defense Force Unit 	Ground, Maritime, Air Self-Defense Forces	Search and rescue, medical assistance (including epidemic prevention) . Air and sea transport	Approx. 2weeks-2months (record base)

※Photos: MOF, JICA

Рис. 1. Команди з ліквідації наслідків стихійних лих – JDR (Dispatch of Japan Disaster Relief Team, MOFA of Japan)

Останньою, у відповідь на епідемію геморагічної лихоманки – Ебола, яка поширилась Західною Африкою в 2014 році, була створена Група реагування на інфекційні хвороби (далі – IDRT) для надання підтримки в широкому діапазоні галузей, що стосуються боротьби з інфекцією. Команда, у склад якої увійшли експерти зі знаннями наступних предметів: епідеміологія; клінічні обстеження; медичні обстеження та контроль інфекцій; реагування на охорону здоров'я та логістика [7]. Перша група була відряджена до Демократичної Республіки Конго на допомогу у відповідь на спалах жовтої лихоманки у 2016 році [3]. Агенція JICA запустила програму, спрямовану на «управління якістю» лікарень у 15 африканських країнах для покращення медичних послуг, також, співпрацює з Фондом Білла та Мелінди Гейтс для просування інноваційної програми щодо знищення поліомієліту в Пакистані та Нігерії [6]. Триває активне співробітництво стосовно галузевих досліджень разом з Японським центром глобального здоров'я та медицини; Національним інститутом інфекційних хвороб; лікарнею Університету Чіба та Університетом Кампінасу (Бразилія) [10]. У зв'язку з небезпекою нової коронавірусної інфекції (далі – COVID-19), агенцією JICA, було тимчасово повернуто своїх добровольців та експертів з місць надання ними допомоги, з причини того, що тамтешні лікарні, не в змозі якісно надати медичну допомогу, також, низький рівень кооперації з іншими країнами, та правові обмеження, не дають змоги Японії відправити військові або комерційні літаки у будь-яку точку світу для

евакуації своїх громадян [6]. Прихильність японського політикуму до «безпеки людини» в Японії є більшою мірою високою, імплементацію концепції на державному рівні підтримали представники різноманітних політичних сил, саме це дозволило їй залишатися «на плаву», незважаючи на еволюцію національної програми зовнішньої політики Японії після оцінки загроз Терористичних актів 11 вересня 2001 року [8].

«Безпека людини» дає можливість допомогти державам, які в мірою своїх можливостей не можуть належним чином протистояти актуальним загрозам та викликам. Пандемія коронавірусної інфекції оголила факти того, що система охорони здоров'я та міжнародна протівірусна координація вимагають переосмислення та реформ, адже, інфекція стала причиною втрати мільйонів життів у всьому світі. Володіючи матеріальними та інтелектуальними ресурсами, «розвинутим державам» приходиться інтенсифікувати усі зусилля у протидії хворобі, але, що можна говорити про країни що розвиваються?, про свободу і право на гідне існування яких по-справжньому немає мови! Оскільки Японія продемонструвала неабиякі успіхи щодо запобігання подальшого погіршенню захворювань, країна має хороші можливості для порятунку незліченних життів у всьому світі. Японським агентством міжнародного співробітництва здійснюються масштабні заходи, що спрямовані на допомогу в сфері охорони здоров'я в країнах що розвиваються. Проте, зусилля Японії у цьому відношенні є недостатніми. Поки що «країна вранішнього сонця» може похизуватися лише окремими історіями успіху. Розглядаючи глобальний контекст та звертаючи особливу увагу на те, що транскордонна особливість загроз розпізнається на місцях, важливо згадати, що без щільного міжнародного співробітництва досягти успіху буде неможливо. Активна залученість міжнародної спільноти та можливість Японії взяти участь в координації проектів в сфері охорони здоров'я будуть мати більше шансів на успіх, адже такі дії дадуть змогу розподілити фінансове навантаження, залучити більше експертів та вузькопрофільних спеціалістів, а також пришвидшити термін виконання проектів.

Аннотация. В статье исследуется практическая реализация японским правительством политических мероприятий в рамках политики концепции безопасности «безопасность человека», как альтернатива реакции на угрозы современных вызовов изучается опыт внедрения национальных решений в решении пандемических угроз и их эффективность; оцениваются превентивные меры по дальнейшей операционализации концепции; рассмотрена роль глобальной и региональной координации в ответ на трансграничную особенность происхождения современных вызовов.

Ключевые слова: «Безопасность человека», пандемия, Япония, внешняя политика, стратегические исследования, современные вызовы

Abstract. The article explores the practical implementation of the Japanese government's policy measures within the security concept of "human security" as an alternative to responding to the threats of modern challenges; the experience of implementation of national solutions in solving pandemic threats and their effectiveness is studied; preventive measures for further operationalization of the concept are evaluated; the role of global and regional coordination in response to the cross-border feature of the origin of modern challenges is considered.

Key words: "Human security", pandemic, Japan, foreign policy, security studies, current challenges

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Азійсько-Тихоокеанський регіон в умовах сучасних викликів: пандемія COVID-19. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2020. № 1. С. 95–99.
2. Embassy of Japan to Indonesia. Official Development Assistance from Japan to Indonesia: What is ODA. URL: <https://www.id.emb-japan.go.jp/oda/en/index.htm>
3. International Cooperation Agency. Emergency Disaster Relief. URL: https://www.jica.go.jp/english/our_work/types_of_assistance/emergency.html
4. Japan International Cooperation Agency. Secretariat of Japan Disaster Relief Team. Disaster Relief and JICA. 2017. URL: https://www.jica.go.jp/jdr/library/ku57pq00001nkq0x-att/disaster_relief_and_jica.pdf
5. Kamidohzono, S. Gomez, O. Yoichi, M. Embracing Human Security: New Directions of Japan's ODA for 21st Century. *Japan International Cooperation Agency Research Institute (JICA)*. 2015. – № 94.
6. Kataoka S. Japan's Initiative for Global Health and Medicine. *Asia-Pacific Review*. 2020. Vol. 27. № 2. P. 17–25.

7. Ministry of Foreign Affairs of Japan. Humanitarian Assistance / Emergency Assistance. Dispatch of Japan Disaster Relief Team. 2019. URL: <https://www.mofa.go.jp/policy/emergency/assistance1.html>
8. Remacle E. Approaches to Human Security: Japan, Canada, and Europe in Comparative Perspective. *The Journal of Social Science*. 2008. Vol. 66. P. 5–34.
9. Sumi S. Human Security and Health by H. E. Shigeki Sumi, Ambassador of Japan to the International Organizations in Vienna. URL: https://www.mofa.go.jp/policy/human_secu/article0604.html
10. Takao, T. Japan's Leadership in Human Security During and After the COVID-19 Pandemic. *Asia-Pacific Review*. 2020. Vol. 27. № 2. P. 26–45.
11. UNDP. Human Development Report 1994: New Dimensions of Human Security. 1994. URL: <http://www.hdr.undp.org/en/content/human-development-report-1994>
12. UNHCR. Commission on Human Security Report 2003: Human Security Now. 2003. URL: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/91BAEEDBA50C6907C1256D19006A9353-chs-security-may03.pdf>

УДК 327.8

МІСЦЕ УКРАЇНИ В ДОКТРИНІ БАЙДЕНА

Д. О. Столяренко, Ю. Т. Теміров

Анотація. З початку каденції Президент Сполучених Штатів Джозеф Байден виступив із заявою повернути силу та впливовість США у міжнародних відносинах. Чинний президент США наголосив на захисті та відстоюванні ліберально-демократичних цінностей, відновленні та зміцненні союзних відносин, які, за словами Байдена, були пошкоджені у час адміністрації Трампа, і поверненні США на «позицію надійного лідера» серед світових демократій, щоб протистояти викликам Росії та Китаю. Але геополітичний, гео економічний, ідеологічний та стратегічний фокус зовнішньої політики США вже зазнав суттєвих змін, що ілюструють події, пов'язані з Афганістаном та «Північним потоком-2». Головним завданням для України в формуванні політики в двосторонніх відносинах із головним стратегічним партнером (США) є розуміння цієї нової зовнішньополітичної доктрини та усвідомлення своєї ролі та місця в пріоритетах США.

Ключові слова: зовнішня політика США, Джозеф Байден, доктрина Байдена, Україна.

Вступ. У політичних документах, позиціях та заявах адміністрації Байдена існує два загальні пріоритети, які визначають її зовнішню політику: по-перше, повернення ефективного залучення в міжнародні справи, ефективного лідерства і надійного партнерства. По-друге, налагоджувати співпрацю із союзниками, щоб протистояти загрозам інтересам США з боку авторитарних конкурентів, таких як Китай та Росія, одночасно тактично співпрацюючи з тими самими суперниками, де їх інтереси та інтереси США можуть збігатися. Виходячи з основних положень доктрини Байдена, що й досі знаходиться на етапі формування, Сполучені Штати зобов'язуються повернутися до активного залучення до важливих міжнародних питань, але це вимагає, перш за все, реформування відносин із союзниками, покращення іміджу країни та відновлення «сили» її «прикладу». Відносини з Китаєм, як геополітичним суперником Америки, становлять найвизначнішу стратегічну дилему для адміністрації президента. Китай конкурує із США в економічному та технологічному плані і загрожує глобальному лідерству США, одночасно зміцнюючи свій контроль над Південно-Китайським морем, продовжуючи нарощувати свої військові сили та поширюючи вплив у Східній Азії та інших регіонах світу[7]. На тлі подібних трансформацій, Україні необхідно

Основний розділ. Перші кроки Байдена у зовнішній політиці щодо «повернення лідерства США» у ключових сферах міжнародних відносин стосуються повторного укладення Паризької угоди, підтвердження важливості трансатлантичного партнерства та інших традиційних союзів [11]. Не можна не згадати і про альянс в сфері безпеки AUKUS, укладений Австралією, США і Великобританією з метою захистити спільні інтереси в Індо-Тихоокеанському регіоні і об'єднати зусилля в розвитку оборонного сектора. США хочуть стверджувати власні демократичні ідеали та співпрацювати з іншими усталеними чи транзитивними демократіями, водночас не займатися державотворенням чи бути міжнародним поліцейським.

Адже геополітичний, гео економічний, ідеологічний та стратегічний фокус зовнішньої політики Сполучених Штатів зазнав суттєвих змін. Китай став екзистенційним супротивником, а Росія – дезінтегратором [15]. Зміна клімату та пандемія COVID – 19 теж стали пріоритетними загрозами. Тому, найважливішим завданням стало зміцнення колективного Заходу під авторитетним та надійним лідерством Сполучених Штатів. У зовнішній політиці США переходять від глобальних «хрестових походів в ім'я демократії» до активного захисту ліберальних цінностей на батьківщині та позицій Заходу за кордоном. Збройні сили США є потужною зброєю, але більше не засобом першої необхідності. Таким чином, перебудовувати проблемні країни стало марною справою. Війна з тероризмом як спроба зберегти безпеку США, втратила пріоритетність: жодних серйозних терактів на території держави за останні 20 років не відбулося. Тому, оголошуючи виведення американських військ з Афганістану, Байден наголосив, що: «Ми повинні посилити американську конкурентоспроможність, щоб досягти успіху в жорсткій конкуренції, з якою ми стикаємось із все більш наполегливим Китаєм», додавши, що перехід до нових битв зробить США «набагато грізнішими для наших супротивників та конкурентів» [19]. Афганський конфлікт завжди мав для США більше символічний, ніж матеріальний інтерес, і став нагадуванням про межі американської могутності у «вічних війнах» [2].

Вивід військ з Афганістану засвідчив, що по суті концепція національного будівництва в пріоритетах зовнішньої політики Сполучених Штатів більше не є на актуальному порядку денному. Доктрина Байдена дає чітко зрозуміти, що бажання зробити весь світ безпечним для демократії по всьому світу не є однозначним моральним пріоритетом. Натомість, США несуть моральну відповідальність за захист життя власного населення. Отже, найважливішим зовнішньополітичним завданням стало зміцнення колективного Заходу під сильним керівництвом США.

Світова економічна криза, що виникла в США у 2007 році, завдала удару по створеній Сполученими Штатами економічній та фінансовій моделі; важка внутрішньополітична криза 2016–2021 років підірвала довіру до політичної системи США та її основних цінностей; і пандемія COVID-19, яка особливо сильно вразила Сполучені Штати, викрила серйозні політичні, економічні та культурні проблеми та тріщини в американському суспільстві та державі. Нехтування внутрішньою політикою під час реалізації курсу на сприяння національному будівництву за кордоном мало свою ціну.

Тепер адміністрація Байдена вирішила виправити це за допомогою проєктів розвитку інфраструктури та підтримки американського середнього класу [14]. Але, незважаючи на всю увагу до внутрішніх питань, глобальне лідерство або, принаймні, першість, міцно стали невід'ємною частиною національної ідентичності США. Крім того, ліберальні та демократичні цінності навряд чи припинять бути основою зовнішньої політики США.

Доктрина показує, що Сполучені Штати не стануть «звичайною» країною, яка лише дотримуватиметься правил реальної політики. Скоріше, Вашингтон буде використовувати цінності як інструмент для подальшої консолідації своїх союзників і як зброю для нападу на своїх супротивників. Білому дому сприяє те, що Китай і Росію вважають небезпечними суперниками як у всьому політичному спектрі США, так і серед союзників і партнерів США.

В цілому, доктрина Байдена деактуалізує ті зобов'язання, які Вашингтон більше не вважає перспективними або навіть стійкими; спрямовує більше ресурсів для вирішення нагальних внутрішніх проблем, прагне консолідувати колективний Захід навколо США і загострює увагу на Китаї та Росії як головних противниках Америки.

В рамках нової доктрини Джо Байдена, Україна не виступає в якості одного із головних зовнішньополітичних пріоритетів Сполучених Штатів, але існує ряд сфер, в яких присутність України в порядку денному США є беззаперечним. Насамперед йдеться про зміцнення американських відносин із союзниками та партнерами, боротьбу з авторитаризмом (з Росією в даному контексті) та посилення і консолідацію демократичних держав на чолі із США.

Сполучені Штати рішуче підтримують Україну, яка прагне дати відсіч Росії на Сході своєї країни та пройти шлях перетворення на демократичну державу із ринковою

економічною системою, з дотриманням прав і свобод людей та справедливою судовою системою. Забезпечення миру та стабільності в Європі є ключовим інтересом США і проблема російсько-української війни є надзвичайною загрозою для неї. Успіх України у боротьбі з агресією Кремля є національним інтересом США щонайменше з трьох причин: війна Росії проти Заходу, а не тільки України; майбутнє міжнародного порядку, заснованого на правилах, залежить від виходу військ Росії з України; США мають моральну прихильність як до боротьби України за незалежність, так і демократії загалом. На відміну від Трампа, президент Джо Байден назвав президента Росії Володимира Путіна «вбивцею» і зазначив, що має намір протистояти Росії з кількох питань, включаючи: її роль в Україні, Сирії та Афганістані; кіберпорушення урядових установ США SolarWinds наприкінці 2020 року [4]; спроба втручання у вибори в США; і вбивства політичних опонентів уряду Путіна.

Водночас Байден повідомив, що планує співпрацювати з Росією в таких питаннях, які становлять спільний інтерес, таких як контроль над озброєннями (як у двосторонньому порядку, так і щодо третіх гравців, таких як Іран), та зміни клімату. 26 січня 2021 року Байден провів свій перший дзвінок з Путіним [4], у якому він підтвердив підтримку США суверенітету України та висловив стурбованість у зв'язку з отруєнням Олексія Навального, одночасно запропонувавши співпрацю з питань контролю над озброєннями та обіцяючи «прозору та послідовну» комунікацію.

Незважаючи на те, що дії США в рамках доктрини Байдена в полі двосторонніх відносин з Україною переважно стосуються підтримки, надання допомоги та консультації, прагматична поведінка адміністрації чинного президента Сполучених Штатів проявляється у одиничних акціях, де в процесі прийняття рішень проблема України може відійти на другий план, поступившись більш актуальним або пріоритетнішим напрямкам. Це стосується, насамперед, будівництва «Північного потоку-2» [3; 12; 16].

США, фактично, уможливили завершення будівництва «Північного потоку-2», тому що ця дія відповідала зусиллям Байдена зі зміцнення трансатлантичних відносин, і відносин із Німеччиною зокрема, але, очевидно, у Вашингтоні не могли не розуміти, що головний бенефіціар цього проєкту — путінський режим. Той самий режим, який піддавався нищівній критиці з боку президента і його соратників ще на етапі виборчої кампанії. Викликає запитання також той факт, що до процесу ухвалення остаточного рішення про незастосування найдієвіших санкцій не були долучені спеціалісти з російської та регіональної проблематики.

Висновки. Отже, обрання Джо Байдена сорок шостим президентом Сполучених Штатів стало загалом позитивною новиною для стратегічних американо-європейських відносин і для українсько-американських відносин. Загроза виходу США з Організації Північноатлантичного договору (НАТО) та розлучення з Європою більше не буде нависати над трансатлантичними відносинами, адже команда Байдена керуватиметься філософією нерозривності безпеки США і безпеки Європи, а також розумінням ролі України для європейської безпеки в умовах агресивної політики РФ. Важливим фактором є підтримання діалогу між Україною та Сполученими Штатами, навіть на найвищому рівні. Але, американській стороні притаманне вдавання до компромісів, що продемонструвала ситуація із газопроводом «Північний потік-2», який з одного боку становить небезпеку для енергетичної безпеки ЄС та України, а з іншого боку є вигідним для Росії та Німеччини. У цьому випадку українському уряду залишається вибудовувати чітку, виважену і послідовну політику в рамках двосторонніх відносин із Сполученими Штатами, враховуючи усі особливості зовнішньополітичної доктрини президента Джо Байдена із розумінням головних пріоритетів та завдань, що ставлять перед собою США. Водночас, треба відстоювати власні інтереси та просувати їх на порядок денний, покращувати власний імідж та продовжувати становлення демократичної України, що буде надійним партнером для провідних держав Заходу, в тому числі США.

Анотація. С начала каденции Президент Соединенных Штатов Джозеф Байден выступил с заявлением вернуть силу и влияние США в международных отношениях. Действующий президент США акцентировал внимание на защите и отстаивании либерально-демократических ценностей, восстановлении и укреплении союзных отношений, которые, по словам Байдена, были повреждены в ходе администрации Трампа, и возвращении США на «позицию надежного лидера» среди мировых демократий,

чтобы противостоять вызовам России и Китая. Но геополитический, геоэкономический, идеологический и стратегический фокус внешней политики США уже претерпел существенные изменения, иллюстрирующие события, связанные с Афганистаном и «Северным потоком-2». Главной задачей для Украины в формировании политики в двусторонних отношениях с главным стратегическим партнером (США) есть понимание этой новой внешнеполитической доктрины и осознание своей роли и места в приоритетах США.

Ключевые слова: внешняя политика США, Джоозеф Байден, доктрина Байдена, Украина.

Abstract. Since the beginning of his term, the President of the United States, Joseph Biden, has made a statement to restore the strength and influence of the United States in international relations. The current US president stressed the need to defend and uphold liberal-democratic values, restore and strengthen allied relations, which Biden said were damaged during the Trump administration, and return the US to a “reliable leader” among world democracies to meet Russia’s challenges. China. But the geopolitical, geoeconomic, ideological, and strategic focus of U.S. foreign policy has already undergone significant changes, illustrating developments in Afghanistan and Nord Stream-2. The main task for Ukraine in shaping policy in bilateral relations with the main strategic partner (USA) is to understand this new foreign policy doctrine and to realize its role and place in the priorities of the United States.

Key words: US foreign policy, Joseph Biden, Biden doctrine, Ukraine.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. 2021 Trade Policy Agenda and 2020 Annual Report. March 2021. URL: <https://ustr.gov/sites/default/files/files/reports/2021/2021%20Trade%20Agenda/Online%20PDF%202021%20Trade%20Policy%20Agenda%20and%202020%20Annual%20Report.pdf>
2. Afghanistan—a bloody failure for US imperialism’, Socialist Worker (UK), 5 July 2021, available online from: <https://socialistworker.co.uk/art/52054/Afghanistan+a+bloody+failure+-+for+US+imperialism>
3. Atwood K., Bertrand N. and Gaouette N. Biden administration decides not to sanction company building controversial Russian gas pipeline. CNN. May 18, 2021. URL: <https://edition.cnn.com/2021/05/18/politics/us-nord-stream-decision/index.html>
4. Biden Agrees Putin Is a Killer, Says He’ll Pay for Meddling. Bloomberg. 17.03.2021. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-03-17/biden-agrees-putin-is-killer-says-he-ll-pay-price-for-meddling> (дата звернення 14.10.2021)
5. Biden J. Remarks by President Biden and President Zelenskyy of Ukraine Before Bilateral Meeting. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/09/01/remarks-by-president-biden-and-president-zelenskyy-of-ukraine-before-bilateral-meeting/>
6. Biden J. Remarks by President Biden on the End of the War in Afghanistan August 31, 2021. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/08/31/remarks-by-president-biden-on-the-end-of-the-war-in-afghanistan/>
7. Biden J. The Power of America’s Example: The Biden Plan for Leading the Democratic World to meet the Challenges of the 21st century / Joe Biden. — 2020. URL: <https://joebiden.com/americanleadership/>
8. Biden J. Why America Must Lead Again // Foreign Affairs. — Vol. 99. — 2020. No. 2. — P. 64—76.
9. Biden pledges U.S. support, security aid in first meeting with Ukraine’s Zelenskiy. Reuters. URL: <https://www.reuters.com/world/biden-pledge-security-aid-first-meeting-with-ukraines-zelenskiy-2021-09-01/>
10. Blinken A. Crimea Is Ukraine. URL: <https://www.state.gov/crimea-is-ukraine/>
11. Blinken A. Domestic Renewal as a Foreign Policy Priority. URL: <https://www.state.gov/domestic-renewal-as-a-foreign-policy-priority/>
12. Blinken A. Imposition of Sanctions in Connection with Nord Stream 2. URL: <https://www.state.gov/imposition-of-sanctions-in-connection-with-nord-stream-2/>
13. Blinken A. United States Announces Humanitarian Assistance for Ukraine. URL: <https://www.state.gov/united-states-announces-humanitarian-assistance-for-ukraine/>
14. Department of State, Foreign Operations, and Related Programs: FY2021 Budget and Appropriations. September 24, 2021. URL: <https://sgp.fas.org/crs/row/R46367.pdf>
15. Interim National Strategic Guidance. March 2021. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2021/03/NSC-1v2.pdf>
16. Joint Statement of the United States and Germany on Support for Ukraine, European Energy Security, and our Climate Goals. URL: <https://www.state.gov/joint-statement-of-the-united-states-and-germany-on-support-for-ukraine-european-energy-security-and-our-climate-goals/>
17. Joint Statement on the U.S.-Ukraine Strategic Partnership. September 1, 2021. URL: <https://ua.usembassy.gov/joint-statement-on-the-u-s-ukraine-strategic-partnership/>
18. Russia: Foreign Policy and U.S. Relations. April 15, 2021. URL: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R46761>
19. The White House, ‘Remarks by President Biden on the Way Forward in Afghanistan’, 14 April 2021, available online from: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/04/14/remarks-by-president-biden-on-the-way-forward-in-afghanistan/>
20. U.S. Foreign Policy in the Biden Administration Briefing. February 5, 2021. URL: <https://www.state.gov/briefings-foreign-press-centers/u-s-foreign-policy-in-the-biden-administration/>

ДИСКУРС НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПОНЯТТЯ МЕДІАЦІЇ

Р. І. Сторожук, М. М. Фротвейт

Анотація. У статті висвітлено зміст поняття медіації, проаналізовано її походження від найдавніших часів до сучасного етапу розвитку міжнародних відносин. Розглянуто різноманітність підходів до трактування медіаційних практик з огляду на відсутність існування єдиного варіанту розуміння медіації. Охарактеризовано рівні медіації та особливості медіатора як суб'єкта посередницької діяльності в конфліктному врегулюванні.

Ключові слова: медіація, медіатор, конфлікт, мирне врегулювання, посередництво.

Медіаційні практики є важливим аспектом міжнародно-політичного наукового дискурсу сьогодення. Проблематика розв'язання та вирішення збройних суперечностей силовими методами потребує пильного аналізу з огляду на досвід, отриманий у ході двох світових воєн. Використання насильницьких дій щодо врегулювання конфліктів довело свою неефективність загострюючи протиріччя сторони. Тенденція, яка спостерігається у сучасному міжнародному просторі характеризується постійним збільшенням рівня конфліктності та розширенням ряду загроз міжнародній безпеці. Військова агресія Росії проти України, військові дії в Афганістані та Ємені підтверджують необхідність розгляду даного питання в контексті медіації. Проблема ефективного застосування мирних засобів щодо вирішення міжнародних конфліктів та суперечок відображає реальні тенденції сучасних політичних процесів. В межах даного питання варто зосередити увагу на процедурі медіації, яку вважають однією з найважливіших та найефективніших форм урегулювання міжнародних суперечок.

Питанням утвердження та розвитку медіації у світі присвячені роботи багатьох науковців, серед яких, зокрема Д. Давиденко [1], М. Поліщук [3], Г. Єрьоменко [4], відомий медіатор Хосе Паскаль да Рош [5] та ін.

Конфлікт є невід'ємним елементом функціонування будь-якого суспільства. Найчастіше їх вирішення відбувалося і досі відбувається за допомогою застосування сили. Однак такі процеси несуть за собою вагомий деструктивні складові, а саме втрату людських, економічних, природних ресурсів. Тому, заміною насильницьким методам розв'язання конфліктів є медіація, яка включає в себе допомогу третьої сторони, яка використовує свій авторитетом та надану їй довіру, дотримується принципу нейтральності та враховує інтереси учасників конфлікту сприяючи його вирішенню.

Залучення посередників для вирішення суперечок відомо з давніх часів. Дослідники відзначають такого роду випадки ще в часи Вавилону. У Стародавній Греції існувала суспільно-правова інституція – проксенія (походить від слова «гостинність»), яка представляла собою звернення до посередника з метою ведення переговорів, налагодження та підтримання взаємодії між окремими громадянами, сім'ями, родами, племенами і навіть полісами. Такого посередника називали *proxenetas*. Його завданнями були піклування про інтереси обох сторін і всіляке сприяння їх здійсненню [1]. Згодом, інститут проксенії перейняли і інші країни стародавнього світу, і таким чином, він увійшов в практику міжнародних відносин.

Зовсім іншої думки щодо моменту виникнення медіації має італійський дослідник Доктор Джованні Маттеучі, який стверджує, що розвиток такого явища пов'язаний з конфуціанством. На його думку, воно могло виникнути на Сході.

Прослідковуючи історичний розвиток медіації деякі дослідники вказують на Біблію, адже у Євангелії від Матвія (18; 16–17) Ісус, у разі неможливості вирішити суперечку особисто між сторонами конфлікту, закликає попросити допомогу у інших осіб. Доречно зазначити, що у єврейській культурі рабини тисячоліттями виступали у ролі посередників при вирішенні суперечок.

Вивчаючи історію України дослідники також відзначають традиції позасудового врегулювання спорів. Зокрема, у Запорізькій Січі важливі збори, військові ради, відбувались у вигляді кола. Обговорення питань тривало доти, поки товариство не приходило до консенсусу, прийнятного для всіх її членів.

У стародавній Русі за допомогою посередників робилися спроби закінчити миром князівські сварки, міжусобиці. У цих випадках посередниками часто виступали представники духовенства. Досить активно медіація застосовувалася при вирішенні міжнародних суперечок. Називалося це по-різному: «посередництво», «клопотання», «пропозиція добрих послуг».

Слід зазначити, що медіація в доіндустріальних суспільствах характеризується винятковою роллю посередника, який є представником більш високого суспільного класу, як наслідок вибір медіатора зумовлюється його рівнем впливу, походженням, соціальним становищем тощо.

Сучасна медіація істотно відрізняється від традиційної медіації, хоча звісно і не позбавлена колишній своїх рис.

Вперше на міжнародному рівні медіація як інститут вирішення міжнародних спорів між державами була закріплена у Паризькій Декларації 1856 року, в якій була визначена можливість врегулювання морських суперечок між державами-учасниками. шляхом медіації. Пізніше, на Другій Гаазькій конференції 1907 року, нейтральним державам було надане право діяти в якості медіаторів, а згодом дане право було підтверджено і Пактом Ліги Націй 1920 року.

Сьогодні Статут ООН віддає медіації, як мирному засобу вирішення спорів, пріоритетність. Статтею 33 Статуту ООН передбачено, що «сторони, які беруть участь в будь-якій суперечці, продовження якого могло б загрожувати підтримці міжнародного миру і безпеки, повинні перш за все намагатися вирішити суперечку шляхом переговорів, обстеження, посередництва, примирення, арбітражу, судового розгляду, звернення до регіональних органів або угод або іншими мирними засобами за своїм вибором» [2].

Сучасні науковці не однастайні у визначенні концепту «медіації». На думку М. Поліщук «медіацією є альтернативний спосіб вирішення спору, за умовами якого сторони на добровільних засадах беруть участь у переговорах і, за допомогою незалежної та кваліфікованої третьої сторони (медіатора), намагаються досягнути консенсусу та вирішити власний спір з урахуванням інтересів кожної з них» [3].

Г. В. Єрьоменко визначає медіацію як процес переговорів щодо вирішення спірного питання, до якого залучається нейтральна третя сторона – медіатор (посередник), що проводить цей переговорний процес, вислуховує аргументацію сторін з приводу суті спору й активно допомагає їм зрозуміти власні інтереси, оцінити можливість компромісів і самостійно прийняти рішення, що задовольнило б їх [4].

Якщо розглядати медіацію у більш вузькому значенні, то політичну медіацію визначають як процес врегулювання конфлікту, де уповноважена третя сторона допомагає сторонам переговорів припинити насильницький конфлікт та підтримує їх у процесі з'ясування першопричин конфлікту [5]. А. Шмелев дає наступне визначення політичній медіації: альтернативний спосіб вирішення конфліктів за участю посередника між спеціальними (специфічними) акторами – суб'єктами політичного процесу; один з видів галузевої медіації [6]. Також політичну медіацію визначають як втручання більш-менш нейтральної третьої особи в ситуацію політичного конфлікту, з метою досягнення рішення чи деескалації прийнятної основним опонентам конфлікту [7, с. 354].

Слід відзначити, що політична медіація відбувається на декількох рівнях, так званих треках або рівнях дипломатії. Виділяють так звані чотири рівні: 1- медіація між найвищими посадовими особами країни, 1,5 – медіація між уповноваженими найвищими посадовими особами суб'єктами, 2 – медіація між окремими групами; 3 – медіація в громадах [8].

Медіатор спонукає до конструктивного обговорення спірних питань та сприяє згоді між сторонами конфлікту, перш за все, через впровадження спеціальних процедурних

правил, формування порядку денного переговорів, впливу на атмосферу, в якій відбуваються переговори. Медіація є творчим процесом. Велику роль тут відіграють інтуїція, досвід, особистість посередника, що мають допомогти йому обрати тактику дій, яка буде адекватною: специфіці конфлікту; стилям поведінки в конфлікті й на переговорах сторін конфлікту; цілям посередництва [9, с. 145].

Медіатор разом зі своєю командою являють собою так званий буфер у відносинах між конфліктуючими сторонами, вони спонукають сторони до комунікації та вироблення взаємоприйнятних рішень, виконання проміжних домовленостей. Медіація конфліктів є спеціалізованою діяльністю, тому медіатор має володіти певним набором навичок для її проведення, бути тактовним та беземоційним, а також повинен керуватися принципом «не нашкодь».

Медіаторами можуть виступати:

- держави (США, РФ тощо). Найчастіше участь тієї чи іншої держави в ролі медіатора залежить від політичного або економічного становища такої держави, які обумовлюють можливість впливу на конфліктуючі країни;

- авторитетні особи (президенти країн, Генеральний Секретар ООН тощо);
- міжнародні організації (ООН, ОБСЄ тощо);
- організації громадянського суспільства, спеціально створені групи.

Діяльність посередника можлива не у всіх суперечках. Існує таке поняття як медіабельність конфлікту. Це означає, що за певними критеріями медіатор визначає, чи можливе застосування медіації у конкретному випадку. Основними критеріями є: відкритість сторін для переговорів, погодження сторонами конфлікту особи медіатора, довіра до медіатора, сприятливі передумови у внутрішньодержавному та зовнішньому середовищах.

Таким чином, на сьогоднішній момент не має чіткого визначення поняття медіація, проте загальноприйнятим можна вважати наступне: «медіація – процедура врегулювання конфлікту за допомогою нейтральної третьої сторони, яка допомагає конфліктуючим сторонам будувати комунікацію задля досягнення вирішення спору». Медіація як переговорний процес за участю третьої сторони існує вже не одне тисячоліття і не зникає, а навпаки видозмінюється та все більше поширюється та закріплюється. Одним з підвидів загальної медіації є політична медіацію, яка в свою чергу відбувається на декількох рівнях, а її медіаторами можуть виступати держави, міжнародні організації, громадські організації, окремі особи.

Аннотация. В статье освещено содержание понятия медиация, проанализировано ее происхождения от древнейших времен до современного этапа развития международных отношений. Рассмотрено разнообразие подходов к трактовке медиационных практик ввиду отсутствия существования единого варианта понимания медиации. Охарактеризованы уровни медиации и особенности медиатора как субъекта посреднической деятельности в конфликтном урегулировании.

Ключевые слова: медиация, медиатор, конфликт, мирное урегулирование, посредничество.

Abstract. The article highlights the content of the concept of mediation, analyzes its origin from ancient times to the modern stage of development of international relations. The diversity of approaches to the interpretation of mediation practices is considered due to the absence of a single option for understanding mediation. The levels of mediation and the characteristics of a mediator as a subject of mediation in conflict settlement are characterized.

Key words: mediation, mediator, conflict, peaceful settlement, mediation.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Давыденко Д. Л. Примирительные процедуры и арбитраж в Древней Греции. *Третейский суд*. 2010. № 5. С. 23–26.
2. Статут Організації Об'єднаних Націй: від 26 червня 1946 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
3. Поліщук М. Я. Поняття медіації як альтернативного методу вирішення спорів. *Держава і право*. 2014. № 65. С. 134–139.
4. Єрьоменко Г. Медіація як спосіб вирішення суперечок. URL: https://www.training.com.ua/live/interview/Mediation_yak_sposib_virishennya_superechok

5. Da Rocha, Jose Pascal. Political mediation in modern conflict resolution : emerging research and opportunities. Information Science Reference Hershey PA. 2018. URL: https://books.google.com.ua/books?printsec=frontcover&vid=ISBN1522551190&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
6. Шмелев А. Н. Политическая медиация как способ разрешения международных и внутригосударственных конфликтов. *Вестник восстановительной юстиции*. 2013. № 10. С. 24–30.
7. Mars P. Ethnic Politics, Mediation, and Conflict Resolution: The Guyana Experience / P. Mars. *Journal of Peace Research*. 2001. № 38(3). P. 353–372.
8. Рейтман К. К трансформации конфликта: обзор современных теорий урегулирования конфликтов. URL: <https://berghof-foundation.org/library/assessing-the-state-of-the-art-in-conflict-transformation-ru>
9. Ключев К. Г. Сучасні технології розв'язання політичних конфліктів: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02/ Костянтин Георгійович Ключев. О., 2016. 210 с.
10. Кірдан О. Кірдан О. Поняття «медіація» та підходи до його трактування у сучасному науковому дискурсі. *Педагогічний часопис Волині*. 2019. № 2. С. 12–20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pchv_2019_2_4

УДК 94[(477)+(438)]:327.5-025.26

ДВОСТОРОННІ ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ, ЯК ОДНА З ПІДВАЛИН УКРАЇНСЬКОЇ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

О. В. Хасцька, М. І. Прихненко

Анотація: робота присвячена розгляду відносин України та Республіки Польща під призмою ідеї євроінтеграції України. В цьому контексті проаналізовано позитивні внески Польщі на шляху української євроінтеграції. В процесі дослідження було використані наступні методи та підходи : проблемно-історичний підхід, методи індукції та дедукції, та системний підхід який дозволяє розглянути явище в якості цілісного елементу. Авторкою було зроблено висновок про те що досліджувані нами держави, збудували настільки міцне підґрунтя успішних двосторонніх відносин, що розвалити його за рахунок, короточасних «фонових» проблем, не вдасться.

Ключові слова: Євроінтеграція, Польща, Україна, співпраця, відносини.

В роки Другої Світової Війни польський народ встав на захист своєї Батьківщини від німецьких загарбників, і пліч-о-пліч з ними стояли представники українського народу.

Нині ж Польща та Україна важливі навзаєм одне для одного, як і минулі 30 років. Існує потреба солідарної й ефективної політики протидії загрозам, пов'язаним з гібридною війною, яку провадить Росія. Необхідна активна політика щодо суспільств з метою запобігання ескалації націоналістичних конфліктів. Врешті, виникає потреба переглянути двосторонні відносини України та Польщі, задля того, щоб кордон між нашими країнами став «відкритими воротами» до ЄС, а не «кам'яним муром», який визначає лінію поділу на дві Європи. Відповідно до цього метою написання роботи є дослідження впливу Польської Республіки на процес європейської інтеграції України

У 1991 році Україна з'явилась на політичній карті Європи як незалежна держава. Польща була першою країною, яка визнала цей факт. Стабільна, демократична та суверенна Україна, безумовно, має особливе значення серед польських інтересів. Це твердження розділяють Наталія Онищенко, Олег Захарченко та Марія Захарченко, у своїй праці «Сучасні механізми функціонування українсько-польських відносин», що спонукає читача до думки про те, що вступ Польщі до Європейського Союзу створив для України нову реальність, в якій серед його членів уперше з'явилась країна, яка лобіює український курс на членство в ЄС [1].

Республіка Польща працювала над багатовимірною політикою підтримки європейських прагнень України, сприяючи її інтеграції з Європейським Союзом у майбутньому.

Активна підтримка Польщею європейських прагнень України була найбільш помітною під час так званої Помаранчевої революції. Одною з міжнародних інституцій,

яка активно сприяла демократичній Україні був Європейський Парламент, для якого ця подія стала можливістю зайняти більш рішучу позицію на форумі ЄС.

Зацікавленість членів парламенту з новими державами-членами (зокрема, Польщі) стало одним з основних факторів, що стимулювали інтерес до українських подій у парламенті та на міжнародній арені. У вересні 2004 року Європейський парламент призначив делегацію, яка займатиметься відносинами ЄС з Україною та Білоруссю. Її першим завданням було направити спостерігачів на президентські вибори (місію очолювали два поляки: Марек Сівець та Богдан Кліх). Польські депутати Європарламенту неодноразово стверджували, що бажано посилити зв'язки ЄС з Україною задля стимулювання проєвропейських позицій в українському суспільстві. Фактично, представництво України на форумі ЄС почало розглядатися як особливість польської дипломатії. Так і в своїй роботі Поліна Пісанець та Олег Кукарцев представляли Польську Республіку у вигляді адвоката України в очах європейської спільноти [2].

За наполяганням РП було розпочато співробітництво між Німеччиною та Польщею стосовно політики ЄС щодо України. Міністри обох держав спільно підготували «Проект елементів європейської політики щодо України», який був представлений 12 жовтня 2004 р.

Дослідниця Барбурська Ольга зазначала, що перед президентськими виборами в Україні, оцінюючи виборчу кампанію, Європарламент прийняв резолюцію, в якій висловив своє розчарування стосовно того, яким чином була проведена кампанія та звернувся до українських влад із закликом забезпечити свободу діяльності кандидатам та припинити порушення демократичних процедур, що заважають виборцям зробити свій вільний вибір. У резолюції наголошувалося, що справді вільні та справедливо проведені вибори повинні гарантувати ліберальний доступ до засобів масової інформації для всіх кандидатів і що неприйнятно, щоб лише один із них просувався владою.

17 листопада 2004 р., натхненний польськими депутатами, Європейський Парламент прийняв резолюцію, в якій закликав до другого туру. Ці президентські вибори, які будуть проведені чесно та надійно, зможуть «пролити світло» що Україна є ключовим сусідом та партнером ЄС.

Польща, в свою чергу, також прийняла рішення надіслати більшу кількість спостерігачів, ніж це було під час першого туру виборів, і закликала інші країни Вишеградської групи також направити своїх спостерігачів.

Тільки під впливом польських депутатів Європарламент оголосив, що вибори в Україні будуть маніпульованими та фактично ненадійними. Як результат, Європейський Союз, після його ранніх стриманих реакцій, нарешті вирішив - також під тиском Польщі та Литви - взяти участь у процесі медіації в Україні.[3]

У січні 2005 р. Польща та Литва здійснили подальші спроби розширити співпрацю з Україною поза Політикою сусідства. Однак у результаті рішучого спротиву з боку деяких держав-членів до Плану дій Україна – ЄС було додано лише додаток. Документ, підготовлений ЄС, включає десять пунктів переліку зобов'язань, взятих на себе ЄС з метою підтримки реформ та досягнення тісних зв'язків України з ЄС, Європейський Союз був зобов'язаний, серед іншого, розпочати консультації, що передували більш розширеній угоді, призначеній, щоб замінити Угоду про партнерство та співробітництво, яка закінчується у 2008 році, та збільшити доступ України до коштів Європейського інвестиційного банку.

Слід твердо підкреслити, що Польща доклала багато зусиль для цього, до прикладу держава активізувала дискусію про можливість вступу України до ЄС та намагалась стимулювати активну політику з боку ЄС щодо цієї мети. Іноді ця діяльність дратувала наших європейських партнерів, як про то свідчить, наприклад, реакція Дж. Боррелла, президента Європейського парламенту, який риторично оцінив діяльність Польщі у цій галузі наступним чином: «Здається, Польща почувається ближче до України, ніж до ЄС» [4].

Однак Анна Чернова в своєму напрацюванні ««Польский фактор» в формировании и продвижении политики ЕС в отношении Украины в 1991–2011 годах» розповідала про те,

що Польща продовжувала боротьбу і 20 листопада 2004 р в українському посольстві у Варшаві був організований пікет на підтримку «демократичних» перетворень на Україні. З цього дня демонстрації на підтримку української опозиції в Польщі проходили мало не щодня, поки ЄС не дав чітко зрозуміти, що не визнає результати другого туру виборів. Всі двадцять п'ять країн-членів ЄС відкликали своїх послів з України в знак протесту проти маніпулювання результатами голосування, польські депутати Європарламенту закликали до того, щоб запропонувати Україні перспективу членства в Євросоюзі, якщо вона буде відповідати стандартам європейської демократії. Держави-члени ЄС скептично поставилися до цієї пропозиції, що змусило польську пресу звинуватити їх в ангажованості та більшої зацікавленості в інтеграції з Туреччиною і збереженні нормальних відносин з Росією, ніж в налагодженні співпраці з Україною.

6 грудня 2007 р президенти Польщі і України підписали спільну декларацію «Загальні виклики – нові напрямки стратегічного партнерства», згідно з якою відносини двох країн надалі повинні були будуватися на основі суспільного і політичного консенсусу, співпраці в будівництві спільної Європи. Польща ще раз пообіцяла Україні підтримку на шляху вступу в ЄС і НАТО, а польський президент Лех Качинський на прес-конференції в Києві ясно дав зрозуміти, чому він так наполегливо домагається якнайшвидшого вступу України в Євросоюз: «Якщо Україна знаходиться в тій частині Європи, що і Польща, хоч Україна територіально і більше, ніж Польща, майже в два рази, їй треба зробити вибір, на чиєму вона боці знаходиться, тому що однією з цих сторін – Європейський союз [5].

У 2009 році за ініціативою Польщі та Швеції ЄС прийняв нову ініціативу, спрямовану на шість пострадянських сусідів (Україну, Білорусь, Молдову, Грузію, Вірменію, Азербайджан). Східне партнерство не було альтернативою членству, тому що зосереджувалося лише на конкретних питаннях, таких як політичні асоціації, створення зони вільної торгівлі, лібералізація візового режиму та енергетичне співробітництво. Ці пропозиції представляли успіх для Польщі, зацікавленої у посиленні співпраці Союзу зі східними сусідами, але їх значення було менш значимим для України, якій раніше пропонувались такі заходи.

Вже у 2011 році розпочалося польське головування в Європейському Союзі і одним зі своїх пріоритетів, РП назвала співпрацю зі східними сусідами, реалізацію програми «Східне партнерство», в якій бере участь і Україна [6]. Саміт країн-учасниць програми відбувся восени 2011 р в Варшаві і став ще одним кроком до зміцнення зв'язків Євросоюзу з Києвом. Очевидно, що Польща під час свого головування спробує максимально пришвидшити підписання договору про асоціацію між Україною та ЄС, хоча між сторонами залишаються розбіжності щодо створення зони вільної торгівлі. Зокрема, Київ не влаштовує розмір квот на експорт сільськогосподарської продукції. А для підписання угоди про асоціацію Україна і ЄС повинні узгодити всі принципові пункти угоди:

- економічний блок, куди входить угода про створення зони вільної торгівлі;
- блок свободи та безпеки, який стосується безвізового режиму;
- енергетичний блок питань, так як для європейців є неприйнятним державне регулювання цін на енергетичному ринку.

Варто відзначити Oliwia Sawiska, яка у своїй праці «Ocena I Prezewidywania stosunkow Polsko-Ukrainskich» яскраво виділила позитивний досвід, яким став чемпіонат Євро-2012 з футболу, який разом провели Польща та Україна. Ідея була розпочата в 2003 році Україною з метою розвитку зв'язків між двома країнами та зміцнення їхніх позицій у Європі. Якщо остання мета була реалізована лише частково, через внутрішню ситуацію в Україні за режиму Януковича, Євро-2012 приніс суттєві економічні вигоди, часткова модернізація та розвиток інфраструктури.[7]

У 2013 році, незважаючи на польську підтримку, українська політична еліта вирішила не підписувати угоду з ЄС, що в підсумку призвело до падіння уряду Януковича.

Після «Євромайдану» та початку російсько-української війни Польща разом із країнами Північної Європи (Швеція, країни Балтії) успішно лобіювала прогресивне, хоча і

обмежене, введення санкцій ЄС проти Росії. Рішення з цього питання, прийняте проти політичної волі та економічних інтересів кількох держав-членів, безумовно, було успіхом для польської дипломатії. Після анексії Криму ЄС ввів заборони на виїзд та заморожування активів – головним чином щодо членів проросійської адміністрації Криму, а також лідерів сепаратистів. Поворотним моментом стала стрілянина малайзійського авіалайнера, який прямував з Амстердама до Куала-Лумпура над Східною Україною проросійськими сепаратистами в липні 2014 року, що змусило Європейський Союз ввести цілеспрямовані економічні санкції проти Російської Федерації.

Незважаючи на активну політику в рамках ЄС, Польща була виключена з міжнародних переговорів щодо врегулювання конфлікту в Україні. Якщо в лютому 2014 року Польща була однією з країн, що брали участь у переговорах щодо мирного вирішення кризи «Євромайдану», то з весни 2014 року вона відсутня за столом переговорів. Ні «Женевський формат», ні «Нормандський формат» та «Мінський формат» не включають Польщу. Така ситуація впливає з того що міжнародна позиція Польщі залишається слабкою порівняно з акторами, які зараз беруть участь у вирішенні конфлікту.

У підсумку активна підтримка Польщею європейських прагнень України була найбільш помітною під час так званої Помаранчевої революції. Одною з міжнародних інституцій, яка активно сприяла демократичній Україні був Європейський Парламент, для якого ця подія стала можливістю зайняти більш рішучу позицію на форумі ЄС. За наполяганням РП було розпочато співробітництво між Німеччиною та Польщею стосовно політики ЄС щодо України.

Тільки під впливом польських депутатів Європарламент оголосив, що вибори в Україні будуть маніпульованими та фактично ненадійними.

В 2011 році, Республіка Польща головує в Європейському Союзі і звісно ж її метою була співпраця зі східними сусідами та реалізація програми «Східне партнерство». Але вже в 2014 році місце РП за столом переговорів пустувало, через начебто слабкість позиції Польщі в порівнянні з іншими учасниками які беруть участь у вирішенні конфлікту.

Аннотация. Работа посвящена рассмотрению отношений Украины и Республики Польша под призмой идеи евроинтеграции Украины. В этом контексте проанализированы положительные взносы Польши на пути украинской евроинтеграции. В процессе исследования были использованы следующие методы и подходы: проблемно-исторический подход, методы индукции и дедукции, и системный подход который позволяет рассмотреть явление в качестве целостного элемента. Автором был сделан вывод о том, что исследуемые нами государства, построили настолько прочное основание успешных двусторонних отношений, развалить его за счет кратковременных «фоновых» проблем, не удастся.

Ключевые слова: Евроинтеграция, Польша, Украина, сотрудничество, отношения, партнерство.

Abstract. The work is devoted to the consideration of relations between Ukraine and the Republic of Poland under the prism of the idea of European integration of Ukraine. In this context, the positive contributions of Poland to the path of Ukrainian European integration are analyzed. The following methods and approaches were used in the study: problem-historical approach, methods of induction and deduction, and a systematic approach that allows us to consider the phenomenon as a holistic element. The author concluded that the states we studied had built such a solid foundation for successful bilateral relations that it would not be possible to ruin it at the expense of short-term “background” problems.

Key words: European integration, Poland, Ukraine, cooperation, relations, partnership.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Онищенко Н., Захарченко М., Захарченко О. Сучасні механізми функціонування українсько-польських відносин. *Матеріали III Українсько-польського наукового форуму* (11–12 травня 2017, Olsztyn). Olsztyn-Львів: Видавництво НУЛП і INP UWM, 2017. 326 с.
2. Пісанець П. Кукарцев О. Українсько-Польські відносини в Євроінтеграційному контексті. *Матеріали III Українсько-польського наукового форуму* (11–12 травня 2017, Olsztyn). Olsztyn-Львів: Видавництво НУЛП і INP UWM, 2017. 326 с.
3. Barburska O. Polska wobec europejskich aspiracji Ukrainy. *Rola Polski w kształtowaniu polityki wschodniej UE na przykładzie Ukrainy*; red. J. Borkowski. Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego. S. 43.
4. Kamiński S., Sołtyk R. Borrell gani Polskę (Borrell reproaches Poland), “Gazeta Wyborcza”, 5.01.2005; R. udnicki., Kolejna wpadka Borrell’a (Another Borrell’s setback), “Unia & Polska” no. 1-2/2005, P. 12–13.

5. Чернова А. В. «Польский фактор» в формировании и продвижении политики ЕС в отношении Украины в 1991–2011 годах. *Вестник МГИМО-Университета*. 2012. 2 (23): 31–38. <https://doi.org/10.24833/2071-8160-2012-2-23-31-38>
6. European Urban Knowledge Network Polish EU Presidency, 2011 <https://www.eukn.eu/eu-presidencies/polish-eu-presidency/>
7. Oliwia Sawiska Ocena I Przewidywania stosunkow Polsko-Ukrainskich ; 25 lat Traktatu między Rzeczpospolitą Polską a Ukrainą o dobrym sąsiedztwie, przyjaznych stosunkach i współpracy – próba bilansu. *Materiały III Polsko-Ukraińskiego Forumu Naukowego* (11–12 maja 2017, Olsztyn). Львів-Olsztyn: Wydawnictwo NULP i INP UWM 2017. 326 s.
8. Wilczak J. Pomaranczowa alternatywa. *Polityka*, 2004, № 44, S. 56–58.
9. Стоєцький С. Україна в зовнішній політиці Республіки Польща: євроатлантичний та європейський інтеграційний вимір: Автореф. дис... канд. політ. наук, «НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса», Київ 2007, с. 5
10. Прихненко М. І Відносини між Україною та Республікою Польща в умовах наростання гібридних загроз безпеці. Доля поляків і доля вітчизни: погляд крізь призму століття (Мовно-історичний портрет польської спільноти на Поділлі) / Донецький національний університет / Укл.: А. Загнітко (наук. і відп. ред.). Вінниця: ТОВ «Твори, 2019, С. 78–81.
11. Хаєцька О. Місце «Історичного контексту» в сучасних Українсько-Польських відносинах. Доля поляків і доля вітчизни: погляд крізь призму століття (Мовно-історичний портрет польської спільноти на Поділлі) / Донецький національний університет / Укл.: А. Загнітко (наук. і відп. ред.). Вінниця: ТОВ «Твори», 2019. С. 95–100.

УДК 327(540)

АНАЛІТИЧНІ ЦЕНТРИ В УКРАЇНІ ТА ЇХ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Г. Р. Чегорська, М. І. Прихненко

Анотація. В період зростання кількості неурядових аналітичних центрів в різних регіонах світу, їх вплив на світову політику також збільшується. Ці «мозкові центри» займаються міжнародною проблематикою, вивчають найважливіші політичні, соціальні, економічні проблеми, представляють свої ідеї та рекомендації державним органам відповідних країн і міжнародних організацій, сприяють міжнародному діалогу задля розв'язання найбільш нагальних питань, що стоять перед світовою спільнотою. Дієвість їх роботи також підвищується внаслідок цілеспрямованого просування результатів їх досліджень, видань актуальних публікацій, конференцій і семінарів за участю провідних експертів і політиків. Для вирішення поставлених завдань ми використали системний підхід та метод ситуаційного аналізу.

Ключові слова: аналітичні центри, зовнішня політика, публічна політика, фабрики думок, think tanks.

На початку 1990-их років в Україні почали створюватися нові інститути та дослідницькі центри, відомі у світі, як think tanks. Відтоді була створена значна кількість потужних та досить дієвих структур, які в Україні мають назву неурядових аналітичних центрів. Поступова демократизація і становлення України, як самостійної держави у європейській і світовій геополітиці сприяли розвитку і впливу цих центрів на внутрішні процеси, які виникали внаслідок подій і тенденцій світового рівня.

Як і в країнах Європейського Союзу, в Україні аналітичні центри розвивалися не тільки внаслідок внутрішньої підтримки, а й за значної допомоги ззовні. Українські неурядові аналітичні центри слідували переважно європейським стандартам правової держави, публічної політики та співробітництва органів влади з інститутами громадянського суспільства, зокрема – з think tanks. Проте, українські фабрики думок так само як і більшість аналітичних центрів з пострадянських країн, зіткнулися з неготовністю влади та суспільства до вироблення публічної політики і використання європейського досвіду, щодо участі в цьому структур «третього сектору», відповідно, зіткнулися з проблемою відсутності попиту на свою діяльність і залежності від зовнішніх джерел фінансування.

Тематиці мозкових центрів присвячено багато робіт закордонних і вітчизняних науковців. Провідними іноземними дослідниками цієї проблематики є П.Діксон, Дж.Мак-Ганн, Е.Річ, Д.Стоун, К.Уівер, Р.Хаас. Також, багато українських дослідників-аналітиків та вчених, таких як Н.Шершньова, А.Лучик, та інші, які приділяли велику увагу питанню дослідження аналітичних центрів.

Метою нашого дослідження є аналіз аналітичних центрів в Україні та їх роль у формуванні зовнішньої політики держави Україна. Ці установи стають дедалі популярнішими та потрапляють у світові рейтинги, тому важливим є дослідити їх ключові функції.

Варто зазначити, що не дивлячись на перешкоди та проблеми, які постали перед українськими аналітичними центрами, вони змогли не лише інституційно розвиватися, але й чинити опір встановленню авторитарних режимів, через протести та масові акції. Але неврегульованість нормативно-правового поля їх діяльності свідчить про те, що влада не достатньо зацікавлена у співпраці з think tanks. Однією з причин відсутності співпраці, експерти Центру Разумкова наголошують на недосконалості нормативно-правової бази діяльності неурядових аналітичних центрів. [1]

У співпраці з органами влади робота think tanks базується в основному на дослідженнях у кількох напрямках. Результат аналітичної діяльності спрямований на підготовлену аудиторію, а діяльність у публічному просторі зосереджена на тому, аби мати вплив на думку громадськості. Як правило, аналітичні центри мають офіційний веб-сайт, сторінки в соціальних мережах, періодичні видання. Також, вони видають книги, аналітичні доповіді та записки, інформаційні буклети, які спрямовані на аудиторію спеціалістів та органів державної влади. Аналітичні центри взаємодіють між собою, внаслідок чого, формуються круглі столи та проводяться конференції разом з іншими центрами вироблення політики, створюються експертні групи, які підкріплюють свою вагомість та стабільний розвиток проведенням спільних заходів та аналітичних робіт. Успішним прикладом такої взаємодії є двостороння співпраця українського центру економічних та політичних досліджень імені О. Разумкова з відомими дослідницькими установами. У США, перш за все це – Atlantic Council, у Великій Британії досить успішний – Chatham House, та відомий центр Stiftung Wissenschaft und Politik у Німеччині, з якими проводяться колективні заходи.

Важливим чинником функціонування та пріоритетності think tanks є присутність представників цих центрів у складі консультативних органів при державних структурах. Таким чином вони беруть участь в політичному житті країни та є прямими учасниками міжнародної політики. Наявність неурядових аналітичних центрів, на думку П. Діксона «є одним з базових елементів національного експертного товариства і важливим показником ефективності держави в цілому».[2]

Ключовим завданням think tanks є дослідження конкретних і нагальних питань, аналіз та аналітика прийнятих рішень та їх виконання, надання прямих рекомендацій задля впливу на процес формування якісної зовнішньої та внутрішньої політики. Водночас, можна виділити головні ознаки, які виділяють аналітичні центри з поміж інших інститутів громадянського суспільства. Серед таких – їх незалежність, неприбутковість, націленість на допомогу суспільства через узгодження позицій різних акторів публічної політики на всіх етапах її творення.

Діяльність таких установ потребує максимальної оперативності та рішучої відповіді на сучасні виклики. Вміння знайти підхід до тієї чи іншої ситуації, підлаштуватися під ритм сучасного життя – виступає запорукою їх успішної діяльності та функціонування.

Однією з головних проблем є те, що нове керівництво не враховує рекомендації експертів та фахівців, які працюють в think tanks. Хоча в Україні налічується значна кількість мозкових центрів, до яких варто прислухатися. До їх числа варто віднести вище згаданий Центр Разумкова, Міжнародний центр перспективних досліджень, Фонд «Демократичні Ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, Інститут аналітики та адвокації, Інститут світової політики, Dniprovsky Center for Social Research (DCSR), Національний інститут стратегічних досліджень, тощо, де експертами є провідні фахівці у різних сферах.

«Важливою умовою для ефективної співпраці є, насамперед, зацікавленість влади у продуктивності та взаємовигідній роботі аналітичних центрів. Головними індикаторами такої зацікавленості можна вважати: забезпечення сприятливої для діяльності неурядових аналітичних центрів нормативно-правової бази; готовність органів державної влади замовляти неурядовим аналітичним центрам дослідження на платній основі (подібна практика в розвинутих країнах розглядається як чинник здешевлення державної влади для платників податків); рівень інформаційної відкритості влади» [1].

В українській законодавчій базі немає поняття «неурядовий аналітичний центр», тому на роботу цих установ певним чином впливають усі особливості нормативно-правового регулювання діяльності неурядових організацій загалом. Сьогодні, одним із найскладніших викликів для України та громадськості загалом є проведення реформ в Україні, їх якість, відповідність заявленими розробниками цілям та загальносуспільним інтересам, брак перевірених засобів контролю якості консультацій; відсутність регулювання, щодо обов'язковості консультацій у нормативних документах, проведення демократичної трансформації та євроінтеграції нашої держави. Реагуючи на цю проблему співпраця та плідне партнерство між незалежними неурядовими аналітичними центрами, з одного боку, та органами державної влади, з іншого, набуває великого значення, особливо у формуванні зовнішньої політики держави Україна.

Метою співпраці аналітичних центрів з владними структурами у сфері зовнішньої політики є розвиток і становлення України в світі, як суверенної та незалежної держави, забезпечення прав і свобод її громадян та збільшення ефективності державного управління. На сучасному етапі розвитку в Україні відсутні постійні, усталені державною владою форми взаємодії з мозковими центрами. В умовах, коли така взаємодія є, то не визначено, на яких підставах здійснюється їх співпраця, адже в Україні нерідко відсутнє державне фінансування цих установ.

В таких умовах, багатьох сучасних мозкових центрів співпрацюють лише на розумінні того, що суспільна місія центру – це прагнення власними силами сприяти розбудові України, як демократичної, незалежної та правової проєвропейської держави на міжнародній арені.

Аналітичні центри намагаються шукати засоби, як за допомогою своєї діяльності сприяти якісній роботі державної влади, звісно, якщо її мета і засоби збігаються з їх цінностями. В такому випадку дослідницькі центри знаходяться в пошуку донорських коштів для проведення досліджень, які вирішили б найважливіші питання, які виникають перед державою Україна. Тобто, роботу think tanks тут можна охарактеризувати, як своєрідне «волонтерство», коли дослідницький центр допомагає владі коштом зовнішніх джерел фінансування. В більшості розвинутих країн ситуація виглядає інакше – сама влада виступає у ролі замовника таких досліджень, а аналітичні центри, державного і недержавного типу, конкурують за отримання замовлень. Для країн Західної Європи характерна модель, коли влада здійснює фінансування аналітичних структур з державного бюджету.

Дональд Абельсон відзначає, що «аналітичні центри працюють насамперед для того, щоб змінити ситуацію в країні, давати відповідні рекомендації в тому числі й для громадянського суспільства, і для влади» [3].

Кейсами успішної роботи think tanks, які відіграли роль у формуванні тієї чи іншої політики, або мали вирішальне значення для успішного та ефективного розвитку країни можна навести роботу Центру імені О. Разумкова. Одним із прикладів роботи цієї установи був проєкт, який досліджував сферу національної безпеки та оборони та містив пропозиції до воєнної доктрини й до всіх засадничих документів в оборонній сфері [4].

Також, ще одним успішним проєктом, де фахівці Центру були провідними розробниками є Енергетична стратегія України до 2035 року, яка затверджена Указом Кабінету міністрів.

Вдалим прикладом спільної роботи мозкових центрів та органів влади є Національний інститут стратегічних досліджень, який підпорядковується Президентові України. Дану

установу визначено «базовою науково-дослідною установою аналітико-прогнозного супроводження діяльності Президента України» [5].

Національний інститут стратегічних досліджень займається аналізом, оцінкою проблем і перспектив суспільно-політичного розвитку України. Фахівці інституту досліджують проблемні питання різних сфер розвитку України в тому числі й міжнародних відносин.

Важливо, аби органи влади та аналітичні центри розвивали та удосконалювали двосторонню роботу, робили її постійною. Повноцінне залучення аналітичних центрів у процес вироблення зовнішньої політики та ухвалення рішень може бути істотним внеском в загальний процес реформ.

Сьогодні, умови діяльності вітчизняних think tanks не можна вважати найкращими. Передусім, це стосується низької зацікавленості органів влади у співпраці з неурядовими аналітичними центрами, неготовності враховувати їх напрацювання у своїй діяльності. Необхідним також є розв'язання проблеми недосконалості законодавчої бази, неготовності держави самостійно підтримувати центри чи створювати умови розвитку їх власної спроможності, залежності від зовнішніх джерел фінансування тощо. Рішення даних питань суттєво сприятиме підтримці та вдосконаленню комунікативної взаємодії між владою та громадянським суспільством, що позитивно впливатиме на популяризацію України у світі.

Для того, аби влада була зацікавлена у спільній роботі, українським фабрикам думок потрібно показати власні переваги, їх багатопрофільний характер, який дозволить застосовувати різноманітні підходи й виконувати більш комплексні дослідження.

Ще однією умовою зацікавленості влади у роботі think tanks мають бути висококваліфіковані експерти з наявністю освіти, здобутої в Україні чи за кордоном, яка показує їх професійність та компетентність, їх діяльність як спеціаліста в науковій та аналітичній сферах. Але цього недостатньо, важливим є досвід роботи фахівців в державних структурах України. Таким чином вони зможуть використовувати кейс із власним досвідом і баченням того, як саме твориться політика й ухвалюються політичні рішення.

Перед Україною сьогодні постає безліч викликів, на які вона повинна дати адекватну і правильну відповідь. Ці виклики є спільним питанням, де поєднується інтерес держави, громадянського суспільства та міжнародних партнерів. Наприклад, це забезпечення обороноспроможності України перед агресією Російської Федерації, розв'язання конфлікту на Донбасі, створення підходів щодо питання повернення Криму. Продовження процесу євроінтеграції та, відповідно, продовження впровадження реформ.

Важливе значення у розв'язанні цих питань повинні відігравати мозкові центри. Для того, щоб бути готовими вирішувати поставлені завдання, вони мають зберегти здатність до проведення дослідницької роботи, свій інтелектуальний потенціал, кваліфіковані кадри. Без цього вони можуть перетворитися на PR-компанії чи на звичайних коментаторів на телебаченні. Головні зусилля аналітичних центрів мають бути покладені на виробництво їх основного продукту – якісної аналітики, досліджень з політичними рекомендаціями. І важливим є те, щоб цей підхід поділяли й донори.

Україні вкрай необхідно розвивати ефективну іміджеву політику, якою можуть займатися саме аналітичні центри. Центр Разумкова є потужним дослідницьким центром, який щорічно займає перші місця у світових рейтингах, чим підвищує авторитет України серед інших держав.

Аннотация. В период роста количества неправительственных аналитических центров в различных регионах мира, их влияние на мировую политику также увеличивается. Эти «мозговые центры» занимаются международной проблематикой, изучают важнейшие политические, социальные, экономические проблемы, представляют свои идеи и рекомендации государственным органам соответствующих стран и международных организаций, способствуют международному диалогу для решения самых насущных вопросов, стоящих перед мировым сообществом. Действенность их работы также повышается вследствие целенаправленного продвижения результатов их исследований, изданий актуальных публикаций, конференций и семинаров с участием ведущих экспертов и политиков. Для решения поставленных задач мы использовали системный подход и метод ситуационного анализа.

Ключевые слова: аналитические центры, внешняя политика, публичная политика, фабрики мыслей, think tanks.

Abstract. During the growing number of non-governmental think tanks in different regions of the world, their influence on world politics is also increasing. These "brain centers" deal with international issues, study the most important political, social, economic issues, present their ideas and recommendations to government agencies of relevant countries and international organizations, promote international dialogue to address the most pressing issues facing the world community. The effectiveness of their work is also enhanced by the purposeful promotion of the results of their research, publications of relevant publications, conferences and seminars with the participation of leading experts and politicians. To solve the tasks, we used a systematic approach and method of situational analysis.

Key words: think tanks, foreign policy, public policy, thought factories, think tanks.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Неурядові аналітичні центри в сучасному суспільно-політичному контексті: проблеми та виклики. *Національна безпека та оборона*. 2007. № 6. С. 24–35
2. Діксон П. Фабрики мысли. Москва: ИСТ, 2004. 505 с.
3. Donald E. Abelson. Old world, new world: the evolution and influence of foreign affairs think-tanks. URL: https://ciaotest.cc.columbia.edu/journals/riia/v90i1/f_0029983_24265.pdf
4. Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/novyny/korotkyi-vyklad-enerhetychnoi-stratehii-ukrainy-do-2035-roku>
5. Національний інститут стратегічних досліджень: Електронний ресурс. URL: <https://niss.gov.ua/pro-institut>
6. James G. McGann. Global Go to Think Tank Index Report-2020. URL: https://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1019&context=think_tanks

ІНСТИТУТ СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

В. В. Бізона, І. В. Атаманчук

Анотація. У статті наданий аналіз інституту сурогатного материнства в Україні та деяких зарубіжних країнах. Проаналізовано чинне законодавство досліджених країн. Встановлено кваліфікацію країн залежно від дозволеності сурогатного материнства. Запропонована необхідність прийняття профільного закону у сфері допоміжних репродуктивних технологій, в тому числі сурогатного материнства. В даному дослідженні використовувались як загальнонаукові, так і спеціальні методи: аналіз та синтез, діалектичний, порівняльно-правовий, логіко-юридичний.

Ключові слова: сурогатне материнство, допоміжні репродуктивні технології, генетичні батьки, ембріон, донор, материнство, батьківство.

Життя людини визнається в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і інтереси дитини, народженої через програми сурогатного материнства, є не менш цінними, й потребують особливого захисту та гарантій з боку держави. Ідея цінності нового життя є достатньою мотивацією для впровадження та обґрунтування інструментів контролю над відносинами між медичними закладами, замовниками послуг сурогатного материнства (генетичних батьків) і сурогатною матір'ю.

Сурогатне материнство є єдиним способом та шансом мати свою дитину парам, які не в змозі народити самотужки. Завдяки програмі сурогатного материнства можна врятувати здоров'я та життя жінки, яка не в змозі завагітніти. Дитина, народжена іншою жінкою, генетично буде належати батькові та матері, що дає можливість вважати дитину рідною. Жінки, які стають сурогатними матерями, дають на це згоду добровільно, отже, мови про експлуатацію жінки в жодному разі не може бути. Юридичні аспекти та проблематику здійснення цього питання слід контролювати та врегульовувати як можна точніше, даючи змогу батькам та сурогатним матерям бути впевненими у своїй захищеності [1]. Одним з рішень цієї проблеми можна вважати застосування допоміжних репродуктивних технологій, в першу чергу інституту сурогатного материнства. На сьогодні характерною рисою суспільства є депопуляція, тому підвищення рівня народжуваності, в тому числі шляхом сурогатного материнства, набуває особливого значення, а, отже, потребує належного правового регулювання.

Дослідженням проблем регулювання відносин сурогатного материнства присвячені праці вітчизняних та зарубіжних спеціалістів у сфері цивільного та сімейного права, серед яких Я. І. Верес, А. П. Головащук, Н. М. Квіт, Ю. В. Коренга, О. С. Митрякова, Д. Осмоловський, А. А. Пестрикова, В. В. Самойлова, Л. Б. Ситдікова, Т. В. Сорокіна та інші. Незважаючи на велику кількість публікацій, є необхідність у подальшому дослідженні досвіду врегулювання проблеми сурогатного материнства.

Метою статті є правовий аналіз законодавчих засад, які регулюють відносини, що виникають при застосуванні сурогатного материнства, та розробленні пропозицій, спрямованих на їх удосконалення.

На думку В. В. Самойлової, сурогатне материнство – метод допоміжних репродуктивних технологій, за допомогою якого жінка на підставі взаємної домовленості з особами, що звернулися до неї за наданням вказаної послуги, проходить процедуру імплантації ембріона, створеного в результаті ЕКО, виношує дитину з метою народити та передати її цим особам [2, с. 234].

Д. Осмолівський зазначає, що з точки зору медицини сурогатне материнство передбачає перенесення ембріона в порожнину матки іншої жінки, яка є «чужою» в біологічному розумінні. При цьому ембріон, який переносили, був отриманий шляхом запліднення яйцеклітини біологічної матері спермою біологічного батька. З юридичної точки зору потрібно підкреслити, що під розумінням сурогатного материнства закон розуміє виношування дитини тільки для людей, які не можуть мати дітей, та ембріон є біологічно «чужим» для жінки, що виношує його. Порядок та умови штучного запліднення, імплантації ембріона визначено в Наказі Міністерства охорони здоров'я «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні» № 787 від 09.09.2013.

Отже, материнство – це фізіологічний та соціальний стан жінки з моменту зачаття до смерті дитини або смерті самої матері. Автор розкриває також зміст права на материнство, зауважуючи, що право на материнство (батьківство) не передається іншій особі, навіть з огляду на сучасні медичні технології, та не може бути еквівалентно оцінене. Це право має особливий об'єкт, яким є репродуктивна спроможність жінки.

На сьогодні в Україні законодавчу базу з регулювання відносин застосування допоміжних репродуктивних технологій, безпосередньо, сурогатного материнства, захисту прав генетичних батьків та інтересів дитини складають норми:

- Цивільного кодексу України;
- Сімейного кодексу України;
- Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я»;
- Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України, від 09.09.2013 № 787;
- Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 18.10.2000 № 52/5.

В Україні, наразі, відсутній єдиний профільний закон, який в повній мірі врегулював би відносини сурогатного материнства з генетичними батьками та із збереженням гарантій захисту прав дітей, народжених в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій. При цьому, окремі положення законодавства регулюють певні питання захисту прав дітей, народжених через сурогатне материнство та генетичних батьків. Так, Цивільний кодекс України презюмує право повнолітніх жінки або чоловіка на проведення щодо них лікувальних програм допоміжних репродуктивних технологій за медичними показаннями [3, ч. 7 ст. 281].

Відповідно до Сімейного Кодексу України жінці гарантується право на материнство, а чоловіку – на батьківство [4, п. 1 ст. 49, п.1 ст.50].

У ч.2 ст. 123 СК України зазначено, у разі перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям (чоловіком та жінкою) в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, батьками дитини є подружжя. Отже, виключно зареєстроване у встановленому законом порядку подружжя може брати участь у відносинах сурогатного материнства. Окремі особи (чоловік або жінка) чи пари, які проживають у цивільному шлюбі, позбавлені цієї можливості.

Ч.2 ст. 139 СК України встановлює заборону на оспорювання материнства у випадках, якщо було здійснено процедуру перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям у результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій.

Стаття Основ законодавства України про охорону здоров'я передбачає, що застосування штучного запліднення та імплантації ембріона здійснюється за медичними показаннями повнолітньої жінки, з якою проводиться така дія, за умов наявності письмової згоди подружжя, забезпечення анонімності донора та збереження лікарської таємниці [5, ст. 48].

Питання застосування відповідних методик допоміжних репродуктивних технологій визначаються Порядком застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України [6].

Порядок застосування сурогатного материнства в Україні регулює відносини між пацієнтами (жінками, чоловіками) та закладами охорони здоров'я, які забезпечують

застосування методики допоміжних репродуктивних технологій, визначає механізм та умови застосування методики допоміжних репродуктивних технологій, та містить визначення базових термінів. Як показує практика, чинне законодавче регулювання застосування сурогатного материнства не захищає в повній мірі права та законні інтереси учасників програм сурогатного материнства. При цьому найбільшого захисту та відновлення порушених прав потребують діти, народжені завдяки таким програмам, особливо, коли мова йде, наприклад, про необхідність підтвердження законності їх походження (переважно у випадках, коли учасниками сурогатних програм є іноземці) або про запобігання виникненню ризиків торгівлі дітьми.

Питання сурогатного материнства для України є вкрай актуальним. Це пов'язано з тим, що Україна є однією з небагатьох країн, де дозволяється використання такої допоміжної репродуктивної технології, а особливості її проведення закріплені у деяких нормативно-правових актах. Умовно країни світу можна поділити на три види:

- в яких сурогатне материнство дозволено (Україна, деякі штати США, окремі штати Австралії);
- в яких сурогатне материнство не врегульовано (Чехія);
- в яких сурогатне материнство заборонено (Італія, Німеччина, Франція, Швейцарія, Китай).

Загалом, у світі переважає тенденція заборони сурогатного материнства. У зв'язку з цим, а також враховуючи цінову доступність, чимало подружніх пар з країн Європи обирають саме Україну для участі у програмі сурогатного материнства. Водночас зіткнення двох протилежних режимів заборони та дозволу сурогатного материнства призводить до певних ускладнень. Основні проблеми виникають саме під час встановлення за кордоном прав генетичних батьків на дитину, яка була народжена сурогатною матір'ю.

Щодо встановлення материнства у разі заборони сурогатного материнства та у випадку народження дитини, права сурогатної матері мають переважну силу перед правами генетичної матері. Встановлення заборони на сурогатне материнство в Австрії, Болгарії, Ісландії, Японії, Сербії, Швеції, Франції, Італії, Німеччині, Португалії, Мальті, в окремих штатах США (Мічиган) здійснено з етичних мотивів, зокрема – з метою уникнути перетворення дітей на товар.

У разі коли сурогатне материнство дозволено, то у випадку народження дитини, права генетичної матері мають перевагу над правами сурогатної матері у Литві, Люксембурзі, Польщі, Румунії, Словаччині. В Грузії, Україні, Білорусії, Російській Федерації, Казахстані, Австралії (частково) та Індії дозволене комерційне сурогатне материнство, шляхом укладення договорів, які передбачають, що одна сторона надає послуги (запліднення, виношення та народження дитини), а інша – зобов'язана оплатити надання таких послуг та отримати на виховання після народження таку дитину.

У Греції, Швейцарії, Іспанії, Норвегії, Великій Британії, Ізраїлі сурогатне материнство дозволено лише на безоплатній основі – altruistic surrogacy (можуть оплачуватися витрати у зв'язку з вагітністю, однак не за надання послуги «передачі дитини» від сурогатної матері до замовників).

У Канаді дозволено сурогатне материнство, однак, якщо жінка вирішить залишити дитину собі, попередні домовленості щодо передання дитини такою сурогатною матір'ю анулюються.

В Ізраїлі, наприклад, можуть бути сурогатними матерями лише жінки, які відповідають наступним вимогам:

- вік від 22 до 38 років;
- максимальна кількість пологів не повинна перевищувати трьох;
- наявність власної здорової дитини;
- на момент прийняття рішення про укладення договору про сурогатне материнство жінка не може знаходитися в складних життєвих ситуаціях (розлучення, важке матеріальне становище, втрата чи важка хвороба одного з членів родини).

У Греції для того, аби договір між генетичними батьками та сурогатною матір'ю був законним, є необхідним отримання судового дозволу на проведення такої процедури. У США відносини сурогатного материнства регулюються договором, укладеним між сторонами, але такий договір має бути схвалений судом. У випадку відсутності схвалення судом, – батьківські права залишаються сурогатній матері. У Нідерландах заборонена реклама сурогатного материнства, пропозиції послуг сурогатних матерів. Згідно із законодавчим регулюванням Нідерландів повинні існувати докази, що в жінки є серйозна медична хвороба, що й є причиною виникнення відносин сурогатного материнства. Генетичний матеріал повинен надійти від обох майбутніх батьків. Сурогатна матір повинна бути особисто знайома з майбутніми батьками, а також мати власну сім'ю. Сурогатна матір не має юридичного обов'язку віддати дитину, а майбутні батьки – прийняти її. Право забрати таку дитину майбутнім батькам може бути здійснено за умови згоди як сурогатної матері, так і батьків, а також, якщо дитині не виповнилось ще 6 місяців, – майбутні батьки можуть забрати таку дитину лише за згодою Ради з догляду і захисту дітей.

У Бельгії, Ірландії, Фінляндії, Кіпрі, Чехії, Угорщині, Данії, Естонії, Латвії сурогатне материнство не регламентується законом.

До прикладу, у Фінляндії за умови, що дитина народжена за допомогою сурогатного материнства з використанням генетичного матеріалу батьків – замовників, – матір'ю дитини автоматично вважатиметься сурогатна матір дитини.

У зв'язку із заборонаю сурогатного материнства в окремих державах популярним є так званий репродуктивний туризм. Відомою сьогодні є практика, коли подружжя, які планують стати батьками, подорожують в іншу країну з метою отримати послуги сурогатної матері. Це зумовлено тим, що, для прикладу, у їхній країні заборонено сурогатне материнство, а в іншій – дозволено, в іншій країні така послуга є дешевшою, вищі стандарти послуг, гарантія конфіденційності, пришвидшена процедура оформлення послуг сурогатної матері тощо.

У деяких державах встановлені певні законодавчі обмеження з метою протидії такому репродуктивному туризму. Наприклад, у Греції сторонами договору про сурогатне материнство можуть бути лише особи, які мають грецьке громадянство.

В Україні закріплена презумпція батьківства генетичних батьків, які є замовниками програми сурогатного материнства. Проблеми із встановленням походження дітей виникають, коли замовниками сурогатних програм стають іноземці, в державах походження яких сурогатне материнство заборонено повністю або визнання батьківства в таких випадках можливе лише через процедуру усиновлення. Трапляються випадки, коли уряди іноземних держав не визнають державну реєстрацію народження дітей, проведену органами державної реєстрації актів цивільного стану України, та вимагають підтвердження батьківства в судовому порядку.

Важливим питанням, що потребує окремого розгляду при встановленні походження дитини в реаліях сьогодення, є проблема встановлення походження дітей при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій. На жаль, темпи впровадження цих методів у повсякденну медичну практику випереджає розвиток правової бази в цій області, внаслідок чого виникає безліч проблем юридичного, етичного та медичного характеру. Визначення походження дітей слід розуміти як інститут сімейного права і як спосіб захисту прав дитини. Зокрема, як інститут сімейного права це – сукупність юридичних норм, які регулюють відносини, що виникають у зв'язку з визначенням походження дитини та захисту прав дитини. Під терміном «походження дітей» слід розуміти їх кровне (біологічне) походження від конкретних чоловіка і жінки, зареєстроване в органах реєстрації актів цивільного стану з дотриманням певного порядку. Отже, сьогодні ми можемо говорити не лише про генетичне походження, а й про соціальне (концепція соціального батьківства і материнства), що знайшло підтвердження і у сімейному законодавстві (ст. 123 СК України).

Слід відмітити наступні міжнародні акти, які важливі при регулюванні відносин сурогатного материнства та захисту прав генетичних батьків та інтересів дитини:

- Конвенція ООН про права дитини;
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права;

- Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок;
- Європейська конвенція про усиновлення дітей.

Базові положення принципу забезпечення найкращих інтересів дитини покладені в основу багатьох рішень ЄСПЛ, у тому числі шляхом застосування статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Врахування практики ЄСПЛ у справах, пов'язаних з репродуктивними правами, є необхідним у разі надання правової допомоги іноземним громадянам для повного з'ясування правових наслідків застосування сурогатного материнства та можливості виникнення труднощів при поверненні в державу походження після народження дитини.

Сьогодні на порядку денному наріла необхідність визначити, яку позицію має зайняти Україна у даному питанні:

- заборонити сурогатне материнство;
- дозволити лише альтруїстичне сурогатне материнство;
- дозволити як альтруїстичне, так і комерційне сурогатне материнство.

Відповідь на це питання є необхідною в першу чергу для захисту прав дитини, жінок, які виконують функції сурогатної матері, потенційних батьків, – та для держави в цілому для вироблення єдиного законодавчого регулювання сурогатного материнства.

Щодо реєстрації дитини, то запис про сурогатну матір робиться саме у актовому записі, натомість у свідоцтві про народження цієї відмітки немає. У свідоцтві про народження зазначаються відомості виключно про генетичних батьків.

Таким чином, враховуючи законність програми сурогатного материнства в Україні, не має виникати труднощів у вчиненні актового запису про народження та під час отримання українського свідоцтва про народження дитини. Але виникає складність.

В більшості іноземних країн, в яких сурогатне материнство заборонено, такі свідоцтва про народження не визнаються. Для прикладу, відповідно до Закону Швейцарії про міжнародне приватне право, рішення, прийняте за кордоном, не визнається в Швейцарії, якщо визнання буде несумісним із публічною політикою країни. Враховуючи те, що у Конституції Швейцарської конфедерації донорство ембріонів і всі види сурогатного материнства заборонені, у Швейцарії не визнаються свідоцтва про народження, у яких матір'ю зазначається особа, яка не народжувала. За цивільним законодавством Швейцарії матір'ю вважається жінка, яка народила дитину [7, п.«d» ст.119]. Подібна норма міститься у законодавчих актах Німеччини та Франції.

У рішеннях від 26.06.2014 р. у справі «Меннессон проти Франції» [8] та у справі «Лабассе проти Франції» [9], Європейський суд з прав людини конкретно визначив, що кожна країна має право заборонити сурогатне материнство на її території. Однак суд також визнав, що заборона сурогатного материнства не може негативно впливати на дітей, народжених у такий спосіб за кордоном. У цьому контексті суд висловив позицію, що країни, в яких сурогатне материнство заборонене, повинні визнати родинний зв'язок між дітьми, народженими від сурогатної матері за кордоном, та їхніми генетичними батьками, інакше відбуватиметься порушення прав дітей на повагу до приватного та сімейного життя, гарантованого ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Отже, в Україні сурогатне материнство дозволяється але повністю нормативно не врегульовується. Після народження дитини іноземні біологічні батьки отримують свідоцтво про народження, в яке вносяться їхні данні. Після цього іноземних генетичних батьків, які бажають повернутися з дитиною в країну, де сурогатне материнство забороняється, чекає тривала процедура, пов'язана із встановленням родинного зв'язку, усиновленням (прийняттям) генетичною матір'ю дитини свого чоловіка. Також відсутнє визначення «сурогатного материнства», яке необхідно закріпити на законодавчому рівні. Беззаперечно важливим є необхідність прийняття профільного закону у сфері допоміжних репродуктивних технологій, в т.ч. сурогатного материнства. Однак, задля правового забезпечення інтересів дитини та вирішення актуальних проблем використання допоміжних репродуктивних технологій недостатньо окремих інструментів, як то прийняття спеціального закону, а необхідна цілісна діюча правова концепція.

Аннотация. В статье предоставлен анализ института суррогатного материнства в Украине и некоторых зарубежных странах. Проанализировано действующее законодательство исследованных стран. Установлено квалификацию стран в зависимости от дозволенности суррогатного материнства. Предложенная необходимость принятия профильного закона в сфере вспомогательных репродуктивных технологий, в том числе суррогатного материнства. В данном исследовании использовались как общенаучные, так и специальные методы: анализ и синтез, диалектический, сравнительно-правовой, логико-юридический.

Ключевые слова: суррогатное материнство, вспомогательные репродуктивные технологии, генетические родители, эмбрион, донор, материнство, отцовство, права.

Abstract. The article provides an analysis of the institution of surrogacy in Ukraine and some foreign countries. The current legislation of the studied countries has been analyzed. The qualifications of countries have been established depending on the permissibility of surrogacy. The proposed necessity of adopting a profile law in the field of assisted reproductive technologies, including surrogacy. In this study, both general scientific and special methods were used: analysis and synthesis, dialectical, comparative legal, logical and legal.

Key words: surrogacy, assisted reproductive technologies, genetic parents, embryo, donor, motherhood, paternity, rights.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Осмоловський Д. Проблеми здійснення суррогатного материнства. *Підприємство, господарство і право*. 2017. Вип. 5. С. 38–40.
2. Самойлова В. В. Суррогатное материнство как правовой институт. *Теория и практика общественного развития*. 2014. № 4. С. 234–236.
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356. (Із змінами).
4. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. ст. 135. (Із змінами).
5. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4, ст.19. (Із змінами).
6. Порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 09 вересня 2013 р. № 787. 2013. *Офіційний вісник України*. 2013 р. № 82. Ст. 3064. (Із змінами).
7. Союзная конституция Швейцарской Конфедерации. URL: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/swiss/swiss--r.htm.
8. MENNESSON V. FRANCE. Скарга № 65192/11. URL: <https://archive.crin.org/en/library/legal-database/mennesson-v-france.html>.
9. LABASSEE V. FRANCE. Скарга № 65941/11. URL: <https://www.refworld.org/cases,ECHR,53b678b74.html>.

УДК 342.9; 343.85

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ В СИСТЕМІ ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ У СФЕРІ ОСВІТИ ТА НАУКИ

А. А. Буравська, І. В. Стаднік

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблематики академічної доброчесності у системі правових засобів протидії корупції. Методологічну основу дослідження складає низка загальнонаукових та приватно-наукових методів, зокрема порівняння, узагальнення, діалектичний, формально-юридичний метод, а також метод системного та комплексного аналізу. Особливу увагу приділено спільності об'єктів академічної доброчесності та протидії корупції у сфері освіти та науки. Проаналізовано стан законодавства у сфері забезпечення академічної доброчесності. Уточнено місце і роль академічної доброчесності у системі правових засобів протидії корупції. Запропоновано активізувати на державному рівні співпрацю між Національним агентством з питань запобігання корупції та Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти щодо протидії корупції у сфері освіти та науки та забезпечення академічної доброчесності.

Ключові слова: академічна доброчесність; корупція у сфері освіти та науки; заклади вищої освіти.

Вступ. Однією з нагальних проблем в сфері освіти і науки є корупція, оскільки, як свідчать опитування, 74,6 % респондентів стикалися з різними формами її прояву у вищих навчальних закладах [1], що негативно впливає на правову культуру майбутніх випускників

та підриває базові цінності та етичні норми цілого покоління. В сучасних умовах подолання корупції в цій сфері неможливо без утвердження академічної доброчесності, що виступає не лише як складова результативного навчання та правильного етичного виховання студентів, а і важливий засіб запобігання будь-яким корупційним діям. Її ігнорування у закладах вищої освіти призводить до соціально-шкідливих наслідків, знижуючи довіру до результатів освітньої та наукової діяльності, що призводить до падіння авторитету диплому про здобуття освіти та неконкурентоспроможності випускника на ринку праці. І тут можна говорити про взаємозалежність рівня дотримання академічної доброчесності та рівня корупції в сфері освіти і науки, оскільки загальна криза суспільства, що характеризується толерантністю до корупції, є фактором спричинення кризи академічної доброчесності [2]. Лише за умови надання освітніх послуг та набуття компетенцій із дотриманням принципів академічної доброчесності та етики академічних взаємовідносин, неприйнятного ставлення до корупції у закладі вищої освіти, виключення можливості створення умов для отримання неконкурентних переваг здобувачам вищої освіти під час навчання суспільство буде впевнено у якості та авторитетності результатів наукових досліджень [3, с. 2], відповідності дипломів випускників реально отриманим знанням. Зворотне призводить до довготривалих негативних наслідків не лише у освітньо-науковій, а і економічній, соціальній, політичній сферах життя суспільства.

Різні аспекти протидії корупції неодноразово досліджувалися в науковій літературі, зокрема, такими авторами як Л. І. Аркуша, В. І. Борисов, А. М. Бойко, В. І. Шакун та іншими. Проблематиці академічної доброчесності присвятили наукові доробки такі науковці як М. П. Чепига, М. В. Черепанова, О. С. Цокур, А. В. Ковальова, Г. В. Єфимова та інші. Однак проведені дослідження не вичерпують зазначеної проблематики, оскільки потребують додаткового осмислення питання академічної доброчесності як правового засобу протидії корупції в сфері освіти та науки.

Метою статті є уточнення положень щодо місця і ролі академічної доброчесності у системі правових засобів протидії корупції.

Основний розділ. Законодавство України закріплює право кожного на освіту (ст. 53 Конституції України), рівність прав на доступ до здобуття освіти (ст. 24 Конституції України) [4], її якість та доступність (ч. 1 ст. 3 Закону України «Про освіту») [5]. В той же час головною перешкодою в реалізації зазначених прав виступає корупція у сфері освіти та науки як порушення вимог академічної доброчесності. Забезпечення гідної реалізації права на освіту, її якості та рівності у доступі до неї можливо лише за умови реальної протидії корупції у цій сфері, під якою слід розуміти діяльність держави, що здійснюється за допомогою системи правових засобів і спрямована на зменшення обсягу поширення корупції, обмеження впливу корупції на сферу освіти та науки, усунення її причин, виявлення, припинення та розслідування будь-яких її проявів, притягнення осіб, винних у вчиненні корупційних правопорушень до юридичної відповідальності, відновлення порушених корупційними діями прав осіб з метою створення вільної від корупції системи освіти і науки. Представляється, що в сфері освіти та науки особливу роль в системі засобів протидії корупції відіграє саме академічна доброчесність, підтвердженням чого виступають наступні положення.

Загалом доброчесність визначається як висока моральна чистота, чесність [6], що є протилежністю корупції як підступності та продажності [7], що дає підстави для їх протиставлення один одному. Згідно ст. 42 Закону України «Про освіту» академічна доброчесність – це сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень. Дещо інше визначення міститься в Проекті Закону України «Про академічну доброчесність», згідно з яким академічна доброчесність – це сукупність етичних принципів та визначених законом правил провадження освітньої (освітньо-творчої) та наукової (науково-технічної) діяльності, які є обов'язковими для всіх

учасників (суб'єктів) такої діяльності [8]. Неважко помітити, що в останньому випадку зміст академічної доброчесності дещо звужується у порівнянні з дефініцією, що міститься в чинному законі. В контексті ж заявленої теми дослідження широке розуміння академічної доброчесності, закріплене в діючому законодавстві України представляється більш доцільним. Однак сама ідея прийняття окремого Закону, який би визначав основні засади забезпечення академічної доброчесності у сферах освіти та науки заслуговує на підтримку, оскільки встановлення чітких і прозорих правил в цій сфері необхідним чином позитивно впливатиме на відносини в цій сфері і дозволить вирішити, зокрема, проблеми:

- протидії академічному плагіату, самоплагіату, фабрикації, фальсифікації, списуванню, обману, хабарництву, необ'єктивному оцінюванню результатів навчання, наданню здобувачам освіти під час проходження ними оцінювання результатів навчання допомоги чи створення перешкод, не передбачених умовами та / або процедурами проходження такого оцінювання, впливу у будь-якій формі (прохання, умовляння, вказівка, погроза, примушування тощо) на педагогічного (науково-педагогічного) працівника з метою здійснення ним необ'єктивного оцінювання результатів навчання, які відповідно до частини 4 статті 42 Закону України «Про освіту» визнаються порушенням академічної доброчесності;

- імплементації світових стандартів і принципів чесності та порядності, об'єктивності, професіоналізму, нульової толерантності до будь-яких проявів порушення академічної доброчесності, відповідальності, прозорості та публічності, законності, справедливості, академічної свободи у повсякденне життя.

Слід визнати, що головною вадою діючого українського законодавства є відсутність конкретизованого переліку дій, які можна вважати корупцією в освіті, внаслідок чого відсутні чіткі межі дозволеного, що значно утруднює вирішення питання про притягнення винних осіб до відповідальності. На думку ж науковців, зокрема К. А. Бабенко, Н. Г. Діденко, М. В. Кондрашової, до корупційних дій в сфері освіти слід віднести: хабарі, незаконну плату за іспити, академічне шахрайство, затримання зарплати учителів, просування по службі й призначення на нові посади на основі особистих переваг [9, с. 64]. У Європі та США, у свою чергу, корупційними діями в освітній галузі вважається фальсифікація, шахрайство, спотворення інформації, різноманітні порушення професійної етики, порушення контрактних умов, невмотивовані витрати та непотизм [10]. Узагальнення цих підходів дозволяє визнати, що наведений перелік в цілому дає уявлення про прояви корупції в сфері освіти та науки, оскільки результатом таких дій є відповідні порушення конституційних прав громадян на якісну та доступну освіту. Одночасно з цим, як видається, потребує уточнення позиція стосовно визнання в якості корупційного діяння порушення контрактних умов, оскільки це стосується безпосередньо трудових відносин та притягнення винних до дисциплінарної відповідальності.

Порівняльний аналіз дозволяє визнати співпадіння об'єктів протидії з боку академічної доброчесності та системи подолання корупції у сфері освіти та науки, в якості яких виступають, зокрема: хабарництво; фальсифікація та фабрикація, які є відображенням спотворення інформації, що є родовим об'єктом; необ'єктивне оцінювання; надання здобувачам освіти під час проходження ними оцінювання результатів навчання допомоги чи створення перешкод, не передбачених умовами та/або процедурами проходження такого оцінювання; порушення професійної етики. Таким чином, єдність об'єкту протидії зумовлює можливість визнання академічної доброчесності важливим засобом протидії корупції у сфері освіти та науки.

На користь цього слугує і елементний аналіз цих двох систем. Як зауважується в літературі, і протидія корупції у сфері освіти та науки, і академічна доброчесність являють собою традиційні системи, основними елементами та характеристиками яких є: ієрархічність, цілісність, структурність, внутрішній зв'язок між елементами, зв'язок з навколишнім середовищем, динамізм в поєднанні зі зворотніми зв'язками та наявність нелінійних ефектів [11, с. 28]. Така структурна та сутнісна єдність зумовлює особливе місце академічної доброчесності в системі протидії корупції в сфері освіти та науки.

Очевидною є і спільність суб'єктів суспільних відносин, що складаються у сфері забезпечення академічної доброчесності та протидії корупції у сфері освіти та науки. В контексті ст. 52 Закону України «Про освіту» до цих суб'єктів відносяться учасники освітнього процесу, а саме: здобувачі освіти, педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники; батьки здобувачів освіти; фізичні особи, які провадять освітню діяльність та інші особи, передбачені спеціальними законами та залучені до освітнього процесу у порядку, що встановлюється закладом освіти.

Важливим для розуміння ролі академічної доброчесності в системі засобів протидії корупції є розуміння причин, що породжують її «антагоніста» – академічну недоброчесність. Так, В. В. Ромакін до таких причин відносить: перенесення подібної недоброчесної поведінки зі школи; перевантаженість студентів та викладачів; не сформованість інструментів боротьби з виявами низької академічної культури та незацікавленість у цьому адміністративного та педагогічного персоналу закладів освіти; низький рівень навчальної мотивації; відсутність дружніх стосунків, в яких основна задача викладача і студента спільна – навчити, а не лише перевірити знання; порочні етичні норми [12, с. 26–27]. Інші автори, у свою чергу, в якості головних причин виникнення корупції у сфері освіти та науки називають: низький рівень оплати праці при великому обсязі навантаження; небажання студентів витрачати зусилля на отримання знань і пошук шляхів отримання позитивної оцінки за будь-який вид роботи чи предмет; недовіра антикорупційного законодавства, безкарність хабарництва; знецінення моральності як необхідної складової, що визначає поведінку; низька цінність освіти та знань [9, с. 68]. Зрозуміло, що цей перелік не є вичерпним та може бути продовженим. Однак неважко помітити, що причини поширення академічної недоброчесності в більшості співпадають з причинами корупції в сфері освіти та науки. А це зумовлює висновок, що і засоби протидії цим соціально-шкідливим явищам утворюють єдину систему (механізм), спрямовану на усунення не лише їх причин, а і негативних наслідків.

Особлива роль академічної доброчесності в цьому механізмі зумовлюється тим, що вчинені з порушенням її вимог діяння тягнуть за собою окремий вид відповідальності – академічну відповідальність, реалізація якої і визначення конкретних заходів впливу на порушника залежить від того, до якої групи суб'єктів він відноситься. Так, педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники закладів освіти можуть бути притягнені до академічної відповідальності у вигляді: відмови у присудженні ступеня освітньо-наукового, освітньо-творчого рівня або присвоєнні вченого звання; позбавлення присудженого ступеня освітньо-наукового чи освітньо-творчого рівня чи присвоєного вченого звання; відмови в присвоєнні або позбавлення присвоєного педагогічного звання, кваліфікаційної категорії; позбавлення права брати участь у роботі визначених законом органів чи займати визначені законом посади (ч. 5 ст. 42 Закону України «Про освіту»). На відміну від цього здобувачі освіти можуть бути притягнені до академічної відповідальності у вигляді: повторного проходження оцінювання (контрольна робота, іспит, залік тощо); повторного проходження відповідного освітнього компонента освітньої програми; відрахування із закладу освіти (крім осіб, які здобувають загальну середню освіту); позбавлення академічної стипендії; позбавлення наданих закладом освіти пільг з оплати навчання (ч. 6 ст. 42 Закону України «Про освіту»). І хоча такі санкції суттєво відрізняються від передбачених законом наслідків за порушення антикорупційного законодавства (оскільки тут мова йде про притягнення до цивільно-правової, дисциплінарної або кримінальної відповідальності), сама можливість їх застосування може виступити в якості запобіжного заходу для вчинення корупційних діянь в сфері освіти та науки.

Особливість академічної доброчесності як засобу протидії корупції у сфері освіти та науки виражається в інструментах, які вона використовує для недопущення будь-яких проявів академічній недоброчесності. До них варто відносити: встановлення чіткої та зрозумілої політики закладу вищої освіти (далі – ЗВО), стандартів та процедур академічної доброчесності, що доведені до відома здобувачів освіти та письмово закріплені відповідно в Кодексі академічної доброчесності; здійснення просвітницької діяльності, зокрема через проведення

«круглих столів», в тому числі з запрошення представників Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти (далі – НАЗЯВО), семінарів, тренінгів, створення та поширення листівок, рекомендацій, відеороликів та надання доступу до ресурсів на сайтах бібліотек; здійснення постійного моніторингу з питань забезпечення якості освіти та академічної доброчесності; створення контролюючих органів, а саме комісій з академічної доброчесності, та здійснення моніторингу за дотримання академічної доброчесності у ЗВО [13, с. 175–177]. Вище згадані інструменти протидії академічній недоброчесності є важливими й у системі протидії корупції, адже відображають основні напрямки діяльності антикорупційних органів: просвітницька діяльність (інформування, семінари, тренінги); створення та оприлюднення Національним агентством з питань запобігання корупції (далі – НАЗК) Антикорупційної стратегії на 2020–2024 рік, яка відображає політику держави у сфері протидії корупції; контроль та моніторинг за відсутністю корупційних проявів.

Цікавим в цьому сенсі є досвід інших країн. Так, зі вступом у дію нового Закону про регулювання освіти у Індонезії, обов'язком кожної особи, що займається науковими дослідженнями стало, подання декларації про відсутність плагіату, а також зовнішньої рецензії на кожну роботу, яка надається як мінімум двома особами, що мають рівноцінну чи вищу академічну кваліфікацію, ніж кандидат на посаду [14]. Схожа практика існує і в Україні, адже у деяких ЗВО здобувачі та науково-педагогічні працівники підписують декларацію про академічну доброчесність [13, с. 176]. Даний інструмент протидії академічній недоброчесності є аналогічним з одним з інструментів протидії корупції – поданням декларації майнового стану і доходів публічних службовців, що вкотре доводить спільність діяльності органів протидії корупції та органів, що працюють у сфері освіти та забезпечують її якість.

З урахуванням викладеного вище окремої уваги заслуговують інституції, діяльність яких спрямована на забезпечення академічної доброчесності та протидію корупції у сфері освіти та науки. Необхідність узгодженості їх дій зумовлюється реаліями сьогодення, хоча слід визнати, що жоден з нормативно-правових актів, які регламентують діяльність НАЗЯВО та НАЗК не містять механізмів такої координації. Представляється, що така взаємодія можлива у рамках Антикорупційної стратегії на 2020–2024 рік, згідно якої НАЗК спрямовує свою діяльність на: створення законних способів задоволення потреб фізичних осіб у сфері освіти та науки (п. 2.1.5.); зниження рівня толерування корупції за рахунок інтеграції антикорупційної тематики до змісту всіх рівнів освіти, створення сприятливих умов для підвищення кваліфікації педагогічних працівників, активного та системного проведення інформаційно-просвітницьких заходів, спрямованих на формування ціннісних життєвих орієнтирів, не сумісних з участю у корупційних практиках (доброчесність, порядність, етичність, об'єднання зусиль заради спільних антикорупційних цілей тощо) (п. 2.2.1) [15, с. 40], що в цілому складає зміст діяльності НАЗЯВО. Представляється, що реалізація такої співпраці дозволить не лише забезпечити належний рівень академічної доброчесності в закладах освіти та науки, а сприятиме подоланню корупції в цій сфері. У зв'язку з чим представляється доцільним внесення змін до Статуту Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, а саме доповнення пункту 10 абзацом, який би передбачав його можливість забезпечувати в межах своїх повноважень, передбачених законом, реалізацію тих положень Антикорупційної стратегії, що стосуються сфери освіти та науки, контролювати їх здійснення. Думається, що такий крок сприятиме зменшенню рівня корупції у сфері освіти та науки, покращенню контролю за дотриманням принципів академічної доброчесності та підвищенню якості освіти.

Висновки. Проведений аналіз дозволив уточнити місце академічної доброчесності в системі засобів протидії корупції у сфері освіти та науки за наступними сутнісними характеристиками: 1) об'єкт протидії; 2) елементний склад; 3) суб'єктний склад; 4) причини розвитку академічної недоброчесності; 5) відповідальність за порушення її вимог. Зазначено, що особливістю академічної доброчесності, як засобу протидії корупції у сфері освіти та науки є інструменти, які вона використовує для протидії порушенням академічної доброчесності. Підтверджено, що академічна доброчесність відіграє важливу

роль в системі правових засобів протидії корупції, оскільки запобігає таким корупційним правопорушенням у сфері освіти та науки як хабарництво, фальсифікація, фабрикація, необ'єктивне оцінювання та надання здобувачам освіти під час проходження ними оцінювання результатів навчання преференцій чи створення перешкод та іншим. Суб'єкти, які зобов'язані дотримуватися правил академічної доброчесності (здобувачі освіти, педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники; батьки здобувачів освіти; фізичні особи, які провадять освітню діяльність та інші особи, передбачені спеціальними законами та залучені до освітнього процесу у порядку, що встановлюється закладом освіти), підпадають і під дію антикорупційного законодавства в сфері освіти та науки. Крім того, усунення причин розвитку академічної недоброчесності призводить і до зменшення корупційної складової в освітньо-науковій діяльності. Більше того, академічна доброчесність сприяє формуванню високого рівня правової культури, закріпленню базових цінностей та етичних норм у свідомості громадян, що виконує превентивну функцію по відношенню до корупції у сфері освіти та науки та запобігає корупційним практикам. Представляється, що саме такий підхід може стати основою для подальших досліджень в цій сфері, особливо в контексті розробки ефективного механізму забезпечення якості освітньо-наукової діяльності та реалізації заходів щодо впровадження академічної доброчесності на всіх рівнях освіти в усіх навчальних закладах.

Аннотация. Стаття посвящена исследованию проблематики академической добродетели в системе правовых средств противодействия коррупции. Методологическую основу исследования составляет ряд общенаучных и частно-научных методов, в частности сравнение, обобщение, диалектический, формально-юридический метод, а также метод системного и комплексного анализа. Особое внимание уделено общности объектов академической добропорядочности и противодействия коррупции в сфере образования и науки. Проанализировано состояние законодательства в сфере обеспечения академической добродетели. Уточнение места и роль академической добродетели в системе правовых средств противодействия коррупции. Предложено активизировать на государственном уровне сотрудничество между Национальным агентством по предупреждению коррупции и Национальным агентством по обеспечению качества высшего образования по противодействию коррупции в сфере образования и науки и обеспечения академической добродетели.

Ключевые слова: академическая добродетель; коррупция в сфере образования и науки; учреждения высшего образования.

Abstract. The article is devoted to the study of the issue of academic integrity in the system of legal means of combating corruption. The methodological basis of the study is a number of general and private-scientific methods, including comparison, generalization, dialectical, formal-legal method, as well as the method of systematic and complex analysis. Particular attention is paid to the commonality of objects of academic integrity and anti-corruption in education and science. The state of legislation in the field of ensuring academic integrity is analyzed. The place and role of academic integrity in the system of legal means of counteracting corruption are specified. It is proposed to intensify cooperation at the state level between the National Agency for the Prevention of Corruption and the National Agency for Quality Assurance in Higher Education to combat corruption in education and science and ensure academic integrity.

Key words: academic integrity; corruption in education and science; institutions of higher education.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Корупція в освітній галузі: загрози стратегічному розвитку українського суспільства. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://surl.li/aeftw>.
2. Щодо рекомендацій з академічної доброчесності для закладів вищої освіти: Лист Міністерства освіти та науки від 23 жовтня 2018 р. №1/9-650. URL: <http://surl.li/agmin>.
3. Рекомендації для закладів вищої освіти щодо розробки та впровадження університетської системи забезпечення академічної доброчесності: Рішення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти від 29 жовтня 2019 року. URL: <http://surl.li/agmeb>.
4. Конституція України: Закону України від 28 червня 1996 р. №254к/96-ВР. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72. Ст. 15.
5. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. №2145-VIII. *Офіційний вісник України*. 2017. № 78. Ст. 7.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с. URL: <http://surl.li/agmei>.
7. Словник української мови: в 11 томах. Том 4. 1973. С. 302. URL: <http://sum.in.ua/s/korupcija..>
8. Про академічну доброчесність: Проект Закону України. URL: <http://surl.li/qkbq>.
9. Прояви корупції в системі освіти: запобігання та протидія: навч.-мет. посіб. / К. А. Бабенко, Н. Г. Діденко, М. В. Кондрашова та ін. К.: Грамота, 2015. 184 с.

10. Як вигнали корупцію з університету в чеському Пльзні. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24560473.html>.

11. Батечко Н., Михайліченко М. Феномен академічної доброчесності в контексті синергії наукових підходів. *Освітологія*. № 8. 2019. С. 26–33.

12. Ромакін В. В. Академічна чесність у вищій освіті. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*. № 7. С. 23–28.

13. Бойко М. академічна доброчесність в освітньому процесі педагогічного університету: управлінський аспект. *Наукові записки*. Серія: Педагогіка. 2020. № 2. С. 172–180.

14. Сацик. В. Академічна доброчесність: міфічна концепція чи дієвий інструмент забезпечення якості вищої освіти? URL: <http://surl.li/ahotf>.

15. Засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2020–2024 роки: Проект Національного агентства з питань запобігання корупції. URL: <http://surl.li/ahksj>.

УДК 347.9

ОЗНАКИ ІНСТИТУТУ ЗАОЧНОГО РОЗГЛЯДУ СПРАВИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Я. Р. Даніленко, І. В. Атаманчук

Анотація. У статті досліджено теоретичні засади інституту заочного розгляду справи. Проаналізовано та конкретизовано ряд характерних ознак заочного розгляду справи в цивільному процесі України. На підставі аналізу ознак інституту заочного розгляду справи, як специфічних особливостей, визначено поняття заочного розгляду справи.

Ключові слова: заочний розгляд справи, заочне рішення, неявка відповідача, процедура перегляду заочного рішення.

Постановка проблеми. Наявність процесуального інституту заочного розгляду справи в цивільному процесі України є важливим кроком у побудові європейської моделі юстиції. Історія розвитку інституту заочного розгляду справи сягає своїм корінням у часи існування римського права. Заочний розгляд справи відомий різним правовим системам світу, у минулих століттях він також застосовувався на теренах сучасної України. Повернутися до такої особливої процедури законодавця спонукала необхідність забезпечення справедливого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ для того, щоб гарантувати недопущення зловживання процесуальними правами відповідачами за позовом, затягування цивільного судочинства, тому у 2004 році було відновлено інститут заочного розгляду справ у цивільному судочинстві (гл. 8 розд. III ЦПК України). Введення цього інституту відповідало міжнародним стандартам, так згідно із ч. 2 принципу 2 Додатку до Рекомендації № R (84) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення функціонування правосуддя, було рекомендовано: коли в ході судового провадження сторона поводить себе недобросовісно і явно зловживає процедурою з очевидною метою затягнути провадження, суд має бути наділений повноваженнями невідкладно ухвалити рішення по суті справи [1, с. 52].

Запровадження інституту заочного розгляду було зумовлено необхідністю закріплення додаткових гарантій реалізації основоположних засад здійснення цивільного судочинства, підвищення рівня відповідальності сторони за свої дії (бездіяльність) в процесі, а також необхідністю попередження тяганини та зловживання процесуальними правами зі сторони відповідача.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питань заочного розгляду справи здійснювалось у працях таких вчених як М. І. Балюк, С. В. Васильєва, Д. Д. Луспеника, Ю. С. Червоного, Д. М. Чечота, М. Й. Штефана, та ін. Серед публікацій останніх років можна виділити працю Погорелової К. В., Татаренко Г. В. які розглянули основні аспекти заочного розгляду справ у цивільному процесі України [2, с. 163–168]; крім

того, проблеми пов'язані з заочним розглядом справ, та перспективи законодавчого вдосконалення інституту стали предметом наукового обговорення круглого столу на тему «Заочний розгляд справ: проблеми і перспективи», що відбувся 16.06.2021 р. у Прес-центрі Інформаційного агентства ЛігаБізнесІнформ.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Практика застосування норм, які регламентують розгляд справи в порядку заочного провадження та ухвалення заочного рішення, поступово розширюється, разом з тим, лишилися проблеми недостатньої розробленості інституту заочного розгляду, оскільки у науці цивільного процесуального права немає єдності у підходах до розуміння самої суті і природи заочного рішення, його співвідношення із загальною позовною формою захисту цивільних прав, свобод та інтересів, відсутнє єдине у тлумачення поняття заочного розгляду цивільних справ.

Метою статті є виділення специфічних ознак інституту заочного розгляду справ у цивільному процесі України та на їх основі формулювання визначення заочного розгляду справи.

Виклад основного матеріалу.

У доктрині цивільного процесуального права пропонувалися різні визначення поняття заочного провадження, заочного розгляду справи, заочного рішення, так М. Й. Штефан заочним визнає рішення, ухвалене за наявними у справі доказами у разі неявки в судові засідання відповідача, який належним чином був повідомлений і від якого не надійшло інформації про причини неявки або зазначені ним причини визнані неповажними судом, якщо позивач не заперечує проти такого вирішення справи [3, с. 426]. І. М. Євхутич заочне провадження розглядає як форму судового розгляду цивільної справи за відсутності відповідача, який не з'явився до суду без поважних причин, з наданням йому права звернутися із заявою про перегляд рішення у справі судом, який його ухвалив. [4, с. 444]. На думку Погорелової К. В., Татаренко Г. В., заочним розглядом справи є специфічна процедура розгляду цивільної справи та її вирішення у відсутності відповідача, якого було належним чином повідомлено про дату, час і місце судового розгляду, який не сповістив про причини своєї відсутності або зазначені причини визнані судом неповажними, та якщо позивач не заперечує проти такого вирішення справи [2, с. 164].

Такі правові позиції відображають основні характеристики заочного розгляду справи, та не дають абсолютно повного уявлення про правову сутність заочного розгляду.

За своєю процесуально-правовою природою заочний розгляд справи не є самостійним видом провадження, адже він не обумовлений природою матеріально-правового відношення, характером та підставами розглянутих судом вимог. Право вибору – брати участь у судових засіданнях чи ні – залишається за відповідачем відповідно до принципу змагальності цивільного процесу, і якщо явка в суд – це право сторін, то повідомлення суду про причини неявки в судові засідання сформульоване законом як обов'язок (п. 3 ст. 131 ЦПК України). Зроблено це з тієї причини, що відкладення розгляду справи негативно відображається на строках розгляду цивільних справ, чим порушуються права другої сторони на своєчасне вирішення цивільних справ. З метою уникнення подібних наслідків і передбачено заочний розгляд цивільних справ, тому заочний розгляд виступає несприятливим процесуальним наслідком для відповідача, який не виконує обов'язок повідомляти суд про причини неявки в судові засідання, а у разі неповідомлення суду про причини неявки вважається, що учасники судового процесу не з'явилися в судові засідання без поважних причин (п. 3 ст. 131 ЦПК України). Заочний розгляд справи в цивільному процесі можливий ще й тоді, коли зазначені відповідачем причини неявки визнані неповажними. У цьому випадку взагалі не можна говорити про каральну природу заочного провадження. Більш прийнятною видається позиція, судді-спікера Апеляційного суду Київської області Л. Сушко, висловлена на обговоренні круглого столу на тему «Заочний розгляд справ: проблеми і перспективи», що сама ідея заочного рішення спонукає відповідача з'являтися до суду і з'ясувати, які до нього є претензії, висловити свою думку, надати заперечення, надати відповідні докази [5]. З наведених міркувань, можна зробити висновок, що інститут заочного розгляду справи має специфічну подвійну правову

природу: з одного боку, – це санкція щодо відповідача, який не виконує покладених на нього процесуальних обов'язків, а з другого, – спосіб захисту прав позивача відповідно до завдань та мети цивільного судочинства, а також – і спосіб захисту прав відповідача, оскільки при заочному розгляді справи саме відповідачеві надається додаткове право перегляду заочного рішення судом, що його ухвалив.

Частина 1 ст. 280 ЦПК України передбачає, що суд може ухвалити заочне рішення у разі неявки в судове засідання відповідача, який належним чином повідомлений і від якого не надійшло повідомлення про причини неявки або якщо зазначені ним причини визнані неповажними, якщо відповідач не подав відзив, а позивач не заперечує проти такого вирішення справи. Процедура заочного розгляду справи можлива за наявності одночасно двох умов, одна з яких пов'язана із процесуальною діяльністю відповідача (якщо в судове засідання не з'явився відповідач, який належним чином повідомлений і від якого не надійшло повідомлення про причини неявки або якщо зазначені ним причини визнані неповажними, неподання ним відзиву), а друга – з діяльністю позивача (якщо

Відповідно до ч. 1 ст. 281 ЦПК України про заочний розгляд справи суд постановляє ухвалу. Як зазначає Д. Д. Луспенник, в судовій практиці є ситуації, коли суд постановляє ухвалу про заочний розгляд справи, однак не в змозі в тому ж судовому засіданні ухвалити заочне рішення. Тому суд проводить ще декілька судових засідань, однак відповідача більше не викликає до суду, вважаючи, що постановив ухвалу про заочний розгляд справи і пізніше направить відповідачу копію заочного рішення [6, с. 128]. Суди по різному тлумачать поняття «неявка в судове засідання відповідача» з точки зору стадій судового розгляду. Як зазначається в узагальненні практики ухвалення заочних рішень, зробленому Верховним Судом України, одні суди вважають, що заочне рішення можна ухвалити тільки тоді, коли відповідач не з'являється до суду зі стадії підготовки справи до слухання і до ухвалення судового рішення. Деякі судді вважають, що заочне рішення може бути ухвалене, коли відповідач не з'явився в судове засідання після оголошеної перерви в судовому засіданні, а також його неявки в стадії проведення судових дебатів. Представники ж Верховного Суду зробили висновок, що неявка відповідача в судове засідання після оголошеної перерви, зупинення провадження у справі та поновлення її слухання не дає підстав для ухвалення заочного рішення, оскільки відповідач брав участь у попередніх засіданнях, йому роз'яснювали його права та обов'язки, він висловлював свою думку і ставлення до позовних вимог [7, с. 26–27]. На наш погляд, у таких випадках слід застосовувати положення ст. 169 ЦПК України про наслідки неявки в судове засідання, тобто у зазначеному вище випадку відповідач повинен повторно викликатися в кожне судове засідання. Якщо відповідач і надалі не з'явиться при наявності даних про його належне повідомлення, то повторно постановляти ухвалу про заочний розгляд справи не потрібно. Пропонуємо, заочний розгляд справи в цивільному процесі України визначити як порядок розгляду та вирішення судом цивільного спору по суті, що можливий зі згоди позивача, базується на дослідженні усних пояснень позивача та інших наявних у справі матеріалів і відбувається без участі відповідача, який належним чином повідомлений про розгляд справи.

Висновки. Таким чином, заочний розгляд справи виступає з одного боку санкцією для відповідача, який не виконує покладених на нього процесуальних обов'язків, а з іншого – способом захисту прав позивача відповідно до завдань та мети цивільного судочинства. На основі аналізу такої подвійної правової природи заочного розгляду справи, заочний розгляд справи в цивільному процесі України можна визначити як порядок розгляду та вирішення судом цивільного спору по суті, що можливий зі згоди позивача, базується на дослідженні усних пояснень позивача та інших наявних у справі матеріалів і відбувається без участі відповідача, який належним чином повідомлений про розгляд справи.

Специфічними ознаками інституту заочного розгляду справи в цивільному процесі України виступають: можливість ухвалення заочного рішення лише в суді першої інстанції; для кваліфікації рішення заочним має значення факт повторної неявки відповідача в те судове засідання, у якому завершується розгляд справи по суті; обов'язковою є вказівка у заочному

рішенні на строки та порядок його оскарження окремо для позивача та для відповідача; заочним рішенням можуть бути задоволені лише ті вимоги позивача, які доведені ним під час заочного розгляду справи; заочне рішення – це завжди результат заочного розгляду справи, але не обов'язково заочний розгляд має завершуватися ухваленням заочного рішення.

Аннотация. В статье исследованы теоретические основы института заочного рассмотрения дела. Проанализирован и конкретизирован ряд характерных признаков заочного рассмотрения дел в гражданском процессе Украины. На основании анализа признаков института заочного рассмотрения дела как специфических особенностей определено понятие заочного рассмотрения дела.

Ключевые слова: заочное рассмотрение дела, заочное решение, неявка ответчика, процедура пересмотра заочного решения.

Abstract. The article considers of the correspondence review institute are investigated. The procedure of correspondence consideration of the case in the civil process of Ukraine is analyzed and specified. The terms of the absentee case are determined. The features of the absentee case and the absentee decision are determined. The procedure of reviewing the absentee decision is investigated.

Key words: civil process, defendant, court hearing, court case, absentee case, decision making, terms, procedure for reviewing the absentee decision.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бичкова С. С. Заочний розгляд цивільної справи: сутність та умови. *Приватне право і підприємництво*. 2018. Вип. 18. С. 52–55. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2018_18_12
2. Погорелова К. В., Татаренко Г. В. Заочний розгляд справ у цивільному процесі України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2018. № 2 (36). С. 163–168.
3. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре»», 2005. 624 с.
4. Цивільний процес України: підручник / кол. авторів; за ред. В. О. Кучера. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 768 с.
5. Заочний розгляд справ: обговорення експертів. Матеріали круглого столу на тему: «Заочний розгляд справ: проблеми і перспективи». *Юридична газета*. 20 червня 2017 р. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/zaochniy-rozglyad-sprav-obgovorenniya-ekspertiv.html>
6. Луспенік Д. Заочне рішення у цивільному судочинстві: перші узагальнення судової практики. *Юридичний журнал*. 2006. № 11. С. 123–130.
7. Практика ухвалення та перегляду судами заочних рішень у цивільних справах. *Вісник Верховного Суду України*. 2007. № 10. С. 25–35.

УДК 340

СУБ'ЄКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Д. Л. Драч, Т. В. Михайліна

Анотация. Статтю присвячено дослідженню органів, що забезпечують єдність судової практики. За допомогою загальнонаукових методів (аналіз, синтез, дедукція, індукція, діалектичний, системно-структурний методи) було з'ясовано роль конкретних судових органів у забезпеченні єдності судової практики; приватнонаукові методи (правове моделювання, формально-юридичний метод) сприяли аналізу повноважень структурних підрозділів та окремих службових і посадових осіб судових органів у сфері забезпечення єдності судової практики; спеціальні методи (кібернетичний, синергетичний методи) застосовувались для встановлення особливостей взаємодії судових органів з метою забезпечення єдності судової практики. З'ясовано складові системи органів, що забезпечують єдність судової практики, визначено функціональне призначення та відповідні повноваження судових органів, їх структурних підрозділів та службових і посадових осіб у сфері забезпечення єдності судової практики, а також проаналізовано особливості взаємодії таких судових органів.

Ключові слова: єдність судової практики, національні судові органи, міжнародні судові органи, повноваження судових органів, службові і посадові особи судових органів.

Вступ. Єдність судової практики є такою правовою категорією, що характеризується практичним значенням і реальним втіленням в правову дійсність. Це зумовлює необхідність її забезпечення, яка реалізується через повноваження конкретних органів, як національних,

так і міжнародних. Виходячи з цього, ретельному дослідженню підлягають структурні одиниці системи органів, що забезпечують єдність судової практики, їх функціональне призначення щодо забезпечення єдності судової практики, повноваження судових органів, їх структурних підрозділів та службових і посадових осіб у сфері забезпечення єдності судової практики, а також особливості взаємодії цих органів.

Останнім часом дослідження органів, що забезпечують єдність судової практики, було предметом наукових робіт Я. О. Берназюка, В. І. Данішевської, М. О. Деменчук, О. М. Дроздова, В. І. Завидняка, В. С. Князева, В. М. Левківської та інших вчених. Разом з тим, динамічний розвиток суспільних відносин, часті зміни в законодавстві, поява все нових інструментів забезпечення єдності судової практики обумовлюють появу певних новацій правового статусу органів, що забезпечують єдність судової практики, що і актуалізує дану тематику.

Метою статті є дослідження органів, що забезпечують єдність судової практики, а саме – їх системи, повноважень, взаємодії, значення у сфері забезпечення єдності судової практики.

Основний розділ. Розпочати слід із місцевих судів, до яких належать місцеві загальні суди, місцеві господарські суди та місцеві адміністративні суди. Хоч місцеві суди і не уповноважені забезпечувати єдність судової практики через відсутність прямого припису про це в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» [1], однак, згідно з п. 4 ч. 4 ст. 17 цього Закону єдність системи судоустрою забезпечується єдністю судової практики, а місцеві суди є невід’ємною частиною цієї системи. Звідси слідує, що місцеві суди під час здійснення правосуддя зобов’язані дотримуватися єдності судової практики. Крім того, така тенденція виявляється і під час взаємодії місцевих судів: так, «територіальна й спеціалізована взаємодія ... виникає, зокрема, із потребою вироблення у суддів місцевих судів різних спеціалізацій єдиного розуміння та узгодженої й правильної кваліфікації суміжних приватних й публічних правовідносин», і така взаємодія «є результатом реалізації позапроцесуальних (адміністративно-процедурних) повноважень цих судів при здійсненні забезпечувальних функцій, метою яких є, серед іншого, досягнення єдності судової практики» [2, с. 92–93, 95].

Наступними важливими суб’єктами є апеляційні суди, а саме – апеляційні суди з розгляду цивільних і кримінальних справ, справ про адміністративні правопорушення, апеляційні суди з розгляду господарських справ й апеляційні суди з розгляду адміністративних справ. Знову ж таки, забезпечення єдності судової практики не є прямою компетенцією апеляційних судів, проте слідує із їх повноважень. Так, відповідно до п.п. 2 і 3 ч. 1 ст. 27 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» апеляційний суд вивчає та узагальнює судову практику, інформує про результати узагальнення судової практики відповідні місцеві суди, Верховний Суд та надає місцевим судам методичну допомогу в застосуванні законодавства. Конкретизувати це положення доцільно, зокрема, через п. 2 ч. 7 ст. 26 цього ж Закону, згідно з яким секретар судової палати контролює здійснення аналізу та узагальнення судової практики у справах, віднесених до компетенції палати, а також через п. 7 ч. 1 ст. 29 Закону, де вказано, що голова апеляційного суду організовує вивчення та узагальнення судової практики. Безсумнівно, реалізація всіх цих повноважень сприяє втіленню єдності судової практики. Крім того, така тенденція простежується і безпосередньо під час здійснення правосуддя апеляційними судами, адже «апеляційні суди наділені правом здійснення в передбачених законом процесуальних формах перегляду рішень нижчестоящих судів», у свою чергу, «судді виносять рішення, звертаючись до практики вищестоящего суду за певними категоріями справ, і такий підхід є виправданим, оскільки спрямований на забезпечення єдності судової практики» [3, с. 152].

Також певними повноваженнями, реалізація яких впливає на стан дотримання єдності судової практики, наділені вищі спеціалізовані суди, представлені в Україні Вищим судом з питань інтелектуальної власності та Вищим антикорупційним судом. Із п. 2 ч. 1 ст. 32 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» слідує, що вищий спеціалізований суд

вивчає та узагальнює судову практику, інформує про результати узагальнення судової практики Верховний Суд. Організаційне здійснення таких повноважень віднесено до компетенції секретаря судової палати для розгляду окремих категорій справ у першій інстанції та голови апеляційної палати, які контролюють здійснення аналізу та узагальнення судової практики у справах, віднесених до компетенції палати, а також інформують збори суддів вищого спеціалізованого суду (а голова апеляційної палати – ще й Верховний Суд) про результати узагальнення судової практики, що зазначено в п.п. 2–3 ч. 6, п.п. 1, 3 ч. 7 ст. 31 цього Закону. Крім того, важливими повноваженнями в цій сфері наділений і голова вищого спеціалізованого суду, який відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 34 Закону організовує вивчення та узагальнення судової практики з метою підвищення якості судочинства. Важливе уточнення щодо вищих спеціалізованих судів в контексті їх впливу на єдність судової практики міститься у Висновку № 20 (2017) Консультативної ради європейських суддів про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону [4]. Згідно з п. 27 цього Висновку «існування спеціалізованих судів на нижчому рівні не обов'язково має суттєвий негативний вплив на єдність судової практики, якщо на вершині структури судової влади є єдиний верховний суд із загальною юрисдикцією», причому «у таких випадках вкрай важливо, щоб національне законодавство передбачало формальні або неформальні механізми подолання непослідовності» між цими судами.

Нарешті, саме Верховний Суд, у складі якого діють Велика Палата Верховного Суду, Касаційний адміністративний суд, Касаційний господарський суд, Касаційний кримінальний суд і Касаційний цивільний суд, є тим органом, який відповідно до ч. 1 ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» безпосередньо забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом. Реалізація цього повноваження виражається в тому, що, згідно з п.п. 2, 6 і 7 ч. 2 ст. 36 цього Закону Верховний Суд здійснює узагальнення судової практики, забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом, а також забезпечує апеляційні та місцеві суди методичною інформацією з питань правозастосування. Зокрема, у п. 3 ч. 2 ст. 38 Закону зазначено, що суддя Верховного Суду аналізує судову практику й бере участь у її узагальненні. П.п. 6 і 8 ч. 6 ст. 42 Закону встановлюють, що голова касаційного суду інформує збори суддів касаційного суду про стан правосуддя у відповідній судовій спеціалізації та практику вирішення окремих категорій справ, а також організовує вивчення судової практики. Крім того, у Верховному Суді працюють і інші функціональні структури, діяльність яких пов'язана із забезпеченням єдності судової практики: так, судові палати касаційного суду вивчають судову практику (п. 2 ч. 1 ст. 44 Закону); Велика Палата Верховного Суду у визначених законом випадках здійснює перегляд судових рішень у касаційному порядку з метою забезпечення однакового застосування судами норм права, вивчає судову практику, здійснює узагальнення судової практики (п.п. 1, 3 ч. 2 ст. 45 Закону); Пленум Верховного Суду з метою забезпечення однакового застосування норм права при вирішенні окремих категорій справ узагальнює практику застосування матеріального і процесуального законів, систематизує та забезпечує оприлюднення правових позицій Верховного Суду з посиланням на судові рішення, в яких вони були сформульовані, а також за результатами аналізу судової статистики та узагальнення судової практики надає роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування законодавства при вирішенні судових справ (п.п. 10⁻¹, 10⁻² ч. 2 ст. 46 Закону). Разом з тим, наділення Верховного Суду спеціальними повноваженнями із забезпечення єдності судової практики не виключає наявності загальних повноважень, пов'язаних із здійсненням правосуддя: «функцію забезпечення єдності судової практики Верховний Суд (як суд касаційної інстанції) здійснює шляхом формування правових висновків (позицій) внаслідок казуального тлумачення норм права при розгляді конкретних справ» [5, с. 3].

Окремою від національної, але не менш важливою є система міжнародних судових органів, діяльність яких теж орієнтована на забезпечення єдності судової практики як універсального стандарту. «Міжнародні судові установи, що складають на сьогодні окрему

систему, можуть поділятися на три великі групи: 1) міждержавні суди загальної компетенції, що розв'язують політичні суперечки між державами (Міжнародний суд ООН, Суд ЄС та ін.); 2) міжнародні кримінальні суди, трибунали та арбітражі (Міжнародний трибунал з морського права, Міжнародний кримінальний суд, Суд з примирення та арбітражу ОБСЄ та ін.); 3) регіональні суди з прав людини та суди регіональних інтеграційних об'єднань (ЄСПЛ, Міжамериканський суд з прав людини, Суд Євразійського економічного союзу та ін.)» [6, с. 52]. Міжнародні судові органи «створюються з метою вирішення спорів, надання консультаційних висновків, але водночас здійснюють уніфікацію судової системи, створюючи типові моделі кваліфікації чи/та інтерпретації права та об'єктивуючи їх у рішеннях суду (судових актах та інших, передбачених чинними джерелами права), тобто забезпечують однотипність застосування, тлумачення права» [7, с. 124].

Висновки. Тож, на забезпечення єдності судової практики уповноважені національні та міжнародні органи. На національному рівні єдність судової практики забезпечує безпосередньо Верховний Суд, а інші судові органи, а саме: місцеві суди, апеляційні суди та вищі спеціалізовані суди – зобов'язані керуватися вимогою дотримання єдності судової практики під час здійснення правосуддя. Що ж до міжнародних судових органів, то, хоч всі вони і є самостійними установами та їхня діяльність врегульована різними нормативно-правовими актами, проте єдність судової практики на міжнародному рівні забезпечується, перш за все, на основі застосування загальноєвропейських принципів права, які є однаковими навіть для різних правових сімей.

Анотація. Стаття посвячена дослідженню органів, забезпечуючих єдинство судової практики. С допомогою общенаукових методів (аналіз, синтез, дедукція, індукція, діалектичний, системно-структурний методи) встановлено роль конкретних судових органів в забезпеченні єдності судової практики; частіше наукові методи (правове моделювання, формально-юридичний метод) сприяли аналізу повноважень структурних підрозділів і окремих службових і посадових осіб судових органів в сфері забезпечення єдності судової практики; спеціальні методи (кібернетичний, синергетичний методи) застосовувалися для визначення особливостей взаємодії судових органів з метою забезпечення єдності судової практики. Визначено складові системи органів, забезпечуючих єдинство судової практики, визначено функціональне призначення і відповідні повноваження судових органів, їх структурних підрозділів і службових і посадових осіб в сфері забезпечення єдності судової практики, а також проаналізовані особливості взаємодії таких судових органів.

Ключові слова: єдинство судової практики, національні судові органи, міжнародні судові органи, повноваження судових органів, службові і посадові особи судових органів.

Abstract. The article is dedicated on researching of the authorities that ensure the unity of judicial practice. The role of concrete judicial authorities in ensuring of the unity of judicial practice is comprehended with using of general scientific methods (analysis, synthesis, deduction, induction, dialectical, system-structural methods); the powers of structural units and separate officials of judicial authorities in the field of ensuring of the unity of judicial practice are analyzed with using of private scientific methods (legal modeling, formal and legal method); special methods (cybernetic, synergistic methods) are used for finding out of features of interaction of judicial authorities with aim of ensuring of the unity of judicial practice. It is comprehended the components of system of authorities that ensure the unity of judicial practice, the functional purpose and appropriate powers of judicial authorities, their structural units and separate officials in the field of ensuring of the unity of judicial practice are defined, and the features of interaction of such judicial authorities are analyzed.

Key words: unity of judicial practice, national judicial authorities, international judicial authorities, powers of judicial authorities, officials of judicial authorities.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року, № 1402-VIII. *Голос України*. 2016. № 132–133.
2. Вільгушинський М. Особливості процедури взаємодії судів загальної юрисдикції. *Юридичний вісник*. 2013. № 2. С. 90–97.
3. Бакаянова Н. М., Кубаєнко А. В. Інститут судового кураторства та надання методичної допомоги суддям в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 1. С. 149–154.
4. Висновок № 20 (2017) Консультативної ради європейських суддів про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону. URL: www.vru.gov.ua/content/file/%D0%92%D0%B8%D1%81%D0%

5. Сердюк В. В., Бабій А. О., Кайдрович Х. І., Хмиз М. В. Правовий висновок касаційного суду як інструмент забезпечення сталості та єдності судової практики в Україні. *International Electronic Scientific Journal «Science Online»*. Юридичні науки. 2021. № 6. С. 1–13.

6. Степаненко К. В. Поняття, ознаки та види міжнародних судових установ. *Альманах міжнародного права*. 2020. Вип. 23. С. 46–54.

7. Головатий В. Я. Уніфікація судової практики: загальнотеоретична характеристика: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2017. 218 с.

УДК 346.7 : 61

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПОЛІПРАГМАЗІЇ ЯК МОДЕЛІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛІКАРСЬКИМИ ЗАСОБАМИ: ПОНЯТТЯ, ПРИЧИНИ, НАСЛІДКИ

Д. О. Захарчук, Т. В. Михайліна

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблематики правового регулювання та проблематики науки щодо поліпрагмазії як моделі забезпечення лікарськими засобами. Методологічну основу дослідження складають наступні методи: порівняння, узагальнення, діалектичний та формально-юридичний метод, також метод системного та комплексного аналізу. У статті звертається увага на необхідність легалізації понять «поліпрагмазія» та «поліфармація» через їх поширеність та проблемну природу. Проаналізовано точки зору різних науковців, на основі яких, сформовано власні підходи до понять, причин, наслідків поліпрагмазії. Зроблено висновок щодо тлумачення поліпрагмазії: як проблемне явище, як режим приймання лікарських засобів, як раціональне використання лікарських засобів, як нераціональне використання лікарських засобів. Запропоновано прийняти окремий Закон України «Про запобігання нераціональному використанню лікарських засобів в Україні».

Ключові слова: поліпрагмазія, поліфармація, лікарські засоби, нераціональне використання ЛЗ.

Вступ. Будь-яка держава світу має на меті забезпечити одне з основних прав людини та громадянина – право на охорону здоров'я. Доступність та якість медичної допомоги, доступ до найнеобхідніших лікарських засобів (останнє надалі – ЛЗ) слугує одним із засобів належної реалізації цього права та є важливим показником у галузі охорони здоров'я. Так, право на доступність закріплено в Європейській хартії прав пацієнтів [1], у статті 2, де кожен має право на доступність медичних послуг, яких він/вона потребує за станом здоров'я, а також в Конституції України [2] (ч. 1, 3 статті 49), Цивільному кодексі України [3] (статті 283, 284), Основах законодавства України про охорону здоров'я [4] (ч. 4 ст. 4, ст. 6), Законі України «Про лікарські засоби» [5] (ст. 3) та в інших нормативно-правових актах національного законодавства [6].

«Станом на 01.01.2021 р. в Україні налічується 21 907 аптек, з них 220 мають ліцензію на виготовлення ліків в аптечних умовах (1 %), 394 мають ліцензію на відпуск ліків, до складу яких входять наркотичні речовини та прекурсори (1,7 %) – це катастрофа державного рівня! Необхідно звертатися, у першу чергу до Міністерства охорони здоров'я (надалі – МОЗ), проте такі спроби є, на жаль, невдалими, адже МОЗ не приділяє час цій проблемі або не звертає увагу, а, можливо, не дають звертати увагу ті, від кого це залежить і кому це сьогодні вигідно», – таку слушну статистику та проблематику наводить голова правління ГО «Всеукраїнська фармацевтична палата» О. І. Клімов [7], аналізуючи сучасний стан аптечної справи в Україні. Дійсно, кількість аптек на душу населення в Україні – це той маркер, що показує, що тільки внаслідок тотального «нав'язування» ліків населенню, відсутність фармацевтичної опіки у два рази перевищує статистичні дані серед країн Європейського союзу.

Досліджувана тема актуальна, тому що станом на сьогодні існує низка проблем щодо належного функціонування фармацевтичного ринку, а тому є значна загроза порушенню прав пацієнтів, що має негативні наслідки для всієї сфери охорони здоров'я в Україні. Так, поліпрагмазія (згідно з Фармацевтичною енциклопедією, надалі – ФЕ) є одночасним

призначенням хворому у великій кількості ЛЗ (препаратів) або лікувальних процедур, часто невинуватене та нераціональне [8]) – є надзвичайно актуальною проблемою для наявної в Україні моделі забезпечення ЛЗ. Тотальна монополізація аптечного ринку, яку не «помічає» із непропорційною вигодою Антимонопольний комітет України; застосування маркетингових угод лише задля просування ліків та отримання доходів; відпуск ліків рецептурної форми відпуску без рецептів – є яскравими маркерами наявності поліпрагмазії в цьому важливому ланцюгу системи охорони здоров'я.

Проблемами поліпрагмазії ЛЗ, її дослідженням займаються багато вчених, в тому числі: О. І. Клімов, Г. В. Зайченко, Г. В. Бекетова, А. С. Немченко, С. О. Лебедь, В. Т. Чумак та інші; зарубіжні вчені: N. Masnoon, S. Shakib, L. Kalisch-Ellett, M. Ross, G. Guaraldi та інші; дослідженням фармринку присвячено праці: Ж. В. Малої, Н. С. Богацької, С. В. Васильєва та інших; дослідженням юридичної відповідальності на фармринку: О. Г. Алексєєв, Н. О. Гуторова, В. К. Печаєв, О. Р. Юсупов, О. П. Речкіна та інші. Проте ця тема недостатньо досліджена в правовому аспекті й тому вимагає додаткового розгляду.

Метою дослідження є дослідити поліпрагмазію як модель забезпечення лікарськими засобами, проаналізувати різні наукові підходи до поняття «поліпрагмазія» та «поліфармація», узагальнити причини та наслідки такого явища, а також внести пропозиції щодо удосконалення правових аспектів боротьби з поліпрагмазією в Україні.

Основний розділ. Аби зрозуміти, що таке поліпрагмазія як явище, варто сформулювати поняття, яке є найбільш притаманним для нього, сконцентруватися на причинах виникнення та наслідках, до яких може призвести поліпрагмазія.

Варто наголосити, що в українському законодавстві не міститься легального поняття «поліпрагмазія», адже всебічно уникається його використання, натомість відбувається отождення з нераціональним використанням ЛЗ, що є значно поширеним в Україні сьогодні, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) від 5 грудня 2018 р. № 1022 «Про затвердження Державної стратегії реалізації державної політики забезпечення населення лікарськими засобами на період до 2025 року» [9] та Рішення Ради національної безпеки і оборони України (далі – РНБО) від 30 липня 2021 року «Про стан національної системи охорони здоров'я та невідкладні заходи щодо забезпечення громадян України медичною допомогою» [10].

Дефініцію «поліпрагмазія» часто тлумачать як одночасне застосування ЛЗ. З огляду на це виокремлюють ще одне: «пацієнт з поліпрагмазією», тобто особа, яка приймає декілька ЛЗ, що призначені лікарем для лікування декількох хвороб чи станів. The World Health Organization (Всесвітня організація охорони здоров'я, надалі – WHO, ВООЗ) у технічному звіті «Medication Safety in Polypharmacy» (Безпека ліків при Поліпрагмазії) зазначає, що станом на сьогодні не існує стандартного визначення поліпрагмазії, проте заведено вважати під ним планове використання мінімум п'яти або більше ЛЗ [11]. Також WHO [11, с. 11] чітко визначає, що «лікарські засоби – це рецептурні, безрецептурні (мається на увазі відпуск з рецептом та без нього) та / або традиційні та додаткові лікарські засоби, що використовуються пацієнтом». Систематичний огляд визначень поняття «поліпрагмазія» також зазначає, що основна частина наукових досліджень 46,4 % містили визначення щодо застосування п'яти або більше ЛЗ, а також лише 6,4 % містили класифікації відмінності між відповідною і невідповідною (доречною і недоречною) поліпрагмазією, використовуючи описові визначення для проведення цієї відмінності [12].

Також варто розмежувати такі поняття як «поліпрагмазія» (англ. мовою: the polypharmasia) та «поліфармація» (англ. мовою: the polypharmacy) [13, с. 8]. Так, головним критерієм розмежування є: у першому випадку, поняття «поліпрагмазія» слід отожденювати із «призначення лікарем ЛЗ», у другому – «використання пацієнтом ЛЗ». Тобто це різні поняття, які розмежовуються за дією та суб'єктом. В міжнародному контексті частіше застосовують «поліфармація». Тому в ході наукового дослідження буде застосовуватися обидва терміни зважаючи на певну специфіку.

Дослідник та доктор медичних наук Університету Джорджа Вашингтона, С. Майкл Росс [14], а також Рашабх Дж Даглі і Аканкша Шарма [15] вважають поліпрагмазію «глобальним фактором ризику саме для літніх людей» і саме тому пов'язують це явище з окремою групою пацієнтів, зазвичай у людей похилого віку.

Не можна не погодитися із науковцями: Наджва Тагі, Лінда Камбон, Жан-Марі Коен та Клод Дюссарт [16] щодо відсутності консенсусу у світовому вимірі, що вкотре підтверджує еволюційність, мінливість підходів до такого поняття як «поліпрагмазія», що є значною перешкодою для вимірювання ризиків та наслідків. Тому це дуже ускладнює оцінку та вимірювання результатів, пов'язаних з цим явищем. Таким чином, у цьому дослідженні наведено аж шість різних систематичних оглядів, де 3 з них – зосереджуються на визначенні поліпрагмазії у літніх людей; 2 – у суспільстві в цілому; 1 – у дітей. Саме тому існують два основних погляди:

i. *якісний*, що заснований переважно на наслідках застосування поліпрагмазії (клінічні показання + ефекти), що дає змогу збільшувати описову характеристику такого режиму приймання ЛЗ;

ii. *кількісний*, тобто той, що має пряму залежність значень та типів поліпрагмазії від кількості ліків, що приймаються пацієнтом (до речі, саме в питанні кількості ліків також існує певна несталість, адже: це або одночасне застосування пацієнтом 2 і більше, або 5 і більше, або 10 і більше ЛЗ).

Хоч і WHO поділяє позицію, що «поліпрагмазія – це серйозна проблема публічної охорони здоров'я», проте вважає, що вона може бути доречною або недоречною через ряд причин [11, с. 12]. Відтак *доречна поліпрагмазія* (the appropriate polypharmacy) можлива, у разі [17]: а) усі ЛЗ призначаються з метою досягнення конкретної терапевтичної мети, яка була узгоджена з пацієнтом; б) терапевтична мета фактично досягається, або існує розумна ймовірність того, що вона буде досягнута найближчим часом, у майбутньому; с) медикаментозна терапія була оптимізована для мінімізації ризику побічних лікарських реакцій (the adverse drug reactions, далі – ПЛР); d) пацієнт мотивований і здатний приймати всі ліки за призначенням.

Відповідно *недоречна поліпрагмазія* (the inappropriate polypharmacy) можлива, у разі: а) нераціональності або більше непотрібності використання ЛЗ; б) немає показань, заснованих на фактичних даних, термін дії показань закінчився або доза не виправдано висока; с) одне або кілька ліків не досягають терапевтичної мети, для досягнення якої вони призначені; d) одне або комбінація декількох ЛЗ викликають ПЛР або піддають пацієнта високому ризику ПЛР або тому e) пацієнт не бажає або не може приймати одне або кілька ЛЗ за призначенням [17].

Щоправда, проведений аналіз [16] демонструє, що термін «недоречна/-ий» все частіше асоціюється з поліпрагмазією, особливо в дослідженнях, спрямованих на використання цього поняття для визначення можливих рішень, пов'язаних зі старінням, для медичних працівників. Нерідко через необізнаність, певні суб'єктивні поштовхи, стресові ситуації пацієнт / лікар не усвідомлюють настання ризиків, наслідків та результатів поліпрагмазії, адже це, дійсно, обумовлено величезним переліком факторів, який не є вичерпним. І цей маркер суперечить тим нормам, що закріплені в українському законодавстві та міжнародних стандартах щодо права на якісну медичну допомогу.

Поліпрагмазія нерідко призводить до негативних наслідків водночас коли у світі є наявні позитивні практики застосування саме такого явища, проте зі значними особливостями, що на превеликий жаль, не можуть бути застосовані в Україні через неготовність системи охорони здоров'я та недосконалість правових політик, щоб могли цілком реально та ефективно врегулювати це явище. Відтак, можна дійти висновку, що хоча визначення поліпрагмазії розвивалося з плином часу, зазнавало модернізацій, воно було і залишається проблемою у світовій охороні здоров'я та зазіхає та її ефективного правове регулювання [19]. Так, Памела Валенца, Томас МакГінлі, Джеймс Фелдман, Прітібен

Патель, Крістін Корнехо [18] та інші значну увагу приділяють небезпекам, до яких призводить поліпрагмазія та поліфармація. Так, дослідники звертають увагу на поліпрагмазійні ускладнення та наслідки, серед яких: побічні реакції на ЛЗ, недотримання вимог, когнітивні порушення, падіння, смертність, госпіталізація та взаємодія з іншими ЛЗ, вплив застосування ЛЗ на хворобу та інші. Поліпрагмазія є фактором ризику, що викликає ускладнення, наприклад, при вірусній інфекції, а саме при коронавірусній інфекції SARS-CoV-2 вірусом, що спричиняє багато ускладнень: легеневий фіброз, що може призвести до дихальної недостатності; міокардит; тромбоз та інші ускладнення. Тому призначення нерідко понад десять ЛЗ породжує важкість правильно оцінити взаємодію ЛЗ один з одним і визначити ризик побічних реакцій [20]. С. Ю. Луговий, С. М. Зімін [21, с. 442], досліджуючи виписні епікризи (остаточний висновок в історії хвороби) та листи лікарських призначень пацієнтів, доходять результатів: «1) призначення лікарських засобів, що не мають показань до застосування згідно з інструкцією; 2) одночасне призначення односпрямованих препаратів; 3) необґрунтовані призначення препаратів; 4) відсутність проб на переносність препарату; 5) не вказані дози та режим приймання лікарських засобів у медичній документації; 6) призначення препаратів, що можуть негативно вплинути на перебіг супутнього або хронічного захворювання».

Взагалі, багато досліджень поліпрагмазії у світі (Україна не виняток) містять два підходи до класифікації наслідків, які вона спричиняє: за групами пацієнтів та за результатами застосування. Перший підхід побудований за такими класифікаторами як вік, наявне у пацієнта захворювання/медичний стан тощо. Другий – за результатами взаємодії між собою ЛЗ, їх дозами, а також ризиками і т. п.

Часто застосування багатьох ЛЗ у *літніх людей* вважається експериментальним, небезпечним та більш наслідковим через наявні невраховані супутні фізіологічні стани та неналежне функціонування нирок та печінки [18]. Тому таке застосування породжує госпіталізації, розміщення в будинках для літніх людей, смерть, гіпоглікемію, переломи, порушення рухливості, пневмонії, недоїдання тощо [22]. *ВІЛ-інфіковані* [23] мають серцево-судинні, ниркові, неврологічні, онкологічні та остеопорозні захворювання, тому застосування великого комплексу антиретровірусної терапії в цьому випадку може викликати значні ускладнення та токсичність. У пацієнтів з *хронічною хворобою нирок* [24] є наявна висока частота поліпрагмазії: взаємодія між ЛЗ, висока частота побічних лікарських реакцій або недотримання режиму у пацієнтів через побоювання побічних реакцій. *Взаємодія ЛЗ* [25] одночасно або окремо, проте в один проміжок часу, часто призводять до марень, гострої ниркової недостатності і гіпотензії (наприклад, протизапальні препарати можуть підвищувати кров'яний тиск і погіршувати функцію нирок). *Побічна дія ліків, або побічні ефекти* (англ. side effects) – будь-яке виявлення небажаного, тобто невідповідного меті фармакотерапії, іноді небезпечного впливу ліків на організм, що виникає в діапазоні терапевтичних доз (рекомендованих для лікування, діагностики або профілактики захворювань) відповідно до ФЕ. [26] Так, така група ліків, які викликають побічні ефекти включає серцево-судинні препарати, антикоагулянти, гіпоглікемічні засоби, діуретики та інші. Побічні ефекти ЛЗ вище у літніх людей через метаболічні зміни. Цей ризик посилюється збільшенням кількості використовуваних ліків [25]. *Переходи по догляду*, тобто мова йде про поширені помилки при прийманні ЛЗ між лікарнею і будинком, що спричиняють ризик поліпрагмазії у пацієнтів. Це відбувається тому, що часто пацієнти починають приймати нові ЛЗ або припиняють приймання попередніх, що може привести до безлічі помилок в їх прийманні і негативних наслідків. *Призначення каскадів*: коли призначаються додаткові препарати для лікування побічних ефектів, інших ліків, шляхом неправильного діагностування побічних ефектів як нового захворювання та інші наслідки.

Підсумовуючи вищесказане потрібно наголосити, що наслідки, до яких часто призводить або може призвести поліпрагмазія, насправді є великою проблемою не лише

для медичних працівників, а насамперед для здоров'я та життя (найбільших цінностей) кожного пацієнта.

Висновки. Таким чином, на жаль, українська наукова спільнота дуже мало уваги приділяє самому визначенню поліпрагмазії, нерідко застосовує його спрощено. Тому слід використовувати визначення, пропонуване WHO, проте більш розгорнуто. Таким чином, поліпрагмазію слід розглядати: 1) **як проблемне явище**, крізь призму негативних наслідків, їх невичерпну кількість, що є юридично неурегульованим, яке зазіхає на життя та здоров'я людини шляхом застосування п'яти і більше нераціональних, неефективних, помилково призначених ЛЗ; 2) **як режим приймання ЛЗ**, тобто приписана кількість ЛЗ (п'яти і більше) з урахуванням: можливих побічних ефектів, інших наслідків, доз, часу, суміщення, ефективності цих ЛЗ, що приймаються пацієнтом усвідомлено, планово та згідно із консультуванням лікаря; 3) **як раціональне використання ЛЗ**, тобто комплекс ЛЗ (п'яти і більше), які призначаються пацієнту на основі виправданої, конкретної, розумної мети, яка оптимізована з можливим настанням наслідків, реальна та така, яку розуміє сам пацієнт і погоджується з нею, а також така мета не має посягань на життя та здоров'я людини; 4) **як нераціональне використання ЛЗ**, тобто комплекс ЛЗ (п'яти і більше), які призначаються пацієнту нераціонально, непотрібно, засновано на сумнівах, корисливих мотивах та меті, яка не виправдана, неконкретна, нерозумна, яка неоптимізована з можливим настанням наслідків, нереальна у випадку лікування пацієнта та така, яку не розуміє сам пацієнт або не може розуміти і не погоджується з нею, а також така мета має посягання на життя та здоров'я людини, ризики його погіршити чи нашкодити.

А також українському законодавцю варто більше приділити уваги щодо поліпрагмазії та легалізувати такі поняття «поліпрагмазія» та «поліфармація» не лише в стратегіях КМУ та рішеннях РНБО, а й на рівні закону, аби максимально мінімізувати нераціональне використання ЛЗ в Україні. Пропонується прийняти окремий Закон України «Про запобігання нераціональному використанню лікарських засобів в Україні», де регламентувати дефініції, порядок забезпечення ЛЗ, та юридичну відповідальність за делікти.

Аннотация. Стаття посвящена исследованию проблематике правового регулирования и проблематике науки о полипрагмазии как модели обеспечения лекарственными средствами. Методологическую основу исследования составляют следующие методы: сравнение, обобщение, диалектический и формально-юридический метод, также метод системного и комплексного анализа. В статье обращается внимание на необходимость легализации понятий «полипрагмазия» и «полифармация» из-за их распространенности и проблемной природы. Проанализированы точки зрения разных ученых, на основе которых, сформированы собственные подходы к понятиям, причинам, последствиям полипрагмазии. Сделан вывод относительно толкования полипрагмазии: как проблемное явление, как режим приема лекарственных средств, как рациональное использование лекарственных средств, как нерациональное использование лекарственных средств. Предложено принять отдельный Закон Украины «О предотвращении нерационального использования лекарственных средств в Украине».

Ключевые слова: полипрагмазия, полифармация, лекарственные средства, нерациональное использование ЛС.

Abstract. The article is devoted to the problematics of the legal regulation and the problematics of polypragmasy as a model of providing medicines. The methodological basis of the research is formed by the following methods: comparison, generalization, dialectic and formal-legal method, also a method of the system and complex analysis. The article draws attention to the need to legalize the concepts of “polypragmasy” and “polypharmacy” because of their prevalence and problematic nature. The views of different scientists are analyzed, on the basis of which our own approaches to the concepts, causes and consequences of polypragmasy have been formed. Conclusion on the interpretation of polypragmasy: as a problematic phenomenon, as a mode of taking medicines, as a rational use of medicines, as an irrational use of medicines. It is proposed to adopt the separate Act of Ukraine “On Prevention of Irrational Use of Medicines in Ukraine”.

Keywords: polypragmasy, polypharmacy, medicines, irrational use of medicines.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. European Charter Of Patients' Rights. November 2002. URL: <http://surl.li/agklc> (дата звернення 05.09.2021).
2. Конституція України: від 28 червня 1996 р., № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. (Зі змінами).
3. Цивільний кодекс України: від 16 січня 2003 р., № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356. (Зі змінами).
4. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 р., №2801-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19. (Зі змінами).
5. Про лікарські засоби: Закон України від 04 квітня 1996 р., № 123/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 22. Ст. 86. (Зі змінами).
6. Пацієнт має право: Як кожен українець може реалізувати своє право на доступність у галузі охорони здоров'я від 5 лютого 2019 р. *Офіційний сайт Міністерства охорони здоров'я України*. URL: <http://surl.li/agkmm> (дата звернення 06.09.2021).
7. Клімов О. І. Аптечна справа в Україні – 30 років еволюції чи 30 років руйнації? *Ежеснедельник АПТЕКА*. 2021. № 34. С. 1–7. URL: <http://surl.li/agknv> (дата звернення 06.09.2021).
8. Стречень С. Б. Поліпрагмазія. Фармацевтична енциклопедія. URL: <http://surl.li/agkmu> (дата звернення 06.09.2021).
9. Про затвердження Державної стратегії реалізації державної політики забезпечення населення лікарськими засобами на період до 2025 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2018 р., № 1022. *Офіційний вісник України*. 2018. № 98. Ст. 3240.
10. Про стан національної системи охорони здоров'я та невідкладні заходи щодо забезпечення громадян України медичною допомогою: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 р. № п0052525-21. *Офіційний вісник Президента України*. 2021 р. № 22. Ст. 988.
11. Medication Safety in Polypharmacy. Geneva: World Health Organization; 2019 (WHO/UHC/SDS/2019.11). Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO. URL: <http://surl.li/aerui> (дата звернення 05.09.2021).
12. Masnoon N., Shakib S., Kalisch-Ellett L. et al. What is polypharmacy? A systematic review of definitions. *BMC Geriatr*. 17, 230. 2017. URL: <https://doi.org/10.1186/s12877-017-0621-2> (дата звернення 05.09.2021).
13. Хайтович М. В., Потаскалова В. С. Формулярна система з точки зору практичного лікаря. *Національний медичний університет імені О. О. Богомольця: Кафедра клінічної фармакології та клінічної фармації*. 2019. С. 1–32. URL: <http://surl.li/aesfe> (дата звернення 05.09.2021).
14. Michael Ross S. Polypharmacy in Older Adults: Statistics That Help Tell the Story. *Medication Management*. 2021. URL: <http://surl.li/qlpx> (дата звернення 05.09.2021).
15. Rushabh J. Dagli and Akanksha Sharma. Polypharmacy: A Global Risk Factor for Elderly People. *Journal of International Oral Health*. № 6. 2014. URL: <http://surl.li/aeryg> (дата звернення 05.09.2021).
16. Taghy N, Cambon L, Cohen M, Dussart C. Failure to Reach a Consensus in Polypharmacy Definition: An Obstacle to Measuring Risks and Impacts – Results of a Literature Review. *Ther Clin Risk Manag*. 2020. URL: <https://doi.org/10.2147/TCRM.S214187> (дата звернення 05.09.2021).
17. Adherence to long-term therapies: evidence for action. Geneva: World Health Organization. 2003. URL: <http://surl.li/aesdt> (дата звернення 05.09.2021).
18. Valenza P.L., McGinley T.C., Feldman J., Patel P., Cornejo K., Liang N., Anmolsingh R., McNaughton N. Dangers of polypharmacy. *In Vignettes in Patient Safety*. Volume 1. 2017. URL: <http://surl.li/aflfx> (дата звернення 11.09.2021).
19. Mortazavi S. S., et al. Defining polypharmacy in the elderly: A systematic review protocol. *BMJ Open*. 2016. URL: <http://surl.li/aflgq> (дата звернення 11.09.2021).
20. Toshmamatov B. N., Korzhavov S. O., Usanov S. S., Mustafoev Z. M., Sultanbayev S. A. Polypragmasia as a risk factor causing complications in viral infection. *Central asian journal of medical and natural sciences*. 2021. № 2. P. 79–82.
21. Луговий С. Ю., Зімін С. М. Сучасна тенденція до поліпрагмазії у клінічній практиці, її оцінка та обґрунтування. *Тези доповідей співробітників НФаУ*. 2021. С. 442–443.
22. Prommer E., Ficek B. Management of pain in the elderly at the end of life. *Drugs & Aging*. 2012. № 29. P. 285–305.
23. Guaraldi G., et al. Impact of polypharmacy on antiretroviral prescription in people living with HIV. *Journal of Antimicrobial Chemotherapy*. 2017. № 72. P. 511–514.
24. Chakraborty S., et al. Prescribing patterns of medicines in chronic kidney disease patients on maintenance hemodialysis. *Indian Journal of Pharmacology*. 2016. № 48. P. 586–590.
25. Varghese D., Koya H. H. Polypharmacy. *StatPearls*. 2020 Feb 18. URL: <http://surl.li/agkaj> (дата звернення 18.09.2021).]
26. Штриголь С. Ю. Побічна дія ліків. *Фармацевтична енциклопедія*. URL: <http://surl.li/agkak> (дата звернення 18.09.2021).

ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТНОГО СКЛАДУ ЗА ДОГОВОРОМ НАЙМУ (ОРЕНДИ) ЖИТЛА ПРИВАТНОГО ЖИТЛОВОГО ФОНДУ

І. В. Зубицька, Е. А. Писарєва

Анотація. У статті досліджується суб'єктний склад за договором найму (оренди) житла, що знаходиться у приватному житловому фонді. Було проаналізовано правове становище сторін в договорі найму жила. Виділено основні проблемні питання, які можуть виникати у випадку, коли наймодавцем виступає юридична особа. Визначені особливості правового становища інших учасників договору найму житла.

Ключові слова: договір найму (оренди) житла, суб'єктний склад, наймодавець, наймач, інші учасники договору, право користування житлом.

Одним із способів реалізації права людини на житло, що гарантовано статтею 47 Конституції України, є договір найму житла. Реалізація цього права передбачає наділення особи повноваженнями щодо володіння і користування житлом. Договір найму (оренди) житла у приватному житловому фонді, правове регулювання якого передбачено главою 59 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), опосередковує ринкові відносини житлової сфери. За допомогою цього договору одночасно реалізується як житловий інтерес наймача житла, так і комерційний інтерес наймодавця (власника) житла щодо отримання їм доходу з наявного у нього житла. Крім наймодавця і наймача житла, як сторін договору, цивільне законодавство виділяє й інших учасників цього договору, які проживають разом із наймачем на різних правових підставах. Але їх правове положення, взаємодія із сторонами договору, порядок вселення у житлове приміщення і виселення з нього не має чіткого правового регулювання, що негативно відбивається на правозастосовчій практиці. Це і обумовлює актуальність проблеми дослідження.

Питання суб'єктного складу договору найму житла досліджували такі науковці, як Н. М. Бойко, К. В. Бутенко, Я. В. Гуляк, О. В. Дзера, О. О. Кармаза, В. Г. Швидка та інші. Але дане питання не позбавляється своєї актуальності через невирішеність його у законодавстві.

Метою даного дослідження є аналіз суб'єктного складу за договором найму (оренди) житла та визначення його особливостей.

Загальне визначення договору найму (оренди) житла міститься в частині першій статті 810 ЦК України. Так, за договором найму (оренди) житла одна сторона – власник житла (наймодавець) передає або зобов'язується передати другій стороні (наймачеві) житло для проживання у ньому на певний строк за плату [1].

Основними сторонами у договорі найму житла – наймодавцем і наймачем житла – можуть виступати як фізичні, так і юридичні особи. Так, наймодавець – це фізична або юридична особа, якій на праві приватної власності належить житло, що надається у користування. Наймачем за цим договором також можуть виступати як фізичні, так і юридичні особи.

Наймач – фізична особа – сторона договору найму житла, якій передається житло для проживання на певний строк за плату. І хоча особи, які постійно проживають разом з наймачем, набувають рівних з ним прав та обов'язків щодо користування житлом, тільки наймач несе відповідальність перед наймодавцем за порушення умов договору зазначеними особами.

У випадку, коли наймачем житла виступає юридична особа, вона може використовувати житло лише для проживання у ньому фізичних осіб. Дана вимога обумовлено метою укладення такого договору. Під поняттям «місця проживання» відповідно до положень статті 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» слід розуміти житло, розташоване на території адміністративно-територіальної одиниці, в якому особа проживає, а також спеціалізовані соціальні установи, заклади соціального обслуговування та соціального захисту, військові частини [2].

В такому разі, якщо наймачем буде виступати юридична особа, а фактично проживати у житловому приміщенні буде фізична особа, на користь якої був укладений такий договір, стороною договору буде виступати не фізична, а юридична особа. Тут і проявляється прогалина у правовому регулюванні, яка полягає у відсутності визначення статусу фізичної особи, яка буде проживати у такому житловому приміщенні. Науковці по-різному підходять до вирішення цієї проблеми.

На думку В. Г. Швидкої договір найму житла, що укладається між наймодавцем та наймачем-юридичною особою можна визначити як «обслуговуючий» договір. У зв'язку з відсутністю в законі визначення відносин між юридичною особою-наймачем та фізичною особою, яка буде проживати у житлі, в юридичній літературі було запропоновано вважати правовою підставою користування фізичною особою таким житлом договір піднайму житла. Однак, «такий підхід означав би істотне звуження гарантованості прав фізичних осіб, які користуються такими приміщеннями (ст. 823 ЦК України), що не відповідало б загальним тенденціям до розширення можливостей захисту прав приватних осіб», тому така пропозиція не знайшла прихильників. Із наведених міркувань більш точним, на думку авторки, здається розуміти ці відносини «як договір на користь третьої особи, якою в такому випадку буде виступає фізична особа, що користується житлом, найнятим юридичною особою» [3, с. 2].

З іншого боку, виходячи з того, що у випадку, коли наймачем житла буде виступати юридична особа, яка може використовувати житло лише для проживання у ньому фізичних осіб, стороною в договорі найму (оренди) житла є саме юридична особа, а фактичним користувачем – фізична особа. На думку Н. М. Бойко, фактично в такому разі з фізичною особою буде укладено договір безоплатного користування – позичка. Як за договором найму (оренди), так і за договором позички одна сторона передає або зобов'язується передати річ, а за договором найму майно й майнові права у тимчасове користування. Ця норма є імперативною і впливає зі змісту статей 759, 827 ЦК України [4, с. 76].

Зазначена позиція була також підтримана К. В. Бутенком, на думку якого це обмеження фактично передбачає необхідність для наймача – юридичної особи укласти договір піднайму (чи позички) житла з фізичною особою, яка безпосередньо проживатиме в житловому приміщенні. Слід зазначити, що у таких обмеженнях виявляється соціальна функція житла. Вона пов'язана з тим, що житлові приміщення призначені для задоволення житлових потреб фізичних осіб, здійсненню їх конституційного права на житло [5, с. 177].

Загалом, фахівці в цій сфері пропонують вирішити цю проблему такими способами: 1) укладенням договору піднайму; 2) укладенням договору на користь третіх осіб; 3) укладенням договору позички.

Виходячи з законодавчого припису про непорушність правила про цільове використання предмету договору найму житла – для проживання в ньому фізичних осіб, а також враховуючи основну ідею договору найму житла – задоволення житлової потреби, вважаємо доцільним розглядати відносини між юридичною особою-наймачем та фізичною особою, яка буде проживати у житлі як договір на користь третьої особи, якою є фізична особа, що користується житлом

Проте єдиним реальним шляхом усунення цієї проблеми є саме укладення договору піднайму. Це можна пояснити тим, що ЦК України допускає укладення договору піднайму житла та встановлює загальні правові умови такого договору (стаття 823 ЦК України). Це забезпечить захищеність прав наймодавця за договором найму житла, наймачем в якому виступає юридична особа. Адже щодо юридичної особи неможливо визначити таку категорію осіб як «члени сім'ї» та «інші особи», тому встановити хто нестиме відповідальність у разі порушення умов договору фізичною особою буде проблематично, тому що така особа жодного договору з наймодавцем не уклала. Для цього необхідно встановлювати правову підставу проживання фізичної особи у житловому приміщенні, тобто встановлювати факт укладення нею з юридичною особою-наймачем цивільно-правових та інших договорів, що призведе до ускладнення розгляду справи у суді і т. д.

Саме тому, на нашу думку, варто доповнити статтю 813 ЦК України положенням про обов'язок юридичної особи укласти договір піднайму з фізичними особами, які проживатимуть у даному житловому приміщенні.

До суб'єктного складу договору найму (оренди) житла, крім основних сторін договору – наймодавця та наймача, ЦК України передбачено також і інших учасників, яких можна розділити на 4 групи: 1) особи, які постійно проживають разом з наймачем (стаття 816 ЦК України); 2) інші особи, які мають право користуватися житлом (стаття 817 ЦК України); 3) тимчасові мешканці (стаття 818 ЦК України); 4) піднаймачі (стаття 823 ЦК України).

Спільною рисою, яка об'єднує зазначених осіб є те, що всі вони проживають у житлі або його частині, що є предметом договору найму житла. Однак залежно від різного обсягу прав щодо користування житлом або його частиною та обов'язків, які повинні бути виконані у зв'язку із проживання у житловому приміщенні, їх можна охарактеризувати як «інших учасників договору». Таким чином, за ознакою наявності права користування житлом інших учасників договору найму (оренди) житла можна поділити на два види: 1) осіб, що мають право користування житлом (статті 816, 817 ЦК України); 2) осіб, що не мають самостійного права користування житлом (статті 818, 823 ЦК України).

До першої групи осіб, що мають право користування житлом відносяться особи, які постійно проживають разом з наймачем. Відповідно до частини першої статті 816 ЦК України такі особи мають бути вказані у договорі найму житла. Вони набувають рівних з наймачем прав та обов'язків щодо користування житлом, а це означає, що вони, як і наймач, зобов'язані оплачувати своє проживання.

Категорія «особи, які проживають разом із наймачем» є новою для договору найму житла, оскільки за радянських часів до таких осіб застосовувалось таке поняття як «члени сім'ї наймача». Це поняття застосовується і зараз при правовому регулюванні найму житла, що знаходиться у державній і комунальній власності. Цивільне законодавство не застосовує дане поняття, що розширює коло осіб, яких наймач може обрати для постійного проживання. Єдиною вимогою для таких осіб є їх зазначення в договорі найму житла.

Окрім осіб, які постійно проживають разом з наймачем, право користування житлом відповідно до статті 817 ЦК України мають також інші особи, що за взаємною згодою наймача та осіб, які постійно проживають разом з ним, а також за згодою наймодавця можуть вселятися у житло для постійного проживання у ньому. При цьому такі особи набувають рівних з іншими особами прав користування житлом, якщо інше не було передбачено при їх вселенні. Тобто ці особи не набувають жодних обов'язків щодо користування житлом, зокрема, оплати за його користування, що не є обґрунтованим, адже такі особи вселяються у житло для постійного проживання. До недоліків правового регулювання в даному випадку слід віднести й невизначеність форми надання згоди на вселення таких осіб. Доцільним було б передбачити надання взаємної згоди наймача та осіб, які постійно проживають разом з ним, а також згоди наймодавця у письмовій формі за аналогією з житловим законодавством (стаття 65 Житлового кодексу України), що у разі спору полегшувало би доведення наявності такої згоди.

До другої групи інших учасників договору найму (оренди) житла відносяться особи, які не мають самостійного права користування житлом. Це тимчасові мешканці та піднаймачі.

Відповідно до статті 818 ЦК України під тимчасовими мешканцями слід розуміти осіб, на тимчасове безоплатне проживання у помешканні яких надали згоду наймач та особи, які постійно проживають разом з ним. Законодавець не передбачає необхідність наявності згоди наймодавця на тимчасове проживання в житлі таких осіб, однак встановлює обов'язок наймача та осіб, які постійно проживають разом з ним, попередньо повідомити наймодавця про проживання в житлі тимчасових мешканців. На жаль, законодавець не визначає граничного строку тимчасового проживання.

Головною відмінною рисою, яка відрізняє тимчасових мешканців від піднаймачів є платна основа проживання у житлі останнього. Відповідно до статті 823 ЦК України,

наймач за згодою наймодавця передає на певний строк частину або все найняте ним помешкання у користування піднаймачеві. Наявність згоди наймодавця є обов'язковою умовою укладення договору піднайму житла. Піднаймач не набуває самостійного права користування житлом, хоча і має обов'язок його оплати.

Таким чином, в договорі найму (оренди) житла приватного житлового фонду, крім сторін цього договору, виділяють також інших його учасників, яких можна розділити на 4 групи: 1) особи, які постійно проживають разом з наймачем; 2) інші особи, які мають право користуватися житлом; 3) тимчасові мешканці; 4) піднаймачі. Разом із сторонами договору вони складають його суб'єктний склад. В свою чергу, інших учасників договору найму (оренди) житла можна поділити на два види: особи, що мають право користування житлом та особи, що не мають самостійного права користування житлом. Визначення правового становища кожного з учасників договору найму (оренди) житла, встановлення чіткого правового регулювання взаємовідносин із сторонами договору дасть можливість уникнути суперечок при реалізації особою конституційного права на житло.

Аннотация. В статье исследуется субъектный состав договора найма (аренды) жилья, которое находится в частном жилом фонде. Было проанализировано правовое положение сторон в договоре найма жилья. Выделены основные проблемные вопросы, которые могут возникать в случае, когда наймодателем выступает юридическое лицо. Проанализировано правовое положение других участников договора найма жилья и выделены их особенности.

Ключевые слова: договор найма (аренды) жилья, субъектный состав, наймодатель, наниматель, другие участники договора, право пользования жильем.

Abstract. The article examines the subject warehouse under the contract of rent (rent) of housing, which is in the private housing stock. The legal position of the parties in the lease agreement was analyzed. The main problematic issues that may arise in the case when the landlord is a legal entity are highlighted. The peculiarities of the legal status of other participants in the housing lease agreement are determined.

Key words: housing lease agreement, subject composition, property owner, tenant, other parties to the agreement, right to use housing.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року, № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
2. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11 грудня 2003 року, № 1382-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 15. Ст. 232.
3. Швидка В. Г. Суб'єктний склад договору найму (оренди) житла. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 18. С. 153–156.
4. Бойко Н. М. Особливості правового регулювання договору позички та договору найму (оренди). *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2015. Вип. 32. С. 72–86.
5. Особливості обмежень щодо процедури вчинення нотаріальних дій з посвідчення правочинів щодо житла. *Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Сєверодонецьк, 13–14 квітня 2017 р.)* Сєверодонецьк, 2017. С. 174–177.

ПРОФІЛАКТИКА ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ БАНКІВСЬКИХ ПРАЦІВНИКІВ

В. А. Горобець, Ю. В. Кушнір

Анотація. У статті представлені результати дослідження емоційного вигорання працівників банку. Визначено залежність синдрому емоційного вигорання індивідуально-особистісними характеристиками працівників. Визначено методи та прийоми роботи з профілактики емоційного вигорання у працівників банківської сфери.

Ключові слова: вигорання, професійне вигорання, синдром емоційного вигорання, профілактична робота, банківський працівник.

Ефективність діяльності організації, в тому числі і банківської, безпосередньо залежить від компетентності, професіоналізму її персоналу. Значну важливість набуває підбір персоналу, що відрізняється найбільш високими показниками професійного рівня, гнучкістю і умінням освоювати нові види робіт. Організаційний менеджмент вважає найбільш важливими принципами управління персоналом ті, які складаються з людської природи, куди входять індивідуальні особливості, сприйняття, цілісність особистості, мотивованість поведінки, прагнення до співучасті і цінність особистості, а також з природи організації, що включає в себе соціальні системи, взаємний інтерес і етичні принципи. Одним із важливих напрямків зміцнення ефективності роботи персоналу є профілактика професійного вигорання.

Проблема професійного вигорання відображена у працях зарубіжних та вітчизняних вчених, таких як в: К. Маслач, С. Джексон, Б. Перлман, Х. Фрейденбергер, Е. Хартман, В. Бойко, Н. Водоп'янова, Л. Карамушка, Н. Лазарев, О. Романовська, Т. Форманюк та ін.

Дослідженням феноменології професійного вигорання, розробкою методів психодіагностики, психопрофілактики, психокорекції займалися А. Баккер, М. Буріш, Е. Грінгласс, А. Дворкін, С. Джексон, Дж. Еделвіч, Ю. Жогно, Т. Зайчикова, Е. Іваніцкі, Л. Китаєв-Смик, М. Лайтер, А. Ленгле, С. Максименко, К. Мач, В. Орел, Б. Перлман, Г. Робертс, О. Рукавішников, Д. Трунов, Т. Форманюк, І. Фрідман, К. Чернісс, В. Шауфелі, Р. Шваб, Л. Юр'єва, Т. Яценко та ін.

Основний принцип, який використовується при оцінці особистих якостей персоналу, стосується взаємозв'язку між характеристиками особистості людини і його діяльністю: діяльність формує безліч професійно значущих якостей особистості, вивчення і оцінка яких дозволяють зробити висновок про можливість реалізації професійного потенціалу людини і ефективність її діяльності в даній сфері, тому з метою оцінки насамперед повинна бути створена модель особистості фахівця, визначено перелік еталонних (професійно важливих) якостей, необхідних для успішного здійснення даної діяльності. Тому актуальним є вивчення співвідношення індивідуально-особистісних характеристик працівників різних напрямків діяльності, що відносяться до банківської сфери та їх професійної ефективності.

В своїх роботах Ю. А. Піонтовська [1] вказує, що факторами емоційного вигорання банківських службовців є: багатоплановість видів діяльності. Банківському працівникові крім безпосередньої роботи з клієнтами необхідно виконувати певну кількість паперової роботи, роботу з готівкою. Це вимагає високої концентрації уваги та швидкості реагування, розподілу і переключення уваги. Напруженість професійної ситуації обумовлена тим, що зазвичай всі ці види діяльності доводиться виконувати одночасно, оскільки створення черги відвідувачів є одним з показників неякісного обслуговування. Тривала сидяча робота за комп'ютером викликає негативний вплив на самопочуття людини, (біль в спині,

погіршення зору). Робота комп'ютерів і принтерів створює постійний шумовий фон, що ускладнює можливість концентрації уваги.

Додатковими організаційними стресовими факторами є постійні зміни правил проведення операцій, зміна інструкцій, проведення тестувань і співбесід з метою підвищення кваліфікації. Крім того необхідно підтримувати зоровий контакт, привітатися, при здійсненні операції сказати «будь ласка», зробити так, щоб клієнт подякував за якісне обслуговування і регулювати конфліктні ситуації.

За даними Н. В. Самоукиної [2], більшість банківських співробітників скаржаться на головні болі, різке підвищення або зниження кров'яного тиску, болісні відчуття в ділянці серця. Невмотивована дратівливість проявляється в агресивності, або навпаки, мовчазності і заглибленості в себе. Як вказує дослідниця, відносно високий рівень фінансового забезпечення співробітника банківської сфери не компенсує негативного впливу хронічного стресу на його життя і роботу.

Відповідно до досліджень Н. Є. Водоп'янової і Е. С. Старченкової службовці комерційних банків з невеликим стажем роботи переживають вигорання не менше, ніж їх колеги, які працюють з клієнтами більш шести років. Вигорання погіршує ефективність роботи операційно-касового працівника з клієнтами, знижує якість обслуговування, надання необхідної клієнту інформації, що призводить до втрати клієнтів і, як наслідок, падіння доходів банку [3].

Дослідження проявів емоційного вигорання у банківських працівників І. І. Галецької [4] показало, що найбільш вираженими симптомами вигорання є редукція професійних обов'язків, вибіркове емоційне реагування і емоційна відстороненість.

Крім того, з віком і стажем професійної діяльності збільшуються рівень тривоги і депресії, економія емоцій, звуження професійних обов'язків, незадоволеність професією. Для чоловіків більш характерно відчуття «загнаності в клітку», у жінок цей симптом виражений менше, але спостерігаються більш високі рівні вираженості тривоги і депресії, економії емоцій, а також психосоматичні та психофізіологічні порушення. Для осіб з високим рівнем вигорання характерні менша пластичність, велика емоційність, переважання слухового сприйняття і високі показники інтроверсії (заглибленості в себе). Вигорання інтенсивніше у тих працівників, які більш пасивні, мають низький рівень тонусу і відсутність бажання розумової діяльності [5].

З метою виявлення специфіки індивідуально-особистісних особливостей банківських працівників різних напрямків діяльності та співвідношення з рівнем їх професійної ефективності було проведено емпіричне дослідження. Для організації дослідження були використані наступні методики: методика діагностики рівня емоційного вигорання В. В. Бойко, тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) Д. А. Леонтьєва, тест «Індекс життєвої задоволеності (Бачу)», адаптація Н. В. Паніної, тест «Інтегральна задоволеність працею» (Фетіскін Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М.).

За результатами дослідження було встановлено що, більше 50 % співробітників АТ «Укргазбанк» мають сформований або такий, що знаходиться в процесі формування синдром емоційного вигорання. В середньому по вибірці можна зробити висновок про наявність синдрому емоційного вигорання в стадії формування фази «резистенції», тобто, прагнення співробітників знизити тиск зовнішніх обставин наявними способами. У 64,7 % з числа опитаних співробітників банку виражений синдром емоційного вигорання, в тому числі у 22,5 % як мінімум одна фаза синдрому емоційного вигорання є сформованою, у 42,2 % як мінімум одна фаза знаходиться в стадії формування.

Синдром емоційного вигорання більшою мірою виражений у співробітників, що мають регулярні надпрацювання. Інтенсивність вираженості синдрому емоційного вигорання значимо відрізняється у співробітників, які мають і не мають надпрацювання. У співробітників, які відзначають наявність надпрацювань, показники синдрому емоційного вигорання вище, ніж у співробітників, які відзначають, що їх робочий день відповідає нормі.

Існують особливості взаємозв'язку синдрому емоційного вигорання із задоволеністю працею, задоволеністю життям і свідомістю життя у співробітників, що перебувають і не перебувають в шлюбі. Існують значні відмінності взаємозв'язку синдрому емоційного вигорання з задоволеністю працею, задоволеністю життям і свідомістю життя у співробітників, які перебувають і не перебувають у шлюбі. У співробітників, які не перебувають у шлюбі, всі види взаємозв'язків виражені слабше, ніж у співробітників, які перебували у шлюбі.

Особливості взаємозв'язку синдрому емоційного вигорання з задоволеністю працею у співробітників, що мають регулярні надпрацювання і не мають надпрацювань виявляються по різному. У співробітників без надпрацювань загальний рівень синдрому емоційного вигорання має значущі зворотні кореляції із загальною задоволеністю працею, тоді як у співробітників з надпрацюваннями кореляції даних показників незначні. Для групи без надпрацювань характерно відсутність значущих кореляцій рівня синдрому емоційного вигорання із значеннями за шкалою «Задоволеність взаємовідносинами з співробітниками», тоді як для групи з надпрацюваннями за даною шкалою виявлені значущі кореляції з рівнем синдрому емоційного вигорання.

Особливості взаємозв'язку синдрому емоційного вигорання з задоволеністю життям у співробітників, які мають регулярні надпрацювання і не мають надпрацювань виявляються по різному. Зворотній взаємозв'язок між загальним рівнем синдрому емоційного вигорання і загальним індексом життєвої задоволеності у співробітників, що мають надпрацювання, виражена сильніше, ніж у співробітників, які не мають надпрацювань. Загальна кількість взаємозв'язків між фазами синдрому емоційного вигорання і шкалами життєвої задоволеності в групі, що має надпрацювання більше, ніж в групі, що не має надпрацювань. Зворотній зв'язок між загальним рівнем синдрому емоційного вигорання і загальним індексом життєвої задоволеності у співробітників, що мають надпрацювання, виражений сильніше, ніж у співробітників, які не мають переробок.

Загальна кількість взаємозв'язків між фазами синдрому емоційного вигорання і шкалами життєвої задоволеності в групі, що має переробки більше, ніж в групі, що не має переробок. Найбільш високий рівень кореляцій синдрому емоційного вигорання у працівників з надпрацюваннями виявлено за шкалою «Узгодженість між поставленими і досягнутими цілями». Кореляція відзначена з усіма шкалами синдрому емоційного вигорання. Загальний рівень синдрому емоційного вигорання у співробітників без надпрацювань помірно негативно корелює з задоволеністю за шкалою «Послідовність у досягненні цілей».

Таким чином, співробітники банку схильні до синдрому емоційного вигорання. Підтверджено взаємозв'язок синдрому емоційного вигорання з задоволеністю працею і наявністю понаднормативних переробок співробітників. Існують розроблені методики, спрямовані на роботу як з наслідками синдрому емоційного вигорання, так і з запобігання його виникненню.

Слід звернути увагу на те, що для роботи з синдромом емоційного вигорання, потрібно враховувати наступні фактори: визнання існування синдрому емоційного вигорання і визнання необхідності зміни стану працівників [6]. З огляду на отримані результати дослідження, при організації праці співробітників в банку має сенс звернути увагу на наступні умови.

1. При формуванні із співробітників ефективної команди приділяється велика увага проведенню командоутворюючих тренінгів, читання літератури, популяризації командного духу. Разом з тим, в щоденній роботі співробітники поставлені в умови постійного суперництва один з одним. Це пов'язано з доведенням індивідуального плану роботи до кожного співробітника і розрахунок матеріальної винагороди за результатами виконання індивідуальних планів. В силу обмеженої кількості клієнтів це призводить до практично повного скасування ефекту від зусиль роботодавця по створенню команди. В даному у разі має сенс частину планового завдання доводити на структурний підрозділ в цілому, щоб співробітники при роботі надавали один одному допомогу і підтримку.

2. Розглянути можливість організації служби психологічної допомоги співробітникам. З урахуванням розвитку інформаційних і комунікаційних технологій в банку, така служба може працювати навіть дистанційно. Має сенс проводити також регулярне тестування співробітників на виявлення синдрому емоційного вигорання.

3. Ввести обов'язкове вхідне тестування співробітників, навіть тих, які приходять на масові спеціальності. У пакет тестів включити не тільки тести на IQ і стресостійкість, а й на когнітивний стиль, а також опитувальник професійних очікувань співробітника. Визначити критерії, за якими визначається індивідуальний професійний розвиток співробітника [3].

4. Виключити наднормативні переробки в тому вигляді, в якому вони зазвичай існують в банку в даний час. Вся робота понад робочий часу повинна фіксуватися і компенсуватися відповідно Кодексу законів про працю.

5. Для зменшення розвитку вигорання рекомендується оптимізувати шумовий режим, створювати на робочому місці умови, що дозволяють зменшити вплив різних шумів. Ефективні також заходи особистої профілактики, включаючи емоційну саморегуляцію, розвиток гнучкості в діловому спілкуванні.

З точки зору психології управління [6], працівник – це в першу чергу цінний ресурс для організації, який виконує певні функції. При цьому важливим, з точки зору користі для організації, є не індивідуальні (стать, вік) і особистісні (темперамент, характер тощо) характеристики співробітника, а його здатність найбільш ефективно виконувати необхідні функції і вирішувати поставлені перед ним завдання. В той же час, для збереження співробітника в працездатному стані, керівнику (кадрової або іншим службам) необхідно піклуватися про всіх співробітників і, зокрема, про кожного конкретного працівника.

Висновки. У зв'язку з тим, що розвиток синдрому емоційного вигорання негативно позначається як на особистій, так і на професійній сферах життя співробітника, необхідно вживати заходів для профілактики синдрому. Перспективи подальших досліджень полягають у системному аналізі особливостей професійного емоційного вигорання у працівників банківської сфери за професійними групами: юристи, економісти, касові працівники.

Аннотация. В статье представлены результаты исследования эмоционального выгорания сотрудников банка. Определены зависимость синдрома эмоционального выгорания индивидуально-личностным качествам работников. Определены методы и приемы работы по профилактике эмоционального выгорания у работников банковской сферы.

Ключевые слова: выгорание, профессиональное выгорание, синдром эмоционального выгорания, профилактическая работа, банковский работник.

Abstract. The article presents the results of a study of emotional burnout of bank employees. The dependence of the emotional burnout syndrome on the individual and personal characteristics of employees is determined. Methods and techniques of work on prevention of emotional burnout in employees of the banking sector are determined.

Key words: burnout, professional burnout, emotional burnout syndrome, preventive work, bank employee.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Пионтковская Ю. А. Проблема эмоционального выгорания банковских сотрудников. *Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов*. 2011. № 11. URL: <http://www.jurnal.org/articles/2011/psih10.html>
2. Самоукина Н. В. Работа социального психолога в банковской системе. *Вопросы психологии*. 1997. № 4. С. 123–127.
3. Водопьянова Н. Е., Старченкова Е. С. Синдром выгорания: диагностика и профилактика. СПб.: Питер, 2008. 258 с.
4. Галецька І., Мельник М. Особливості емоційного вигорання менеджерів з різним рівнем самоактуалізації. *Актуальні проблеми психології. Том V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія*. Випуск 6. К.: ІВІ Держкомстату України, 2007. С. 89–95.
5. Карамушка Л. М. Технології роботи організаційних психологів. К.: Фірма «ІНКООС», 2005. 366 с.
6. Сушко Н. М. Менеджмент персоналу в банках. К.: Центр учбової літератури, 2008. 146 с.

ФУНКЦІОНУВАННЯ КОЛОРОНІМІВ У СУЧАСНОМУ АНГЛІЙСЬКОМОВНОМУ РЕКЛАМНОМУ ТЕКСТІ

І. В. Дармограй, О. О. Ситенко

Анотація. У даному дослідженні подана інформація про рекламний текст, особливості вживання лексем на позначення назв кольорів в англійській мові, визначаються функції, які виконують колороніми в англійськомовному рекламному тексті, що спонукає використання наступних методів лінгвістичного аналізу: системно-функціональний метод, описовий метод, метод спостереження, логіко-індуктивний та логіко-дедуктивний методи.

Ключові слова: рекламний текст, колоронім, лексико-семантична структура, функціонування.

1. Вступні зауваження. У сучасному світі реклама займає провідне місце в сфері бізнесу. Реклама пронизує всі суспільні сфери – економічну, духовну, політичну та соціальну. Створення реклами – складний і багатогранний процес, адже мета реклами полягає в привертанні уваги до товару або послуги, збільшенні попиту на об'єкт реклами. Реклама створюється у відповідності до певних норм і стандартів, існують закони створення реклами, способи впливу на споживача, а також способи мовної організації рекламного тексту.

Актуальність. Сучасна рекламна діяльність характеризується високим рівнем конкуренції, що зумовлено динамічним розвитком цієї сфери. Ось чому виникає необхідність створення унікальної, яскравої та неповторної реклами.

Тому актуальним буде дослідження англійськомовної реклами, виявлення й аналіз використання лексем на позначення кольорів у рекламному тексті.

Об'єктом постає рекламний англійськомовний текст.

Предметом постають лексеми на позначення кольорів у рекламних англійськомовних текстах.

Метою роботи є дослідження використання лексем на позначення кольорів у рекламних англійськомовних текстах.

Для досягнення мети, в роботі ставляться такі основні **завдання**:

- проаналізувати рекламу як спосіб комунікації;
- уточнити види рекламного тексту;
- дослідити особливості використання лексем на позначення кольорів у англійськомовному рекламному тексті;
- схарактеризувати особливості використання лексем на позначення кольорів у англійськомовній рекламі.

2. Виклад основного матеріалу дослідження. Важливо зазначити, що реклама як спосіб комунікації виникла ще за часів Античності. Перші рекламні повідомлення зафіксовані у стародавньому Римі [1]. У рекламній діяльності масова комунікація виступає невіддільною частиною, оскільки лише за її допомоги рекламна комунікація може досягти поставленої мети – охопити якомога більшу кількість цільової аудиторії, а також заохотити більшу кількість споживачів купити рекламований товар чи послугу. Дослідженню реклами, а також мови реклами присвячені роботи Х. Кафтанджисва, О. Анісімової, Дж. Ліча, А. Кромптона. У своїй роботі «Реклама: мистецтво слова» М. Кохтев дає наступне визначення реклами – «це інформування людей різними способами, щоб створити широку популярність чому або кому-небудь [2].

Рекламний текст виступає одним із основних компонентів рекламної діяльності. Це зумовлено тим, що основна інформація передається за допомогою рекламного тексту. Тобто основна ідея, опис і переваги товару чи послуги розкриваються за допомогою рекламного тексту. Серед рекламних текстів можливо виділити наступні типи: рекламні тексти спонукального типу, інформативні рекламні тексти, рекламні тексти психологічного

типу, експресивно-оцінні рекламні тексти, а також рекламу-девіз, рекламу загадку і проміжний (змішаний) тип рекламного тексту.

Рекламні тексти спонукального типу побудовані на основі рекламної формули, яку запропонував Е. Левіс – формула AIDA (attention – interest – desire – action, тобто увага – інтерес – бажання – дія) у 1896 році. Рекламні тексти цього типу побудовані так, що спочатку привертається увага цільової аудиторії, потім пробуджується інтерес до рекламованого об'єкту, і формується бажання його спробувати, що тягне за собою виконання конкретної дії.

Інформативні рекламні тексти за своїм змістом і формою нагадують тексти офіційно-ділового стилю. Мета рекламного тексту цього типу полягає в інформуванні споживача.

Рекламні тексти психологічного типу. Такі рекламні тексти розраховані на потенційного споживача, у структурі тексту часто використовуються займенники ти, ви, ваш, твій, для того щоб об'єднати адресата і адресанта рекламного повідомлення.

Експресивно-оцінні рекламні тексти характеризуються використанням широкого різноманіття мовно-стилістичних засобів, які є емоційно-забарвленими. Рекламні тексти цього типу забезпечують легкість сприйняття і запам'ятовування інформації.

Реклама-девіз. У рекламному тексті цього типу провідну роль відіграє слоган. Рекламна-девіз характеризується стислістю, лаконічністю, високим рівнем сприйняття.

Реклама-загадка. Текст рекламного повідомлення цього типу містить в собі певну таємницю чи загадку, шляхом чого привертається увага споживача.

Змішаний тип рекламного тексту. Не завжди рекламні повідомлення характеризуються виділенням чіткого типу рекламного тексту, і можуть містити в собі ознаки текстів декількох типів. Так, наприклад реклама може характеризуватись наявністю заклику (реklamний текст спонукального характеру) і використанням емоційно-забарвлених мовних засобів (реklamний текст експресивно-емоційного типу).

2.1 Лексико-семантична структура лексем на позначення кольорів. Колір є найдавнішою реальністю людського буття, вивчення якого тривало довгий період. За класифікацією А. Критенко, кольороназви української мови прийнято поділяти на – основні й – другорядні. Основними є назви давнього походження – ядро лексико-семантичної групи, вони генетично споріднені в різних мовах. Інші назви вказують лише на вияв основного тону, його якість чи інтенсивність, змішування кольорів, кольорну ознаку [3].

За відношенням назви кольору до поняття про нього прийнято виділяти два типи назв кольорів:

1) назви, що позначають конкретну колірну ознаку предмета чи явища об'єктивної дійсності.

Це доволі велика група, яка охоплює невмотивовані (білий, зелений, синій та ін.) та вмотивовані (срібний, волошковий тощо); лексеми з колірною семантикою різних граматичних категорій (зелений, зелень, зелено та ін.); назви, що вказують на ступінь вияву колірної ознаки (найбіліший, найчорніший, синющий та ін.);

*Swarovski Angelic **Green** Rectangular Slider Bracelet. Add a touch of vibrant sparkle to your outfit and treat yourself or a loved one to the Angelic Rectangular Slider Bracelet from Swarovski. Beautifully elegant, the rhodium-plated chain bracelet is highlighted by a **green** stone which sits in the centre of the pendant, surrounded by a row of white pave Swarovski crystals which frame the stone and extend to the ends of the chain. (SWAROVSKI)*

*Olivia Burton 3D Bee **Blue** & Silver Compact Mirror. The chalk **blue** and silver tones complement each other beautifully, and it wouldn't be Olivia Burton without their signature 3D Bee motif sitting in the centre! Get yours today, whilst you can! (Olivia Burton)*

2) назви, що характеризують забарвлення предмета, не вказуючи на конкретний характер кольору. Такі назви займають абсолютно окреме місце в семантичній класифікації слів із колірним значенням, оскільки вони чітко не позначають конкретний колір, проте дають певну інформацію про забарвлення предмета, тому їх умовно можна вважати кольороназвами. Серед них виділяються такі групи:

а) назви, які визначають ступінь насиченості, інтенсивності кольорів, не називаючи конкретної колірної якості: ясний, світлий, темний, блідий:

Light Blue. (DOLCE & GABBANA)

*Estella Bartlett Yellow Silicone & White Dial Watch. Add vibrancy to everyday and wear the Estella Bartlett Silicone Watch; soft to touch and comfortable to wear, it's the perfect casual watch. Lovingly crafted from a **bright** yellow silicone rubber, the round case has a sleek white dial, steel hour, minute and second hands, steel indexes and the Estella Bartlett branding featured at the 12 o'clock position.* (Estella Bartlett)

б) назви, що вказують на спосіб поєднання кількох невизначених кольорів у певній формі: кольористий, доливати барв:

*Olivia Burton **Rainbow** Baguette Ring in Rose. The greater the storm, the brighter the rainbow. Olivia Burton are proud to present a new range of rainbow-inspired pieces featuring **multicoloured** gemstones and ultra-modern designs.* (Olivia Burton)

в) назви для неозначеного кольору, які вказують на загальне забарвлення реалій, не визначаючи його конкретного характеру: кольоровий, той, що переливається, барвистий, осяяний:

*Surprise your mother with this hand-finished sterling silver charm. "I love you mum" shimmers with silver enamel hearts on a jewellery classic as **radiant** as she is.* (PANDORA)

*Let the past inspire your style with this **glittering** tiara ring, fit for a modern-day princess.* PANDORA)

г) назви, що виражають відтінки певного забарвлення предметів і явищ природи: яскравий, чистий:

*Drench your lips in **vivid** matte.* (Maybelline)

г) назви, які вказують на загальний характер забарвлення реалії, зумовлений дією сонця, вітру тощо: смагливий. До лексико-семантичної групи назв кольорів належать і загальні назви цієї категорії слів, як позначають сукупну колірну ознаку: колір, фарба, барва. [3].

*Give your look some festive sparkle with our Scarlet **Sunset** Lipstick.* (The body shop)

Також при дослідженні кольористичної лексики, можемо виділити 2 основних категорії такої лексики:

- ахроматичні кольоропозначення – ті, які відрізняються один від одного тільки світлістю. До ахроматичних кольорів можна віднести: білий, чорний та всі проміжні між ними сірі кольори.

Наприклад:

*This **black** double-layer, woven leather bracelet with sterling silver round clasp is a must-have to add to your collection. Add a few charms to make it yours!* (PANDORA)

*Tommy Hilfiger women's blouse. Add new life to your summer wardrobe with our **white** cotton blouse.* (Tommy Hilfiger)

*Tiffany Seal candle in **gray** mouth-blown crystal glass vessel.* (Tiffany&Co. Home&Accessories)

- хроматичні кольоропозначення – це ті кольори та їх відтінки, які ми розрізняємо в спектрі кольорів (жовтогарячий, зелений, блакитний, рожевий, фіолетовий, червоний).

Наприклад:

*Tiffany T **turquoise** wire bracelet in 18k gold, medium.* (Tiffany&Co)

*Representing the month of November, this heart-shaped dangle charm is hand-finished in sterling silver and features a claw-set buff top-cut **honey coloured** man-made stone in the centre. Wear it on Pandora bracelets or necklaces to define and redefine your style by choosing colours that express who you are.* (PANDORA)

*Each of the two blush **pink** crystals is claw-set in a setting made to resemble a crown.* (PANDORA)

*Olivia Burton **Rainbow** Baguette Ring in Rose.* (Olivia Burton)

*Give your look some festive sparkle with our **Scarlet Sunset** Lipstick.* (The body shop)

***Iridescent** and transparent Murano glass with an ornate sterling silver trim will create a breathtaking effect on your bracelet.* (PANDORA)

2.2 Функціонування та особливості вживання кольоронімів у рекламних текстах. Як відомо, колір у рекламі здійснює кілька функцій. Перш за все, він привертає увагу та зацікавленість споживачів, виділяє основні якості продукту, сприяє осмисленню сутності продукту та послуг та загалом формує конкретне, частіше позитивне, ніж негативне бачення реклами. Роль кольору в рекламі виключно важлива, тому що саме зорове сприйняття дає нам основну інформацію про зовнішній світ. Доцільним буде прослідкувати особливості вживання кольорів у рекламних текстах.

Кольоратив «чорний». Зазвичай чорний колір використовується у рекламних текстах доволі часто, аби сконцентрувати увагу на матеріалі, елітності продукту.

Приклади вживання чорного кольору в рекламних текстах:

*Iridescent metallic detail, **dark and mysterious tones** and ethereal prints; this season Olivia Shiny **black** enamel and a sparkling cubic zirconia stone acting as the camera lens bring a sense of nostalgia to this quirky camera charm.* (PANDORA)

Кольоратив «білий». Білий колір має різноманітні вияви, він не є нав'язливим, використовується на позначення елегантності, класики.

Приклади вживання білого кольору в рекламних текстах:

*Thomas Sabo **White** Mother-of-Pearl Star Charm. This eight-pointed star from the Thomas Sabo Charm Club collection is features a mother-of-pearl façade set into sterling silver.* (THOMAS SABO)

*A symbol of your family bonds that grow stronger over time, this pretty chain bracelet in sterling silver is strung with a circular centrepiece depicting a tree of life. Set on a **white** enamel background with milgrain beading, its branches bloom with sparkling accents.* (PANDORA)

Кольоратив «червоний». Часто червоний колір у рекламних текстах ототожнюють із садовими рослинами, фруктами, квітами, камінням.

Приклади вживання червоного кольору в рекламних текстах:

***Red** Pomegranate Lip and Cheek Stain. This dual-purpose liquid stain gives lips and cheeks a natural pop of buildable colour.* (The body shop)

***Cherry** on top. A bright pop of candy apple **red** nail polish.* (essie)

*Mini wallet in **red** calfskin, Wallet, Mini.* (Guirlande de Cartier)

Кольоратив «зелений».

У рекламних текстах зустрічаються слова, переносне колірне значення яких мотивоване кольором тварини, рослини, каменя тощо:

***Alligator** Mini RL50 Handbag. Rendered in luxurious **alligator** and distinguished by polished gold-tone hardware.* (RALPH LAUREN)

*Reinterpreting an iconic silhouette, this spacious design is made from **emerald-green** calf leather.* (DOLCE & GABBANA)

*Halterneck cotton midi dress. Embrace a tropical state of mind with this cotton A-line dress from Dolce & Gabbana. Printed in **leafy green** foliage, it's made with a halterneck, a fitted bodice and slightly structured midi skirt.* (DOLCE & GABBANA)

Кольоратив «синій».

Синій колір метафорично в рекламних текстах вказує на колір неба, моря, символізуючи легкість, світло, спокій.

Приклади вживання синього кольору в рекламних текстах:

Light blue. (DOLCE & GABBANA)

*The Ballon Bleu de Cartier floats through the world of Cartier watchmaking, defying gravity with its ethereal charm. Bold Roman numerals are guided by a **deep blue** winding mechanism.* (Cartie, BALLON BLEU Collection)

*Olivia Burton 3D Bee **Blue** & Silver Compact Mirror. Mirror mirror. A great gift idea for yourself, a friend, or a loved one this season is the Olivia Burton **Blue** & Silver Compact Mirror.* (Olivia Burton)

Кольоратив «жовтий».

У рекламних текстах зустрічаються слова, переносне колірне значення яких мотивоване кольором каменя, сонця тощо.

Приклади вживання жовтого кольору в рекламних текстах :

*Clip-on hoop earrings. They may look heavy but are actually lightweight thanks to the hollow **golden** brass construction.* (DOLCE & GABBANA)

*My Smile Single Stud Earring. The happy-go-lucky piece is expertly crafted from responsibly sourced sterling silver and embellished with uplifting **yellow** crystals.* (PANDORA)

3. *Висновки.* У ході аналізу було з'ясовано, що середовищем для рекламної діяльності виступає масова комунікація. У рекламній діяльності масова комунікація виступає невід'ємним елементом, оскільки лише за її допомоги рекламна комунікація може досягти поставленої мети – охопити якомога більшу кількість цільової аудиторії, а також заохотити більшу кількість споживачів купити рекламований товар чи послугу.

На матеріалі проаналізованих рекламних текстів можна дійти до висновку, що колір відіграє чи не одну з основних функцій при створенні рекламного повідомлення, яке не рідко підкріплюється ще й ілюстрацією, аби підсилити ефект на споживача. Доволі часто прослідковується вживання кольоративів у рекламних текстах, переносне колірне значення яких мотивоване кольором каменя, тварини, сонця, колір ототожнюють із садовими рослинами, фруктами, квітами.

Аннотация. В данном исследовании представлена информация о рекламном тексте, особенности употребления лексем для обозначения названий цветов в английском языке, определяются функции, которые выполняют колоронимы в англоязычном рекламном тексте, что побуждает использование следующих методов лингвистического анализа: системно-функциональный метод, описательный метод, метод наблюдения, логико-индуктивный и логико-дедуктивный методы.

Ключевые слова: рекламный текст, колороним, лексико-семантическая структура, функционирование.

Abstract. This study provides information about the advertising text, the features of the use of lexemes to indicate the color's names in English, identifies the functions performed by coloronyms in English advertising text, which encourages the use of the following methods of linguistic analysis: system-functional method, descriptive method, observation method, logical-inductive and logical-deductive methods.

Key words: advertising text, coloronym, lexical and semantic structure, functioning.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Fletcher W. Advertising : A very short introduction. Oxford, 2010. 140 p.
2. Кохтев Н. Н. Реклама : искусство слова (рекомендации для составителей рекламных текстов). М. : Издательство МГУ. 1997. 96 с.
3. Критенко А. П. Семантична структура назв кольорів в українській мові. *Мовознавство*. 1967. № 4. 97. 112 с.

УДК 159.98

КОРЕКЦІЯ НЕГАТИВНИХ ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Д. В. Доценко, Ю. В. Кушнір

Анотация. У статті висвітлено методи корекції негативних емоційних станів за допомогою корекційно – розвивальної програми «Подолання негативних емоційних станів молодших школярів». Зазначено основні навички, які необхідні для подолання негативних емоційних станів.

Ключові слова: корекція, негативний емоційний стан, діти молодшого шкільного віку.

Емоції та почуття людини – це те, що наповнює її життя особливим сенсом, збагачує духовний світ, дає змогу приймати реальність через призму своїх переживань, насолоджуватись та радіти, засмучуватися і страждати, тобто жити повноцінним життям.

Виховання емоційної культури дитини можна вважати одним із ключових пунктів виховного процесу сучасної школи.

Діти молодшого шкільного віку дуже емоційні. Основним джерелом емоцій для них є ігрова та навчальна діяльність (успіхи і невдачі у навчанні, взаємини у колективі, участь в іграх тощо).

Молодші школярі безпосередні, відверті у вираженні своїх емоцій та переживань – радості, суму, страху, задоволення та незадоволення. Вони бурхливо реагують на події, які їх зачіпають і часто потрапляють до «емоційного полону», оскільки не можуть свідомо керувати своїми почуттями. Емоції молодшого школяра дуже бурхливі, дитина легко втрачає рівновагу, виходить з себе, схильна до афектів.

Особливість молодшого школяра полягає в тому, що вони погано усвідомлюють свої та чужі почуття. Найлегше вони диференціюють ті емоції, які виникають у знайомих життєвих ситуаціях, проте не завжди можуть виразити свої переживання словами.

Методологічну основу дослідження склали теоретичні підходи до розвитку особистості, її психічних процесів, станів, властивостей у навчально-виховній діяльності, що містяться в наукових доробках І. Д. Беха, І. С. Булах, Л. С. Виготського, Д. Б. Ельконіна, Г. С. Костюка, О. М. Леонтєва, Ю. О. Приходько, О. В. Скрипченка та ін. Наукові психолого-педагогічні положення щодо розвитку особистості, співвідношення біологічного та соціального у психіці людини розглядаються у працях Л. С. Виготського, Г. С. Костюка; генетичний підхід до дослідження емоційно-почуттєвої сфери представлений у працях В. К. Вілюнаса, М. Д. Левітова, С. Д. Максименка, О. І. Саннікової, О. Я. Чебикіна, негативних психічних станів – О. І. Захарова, А. М. Прихожан, А. С. Співаковської та ін.; принципи системності та активних методів навчання – в роботах Н. Л. Коломінського, Н. І. Пов'якель; теоретичні аспекти психокорекційної роботи, розроблені П. В. Лушиним, О. Ф. Бондаренко та ін..

Метою статті є розгляд основних складових програми психокорекції негативних емоційних станів дітей молодшого шкільного віку.

Відомий дослідник К. Левін зазначає, що емоційні стани можуть замінювати інший психічний процес, тобто, невиражену до кінця емоцію, і продовжувати існувати в прихованому вигляді. Основна ідея думки автора полягає в тому, що афективні, емоційні реакції не можуть знаходитися в ізольованому вигляді як елементи психічного життя, які при актуалізації співпадають з іншими елементами. Здатність до довільності та вольових дій дозволяє людині контролювати свої емоційні реакції.

На думку К. Левіна, довільні дії мають три складові: процес мотивації – це тривала боротьба мотивів; процес вибору або прийняття рішення, що завершує боротьбу мотивів; наміри, що складають довільність дій та діяльності [3, с. 63]. Емоції та емоційні стани змінюють динаміку діяльності залежно від задоволення та незадоволення потреб у цій ситуації мотивів діяльності. Воля регулює ті ж особливості динаміки психічної діяльності, що й емоції, але тільки залежно від поставлених цілей у діяльності [4, с. 12]. Особливу увагу слід надати емоційним станам дітей, що сприяють розвитку позитивної чи негативної довільної емоційної регуляції. Найчастіше у молодших школярів проявляються такі емоційні стани, як вередливість, боязливість, плаксивість, злості, радість, ревності, образливість, впертість, ніжність, співчуття, зарозумілість, агресивність, нетерплячість, заздрість, жорстокість.

Існують деякі психокорекційні підходи досягнення оптимальних емоційних станів, які зустрічаються у працях сучасних психологів. Дослідження Т. С. Яценко свідчать, що успішна психокорекція передбачає взаємне поєднання зусиль у пошуку причин труднощів у спілкуванні та стосунках між людьми. Розробки теоретичних питань індивідуальної та групової психокорекції спрямовані на розкриття глибинних психологічних першопричин особистісних проблем, які переживає людина під час спілкування з іншими, а не на внесення «косметичних» змін.

Отже, психокорекція – це система заходів, спрямованих на виправлення недоліків психологічного розвитку чи поведінки людини за допомогою спеціальних заходів психологічного впливу [1].

В своїх роботах С. Н. Єніколопов [2] розглядає чотири стратегії психокорекції, за допомогою яких можна впливати на основні ознаки негативних емоційних станів.

1. Підтримка адаптивних навичок «Я». Одним з найбільш важливих «Я» – підтримувальних аспектів психокорекції ознак негативних емоційних станів є формування позитивних терапевтичних стосунків, основна характеристика яких полягає у можливості спільного обговорення різних проблем, що викликають емоційні порушення і конфлікти, а також способів їх адекватного вирішення.

2. Зменшення уникнення. Більшість підходів, які пропонуються сучасними дослідниками, засновано на зменшенні уникнення як основної стратегії психокорекції. Тенденція до уникнення зіткнення з травмою і всім, що з нею пов'язане, має бути нейтралізовано з двох причин. По-перше, унаслідок уникнення особи у складних життєвих обставинах не в змозі самостійно переробити травматичний досвід, який продовжує залишатись для них хворобливим. По-друге, уникнення само по собі стає проблемою, що надалі загострює дезадаптивний стан осіб у складних життєвих обставинах.

3. Формування позитивного ставлення до стану. Особи у складних життєвих обставинах з ознаками негативних емоційних станів за визначенням пережили події, які виходять за межі нормального людського досвіду. Більшість терапевтичних систем орієнтовано на те, щоб допомогти ним визнати природність та доцільність їх реакцій з урахуванням пережитих ними екстремальних обставин. Зміни, що сталися з людиною, мають зовнішню детермінанту, але через життєву важливість набули інтеріоризованого характеру.

В екзистенціальній площині цю проблему подано таким чином: особа не вміє адекватно ставитися до своїх змін, хоча, на думку М. Еріксона, вони є основним законом людського існування.

Навчання в школі для дітей молодшого шкільного віку є важливим етапом в житті. Ставши першокласниками, вони починають виконувати домашні завдання, з'являється відчуття відповідальності за свою поведінку, вчинки, а разом з цим і з'являються страхи, що стримують пізнавальні потреби школяра, стають серйозною перешкодою у гармонійному розвитку, заважають повноцінній соціалізації – це, зокрема: відповідь біля дошки, отримання поганої оцінки, зробити Теорія та практика психокорекції особистості помилку, в очах однокласників постати невдахою, непевність у відносинах з учителем, бути недостойним своїх батьків,

У психолого-педагогічній літературі пропонується багато методик з корекції та профілактики дитячих страхів, які у молодшому шкільному віці добре піддаються психологічному впливу. Корекційна робота проводиться як індивідуально, так і з групою дітей і не зі страхом, а з особистим відношенням дитини до причин страху. Існують різноманітні способи їх корекції, що умовно поділяються на три групи [2].

1. Гра зі страхом;
2. Малювання страху;
3. Вербалізація страху (казки, розповіді, страшні історії).

Розроблена програма «Подолання негативних емоційних станів молодшого школяра» передбачає ряд занять, які будуть сприяти покращенню емоційного стану дітей молодшого шкільного віку [3]. Структура програми включає 7 корекційних занять для дітей та лекторію для батьків;. Заняття проводяться із групою дітей (4–10 осіб), тривалість одного заняття – 1 година, періодичність 1–2 рази на тиждень. Кожне заняття має свою мету. Крім занять з дітьми, програма передбачає лекторій для батьків, в яких розкриваються причини дитячої агресії, імпульсивності, егоїзму тощо.

1. Заняття «Знайомтесь, це – я» - сприяє знайомству дітей у мікрогрупі, розвитку навичок спілкування.

2. Заняття «Справжній друг – який він?». Метою заняття є розвиток дружельності, комунікабельності, формування у дітей поняття «справжній друг»

3. Заняття «Справляємось з гнівом та образою». Навчає дітей керувати своїм емоційним станом, справлятися з емоціями гніву та образи.

4. Заняття «Долаємо агресивність». Навчає дітей справлятися з агресивністю, розвиває вміння розслаблятися, керувати негативними емоціями.

5. Заняття «Нестрашні страхи». Сприяє зниженню тривоги, подоланню страхів, створенню атмосфери захищеності та взаємодовіри.

6. Заняття «Вчимося керувати собою» – подолання емоційної нестриманості, імпульсивності, егоїзму, розвиток самоконтролю та уваги.

7. Заняття «Я і люди поряд зі мною» – розвиток комунікабельності, дружельності.

Корекційно-розвивальна робота є одним із основних напрямків діяльності практичного психолога. Вона може проводитись у вигляді розвивальних і корекційних занять, тренінгів. Заняття розрізняються залежно від мети, завдань, вікової категорії учасників та мають свою структуру [4]. Розвивальне заняття спрямоване на розвиток актуальної зони дитини. Його мета – розвиток когнітивної сфери дитини (вмінь, навичок, пізнавальних процесів), загальних і спеціальних здібностей, емоційновольової сфери, етичних норм і правил поведінки.

Висновок. Отже, в системі негативних психологічних станів молодших школярів, які мають переважно соціально – психологічне походження, провідне місце посідають негативні емоційні стани, які можуть трансформуватись у стійкі властивості особистості та деформувати її подальший розвиток. Базовим емоційним станом, з якого розвиваються всі інші негативні стани в учнів – це тривога. Результати застосування методик корекції негативних емоційних станів та програми «Подолання негативних емоційних станів» показали позитивний вплив на емоції молодших школярів, що говорить про ефективність даних методик та програми.

Таким чином, застосування вищевказаної програми та використання окремих технік програми психокорекції допомагає дітям долати негативні емоційні стани, виявляти перші ознаки виникнення негативних емоційних станів, розуміти причини їх виникнення, усвідомлювати систему засобів подолання та попередження формування комплексів негативних емоційних станів.

Перспективними напрямками дослідження є робота з підлітками, що знаходяться у стані тривоги, страху та депресії, корекція їх негативних станів.

Аннотация. В статье освещены методы коррекции негативных эмоциональных состояний с помощью коррекционно-развивающей программы «Преодоление негативных эмоциональных состояний младших школьников». Указаны основные навыки, которые необходимы для преодоления негативных эмоциональных состояний.

Ключевые слова: коррекция, негативное эмоциональное состояние, дети младшего школьного возраста.

Abstract. The article covers the methods of correction of negative emotional states with the help of correctional and developmental program "Overcoming negative emotional states of junior schoolchildren". The basic skills that are necessary to overcome negative emotional states are listed.

Key words: correction, negative emotional state, children of primary school age.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бовть О. Б. Психокорекційна робота з попередження агресивності дітей молодшого шкільного віку. *Практична психологія та соціальна робота*. 2009. Жовтень. С. 21–23.
2. Котко Т. П. Психокорекційна діяльність практичного психолога з формування сприятливого психічного клімату в колективі школярів. *Педагогіка і психологія*. 2012. № 1–2. С. 163–169.
3. Пеньковська Н. М. Групова психокорекція у роботі з молодшими школярами. *Практична психологія та соціальна робота*. 2016. № 9. С. 72–74.; № 10. С. 60–72.

ДІАГНОСТИКА ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСІБ, ЯКІ МАЮТЬ СУДИМІСТЬ

Н. Д. Ковальчук, Ю. В. Кушнір

Анотація. У статті розглядаються методи та методики дослідження психологічних особливостей осіб, які перебувають в місцях позбавлення волі, вказано на переваги та недоліки деяких з них, можливість застосування та достовірність отриманих результатів.

Ключові слова: психодіагностика, методики, переваги та недоліки, психологічні особливості злочинців.

Реалії нашого життя вказують на те, що рівень злочинності зростає, і попри те, що існує тенденція не позбавляти злочинців волі, а знаходити більш гуманні шляхи покарання, наприклад, штраф, позбавлення майна тощо, все ж покарання у виді позбавлення волі та поміщенні засудженого на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу передбачається Кримінальним Кодексом України.

Отже, зрозуміло, що науковцям та дослідникам різних галузей потрібно продовжувати працювати для досягнення єдиного результату – зниження рівня злочинності. Знання психологічних особливостей злочинців та вміння їх діагностувати сприяють розробці психокорекційних програм, покращенню стану засудженого та розробці програм, спрямованих на протидію злочинності в цілому.

Необхідність вивчення психологічних особливостей та особи злочинця в цілому висвітлюється у низці сучасних публікацій таких авторів як Б. М. Головкін, Н. В. Греса, О. Ю. Завайська, М. П. Козирєв, М. В. Костицький, В. В. Кравцова, Н. І. Мачинська, Я. Т. Наваяна, І. С. Федух, Л. О. Шевченко. Деякі з них проводили власні дослідження, зокрема Н. В. Греса, В. В. Кравцова, Л. О. Шевченко досліджували мотиви та ціннісні орієнтації злочинців за допомогою методики М. Рокича. Існує низка анкет та методик, які доцільно застосовувати при вивченні особистості та психологічних особливостей, проте їх позитивні та негативні моменти в застосуванні саме для вивчення особистості злочинців ще потребують дослідження.

Метою статті є розгляд методик для діагностування психологічних особливостей засуджених, які набули широкого застосування на теренах нашої держави, їх переваги та недоліки.

Відомо, що психодіагностика є галуззю психологічної науки, яка розробляє методи, принципи та інструменти для визначення індивідуально психологічних особливостей людини. Результати діагностики сприяють визначенню стратегій роботи з особистістю, розробці корекційних програм, а в юридичній психології допомагають шукати шляхи ресоціалізації засуджених, протидії злочинності як в мікро так і макросередовищі. Психодіагностика осіб, які позбавленні волі вимагає застосування таких діагностичних методик, які можуть застосовуватися в обмеженому просторі, з невеликою кількістю безпечного стимульного матеріалу, досить обмежених в часі та відображати шкалу правдивості отриманих результатів, тобто бути валідними. В даному випадку психодіагностика пам'яті, мислення, інтелекту та проєктивні методики не можуть задовольнити наш запит, ось чому ми схильні розглядати опитувальник Міні-мулт (Скорочений Багатофакторний Опитувальник для дослідження Особистості (СБОО)), опитувальник рівня агресивності (А. Басса-М. Перрі), методику М. Рокича «Ціннісні орієнтації» як одні з найбільш ефективних у вивченні саме психологічних особливостей злочинців.

Засудженні – це особлива категорія, вони часто не визнають свою вину, наголошують на тому, що вирок винесено несправедливо, а тому їм властиво справляти гарне враження на оточуючих, прагнути сподобатися, показати себе «з кращої сторони», тобто відповідати не відверто, а так як їм вигідно. Враховуючи специфіку даних осіб, потрібно застосовувати анкети, які певним чином будуть відображати правдивість отриманих результатів.

Опитувальник Міні-мульт (Скорочений Багатофакторний Опитувальник для дослідження Особистості (СБОО)) передбачає діагностику та оцінку рівня нервово-емоційної стійкості, ступінь інтеграції особистісних властивостей, рівень адаптації особистості до соціального оточення, і найголовніше, шкалу відвертості. Дана методика в основному розрахована на обстеження дорослих осіб, мало затратна в часі, доступна в розумінні, може застосовуватися як індивідуально, так і для великої групи людей. Перевагами даної методики є наявність оціночних шкал (шкала брехні, шкала вірогідності, шкала корекції) та базисних шкал, які можуть вказувати на наявність депресії, істерії, паранояльності тощо. Цінним є те, що визначивши рівень відвертості респондента, ми можемо надалі визначитися чи враховувати отриманні результати чи ні. До недоліків даного опитувальника можна віднести обробку даних, яка є дещо затратна в часі, за умови, що стимульним матеріалом є паперовий варіант запитань.

Особи, які скоюють злочинну діяльність характеризуються, насамперед підвищеною агресивністю, надмірною імпульсивністю, нездатністю керувати своєю агресією. Такі психологічні властивості негативно впливають на особу, а прояви даної агресії можуть загрожувати життю і здоров'ю як даної особи, так і тих, хто її оточує. Проте, якщо агресія направлена на самого себе, то це може призвести до самознищення особистості, на фоні чого виникає невдоволеність собою, роботою, стосунками, життям в цілому. Перебування в закритому просторі, підвищена недовіра, самозвинувачення ще більше сприяють формуванню негативних, часом суїцидальних думок.

Тому в закладах позбавлення волі доцільно використовувати діагностичні методики, які можуть запобігти непоправним наслідкам. З цією метою було б доцільно використати просту і водночас інформативну методику «Шкала депресії Бека». Вона базувалася на клінічних спостереженнях за людьми, в яких діагностувалися різні рівні депресій [1] Перевагами даної методики є можливість застосування як в індивідуальному порядку так і для групи осіб, порівняно, невелика кількість запитань, лише двадцять одне твердження, а також швидкість отримання та обробки результатів. Серед недоліків можна назвати високу вірогідність неправдивих відповідей та неможливість це виявити, якщо респондент заповнює анкету самостійно, власноруч.

Одним із факторів вчинення злочинної діяльності є деформація ціннісних орієнтацій, установок, порушення ціннісно-мотиваційної сфери в цілому. Широкого застосування набула методика М. Рокича «Ціннісні орієнтації». Науковець виділяє два класи цінностей: термінальні – особа впевнена в тому, що певна кінцева мета індивідуального існування варта того, щоб до неї прагнути (тобто цінності – цілі); інструментальні – особа має переконання, що яка-небудь дія або її якість має переважати у будь-якій ситуації (цінність – засіб). Перевагами даної методики є універсальність, зручність та економічність у проведенні обстеження та обробці результатів. Недоліками є можливість нещирості.

З метою отримання загальних статистичних даних щодо психологічних особливостей засуджених, доцільно застосовувати вище зазначені методики для групи осіб, та надати можливість анонімності. Ми переконанні, що анонімність допоможе зняти напругу опитуваних, підвищити рівень чесності, отже зібрати вірогідні дані, які стануть базою для подальшої взаємодії, роботи психолога та спеціалістів галузі пенітенціарної психології.

Ще однією доречною, на нашу думку, анкетною є оцінка ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення, метою якої є аналіз факторів ризику, визначення криміногенних потреб, встановлення рівня ймовірної небезпеки для суспільства. Дане анкетування було розроблено для центрів пробації, проте можна застосовувати і в закладах обмеження волі, щоб визначити причини вчинення правопорушення, психологічний стан особи. Згідно наказу Міністерства юстиції України від 27 січня 2021 року № 307/5, у період відбування покарання засудженими вивчати їх особистість, не рідше ніж один раз на шість місяців переглядати оцінку ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення, на основі якої вносити зміни до індивідуальної програми соціально-виховної роботи із засудженим. Для вирішення питання щодо переведення засуджених у виправних колоніях,

слідчих ізоляторах до інших структурних дільниць, позачергово проводити оцінку ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення, за результатами якої вносити зміни до індивідуальної програми соціально-виховної роботи із засудженим [2].

Оцінка ризиків складається із чотирьох розділів і має за мету дослідити статичні дані (попередні притягнення до кримінальної відповідальності, вік першого притягнення до кримінальної відповідальності, рецидив злочинів, категорія злочину); ризик шкоди життю і здоров'ю (характер насильницьких дій (фізичний, сексуальний, моральний)); динамічні фактори (житло, освіта, робота, психічний стан, вживання алкоголю та наркотичних засобів, ставлення до правопорушень).

Перевагами анкети є змістовне вивчення особистості, наявність контакту із засудженим, спостереження за його поведінкою, фізичними проявами, що має відображатися в коментарі, який обов'язковий після кожного розділу. На основі даної діагностики можна спроектувати не тільки виховну, але й психологічну роботу із засудженим. Недоліками анкети є неможливість групового використання, тривалість проведення анкетування.

Ще одна методика, яка допомагає визначити психотип особистості та розкриває її психологічні особливості – це особистісний опитувальник «НПН-А». Опитувальник розроблений К. Н. Поляковим, А. Н. Глушко і призначений для виявлення нервово-психічної нестійкості деяких акцентуацій характеру.[3, с. 36] Інтерпретація шкал дає розширену інформацію про респондента, шкала достовірності допомагає зорієнтуватися чи враховувати результати опитувальника чи ні при плануванні подальшої роботи.

Отже, перевагами даної методики є перевірка достовірності відповідей, можливість дослідити рівень нервово-психічної стійкості чи нестійкості. Проте, даний опитувальник потребує великої концентрації уваги, адже містить двісті сімдесят шість тверджень. Саме тому виникає великий ризик того, що респондент може стомитися відповідати на одноманітні питання та ставити позначки ран домно, не вчитуючись, і тим паче, не аналізуючи. Це, без сумніву, є недоліком даної методики. Окрім того, саме опитування, обробка результатів та їх інтерпретація затратні в часі, потребують великої концентрації. На нашу думку, даний опитувальник слід застосовувати в індивідуальному порядку, за потребою, а не для загально-статистичних досліджень.

У психодіагностиці використовується безліч методик для вивчення психологічних особливостей та психотипу особистості, серед них такі як 16-факторний особистий опитувальник Р. Кеттелла; характерологічні акцентуації особистості і нервово-психічна нестійкість" (Д. Шпаченко, 1986); «Методика різнобічного дослідження особистості в модифікації ММПІ» (розробка НДІ ім. В. Бехтерева); багаторівневий особистісний питальник «Адаптивність» (А. Маклаков, С. Чермянін, 1990); «Питальник Кейрсі» – оцінювання типових способів поведінки і особистісних характеристик (1995); тест «Темне ядро особистості» тощо. Дослідження психологічних особливостей засуджених є обов'язковим для планування подальшої психологічної роботи із засудженими, сприяє виявленню причин та мотивів злочинності, є основою для розробки психокорекційних програм, допомагає виявити та запобігти ризику вчинення повторних правопорушень.

Досліджуючи переваги та недоліки розроблених методик, ми прийшли до висновку, що більшість носить універсальний характер, спрямованні на виявлення психологічних особливостей в цілому. На нашу думку, є необхідність в розробці таких психодіагностичних матеріалів, які б враховували специфіку умов, в яких перебувають засудженні, їх стан на момент діагностування, тривалість перебування в закритому приміщенні, відчуженість від соціальних зв'язків, родини, звичного середовища.

Аннотация. Стаття рассматривает методы и методики исследования психологических особенностей лиц, которые находятся в местах лишения свободы, указаны преимущества и недостатки некоторых из них, возможность использования и достоверность полученных результатов.

Ключевые слова: психодиагностика, методики, преимущества и недостатки, психологические особенности преступников.

Abstract. The methods and techniques for studying the psychological features of persons, staying in places of confinement, the pros and cons of some of them, the possibility of using and the reliability of the results are indicated in the article.

Key words: diagnostics, techniques, pros and cons, psychological features of criminals.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник. Том 1. Київ, 2018. 208 с.
2. Наказ Міністерства юстиції України від 27 січня 2021 року № 307/5 про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства юстиції України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0110-21#Text>
3. Діяльність психолога у ході психологічного забезпечення професійної діяльності особового складу Збройних Сил України: (методичні рекомендації) / О. Г. Скрипкін, А. Б. Дейко, О. В. Еверт. К.: НДЦ ГП ЗС України, 2016. 110 с.

УДК 659.129:659.131.2

СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛІЙСЬКОМОВНИХ РЕКЛАМНИХ СЛОГАНІВ ОДЯГУ ТА ВЗУТТЯ

М. В. Левіна, Н. В. Стрюк

Анотація. Робота присвячена дослідженню структурно-граматичних особливостей англійськомовних рекламних слоганів одягу та взуття на матеріалі видань «Vogue», «Elle» та «Cosmopolitan». Методологічною основою роботи є два типи лінгвістичного аналізу: структурний та кількісний, що дає можливість систематизувати, класифікувати лінгвістичний матеріал, виявити частотність певних структурних типів та інтерпретувати їхні особливості. У результаті дослідження виділено основні структурні моделі, визначено граматичні особливості англійськомовних рекламних слоганів одягу та взуття.

Ключові слова: англійськомовні рекламні слогани, структура, граматичні особливості.

Вступ. Рекламна діяльність відіграє важливу роль у житті постіндустріального інформаційного суспільства. Найбільший інтерес у лінгвістів викликає кінцевий продукт цієї діяльності, а саме – рекламний текст, одним із видів якого є рекламний слоган. Дослідженню текстів реклами присвячені праці таких зарубіжних та вітчизняних мовознавців як Г. Кук [1], А. Годарт [2], Д. Добровольська [3], К. Мачульська [4]. Водночас існує потреба у поглибленому аналізі окремих видів англійськомовних рекламних слоганів, зокрема рекламних слоганів одягу та взуття, що і зумовлює **актуальність** пропонованого дослідження.

Мета роботи полягає у визначенні структурно-граматичних особливостей англійськомовних рекламних слоганів одягу та взуття. Досягнення мети стає можливим за умови вирішення таких **завдань**: дослідити сучасні тенденції вивчення слоганів, охарактеризувати поняття рекламного слогану; проаналізувати структурно-граматичні особливості англійськомовних рекламних слоганів одягу та взуття.

Об'єктом дослідження виступають англійськомовні рекламні слогани одягу та взуття.

Предметом дослідження є структурно-граматичні особливості англійськомовних рекламних слоганів одягу та взуття.

Мета та завдання, окреслені в роботі, а також специфіка об'єкта дослідження зумовили використання таких **методів** та **прийомів** лінгвістичного аналізу: описовий метод; метод кількісного аналізу; метод структурного аналізу.

Матеріалом дослідження слугують 200 рекламних слоганів одягу та взуття, отримані методом суцільної вибірки із англійськомовних видань «Vogue» [5], «Elle» [6] та «Cosmopolitan» [7].

Результати дослідження. На сучасному етапі розвитку мовознавства вчені звертають особливу увагу на вивчення такого своєрідного, багатогранного феномена, як слоган в контексті дослідження рекламних текстів. Г. Кук розглядає рекламу у взаємозв'язку з особливостями комунікації [1], праці А. Годарт присвячені різним аспектам мови реклами [2]. Д. Добровольська розглядає мовні особливості англomовних рекламних слоганів та їх відтворення українською і російською мовами [3], К. Мачульська вивчає лінгвопрагматику комерційних гасел в англomовному інтернет-дискурсі реклами [4].

Досліджуючи історію походження терміну «слоган», слід зазначити, що в українську мову він був запозичений з англійської наприкінці XIX ст. Причому спочатку зазначений термін співвідносився лише з політичним гаслом. Проте із середини XIX ст. поняття «слоган» стало вживатися і стосовно комерційної реклами. Сучасні дослідники потрактовують слоган як «рекламну фразу, яка у стислому вигляді викладає основну рекламну пропозицію і входить в усі повідомлення в рамках рекламної кампанії» [8].

Аналізуючи структурні особливості англійськомовних рекламних слоганів одягу та взуття, варто наголосити на тому, що половина досліджуваних гасел побудована за моделлю односкладних речень, 98 од. (49 %). Наприклад:

(1) *Discover the new you* [7].

(2) *Keep it simple* [6].

Високою продуктивністю характеризуються слогани побудовані за моделлю двоскладного речення, 93 од. (46,5 %). Наприклад:

(3) *Your feet will never feel the same again* [7].

(4) *We provide clothes more than just stitched fabric* [7].

(5) *Clothes are your beauty ticket* [5].

Слід зауважити, що дослідивши рекламні слогани побудовані за моделлю складних речень, можна стверджувати, що складносурядні речення виявились невластивими для рекламних слоганів. Водночас було виділено 20 од. (10 %) гасел представлених складнопідрядними реченнями. Наприклад:

(6) *Outfits that will make you comfortably beautiful* [7].

(7) *It's hard to be nice if you don't feel comfortable* [7].

(8) *We got the best that you can wear a dress* [5].

Серед усіх типів складнопідрядних речень варто окремо виділити умовний тип, який зустрічається серед інших типів зв'язку досить часто, 5 од. (2,5 %). Такі речення використовуються з метою стимуляції логічного мислення споживача щодо купівлі певного продукту. Наприклад:

(9) *Foot don't step miles if its not your size* [5].

(10) *If the boot fits wear it* [5].

(11) *It's hard to be nice if you don't feel comfortable* [6].

Окрему групу становлять слогани одягу та взуття, 11 од. (5,5 %), що складаються з двох речень, поєднаних за допомогою крапки. Зазвичай, ці частини протиставляються одна одній. Наприклад:

(12) *Shoes are boring. Wear sneakers* [7].

(13) *Smart styling. Extra comfort* [7].

(14) *Don't Wear It. Use It* [5].

(15) *Expect more. Pay less* [5].

Варто зауважити, що англійськомовні рекламні слогани одягу та взуття представлені переважно розповідними та спонукальними реченнями, 160 од. (80 %). Наприклад:

(16) *Shoes speak louder than words* [5].

(17) *Walk like a king* [5].

Спонукальні речення заохочують споживача купити товар не вагаючись. Наприклад:

(18) *Just do it* [8].

(19) *Be your own label* [8].

Характерною особливістю англійськомовних рекламних слоганів є використання заперечних розповідних речень, 10 од. (5 %). Причому слогани із заперечними частками *no* та *not* використовуються для того, щоб підкреслити позитивну та особливу якість товару. Наприклад:

(20) *A store that sells not just outfits but a trend* [5].

(21) *Shoes that fall up but not down* [5].

(22) *Too much is not enough* [7].

(23) *They fall up not down* [6].

Аналізуючи граматичні особливості англійськомовних рекламних слоганів одягу та взуття, модно виділити використання вищих та найвищих ступенів порівняння прикметників та прислівників, 11 од. (5,5 %), з метою підсилення наголошення на позитивних якостях продукту. Наприклад:

(24) *Your feet deserve better* [6].

(25) *Worn by the world's most precious feet* [7].

Характерною особливістю англійськомовних рекламних слоганів одягу та взуття є те, що переважна їх частина вживається саме у Present Simple, 191 од. (95,5 %). Наприклад:

(26) *Life is better in running shoes* [5].

(27) *Every shoe has a story* [5].

(28) *Make people fall in love with your clothes* [5].

(29) *Our name is Mudd* [6].

Проте, зустрічаються випадки, коли у англійськомовних рекламних слоганах одягу та взуття вживається Future Simple, 19 од. (9,6 %). Наприклад:

(30) *Clothes that will talk on your behalf* [7].

(31) *Clothes will make you shine* [7].

(32) *Our fabrics will be your feathers* [7].

(33) *Gorgeous will be different* [7].

Висновки. Отже, в ході дослідження було визначено, що у сучасному мовознавстві слоган потрактовується як коротка і влучна фраза, що легко запам'ятовується і використовується в рекламі. Рекламний слоган вважають самостійним жанровим видом рекламного тексту та є вагомим складником структури рекламного тексту. Сучасні праці присвячені вивченню рекламного тексту як лінгвістичного феномену, зокрема дослідженню лексичних, граматичних, стилістичних особливостей та особливостей перекладу слоганів.

Проаналізувавши дібраний емпіричний матеріал, можна стверджувати, що англійськомовні рекламні слогани одягу та взуття характеризуються такими структурно-граматичними особливостями: переважання простих дво- та односкладних речень, використання імперативу, часових форм Present Simple і Future Simple та вищих і найвищих ступенів порівняння прикметників та прислівників.

Перспектива подальшого дослідження полягає у поглибленому аналізі лінгвістичних особливостей англійськомовних рекламних слоганів одягу та взуття,

Аннотация. Работа посвящена исследованию структурно-грамматических особенностей английскоязычных рекламных слоганов одежды и обуви на материале изданий «Vogue», «Elle» и «Cosmopolitan». Методологической основой работы есть два типа лингвистического анализа: структурный и количественный, что дает возможность систематизировать, классифицировать лингвистических материал, выявить частотность определенных структурных типов и интерпретировать их особенности. В результате исследования выделены основные структурные модели, определены грамматические особенности английскоязычных рекламных слоганов одежды и обуви.

Ключевые слова: английскоязычные рекламные слоганы, структура, грамматические особенности.

Abstract. The main concern of the paper is to analyse the structural and grammatical features of the English-language advertising slogans of clothing and footwear based on the material of the magazines “Vogue”, “Elle” and “Cosmopolitan”. The methodological basis of the work includes two types of linguistic analysis: structural and quantitative, to systematize and classify linguistic material, identify the frequency of certain structural types and

interpret their features. As a result of the study, the main structural models were identified, the grammatical features of the English-language advertising slogans of clothing and footwear were determined.

Keywords: English-language advertising slogans, structure, grammatical features.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Cook G. The Discourse of Advertising, 2nd edition,. New York, 2001. 256 p.
2. Goddard A. The Language of Advertising: Written Texts. London; New York, 2002. 144 p.
3. Добровольська Д. Мовні особливості англomовних рекламних слоганів та їх відтворення українською та російською мовами : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17. Одеса, 2018. 227 с.
4. Мачульська К. Лінгвопрагматика комерційних гасел в англomовному інтернет-дискурсі реклами : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05. Запоріжжя, 2020. 259 с.
5. Vogue. URL : <https://www.vogue.com/magazine> (дата звернення : 20.05.2021).
6. Elle. URL : <https://www.elle.com/> (дата звернення : 20.05.2021).
7. Cosmopolitan. URL : <https://www.cosmopolitan.com/> (дата звернення : 20.05.2021).
8. Дьомкіна О. Прагматично-дискурсивні особливості інтернетреклами всесвітньо відомих брендів. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*. Вінниця, 2015. № 26. С. 174–182.

УДК 327:316.772.2:615.34]:004.773

ДИСКУРС ВАКЦИНАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ КОМУНІКАЦІЇ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДОПИСІВ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИКІВ У TELEGRAM)

Ю. О. Луцицька

Анотація. У статті було проаналізовано Telegram канали провідних політичних діячів України, а саме публікації, що висвітлюють питання пандемії COVID-19, визначено рівень негативізму у дискурсі вакцинації. У результаті виявлено, що найвищий рівень негативізму (43%) у публікаціях Петра Порошенка, також у політика найбільше негативізму сильної інтенсивності; найнижчий рівень негативізму у публікаціях Дениса Шмигала, (7%), в його дописах – найменше негативізму сильної інтенсивності.

Ключові слова: Telegram, політична комунікація, вакцинація, аналіз тональності, дискурс.

В умовах диджиталізації та збільшення потоку інформації щодня все більше користувачів надають перевагу лаконічній інформації, яку можна швидко прочитати. Дані можливості та формат нам надають соціальні мережі. Тому ЗМІ змушені опановувати нові платформи та адаптуватись до нових затребуваних форматів. Про це у своїх дослідженнях розповіли Рябчун М. А. [1] та Тонкіх І. Ю. [2]. Та це стосується не тільки новинних мереж, а й політиків. Соціальні мережі є найвпливовішим каналом комунікації, платформою для розвитку свого іміджу. Завдяки мережам політики можуть розширити сфери впливу. Наразі популярність месенджера Telegram стрімко зростає. На січень 2021 року налічується близько 500 млн осіб. Хоча спочатку він був створений для комунікації в особистих чатах, проте інтерес до каналів різних жанрів стрімко зростає, а отже і зростає рівень використання маніпулятивних прийомів у дописах. У своїй роботі Дмитро Плахта порівнює український та закордонний Telegram-ринки з акцентом на методи, що використовують політики під час виборчого процесу [3].

Говорячи про пандемію, політики не тільки інформують, а й вдаються до маніпуляцій задля досягнення власної мети та інтересів. Також активно використовується тема вакцинації. Таким чином, політики формують дискурс вакцинації – впливаючи на те, як проблема пандемії та її можливого вирішення (вакцинація) сприйматиметься громадянами.

Насьогодні дослідженням Телеграму займаються здебільшого громадські організації, журналістські аналітичні центри/інститути, як Інститут масової інформації [4]. Детектор медіа [5], Інститут Демократії Імені Пилипа Орлика [6], У науковому середовищі політична

комунікація в Телеграмі, а також те, яким чином там формується дискурс вакцинації, висвітлені побіжно. Вищезазначене формує актуальність даної теми статі.

Метою даної статі є розробити методику аналізу дискурсу вакцинації у Telegram каналах, виміряти рівень негативізму публікацій та визначити провідні теми маніпуляцій темою.

Для дослідження було обрано Telegram канали чотирьох провідних українських політиків – президент України Володимир Зеленський (51 308 підписників)[7], прем'єр-міністр України Денис Шмигаль (11 070 підписників) [8], п'ятий президент України очільник партії «Європейська Солідарність» Петро Порошенко (38 279 підписників) [9] та Голова Політичної Партії «Українська Стратегія Гройсмана» Володимир Гройсман (6 933 підписників) [10]. Шляхом аналізу контенту політиків за період з 1 січня 2021 по 27 вересня 2021 було виділено публікації із згадуваннями слів «пандемія», «вакцинація», «COVID-19», «коронавірус» (див. табл. 1), що стали базою для дослідження. Через малу кількість публікацій присвячених даній темі у В. Зеленського, було вирішено не аналізувати їх далі. Хоча це демонструє, що для Президента тема пандемії є не першочерговою на сьогодні, що може бути потрактоване, як небажання говорити про дійсний стан речей.

Таблиця 1

	Кількість публікацій
В. Зеленський	5
П. Порошенко	41
В. Гройсман	34
Д. Шмигаль	49

Для виміру інтенсивності було виділено слова, що мають префікс «не / ні» чи частку «не / ні / ані» (див. рис. 1). Комп'ютерна програма (мова Python) шукала усі такі слова у дописах, після цього визначався відсоток негативізму у дописах. Результати показали, що найбільший показник негативізму у публікаціях Петра Порошенка.

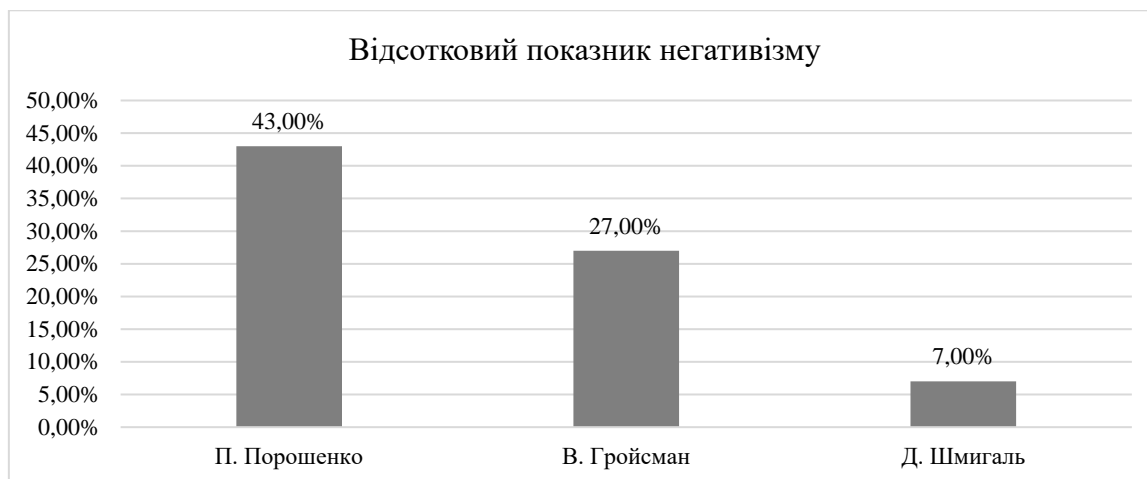

Рисунок 1

Для більш детального дослідження було проаналізовано рівень інтенсивності негативізму у публікаціях – сильна та слабка – шляхом подальшого розбору публікацій за визначними категоріями – сильна: боротьба, порушення, нерозуміння / неусвідомлення, неспокій, жаль, нестача; сильна: програш/бездіяльність, злочин/умисні дії, смерть, некомпетентність/непрофесійність, страх, відчай, відсутність (див. рис. 2). Для цього було розширено словник негативізму (до нього було включено не тільки слова із частками та префіксами «не / ні», але й ті слова, що мають негативну конотацію – боротьба, помирати тощо. На рисунку ми можемо спостерігати, що найвищий відсоток сильної інтенсивності у П. Порошенка, найнижчий – у Д. Шмигалья. Слабка інтенсивність переважає у публікаціях Д. Шмигалья, найменше – у В. Гройсмана.

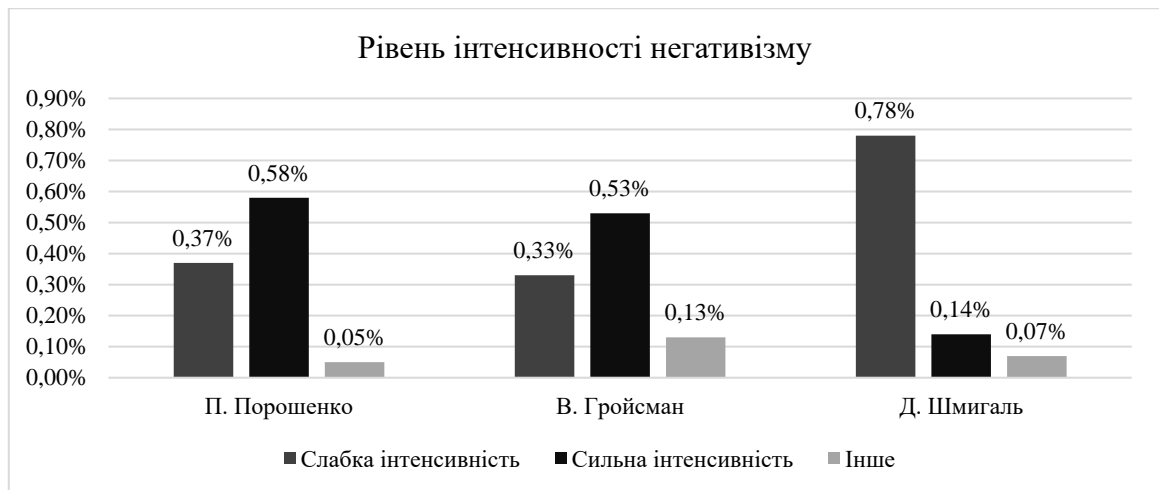

Рисунок 2

Розглянувши детальніше відсоткове співвідношення результатів за слабкою інтенсивністю (див. табл. 2), можемо спостерігати, що у досліджуваних публікаціях найчастіше зустрічаються тема боротьби. Більшість зі згадувань присвячені боротьбі проти COVID-19 (Д. Шмигаль: «Згідно з планом, затвердженим МОЗ, першу партію вакцин отримають лікарі, що працюють на передовій боротьби з COVID-19» [11],) та щодо війни на Донбасі (В. Гройсман: «Маємо одночасно два фронти. Один – зовнішній – окупація та війна, Росія постійно бравує на східних кордонах.»[12]). Таким чином представникам влади вдавалося наголосити на тому, що вони здатні вирішити проблему пандемії або ж ефективно працюють над цим. А от представники опозиції могли наголошувати на своєму внеску у боротьбу (наприклад, зазначали про постачання необхідного обладнання лікарням).

Зустрічались і випадки використання теми для критики чинної влади (П. Порошенко: «На 10 серпня 2021 року 330 мільйонів гривень влада заборгувала лікарям, які мають виходити на передову боротьби з ковідом, для того, щоб боронити українців і їх життя.» [13], В. Гройсман: «Боротись потрібно не один з одним, а з ворогом. Сьогодні найголовніша проблема не у вакцинах. Проблема в (не)адекватності влади.» [14]). А також маніпуляції, просування власних інтересів (П. Порошенко: «Крім благодійності, ми ще у березні пропонували Зеленському створити спільний штаб по боротьбі з коронавірусом... У нас, у «Європейській Солідарності», є план, абсолютно конкретна програма дій [15]).

Таблиця 2

Відсоткове співвідношення слабкої інтенсивності негативізму

	боротьба	порушення	хвороба	нерозуміння / неусвідомлення	неспокій	жаль	нестача
П. Порошенко	20%	4%	8%	0%	3%	0%	2,7%
В. Гройсман	17%	2%	8%	0,9%	2%	3%	0,9%
Д. Шмигаль	50%	0%	7,1%	2,4%	17%	0%	3%

Проаналізувавши результати дослідження за сильною інтенсивністю бачимо, що найчастіше такі публікації зустрічаються в опозиційних політиків. Вони наголошують на «некомпетентності, незнанні, непрофесійності». Це говорить про те, що для критики чинної влади П. Порошенко та В. Гройсман використовують головну тему, що цікавить людей – пандемію (П. Порошенко: «Хочу наголосити, що саме ця цифра і є оцінкою безпорадності і бездіяльності влади» [16]. В. Гройсман: «Ми можемо говорити сьогодні про те, що Уряд провалив підготовку країни для проходження пандемії.» [17], «Якщо ж йдеться про ефективність боротьби з хворобою, то в аутсайдерах. Це показник непрофесійності та некомпетентності українського Уряду» [18]). У Д. Шмигалья відсутні згадування, що належать до цієї категорії, але спостерігається однакова кількість згадувань у інших

категоріях, при чому публікації носять інформативний характер (Д. Шмигаль: «Доручив МОЗ та МВС перевірити інформацію, оприлюднену в ЗМІ, щодо можливої підпільної вакцинації препаратами невідомого походження.» [19], «Сьогодні в більшості регіонів України ми маємо загрозову ситуацію з розповсюдженням COVID-19. В більшості, але не в усіх.» [20]).

Таблиця 3

Відсоткове співвідношення сильної інтенсивності негативізму

	Проґраш, бездіяльність	Злочин, умисні дії	Смерть	Некомпетентність, незнання, непрофесійність	Страх	Відчай	Відсутність
П. Порошенко	13,5%	9%	8%	16,7%	2%	5%	3%
В. Гройсман	13%	6,6%	7,6%	15,2%	2,8%	0,9%	6,6%
Д. Шмигаль	0%	4,7%	0%	0%	4,7%	0%	4,7%

Висновки. Дослідивши публікації провідних політиків України у Telegram на тему пандемії коронавірусу, можемо спостерігати зв'язок між активністю публікацій політиків та рівнем негативу – Володимир Зеленський майже не публікує інформацію стосовно пандемії та вакцинації, а у ті публікації, де є згадка про COVID-19, носять не інформативний характер. На відміну від Президента України, прем'єр-міністр України Денис Шмигаль активно висвітлює становище тримаючи баланс між висловленням власної думки так фактами. Зі сторони опозиції прослідковується тенденція високого рівня негативу, використання гострої на сьогодні теми для просування власних інтересів, осудження чинної влади та маніпуляцій. Отже, у дискурсі вакцинації в Україні зафіксовано значний відсоток негативізму. Це може бути пояснене як самою темою пандемії, її загрозою для країни. Так і тим, що інколи політики використовують негативізм високої інтенсивності для того, щоб просувати власні інтереси, привертати увагу до певних проєктів та програм, а також покращувати свій імідж на тлі гострої критики влади.

Анотация. В статье были проанализированы Telegram каналы ведущих политических деятелей Украины, а именно публикации, освещающие вопросы пандемии COVID-19, определен уровень негативизма в дискурсе вакцинации. В результате обнаружено, что высокий уровень негативизма (43%) в публикациях Петра Порошенко, также у политика больше негативизма сильной интенсивности; низкий уровень негативизма в публикациях Дениса Шмыгала (7%), в его публикациях меньше негативизма сильной интенсивности.

Ключевые слова: Telegram, политическая коммуникация, вакцинация, анализ тональности, дискурс.

Abstract. In this article are analyzed Telegram channels of leading Ukrainian politicians, their publications concerning the COVID-19 pandemic, and the level of negativity in the vaccination discourse. As a result, it was found that the highest level of negativism (4.3%) in Petro Poroshenko's publications, as well as the greatest negativism of strong intensity; the lowest level of negativism in the publications of Denis Shmygal (7%), in his posts - the least negativism of strong intensity.

Key words: Telegram, political communication, vaccination, tonality analysis, discourse.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Рябчун М. А. Інформаційні Telegram-канали, як нова медіаплатформа для ЗМІ. URL: <https://nauka-online.com/ua/publications/ekonomika/2018/12/informatsijni-telegram-kanali-yak-nova-media-platforma-dlya-zmi/>. (дата звернення – 25.09.2021 р.)
2. Тонких І. Ю. Види мультимедійного контенту у журналістських телеграмканалах. URL: https://zp.edu.ua/uploads/dept_s&r/2021/conf/2.3/Zbirka.pdf#page=139. (дата звернення – 25.09.2021 р.)
3. Plakhta D. Telegram as a tool for political influence and manipulation. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/collections/index.php/teleradio/article/view/2955>. (дата звернення – 25.09.2021 р.)
4. Від «корони» до Шарія: аналіз найпопулярніших українських Телеграм-каналів (уточнено). URL: <https://imi.org.ua/monitorings/vid-korony-do-shariya-analiz-najpopulyarnishyh-ukrayinskyh-telegram-kanaliv-i41267>. (дата звернення – 25.09.2021 р.)
5. По той бік екрана: аналіз медіаспоживання та дезінформації в українському інформаційному середовищі. URL: <https://detector.media/infospace/article/188114/2021-05-18-po-toy-bik-ekrana-analiz>

mediaspozhyvannya-ta-dezinformatsii-v-ukrainskomu-informatsiynomu-seredovyschi/. (дата звернення – 23.09.2021 р.)

6. Як регіональні телеграм-канали Одеси та Харкова пишуть про вакцинацію. URL: <https://idpo.org.ua/analytics/4067-yak-regionalni-telegram-kanali-odesi-ta-xarkova-pishut-pro-vaktsinaciyu.html>.

7. Zelenskiy / Official. *Telegram*. URL: https://t.me/V_Zelenskiy_official (дата звернення – 28.09.2021 р.)

8. Денис Шмигаль Прем'єр-міністр України. *Telegram*. URL: https://t.me/Denys_Smyhal. (дата звернення – 28.09.2021 р.)

9. Петро Порошенко. *Telegram*. URL: <https://t.me/PresidentPoroshenko>. (дата звернення – 28.09.2021 р.)

10. Volodymyr Groysman. *Telegram*. URL: <https://t.me/VolodymyrGroysman>. (дата звернення – 28.09.2021 р.)

11. Денис Шмигаль Прем'єр-міністр України. *Telegram*. URL: https://t.me/Denys_Smyhal/753 (дата звернення – 28.09.2021 р.)

12. Володимир Гройсман. *Telegram*. URL: <https://t.me/VolodymyrGroysman/173> (дата звернення – 28.09.2021 р.)

13. Петро Порошенко. *Telegram*. URL: <https://t.me/PresidentPoroshenko/2444> (дата звернення – 28.09.2021 р.)

14. Volodymyr Groysman. *Telegram*. URL: <https://t.me/VolodymyrGroysman/174> (дата звернення – 28.09.2021 р.)

15. Петро Порошенко. *Telegram*. URL: <https://t.me/PresidentPoroshenko/1563> (дата звернення – 28.09.2021 р.)

16. Петро Порошенко. *Telegram*. URL: <https://t.me/PresidentPoroshenko/1751> (дата звернення – 28.09.2021 р.)

17. Volodymyr Groysman. *Telegram*. URL: <https://t.me/VolodymyrGroysman/143> (дата звернення – 28.09.2021 р.)

18. Volodymyr Groysman. *Telegram*. URL: <https://t.me/VolodymyrGroysman/167> (дата звернення – 28.09.2021 р.)

19. Денис Шмигаль Прем'єр-міністр України. *Telegram*. URL: https://t.me/Denys_Smyhal/753 (дата звернення – 28.09.2021 р.)

20. Денис Шмигаль Прем'єр-міністр України. *Telegram*. URL: https://t.me/Denys_Smyhal/961 (дата звернення – 28.09.2021 р.)

УДК 316.774:004.738.5]:316.658-026.39

СУЧАСНІ МЕДІА МАНІПУЛЯЦІЇ

І. О. Мартиненко

Анотація. У даному дослідженні подана інформація про сучасні медіа маніпуляції, засоби та методи, які використовують ЗМК для маніпулювання аудиторією, роль критичного мислення в житті людини. В основі роботи лежать методи конвент-аналізу, спостереження та структурно-системного підходу до літературної та джерельної бази роботи. Дане дослідження покликане показати та пояснити сутність маніпуляцій та принцип їх роботи.

Ключові слова: ЗМІ, медіа, маніпуляція, фейк, критичне мислення.

Кожна епоха створює нові засоби комунікації, які найбільш ефективно задовольняють потреби та інтереси людей. Саме тому однією з основних складових комунікаційного середовища у сучасному світі є медіа. Під медіа автор розуміє соціальні інститути, які професійно займаються збором, обробкою та поширенням масової інформації з метою впливу на свої цільові аудиторії, формування в них спроектованого сприйняття світу та розуміння поточних процесів. На сьогоднішній день більшість функцій засобів друкованої та усної комунікації витісняються сучасними, які втілюються за допомогою мультимедійних інтерактивних медіа, насамперед Інтернету. Інтернет – це безмежний малоконтрольований інформаційний простір, а отже і поле для маніпуляцій. Але це не найгірша сторона проблеми. Цьогорічне дослідження «Детектор медіа» показало, що серед 2000 населення 48 % має низький рівень критичного мислення [1]. Саме тому вони не здатні вчасно розпізнати маніпуляцію та уберегтися від її впливу. Дана стаття покликана показати основні методи і засоби маніпуляцій в сучасних медіа та пояснити, як вони працюють.

Для того, щоб розпізнати маніпуляцію, потрібно для початку з'ясувати сутність цього поняття. Дослідники виділяють два підходи щодо визначення маніпуляцій:

1. Психологічний прихований вплив спрямований спонукати співрозмовника до здійснення цілей, запланованих маніпулятором. Такий вплив вважають кращим за тиск чи насилля, а також він являється проміжною ланкою між варварським та цивілізованим методом психологічного впливу. Цей підхід розглядає маніпуляцію як позитивний соціально-психологічний феномен, що дозволяє перейти від грубих форм насильства до прихованих, витончених психологічних впливів [2].

2. Монологічна форма міжособистісної взаємодії в ході якої відбувається нівелювання цінності іншого. Адресат впливу сприймається як жертва маніпулятора, а сам процес маніпуляції розглядається як негативне явище міжособистісної взаємодії, що здійснює руйнівний вплив на особистість та її психологічну структуру [2].

Прибічники першого підходу вважають, що маніпуляцією можна назвати будь-яку міжособистісну дію, мета якої заздалегідь не оголошується. Таким чином, будь-яка дія, за допомогою якої ми приховано намагаємося підвести партнера до потрібної нам мети, є маніпулятивною [2, с. 60]. Д. Устинов говорить, що маніпуляція – це прихована психологічна дія на партнера по спілкуванню з метою добитися від нього вигідної поведінки, і наголошує, що ключовим є слово «прихована», оскільки при маніпуляції зовнішнє значення слів або поведінки людини не співпадає із внутрішнім [3].

Прибічники другого підходу, зокрема С. Таранов зазначає, що синонімами до поняття «маніпуляція» є «інтрига», «хитрість». Вчені ставляться до маніпуляції як до аморального явища, спрямованого на отримання влади, здійснення психологічного впливу над жертвою маніпуляції.

В свою чергу у великому психологічному словникові Б. Мещрякова, В. Зінченко наводять такі визначення терміну «маніпуляція»:

1. Ручна операція, ручна дія, демонстрація фокуса, що оснований на спритності рук.
2. Махінація, обман, шахрайство.

3. Комунікативний вплив, який призводить до актуалізації у об'єкта впливу певних мотиваційних станів (а разом з тим, почуттів, атит'юдів, стереотипів), що спонукають його до поведінки, бажаному (вигідному) для суб'єкта впливу, при цьому не передбачається, що він обов'язково має бути не вигідним для суб'єкта впливу [4, с. 14].

Широкого поширення за рамки психології проблеми маніпуляцій свідомістю набули через демонстрації фокусів, картярських ігор, у яких цінується майстерність у проведенні відволікаючих прийомів, приховуванні істинних дій та намірів, введення в оману чи створення ілюзії. Основні психологічні ефекти створюються на основі управління увагою (відволікання, переміщення, зосередження), широкого використання психологічних установок, стереотипів, ілюзій сприйняття. В подальшому, всі ці елементи знайдуть своє відображення у міжособистісній маніпуляції. Під об'єктами маніпуляцій будуть розумітися не предмети, а люди, при цьому самі дії будуть виконуватися не руками, а за допомогою засобів [5, с. 47].

В свою чергу засобами маніпуляцій в медіа можна назвати будь-які інформаційні акції або інформаційні продукти, що застосовуються комунікантами для впливу на аудиторію. При цьому не має великого значення, чи це робиться усно чи з використання певної знакової системи. Головне, щоб засіб мав міцне підґрунтя. Таким «фундаментом» може стати стале уявлення про щось чи когось або система загальнолюдських цінностей.

Виходячи з вищесказаного маємо наступні засоби впливу:

1. Інформування – є надзвичайно поширеним засобом соціального впливу і може здійснюватися декількома способами: надання інформації про значимі елементи дійсності та взаємозбагачення банку інформації; доповнення інформації про вже відомі, але не достатні для реалізації поставлених завдань, елементи дійсності; надання повідомлень, що не несуть ніякої об'єктивно нової інформації, проте, впливають на «змістове поле» адресатів [6, с. 10].

2. Стереотипізація полягає в орієнтації суб'єктів сприйняття на схематизовані, традиційні для ситуації, що постала, дії, реагування за усталеними зразками, що не потребують пошуку додаткової інформації, логічної аргументації та внутрішньої мотивації, зводячи процес сприймання до алгоритмічно заданого [6, с. 10].

3. Міфологізація – один з найдавніших форм регулювання соціальних взаємовідносин, що полягає в актуалізації суб'єктивної гармонійної, несуперечливої картини світу, системи причинно-наслідкової орієнтації та творчому переосмисленні усього сутнього. Міф є багат шаровим повідомленням, яке несе в собі безсумнівну інформацію про значущі і цінні для людини явища, заряджений позитивними емоціями, дає змогу просто і ясно побачити соціально-політичну ситуацію, виводить свідомість з буденного рівня на вищий рівень буттєвих цінностей [6, с. 227].

4. Імідування – також є засобом впливу. Якщо при формуванні стереотипів реальність спрощується, то при формуванні іміджу вона практично конструюється, тобто розробляються і пропагуються по каналах масової комунікації такий образ, що може зробити максимально позитивний вплив на сприйняття масової аудиторії. При цьому найголовніша увага приділяється психологічному аналізу очікувань аудиторії, а також аналізу цінностей тієї частини населення, на яку розрахований вплив. Головна функція іміджу полягає у навіюванні масовій аудиторії ідеального образу суб'єкта певної діяльності [6].

5. Зараження – це особливий спосіб впливу, який певним чином інтегрує великі маси людей. Зараження можна визначити як несвідому, мимовільну схильність індивіда визначеним психічним станам. [8, с. 109]. Воно здійснюється не через пасивне споглядання і усвідомлене прийняття зовні очевидних зразків поведінки, а через передачу психічного настрою, який має великий емоційний заряд.

6. Наслідування – це соціально-зумовлений процес, що полягає у прийнятті суб'єктом рішень оптимізованих, пристосованих чи змінених відповідно до вже здійснених дій інших, що спрощує взаємостосунки суб'єкта з суспільним середовищем та координує його прийняття певних соціальних зразків, норм, правил [9].

Назвавши засоби маніпулятивного впливу, потрібно згадати і про методи. Адже без знання методики засіб втрачає свою ефективність. Аналіз дослідницької праці В. Різуна «Теорія масової комунікації» показав, що основними методами маніпулювання в медіа є:

1. Метод «буденна розповідь». Він використовується для того, щоб людина під час повсякденних розповідей адаптувалася до негативного повідомлення. Наприклад, телеведуча протягом певного часу із рівним голосом та спокійним виразом обличчя, розповідає про найтяжчі злочини. Через певний проміжок часу люди перестають реагувати на те що трапляється в суспільстві, тому що настає ефект звикання [9].

2. Голодування – це досить ефективний метод психологічного тиску на владу. Здіймається великий галас в ЗМІ, звучать обвинувачення у нелюдському режимі, що привертає неабияку увагу закордонних медіа. Тому влада у будь-якому випадку повинна реагувати на створену ситуацію [9].

3. Метод «наклеювання ярликів». Цей метод складається прив'язування певних властивостей, ознак, характеристик без додаткової аргументації [9].

4. Ефект бумеранга. Цей метод досить часто використовують під час передвиборчих кампаній. Організуючи тотальне цькування свого опонента, вони «забивають» його до такого ступеня, що в кінцевому результаті він починає викликати жалість і симпатію в широкої аудиторії [9].

5. Метод «промивання мізків». Один із досить поширених методів в масовій комунікації. Він спрямований переконати та прищепити нові ідеї шляхом зміни ідейно-концептуальної системи свідомості. Його мета полягає в переформатуванні та формуванні нових знань, понять, уявлень [9].

6. Метод «забовтування». Його використовують тоді, коли потрібно зменшити актуальність певної теми чи викликати негативну реакцію до неї. Також цей метод використовують для створення «інформаційного шуму», тобто, коли серед усіх повідомлень приховується якась проблема чи важлива подія [9].

7. Ефект присутності – містить ряд елементів які повинні імітувати реальність. Цей прийом використовують при фабрикації заднім числом зйомки «репортажу з місць боїв» і у кримінальній хроніці. Відеооператори та монтажери вдаються до різноманітних маніпуляцій, щоб створити ілюзію «бойової обстановки» [9].

8. Метод переконання. Один із ключових прийомів впливу на аудиторію. Метою якого є переконати у тих чи інших проголошених різними засобами пропаганди цінностях, нормах та зразках поведінки. Зазвичай, використовуються «пишні, загальні фрази», які мають загальноприйнятне змістове «наповнення» і застосування яких саме по собі переконує [9, с. 175].

Не дивлячись на велику кількість праць, присвячених маніпуляціям в медіа, ця тема потребує додаткового дослідження з урахуванням специфічних реалій сьогодення. Однією з таких є блогінг. Що спільного між блогерами та маніпуляціями? Блогери не обтяжені стандартами та Кодексом журналістської етики, а отже мають більше можливостей для маніпуляцій. Найгірше те, що основна їх аудиторія – діти та молоді люди, які не просто не мають критичного мислення, а й не сформували ще чіткої життєвої позиції. Простіше кажучи – ідеальні жертви для маніпуляцій.

Постправда також є одним із найпоширеніших явищ у сучасних медіа. ЗМІ часто використовують емоційну складову для відволікання уваги аудиторії від реальних фактів. Це робиться для того, щоб штучно сформувати певну громадську думку.

Але маніпулювати інформацією можуть не лише люди. У час розвитку технологій прогресує і штучний інтелект. У таких маніпуляцій навіть є назва – «глибинні фейки». По суті це форма штучного інтелекту, результат машинного навчання. Така технологія може сильно похитнути світову політику та економіку, адже завдяки штучно створеним відео можна серйозно підірвати репутацію будь-якого політичного кандидата, власника корпорації чи компанії, «змусивши» його говорити чи навіть робити речі, які ніколи не відбувалися в реальному житті.

Проблема сучасності полягає в тому, що можливість для створення власного медіа зараз є у кожного, а можливість отримання потрібних для цього знань – ні. В результаті, ми маємо низку неякісних, непрофесійних ЗМК, які паразитують на тлі українського медіапростору, поширюючи маніпуляції.

Повертаючись до слів на початку, варто зазначити, що заходи з підвищення медіаграмотності населення критично необхідні для покращення маніпулятивної обстановки в інформаційному просторі України. Адже тоді неякісні ЗМК будуть втрачати важелі впливу на аудиторію.

На думку автора, навіть така стратегія не гарантує повного зникнення явища маніпуляцій. З кожним днем вони мутують та все більше стають автономними. Адже априорі маніпуляція зв'язана не з ЗМК, а з інформацією. Якщо у людей забрати газети, радіо, телебачення та Інтернет, у них все одно залишиться певна інформація. Важливим моментом тут є і те, що люди за своїми первісними інстинктами не можуть без лідера. Успішний автор автоматично стає лідером громадської думки, а отже перетворюється на ЗМК з необмеженим впливом.

На основі дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Доки буде існувати інформація, – будуть жити і маніпуляції. Адже лідер громадської думки, який володіє певною інформацією, не маючи при цьому конкуренції альтернативних джерел, може подавати її вигідним для себе чином або ж взагалі заново генерувати, породжуючи маніпуляцію.

2. Доступність створення власного ЗМК більше шкодить інформаційному простору, аніж розвиває його. Адже таким чином з'являються неякісні інформаційні продукти або ж цілі видання, які своєю діяльністю негативно змінюють медіа поле, забруднюючи його маніпуляціями.

3. Заходи з медіаграмотності необхідні не лише для аудиторії, але й для держави в цілому. Адже інформаційне становище прямо впливає на державну безпеку. Якщо громадяни будуть підготовлені до протистояння маніпуляціям, владі буде легше вести інформаційну війну.

4. Розвиток технологій несе пряму загрозу створення нових засобів та методів маніпуляцій. Якщо людина не навчиться контролювати штучний інтелект, вона втратить контроль над медіапростором. Це може призвести до хаосу.

Сьогодні через нашу свідомість щохвилини проходить величезний обсяг інформації, і не завжди ми здатні її фільтрувати. Саме тому розуміння суті маніпуляцій та вміння вчасно розпізнати їх дуже важливе для кожної сучасної людини. Адже свідоме споживання інформації та високий рівень критичного мислення – це шлях до здорового медіапростору.

Аннотация. В данном исследовании представлена информация о современных медиа манипуляциях, средствах и методах, которые используют СМК для манипулирования аудиторией, роль критического мышления в жизни человека. В основе работы лежат методы контент-анализа, наблюдения и структурно-системного подхода к литературной и источниковой базе работы. Данное исследование призвано показать и объяснить сущность манипуляций и принцип их работы.

Ключевые слова: СМИ, медиа, манипуляция, фейк, критическое мышление.

Abstract. This study provides information about modern media manipulations, tools and methods used by mass media to manipulate the audience, the role of critical thinking in human life. The work is based on methods of content analysis, observation and structural-system approach to the literary basis and sources. This study is created to show and explain the essence of manipulations and the principle of their operation.

Key words: mass media, media, manipulation, fake, critical thinking.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Презентація результатів дослідження «Індекс медіа грамотності української аудиторії. Youtube. URL: www.youtube.com/watch?v=WSBUEmng_NI. (дата звернення: 06. 10. 2021).
2. Сидоренко Е. В. Тренинг влияния и противостояния влиянию. СПб.: Речь, 2007. 265 с.
3. Устинов Д. Манипуляции в общении. Разумный мир. 2001. № 6. С. 21–28.
4. Левицька І. М. Маніпуляція у міжособистісній взаємодії: поняття та зміст. Вісник Національного університету оборони України: Питання психології. 2014. № 6(43). С. 212–216.
5. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы, защита. Москва: ЧеРо, Изд-во МГУ, 1997. 334 с.
6. Егорова-Гантман Е., Плешаков К. Политическая реклама. Москва, 1999. 240 с.
7. Глазунова С. М. Соціально-психологічний механізм впливу рекламних політичних міфів на мотиваційну сферу виборця. Наукові студії з соціальної та політичної психології: зб. статей. Київ, 2003. Вип. 7(10). С. 224–237.
8. Корнєв М. Н., Коваленко А. Б. Соціальна психологія. Київ, 1995. 304 с.
9. Різун В. В. Теорія масової комунікації: підручник для студентів галузі 0303 «Журналістика та інформація». Київ: Видавничий центр «Просвіта», 2008. 240 с.
10. J. Donovan The Lifecycle of Media Manipulation. Datajournalism. URL: datajournalism.com/read/handbook/verification-3/investigating-disinformation-and-media-manipulation/the-lifecycle-of-media-manipulation. (дата звернення: 06. 10. 2021).
11. N. Fitzpatrick Media Manipulation 2.0: The Impact of Social Media on News, Competition, and Accuracy. In: Athens Journal of Mass Media and Communications, 2018. № 4. P. 46–59.

УДК 81'276.6:355

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЛЕКСИКИ ТА ПІДХОДИ ДО ЇЇ ВИВЧЕННЯ

П. П. Мельник, М. М. Юрковська

Анотація. Аналіз вибірки та огляд теоретичного матеріалу з обраного наукового питання показав, що зазначена лексична система визначається чималим науковим та лексикографічним доробком. В той самий час розмаїття існуючих досліджень потребують систематизації в окремих питаннях, зокрема в уточненні поняття «військова лексика». Відтак стаття висвітлює запропоновані вченими дефініції поняття «військова лексика», розглядає що таке військовий термін та кратко подає класифікацію військових термінів, визначає та класифікує емоційно-забарвлену військову лексику.

Ключові слова: військова лексика, військовий термін

Одним із глобальних викликів, перед якими повстає сучасне людство, це військові конфлікти у гарячих точках по всьому світі. Важливим є усвідомлення необхідності правдиво і адекватно висвітлювати такі події, адже нерідко мова, за допомогою якої

описуються та аналізуються мілітаризовані події, стає маніпулятивним інструментом в руках політиків, засобів масової інформації, військових експертів, істориків, письменників тощо. Відбір лексичних одиниць із специфічною конотацією будуть визначати прагматику висловлювання. Відтак дослідження військової лексики потрапляє у коло важливих питань лінгвістичної науки і визначає актуальність цього дослідження, метою якого є розглянути поняття військової лексики та підходи до її вивчення.

Вітчизняні мовознавчі студії з питань дослідження військової лексики представлені науковими розвідками таких вчених як Д. В. Василенко (2008), Ю. А. Зацний (2013), В. В. Балабін (2002), С. М. Єнікєєва (2006). Серед зарубіжних досліджень на увагу заслуговують праці Р. Dickson (2008), С. Fries (1947), В. Н. Шевчука (1985), Л. Л. Нелюбіна (1989), Г. А. Пасічника (1996), Г. М. Стрелковського (1979).

Огляд теоретичних джерел дозволяє зробити наступні висновки. Військова лексика є складною системою, яка включає в собі поняття пов'язані як з побутом військових, так і з їхніми безпосередніми завданнями на службі. Окрім того, військова лексика тісно переплітається з повсякденною мовою, військові лексичні одиниці все частіше з'являються у вокабулярі мовця, а тому систематизація, класифікація та дослідження процесів утворення та розповсюдження є доцільним та необхідним.

Поняття «військова субстандартна лексика» об'єднує різні соціально-функціональні класи слів, що використовуються у військовій мові в неформальному спілкуванні, а саме- жаргонізми, сленгізми та сленгові фразеологічні вирази.

Л. Л. Нелюбін, розглядаючи англomовну військову лексику з точки зору військового перекладу, класифікує військову лексику на три основні групи: військову термінологію, військово технічну термінологію та емоційно-забарвлену військову лексику [1, с. 13]. Окрім того, досліджуючи військові документи, автор підтверджує наявність спеціальної військової фразеології – змінно-стійких та стійких словосполучень, які використовуються лише у сфері мовного спілкування на військову тематику [1, с. 116–117].

А. Т. Аксенов, розглядаючи «військовий словник» як слова та словосполучення, що є засобом позначення військових понять, виділяє в ньому наступні основні характерні складові: військову термінологію, неофіційні еквіваленти військових термінів та військовий арготизм. Він вважає, що лексичні одиниці військової спрямованості не відтворюють суб'єктивної оцінки об'єкта мови, а їх використання зумовлене офіційною військовою літературою [2, с. 4–5]. В основному військові фразеологічні вирази використовуються в усному мовленні військових і утворюють різні соціально-функціональні класи слів, які за своїми функціональними характеристиками складаються з неоднорідних лексичних одиниць. З точки зору лінгвокраїнознавства, військова лексика – це сукупність усіх елементів сфери військової комунікації, що відображає вплив культурних, історичних, територіальних, вузькоспеціалізованих та інших екстралінгвістичних факторів, знаходячи їх словесний вияв у конкретних виразах [3, с. 12]. Таким чином, існує кілька поглядів з цього приводу щодо визначення поняття «військова лексика». Але головне, що потрібно розуміти, – це те, що військова лексика – це своєрідний словниковий запас, і вона певним чином відображає вплив зовнішніх та внутрішніх факторів, які необхідно враховувати при перекладі.

Дослідження військової лексики у синхронії та діяхронії дало можливість вченим розподілити її на такі основні групи як:

- військова термінологія, що позначає поняття «безпосередньо пов'язані з військовою справою, збройними силами, методами збройної боротьби тощо»;
- військово-технічна термінологія, що позначає поняття «безпосередньо пов'язані з військовою справою, збройними силами, методами збройної боротьби тощо»;
- емоційно-забарвлена військова лексика, представлена словами та сполученнями, які часто використовуються переважно у військовій розмовній мові і фактично є стилістично синонімами відповідних військових термінів [3, с. 13].

Військова термінологія є складовою частиною військової лексики, відтак потребує тут детального розгляду. Військова та супутня їй термінологія є основою спільних військових дій та взаєморозуміння. Систематизована військова термінологія дає змогу організовувати та проводити спільні операції, чітко сформульовувати команди.

О. М. Малишева під військовим терміном розуміє лексичну одиницю, яка виконує функцію висування певного військового референта у сфері офіційного військового спілкування [4, с. 8]. М. Н. Лату, аналізуючи лексичний склад мови військовослужбовців, виділяє особливу військову лексику, яка охоплює військову термінологію, військово-командні, військово-обрядові одиниці. Військова термінологія включає вузькі, належні військові терміни, термінологічні одиниці, загальні терміни, терміни та жаргонізми [4, с. 15]. Р. Х. Салімова у військовій лексиці розрізняє термінологічну спеціальну лексику та професійну загальнолюдську лексику, яка є особливою мовною сферою, обмеженою рамками будь-якої професії, знаходиться між термінологічною лексикою та літературною загальновживаною лексикою [5, с. 85]. Н. Д. Фоміна в свою чергу вважає військову лексику особливим шаром лексичної системи і розрізняє військові терміни та військово-побутову лексику. Військові терміни – це слова або словосполучення, що відповідають поняттям військової справи. Військово-побутова лексика – це перехідне явище між військовою термінологією та загальновживаною лексикою. Усі автори відзначили певні характеристики військового терміну та військової термінології для наших подальших досліджень. Л. А. Пекарська визначає, що військова термінологія має наступні особливості:

- 1) багаторівнева організація, які описують різні аспекти;
- 2) використання термінів інших терміносистем – наукових і технічних галузей;
- 3) регламентованість більшої частини термінів;
- 4) відсутність емоційно-експресивних відтінків [5, с. 95].

Проте найбільш фундаментальні підходи до вивчення цих понять були запропоновані Л. Л. Нелюбіним та В. Н. Шевчуком. Розглянемо їх концепції більш детально. В. Н. Шевчук визначає поняття військового терміну з позицій перекладу. Він вважає, що переважній більшості військових текстів притаманна велика насиченість військовими термінами, які, в свою чергу, належать до військової підмови. Автор розглядає погляди відомих лінгвістів на природу та характер термінології. За словами В. Н. Шевчука, Дж. Вандрієс прирівнює терміни до жаргонізмів, Г. Г. Єгбрехт ототожнює термін з поняттям. Т. Сейворі різко контрастує з загальновживаними словами, Ф. Бруно та О. Есперсен трактують терміни як семантично цілком нейтральні знаки. Головне в терміні, на думку В. Н. Шевчука, – це його здатність логічно, точно визначати об'єкти, явища, якість, відносини, процеси у певній спеціальній галузі виробництва, науки, техніки, військової справи, суспільного життя. Він погоджується з А. А. Реформаторським, що термін має бути абстрактним, однозначним, невиразним, міжнародним, логічним та систематичним. Проте в англійській мові, на думку В. Н. Шевчука, існує велика кількість термінів з кількома значеннями. Терміни позбавлені виразності, оскільки позначають поняття, які не обтяжені емоційними конотаціями. Кожна лексична одиниця, що переходить у термінологічну систему, втрачає попереднє емоційне забарвлення в результаті зміни значення і стає стилістично нейтральною. Лише певний діапазон нерегламентованої термінології, включаючи неофіційні еквіваленти військових термінів, зберігає яскраво виражене виразне забарвлення; а регульована термінологія є абсолютно нейтральною. Отже, під терміном автор розуміє слово чи словосполучення, віднесене до певного поняття в системі уявлень про певну галузь науки і техніки [6, с. 11–13]. Відповідно, військовий термін визначається як стійка одиниця синтетичної або аналітичної номінації, яка приєднана до відповідного поняття в системі понять певної галузі військової науки та обмежена спеціальною сферою використання у значенні, що суворо регламентується його визначенням [6, с. 8–9].

Варто зазначити, що характерною рисою військової лексики є наявність емоційно-забарвлених евфемістичних слів та словосполучень, які ґрунтуються на семантичному поєднанні в одному контексті різних значень одного слова чи різних слів (словосполучень),

однакових або подібних за звучанням [7, с. 21]. До емоційно-забарвлених одиниць військової лексики можна віднести військовий сленг, жаргонізми, арготизми.

Військовий сленг охоплює майже всі сфери військової життя. Практично всі терміни, види майна, озброєння, військової техніки та будь-які інші речі мають свої назви як в літературному, так і в неформальному мовою. Це викликано необхідністю мати прості назви для предметів і подій в особистому житті і професійній діяльності військовослужбовців. Крім того, на думку Д. Говарда [8, с. 188], військовий сленг сприяє зближенню військовослужбовців, традиційно відбуваються з різних соціальних верств. Сам термін «сленг» не має загальновизнаного значення, що часто ускладнює дослідження в цій області. Відомий американський лінгвіст Чарльз Фріз в 1940-х роках зазначав: «Термін “сленг” настільки поширився в своєму значенні і застосовується до такої великої кількості різних понять, що надзвичайно важко провести роздільну лінію між тим, що є сленгом і що їм не є» [9, с. 52]. В даний час ситуація з визначенням військового сленгу не змінилася. Військовий сленг можна класифікувати за категоріями і тематичними групами, що сприяє його вивчення як в дослідних, так і в освітніх цілях. Ряд лінгвістів запропонували різні класифікації. І. В. Белова і Ю. Ю. Павлова ділять англійський військовий сленг на групи, які відображають різні аспекти і об'єкти життя військовослужбовців:

- відносини між людьми;
- фізична активність;
- відбій і вільний час;
- люди і навколишній світ.

Вельми детальна тематична класифікація військового сленгу, розглянута В. П. Коровушкіним, запропонована в дослідженні С. В. Лазаревича і виглядає наступним чином:

- тематичні групи, що відображають професію військового;
- тематичні групи, що відображають військово-побутову сторону життя військовослужбовців;
- тематичні групи сленгізмів, що стосуються як професійних, так і побутових аспектів життя військовослужбовців.

Військова лексика відіграє важливу роль у формуванні сучасної англійської мови та є складною системою, складові якої розвиваються окремо та впливають на розвиток одна одної. Розглянувши детально поняття «військова лексика» ми дійшли висновку, що військова термінологія, як одна з найбільших складових військової лексики визначає поняття, безпосередньо пов'язані з військовою справою та несе найбільше смислове навантаження. Також виявлено, що військова термінологія представлена сукупністю військових термінів. Військові терміни, в свою чергу, визначені, як лексичні одиниці на позначення загальновійськового або військово-спеціального поняття. Емоційно-забарвлена військова лексика складається зі слів та фраз, які вживаються у побуті військовослужбовців та може використовуватися для художнього зображення певних військових дій або назв об'єктів та предметів, що є у використанні військовослужбовців.

Аннотация. Анализ выборки и обзор теоретического материала по выбранному научному вопросу показал, что указанная лексическая система определяется большим научным и лексикографическим наработкам. В то же время разнообразие существующих исследований требуют систематизации в отдельных вопросах, в частности в уточнении понятия «военная лексика». Поэтому статья освещает предложенные учеными дефиниции понятия «военная лексика», рассматривает что такое военный термин и кратко подает классификацию военных терминов, определяет и классифицирует эмоционально окрашенную лексику.

Ключевые слова: военная лексика, военный термин.

Abstract. The overview of the practical and theoretical material on the selected scientific issue showed that the military lexical system is defined by a large scientific and lexicographical accumulation. At the same time, the variety of existing research requires systematization in certain issues, in particular in clarifying the concept of “military vocabulary”. Therefore, the article highlights the definitions of the concept of “military vocabulary” proposed by

scientists, considers what a military term is and briefly presents the classification of military terms, as well as defines and classifies the emotionally colored vocabulary.

Key words: military vocabulary, military term.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Нелюбин Л. Л. Военный перевод и его особенности : учебник военного перевода (общий курс). М. : Воениздат, 1981. 379 с.
2. Аксенов А. Т. К вопросу о взаимодействии между английской военной терминологией и общенародной лексикой : автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 1954. 17 с.
3. Василенко Д. В. Словообразовательные процессы в сфере военной лексики. *II Міжвузівської конференції молодих учених «Сучасні проблеми та перспективи дослідження романських і германських мов і літератур»*. Донецьк, 2004. 363 с.
4. Лату М. Н. Англоязычная военная терминология в ее историческом развитии: структурно-семантический и когнитивно-фреймовый аспекты : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Ростов н/Д, 2009.
5. Пекарская Л. А. О принципах и методике анализа современной военной терминологии. *Подготовка и использование научно-технических словарей в системе информационного обеспечения*. Москва: Русский язык, 1986. С. 95–96.
6. Шевчук В. Н. Военно-терминологическая система в статике и динамике : автореф. дисс. д-ра филол. наук. М., 1985. 43 с.
7. Аристов Н. Б. Военно-морские силы США и Великобритании. М. : Воениздат, 1997. 202 с.
8. Howard D., 1965. United States Marine Corps Slang. *American Speech*, 3.
9. Fries C., 1947. Usage Levels And Dialect Distribution. *The American College Diction-Ary*. New-York: New American Library.

УДК 81'373.72+81'272

АЛГОРИТМ ВИВЧЕННЯ АНТРОПОМОРФНОГО КОДУ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ: ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ

О. Міщенко, Ж. Краснобаєва-Чорна

Анотація. Антропоморфний код культури (АКК) позиціоновано як базовий культурний код. Схарактеризовано кваліфікаційні ознаки АКК у сучасній лінгвістиці. Опис специфіки АКК у фразеології здійснено за допомогою методу тематичних полів. За такого підходу фразеосемантичне поле корелює з певним кодом культури (антропоморфним), а фразеосемантична група – з субкодом культури. Опрацьовано алгоритм вивчення АКК в українській фразеології з проєктуванням на лінгвістичну базу даних: 1) виокремлення показників антропоморфного коду культури у джерельній базі; 2) членування на субкоди з оперттям на ідеографічну класифікацію показників АКК; 3) наповнення ілюстративним матеріалом фразеосемантичних груп; 4) укладання проєктної таблиці для лінгвістичної бази даних аналізованого коду культури. Проєктна таблиця становить інфологічний етап укладання лінгвістичної бази даних

Ключові слова: антропоморфний код культури, лінгвістична база даних, проєктна таблиця, субкод культури, фразеологічна одиниця.

Антропоморфний код культури належить до базових культурних кодів (соматичний, просторовий, часовий, предметний, біоморфний, духовний тощо) та бере участь у структуруванні й оцінюванні людини [Гарбера 2019; Савченко 2013; Селіванова 2004]. Основними ознаками антропоморфного коду культури вважаємо: складність, оскільки людина – це багатогранна субстанція, центр Всесвіту, і відображення концепту *людина* у фразеології охоплює її базовий шар; б) тісний зв'язок із соматичним кодом культури, оскільки репрезентує матеріальну (тілесну) форму людини; в) ієрархічна структура з системою субкодів різних рівнів [Міщенко 2021].

Актуальність статті мотивована необхідністю вивчення антропоморфного коду культури в українській фразеології з використанням прикладних методик дослідження.

Мета статті – опрацювати алгоритм вивчення антропоморфного коду культури в українській фразеології з проєктуванням на лінгвістичну базу даних.

Опис специфіки антропоморфного коду культури у фразеології здійснено за допомогою *методу тематичних полів*, тобто через фразеосемантичні поля та фразеосемантичні групи, де *фразеосемантичним полем* постає сукупність фразеосемантичних груп, об'єднаних однією архісемою (гіперсемою), що наявна у фраземному значенні всіх членів групи та відображає їхні спільні категорійні властивості й ознаки, *фразеосемантичною групою* – сукупність фразеологічних одиниць (ФО), об'єднаних диференційною семою (гіпосемою), за якою розрізняють предмети й явища того самого класу і яка пов'язує їх опозитивними відношеннями схожості або протиставлення) [Краснобаєва-Чорна 2018]. За такого підходу фразеосемантичне поле корелює з певним кодом культури (у нашому випадку – з антропоморфним), а фразеосемантична група – з субкодом культури.

Джерельна база дослідження становить 171 ФО з компонентом-назва людини в українській мові, дібраних шляхом суцільного обстеження з академічного словника фразеологізмів української мови та 171 мікроконтекст їхнього вживання.

Алгоритм вивчення антропоморфного коду культури в українській фразеології передбачає послідовну реалізацію чотирьох кроків.

Крок 1. Виокремлення показників антропоморфного коду культури у джерельній базі студіювання: Арап, Аристократ, Баба¹, Батьки, Батько, Бондар, Брат, Бувалець, Вдівець (удівець), Вдова (удова), Віходець, Відьма, Волóдар, Ворог, Геній, Глухий, Голландець, Господар, Дитина, Дитя, Дівер, Дівка, Дівчина, Дід, Діти¹, Донечка, Доня, Дурак, Дурень, Дурник, Живий, Жилець, Жнець, Зівака, Кат, Каторжний, Козак, Компанія, Товариство, Король, Лéдар, Ледащо, Лицар, Лукавий, Люди, Людина, Лялечка, Маг, Майстер, Малий, Мати¹, Мертвий, Мрець, Мудрець, Осóба, Пан, Пані, Пара, Піп, Плем'я, Полохливий, Помагáч, Праведний, Праведник, Прадід, Родич, Сват¹, Сваха, Свекор, Свояк, Святий, Сестра, Син, Сино́к, Сирота, Сліпий, Старий, Староста, Труп, Трус², Хазяїн, Цабé, Цар, Циган, Чарівник=Чародій, Чоловік, Швець.

Крок 2. Членування на субкоди з опертям на ідеографічну класифікацію показників антропоморфного коду культури. У роботі виокремлено:

1) власне-антропоморфний субкод: компанія = товариство, люди, людина, осóба, пара, плем'я;

2) антропоморфно-родинний субкод: баба¹, батьки, батько, брат, вдівець (удівець), вдова (удова), дитина, дитя, дівер, дівка = дівчина, дід, діти¹, донечка = доня = дочка, мати¹, прадід, родич, сват¹, сваха, свекор, свояк, сестра, син, сино́к, сирота, чоловік, «баба + дівер», «баба + дівка», «брат + сестра», «брат+ сват», «дід + прадід», «мама + донечка / доця», «мама + сино́к»;

3) антропоморфно-професійний субкод: бондар, відьма, жнець, маг, майстер, піп, староста, чарівник, чародій, швець, «маг + чародій / чарівник» (фокусник), «швець + жнець»;

4) антропоморфно-національний субкод: арап, голландець, циган;

5) антропоморфно-соціальний субкод: аристократ, бувалець, волóдар, господар, козак, король, пан, пані, помагáч, хазяїн, цабé, цар;

6) антропоморфно-інтелектуальний: геній, дурак, дурень, дурник, мудрець;

7) антропоморфно-фізіологічний субкод: живий, жилець, мертвий, мрець, труп, «живий + мертвий»;

8) антропоморфно-сенсорний субкод: глухий, сліпий;

9) антропоморфно-аксіологічний субкод: ворог, зівака, кат, каторжний, лéдар, ледащо, лицар, лукавий, лялечка, полохливий, праведний, праведник, святий, трус²;

10) антропоморфно -віковий субкод: малий, старий, «малий + старий».

Ідеографічний залишок становить показник *віходець*.

Крок 3. Наповнення ілюстративним матеріалом фразеосемантичних груп.
Розглянемо на прикладі антропоморфно-аксіологічного субкоду.

Антропоморфно-аксіологічний субкод (ААСК) – це сукупність загальних назв людини, що позначають якісні характеристики людини і їх оцінку й апелюють до людських цінностей.

1. Ворог. ‘1. Той, хто перебуває в стані ворожнечі, боротьби з ким-небудь; недруг, супротивник / чого. Принциповий противник чого-небудь. 2. також збірн. Супротивник на війні, у воєнних діях’ [СУМ, 1, с. 739]. ФО:

1) *не взяв ворог (враг)*, жарт. (‘уживається для вираження захоплення, здивування з якого-небудь приводу або незадоволення кимсь, чимсь’).

2. Зівака. зневажл. ‘1. Людина, яка від нічого робити задивляється на кого-, що-небудь’ [СУМ, 3, с. 570]. ФО:

2) *зівак ловити*, зневажл. (‘бути неуважним, роззявкуватим і т. ін. (1)’).

3. Кат. ‘1. Той, хто здійснює смертні вироки або тілесне покарання, бере на тортури. 2. перен. Той, хто тиранить, убиває, мучить; мучитель, недолюдок’ [СУМ, 4, с. 116]. ФО:

3) *кат катом; кат з катів* (‘дуже жорстокий, немилосердний (про людину)’).

4. Каторжний. ‘1. Прикм. до каторга. // у знач. ім. каторжний, ного, чол.; каторжна, ної, жін. Те саме, що каторжник, каторжниця [СУМ, 4, с. 120]’. ФО:

4) *як каторжний*, зі сл. працювати, турбуватися і т. ін. (‘дуже, надмірно, надто багато’).

5. Ледар. ‘Людина, яка не любить працювати; ледачий’ [СУМ, 4, с. 466]. ФО:

5) *ледаря празнувати*, жарт. (‘нічого не робити; байдикувати, гуляти’).

6. Ледащо. зневажл. ‘1. Те саме, що ледар. 2. Людина, яка поводить себе легковажно, безпутно’ [СУМ, 4, с. 467]. ФО:

6) *пуститися в ледащо* (‘почати робити вчинки, що викликають загальний осуд; уникати праці, вести себе безпутно, легковажно’).

7. Лицар. ‘1. іст. Західноєвропейський середньовічний феодал, який належав до військово-дворянського стану // Воїн з важким озброєнням і спорядженням. 2. іст. Вільний козак-запорожець, якому властиві козацька доблесть і воєнне мистецтво. 3. перен. Самовідданий, благородний захисник кого-, чого-небудь. 4. перен., розм. Вихована, підкреслено чемна людина’ [СУМ, 4, с. 499]. ФО:

7) *лицар печального (сумного) образу*, книжн. (‘наївна людина, пустий мрійник, що нагадує відомого літературного персонажа’);

8) *лицар серця*, жарт. (‘об’єкт кохання; коханий чоловік’).

8. Лукавий. ‘1. Здатний на різні хитрощі або жарти // Власт. людині з такою вдачею // Сповнений добродушних хитрощів; грайливий (про очі, погляд і т. ін.). 2. Здатний на нещирість, брехню; єхидний // Який таїть у собі нещирість, брехню, єхидність. 3. Який має злі, ворожі наміри; підступний // Який є результатом підступності. 4. заст. Грішний, нечестивий’ [СУМ, 4, с. 553]. ФО:

9) *лукавий підкусив (напутив, підбив і т. ін.)* (‘хтось зробив хибний, необдуманий або небажаний для когось вчинок’);

10) *від лукавого*, ірон. (‘те, що суперечить певним нормам, канонам і т. ін.; щось не таке як прийнято, як треба’).

9. Лялечка. ‘1. Зменш.-пестл. до лялька 1, 2. // перен. Гарна жінка, схожа на іграшку вбранням і виглядом’ [СУМ, 4, с. 579]. ФО:

11) *як (мов, наче і т. ін.) лялечка* (‘дуже гарний, вродливий (про людину) (1)’);

12) *ні (ані) лялечки* (‘немає жодної людини; абсолютно нікого’);

13) *хоч би тобі лялечка*, жарт.; *хоч би тобі лялечка озвалася* (‘абсолютно нікого немає, жодної людини’).

10. Праведний. ‘1. Який дотримується заповідей, моральних приписів якоїсь релігії; безгрішний // Який узгоджується з релігійними приписами, але суперечить гуманним

принципам // у знач. ім. праведний, ного, чол. Той, хто дотримується заповідей, моральних приписів якоїсь релігії; безгрішний. 2. Справедливий, правильний' [СУМ, 7, с. 500]. ФО:

14) повернути / рідко повертати на путь праведних, заст. ('почати жити відповідно до прийнятих норм поведінки, моралі і т. ін.').

11. Праведник. 'Людина, яка суворо дотримується заповідей, моральних приписів якоїсь релігії // Мешканець біблійного раю // Людина, що не має або не почуває за собою провини' [СУМ, 7, с. 501]. ФО:

15) сном праведника (праведників, праведних і т. ін.), зі сл. спати ('спокійно, міцно, безтурботно').

12. Полохливий. 'Який легко полохається // Який виражає страх, переляк // Проїнятий страхом, переляком / Сповнений занепокоєння, хвилювання і т. ін.; неспокійний, тривожний' [СУМ, 7, с. 99]. ФО:

16) не з полахливих (полахких) ('сміливий, не боязкий').

13. Святий. '1. Пов'язаний з релігією, богом, наділений божественною силою. 2. Який, за християнською релігією, провів життя в служінні богам і якого після смерті церква визнала небесним заступником віруючих // Праведний, непорочний, угодний богам // у знач. ім. святі, тих, мн. (одн. святий, того, чол.; свята, тої, жін.). Люди, які все життя присвятили служінню богам і після смерті визнані церквою небесними заступниками віруючих // у знач. ім. святі, тих, мн. Те саме, що ікони. 3. Стос. до великоддя. 4. перен. Морально чистий, благородний, бездоганний у житті, поведінці тощо // Не винний у чомусь, перед кимсь; безгрішний // у знач. ім. святий, того, чол.; свята, тої, жін. Людина, яка не винна ні в чому, ні перед ким // Чистий, благородний' [СУМ, 9, с. 101].

17) хоч святих винось [із хати] ('неможливо витерпіти, витримати щось');

18) святая (свята, святе) святих, книжн. ('що-небудь найдорожче, найзаповітніше (1); щось неприступне для непосвячених (2); місце, доступне, відкрите для небагатьох (3)').

14. Трус², розм. 'Те саме, що боягуз; страхополох' [СУМ, 10, с. 300]. ФО:

19) труса празнувати, жарт. ('відчувати страх; лякатися, боятися').

Крок 4. Укладання проєктної таблиці для лінгвістичної бази даних аналізованого коду культури. Проєктна таблиця (див. Табл. 1) містить інформацію про показник антропоморфного коду (АКК), фразеологічна одиниця (ФО), стилістична характеристика, різновид субкоду антропоморфного коду, значення фразеологізму, контекст. Зразок проєктної таблиці подано в Табл. 2.

Таблиця 1

Проєктна таблиця антропоморфного коду культури: шаблон

Показник АКК	ФО	Стилістична хар-ка	Субкод	Значення ФО	Контекст

Таблиця 2

Проєктна таблиця антропоморфного коду культури: зразок

Показник АКК	ФО	Стилістична хар-ка	Субкод	Значення ФО	Контекст
Ледар	ледаря празнувати	жарт.	ААСК	нічого не робити; байдикувати, гуляти	– Посиділи з Олькою-сторожихою, пограли в мовчаники, і подалася собі під кожухом ледаря празнувати... (А.Крижанівський)

Нині база даних вважається одним із найпоширеніших способів структурування, формалізації й упорядкування мовних даних, оскільки користувач має швидкий доступ до

необхідної йому інформації, а отже, дістає можливість за допомогою комп'ютера оперативно їх опрацьовувати за різними ознаками і з різною метою. Укладання лінгвістичної бази даних передбачає два етапи – інфологічний і датологічний. Перший етап – це етап вивчення й опису певної предметної галузі, її внутрішньої формалізації. Алгоритм вивчення антропоморфного коду культури в українській фразеології з проєктуванням на лінгвістичну базу даних передбачає послідовну реалізацію чотирьох кроків: 1) виокремлення показників антропоморфного коду культури у джерельній базі; 2) членування на субкоди з оперттям на ідеографічну класифікацію показників АКК; 3) наповнення ілюстративним матеріалом фразеосемантичних груп; 4) укладання проєктної таблиці для лінгвістичної бази даних аналізованого коду культури. Отже, результатом роботи лінгвіста на цьому етапі є концептуальна інформаційна модель предметної галузі (АКК) у вигляді проєктної таблиці.

Перспективу дослідження вбачаємо в реалізації датологічного етапу проєктування лінгвістичної бази даних антропоморфного коду культури в українській фразеології.

Аннотация. Антропоморфный код культуры (АКК) позиционируется как базовый культурный код. Характеризуются квалификационные признаки АКК в современной лингвистике. Описание специфики АКК во фразеологии осуществляется с помощью метода тематических полей. При таком подходе фразеосемантическое поле коррелирует с определенным кодом культуры (антропоморфным), а фразеосемантическая группа – с субкодом культуры. Разработан алгоритм изучения АКК в украинской фразеологии с проектированием на лингвистическую базу данных: 1) выделение показателей антропоморфного кода культуры в иллюстративной базе; 2) членение на субкоды с опорой на идеографическую классификацию показателей АКК; 3) наполнение иллюстративным материалом фразеосемантических групп; 4) составление проектной таблицы для лингвистической базы данных анализируемого кода культуры. Проектная таблица составляет инфологический этап лингвистической базы данных.

Ключевые слова: антропоморфный код культуры, лингвистическая база данных, проектная таблица, субкод культуры, фразеологическая единица.

Abstract. The Anthropomorphic Culture Code (ACC) is positioned as a basic cultural code. The qualification features of the ACC in modern linguistics are characterized. The description of the specifics of the ACC in phraseology is carried out using the method of thematic fields. With this approach, the phraseosemantic field correlates with a certain culture code (anthropomorphic), and the phraseosemantic group – with the culture subcode. The algorithm of studying the ACC in Ukrainian phraseology with the design for the linguistic database has been worked out: 1) the selection of indicators of the anthropomorphic code of culture in the source database; 2) division into subcodes based on the ideographic classification of the ACC indicators; 3) filling phraseosemantic groups with illustrative material; 4) the conclusion of the design table for the linguistic database of the analyzed culture code. The design table represents the infological stage of the conclusion of the linguistic database.

Key words: anthropomorphic culture code, linguistic database, project table, culture subcode, phraseological unit.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гарбера І. Лінгвістична база даних «Концепт людина у фразеології східностепових українських говірок»: структура та функції. *Лінгвістичні студії Linguistic Studies*. 2019. Вип. 37. С. 123–130.
2. Краснобаєва-Чорна Ж.В. Фраземіка та фраземографія в сучасній лінгвопарадигмі : [підручник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів]. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. – 202 с.
3. Міщенко О. До питання про антропоморфний код культури у фразеології: кваліфікаційні та структурні ознаки. *Лінгвокомп'ютерні дослідження : зб. наук. праць*. Вип. 14. Вінниця : ДонНУ ім. Василя Стуса, 2021. С. 51–55.
4. Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти. Сімферополь : Доля, 2013. 600 с.
5. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти). К. Черкаси : Брама, 2004. 276 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. СУМ 1971-1979: Словник української мови : В 11 т. [ред. кол. І. К. Білодід, А. А. Бурячок]. К. : Наук. думка, 1971–1979.
2. СФУМ 2003: Словник фразеологізмів української мови [уклад. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук]. К. : Наукова думка, 2003. 1104 с.

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОЦІННОЇ ЛЕКСИКИ В СУЧАСНОМУ АНГЛІЙСЬКОМОВНОМУ ІНТЕРНЕТ ДИСКУРСІ (на матеріалі відгуків на сучасні бренди одягу)

О. О. Назарчук, О. О. Залужна

Анотація. У статті проаналізовано особливості семантики оцінної лексики англійської мови на матеріалі відгуків сучасних брендів одягу. Емпіричний корпус дослідження складається з 124 одиниць, дібраних методом суцільної вибірки. Аналіз наукової літератури за темою показав, що не існує єдиної класифікації оцінної лексики. Найчастіше мовознавці поділяють оцінку за її знаком на позитивну та негативну, проте оцінна лексика може змінювати свій знак оцінки залежно від контексту. Серед виокремлених мовних одиниць із загальнооцінним значенням переважає негативна оцінка, найпродуктивнішими одиницями якої є: *poor* 'негарний, низької якості', *horrible* 'дуже поганий, неприємний', *useless* 'марний, непотрібний', що загалом складає 54 одиниці. У межах частковооцінного значення більшу продуктивність демонструє лексика на позначення позитивної оцінки: *fabulous* 'приголомшливий', *elegant* 'витончений, привабливий' тощо.

Ключові слова: дискурс, оцінна лексика, оцінка, знак оцінки, відгук.

1. Вступні зауваження

Сучасне мовознавство розвивається в антропоцентричному напрямі, досліджуючи зв'язок мови людини з її емоціями, мисленням та загальними цінностями [1, с. 62]. Тому оцінку, як частину комунікативного простору, слід розглядати через призму лінгвістики, що має перед собою на меті вивчення особливостей структури та семантики та їх емотивну спрямованість.

Актуальність представленої наукової розвідки пов'язана із стрімким розвитком сфери моди, і, в першу чергу, полягає у необхідності проведення більш ґрунтовного вивчення та дослідження лінгвістичних особливостей оцінної лексики як засобу впливу на людину, а також у з'ясуванні функцій семантичних аспектів для сприйняття поданої у відгуках інформації.

Мета дослідження полягає у проведенні аналізу одиниць оцінної лексики в англійській мові на матеріалі відгуків сучасних брендів одягу та виявленні особливостей їхньої семантики.

Об'єктом дослідження є оцінна лексика англійської мови, яка отримує свою реалізацію у відгуках сучасних брендів одягу.

Предметом дослідження виступають семантичні аспекти оцінної лексики в англійській мові.

Матеріалом дослідження слугують 124 одиниці оцінної лексики які були дібрані шляхом суцільної вибірки з англійськомовних відгуків на сучасні бренди одягу в мережі Інтернет, серед яких зокрема ZARA, Louis Vuitton, GUCCI та CHANEL.

2. Теоретичні засади вивчення

Н. Д. Арутюнова стверджує, що «аксіологічні значення представлені в мові двома основними типами: загальнооцінним та частковооцінним» [2]. Перший тип виражає цілісну оцінку й реалізується прикметниками хороший – поганий та їхніми синонімами з різними стилістичними й експресивними відтінками. До частковооцінної групи відносять лексеми, які оцінюють лише один із аспектів об'єкта з певної точки зору. Таким чином, частковооцінне значення поділяють на три групи:

1) сенсорні оцінки (сенсорно-смакові: *pleasant – unpleasant* 'приємний – неприємний'; *tasty – tasteless* 'смачний – без смаку', психологічні: *interesting – boring* 'цікавий – нудний'; *smart – stupid* 'розумний – дурний'; *happy – sad* 'щасливий – сумний');

2) сублімовані (естетичні: *beautiful, pretty – ugly, disgusting* 'гарний, привабливий – потворний, огидний' та етичні: *moral – immoral* 'моральний – аморальний');

3) раціоналістичні (утилітарні: *useful* – *harmful* ‘корисний – шкідливий’; *favorable* – *unfavorable* ‘сприятливий – несприятливий’, нормативні: *healthy* – *sick* ‘здоровий – хворий’; *normal* – *abnormal* ‘нормальний – аномальний’, телеологічні: *effective* – *ineffective* ‘ефективний – неефективний’; *successful* – *unsuccessful* ‘успішний – невдалий’). Їхній детальний поділ висвітлено у роботі Н. Д. Арутюнової [2, с. 75].

Окрім вищезазначеної класифікації також вирізняють позитивне (мейоративне, меліоративне), негативне (пейоративне, інвективне) та нейтральне оцінне значення [3].

Мовній оцінці притаманна специфічна структура, головними компонентами якої є суб’єкт, об’єкт оцінки, оцінний предикат, шкала оцінок, аспект оцінки та її підстава. Об’єктом оцінки виступає предмет, людина чи явище, цінність котрого визначається за допомогою оціночного висловлювання. Суб’єкт оцінки є невід’ємною складовою структури оцінки, навіть якщо його не можна одразу і чітко визначити, адже згідно з визначенням «оцінка позначає відношення мовця до об’єкту» [4, с. 69].

Ступінь об’єктивної та суб’єктивної сторони оцінки також можна відобразити за допомогою оціночної шкали, структура якої є досить складною. Оціночна шкала може розгортатись в двох напрямках – в сторону збільшення та у сторону зменшення кількості тієї чи іншої ознаки, тому можна сказати, що вона є динамічною [5]. На шкалі зростання та спадання розміщуються як загальнооцінні так і частково оцінні ознаки. На самих полюсах розташовані зони позитивного та негативного значення, точками відліку яких є сема *good* ‘хороший/добрий’ із знаком «+» та сема *bad* ‘поганий’, із знаком «–» відповідно. А. А. Івін також виокремлює нейтральну зону [6], проте такий поділ зустрічається не часто, адже навіть такі слова, як *normal*, *simple*, *ordinary*, які, здавалося б, не можна віднести ні до позитивних, ні до негативних ознак, в контексті можуть схилитись до одного із полюсів. Наприклад, *This is medium quality fabric* ‘Ця тканина середньої якості’ – скоріше негативна оцінка, ніж нейтральна.

Для того щоб розташувати будь-яке оцінне висловлювання на шкалі оцінки потрібно порівняти його з певною нормою – стандартним уявленням про об’єкт. Таку норму також досить часто називають стереотипною оцінкою, вбачаючи, що мовець знає які ознаки є типовими та загальноприйнятими для оцінюваних об’єктів і саме ця норма виступає у якості точки відліку на оціночній шкалі.

3. Семантичні особливості оцінної лексики англійської мови у відгуках на сучасні бренди одягу

Із огляду на теоретичне підґрунтя вивчення семантичних аспектів оцінної лексики можна проаналізувати емпіричну базу об’єкта дослідження з метою з’ясування ступеню продуктивності вищезазначених особливостей оцінки.

Як уже зазначалося, оцінці властива характеристика декількох ознак об’єкта, якісне відношення яких визначається на основі систем цінностей людини за допомогою позитивного, нейтрального або ж негативного знаку.

У ході дослідження емпіричного корпусу даної наукової розвідки було розглянуто відгуки про такі бренди одягу: ZARA, Louis Vuitton, GUCCI та CHANEL. Серед проаналізованих мовних одиниць було виокремлено 54 од. загальнооцінної лексики із негативним та 23 од. із позитивним знаком оцінки.

У складі загальнооцінних лексем зі знаком «+» ключовою є сема *good* ‘хороший/добрий’, та її стилістичні та емоційні синоніми, що і є точкою відліку на шкалі оцінки. Наприклад, *nice* «pleasant» [7] ‘приємний’, *lovely* «beautiful or attractive» [7] ‘гарний або привабливий’.

Сема *bad* ‘поганий’ є точкою відліку лексем зі знаком «–». Наприклад, *poor* «not good, bad quality» [7] ‘негарний, низької якості’, *horrible* «very bad, unpleasant and disgusting» [7] ‘дуже поганий, неприємний та огидний’.

Для кращого розуміння вищезазначеного розглянемо ситуацію, в якій застосовано одиниці загальнооцінної лексики. Один із британських споживачів відомого бренду ZARA ділиться такими враженнями про товар: *Such a terrible design!* [8] ‘Просто жахливий

дизайн!», таким чином даючи негативну оцінку, що базується на візуальному сприйнятті і характеризує суто суб'єктивну думку мовця.

Певні аспекти предметів одягу описують шляхом вживання лексичних одиниць із частковооцінним значенням, серед них ті, що відносяться до груп психологічних та естетичних оцінок.

У межах даного емпіричного матеріалу було виділено 47 од. із частковооцінним значенням, серед яких 21 од. належать то групи психологічних оцінок та 26 од. до групи естетичних оцінок.

Серед групи психологічних оцінок можна виокремити лексеми з позитивною оцінкою (14 од.), наприклад *original* «not the same as anything or anyone else and therefore special and interesting» [7] «не таке, як будь-що інше, а тому і особливе та цікаве», та із негативною оцінкою (7 од.): *weird* «strange and different from anything natural or ordinary» [7] «щось дивне, відрізняється від усього природнього та звичного».

Проілюструвати мовні одиниці, які належать до даної групи, можна у наступних реченнях: *This outfit looks so boring. Some accessories should be added* [9] «Цей наряд виглядає так нудно. Потрібно додати декілька аксесуарів», де користувач негативно оцінює вигляд одягу, та приклад ситуації, в якій можна простежити позитивне враження споживача: *Sweatshirt seems really fancy* [10] «Світшот здається справді екстравагантним», виражаючи таким чином своє захоплення від незвичності представленої продукції.

У групі естетичних оцінок можна виокремити 16 од. частковооцінної лексики з позитивним знаком, наприклад: *elegant* «graceful and attractive» [7] «витончений та привабливий», та 10 од. із негативним знаком оцінки, серед них: *loose* «(of clothes) not fitting closely to the body» [7] «(про одяг) не прилягає до тіла; мішуватий».

Так, лексему зі знаком «+» використано у наступному реченні: *I'm so into this splendid dress!* [11] «Мені так подобається ця розкішна сукня!». Бачимо, що автор даного відгуку висловлює свій захват від даного товару, адже він задовольняє її смак та вподобання. Розглянемо приклад лексеми з негативним значенням оцінки: *Regret I bought this shabby shirt* [10] «Шкодую, що купив цю вбогу сорочку». Споживач незадоволений придбаним товаром, так як він не виправдав його очікувань.

Даний поділ не включає в себе групи нейтральної оцінки. Обумовлено це специфікою матеріалу дослідження, адже людина, швидше за все, очікує побачити високу якість презентованого товару, його різноманітність тощо. Цілком природньо, що простота предметів одягу зазвичай викликає розчарування, на підставі чого лексеми з нейтральним оцінним значенням, такі як: *casual* «повсякденний», *plain* «звичайний», були зараховані до категорії зі знаком «-». Загальні підрахунки та результати дослідження подані в таблиці 1.

Таблиця 1

**Оцінна лексика англійської мови на позначення загальної характеристики
вражень у відгуках на сучасні бренди одягу**

Тип значення	Групи сенсорних оцінок	Знак оцінки	Кількість	%	Приклади
Загальнооцінне	—	позитивна	23	18,4	<i>lovely, nice</i>
		негативна	54	43,54	<i>poor, useless</i>
Частковооцінне	Психологічна	позитивна	14	11,3	<i>unique, stunning</i>
		негативна	7	5,6	<i>basic, strange</i>
	Естетична	позитивна	16	13	<i>fabulous, beautiful</i>
		негативна	10	8,1	<i>ugly, loose</i>
Всього			124	100	

4. Висновки

4.1. Основою оціночних процесів є протиставлення позитивних та негативних якостей, що становлять базу для пізнання людиною навколишнього світу. Саме через це оцінка носить двоїстий характер.

4.2. Суб'єкт оцінки оцінює об'єкт, застосовуючи мовні одиниці із загальнооцінним або частковооцінним значенням, яке на даному матеріалі реалізується у формі психологічних та естетичних оцінок. Відповідно до цього варіюється і знак оцінки, утворюючи мовні одиниці із позитивними або ж негативними семами оцінки.

4.3. В емпіричному корпусі дослідження було проаналізовано 77 од. із загальнооцінним значенням та 47 од. із частковооцінним значенням. У межах частковооцінного значення, де було виокремлено групу психологічної та естетичної оцінки, більшість споживачів залишалась задоволеною і виражала своє схвалення (30 од. із позитивною оцінкою та 17 од. із негативною), в той час як у мажах загальнооцінного значення переважало негативне ставлення до презентованих предметів одягу (54 од. із знаком «-» та 23 од. зі знаком «+»).

Аннотация. В статье проанализированы особенности семантики оценочной лексики английского языка на материале отзывов современных брендов одежды. Эмпирический корпус исследования состоит из 124 единиц, отобранных методом сплошной выборки. Анализ научной литературы по теме показал, что не существует единой классификации оценочной лексики. Чаще всего языковеды разделяют оценку за ее знаком на положительную и отрицательную, однако оценочная лексика может изменять свой знак оценки в зависимости от контекста. Среди выделенных языковых единиц с общеоценочным значением преобладает негативная оценка, доминирующими примерами которой являются: *poor* 'некрасивый, низкого качества', *horrible* 'очень плохой, неприятный', *useless* 'бесполезный, ненужный', которые в целом составляют 54 единицы. В рамках частичнооценочного значения большую продуктивность демонстрирует лексика для обозначения положительной оценки: *fabulous* 'потрясающий', *elegant* 'изящный, привлекательный' и т.д.

Ключевые слова: дискурс, оценочная лексика, оценка, знак оценки, отзыв.

Abstract. The article analyzes the features of the evaluative vocabulary semantics in the English language, based on the reviews of modern clothing brands. The empirical body of the study consists of 124 units, which were selected by the continuous sampling method. The analysis of the scientific literature on the topic shows that there is no single classification of the evaluative vocabulary; most often, linguists classify the evaluation by its sign into positive and negative, however the evaluative vocabulary can change its evaluative sign depending on the context. Among the selected language units with general evaluative meaning, negative evaluation prevails, the most productive examples: *poor*, *horrible*, *useless*, 54 units overall. For the partial evaluation, positive evaluation is more common: *fabulous*, *elegant*, etc.

Key words: discourse, evaluative vocabulary, evaluation, evaluative sign, review.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Залужна О. О., Головенько В. В. Особливості генези та функціонування синестетичної метафори в оглядах українських страв та продуктів харчування (на матеріалі YouTube відео англійськомовних блогерів) // Типологія мовних значень у діхронічному та зіставному аспектах : зб.наук.праць / М. Я. Оленяк (голов. ред.). – Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2019. Вип. 38. С. 62–73. DOI: <http://dx.doi.org/10.31558/2075-2970.2019.38.6>
2. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. События. Факты М. : Наука, 1988. 341 с.
3. Коротун О. О. Семантика оцінки в номінаціях особи. Ономастика і апелятиви : збірник наукових праць. 2001. Вип. 14. С. 86–92.
4. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. М. : Эдиториал УРСС, 2002. 246 с.
5. Sapir E. Grading: A study in semantics. Philos. Sci., 1944. № 2. 94–116 pp.
6. Ивин А. А. Основания логики оценок. М. : Изд-во Московского ун-та. 1970. 230 с.
7. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org>
8. Trustpilot. URL : <https://uk.trustpilot.com/review/zara.uk>
9. Trustpilot. URL : <https://uk.trustpilot.com/review/chanel.com>
10. Trustpilot. URL : <https://uk.trustpilot.com/review/www.gucci.com>
11. Trustpilot. URL : <https://uk.trustpilot.com/review/www.louisvuitton.com>

ДЕЯКІ СКЛАДНИКИ МОДЕЛІ НАБЛИЖЕННЯ УКРАЇНИ ДО ЄС

В. І. Осаулко, Н. В. Пряхуніна

Анотація. У статті відзначено основні моменти на шляху наближення України до ЄС з початку проголошення незалежності. Основним механізмом наближення України до ЄС є Правове Законодавство, особливості якого висвітлено в статті. Розглянуто тенденції та перспективи розвитку відносин України та ЄС з використанням сценарного аналізу. Подано розбудову правової держави та громадянського суспільства в Україні через залучення європейського досвіду та пошук шляхів вирішення проблем інтеграційних процесів в економічному та політичному просторі.

Особливий акцент у статті зроблено на здійсненні практичного кроку у реформах – проекти законів проти сексизму, повну лібералізацію торгівлі послугами між Україною та Європейським Союзом і повноцінну інтеграцію України до внутрішнього ринку Європейського Союзу.

Ключові слова: євроінтеграція, Європейський Союз, модель євроінтеграції, законодавча база, соціальні орієнтири, цінності демократії, гендерна рівність, права людини.

Постановка проблеми. Для України невід’ємними реаліями політичного сьогодення стало досягнення євроінтеграційних цілей. Українська держава вже почала втілювати низку рішень та діяти у напрямі європейських орієнтирів.

Фактом приналежності України до цивілізаційної спільноти європейських народів є незмінність європейського вибору. Стратегічним орієнтиром є інтеграція в європейський політичний, економічний і гуманітарний простір, що також є чинником утворення систематичності розвитку держави. Поглиблення політичного діалогу, підвищення ефективності інструментів співпраці у ключових галузях інтеграції та зміцнення європейського безпекового простору сприяють процесу зближення України з ЄС. Актуальність проблеми взаємовідносин України з гігантом процесів європейської інтеграції та кооперації Європейським Союзом є беззаперечна.

Очевидно, що вступ України до ЄС є довготривалим, багатоетапним та віддаленим у часі процесом, висвітленню проблем, особливостей якого приділяє увагу велика кількість науковців, журналістів та політиків. Відповідно, проблема інтеграції України в ЄС супроводжується значним розмаїттям підходів та оцінок до її висвітлення, політичними та ідеологічними розбіжностями. На фоні корупції, економічної кризи, організованої злочинності, політичної нестабільності основної маси народу України, «євростандарт» виступають більше ніж привабливими зразками для наших співгромадян.

Для вступу в ЄС, як і раніше, потрібно виконати усі необхідні умови та провести реформи. Однією з вимог обох організацій є побудова правової держави. Крім того, з метою приєднання до НАТО необхідно ухвалити закон про національну безпеку, реформувати СБУ, міністерство оборони та органи військового управління. Усі необхідні реформи записані в щорічній національній програмі «Україна-НАТО», проте процес їх виконання за строками не відповідає планові.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Багато вітчизняних та іноземних науковців присвятили свої роботи дослідженню питань інтеграції української держави до Європейського союзу, серед них О. Дзяд, В. Квасова, Р. Лівшиця, Л. Луць, А. Мацюк, Ю. Орловський, П. Пилипенко, С. Прилипко, В. Прокопенко, О. Процевський, М. Романенко, О. Рудік, В. Ротань, З. Симорот, О. Смирнова та інші. Такі науковці, як О. Храбрый, М. Горинь, І. Бережнюк, С. Боротничек, А. Гальчинський, О. Корнієвський, О. Дугіна досліджували окремі складники моделі наближення України до ЄС. Наразі недостатньо дослідженими залишаються питання, пов’язані з її організацією, супроводом, зокрема уточнення цінностей демократії, гендерної рівності прав людини тощо, які є вкрай важливими для ЄС.

Мета статті – огляд особливостей моделі наближення України до ЄС та формулювання пріоритетних напрямів розвитку окремих її складників.

Виклад основного матеріалу. Для Європейського Союзу Україна є важливим партнером. Це проявляється через підтримку ЄС України у забезпеченні стабільного,

заможного і демократичного майбутнього для своїх громадян. Важливо зазначити, що Євросоюз є непохитним у своїй підтримці незалежності, територіальної цілісності та суверенітету України.

Вперше намір України розбудовувати відносини з Європейським Союзом був проголошений у Постанові Верховної Ради України від 2 липня 1993 року «Про основні напрями зовнішньої політики України» [1].

У грудні 1991 року Міністр закордонних справ країни Нідерланди, як представник головуєчої в ЄС країни, у своєму листі від імені Європейського Союзу офіційно визнав незалежність України, що стало започаткуванням відносин між Україною та Європейським Союзом. 11 червня 1998 року було схвалено Стратегію інтеграції України до ЄС, після якої 14 вересня 2000 року прийнято Програму інтеграції України до ЄС, де було узгоджено європейську інтеграцію України як довготермінову стратегічну мету [2].

Однією з основоположних засад зовнішньої політики України є забезпечення інтеграції України до європейського політичного, економічного, правового простору з метою набуття членства в ЄС відповідно до статті 11 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики». Переговорний процес щодо укладення нової угоди між Україною та ЄС було розпочато 5 березня 2007 року.

Для України євроінтеграція – це, в першу чергу, подолання технологічної відсталості, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, шлях модернізації економіки, створення нових робочих місць, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника, вихід на світові ринки, насамперед на ринок ЄС. Як невід’ємна частина Європи, Україна орієнтується на діючу в провідних європейських країнах модель соціально-економічного розвитку [3].

Одною із основних складників моделі наближення України до ЄС є відповідним чином створене і діюче законодавство, яке має забезпечити сприятливе середовище для інвестицій та торгівлі. Зміст цього складника спирається на очевидний факт: якщо Україна запровадить регуляторне середовище за взірцями ЄС, воно буде сприятливим для розвитку підприємницької діяльності в Україні та забезпечить інтереси закордонних інвесторів, особливо з Європейського Союзу. Відповідно, завдяки цьому, можна прогнозувати приплив нових іноземних інвестицій до України та збільшення обсягів торгівлі між Україною та країнами ЄС.

Зобов’язання, сформоване вищезазначеним складником моделі, є юридично обов’язковим та залежить від односторонньої ініціативи України, яка визначає обсяг, глибину, темпи здійснення наближення свого законодавства до нормативно-правової бази ЄС.

Разом з тим у Європейському Союзі сподіваються на прискорення необхідних реформ зі сторони України. Як інформують ЗМІ, у Європарламенті (ЄП) під час обговорення звіту про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, зазначалося, що Угода про асоціацію є найбільш ефективним інструментом євроінтеграції України. І хоча виконання Києвом деяких пунктів Угоди викликає ряд серйозних запитань, ЄС продовжуватиме надавати їй широку фінансову, технічну та експертну підтримку [4].

Серед позитивних результатів Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, євродепутати відзначали зростання обсягів двосторонньої торгівлі та успішне втілення реформ в Україні, зокрема, децентралізація, банківська та земельна реформи. Європарламент шкодує, що судова система має один з найнижчих рівнів довіри в Україні, тому закликає українську владу прискорити її реформування та боротися з корупцією серед суддів. Це, на думку європарламентарів, має відбуватися так, аби не постраждала незалежність судочинства [4].

Нормативно-правова складова моделі наближення України до ЄС характеризується такими рисами:

- українське законодавство повинне в повному обсязі й максимально точно узгоджуватися з відповідним законодавством ЄС;

- Україна повинна забезпечити ефективне застосування наближеного законодавства на практиці та реформувати діяльність регуляторних органів у відповідній сфері;

– Україна повинна оперативно реагувати на зміни в законодавстві ЄС і вносити їх в уже наближене законодавство;

– остаточно позитивна оцінка відповідності наближеного законодавства праву ЄС залежить від Європейського Союзу. Для цього в Україні діють моніторингові та оціночні місії галузевих експертів ЄС, які і надають свої висновки.

Здійснення нормативно-правового наближення особливо чітко і детально врегульовано для торгівлі послугами в чотирьох сферах, визначених у главі 6 розділу IV Угоди про асоціацію. Це зроблено в спеціальному Додатку XVII до Угоди, який має назву «Нормативно-правове наближення». Потреба в такій деталізації викликана тим, що Угода про асоціацію передбачає можливість створення спільних ринків торгівлі цими послугами між Україною та ЄС. Тобто йдеться про повну лібералізацію торгівлі послугами між Україною та ЄС у цих сферах і повноцінну інтеграцію України до внутрішнього ринку ЄС [5].

Також не менш важливим складником моделі наближення України до ЄС є підтримка цінності демократії й гендерної рівності прав людини, які є важливими для ЄС.

В цьому контексті Україна зробила вагомий крок, а саме: у Верховній Раді зареєстровано проекти законів проти сексизму. Перший передбачає законодавче визначення поняття «сексизм» та внесення змін до низки законів, що заборонятимуть прояви цього явища. Другий – запровадження покарань за сексизм. Ці документи подано представниками фракції «Слуги народу».

Депутати пропонують під поняттям «сексизм» розуміти «будь-які жести, візуальні прояви, сказані або написані слова, практику і поведінку, в основі яких лежить ідея про те, що людина або група людей гірші через свою стать», що спричиняють або спрямовані на:

- порушення власної гідності або прав людини чи групи людей;
- сексуальну, психологічну шкоду або страждання особи чи групи осіб;
- створення загрозливого, ворожого, принизливого або образливого середовища;
- перешкоджання незалежності або повноцінному здійсненню прав людини з боку особи чи групи осіб;
- підтримку та посилення гендерних стереотипів.

Це стосується публічної та приватної сфер, мережі інтернет або «поза нею», уточнює законопроект.

Також в травні 2021 року Кабінет Міністрів України зареєстрував законопроект «Про покарання за дискримінацію представників ЛГБ-спільноти». Ініціатором документа виступив прем'єр-міністр Денис Шмигаль. У проекті закону йдеться про покарання за нетерпимість до людей за ознаками «сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності» (Согі). Документ вже опублікували на сайті Верховної Ради.

Відповідно до законопроекту пропонується визначити термін «нетерпимість». Відповідний термін буде означати негативне або упереджене ставлення до категорії осіб, які відрізняються за такими ознаками: раса; колір шкіри; політичні або релігійні переконання; вік; статевая приналежність; інвалідність; мова; місце проживання; гендерна ідентичність; сексуальна орієнтація; сімейне і майнове становище; громадянство; етнічне і соціальне походження.

Висновки. Процес інтеграції України в ЄС складний і багатофакторний. Насамперед успіх його залежить від узгодженості законодавства України та ЄС, направленою на зближення економічної, політичної, соціальної, гуманітарної складових життя суспільства в Україні та країнах ЄС. На думку авторів статті, не останню роль в процесі зближення України та ЄС відіграє ментальність українського суспільства.

Анотація. В статье отмечены основные моменты на пути сближения Украины и ЕС с момента провозглашения независимости. Основным механизмом сближения Украины и ЕС является Правовое Законодательство, особенности которого отражены в статье. Рассмотрены тенденции и перспективы развития отношений Украины и ЕС с использованием сценарного анализа. Подано развитие правового государства и гражданского общества в Украине путем привлечения европейского опыта и поиск путей решения проблем интеграционных процессов в экономическом и политическом пространстве.

Особый акцент в статье сделан на осуществление практического шага в реформах - проекты законов против сексизма, полную либерализацию торговли услугами между Украиной и Европейским Союзом и полноценную интеграцию Украины во внутренний рынок Европейского Союза.

Ключевые слова: евроинтеграция, Европейский Союз, модель евроинтеграции, законодательная база, социальные ориентиры, ценности демократии, гендерное равенство, права человека.

Abstract. The article highlights the main points on the way of Ukraine's approach to the EU since the beginning of the declaration of independence. The main mechanism of Ukraine's approach to the EU is the Legal Legislation, the features of which are highlighted in the article. Trends and prospects of development of relations between Ukraine and the EU using scenario analysis are considered. The development of the rule of law and civil society in Ukraine through the involvement of European experience and the search for ways to solve problems of integration processes in the economic and political space is presented.

The article focuses on the implementation of a practical step in reforms - draft laws against sexism, full liberalization of trade in services between Ukraine and the European Union and full integration of Ukraine into the internal market of the European Union.

Key words: European integration, European Union, model of European integration, legal framework, social guidelines, values of democracy, gender equality, human rights.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Федоришина О. О. Проблеми інтеграції України до Європейського Союзу. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1103>
2. Управління з питань внутрішньої та інформаційної політики Херсонської облдержадміністрації. Європейські перспективи України. URL: <http://kakhovka-rada.gov.ua/ua/news/evropejski-perspektivi-ukraini-4516>
3. Сабан М. В. Переваги і недоліки інтеграції України до ЄС. URL: http://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Economics/67697.doc.htm
4. Європарламент про асоціацію з Україною: успіхи попри тривожні сигнали – 2021. URL: <https://www.dw.com/uk/yevroparlament-otsinyv-uhodu-pro-asotsiatsiiu-z-ukrainoiu-uspikhy-popry-tryvozhni-syhnaly/a-56517893?maca=ukr-rss-ukrnet-ukr-all-3816-xml>
5. Законодавче наближення і пряма дія Угоди про асоціацію. – 2019. URL: <https://eu-agreement.era.com/b2/p4>

УДК 811.112.2'373.46:33]:821.112.2'06-92=161.2

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕРМІНІВ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ ТА ЇХНІЙ ПЕРЕКЛАД УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОМОВНИХ ГАЗЕТ)

М. П. Покора, В. М. Манакін

Анотація. Статтю присвячено вивченню структурно-семантичних особливостей багатокомпонентних іменників у німецькій мові та дослідженню методів їхнього перекладу українською. Дослідження проведено на матеріалі складних іменників економічного спрямування, вилучених методом суцільної вибірки з німецькомовних газет. Корпус фактичного матеріалу складається з 427 одиниць. У пропонованій статті наведено структурно-семантичні особливості багатокомпонентних слів, а також перекладацькі трансформації і методи перекладу. Проведене дослідження дало можливість виокремити найпродуктивніший метод перекладу складних слів. Ним виявився метод калькування. Найрідше застосовувався метод модуляції.

Ключові слова: словоскладання, композит, перекладацька трансформація, метод перекладу, еквівалентність.

1. Вступні зауваження. Словотвір, будучи органічно пов'язаним із процесами розвитку лексики, фіксує постійні зміни у суспільному житті: частина слів випадає з активного словника, а натомість з'являється об'ємний пласт нових лексичних одиниць, що утворилися в результаті словотворення за допомогою словотворчих засобів і моделей, які існують у мові. Словниковий склад сучасної німецької мови на дві третини складається з

субстантивних композитів, 77,9 % з яких – складні слова, утворені суто з іменникових основ [1, с. 3–6]. Словоскладання вважається провідним способом словотвору в німецькій мові. За визначенням Т. С. Володіної і В. М. Радзійон, «словоскладання – це спосіб словотвору, що властивий всім індоєвропейським мовам, коли складне слово утворюється шляхом поєднання декількох слів чи основ» [2, с. 72].

У перекладі німецьких складних слів українською можуть виникати певні труднощі через те, що словоскладання не входить до провідних способів словотворення слов'янських мов. Окрім того, значну кількість композитів не зафіксовано в словниках, адже вона утворюється в процесі мовлення. Саме з цієї причини важливо приділити особливу увагу аналізу виконання перекладу багатокомпонентних іменників українською мовою, притаманним перекладацьким трансформаціям, до яких вдаються перекладачі, та продуктивним методам перекладу.

Отже, беручи до уваги все вищезазначене, можна підсумувати, що актуальною є проблема не лише вивчення структурних, семантичних, словотвірних та інших особливостей іменників-композитів економічного спрямування, але й особливості перекладу зазначених одиниць з німецької мови українською через те, що це питання ще недостатньо вивчене.

Об'єктом дослідження в роботі є складні іменники економічного спрямування.

Предметом дослідження є структурні особливості зазначених одиниць, а також особливості їхнього перекладу українською мовою.

Метою роботи є дослідження та аналіз структурних особливостей складних термінів економічної спрямованості у сучасній німецькій мові на матеріалі німецькомовних газет, а також визначення основних способів їхнього перекладу українською мовою.

Для досягнення цієї мети передбачено розв'язати такі **практичні завдання**:

- визначити теоретичні засади словотвору як одного з основних способів поповнення словникового складу німецької мови;
- з'ясувати сутність термінологічної номінації у словоскладанні;
- скласти корпус практичного матеріалу;
- описати структурні особливості дібраних складних іменників;
- класифікувати складні іменники економічної тематики відповідно до їхніх структурних особливостей;
- проаналізувати особливості перекладу досліджуваних композитів.

Відповідно, актуальною є проблема не лише вивчення структурних, семантичних, словотвірних та інших особливостей іменників-композитів економічної спрямованості, тобто з'ясування специфіки їхньої внутрішньої будови та зовнішнього оформлення, але й особливості перекладу зазначених одиниць з німецької мови українською, що і зумовлює **актуальність** пропонованого дослідження.

Корпус складається з 427 іменників, вилучених методом суцільної вибірки з таких джерел: «Das sind Deutschlandsgrößte Handelspartner», «USA vs. China: der Kampf um die Dominanz in der Weltwirtschaft», «Tiefer geht's(n)immer bei Bayer», «Urlaubstage auszahlen: Das ist nur in einem konkreten Fall möglich», «Vorsorgevollmacht und Betreuungsverfügung: Wichtige Entscheidungshilfen für Angehörige» та ін.

2. Структурні особливості складних іменників економічного спрямування, відібраних з німецькомовних джерел фактичного матеріалу. У цій роботі було проведено аналіз структури 427 складних іменників економічного спрямування, утворених способом словоскладання, з огляду на кількість компонентів, наявність з'єднувального елементу та їхню частиномовну приналежність.

Відповідно до кількості компонентів, з яких утворені складні економічні терміни, їх можна поділити на 4 групи:

- двокомпонентні – 287 одиниць (67,21 %), напр.: *Wohnungs-eigentum* 'право власності на житло', *Stimmungs-indikator* 'психологічний індикатор';
- трикомпонентні – 122 одиниці (28,56 %), напр.: *Wert-papier-verwahrung* 'зберігання цінних паперів', *Niedrig-lohn-jobs* 'робота з низькою заробітною платою';

Кількість чотири- та п'ятикомпонентних складних іменників є невеликою – 18 одиниць, що складає 4,23 % від загальної кількості, що зумовлено доступністю дво- або трикомпонентних іменників для читача і економією мовного виразу.

За частиномовною приналежністю компонентів багатоконпонентні іменники слід класифікувати за такими словотвірними моделями:

- іменник + іменник – 199 одиниць, 46,6 %, напр.: *Existenz-minimum* ‘прожитковий мінімум’; *Zoll-einnahmen* ‘доходи, які приносить митниця’; *Immobilien-käufen* ‘купівля нерухомості’;

- прикметник + іменник – 75 одиниць, 17,6 %, напр.: *Finanz-aufsicht* ‘фінансовий нагляд’; *Weiter-entwicklung* ‘подальший розвиток’; *Extra-vergünstigung* ‘додаткова пільга’;

- іменник + іменник + іменник – 69 одиниць, 16,2 %, напр.: *Daten-schutz-standard* ‘стандарт захисту інформації’; *Lohn-steuer-klasse* ‘клас податків на доходи фізичних осіб’; *Kredit-karten-herausgeber* ‘видавець кредитної картки’;

- прикметник + іменник + іменник – 21 одиниця, 4,9 %, напр.: *Mindest-geld-eingang* ‘мінімальне грошове зарахування’; *Schwellen-länder-währung* ‘валюта країн, що розвиваються’;

- дієслово + іменник – 9 одиниць, 2,1 %, напр.: *Abrechens-typ* ‘тип підрахування’; *Bestands-kunden* ‘наявні клієнти’; *Bezahl-terminal* ‘платіжний термінал’.

На наступному етапі дослідження було проведено аналіз ролі з'єднувального елемента у складі багатоконпонентних іменників економічного спрямування в німецькомовній пресі. Виявлено, що більшість становлять неповноскладні композити, тобто слова, безпосередні складники яких поєднуються між собою з допомогою з'єднувального елемента *-s-* (220 одиниць, або 51,5 %), напр.: *Handlung-s-fähigkeit* ‘дієздатність’; *Zahlung-s-system* ‘система платежів’; *der Regierung-s-berater* ‘урядовий радник’. Наступною виявилася група складних іменників, які можна назвати повноскладними, тобто такими, компоненти яких поєднуються між собою без допомоги з'єднувального елемента (171 одиниця, або 40 %), напр.: *Existenz-minimum* ‘прожитковий мінімум’; *Extra-vergünstigung* ‘додатковий підрібок’; *Konzern-führung* ‘керівництво групи’. Аналіз багатоконпонентних іменників засвідчив, що неповноскладні композити домінують над повноскладними. Стосовно набору з'єднувальних елементів у складі композитів у дібраному матеріалі дослідження слід зазначити, що реалізованими виявились такі елементи: *-s-*, *-es-*, *-n-*, *-en-*, *-er-*, – при чому перший із них переважає.

3. Особливості перекладу композитів у галузі економіки. Переклад німецьких субстантивних композитів є однією з основних актуальних перекладацьких проблем у лінгвістиці через те, що велика кількість складних слів утворюється у мовленні (усному і письмовому) і не закарбована у словниках. Особливі труднощі при перекладі викликають копулятивні і ідіоматичні композити, які, у більшості випадків, не мають сталих еквівалентів і для їхнього адекватного перекладу необхідно застосовувати перекладацькі трансформації [3, с. 57]. Перекладацькі трансформації можна класифікувати за характером відхилення від міжмовних відповідностей: морфологічні, стилістичні, синтаксичні, семантичні та змішані. До основних способів (методів) перекладу композитів українською мовою належать: еквіваленція, модуляція, калькування, транскрибування, експлікація (опис), транспозиція. Переклад – це комплексний процес, результат якого у кожному конкретному випадку спричинений безліччю чинників, що потребує знання як іноземної, так і рідної мови, а також культури та соціальної специфіки двох країн. В. Р. Карабан виокремлює такі лексичні труднощі науково-технічного перекладу: багатозначність слів і вибір адекватного словникового відповідника чи варіанта перекладу певного слова, особливості різних методів перекладу лексики, визначення межі допустимості перекладацьких лексичних трансформацій, переклад абревіатур, термінів-неологізмів і т. д. [4, с. 12].

У ході дослідження було з'ясовано, що найбільшу кількість складних іменників перекладено методом калькування:

- 182 одиниці, 42,62 %, напр.: *Verdopplungsrate* ‘ставка подвоєння’; *Betrugsrisiko* ‘ризик шахрайства’; *das Entscheidungsergebnis* ‘результат рішення’.

Переклад методом еквівалентності застосовувався рідше:

– 149 одиниць, 34,89 %, напр.: *Aufnahmegebühr* ‘вступний внесок’; *Ausgangsbeschränkung* ‘комендантська година’; *Arbeitsniederlegung* ‘страйк’.

Методом транспозиції перекладено незначну кількість композитів:

– 61 одиниця, 14,29 %, напр.: *Tochterfirma* ‘дочірня компанія’; *Beschäftigungsverhältnisse* ‘трудові відносини’.

Метод експлікації також не дуже уживаний:

– 29 одиниць, 6,79 %, напр.: *Verkaufsdruck* ‘наплив пропозицій на продаж’; *Renditeziel* ‘мета, що полягає в отриманні відсотків’; *die Nullzinspolitik* ‘політика нульової процентної ставки’.

Методом транслітерації перекладено лише окремі іменники:

– 4 одиниці, 0,94 %, напр.: *Vielfliegerprogramm* ‘програма частого флаєра’; *Senkrechstarter* ‘прямий стартер’; *Luftfahrtholding* ‘авіаційний холдинг’.

Метод модуляції застосовувався найрідше:

– 2 одиниці, 0,47 % напр.: *Knappheitsrente* ‘рента у зв’язку з дефіцитністю ресурсів’; *Katastrophen– eistandsfond* ‘фонд ліквідації наслідків катастроф’.

Після проведення ретельного аналізу матеріалу дослідження було встановлено, що найпоширенішим методом перекладу складних слів економічного спрямування у німецькій мові є метод калькування. На другому місці за частотою застосування виявився переклад методом еквівалентності. Модуляція і транслітерація належать до найменш розповсюджених методів перекладу композитів, які входять до вибірки наведеного дослідження.

4. Підводячи підсумки проведеного аналізу, можна зробити такі висновки:

– словоскладання вважається провідним способом словотвору сучасної німецької мови. Висока продуктивність словоскладання дає підстави вважати, що композити у німецькій мові складають основну частку новоутворень у її словниковому складі;

– багатокомпонентні утворення (три- та чотирикомпонентні складні слова) представлені поодинокими прикладами, 29 одиниць (9 %), переважну більшість серед досліджуваних одиниць складають двокомполіти;

– неповноскладних композитів (220 одиниць, або 51,5 %) виявлено більше, ніж повноскладних (171 одиниця, або 40 %);

– переважну більшість складних слів з вибірки перекладено методом калькування (182 одиниці, 42,62 %). Найрідше застосовувались методи транслітерації та модуляції (6 одиниць, 1,41 %).

Перспективним можна вважати проведення перекладацького аналізу німецькомовних текстів економічного спрямування з урахуванням стилістичних особливостей, лексичних та граматичних трансформацій, що використовуються для передачі іменників-композитів на позначення економічних термінів засобами української мови, визначенням рівнів еквівалентності, на яких здійснюється україномовний переклад та прагматичних особливостей цих текстів.

Анотація. Стаття посвящена изучению структурно-семантических особенностей многокомпонентных существительных в немецком языке и исследованию методов их перевода на украинский. Исследование проведено на материале сложных существительных экономического направления, изъятых методом сплошной выборки из немецкоязычных газет. Корпус фактического материала состоит из 427 единиц. В предлагаемой статье приведены структурно-семантические особенности многокомпонентных слов, а также переводческие трансформации, которые применяют переводчики. Проведенное исследование дало возможность выделить наиболее продуктивный метод перевода сложных слов. Им оказался метод кальки. Реже применялся метод модуляции.

Ключевые слова: словообразование, композит, переводческая трансформация, метод перевода, эквивалентность.

Abstract. The article is devoted to the study of structural and semantic features of composite nouns in the German language and the study of methods for their translation into Ukrainian. The research is conducted on the material of complex economic nouns, extracted by continuous sampling method from German-language newspapers. The corpus of factual material consists of 427 units. The structural-semantic features of the multi-component words

are presented in the given article, as well as the translation transformations which are used by the translators. This research enabled the identification of the most productive method of translating compound words. It turned out to be calque. The modulation method was used less frequently.

Keywords: morphological derivation, compound, translation transformation, translation method, equivalence.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ortner L., Müller-Bollhagen E. Substantivkomposita (Komposita und kompositionsähnliche Strukturen 1) Deutsche Wortbildung: Typen und Tendenzen der deutschen Gegenwartssprache; eine Bestandsaufnahme des Instituts für Deutsche Sprache, Forschungsstelle Innsbruck. Vierter Hauptteil Sprache der Gegenwart, Bd. LXXIX. Berlin; New York: de Gruyter, 1991. 863 s.
2. Володіна Т. С., Радзін В. М. Словоскладання іменників у німецькій та українській мовах. *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]*. Сер.: Філологічна. 2013. Вип. 37. С. 70–73.
3. Вашунин В. С. Субстантивные сложные слова в немецком. М.: Высшая школа, 1990. 158 с.
4. Карабан В. Р. Теорія і практика перекладу з української мови на англійську. Вінниця: Нова книга, 2003. 126 с.

УДК : 811.111:004.738.1(086.8):(811.161.2'37:641)

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НОМІНАЦІЇ ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ ТА СТРАВ В АНГЛІЙСЬКОМОВНОМУ YOUTUBE ДИСКУРСІ

А. Ю. Роллер, О. О. Залужна

Анотація. Стаття присвячена аналізу структурних та семантичних особливостей номінації продуктів харчування та страв. Кулінарний дискурс – це особливий вид масової комунікації, який характеризує всю систему харчового процесу, що складається з таких етапів: обробка харчової продукції, підготовка харчової продукції до приготування, процес приготування та споживання їжі. Дослідження здійснюється на матеріалі відеофайлів, розміщених на відеохостингу YouTube. Їжа є однією з найпопулярніших тем у створенні контенту у сфері цифрового маркетингу. У рамках аналізу було виокремлено такі структурні типи кулінаронімів: похідні та непохідні; а також 4 основні семантичні групи: їжа рослинного походження, їжа тваринного походження, зернові культури та вироби з борошна, напої.

Ключові слова: дискурс, кулінарний дискурс, кулінароніми, структура, семантика, похідні, непохідні слова.

1. Вступні зауваження

Кулінарний дискурс, як показує практика сучасних ЗМІ, користується великим попитом у аудиторії, адже сфера харчування – один із найважливіших факторів людського життя. У лінгвістичних працях останніх років дискурс вивчається як багатовимірне явище з урахуванням когнітивних, етнопсихологічних, культурних, соціальних, політичних та інших факторів [1].

У сучасній лінгвістиці немає єдиної думки щодо визначення терміну «дискурс». Однак у більшості праць вітчизняних та зарубіжних учених існує традиція, за якою «дискурс» розуміється як цілісний мовленнєвий твір у різноманітті його когнітивно-комунікативних функцій. Наприклад, Т. ван Дейк інтерпретує дискурс як комунікативну подію (єдність мовної форми, значення та дії), відтворену учасниками спілкування; подію, в якій не тільки мова бере участь у її фактичному використанні, але й ті психічні процеси, які неминуче супроводжують процес спілкування [2, с. 69].

У цій науковій розвідці за робоче прийняте наступне визначення: дискурс – це складне комунікативне явище, мова в поєднанні з її екстралінгвістичними властивостями, що має соціально обумовлену подієву спрямованість.

Актуальність даної роботи зумовлена потребою дослідження структури одиниць на позначення продуктів харчування та страв в англійськомовному YouTube дискурсі.

Об'єктом дослідження є кулінароніми на позначення продуктів харчування та страв. **Предметом** дослідження є структурні особливості кулінаронімів в англійськомовному YouTube дискурсі.

Мета даної роботи полягає у проведенні аналізу структури кулінаронімів в англійськомовному YouTube дискурсі.

Матеріалом дослідження слугують 220 лексем на позначення назв продуктів харчування, відібрані методом суцільної вибірки з відео англійськомовних відеоблогерів, розміщених на відповідних YouTube каналах, серед яких зокрема Sam the Cooking Guy, It Doesn't Taste Like Chicken, Man About Cake, Food Wishes та Emily Leary, A Mummy Too.

2. Теоретичні засади дослідження

У рамках сучасних досліджень різноманітних дискурсивних практик важливе місце займає вивчення дискурсів, що мають безпосереднє відношення до понятійної сфери *ЇЖА*. На думку Ю. Половинчак, сьогодні проблема вивчення гастрономічних практик формує галузь соціокультурних досліджень, тематизованих як «харчові дослідження» та об'єднує істориків, етнографів, антропологів, соціологів, які розглядають їжу як соціокультурне явище, симбіоз історичного, соціального та культурного контекстів [3, с. 94]. Тому цілком природно, що в останні роки ХХ століття на порядку денному мовознавців постає нагальна потреба вивчення кулінарного дискурсу.

Безумовно, кулінарний дискурс заслуговує на належну увагу науковців, на ретельне, систематичне та всебічне дослідження, оскільки харчування – передусім споживання їжі – відіграє важливу роль у житті людини, підтримує її існування як біологічної істоти.

Зауважимо, що на сьогоднішній день загальна назва дискурсу, пов'язаного з концептуальною сферою *ЇЖА*, так і не з'явилася. Наприклад, П. Буркова, Н. Головницька, А. Земськова пропонують термін «гастрономічний дискурс» («gastronomic discourse»), П. Банман – апелює до термінологічної комбінації «кулінарний дискурс» («culinary discourse»), О. Савельєва використовує термін «кулінарний та гастрономічний дискурс», М. Девіс актуалізує термін «restaurant discourse» («ресторанний дискурс»), А. Олянич, Є. Бараташвілі – віддають перевагу терміну «глутонічний дискурс» [4, с. 69]. Крім того, деякі дослідники наголошують на так званій штучній «синонімізації» назв певного дискурсу [5, с. 197].

Л. Р. Єрмакова акцентує увагу на тому, що кулінарна лексика є засобом відображення національної мови, яка реалізується в системі тексту в процесі комунікації та пов'язана з найменуваннями харчових продуктів, а також їх споживанням. Оскільки традиції споживання їжі різняться в кожній країні, Л. Р. Єрмакова вважає, що кулінарна лексика є національно та культурно обумовленою [5, с. 6].

Ці факти дозволяють стверджувати, що в сучасному мовознавстві немає чіткого розмежування окреслених понять. Одне і те ж явище можна назвати кулінарним, гастрономічним та глутонічним дискурсом. У даній роботі за робоче прийняте визначення науковців, які пропонують використовувати термін «кулінарний дискурс» – вважаємо його більш прийнятним, оскільки він охоплює різні аспекти та поєднує різні дискурсивні практики.

Кулінарний дискурс має основні позамовні властивості, такі як: 1) представляє культурні, мовні, релігійні, етнічні та ідеологічні уподобання певної лінгво-культурної спільноти; 2) виявляє так звану глутонічну, або гастрономічну, картину світу [6, с. 21].

Однак із зростанням інтересу до вивчення кулінарного дискурсу жанр досліджень розширюється. Наприклад, Ю. Половинчак зазначає, що значуща для кулінарного дискурсу рефлексія може приймати різні форми – це художні твори, пов'язані з темою їжі, та особливий «кулінарний» жанр на межі літератури та публіцистики, що створює образи їжі та кухні в художніх текстах [3, с. 95]. Польський дослідник В. Жарсі включає до таких текстів спеціальну літературу – кулінарні книги з конкретною граматиною, семантикою, прагматикою та візуальним рядом, які поєднують рецепти, що є артефактом культури, продуктом кулінарних традицій [7, с. 56].

3. Структурні та семантичні особливості кулінаронімів

Аналіз емпіричного корпусу дослідження дозволяє виділити наступні структурні класи слів: непохідні та похідні, серед яких найбільшою продуктивністю характеризуються непохідні слова – 76,23% (170 лексичних одиниць), наприклад: *onion, carrot, lettuce, garlic, lemon, apple, peach, berries, almond, nut, beans, sage, dill, biscuit, bread, flour, potato, pumpkin, tomato, shallot, portobello, shiitake, pistachio, soy, basil, baguette, pasta, orecchiette, fettucine, tortilla, filet, turkey, salmon, burrata, champagne, vodka, liqueur* і т. д.

Меншу продуктивність демонструють похідні слова, які становлять 23,77% (40 лексичних одиниць) від загальної кількості вибірки, наприклад: *dragonfruit, starfruit, coconut, blackberries, blueberries, hazelnuts, peanuts, chestnuts, doughnut, cheesecake, steakhouse, tenderloin, eggwhite, seafood, ice-cream, buttercream, buttermilk, milkshake, cocktail*.

Аналіз семантики одиниць дослідження дозволяє виділити чотири семантичні групи:

1. Їжа рослинного походження: овочі; фрукти; ягоди; горіхи та насіння; боби; трави; рослинні олії та соуси. Наприклад: *asparagus, ball of spinach, beet, broccoli, mango, kiwi, grapes, blackberries, strawberry, almond, peanuts, soy, thyme* і т. д.

2. Їжа тваринного походження: м'ясо; м'ясо птиці та яйця; риба; морепродукти; молоко та молочні продукти; сири. Наприклад: *ground meet, filet, chicken, turkey, yolk, salmon, tuna, oyster, shrimp, cream, buttermilk, burrata* і т. д.

3. Зернові культури та вироби з борошна. Наприклад: *biscuit, bread, croutons, noodles, pasta, yeast* і т. д.

4. Напої: безалкогольні напої; алкогольні напої. Наприклад: *apple juice, coffee, green tea, milkshake, lemonade, gin, beer, champagne* і т. д.

Найбільша кількість номінацій належить лексико-семантичній групі на позначення продуктів харчування рослинного походження – 100 лексем (45 %), далі знаходяться продукти харчування тваринного походження – 66 лексем (30 %), зернові культури та вироби з борошна – 30 лексем (14 %); напої – 24 лексеми (11 %).

4. Висновки

Кулінарний дискурс за своєю формою і структурою вміщує в собі значний набір екстралінгвістичних властивостей; його метою є формування норм моралі, смакових переваг, і навіть світогляду споживача. Поняття *ІЖА* відображає національно-культурну специфіку уявлень про харчування, є багатовимірним ментальним утворенням, що актуалізується через певні лінгвістичні засоби, які кваліфікуються як кулінароніми.

Аналіз структури одиниць дослідження демонструє, що найбільш продуктивними є непохідні слова 168 лексем (76,23 %), порівняно меншу продуктивність мають похідні слова 52 лексем (23,77 %). У свою чергу, аналіз семантики корпусу емпіричного дослідження дозволяє виділити 4 групи на позначення продуктів харчування, із них лексика на позначення продуктів харчування рослинного походження містить 100 лексем (45 %), продукти харчування тваринного походження – 66 лексем (30 %), зернові культури та вироби з борошна – 30 лексем (14 %), напої – 24 лексеми (11 %).

Аннотація. Стаття посвячена аналізу структурних і семантичних особливостей номінації продуктів харчування і блюд. Кулінарний дискурс — це особливий вид масової комунікації, який характеризує всю систему пищевого процесу і складається з наступних етапів: обробка пищевої продукції, підготовка пищевої продукції до приготування, процес приготування і вживання їжі. Дослідження здійснюється на матеріалі відео файлів, розміщених на відеохостингу YouTube. Їжа є однією з найбільш популярних тем в створенні контенту в цифровій сфері. В межах аналізу були виділені наступні структурні типи кулінаронімів производні і непроизводні; а також 4 основні семантичні групи: їжа рослинного походження, їжа тваринного походження, зернові культури і вироби з борошна, напої.

Ключові слова: дискурс, кулінарний дискурс, кулінароніми, структура, семантика, производні, непроизводні слова.

Abstract. The article is devoted to the analysis of structural and semantic features of food and dishes nomination. Culinary discourse is a special type of mass communication which characterizes the entire system of the

food consumption, consisting of the following stages: food processing, preparation of food for cooking, the process of cooking and eating. The research is based on video files hosted on YouTube video hosting site. Food is one of the most popular topics in creating content in the digital area. The analysis allowed to identify the following structural types of culinary names: derived and non-derived; as well as 4 main semantic groups: food of plant origin, food of animal origin, cereals and flour products, beverages.

Key words: discourse, culinary discourse, culinaryisms, structure, semantics, derivatives, non-derivative words.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- 1 Залужна О., Холодюк О. Граматичні та прагмасемантичні особливості спонукальних висловлювань в англійськомовному публіцистичному дискурсі (на матеріалі заголовків статей онлайн версії The Guardian). *Лінгвістичні студії Linguistic Studies* : зб. наук. праць. Вінниця, 2020. Вип. 40. С. 101–111. DOI: <http://dx.doi.org/10.31558/1815-3070.2020.40.1.8>
- 2 Державецька І. О. Глютонічний дискурс: лексикографічний аспект. збірник наукових праць. Одеса : Одеський лінгвістичний вісник, 2014. С. 69–72.
- 3 Половинчак Ю. М. Кулінарно-гастрономічний дискурс соціальних медіа в процесах формування національної ідентичності. збірник наукових праць. К. : НБУ ім. В Вернадського, 2016. С. 93–99.
- 4 Олянич А. В. Когнитивная и лингвосомиотическая системы глuttonии : к разработке типологии знаков гастрономического дискурса. *Филологические науки в МГИМО : сб. науч. тр.* М. : МГИМО-Университет, 2014. № 56 (71). С. 91–111.
- 5 Ермакова Л. Р. Глuttonические прагматонимы и национальный характер: на материале русской и английской лингвокультур. Белгород : Белгородский гос. нац. Исследовательский ун-т, 2011. 236 с.
- 6 Корольов І. Р. Поняття дискурсу в сучасному мовознавстві: визначення, структура, типологія. *Studia Linguistica : збірник наукових праць.* К., 2012. 21 с.
- 7 Жарски В. Анализ кулинарного дискурса (методологические заметки). URL: <http://docplayer.ru/41317823-Valdemar-zharski-vroclav-polsha-analizkulinarnogo-diskursa-metodologicheskiezametki.html>

УДК 821.161.2'06Стус:81'255.4

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ПОЕЗІЇ ВАСИЛЯ СТУСА

К. С. Стеценко, О. В. Білецька

Анотація. У статті здійснено огляд розвитку перекладу, встановлено особливості перекладу художніх творів, зокрема поетичних, визначено головні труднощі, які виникають при перекладі поетичних творів з української мови. У роботі проілюстровано особливості перекладу поетичної мови Василя Стуса методом порівняльного аналізу оригінальних творів із перекладами німецькою, англійською та російською мовами. Результати базуються на аналізі 24 віршів, з них 7 оригінальних творів українською мовою та 17 перекладів, з яких 4 німецькою, 2 англійською та 11 російською мовами, з точки зору спільних та відмінних рис між оригіналом та перекладами у віршових розмірах, синтаксичній, лексичній та стилістичній структурах текстів.

Ключові слова: художній переклад, поетичні твори, Василь Стус, порівняльний аналіз.

У сучасному суспільстві читання іноземної художньої літератури стає дедалі поширенішим, а тому роль правильного перекладу надзвичайно велика. Виявлення особливостей перекладу поетичних творів на прикладі поезій Василя Стуса уможливить подальше їхнє застосування в діяльності перекладачів та призведе до активної популяризації українських письменників закордоном.

Пропонована стаття присвячена дослідженню особливостей перекладу художніх творів на прикладі поезії Василя Стуса та її перекладів англійською, німецькою та російською мовами.

Загальні питання теорії перекладу досліджували Л. С. Бархударов, В. Н. Комісаров, Л. К. Латишев, Я. Й. Рецкер, В. В. Коптілов. Особливості перекладу художніх творів розглянуто в працях В. Н. Комісарова, К. Чуковського, М. Гумільова, М. П. Алексєєва, В. С. Виноградова, Г. П. Кочура, Р. П. Зорівчак та ін. Творчість В. Стуса розглядали у своїх працях Д. Стус, А. Загнітко, Л. Петрова, О. Радомська, М. Вінтонів, М. Коцюбинська, В. Біляцька, А. Бондаренко та ін.

Метою цієї статті є дослідження перекладу поезії Василя Стуса англійською, німецькою та російською мовами з точки зору збереження віршового розміру, синтаксичних, лексичних та стилістичних особливостей, а також визначення особливо важких моментів при передачі його творів іноземними мовами та шляхів їхнього подолання.

Об'єктом дослідження є поезій Василя Стуса та її переклад англійською, німецькою та російською мовами.

Предмет дослідження – особливості віршового розміру, лексики, синтаксису та стилістики оригінальних творів та їхніх перекладів.

У роботі проаналізовано 7 віршів Василя Стуса, а саме «Там тиша. Тиша там. Суха і чорна...», «Цей біль – як алкоголь агоній...», «Плач, небо, плач і плач...», «Терпи, терпи – терпець тебе шліфує...», «Отак живу: як мавпа серед мавп...», «Весняний вечір. Молоді тумани...», «Летять літа. Як голуби – летять...» та 17 перекладів англійською, німецькою та російською мовами, здійснених Крістофом Бауером, Олександром Купрейченком, Альоною Агатовою, Марком Каринником, Світлоною Груздьовою, Іваном Малкіним, Ярополком Ласовським, Вадимом Друзем, Євгенієм Рибаченком та Тетяною Блантер.

Історія перекладу сягає ще античного світу. Його роль як єдиної ланки всіх народів була завжди вагомою. Із плином часу змінювався світ та відповідно ставали іншими потреби людства. Спершу переклад був ділового характеру, тобто для ведення торгівлі, а потім застосовувався для поширення релігійних книг та інших видів літератури. Проте у всі часи піднімалося питання правильності перекладу. Внаслідок зростання інтересу людства до інших культур створювалися центри перекладу. Так, наприклад, однією з перших є створена в Іспанії під керівництвом Герхарда Кремонаса школа Толедо, яка проіснувала приблизно 200 років. Тут займалися перекладом з арабської на латинську мову. На національну мову перекладали філософські, медичні, математичні трактати, праці з астрономії та астрології. Велика увага приділялась інтерпретації та коментарям до текстів. Ця школа дозволила донести до нас твори античних та арабських авторів, а також Коран [1].

Одним з найбільш поширених видів перекладу на початку XX століття був художній. На території СРСР опублікувалася в цей час велика кількість перекладеної іноземної літератури. Принципи перекладу мали багато протиріч: крім максимальної точності інколи вимагалася й обробка тексту, що було зумовлено бажанням влади видавати твори, дотримуючись потрібного їй ідеологічного напрямку. Загальноприйнятого алгоритму перекладу художніх творів не існує й до сьогодні, проте ще в XX столітті буквальні переклади намагалися застосовувати лише до релігійних, історичних та наукових праць.

Художня література відрізняється від інших типів творів своєю естетичною функцією та великою кількістю образів, які потрібно зберігати у вихідному тексті, що ставить перекладацьку діяльність нарівні з іншими видами мистецтва. Новизна та оригінальність, відмова від уподібнення твору до «законів жанру» зацікавлюють читача та привертають його увагу [2].

Слово виконує роль носія значення та задає необхідний стилістичний тон, що важливо також отримати і в цільовому тексті. Відмінність граматичних структур у мовах та особливості передачі художніх засобів складають труднощі перекладу літератури різних народів.

Часто перекладач зіштовхується також з проблемою відмінності культур оригінального та вихідного творів. Наприклад, деякі слова на позначення предметів побуту, інтер'єру, одягу можуть не мати еквіваленту, а особливості певної групи людей такі, як правила етикету, міміка та жести, очевидно виявляться незбагненими для іноземного читача, що призведе до втрати важливих деталей. Перекладач повинен враховувати ці особливості та компенсувати міжкультурну різницю [3].

Перекладач художніх творів має дотримуватися таких основних вимог:

1. Доносити до читача всі думки, виражені автором, зберігаючи нюанси та відтінки викладу та не додаючи нічого від себе;
2. Викладати думки максимально стисло;

3. Висловлюватися потрібно простою і зрозумілою мовою, без складних і двозначних висловлень;

4. Переклад має відповідати нормам літературної мови. Кожна фраза мусить звучати влучно і природно, без жодних натяків на синтаксичні конструкції оригінального тексту [4].

Переклад поезії, яка є невід'ємною ланкою художніх творів, вимагає більшого таланту. У поетичних творах важливу роль відіграє форма вірша та звучання кожного слова. Головною ціллю також є легкість та природність сприйняття перекладеного вірша. Саме тому перекладач повинен бути творчим, мати глибокі знання про особливості життя людей, описаних в оригіналі, а також досконало володіти іноземною та рідною мовами.

Порівнюючи оригінальні вірші В. Стуса з їхніми перекладами, можна визначити, що кожен перекладач перед початком роботи ставить для себе за мету: зберегти сенс чи ритм вірша. Наприклад, К. Бауер та Я. Ласовський тяжіють до передачі сенсового навантаження кожного слова, а переклад І. Малкіна можна вважати вільним. У деяких віршах на розсуд перекладача змінено кількість строф. Яскравим прикладом цього є переклад І. Малкіна вірша «Терпи, терпи – терпець тебе шліфує...», де автор замінює дванадцять рядків на вісім і при цьому створює двострофний вірш. Можна також прослідкувати, що більшість перекладів російською мовою зберігають мелодику та синтаксичні особливості. Це можна пояснити тим, що російська мова найбільш наближена до норм української. Так, при порівнянні вірша «Там тиша. Тиша там. Суха і чорна...» та його перекладом у виконанні О. Купрейченка, простежується, що будова вірша залишається такою ж, як в оригіналі, тобто це також п'ятистопний ямб з кільцевим та суміжним римуванням виду АББА ВГГВ ДЕЕД ЖЖ, напр.:

Там тиша. Тиша там. Суха і чорна і крешуть кола сиві голуби. Тож як не вдатися до ворожби, як ніч по горло мороком огорне?	Молчанье там, тишь чёрная, сухая, бьют в небе крылья сизых голубей. И как минуть тут колдовских затей, коль давит ночь, под горло подступая?
---	---

Що стосується англійської та німецької мов, то здебільшого автори намагаються передати сенс рядків. Внаслідок цього розмір та рима не відповідають тим, які застосовує В. Стус при написанні оригіналу. Тому, розглядаючи цей самий вірш, але в німецькому варіанті К. Бауера, можна побачити, що навіть візуально переклад здається більшим, ніж оригінал:

Dort ist Stille. Stille ist dort. Trocken und schwarz.
Und Funken sprühen, wo graue Tauben Kreise drehen.
Wie sollte einem da nicht vor Prophezeiungen grauen,
wenn einem Nacht und Dunkel bis zum Halse stehen?

Варто зазначити, що задля дотримання ритму перекладачі замінюють частини мови. Наприклад, у вірші «Там тиша. Тиша там. Суха і чорна» А. Агатова використовує прислівники замість іменників та прикметників: рос. 'Там тихо. Тихо там. Черно и сухо'. У вірші «Терпи, терпи – терпець тебе шліфує...» В. Стус використовує поєднання прислівника та іменника *допоки скону*, яке має два варіанти перекладу: прийменник та іменник, як у перекладі С. Груздьової рос. 'до страха тлена', або прислівник та дієслово як у А. Агатової рос. 'пока живой ты'. Я. Ласовський у вірші «Отак живу: як мавпа серед мавп...» подає дієприкметник замість іменника: як *їхній раб* – англ. 'Enslaved by them'. Автори застосовують свої слова, як, наприклад, у вірші «Там тиша. Тиша там. Суха і чорна» О. Купрейченко додає до рядка В. Стуса *то все – твої страхи, страхи, страхи* рос. 'в ночи' – 'всё это страх, твой страх, твой страх в ночи', а у вірші «Весняний вечір. Молоді тумани...» речення *Пробач мене – я так тебе любив* у російському варіанті Т. Блантер набуває вигляду: рос. 'Прости меня – и я любил, искал'. Інколи застосовується інша форма слова, як у вірші «Там тиша. Тиша там. Суха і чорна» виникає в О. Купрейченка рос. 'подобье диаманта' замість рос. 'подобие диаманта'.

Для досягнення адекватності перекладу автори також не забувають про норми мови. Оскільки в німецькій мові кожне речення повинно мати підмет та присудок, у перекладі

часто змінюється синтаксична структура речення, і як наслідок ідентичність синтаксичної структури віршів порушується: *Там тиша* – нім. ‘Dort ist Stille’, *Тиша там* – нім. ‘Stille ist dort’, *то все – твої страхи...* – нім. ‘Nur deine Ängste sind’s...’, проте інколи задля збереження ритму вірша перекладач нехтує цими правилами, наприклад, у вірші «Цей біль – як алкоголь агоній...» К. Бауер відмовляється від присудка у реченні: *що є – ти* – нім. ‘was du’.

Лексика В. Стуса містить багато поетичних, урочистих та застарілих слів, стиль яких часто не зберігається іноземними мовами. Його вірші збагачені також неологізмами: «усепокора», «смолокрилий», «прогрішний», «метляння» та «капотіння», які перекладачі здебільшого відтворюють за допомогою методу калькування. При перекладі автори часто змінюють забарвлення слова, його значення. Так, у віршах А. Агатової зустрічається найбільша кількість розмовної лексики, яка в оригіналі відсутня, або навпаки належить до високого та книжкового стилів. Варто наголосити, що проблемним моментом при перекладі «Там тиша. Тиша там. Суха і чорна...» стає багатозначність слова *свічадо*. У контексті цього вірша – це «підсвічник», проте К. Бауер та А. Агатова розуміють це як «дзеркало»: нім. ‘Der Spiegel schläft’, рос. ‘Уснуло зеркало’.

Вірші В. Стуса насичені стилістичними засобами. Поет часто використовує персоніфікацію, яку можна прослідкувати і в перекладах: *ніч...огорне* – нім. ‘Nacht und Dunkel...stehen’, рос. ‘давит ночь’, рос. ‘ночь...окутает’, *свічадо спить* – нім. ‘Der Spiegel schläft’, рос. ‘Светильник спит’, рос. ‘Уснуло зеркало’, *спить свіча* – нім. ‘schlafen Kerzen’, рос. ‘Свеча...оплыла’, рос. ‘Уснула...свеча’, *запонав мене... дроз* – англ. ‘shiver buried you alive’, рос. ‘меня объяла дрожь’, *Сьогодні – згибло* – англ. ‘Today has been reduced to naught’, рос. ‘Теперьешнее – сгибло.’.

Характерними для творчості В. Стуса також є повтори. У деяких випадках, з огляду на ритмічність вірша перекладачі відмовляються від цього засобу та використовують синонім: *як їхній раб, як раб, як нищий раб* – нім. ‘bin ihr Sklave, Sklave, niedrigster Knecht’, англ. ‘Enslaved by them: a slave, the meanest slave’. Особливий вид повтору – цикл – лише у рядках *Терпи, терпи – терпець тебе шлифує, / сталить твій дух, отож терпи, терпи* відтворений А. Агатовою – рос. ‘Терпи, терпи – терпез тебя ваяет, / Дух закаляет, так терпи, терпи.’ та С. Груздьовою – рос. ‘Терпи, терпи – терпение шлифует, / дух укрепляет, ты терпи, терпи.’, у решті випадків цей троп не зустрічається при перекладі.

Не можна не згадати про епітети. Так, у вірші «Цей біль – як алкоголь агоній...» використовується епітет *на сивій голові своїй*, який майстерно відображений у мовах перекладу – нім. ‘auf deinem weißen Haupt’, рос. ‘по голове седой своей’. Тут можна простежити, що у перекладі К. Бауера з’являється літературний варіант до слова *голови* – нім. ‘Haupt’, та з огляду на німецькі реалії використовується еквівалентний в цьому контексті прикметник нім. ‘weisen’ на позначення слова *сивий*. У вірші «Плач, небо, плач і плач...» є епітети на кшталт *невтримне море, тонкоголосих вод, холодний...смертельний дроз, з потьмарених небес, ясна вода, та смолокрила хмаро*, які також збережені при перекладі: в А. Агатової – рос. ‘яростное море’, ‘тонкоголосых вод’, ‘с безрадостных небес’, у М. Каринника – англ. ‘the unabated sea’, ‘thin-voiced waters’, ‘darkened skies’.

Отже, підсумовуючи все вищезгадане, можна стверджувати, що переклад поетичних творів – мистецтво, адже потрібно враховувати одночасно кілька факторів. Кожен перекладач, орієнтуючись на поставлену перед собою ціль, прагне зберегти всі тонкощі поезії В. Стуса. Проведений у цій статті порівняльний аналіз оригінальних та перекладених творів уможливив встановлення особливостей перекладу з української на німецьку, англійську та російську мови. Отримані результати порівняння можуть надалі бути застосованими у сфері перекладознавства.

Анотація. В статті представлений обзор развития перевода, установлено особенности перевода художественных произведений, в том числе поэтических, определены основные проблемы, возникающие при переводе поэтических произведений с украинского языка. В работе проиллюстрировано особенности перевода поэтического языка Василия Стуса методом сравнительного анализа оригинальных произведений с переводами на немецком, английском и русском языках. Результаты основаны на анализе 24 стихотворений,

из них 7 оригинальных произведений на украинском языке и 17 переводов – 4 на немецкий, 2 на английский и 11 на русский языки, с точки зрения общих и отличительных черт между оригиналом и переводами в стихотворных размерах, синтаксической, лексической и стилистической структурах текстов.

Ключевые слова: художественный перевод, поэтические произведения, Василий Стус, сравнительный анализ.

Abstract. This study reviews the development of translation, establishes the peculiarities of translation of belles-lettres, including poetry, identifies the main difficulties that arise when translating from Ukrainian. The work illustrates the peculiarities of the translation of the poetic language of Vasyl Stus by the method of comparative analysis of original works with translations into German, English and Russian. The results are based on the analysis of 24 poems, including 7 in Ukrainian, 4 in German, 2 in English and 11 in Russian, in terms of common and distinctive features between the original and translations in verse size, syntactic, lexical and stylistic structures of texts.

Key words: literary translation, poetry, Vasyl Stus, comparative analysis.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Туришева О. О. Історія перекладу. Частина I : Конспект лекцій для студентів факультету лінгвістики напряму підготовки 6.020303 «Філологія». К. : НТУУ «КПІ», 2015. 48 с.
2. Клименко Л. В. Художній переклад як вид міжкультурної комунікації в контексті Євроінтеграції. Літературознавчі студії. 2015. Вип. 1(1). С. 228–235.
3. Іваненко К. В. Специфіка перекладу художнього тексту. Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Філологія, педагогіка, психологія. 2011. Вип. 22. С. 116–120.
4. Шулік С. Актуальні проблеми художнього перекладу. Перекладацькі інновації : матеріали V Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (м. Суми, 12–13 березня 2015 р.). Суми : СумДУ, 2015. С. 141–143.

УДК 454.34

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

О. В. Стовбун, Н. В. Прямухіна

Анотація. У статті розглядаються питання забезпечення національної безпеки в процесі реалізації державної політики України. Розглянуто основоположні принципи державної політики в галузі національної безпеки. Визначено причини наявності протиріч взаємодії органів державної влади у сфері забезпечення національної безпеки.

Ефективна взаємодія органів державної влади у сфері забезпечення національної безпеки потребує вдосконалення правового та організаційного забезпечення, а також формування міждержавних цільових програм у галузі міжнародної інформаційної безпеки, в реалізації яких бере участь Україна. Вказується на необхідність розвитку відносин з США, Великобританією, Канадою, Німеччиною, Францією, іншими країнами, а також міжнародними організаціями з метою забезпечення міжнародної безпеки.

Автор робить висновок про необхідність глибокої перебудови системи забезпечення воєнної безпеки України, яка має ґрунтуватися на удосконаленні законодавчої бази України і практичної діяльності органів державної влади.

Ключові слова: національна безпека, державна політика, проблеми сучасності, пріоритети, зовнішня політика, дипломатія.

Постановка проблеми. Політику національної безпеки будь-якої нації можна охарактеризувати як інтеграцію її військової, зовнішньої і внутрішньої політики з метою координації її політичного, економічного, психо-соціального і військового потенціалів для забезпечення від реальних або потенційних зовнішніх або внутрішніх супротивників досягнення і збереження її основних національних цілей.

Питання про функції держави є одним з найважливіших не тільки в теорії права і держави, теорії державного управління, але в галузевих юридичних науках, і перш за все, в адміністративному праві.

Проблема ефективної взаємодії державних органів щодо забезпечення національних інтересів країни у сфері національної безпеки є актуальною в умовах міжнародної політичної ситуації посилення викликів і загроз безпеці України. Необхідне забезпечення ефективної, комплексної взаємодії органів державної влади [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базові питання забезпечення національної безпеки в процесі реалізації державної політики України в наукових працях розглядали І. Кириченко, О. Комісаров, С. Кудінов, Н. Нижник, І. Мусієнко, І. Рижов, Г. Ситник, І. Слюсарчук та інші. Але, незважаючи на наявність низки досліджень, недостатньо вивченими лишаються питання визначення сил і засобів забезпечення національної безпеки в процесі реалізації державної політики України.

Метою статті є дослідження особливостей забезпечення національної безпеки в процесі реалізації державної політики України.

Виклад основного матеріалу. Основний сенс забезпечення національної безпеки полягає в забезпеченні життєздатності держави, її збереженні як певної культурно-історичної цінності, у захисті її суверенітету, а також у підтримці правових та інституційних механізмів і ресурсних можливостей держави і суспільства на рівні, що відповідає національним інтересам і національній безпеці [1]. Визначимо, що відноситься до засобів забезпечення національної безпеки.

Політичними засобами є:

- 1) відпрацювання міжнародно-правових норм та програм у сфері боротьби за мир і роззброєння;
- 2) укладення відповідних угод і договорів;
- 3) заходи щодо роззброєння, налагодження контактів і контроль над процесом роззброєння;
- 4) дипломатія.

За допомогою цих засобів Україна забезпечує безпеку держави та її громадян. Політика роз'яснює дії та обов'язки державних інститутів у забезпеченні безпеки та верховенства права. Державним інститутам належить ключова роль у системі забезпечення національної безпеки: саме тут створюється нормативно-правова база, що визначає умови, можливості і межі функціонування всієї системи, виробляються умови, що забезпечують ефективність функціонування механізму безпеки, формується взаємодія з іншими підсистемами національної безпеки, з міжнародними системами безпеки. Для успішного вирішення завдань, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки, необхідна найтісніша взаємодія всіх органів, до компетенції яких належить забезпечення безпеки країни [2].

Найбільш часто взаємодія органів державної влади у сфері забезпечення національної безпеки здійснюється з метою стратегічного планування, стратегічного позиціонування, концентрації зусиль на найбільш, схильних до ризиків і загроз напрямкам захисту національних інтересів [3, с. 52]. На шляху до ефективної взаємодії органів державної влади у сфері забезпечення національної безпеки лежить безліч причин, що мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Найчастіше це пов'язано з наявністю корпоративних інтересів у того чи іншого державного інституту, органу, а також проявом протиріч розвитку. Подолання протиріч розвитку органів державної влади, що перешкоджають ефективній взаємодії, у сфері забезпечення національної безпеки сприяє посиленню захищеності національних інтересів [3, с. 61].

Причинами наявності протиріч взаємодії органів державної влади у сфері забезпечення національної безпеки, поряд з традиційними, є: різноманіття і високий ступінь невизначеності глобальних і інтернаціональних викликів і загроз, що ставить питання про пріоритетність їх вирішення. Стратегія національної безпеки заснована на трьох основоположних принципах державної політики в галузі національної безпеки [4]:

- стримування-розвиток можливостей оборони та безпеки для запобігання збройній агресії проти України;
- здатність суспільства і держави швидко адаптуватися до змін в середовищі безпеки і підтримувати стійке функціонування, зокрема, за рахунок мінімізації зовнішніх і внутрішніх вразливостей;

– взаємодія-розвиток стратегічних відносин з ключовими зарубіжними партнерами, в основному з Європейським союзом і НАТО та їх державами-членами, США, прагматична співпраця з іншими державами та міжнародними організаціями на основі національних інтересів.

Національні інтереси, будучи системою цінностей та завдань зовнішньої політики держави є причиною міжнародних відносин. Саме відстоювання національних інтересів є показниками розвитку держави. Пріоритетами національних інтересів є: відстоювання незалежності та державного суверенітету; відновлення територіальної цілісності в рамках міжнародно визнаного державного кордону України; суспільний розвиток, насамперед розвиток людського капіталу; захист прав, свобод і законних інтересів громадян України; європейська та євроатлантична інтеграція [4].

Слід зазначити, що функціонування механізму забезпечення воєнної безпеки значною мірою залежить від політики. Її забезпечення передбачає комплекс політичних, економічних, ідеологічних, інформаційних, а також організаційних та інших форм, засобів і методів. Але при цьому, вирішальна роль у виборі форм, методів і засобів забезпечення воєнної безпеки належить саме політиці, політичному керівництву країни. Воєнна доктрина України, як основа розробки державної політики в сфері забезпечення воєнної безпеки, спирається на аналіз геополітичної ситуації в світі та довгострокові наукові прогнози її розвитку. Сутністю військової політики України є діяльність суб'єктів забезпечення національної безпеки держави, пов'язана із запобіганням військовим конфліктам, організацією та здійсненням військового будівництва і підготовкою Збройних Сил України. Ця політика передбачає управління формуванням і розвитком механізмів забезпечення військової безпеки, змістом якої розуміється свідомий цілеспрямований вплив суб'єктів управління на множину потреб, інтересів і цінностей держави і суспільства щодо ліквідації загроз і небезпек, внутрішніх і зовнішніх [5, с. 32–47].

В Україні до основних елементів даної системи належать: Верховна Рада, Президент, Рада національної безпеки і оборони, Кабінет Міністрів, Міністерство оборони, а також Генеральний Штаб Збройних Сил України та інші військові формування, правоохоронні органи, центральні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, окремі громадяни. Інакше кажучи, система воєнної безпеки структурно складається з двох компонентів: органів державної влади (управлінсько-регламентуючий компонент) і військових формувань (силовий компонент). Базова складова військової безпеки – Збройні Сили України. Крім них силовий компонент системи включає Державну прикордонну службу, Внутрішні війська, військові підрозділи Управління державної охорони, Служби безпеки України, Міністерства з питань надзвичайних ситуацій інші державні військові формування [5, с. 82].

У числі структурних проблем взаємодії органів державної влади у сфері забезпечення національної безпеки можна виокремити: нерівноважність, відсутність взаємної узгодженості структурних елементів суб'єктів взаємодії, нестійкість зв'язків, спорадичний характер взаємовідносин.

Найважливішим напрямом державної політики України в сфері забезпечення національної безпеки є вирішення завдань щодо створення умов для забезпечення технологічного суверенітету держави в галузі інформаційних і комунікаційних технологій та подолання інформаційного нерівності між розвиненими країнами [6, с. 32].

Структурні протиріччя даного виду взаємодії пов'язані з диспропорціями у вимогах, що пред'являються до суб'єктів даних суспільних відносин. Є структурні протиріччя взаємодії, пов'язані з територіальним розподілом і потенціалом органів державної влади.

Для вирішення завдань, пов'язаних з підвищенням ефективності взаємодії органів державної влади у сфері національної безпеки, необхідно зняти протиріччя, що постійно виникають у багатоаспектних процесах організаційної взаємодії суб'єктів державної безпеки [4].

У більш широкому розумінні цілі реалізації військової та військово-технічної політики будуть уточнені в проектах наступного Стратегічного оборонного вісника України та Державної програми розвитку Збройних сил України до 2025 року, які в даний час

обробляються Міністерством оборони. Також необхідно скорегувати їх у Державній цільовій програмі оборони в галузі розвитку озброєння і військової техніки, а також внести певні зміни в основні напрямки розвитку військового озброєння і техніки на довгострокову перспективу.

Аналіз початкових циклів оборонного планування в Україні показує, що другий етап таких циклів виявився для них досить проблематичним, а іноді і не дуже ефективним - етап втілення в життя положень військової та військово-технічної політики у військовій сфері. планові документи.

Причини, які до цього призвели, найрізноманітніші - організаційні, правові, ресурсні, кадрові тощо. Наприклад, цілі з реалізації військової політики, визначені в раніше згаданих документах військового планування, реалізовувалися безпосередньо Міністерством оборони, що визначає основи військової і військово-технічної політики, Збройних Сил України, насамперед у стратегічному рішенні про використання, оскільки в минулому план оборони України не був розроблений [5, с. 42].

Висновки. Забезпечення національної безпеки України повинно припускати:

- збереження цілісності і надання стійкості розвитку суспільства на основі позитивної модернізації всіх владних структур, державних інститутів, послідовне вдосконалення їх функцій, діяльності та системи взаємин;
- зміцнення і розвиток держави на основі демократії, активізація в законних рамках громадянського суспільства. Обидва ці явища покликані забезпечити узгодженість інтересів і дій всіх структур і рівнів влади, об'єднать громадян, їх поглядів і позицій з докорінних питань життя суспільства в ім'я інтересів збереження і зміцнення національної безпеки;
- забезпечення життєво необхідних умов для життєдіяльності, духовного і фізичного розвитку, демократизації діяльності окремих громадян.

Реалізація пріоритетів національних інтересів України і забезпечення її національної безпеки має здійснюватися, зокрема, за такими напрямами [7, с. 49–55]:

- продовження діяльності оборони і стримування;
- розвиток відносин з США, Великобританією, Канадою, Німеччиною, Францією, іншими країнами, а також з міжнародними організаціями з метою забезпечення міжнародної безпеки та протидії спільним викликам і загрозам, мінімізуючи їх вплив на Україну;
- розвиток особливого партнерства з НАТО для досягнення повноправного членства України в альянсі; посилення можливостей Збройних Сил України та інших елементів сектору безпеки і оборони.

Отже, проведення ефективної державної політики є обов'язковою умовою стратегічних перетворень в українській державі. Пріоритетами державної політики у сфері забезпечення національної безпеки мають бути науково обґрунтовані, пов'язані з перспективними завданнями зовнішньої і внутрішньої політики держави напрями взаємодії органів влади.

На даний час необхідна глибока перебудова системи забезпечення військової безпеки України, яка буде ґрунтуватися на удосконаленні законодавчої бази України і практичної діяльності органів державної влади. Державна політика щодо організації і забезпечення воєнної безпеки органічно впливає на формування та розвиток загальної системи національної безпеки, схильна враховувати вплив внутрішніх і зовнішніх загроз, реалізується через різні форми і способи дій складових елементів системи воєнної безпеки, що потребує підвищеної уваги та подальших наукових досліджень.

Аннотация. В статье рассматриваются актуальные вопросы обеспечения национальной безопасности в процессе реализации государственной политики Украины. Рассмотрены основополагающие принципы государственной политики в области национальной безопасности. Определены причины наличия противоречий взаимодействия органов государственной власти в сфере обеспечения национальной безопасности.

Эффективная взаимодействия органов государственной власти в сфере обеспечения национальной безопасности нуждается в совершенствовании правового и организационного обеспечения, а также формирования межгосударственных целевых программ в области международной информационной безопасности, при реализации которых принимает участие Украина. Указывается необходимость развития отношений с США, Великобританией, Канадой, Германией, Францией, другими странами, а также с международными организациями с целью обеспечения международной безопасности.

Автор делает вывод, что необходима глубокая перестройка системы обеспечения военной безопасности Украины, которая будет основываться на совершенствовании законодательной базы Украины и практической деятельности органов государственной власти.

Ключевые слова: национальная безопасность, государственная политика, проблемы современности, приоритеты, внешняя политика, дипломатия.

Abstract. The article considers topical issues of national security in the implementation of state policy of Ukraine. The basic principles of state policy in the field of national security are considered. The reasons for the existence of contradictions in the interaction of public authorities in the field of national security have been identified.

Effective cooperation of public authorities in the field of national security requires the improvement of legal and organizational support, as well as the formation of interstate targeted programs in the field of international information security, in the implementation of which Ukraine participates. The need to develop relations with the United States, Great Britain, Canada, Germany, France, other countries, as well as with international organizations in order to ensure international security.

The author concludes that a deep restructuring of Ukraine's military security system is needed, which will be based on improving the legislative framework of Ukraine and the practical activities of public authorities.

Keywords: nationalsecurity, publicpolicy, modernproblems, priorities, foreignpolicy, diplomacy

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Багацько Л. С. Національна безпека України: загрози та виклики. URL: <https://www.dipcorpus-info.at.ua/news>
2. Вонсович О. Стан національної безпеки України в сучасній геополітичній ситуації. *Політичний менеджмент*. 2012. № 1. С. 177–185.
3. Ситник Г. П. Концептуальні засади забезпечення національної безпеки : навч. посіб. / Г. П. Ситник, В. І. Абрамов, Д. Я. Кучма ; за заг. ред. Г. П. Ситника : у 3 ч. Ч. 1 : Філософсько- 207 методологічні та системні основи забезпечення національної безпеки. Київ: НАДУ, 2009. 248 с.
4. Рік діяльності Уряду: розробка стратегічних документів у сфері безпеки та оборони. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2021/03/02/rik-diyalnosti-uryadu-rozrobka-strategichnih-dokumentiv-u-sferi-bezpeki-ta-oboroni/>
5. Ситник Г. П. Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України : навч. посіб. / Г. П. Ситник : у 3 ч. Ч. 3 : Державна політика та основи стратегічного планування забезпечення національної безпеки. Київ: НАДУ, 2010. 208 с.
6. Указ «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>
7. Ситник Г. П. Концептуальні та організаційні засади забезпечення національної безпеки: навч. посіб. / Г. П. Ситник. Київ: Вид-во НАДУ, 2005. 120 с.

УДК 811.111'42

ОСОБЛИВОСТІ МОВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПЕРСОНАЖА ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ І ЇЇ ПЕРЕКЛАДУ НА МАТЕРІАЛІ ДИСКУРСИВНИХ ФРАГМЕНТІВ РОМАНУ Д. КІЗА «FLOWERS FOR ALGERNON»

Д. О. Табаран, І. М. Запхляк

Анотація. Пропоноване дослідження присвячено вивченню мовної поведінки персонажа художнього твору та особливості її перекладу, а саме: вплив мовних вад та застосування навмисного спотворення мови на складність перекладу, що забезпечує ідентичність та адекватність перекладу. Можливі трансформації перекладача, спрямовані на донесення смислу до читача проаналізовані та класифіковані. Методологічною основою роботи є системний підхід, розбір та аналіз прикладів. Специфіка досліджуваної теми передбачає застосування мовностилістичного аналізу першотворів, методу контекстуального аналізу, методу контрастивного опису та порівняльного методу.

Ключові слова: переклад, мовна поведінка, трансформація, перекладач, художній твір.

Вступ. Переклад – це діяльність, що полягає у варіативному перевираженні, перекодуванні тексту, породженого однією мовою, у текст іншою мовою, що здійснює перекладач, який творчо підбирає варіант залежно від варіативних ресурсів мови, виду перекладу, завдань перекладу, типу тексту й під впливом особистої індивідуальності [1, с. 282].

У художньому перекладі не завжди можливо передати суть написаного буквально, тому перекладачеві часто доводиться виводити на поверхню те, що лише неявно представлено в оригінальному тексті. Перекладачам допомагають вирішити це завдання такими засобами, як трансформації перекладу.

Основна частина. Особливу складність в перекладацькій письмовій діяльності представляють відхилення від літературної норми мови персонажів. Для передачі особливостей мови і розкриття героїв автори нерідко вдаються до навмисного спотворення мови. До відхилень від норми можуть бути віднесені еративи, діалекти, неологізми, дитяча мова та інші. У своїй роботі «Неперекладне в перекладі» С. Влахів і С. Флорін визначають два типи відхилень – колективні та індивідуальні. До колективних відносять:

- просторіччя
- діалекти
- жаргони
- аргі
- професійні мови

До індивідуальних відносяться:

- вільності в усному мовленні
- дитяча мова
- ламана мова
- дефекти мови (шепелявість, гаркавість, гугнявість та ін.)
- помилки у вимові та правописі

Для вирішення творчих завдань і для більш яскравого портрета героя автори використовують відхилення від норми на всіх рівнях мови:

- фонографічний
- синтаксичний
- лексичний
- морфологічний [2].

Найяскравіше представлені відхилення від літературної норми на фонографічному рівні. До фонографічних відхилень можуть бути віднесені помилки в правописі. Так, яскравим прикладом створення образу головного героя шляхом систематичного порушення мовних норм у його мовленні є роман Д. Кіза «Квіти для Елджернона», у якому щоденник Чарлі Гордона інформує читача про зміни його розумового рівня. Із першого ж речення можна судити про невисокий інтелект людини, від імені якої ведеться розповідь: *Dr Strauss says I shoud rite down what I think and remembir and evrey thing that happins to me from now on* [3, с. 5]. *Дохторь Штраус каже аби я писав як можу і шо думаю і споминав усе шо зі мною буде від сьогодні* [4, с. 5].

Як бачимо з наведеного прикладу, додана лексема «шо» характерна для просторічного мовлення носіїв української мови. Неправильне написання лексеми «*remembir*» дуже вдало передано в українському перекладі росіянізмом «*помнив*». Але, перекладачеві не вдалось відтворити слово «*happins*», тому він компенсував втрату лексеми, навмисне зробивши орфографічну помилку у слові «*Дохторь*».

Складність також виявляється в неоднорідності допущених орфографічних помилок. Наприклад: shud (should); rite (write); skared (scared); happind (happened); operashun (operation); nuthing (nothing); pepul (pupil); dint (didn't); becaus (because); laffed (laughed); practis (practice); lerned (learned); memary (memory); rekemmended (recommended); що зайвий раз показує читачеві розумову відсталість Чарлі Гордона. Наведемо ще декілька яскравих прикладів з роману:

англ. мова	укр. мова
<i>I dint understand</i> [3, с. 2].	<i>Я не пойняв</i> [4, с. 10].
<i>I dont think I passd the raw shok test</i> [3, с. 2].	<i>Я не думаю шо витримав цей тест</i> [4, с. 11].
<i>This test lookd easy because I coud see the picturs</i> [3, с. 3].	<i>Цей тест здався мені лехким, томушо я міг бачити картинки</i> [4, с. 13].

Переглянемо приклад опису персонажа, який ближче ознайомить нас з головним героєм твору.

англ. мова	укр. мова
<i>My name is Charlie Gordon I werk in Donners bakery where Mr Donner gives me 11 dollers a week and bred or cake if I want. I am 32 yeres old and next munth is my brithday. I tolld dr Strauss and perfesser Nemur I cant rite good but he says it dont matter he says I shud rite just like I talk and like I rite compushishens in Miss Kinnians class at the beekmin collidge center for retarted adults where I go to lern 3 times a week on my time off</i> [3, с. 3].	<i>Звуть мене Чярлі Гордон і я роблю в пикарні Доннера де містер Доннер дає мені по одинадцять доларів на тиждень і дає хліба та тістечко коли я попрошу. Мені тридцять двоє років і в наступнім місяці буде мій день народження. Я сказав дохторю Штраусу та професорю Нявмуру шо я не вмію добре писати але він сказав шо це неважно і шоб я писав як я балакаю і як я пишу твори у класі міс Кінніан у її школі для недорозвинених дорослих куди я хожу вчитися тричі на тиждень коли маю вільний час</i> [4, с. 9].

Цей опис дозволяє представляє головного героя, як погано розвинену та неосвічену людину. Слід зазначити, що у перекладі В. Шовкуна відсутні коми, що передає усю яскравість образу та підкреслює його незвичну особистість.

Переглянемо, ще один наявний приклад, з якого дізнаємося про складну долю нашого героя.

англ. мова	укр. мова
<i>I want to get smart if they will let me. They said they got to get permissen from my familie but my uncle Herman who use to take care of me is ded and I dont rimember about my familie. I dint see my mother or father or my littel sister Norma for a long long long time. Mabye their ded to. Dr. Strauss askd me where they use to live. I think in brooklin. He sed they will see if mabye they can find them</i> [3, с. 8].	<i>Я хочу стати рузумним якщо вони дозволять мені. Вони кажуть їм потрібен дозвіл від моєї родини але мій дядько Герман який про мене дбав помер і я нічого не споминаю про свою родину. Я не бачив своєї матері і свого батька і своєї маленької сестри Норми давно й дуже давно. Можливо мій батько також помер. Дохторь Штраус запитався, де вони жили. Я думаю вони жили в Брукліні. Він сказав шо вони їх шукатимуть і можливо знайдуть</i> [4, с. 12].

У поданому прикладі, помітне надмірне використання ком, що демонструє гіперболізоване сприйняття головного героя.

англ. мова	укр. мова
<i>Today, I learned, the comma, this is, a, comma (,) a period, with, a tail, Miss Kinnian, says its, important, because, it makes writing, better, she said, somebody, could lose, a lot, of money, if a comma, isnt in, the right, place, I got, some money, that I, saved from, my job, and what, the foundation, pays me, but not, much and, I dont, see how, a comma, keeps, you from, losing it, But, she says, everybody, uses, commas, so Ill,use them, too [3, с. 42].</i>	<i>Сьогодні, я, навчився, розуміти, що, таке, кома, це крапка, з хвостиком, міс Кінніан, каже, це важливо, знати, тому що, це поліпшує, письмо, сказала, можна, втратити, багато, грошей, якщо кома, стоїть, не там, де вона, має стояти, у мене, було, трохи, грошей, які я заощадив, з платні, на своїй, роботі, та з того, що виплачує, мені, фонд, але небагато, і я ніяк, не міг, зрозуміти, яким чином, кома, допомагає, мені, не втратити їх, Але, вона сказала, усі застосовують, коми, тож, і я, повинен, їх, застосувати[4, с. 46].</i>

Ще один яскравий приклад, який показує нам буквальність у сприйнятті Чарлі Гордона і варіант перекладу В. Шовкуна, який демонструє, можливу інтерпретацію оригіналу, а саме, перекладач залишив знаки пунктуації і не ускладнив сприйняття тексту для читача.

англ. мова	укр. мова
<i>She said; You, got. to-mix?them!up: She showd? me" how, to mix! them; up, and now! I can. mix (up all? kinds of punctuation—in, my. writing! There" are lots, of rules; to learn? but. Im' get'ting them in my head [3, p.43]:</i>	<i>Вона сказала; ти повинен. запам'ятати всі знаки пунктуації, і тепер я можу запам'ятати їх (усі? знаки пунктуації – в моєму письмі! Їх багато й багато правил; їх застосування? Але я вже навчився зберігати їх у голові[4, с. 47]:</i>

Персонаж Деніела Кіза в своєму щоденнику записує слова так, як він їх чує. Наприклад, в словах "write", "should" зникають німі "w", "l". У перекладі на українську мову неможливо передати такі відхилення в точності як в мові оригіналу, але для перекладача важливо зобразити загальну атмосферу і враження від мовної діяльності персонажа. Тому в перекладі В. Шовкуна присутні трансформації – для передачі помилок написання, за моделлю, персонаж «пише, так само як і чує» .

Висновки. Слід зауважити, що переклад – це взаємодія мов і культур, тому інтерференція в перекладі може бути не тільки негативною, а й конструктивною, спроможною якісно допомогти перекладачеві або збагатити мову.

У художньому перекладі не завжди можливо передати суть написаного буквально, тому перекладачеві часто доводиться вдаватися до хитрощів, шукати еквівалентну мовну одиницю та приходити до геніальних вирішень проблеми у перекладі. Перекладачі вдаються до трансформації перекладу, щоб передати читачеві відтінки значень та створити враження, задумане автором твору.

Безсумнівно, для повної характеристики персонажа необхідно проаналізувати його мовну поведінку протягом усього твору, а також враховувати екстралінгвістичні фактори. Це також важливо для роботи перекладача, адже йому доводиться дотримуватися стилю протягом усього твору, але також не можна насичувати мову героя такими особливостями більше, ніж вони представлені в оригінальному тексті. В іншому випадку, можливий протилежний ефект, що завадить передати ту атмосферу, якої домагався автор.

В процесі перекладу даного роману, перекладач розробив стратегію для перекладу певних лексичних засобів, які в тексті оригіналу були написані з помилками.

По-друге, перекладаючи роман, він передавав все, що було написано автором оригіналу засобами української мови так, що читач може поринути у світ Чарлі Гордона та повністю проникнутись тими подіями, які відбуваються з головним героєм не відчуючи мовного бар'єру.

Аннотация. Исследование посвящено изучению речевого поведения персонажа художественного произведения и особенностям его перевода, а именно: влияния языковых недостатков и намеренного искажения языка на сложность перевода который обеспечивает его идентичность и адекватность. Возможные трансформации переводчика как средство передачи смысла для понимания читателя проанализированы и классифицированы. Методологической основой работы является системный подход, разбор и анализ примеров. Специфика исследуемой темы предусматривает применение лингвостилистического анализа подлинников, метода контекстуального анализа, метода контрастивного описания и сравнительного метода.

Ключевые слова: перевод, речевое поведение, трансформация, переводчик, художественное произведение.

Abstract. This study focuses on the study of the speech behavior of a character in a work of fiction and the peculiarities of its translation, namely: the influence of linguistic defects and intentional language distortion on the translation complexity to ensure its identity and adequacy. The translator's transformations as a means of conveying the sense of the utterance are studied and classified. The methodological basis of the work is a systematic approach, analysis of the examples. The subject of the study determines the use of a linguistics analysis of the originals, a contextual analysis method, a contrastive description method and a comparative method.

Key words: translation, speech behavior, transformation, translator, a work of fiction.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Рудківський О. П., Володіна Т. С. «Загальна теорія перекладу» для першого (бакалаврського) рівня / Навчально-методичний посібник / Київ: Вид. центр КНЛУ, 2017. 296 с.
2. Влахов С, Флорин С. «Непереводимое в переводе». Реалии – 1960. Издательство «Международные отношения». 328 с.
3. Keyes D. Flowers for Algernon. London: Orion Publishing Group, 2017. 216 p.
4. Деніел Кіз. Квіти для Елджернона / Укр. видання / 2018 р. 302 с.

УДК 791[(410.1)+(477)]

КІНОДИСКУРС В СУЧАСНОМУ АНГЛІЙСЬКО- ТА УКРАЇНСЬКОМОВНОМУ КІНЕМАТОГРАФІ

Л. В. Треско, О. О. Ситенко

Анотація. У даному дослідженні подана інформація про дискурс, актуальний стан дослідженості даного питання, та один із видів дискурсу, зокрема, кінодискурс. Кінодискурс в сучасному англійсько- та українськомовному кінематографі розглядається через призму його лексико-семантичних та структурних особливостей, що спонукає використати наступні методи лінгвістичного аналізу: метод суцільної вибірки, метод кількісного аналізу, описовий метод.

Ключові слова: кінодискурс, кінематограф, лексико-семантичні особливості, структурні особливості.

1. Вступні зауваження. Поняття «дискурс» є одним із основних понять в сучасній прагматичній лінгвістиці та лінгвістиці тексту, уявлення про яке віддзеркалюють увесь хід лінгвістичної науки. «Дискурс» як поняття з'явилося у зв'язку з розширенням лінгвістичних досліджень за межі речення – в сферу поверхфазового синтаксису. Тому дискурс з лінгвістичної точки зору – це сукупність, що складається з логічного ланцюга пропозицій, які перебувають в смисловому зв'язку. На даний момент, вивчення типових структур дискурсу не привело до повноцінних теоретичних узагальнень і висновків через складність та багатоаспектність цього явища, але саме поняття досить міцно зафіксувалося в лінгвістиці. Чіткої і загальноприйнятої дефініції «дискурсу», яка б повністю охоплювала всі випадки його вживання, не існує, тому й не дивно, що це явище привертає увагу багатьох дослідників. Аналізуючи все вищесказане, ми можемо зробити висновок, що хоч теорія дискурсу вже досить довго опрацьовується і досліджується з різних точок зору і підходів (лінгвістичний, культурологічний, психологічний, філософський, когнітивний і т. д.), та ще досі не існує його загальновизнаного визначення. Дискурс розглядається і як комунікативний процес, і як текст, і як система, і як комунікативна подія. Але, навіть не

дивлячись на те, що всі підходи до дослідження дискурсу базуються на різноманітних характеристиках, вони не виключають один одного.

Одним із видів дискурсу є кінодискурс, який є одним із найбільш актуальних об'єктів аналізу гуманітарних наук. Кінодискурс разом із його аспектами викликає великий інтерес дослідників з різних галузей, зокрема у лінгвістиці, мистецтвознавстві, філософії, літературознавстві, семіотиці тощо. Наприклад, кінодискурс став предметом дослідження таких науковців як О. І. Гридасова, І. А. Котова, Т. Г. Демчук, О. В. Ісаєнко, О. Г. Зверева і т.д. Кінодискурс розглядається як особливий вид дискурсу, що зумовлено його комунікативною природою і соціально-культурною значущістю. До того ж, кінодискурс, як жоден інший здатен впливати і змінювати сприймаючу його аудиторію, нав'язуючи певні моделі поведінки, ритуали, програмуючи світоглядні установки [1]. Тобто, іншими словами, **актуальність** даного дослідження також визначається важливістю феномену кіно в житті людства, що і є тими зумовлюючими факторами, що спонукають ретельніше вивчити питання кінодискурсу, зокрема у сучасному англійсько- і українськомовному кінематографі спираючись на їх лексико-семантичний та структурний аналіз.

Метою роботи є лексико-семантичний та структурний аналіз кінодискурсу в англійсько- і українськомовному кінематографі. Мета дослідження обумовила постанову наступних **завдань**: 1) схарактеризувати, описати та систематизувати емпіричний матеріал дослідження; 2) дослідити семантичні параметри лексики кінематографії в англійськомовному й українськомовному кінодискурсах; 3) угрупувати кінолексеми за термінологічним та тематичним показником; 4) проаналізувати кінолексеми спираючись на їх структурні особливості.

Об'єктом дослідження є кінодискурс в англійськомовному і українськомовному кінематографі.

Предметом дослідження є лексико-семантичний та структурний аналіз кінодискурсу у досліджуваних мовах.

2. *Виклад основного матеріалу дослідження.* Розглянемо детальніше лексико-семантичні особливості кінолексем у досліджуваних мовах. Семантичні параметри англійськомовної та українськомовної лексики «кінематографія» дають можливість розподілити досліджувану лексику на окремі лексико-семантичні групи відповідно до їх тематичного показника. Розглянемо детальніше ці лексико-семантичні групи кінолексем:

1) жанри та види фільмів: англ. *costume drama* 'історичний фільм, 'документальний фільм, науково-популярний фільм', англ. *travelogue* 'травелог, географічний фільм, фільм про подорожі', англ. *trick film* 'мультиплікаційний фільм, фільм з комбінованими зйомками', англ. *propaganda film* 'агітаційне кіно, пропагандистський фільм', англ. *spaghetti horror* 'спагеті-хорор, італійські фільми жахів', англ. *natural vision film* 'стереоскопічний фільм, стереофільм' [2], укр. *фільми жахів*, укр. *вуція* «китайський літературний жанр, аналог європейського лицарського роману», укр. *гамблінг пікче* «кіно про азартних гравців», укр. *гендайгеки* «японські фільми про сучасність», укр. *зомбі фільм* [3];

2) назви професій пов'язаних із кінематографом: англ. *costume supervisor* 'костюмер', *director of photography* 'головний оператор; оператор-постановник', *production manager* 'керівник виробництва кіностудії, директор картини', англ. *voice artist* 'актор дубляжа', англ. *voice coach* 'консультант по сценічній мові' [2], укр. *дублер*, укр. *режисер-постановник*, укр. *директор фільму*, укр. *каскадер*, укр. *сценарист*, укр. *монтажер*, укр. *кінодистриб'ютор*, укр. *диктор* [3];

3) назви технічного оснащення: англ. *arc lamp* 'дугова лампа', англ. *camera stand* 'штатив камери', англ. *camera umbrella* 'засіб захисту кінотехніки від дощу', англ. *camera crane* 'кран-штатив, операторський кран' [2], укр. *фільмостат* «металева шафа для зберігання рулонів роликів фільмів», укр. *стробоскоп* «прилад, що дозволяє бачити рухомий об'єкт нерухомим», укр. *кінопроектор* «оптико-механічний апарат для проектування фільмів на екран» [3];

4) зйомка кадрів: англ. *big close-up* 'дуже крупний план', англ. *cowboy shot* 'план людини із середини бедра і вище', англ. *frame-by-frame exposure* 'покадрова кінозйомка',

англ. *multiple exposure* ‘багатократне експонування’ [2], укр. *макрозйомка* «кінозйомка середніх або дрібних об’єктів чи їх деталей», укр. *панорамування, панорамна зйомка* «прийом операторського мистецтва, заснований на повороті знімальної камери в горизонтальному або вертикальному напрямках», укр. *затемнення кадру* «прийом, що дозволяє досягти поступового затемнення, а потім і повного зникнення екранного зображення» [3];

5) спеціальні ефекти: англ. *speeded-up action* ‘ефект прискореного руху’, англ. *the purkinje effect* ‘явище зміни колірного сприйняття людським оком при зниженні освітленості об’єктів, англ. *reverse action* ‘ефект зворотнього руху’ [2], укр. *стоп-кадр* «кінематографічний прийом, коли дія на екрані завмирає, імітуючи фотографію», укр. *колоризація* «додання штучного кольору старим чорно-білим фільмам», укр. *подвійна експозиція* «двократне експонування однієї і тієї ж кіноплівки», укр. *розкадрування* «представлення сценарію у вигляді послідовності кадрів» [3];

7) звук: англ. *effects track* ‘фонограма шумів, звукових ефектів’, англ. *mixing* ‘міксування, перезапис фонограми’, англ. *stereophonic sound track* ‘стереофонічна фонограма’, англ. *background noise* ‘фоновий шум’ [2], укр. *саунд трек* «компонент фільму, що містить діалог, музику, звукові ефекти» [3];

8) освітлення: англ. *accent light* ‘акцентне світло’, англ. *back light* ‘контражур, контрове світло’, англ. *background illumination* ‘підсвітка, контрове світло’, англ. *shooting range* ‘основне світло’, англ. *side light* ‘бокове світло’ [2], укр. *допоміжне світло, укр. вирівнююче світло* [3].

Досліджуючи структуру кінолексем в англійсько- та українськомовному кінематографі було виявлено, що вони розподіляються на:

1) прості слова: англ. *tape* ‘кіноплівка’, англ. *cast* ‘склад акторів’, англ. *shot* ‘кадр’, англ. *projector* ‘проектор’, англ. *montage* ‘монтаж’, укр. *звук, укр. екран, укр. фільм, укр. епізод*;

2) складні слова: англ. *screenwriter* ‘сценарист’, англ. *melodrama* ‘мелодрама’, англ. *newsreel* ‘кіножурнал, укр. кінематограф, укр. стереозвучання, укр. кінопрокат;

3) словосполучення: англ. *film editor* ‘редактор фільму’, англ. *sound editor* ‘звукорежисер’, англ. *film cut* ‘остаточний монтаж’, англ. *set decorator* ‘художник з декорацій’, укр. *гра акторів, укр. повнометражний фільм, укр. світлове вирішення фільму* [4].

Розглянемо детальніше шляхи поповнення кінолексем у досліджуваних мовах:

1) суфіксація: -or, -ist, -fy, -ary, -ie, -ing, (англ. *adaptator, cartoonist, commentary, talkie, dubbing*). Аналіз сучасних тенденцій розвитку кінематографічної лексики показує, що на сучасному етапі суфікси -umentary, -ploitation можна виділити як одні із найпродуктивніших словотворчих елементів, наприклад, англ. *mockumentary, fakeumentary, shockumentary, stalkumentary, hicksploitation, artsploitation, blaxploitation*.

2) префіксація: -post, -auto, -sub (англ. *postproduction, autotransformer, subtitle*), а також префікс -docu, який є одним із найпоширенішим у англійськомовному кінематографі, наприклад, англ. *documentary, docudrama, docusoap, docuhistory, docutainment*.

Щодо українськомовної кінематографічної лексики, найпродуктивнішими афіксами, що зустрічаються, є без-, за-(з-), пере-, про-, -ор(-ер), -нн(я), -ість, -ічн-(-ічн-), -альн(ий, а), -ськ(ий, а), наприклад, укр. *перезвучити, екранування, закадровий*. [5]

3) словоскладання:

– прикметник+іменник: англ. *black and white film, long shot, visual editor, soundproof*, укр. *повнометражний фільм, непрофесійний актор*;

– іменник+іменник: англ. *sound track, cameramen, feature film, copyright*, укр. *автор сценарію, гра кіноакторів*;

– дієслово+іменник: англ. *to make a sound recording, to shoot a film*, укр. *вести панораму, вилучати кадри*.

4) скорочення, зокрема, усічені слова: англ. *prod (producer), pic (picture), exec (executor)*; аббревіатури: англ. *HD (High Definition), 3D (3- dimensional), DVD (digital versatile disc), LS (long shot), HDTV (high-definition television)* [6].

Висновки. 1. На сьогодні, кінодискурс є одним із найактуальніших питань в лінгвістиці, яке залишається не до кінця вивченим та є предметом дискусій багатьох дослідників.

2. Аналіз англійськомовного та українськомовного кінодискурсу, зокрема з акцентом на лексико-семантичні особливості його складових, показує збагаченість досліджуваних мов різноманітними за тематикою кінолексемами та дозволяє виділити лексико-семантичні групи за тематичним позначником: жанри та види фільмів, назви професій пов'язаних із кінематографом, назви технічного оснащення, зйомка кадрів, звук, освітлення, спеціальні ефекти.

3. Досліджуючи структурні особливості кінолексем вдалось розподілити їх на прості слова, складні слова та словосполучення, які утворюються шляхом суфіксації, префіксації, словоскладання, зокрема за такими моделями як прикметник+іменник, іменник+іменник, дієслово+іменник, та скорочення.

Аннотация. В данном исследовании представлена информация о дискурсе, актуальное состояние изученности данного вопроса, и один из видов дискурса, в частности, кинодискурс. Кинодискурс на современном этапе англоязычного и украиноязычного кинематографа рассматривается через призму его лексико-семантических и структурных особенностей, что побуждает использовать следующие методы лингвистического анализа: метод сплошной выборки, метод количественного анализа, описательный метод.

Ключевые слова: кинодискурс, кинематограф, лексико-семантические особенности, структурные особенности.

Abstract. This study provides the information about the discourse, the current state of research on this issue, and one of the types of discourse, namely, cinematic discourse. Cinematic discourse in modern English- and Ukrainian-languages cinematography is considered through the prism of its lexical-semantic and structural peculiarities, which encourage the use of the following methods of linguistic analysis: the method of continuous sampling, the method of quantitative analysis, the descriptive method.

Key words: cinematic discourse, cinematography, lexical and semantic peculiarities, structural peculiarities.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гридасова О. І., Кінодискурс як об'єкт навчання кіноперекладу. *Вісник Житомирського державного університету. Випуск 2 (74). Філологічні науки.* С. 102–105.
2. Film Terms Glossary. URL : <http://www.filmsite.org/filmterms.html>.
3. Миславський В. Н. Кінословник. Терміни, визначення, жаргонізми. Харків, 2007. 328 с.
4. Тимошук К. О., Лінгвальні особливості термінів кіномистецтва у франкомовній та англomовній пресі. Херсон, 2020. 59 с.
5. Василяко І. Ю., Структурно-семантичні особливості термінів-словосполучень у сучасній українській термінології кіномистецтва. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми української термінології.* 2013. № 765. С. 82–86.
6. Наумчук Т. І., Еволюція англійськомовного лексикону кінематографії: соціокультурний та лінгвостеретичний аспекти. Запоріжжя, 2018. 250 с.

УДК 821.161.2'06-312.6.09Доляк

«ЗАПЛАКАНА ЄВРОПА» НАТАЛКИ ДОЛЯК: ФЕМІНІСТИЧНИЙ ДИСКУРС

Н. С. Цимбалюк, О. В. Пуніна

Анотація. У статті зосереджено увагу на феміністичному дискурсі роману «Заплакана Європа» Наталки Доляк. Проаналізовано образ головної героїні, який відкриває особливий жіночий простір, що не тотожний чоловічому. Проаналізовано основні феміністичні ідеї, які знайшли своє відображення у романі, що пов'язано з психологічним й емоційним станом жінки, переглядом сформованих традицією ролей у сім'ї.

Ключові слова: фемінізм, феміністичний дискурс, жіноча проза, образ жінки.

Вступ. В українському літературознавстві до проблем фемінізму зверталися Т. Гундорова, В. Агеєва, С. Павличко, Н. Зборовська, О. Забужко, Н. Шумило, С. Філоненко та ін. Термін «жіноча проза» є проблематичним, оскільки будується на

категорії статі людини. Існуванню жіночої літератури як явища, – зазначає С. Філоненко, – шкодить «ототожнення її з так званою «дамською» масовою літературою, де «жіночими романами» називають мелодрами зі стереотипною сюжетикою і калькованими персонажами, адресовані, як правило, жіночій аудиторії» [1, с. 11]. Натомість «чоловічої літератури» як поняття не існує. Термін «жіноча проза» і споріднені з ним більшість літературознавців беруть у лапки, вказуючи на значення «так звана» або «псевдо» жіноча. Неоднозначним також виявився термін «феміністична проза», до якого зараховують усі твори, написані жінками.

Метою дослідження є аналіз феміністичного дискурсу у романі «Заплакана Європа» Наталки Доляк.

Об'єктом дослідження виступає роман Наталки Доляк «Заплакана Європа».

Предметом дослідження є феміністичні ідеї, які були використані авторкою при творенні образу головної героїні.

Під час роботи було застосовано такі **методи** дослідження, як філологічний аналіз та феміністична критика.

Виклад основного матеріалу. Поняття фемінізм тлумачать як «соціально-політичний, культурний та інтелектуальний рух, спрямований як на досягнення рівних прав жінок, так і на встановлення нового порядку, в якому стандарти і система цінностей не визначалися б чоловічими мірками» [2, с. 664]. Фемінізм також включає боротьбу з насильством проти жінок, сексизмом, гендерними стереотипами, створення можливостей для жінок у сфері освіти та праці. О. Задорожна зазначає, що сучасний фемінізм існує в чотирьох значеннях: фемінізм як суспільний рух; фемінізм як соціально-політична теорія; фемінізм як світоглядна категорія; фемінізм як культурна категорія [3, с. 466]. В Україні фемінізм як літературна і політична течія оформився в 80-х роках XIX ст. Представницями руху в українській літературі стали Олена Пчілка, Н. Кобринська, С. Русова, Леся Українка, О. Кобилянська, С. Крушельницька та С. Окуневська [3, с. 468]. У жіночій прозі можна виявити багато ідей фемінізму, навіть коли автор не є його прибічником. «Контекст феміністичних ідей, – відзначає С. Філоненко, – служить своєрідним «дзеркалом» для образу жінки в сучасній жіночій прозі, яка веде діалог з феміністичною теорією» [1, с. 11]. Лише за критерієм статі не можна віднести твір до т.зв. жіночої прози. На думку С. Філоненко «жіночість» літературного твору «визначається, по-перше, усвідомленим жіночим авторством, по-друге, представленням образу жінки в якості протагоніста, по-третє, проблематизованою гендерною ідентичністю жінки-героїні» [1, с. 13].

Початок оповіді у романі «Заплакана Європа» Наталки Доляк припадає на часи Перебудови (1985–1991) у місті Вінниця. Люся Жужелиця (головна героїня), серед друзів просто Жужа, вступає до торговельного технікуму. На останньому курсі вона зустрічає свого майбутнього чоловіка Миколу Бабенка. Люся (Людочка) виходить заміж за Миколу і, зважаючи на бажання чоловіка, неодноразово намагається з ним переїхати жити за кордон.

При творенні нового жіночого типу у літературі сучасні авторки звертаються до особистого досвіду. Гасло «Особисте – це політичне» використовувалося у «другій хвилі фемінізму», а також підкреслювало зв'язок між особистим досвідом, соціальними та політичними структурами. Під час написання роману Н. Доляк звернулася до свого досвіду. Автобіографічність жіночої прози пов'язана із намаганням письменниць показати складний внутрішній світ героїні. Саме це допомагає розглянути такі риси особистості жінки, як «неодновимірність, складне переплетіння свідомого й підсвідомого в психіці, неоднозначність мотивів її поведінки» [1, с. 79]. Так, авторка поступово описує почуття героїні в момент, коли їй пропонують вийти заміж. Спочатку Людочка говорить батькові про одруження, щоб заспокоїти його, змінити тему, але вона не ставить до цього серйозно. На побаченні з Миколою дівчина розповідає про розмову з батьком і очікує негативної реакції, натомість хлопець радіє і офіційно пропонує стати його дружиною. Дівчина не вірить у серйозність його намірів, проте Микола запевняє, що це не жарт. У цей момент видно неоднозначність мотивів поведінки героїні: «Дівчина остовпіла. Вона зовсім

не бажала ставати його дружиною. Ситуація, що склалася, підштовхувала її до хибного кроку... І... вона його зробила» [4, с. 74]. Саме тоді у Людочки покотилася сльоза по обличчю і Микола вирішив, що вона плакала від щастя, натомість «Люся плакала від безвиході, від того, що не змогла вчасно спинитися, сказати «ні», не змогла озвучити правду, нехай навіть для когось і неприємну» [4, с. 74]. Почуття незадоволення героїні в цей день проявляється у всьому, що її оточує: «цього дня вони дивилися дурнувате кіно, їли несмачне морозиво, каталися на холодних гойдалках у дворах...», проте Люся намагається знайти щось хороше в цій події: «Колись доведеться виходити заміж. То чому й не за нього? Ми вже так довго разом. Я усе про нього знаю... Стоп!!! Я зовсім нічого про нього не знаю... Ну, і добре» [4, с. 75].

«Шаблон» щасливого життя жінки в патріархальному суспільстві включає материнство як реалізацію жіночності: «У сучасній жіночій прозі материнство осмислюється як проблематичне. Часті мотиви неможливої або перерваної вагітності, абортів розкривають жіноче неблагополуччя в чоловічому світі» [1, с. 115–116]. Н. Доляк у романі розкриває проблему материнства через виявлення різного ставлення до дітей у подружжя. Так, Микола Бабенко не бере на себе відповідальність і звинувачує дружину у вагітності: «– Дурепа! – То це я винна? – скипіла. Микола впритул подивився на Люсю й кинув: – Мені це не потрібно. Я, швидше за все, поїду до батьків... у Мурманськ. У мене... – відвів очі, – дідусь захворів» [4, с. 45]. Микола залишає дружину у Вінниці, дає їй адрес лікаря, що займається абортами, і змушує зібрати «могрич» з дефіцитних товарів: «Надворі 1989 рік. Аби купити цукерки, коньяк та екзотичні фрукти, Людочка мусила тиждень стояти в довжелезних чергах, витратила всі свої талони-купони, але таки склала необхідний хабарний пакет» [4, с. 43].

Авторка приділяє багато уваги описові процесу абортів і відчуттям героїні, оскільки все відбувається в жахливих умовах. Коли Люся зайшла до кабінету лікаря, тоді одразу ж її увагу відволікла сцена абортів: «Люсі запаморочилося в голові, загуло й підкотило до горла нудота» [4, с. 45]. Під наркозом Людочці здається, що потрапила до глибокого темно-зеленого колодязя, їй моторошно, страшно і гидко. Вона навіть подумала, що вмирає: «Дівчина чує свої крики – стогін пораненого звіра, тоді об неї вдаряється сильний біль, спочатку в голову, тоді відлунюється вниз колодязя, потім перекидається їй до живота» [4, с. 46]. На цьому негаразди Людочки не закінчуються, їй потрібно повернутися вчасно додому, щоб батьки нічого не дізналися. Лікарня зачинається о сьомій годині вечора, а речі з гардеробної можна забрати вже наступного дня, тому дівчина мусить на засніженому подвір'ї чекати подругу з одягом. У романі зосереджено увагу на стані і почуттях дівчини: «Опинилася по кісточки в снігу. Чула, як за довгу мить зачинилися двері, як повернувся двічі ключ у щілині, почала відчувати тілом свіже повітря. Серце тріпалося, сльози душили, ноги мерзли. Дівчина стояла, хапаючи дрижаки, прикрита легким квітчастим халатиком, який видавався надто легковажним посеред лютої зими. Зненацька відчайдушність залишила її, Люда відчула себе нікому не потрібною, кинутою, обманутою, хворою. Їй заболіло всередині, ніби різнуло ножем, тоді вихлюпнуло, скло цівками по оголених ногах, розтопило червоним білий сніг...» [4, с. 49]. Показовим моментом є допомога подруги, яка навіть не ставить зайвих питань, а не хлопця.

У романі детально описується знайомство з рідними і весілля. Саме тоді відкривається брехня Миколи: «Люся дізналась, що вся родина нареченого живе не в Мурманську, як він стверджував до цього, а в одному із сіл Вінницької області» [4, с. 77]. Ірина Романівна та Олег Тимофійович (батьки Людочки) приймають обранця дочки, натомість рідні Миколи до останнього відмовляють сина від одруження. Серед рідних Миколи виокремлюється образ бабусі Марини, яка, на відміну від усіх інших в селі, ставиться з приязню до дівчини, говорить їй: «Я задоволена, що він обрав тебе, – тихенько сказала бабця Марина... – Але я не задоволена, що ти обрала його» [4, с. 89]. Бабуся розуміла, що Люся буде нещасною з ним.

Героїні сучасної прози притаманне загострене відчуття справедливості та чутливість до спроб приниження. Так, Людочка одразу реагує на слова директора: «Дядя Міша подивився відверто-зверхньо, промовив добре поставленим голосом: – Привіт, блоха.

Михайло Михайлович, директор птахофабрики... з Молдавії. – Люда! – обізвалася дівчина й сильно стисла простягнену руку. – По-перше, я не блоха. Я ж не називаю вас слоном... – хотіла щось додати, але Коля її сіпнув» [4, с. 86]. Микола ж знецінює дружину та її родину: «– Ти зі своїми амбіціями... Це ж дядя Міша з Молдавії. А ти – слон, слон. – А чого він мене блохою обзиває? Хіба йому можна? – Йому можна! Він директор. – А чий він брат? Мама чи батько? – Нічий він не брат. Далекий родич. Він приходить у гості тільки до особливих людей... – подумав. – Воно тобі не треба. Бодай одні інтелігентні люди будуть на цьому весіллі. – А мої? – дівчина вважала своїх батьків не менш інтелігентними, ніж цей директор» [4, с. 86]. Гостра реакція героїні художньо мотивована словом «блоха» і зневажливим тоном від малознайомої людини, яке порушує почуття людської гідності.

Характер Миколи найбільше розкривається у подружньому житті і постійних спробах виїхати за кордон: «Сімейне життя почалося з обмірковування й обговорення планів утечі з Батьківщини, які набули промислових обсягів і заповнили увесь життєвий простір новоствореної сім'ї» [4, с. 98]. Чоловік постійно користується становищем і грошима Люсі. Так він забирає 150 доларів на фіктивний виклик для себе, які тітка Марія подарувала дівчині зі словами. Проте дочекатися відповіді у Миколи не вистачає терпіння: «Микола засумував, дедалі частіше впадав у депресивні ями, лаявся з Людочкою з будь-яких приводів – зганяв на ній злість. Дівчина якийсь час мешкала в мамі. Тоді їй стало шкода свого непутячого чоловіка, й вона повернулася» [4, с. 102]. Микола завжди ставить дружину на останнє місце, показовим є випадок біля посольства, коли подружжя мусить мерзнути усю ніч, щоб бути першими у черзі і наступного дня отримати візу для чоловіка. Люся дізнається, що своє місце в черзі можна вигідно продати і заробити для чоловіка гроші, тому вона всю ніч тримає два місця, натомість Микола «сердито кидав у простір прокляття, підмощував зручніше спортивну сумку, на якій, власне, й сидів, невдоволено брав із рук дружини пластмасову чашечку, що парувала у темряві» [4, с. 106].

З першої поїздки Миколи за кордон нічого хорошого не вийшло, тому він запевняє дружину в необхідності повернутися додому і намагається звинуватити дружину у своїй невдачі: «Я тут через таке проходжу, а ти там сидиш у теплі й питання задаєш?» [4, с. 111]. Під час цієї ж телефонної розмови Микола дізнається про вагітність Люсі і наказує робити аборт, проте на цей раз вона не погоджується. Принизливе і образливе ставлення Миколи до дружини проявляється у романі безліч разів. Так, після поїздки до Фінляндії за гроші Людочки, він привозить добротну пухову куртку та шкіряні черевики, які придбав там для себе і пару одноразових махрових капців жовтого кольору на ліву ногу, малинову синтетичну шапочку дивного крою, торбинку з трьома почорнілими бананами для Люсі. Під час наступної поїздки подружжя за кордон Людочка була змушена маскувати вагітність, перев'язуючи туго живіт тканиною. Через свій стан вона погано себе почувала і постійно втрачала свідомість, проте підтримки від чоловіка не отримувала. Натомість Микола знаходив причини принизити жінку і підняти свою самооцінку за її рахунок: «– Яка ж ти в мене темна... Нічого, крім свого замузаного гніздечка, й не бачила, – звернувся до дружини, як до неповноцінної. Люда насупилася. – Не говори зі мною, наче я ідіотка, – випалила на одному подиху. – Т-ш-ш. Не кричи, – обірвав дружину красень-чоловік. – Ти ж не вдома!» [4, с. 17]. Злість і ненависть чоловіка викликало навіть те, що Люда, яка хвилювалася за дитину, зголодніла від довгої дороги і попросила піти в дешеве кафе: «– До якої кафешки? Ти здуріла? Не встигла виборсатися з багнюки, як одразу в князі. Давай, давай гуляти на всі гроші, що в нас є, а про завтрашній день дядя буде думати, – розійшовся Микола. – Бери ковбасу та їж, якщо голодна, – махнув рукою на сумку. – А чим порізати? – Ну, ти як із дуба впала! Нічим не порізати. Не вистачало ще ножа з собою захопити. Щоб нас як терористів заарештували...» [4, с. 18].

Перекладач під час першого допиту дізнається про вагітність Люсі і пропонує завезти або дати гроші на дорогу до біженського притулку, проте стан дружини Миколу зовсім не бентежить: «Пропонували на вибір підкинути своєю машиною або дати гроші на таксі. Я взяв гроші. – Добре, що поїдемо, бо мені зле... – підводячись, поскаржилася Жужа. – Ти

що? Десять крон на дорозі не валяються, – сказав як відрізав дбайливий чоловік» [4, с. 30]. Дорога пішки зайняла багато часу, спочатку Микола постійно кричав на дружину, а потім йшов попереду, а вона пленталася позаду, часто втрачала свідомість, лежала на бруківці, самотійно підводилася і йшла далі. Біженці змогли поселитися на баржі «Стокгольм», де видавали тимчасові посвідчення, їжу та по двадцять крон на тиждень. Авторка зосереджує увагу на внутрішніх почуттях і погіршенні стану героїні під час перебування на біженській базі: «Два тижні життя на плавбазі не могли принести користі вагітній жінці, яка дичавіла від клаустрофобії, викликаной близькістю темних стін. Люся у прямому й переносному значенні задихалася від нестачі повітря. Неодноразові її спроби зійти на берег і трохи погуляти наражалися на фіаско: жінці паморочилося в голові, вона втрачала рівновагу, відтак поверталася до своєї нори, вкладалася на полицю й приречено лежала, споглядаючи каюту» [4, с. 38]. Показовими є також слова Миколи до дружини, коли він дізнається про повторний допит і можливу депортацію: «Якщо спочатку викличуть тебе, то ріж вени відразу. А якщо мене, то коли всі вийдуть» [4, с. 56].

Микола постійно думає тільки про себе і свої бажання. Так після депортації і заселення до чергового притулку, він говорить дружині, що зголоднів і лягає спати. Вагітна Людочка тим часом набагато голодніша і, після довгих пошуків, обмінює пляшку шампанського на каструлю супу у румунів. Микола одразу ж просинається, їсть суп і кричить на дружину: «Та ти знаєш, скільки коштує шампанське, а скільки цей... – подивився на посудину. – Суп... – додав зневажливо» [4, с. 62]. Наступним притулком для біженців стає фінська комуна за тридцять хвилин їзди від містечка Куоволо. Ставлення Миколи до дружини зовсім не змінюється попри восьмий місяць вагітності і, коли Люді стало погано, вона благала чоловіка другу добу поспіль покликати лікаря. Та чоловік і далі лежав на ліжку, гортаючи підручники з англійської і відповідав: «– Сходи до медпункту, – запропонував, ліниво розтягуючи слова. – Йди зі мною, – вередувала Люся. – Не видумуй. Йди сама. Ти ж не при смерті. Заразом подихаєш. Це корисно для малюка, – й знову занурився у читання» [4, с. 118]. Люда сама пішла до санчастини, пересилуючи різкий біль унизу живота, де її повідомили про необхідність термінового переливання крові.

Традиційна родина, як зазначає В. Агеєва, «зображується в'язницею для двох, благополучний шлюб прикриває духовну ворожнечу, підлеглість, безчестя й навіть взаємну ненависть» [5, с. 77]. Відбувається ревізія патріархальних цінностей, перегляд усталеного розподілу гендерних ролей. Народження дитини змінює усе для Люди і зовсім нічого для Миколи. Дружина постійно хвилювалася про дочку, доглядала за нею і займалася вихованням, їздила за продуктами, готувала їжу, прала, прибирала, а чоловік тим часом забирав усі Люсині гроші, виділяв тільки мінімальну суму на продукти (навіть продав візок подарований фінами дитині), ходив до друзів поспілкуватися і лежав на ліжку.

Микола Бабенко ще з самого початку був одержимий маніакальними думками: «Органи стовідсотково у мене на хвості. Викличуть твоїх, запитають: «Що вам відомо?» – вони враз розбавкають. Навіть заради того, аби тебе від мене відгородити... Думаєш, я не відаю, що вони мене не люблять?» [4, с. 75]. Йому здавалося ніби за ним слідкував КДБ. Згодом він постійно придумував для допиту нові причини виїзду за кордон, версії переслідувань і репресій у рідній країні, які ставали все дедалі абсурднішими і Люда думала: «Добре, що не одна я втрачаю розум... Хоча ні. Це жахливо, що ми обоє хворі. Це клініка. Він зовсім здурів» [4, с. 145]. Згодом чоловік почав шантажувати дружину дитиною, щоб Люся не змогла поїхати на Батьківщину і залишалася з ним. Авторка «достовірно проілюструвала проблему деградації особистості як типового явища в атмосфері емігрантського життя» [6, с. 113].

У сучасній українській прозі авторки часто зображують героїню самотійною і незалежною, вільною від патріархальних стереотипів. «Емансипованість героїні, – як зазначає С. Філоненко, – відтворюється письменниками як проблематична, часто йдеться про складну діалектику патріархальних та емансипаційних чинників самоусвідомлення жінки» [1, с. 73]. У романі «Заплакана Європа» відчувається тиск суспільства на жінку і її

залежність від чоловіка. Микола Бабенко навмисно створює такі умови проживання для дружини, у яких вона стає залежною. Спочатку він відриває Люсю від сім'ї, вивозить з рідної країни, вмовляє заощаджувати гроші на майбутнє, потім забирає майже всі гроші, які були виділені на їхню сім'ю біженців, перекладає усі обов'язки по дому, а згодом взагалі погрожує забрати дитину, якщо йому не сподобаються слова або поведінка жінки.

У романі в образі Людочки Бабенко можна простежити еволюцію характеру від поступливого, спокійного до активного і здатного на протест заради дитини. С. Філоненко зазначає, що у сучасній українській літературі відсутня феміністична проза у «вузькому» значенні терміну, проте наявна проза «феміноцентрична», «естетичний ідеал якої – емансипована (тобто вільна!) особистість, здатна протистояти обставинам, здатна до повстання проти абсурду, здатна захищати свою гідність і свої високі моральні цінності» [1, с. 76–77]. Так, спочатку Люся прагне вивчати нову для себе мову на курсах, що їй забороняє чоловік, потім намагається ходити на різні гуртки для біженців і розвиватися. Все це допомогло б жінці освоїтися і закріпитися у Фінляндії. Проте згодом Микола починає поводити себе все абсурдніше і жорстокіше, тому Люді не вдається вмовити його повернутися в Україну. Жінка змушена повернутися сама, а чоловік її обманює і намагається поїхати до США.

Сильний характер жінки проявляється під час допиту в Україні, коли її звинувачують у шпигунстві. Вона впевнено розмовляє з офіцерами, відчайдушно намагається звільнитися, тому її відпускають і садять до електрички. Після трьох місяців марного очікування на повернення Миколи з дитиною, Люда починає божеволіти, проте матір і лікар допомагають їй взяти себе в руки. Дитина для Миколи – спосіб закріпитися за кордоном як батько-одинак і отримувати більше грошей. Людочка Бабенко розуміє стан і мотиви поведінки чоловіка, тому придумує план повернення дитини. Спочатку вона довго просить у чоловіка дозволу приїхати і побачити дитину, а згодом змушена виконувати всі його вимоги, як от кожного ранку просити вибачення, не піднімати питання про повернення додому і т. ін.

У романі «Заплакана Європа» розвінчуються патріархальні міфи про жінку як слабку, несамостійну істоту. Людочка Бабенко постійно бере відповідальність за своє життя і дитину, займається хатнім устроєм, вихованням і заробляє гроші. Коли жінка знову виїжджає за кордон до дитини і чоловіка, вона одразу починає навчатися у коледжі (клас інформатики), замінює собою няню і влаштовується на роботу. Натомість Микола не працює, живе за кошти для біженців і постійно докоряє дружині, що вона сидить у нього на ший, тобто він «усвідомлено прагне користуватися благами європейського світу і не намагається принести користі новій «батьківщині» [6, с. 113]. Люда працює у компанії «Стерлінг Паблікейшинз», в її обов'язки входить дзвонити на Сахалін, в Якутію і пропонувати рекламні товари. Найголовніше те, що жінка пристойно заробляє (за шість тижнів роботи – чотири тисячі фунтів), на відміну від інших чоловіків-колег, проте мусить віддавати зароблене Миколі.

Згодом у чоловіка визріває новий план: видати жінку за божевільну, домовитися з лікаркою і поставити відповідний діагноз. «Будь-яка жіноча активність, – пише В. Агеєва, – вважалася «чоловічою» рисою... Діяльна жінка уже самим своїм існуванням порушувала жорсткий розподіл гендерних ролей і, отже, видавалася загрозливою й неприйнятною» [5, с. 227]. Свої дії Микола мотивує тим, що хворих не депортують: «Так буде краще для всіх нас. Якщо тобі дадуть дозвіл на проживання, а в разі психічної хвороби його дадуть обов'язково, я про це вже дізнавався, тоді об'єднаємося в сім'ю... Цією жертвою ти допоможеш власній дитині жити по-людськи...» [4, с. 253]. Цей план провалюється, бо друг Миколи, Енді Боугес, розповідає Люді, що її запроторять за ґрати і цим рятує її. Люда – жінка з сильним характером, яка, не зважаючи на постійні відмови, ходить до посольства, збирає документи, купує квитки і вивозить дитину в Україну.

Висновки. Отже, Наталка Доляк у романі «Заплакана Європа» розкрила проблему української еміграції і життя біженців; зосередила увагу на психологічному розкритті почуттів і взаємостосунків героїв. Письменниця показала складний внутрішній світ героїні та тиск суспільства на жінку, відобразила складність життя жінки в патріархальному суспільстві.

Аннотация. В статье сосредоточено внимание на феминистическом дискурсе романа «Заплакана Європа» Наталки Доляк. Проанализированы основные феминистские идеи, которые нашли свое отражение в романе, что связано с психологическим и эмоциональным состоянием женщины, пересмотром сложившихся традиционных ролей в семье.

Ключевые слова: феминизм, феминистическое дискурс, женская проза, образ женщины.

Abstract. The article focuses on the feminist discourse of Natalka Dolyak's novel "Weeping Europe". The image of the main character is outlined, which opens a special female space that is not identical to the male. The main feminist ideas that are reflected in the novel are analyzed, which is related to the psychological and emotional state of women, the revision of traditional roles in the family.

Key words: feminism, feminist discourse, women's prose, image of a woman.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Філоненко С. О. Концепція особистості жінки в українській жіночій прозі 90-х років ХХ століття: монографія. Київ – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2006. 156 с.
2. Гомілко О. Фемінізм. *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абрис, 2002. 742 с.
3. Задорожна О. Жінка в літературі і феміністичний рух в Україні. *Мова і культура*. 2014. Вип. 17. Т. 1. С. 466–470.
4. Доляк Н. Заплакана Європа: роман / авт. передм. В. Л. Гранецька. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2013. 285 с.
5. Агеева В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму: монографія. Київ: Факт, 2008. 320 с.
6. Даниленко Л. Концепт життєвих цінностей емігрантів у романах «Рівновага» В. Винниченка і «Заплакана Європа» Н. Доляк. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. 2015. № 6. С. 112–114. URL: <https://litp.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/172/172> (дата звернення: 01.10.2021).

УДК 811.112.2'04:(61:001.4)

ОСОБЛИВОСТІ МЕДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ У СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Р. О. Чумак, О. В. Білецька

Анотація. У цьому дослідженні здійснено огляд розвитку медичної термінології, встановлено ознаки та риси медичних термінів, розглянута історія дослідження німецької медичної термінології. У роботі визначені структурно-семантичні та етимологічні особливості медичних термінів у середньовірхньонімецькій мові. Результати базуються на аналізі 444 термінів середньовірхньонімецької мови. Досліджено походження зазначених одиниць. Визначені їхні структурні та семантичні особливості.

Ключові слова: термін, медична термінологія, середньовірхньонімецька мова, структурний аналіз, семантика.

Сьогодні медицина та фармацевтика стали провідними галузями економіки у багатьох розвинених країнах (США, Німеччина, Франція), медицина буквально оточує нас всюди, тому важливо прослідкувати розвиток медичної термінології, проаналізувати походження та структурно-семантичні особливості медичних термінів та спробувати пояснити ці особливості.

Стаття присвячена дослідженню особливостей медичних термінів у середньовірхньонімецькій (далі – свн.) мові. Особливу увагу приділено семантичним та морфологічним особливостям зазначених одиниць.

Термінознавство досліджували А. Ц. Цкаєва, В. С. Виноградов, В. Лейчик, Г. Винокур, Д. С. Лотте, М. Є. Максимов, О. Вюстер, О. О. Реформатський, Р. Глезер, С. І. Маджаєва, С. М. Величкова, Т. В. Лукоянова. Вклад у дослідження історії розвитку німецькомовної термінології та функціонування термінів зробили такі дослідники, як Г. Ліпперт, Й. Ріке, К. Бауфельд та ін.

Головними завданнями є опис становлення та розвитку термінознавства як науки; визначення основних досліджень медичних термінів у свн., ознак та рис вдалого терміна;

створення корпусу медичних термінів у свн. мові; опис проведених лексичних, семантичних, морфологічних, словотворчих та етимологічних аналізів.

Попри те, що термін як лексична одиниця був цікавим ще Арістотелю, становлення та розвиток термінознавства розпочинається на початку XX-го ст.. Перший етап у розвитку термінології описують як підготовчий (1780–1920 рр.). У цей період термін ділиться на два полюси свідомості – щоденне та наукове (загальне та вузьке) розуміння. Відбувається накопичення знань та збагачення лексики для майбутніх словників.

Довоєнний прорив, дредноутні перегони та післявоєнний розвиток технологій сприяли утворенню нових фахових мов і термінологія стає об'єктом лінгвістичних досліджень [1]. Таким чином утворюються три термінологічні школи: радянська (В. Лейчик, Г. Винокур, Д. Лотте, О. О. Реформатський, Т. Р. Кияк), празька (Л. Дродз, Р. Коцоурек, Я. Горецкі) та австрійсько-німецька (І. Дальберг, О. Вюстер, Р. Глезер). Відтоді розпочинається другий етап накопичення особливого термінологічного матеріалу (1920–1960). У ці роки термінознавці почали досягати успіхів в уніфікації термінів та терміносистем, але не в уніфікації визначення терміна.

О. О. Реформатський стверджує, що терміни – «спеціальні, обмежені своїм особливим призначенням; слова, що прагнуть бути однозначними...» [Ошибка! Источник ссылки не найден.], але це визначення, на думку термінологів, є надто обмеженим і не передає цілісності терміну, тому що воно також може описувати й іншомовні слова. Д. Є. Розенталь та М. А. Теленкова надають наступне визначення: «Термін – це слово чи словосполучення, що дає точне визначення будь-якому поняттю науки, техніки чи культури. На відміну від загальновживаних слів, які є багатозначними, терміни, як правило, однозначні і в них відсутня експресія» [Ошибка! Источник ссылки не найден.]. Розширивши визначення, автори конкретизують, а не узагальнюють. Загалом, у науковій сфері терміни позначають основні лексичні одиниці і є ключовими для створення наукової термінології.

Терміни виконують низку функцій у мові:

- номінативну (позначають певне явищу),
- дефінітивну (надають явищу дефініцію),
- комунікативну (передають знання),
- орієнтовну (створюють низку асоціацій та керують мисленням).

Кожна наука має свою вузькоспеціалізовану лексику, до неї відносяться поняття, слова та словосполучення, які не властиві жодній іншій науці. Медична термінологія – сукупність слів і словосполучень, що використовуються для позначення понять в області медицини та охорони здоров'я.

Удалий термін мусить чітко і повністю передавати характеристику поняття, але це стосується лише «ідеальних термінів», яких в природі мало. Кожен термін містить короткі вказівки чи описові характеристики. У дійсності терміни мають лише одну ознаку, а інші або повністю відсутні, або проявляються лише частково. Їхнє значення може розширятися або звужуватися, особливо, якщо цього вимагає наука. Інколи вони замінюються або змінюють свою дефініцію, якщо не відповідають стану розвитку науки і не задовольняють вимог пов'язаних з нею носіїв.

Можна виділити наступні характерні ознаки термінів:

- чітка та уніфікована дефініція в рамках однієї терміносистеми;
- стилістична нейтральність, відсутність експресивності та суб'єктивного відтінку;
- відсутність повних синонімів та омонімів (в одній терміносистемі) [3].

Історичний аналіз медичної термінології ліг в основу праць багатьох світових дослідників та науковців. Найвагоміший вклад у дослідження зробив Й. Піке у своїх роботах «Sprachgeschichte und Medizingeschichte: Texte – Termini – Interpretationen», «Medizinisches im Frühneuhochdeutschen Wörterbuch». Він провів ґрунтовне дослідження з історичної точки зору, результати якого представив у двотомній монографії. У першому томі він описує фахову німецьку мову Нового часу, її витоки, свн. медичні тексти. Другий том являє собою словник свн. термінів не тільки на позначення хвороб, частин тіла, здоров'я та лікування, але й назви лікарських рослин. Дослідження базуються на різних рукописах того часу [4].

Шляхом суцільної вибірки із тлумачних словників було відібрано 444 термінологічних одиниць на позначення медичної лексики. Загалом наявні 4 частини мови, 3 з них – найчисельніші.

Найменшою є група займенників, вона складає 1 од. (0,225 %), а саме *allersühteglich* ‘всі хвороби, всяка хвороба’.

Найбільшою групою є іменники, вони складають 336 од. (75,7 %).

Наступною групою є прикметники. Вони складають 59 од. (13,3 %). Це пов’язано з тим, що до цієї частини мови належить підгрупа «Назви потерпілих»: *sêr* ‘ранений’, *tôtsêr* ‘ранений насмерть’, *soche* ‘хворий’.

Останньою групою є дієслова. Вони складають 48 од. (10,8 %).

У терміносистемі свн. доцільно було поділити лексику на 4 загальні групи:

1. «Хвороби та симптоми» (202 од., 45,55 %): *huoste* ‘кашель’, *gelitschrôt* ‘поранення кінцівок’, *grôzdarm* ‘гостра кондилома’;

2. «Частини тіла та органи» (150 од., 33,75 %): *wazzerkenel* ‘альвеола’, *bein* ‘нога; кістка’, *brustbein* ‘грудна клітина’;

3. «Здоров’я та лікування» (85 од., 19,16 %): *arzentuom* ‘медицина’, *bârbrêt* ‘носилки’, *gesund* ‘здоровий’;

4. «Медичні професії» (7 од., 1,54 %): *puls* ‘пульс’, *heilære* ‘цілитель’, *arzenmeister* ‘лікар’.

Найчисельнішу групу складають «Хвороби та симптоми», адже до них входять не лише хвороби-іменники, напр.: *hirnsuht* ‘божевілля’, але й прикметники з описами ран, напр.: *bogwunde* ‘кривава рана’, симптомів, напр.: *bluotspeichel* ‘виділення слини з кров’ю’ та хворих людей, напр.: *sochære* ‘хворий’.

Попри низький рівень розвитку медицини та обізнаності в категорії «Частини тіла та органів» вже прослідковуються маловідомі частини тіла напр.: *âtemdrozze* ‘гортань’, які пізніше стануть невід’ємними частинами терміносистем галузевих наук (анатомії, фізіології).

Також наявні лексеми на позначення частин тіла тварин, зазвичай це свійська худоба чи коні. Саме цим здобутком можна вважати утворення галузевої науки, а саме ветеринарної медицини. У той час з’являються манускрипти та рецепти щодо лікування тварин.

Найчисельнішу групу складають «Хвороби та симптоми» і «Частини тіла та органи», адже до них входять іменники, найбільша морфологічна група. Найменшу групу складають дієслова через їхню обмеженість поля використання та ще нерозвинену лікувальну медицину.

Серед запозичень є іменники, що походять з:

1. Латинської мови (13 од., 62,4 %): *elefantiasis* ‘хвороба, що через збільшення лімфовузлів викликає набряк частини тіла’, *aromatieren* ‘бальзамувати’, *galle* ‘жовч’;

2. Грецької мови (4 од., 19,2 %): *emorroide* ‘гемороїдальний вузол’, *impfetunge* ‘прививка’, *drachma* ‘драхма’;

3. Французької мови (2 од., 9,6 %): *curs* ‘тулуб’, *cuir* ‘шкіра’;

4. Англійської мови (1 од., 4,8 %): *brëgen* ‘мозок’;

5. Італійської мови (1 од., 4,8 %): *garre* ‘шкірне захворювання у коней’.

Під час аналізу структурних особливостей були виділені 3 групи медичних термінів у свн. мові:

1. Похідні слова (180 од., 40,6 %), напр.: *burt* ‘народження’, *döuwunge* ‘травлення’, *entsterben* ‘помирати’;

2. Складні лексеми (145 од., 32,65 %), напр.: *blutbrunne* ‘кровотік’, *bettesiech* ‘прикутий до ліжка’, *mittelschulter* ‘лопатка’;

3. Прості слова (119 од., 26,75 %), напр.: *puls* ‘пульс’, *milz* ‘селезінка’, *vinger* ‘палець’.

Серед вибірки наявні усі види мотивації, що не тільки розкриває природу позначення, але й свідчить про словотворчі тенденції у свн.:

1. Вмотивовані: *gesundmachunge* ‘одужання’, *bluotstrieme* ‘кровотеча’, *grôzdarm* ‘товста кишка’;

2. Частково вмотивовані: *bluotwurm* ‘кровоточивий укус’, *arzâtwurze* ‘лікарська рослина’, *marczan* ‘корінний зуб’;

3. Демотивовані: ougapfel ‘очне яблуко’; ougenrebe ‘очне яблуко’; herzerbe ‘серцева артерія’;

4. Невмотивовані: âtemblat ‘язичок’; lëschtroc ‘альвеола’; gihtbrüchic ‘хвороба, що ускладнює пересування’.

Таким чином, можна стверджувати, що німецька мова гнучка та має безліч особливостей. Тематичний аналіз дозволив встановити прямий зв’язок між частиномовним аналізом та тематичними підгрупами. Свн. терміни мають чіткі риси мотивації, як легко піддаються визначенню, адже присутні всі види вмотивованості термінів. Отримані результати можуть надалі бути застосованими у термінології та порівняльно-історичному мовознавстві.

Аннотация. В этом исследовании осуществлен обзор развития медицинской терминологии, установлены свойства и черты медицинских терминов, рассмотрена история исследования немецкой медицинской терминологии. В работе определены структурно-семантические и этимологические особенности медицинских терминов в средневерхненемецком языке. Результаты основаны на анализе 444 терминов средневерхненемецкого языка. Исследовано происхождение этих единиц. Определены их структурные и семантические особенности.

Ключевые слова: термин, медицинская терминология, средневерхненемецкий язык, структурный анализ, семантика.

Abstract. This study reviews the development of medical terminology, establishes features and qualities of medical terms, identifies the history of German medical terminological study. The work illustrates structural, semantical and etymological peculiarities of the descriptive, definitional and quantitative method. The results are based on the analysis of 444 medical terms of the Middle High German language of view of etymology, structure and semantics.

Key words: term, medical terminology, Middle High German, structural analysis, semantics.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Іващишин О. М. Основні етапи розвитку термінознавства як науки. Молодий вчений. № 6. 2014. С. 85–88.
2. Реформатский А. А. Введение в языковедение : учебник для вузов. Москва : Аспект Пресс, 2017. 536 с.
3. Чунадра В. С. Основні вимоги до термінів. Молодь: освіта, наука, духовність : тези доп. XV всеукр. наук. конф., (м. Київ, 17–19 квіт. 2018 р.). Київ, 2018. С. 166–167.
4. Riecke J. Die Frühgeschichte der mittelalterlichen medizinischen Fachsprache im Deutschen. De Gruyter. 2012. Bd. 1. 1262 s.

УДК 821.161.2.09Стус:159.942.5-028.16

МЕХАНІЗМИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ВАСИЛЯ СТУСА У «ЛИСТАХ ДО СИНА»

К. М. Шах, Л. М. Коваль

Анотация. У статті проаналізовано способи та засоби вербалізації емоційного стану Василя Стуса у збірці епістолярної спадщини «Листи до сина». Специфіка досліджуваної теми зумовила застосування таких методів, як описово-аналітичний, інтерпретативний та методу кількісних підрахунків. Аналіз виявив, що безпосередній спосіб вербалізації емоцій є найпродуктивнішим в епістолярії Василя Стуса, а серед засобів вербалізації найбільшою частотою вживання характеризуються дієслова.

Ключові слова: епістолярій, вербалізація емоцій, спосіб вербалізації, засіб вербалізації.

Постановка проблеми. Людські емоції мають потужний вияв у мові та мовленні, адже комунікативний акт взаємодії мовців передбачає не лише передачу інформації, знань, ідей, а й взаємозараження переживаннями та почуттями. Обмін емоціями особливо характерний для епістолярію, що зумовлено особливостями цього стилю. У листах адресант зазвичай пише не тільки про події та факти, а й супроводжує їх власними роздумами та емоціями. У приватному листуванні, зокрема, мовці часто висловлюють почуття до адресатів.

Епістолярна спадщина Василя Стуса є цінною не лише з погляду інформативності, моральності, естетики, творчого потенціалу, але й в аспекті емоційного та психологічного навантаження. Підтримуємо думку Н. Загоруйко про місце епістолярної спадщини Василя Стуса: «Визначне, екзистенційне місце в епістолярній спадщині шістдесятників належить листуванню Василя Стуса, адже виокремлюється не лише колосальним тематичним багатством, а й великим емоційним навантаженням і філософською заглибленістю» [1, с. 186].

Аналіз досліджень. Епістолярій Василя Стуса досліджено переважно з погляду літературознавчого. Н. Загоруйко аналізує значення епістолярію митця для дослідження його письменницької особистості. Н. Глушковецька студіює поетичну, літературно-критичну та перекладацьку творчість Василя Стуса в його листуванні. Психолінгвістичні дослідження епістолярію поета, зокрема аналіз вербалізації його емоційних станів у листах, поки що відсутні в українському мовознавстві. До того ж, проблему вербалізації емоцій українські науковці, як-от: Н. Цинтар, І. Баженова, Н. Позднякова, Г. Харкевич, найчастіше досліджують на основі іноземних мов. Вивченням репрезентації емоційного досвіду на основі українських прозових текстів займається І. Кость. Усі вищезазначені факти зумовлюють **актуальність** нашої статті.

Об'єктом нашого дослідження стала збірка епістолярної спадщини Василя Стуса «Листи до сина», яку упорядкував Дмитро Стус. **Предметом** дослідження – емотивна лексика листів Василя Стуса.

Мета статті: проаналізувати лексичні та синтаксичні засоби вираження емоцій в епістолярії Василя Стуса; розмежувати та описати безпосередній, опосередкований та метафоричний способи вербалізації емоцій митця.

Виклад основного матеріалу. Найпоширенішим жанром епістолярного стилю є приватні листи, у яких адресант зазвичай розповідає про певні події і ставлення до них, про життєвий досвід, про етичні переконання та естетичні смаки [2, с. 94]. Чи не найголовнішою ознакою епістолярного стилю є емоційність. Жанр приватного листа найчастіше характеризується небайдужістю та зацікавленістю мовця, який вербалізує власні емоції в тексті.

За Д. Труновим, вербалізація емоцій – це процес омовлення людиною своїх емоційних переживань та станів [3, с. 102]. У деяких випадках психологи розділяють поняття «емоції» та «почуття». Емоційні процеси вважаються такими, що спільні для людей та тварин, бо вони врівноважують стан організму та навколишнього середовища. Але людині також притаманні емоції, які виникають під час задоволення психологічних та соціальних потреб, тому такі емоції вважаються «вищими» та іноді називаються «почуттями» [3, с. 102]. Вслід за Д. Труновим [3, с. 102] та А. Залізник [4, с. 280], ми не будемо розмежовувати поняття «емоції», «почуття», «переживання», «емоційний / душевний / внутрішній стан», зважаючи на відсутність одностайності серед дослідників та чіткого визначення обсягу цих понять. Кваліфікуватимемо ці поняття синонімічними, а всі вияви емоційних реакцій називатимемо емоційними станами. Результати досліджень вербалізації емоційних станів людини доводять, що не існує єдиного способу та засобу для омовлення почуттів.

У цій статті для аналізу способів вербалізації емоцій Василя Стуса у «Листах до сина» скористаємося класифікацією, запропонованою Є. Петренко. У процесі комунікації дослідниця виділяє такі способи омовлення емоцій: «безпосередню вербалізацію власних емоційних станів мовця, опосередковану вербалізацію емоцій і метафоричну вербалізацію емоційних станів мовця» [5, с. 83]. Безпосередній спосіб вербалізації емоцій передбачає наявність прямої вказівки на конкретну емоцію, наприклад: «*Я радів за нього...*» [6, с. 31], «*Я дуже журюся Вами...*» [6, с. 90], «*...ой, як мені було сумно!*» [6, с. 160]. Вербалізація емоційного стану є опосередкованою в тих випадках, коли немає прямої вказівки на переживання мовця. При цьому найчастіше описуються жести, міміка, тембр, інтонація, які дають вказівки на зміну емоційного стану людини. Метафоричний спосіб вербалізації почуттів та переживань залучає слова, вжиті в переносному значенні, фразеологізми, авторські метафори, наприклад: «*...що совість мене може гризти...*» [6, с. 35], «*І Бетговен перевернув мені душу...*» [6, с. 165], «*Так затьмарило, що дрібні зірочки не бачу*» [6, с. 142].

Усі мовні рівні – фонетичний, лексичний, фразеологічний, морфемний і синтаксичний – мають свою систему засобів вербалізації. Найбільший потенціал для словесного вираження емоцій має лексичний рівень, високою продуктивністю також характеризуються синтаксичні засоби вербалізації емоційного досвіду людини.

У «Листах до сина» переважає безпосередній спосіб вербалізації емоцій. Це свідчить про те, що Василь Стус конкретизував свій емоційний стан, володів великим запасом емотивної лексики, завдяки чому міг чітко вербалізувати власні емоції. Безпосередній рівень омовлення почуттів дає нам змогу проаналізувати лексичні засоби вербалізації.

Серед засобів називання емоцій Василь Стус послуговується іменниками, прикметниками, дієсловами та прислівниками. Найпродуктивнішим з них постають дієслова, використання яких надає текстові більшого динамізму та допомагає адресатові зануритися в оповідь. Цікаво, що хоч Василь Стус писав листи до рідних під час ув'язнення, проте в них переважають позитивні емоції.

Найчастіше позитивні емоції поет вербалізує в оповіді про почуття до сина та до дружини, у роздумах про власні етичні переконання, літературні та музичні вподобання: «Я радів за нього, радів за землю...» [6, с. 31]; «Я не боюсь, що мене деякі судді можуть звинуватити в націоналізмі...» [6, с. 35]; «... а Ти роби так, аби татко пишався Тобою» [6, с. 98]; «Я буду радити з Твоїх успіхів і журитимуся з Твоїх невдач» [6, с. 98]; «... а я хочу вже тепер пишатися Тобою» [6, с. 98]; «О, як би я хотів радити з того, що Ти вже ставиш справжнім більшецьким хлопчиком» [6, с. 99]; «Я тим часом триматимусь, аби все було гаразд...» [6, с. 112]; «Пишаймося тим, що Бог поклав на нас цей хрест...» [6, с. 132]; «Я слухаю Тебе – намагаюся не скипати...» [6, с. 141]; «Не знаю, чи надовго вистачить сил, але поки держуся, як тільки можу» [6, с. 141]; «Я Тебе дуже люблю» [6, с. 148]; «Зрадив я Твоїм листом, аж серце мені заболіло» [6, с. 155]; «Втішило мене те, що Ти любиш Бетговена» [6, с. 159]; «... упізнав і зрадив: так пахло в вагоні» [6, с. 159]; «... я хвалився, ходячи в довгій сорочечці» [6, с. 159]; «І я дуже пишався ним...» [6, с. 161]; «... і радів, який славний Павло Власов» [6, с. 162]; «Любив мандрувати, любив самоту, любив дивитися, як заходить сонце...» [6, с. 163]; «Музикою я марив» [6, с. 164]; «... слухаю «Реквієм» Моцарта – дуже люблю його!» [6, с. 165]; «І я радів, що бачу янгола поруч себе...» [6, с. 165]; «Але – не нарікаю на долю» [6, с. 166]; «... досить сподобався свіжістю своєю прозовий текст Григора Тютюнника...» [6, с. 201]; «І тішу себе тим, що знайомі дівчата моєї молодості ставали кращі коло мене...» [6, с. 249–250]; «... лист Твій, сину, мені сподобався...» [6, с. 251]; «Втішила мене згадка, що Ти зачитуєшся Б. Л. Пастернаком» [6, с. 255]; «Я заздрю Тобі, сину, що Ти можеш читати Біблію...» [6, с. 255]; «Заздрю Тобі – це великий майстер» [6, с. 256]; «Так я люблю цю міні-поему...» [6, с. 257].

Негативні почуття Василь Стус теж вербалізує у своїх листах, пишучи про тугу за рідними, обурення становищем за ґратами: «... що ніколи, мабуть, по силі не довіряю шовінізмові отих суддів» [6, с. 35]; «Я потерпаю за це, але невідомість гнітить мене» [6, с. 35]; «Я досі боюся «підвести» Вас» [6, с. 35]; «Я дуже журюся Вами, своїми батьками» [6, с. 90]; «Ця правда його мене врочить і відстрашує» [6, с. 102]; «Я сторонів з такого дива» [6, с. 140]; «Мене щось непокоїть, що в Тебе незвичні рухи...» [6, с. 149]; «Все, що я чув, за чим тужив, чого прагнув – усе вигравав» [6, с. 164]; «Хоч узагалі не надто люблю солодку музику...» [6, с. 165]; «Як я шкодував, що через бідність моїх батьків не можна просити їх, аби купили мені скрипку чи фортепіано» [6, с. 165]; «... ніколи не любив її гумору...» [6, с. 193]; «Тим часом дочитую Рибакіна – і трохи вже докучило» [6, с. 198]; «... бо я вже трохи непокоївся – Тобою, Валю...» [6, с. 199]; «... тужу за Тобою, люблю Тебе і покладаю на Тебе надії» [6, с. 251]; «... що побоювався пізнавати текст, перекладаючи...» [6, с. 257]; «Турбуюся Вами і часто думаю про Вас» [6, с. 262].

Наступними за продуктивністю омовлення почуттів та переживань в епістолярії Василя Стуса стали прислівники. Ця частина мова переважно допомагає вербалізувати внутрішній стан в загальних рисах, не вдаючись до особливої деталізації: «В мене все гаразд» [6, с. 90]; «Тяжко мені писати, любя. Ще тяжче – згадувати. Ще тяжче – думати

наперед, чуючи свій безпробинний і неспокутний перед Тобою гріх» [6, с. 95]; «Мені тут краще, хоч окремі специфіки даються взнаки» [6, с. 99]; «Признаюся, мені шкода, що не прочитав З. Тулуб «В степу безкраїм за Уралом»...» [6, с. 109]; «... татові нелегко нині, не скоро вдасться і звидітися» [6, с. 135]; «Звичайно, мені досить зде, але я жилавий» [6, с. 153]; «Я плакав – так було шкода» [6, с. 160]; «... ой, як мені було сумно!» [6, с. 160]; «Тоді я не хотів жити – так було гірко й скрушно – за кролями!» [6, с. 160]; «І – так само сумно: хіба я не на Україні?» [6, с. 163]; «... мені хороше від того, що нічого злого за свої 40 літ не робив...» [6, с. 166]; «... морально чуюся непогано...» [6, с. 180]; «Снилася мені кілька разів – і дуже сумно» [6, с. 180]; «Радю його перечитую» [6, с. 183]; «Вкрай шкода, що на такі вірші я мав час і інтерес...» [6, с. 185]; «... цікаво читати автора...» [6, с. 196–197]; «Цікаво було б ознайомитися...» [6, с. 197]; «Усе цікавіше мені займатися мовами» [6, с. 202]; «А сьогодні читати її не дуже втішно» [6, с. 205]; «Дмитрику, мені приємно, що Ти закінчив рік більш-мени» [6, с. 213]; «Приємно, що «Великого Гетсбі» Ти вподобав» [6, с. 213]; «Приємно, що було таке відчуття. Навіть згадувати – приємно» [6, с. 248]; «Більше шкода Валі, що лишиється, бідна, сама, як палець» [6, с. 262]; «Звичайно, шкода, що й електрофах Дмитрові не до душі» [6, с. 270]; «Шкода людей, які не мають свого океану» [6, с. 272].

Рідше емоційні стани у листах Василя Стуса вербалізуються за допомогою іменників: «... хоч і відчував, що це – моя безсилість, що це – утеча. А утеча – не вихід. Це ганьба...» [6, с. 32]; «Коли б Ти тільки знав, яка мені радість з Твоїх слів і квітів...» [6, с. 98]; «... переглядаю старі вірші – багато незадовольень з самого себе» [6, с. 108]; «Я мав майже радість...» [6, с. 114]; «І таку злість мав, що одібрав торбу» [6, с. 162]; «... ось радість – читати поета...» [6, с. 184]; «Я б із задоволенням перечитав сцену полону...» [6, с. 196]; «... і я на них із приємністю зостановляюся» [6, с. 198]; «Оце й усієї моєї відради на великій тузі, тяжкому траурі» [6, с. 266]; «То мені радість – роздивлятися вас із близька!» [6, с. 270].

Найменшою продуктивністю в процесі омовлення почуттів у «Листах до сина» характеризуються прикметники: «Дуже радий, що Твоє серце вже здорове...» [6, с. 150]; «Я дістав його листа, але не відповідаю, бо незадовольений ним» [6, с. 153]; «Радий за Тебе» [6, с. 155]; «Я злий на «Енеїду», дуже злий...» [6, с. 193]; «Читаю листи Лесі Українки – і вкрай захоплений ними. Винятково захоплений» [6, с. 256]; «Слава Богу, впорався, задовольений, хоч і не знаю чим...» [6, с. 257].

Найбільшою частотою слововживань характеризуються дієслова – 52 лексичних слововживання, дещо менша частка прислівників – 29 одиниць, найменш залучувані до вербалізації емоцій іменники – 11 одиниць та прикметники – 8 слововживань. Отже, основу лексичного механізму вербалізації емоцій становлять дієслова. Щодо цього І. Кость зауважує, що дієслово можна вважати провідною формою репрезентації душевного стану людини: «Визнання дієслова тією частиною мови, яка найбільше пристосована до відтворення почуттів, пояснюється ситуативністю лексики емоцій, оскільки емоції неподільно пов'язані з суб'єктом, що їх переживає...» [4, с. 281].

У «Листах до сина» відсутній опосередкований спосіб вербалізації емоційного стану. Це зумовлено особливостями епістолярного жанру, адже він передбачає ведення оповіді від першої особи. Опосередкований спосіб вербалізації почуттів і переживань здебільшого вимагає опису, а отже – розповіді від третьої особи, що характерно для художнього стилю. Саме в розповіді опис жестів, міміки, інтонації людини буде органічнішим, ніж в оповіді.

Досить широко в аналізованій частині епістолярної спадщини Василя Стуса представлено метафоричний спосіб вербалізації емоцій. Припускаємо, що це зумовлено поетичним даром митця. Представлені на метафоричному рівні лексеми можна поділити на три групи: слова з переносним значенням, фразеологізми та авторські метафори. Слова з переносним значенням дають змогу образно висловити душевний стан: «... свій біль я вирішив виплескати на папір» [6, с. 35]; «Зрадив я Твоїм листом, аж серце мені заболіло» [6, с. 155]; «І той детекторний приймач веселив мою душу» [6, с. 162]; «І Бетговен перевернув мені душу...» [6, с. 165]; «... що відчуваю в душі ціле море вражень, але передати було тяжко...» [6, с. 196]; «Дуже мені болить доля Валина» [6, с. 262]; «Болить, що

найдорожчі мої люди – мама, Валя, Дмитро – не зазнали од мене ніяких радощів, а тільки журбу, тільки смуток, тільки горе» [6, с. 262]; «... горить мені в душі така збірка...» [6, с. 267]. Поет використовує і сталі фразеологізми для омовлення емоційного стану: «... що совість мене може гризти тільки за те...» [6, с. 35]; «Хоч душа болять за всіма Вами» [6, с. 156]; «... така довершена, що аж памороч бере...» [6, с. 185]. Але найцікавішими є авторські метафори, за допомогою яких Василь Стус окреслював свій емоційний стан: «І знай, що в буремнім морі, коли – здається часом – ні весла ані вітрил, Ти для мене – як зірка провідна» [с. 142] (можемо припустити, що *буремне море* – важкі часи, напружений емоційний стан, *ні весла ані вітрил* – відсутність засобів та сил для боротьби і протистояння); «Так затьмарило, що дрібні зірочки не бачу» [с. 142] (важкий емоційний стан, сум, туга); «Синку, в мене попереду – темно, як осінньої ночі за вікном» [с. 156] (безнадія, безвихідь); «Здається, я дозволив собі зайвину – чутися смертником» [с. 182] (впадати в розпач, відчай); «А тепер роздумовую: чи не рано заохолодився?» [с. 182] (опустив руки, втратив сили).

Дослідники звертають чимало уваги на синтаксичні засоби вербалізації емоцій, адже синтаксичний рівень вважається досить продуктивним засобом для омовлення душевного стану. Зокрема, І. Мац зауважує: «...для вираження емоцій можуть вживатися окличні, питальні, еліптичні, інвертовані речення, вставні елементи. Чим вищий ступінь емоційного напруження, тим вищий ступінь дезорганізації синтаксичної структури. Перерваність, повтори, незакінченість синтаксичних конструкцій характерні для високої концентрації емоцій» [7, с. 181]. Наш аналіз показав, що Василь Стус у своїх листах нечасто звертається до синтаксичних засобів вербалізації емоцій. Його стилістиці мало характерні еліптичні, інвертовані речення, перерваність синтаксичних конструкцій. Інколи поет використовує незакінчені речення у процесі вербалізації емоційного стану, наприклад: «Я радів за нього, радів за землю і, грішний, одночасно думав про те, що Донбас – то не така вже і Україна...» [6, с. 31]; «Я тим часом триматимуся, аби все було гаразд...» [6, с. 113]. Також для підсилення вербалізації митець звертається до окличних речень: «Трупика лежали в болоті – ой, як мені було сумно! Тоді я не хотів жити – так було гірко й скрушно – за кролями!» [6, с. 160]. Загалом у синтаксисі Василя Стуса у процесі вербалізації душевного стану домінують розповідні речення з неускладненою структурою.

Висновки. Отже, аналіз способів вербалізації емоційного стану Василя Стуса в його епістолярії виявив, що найчастіше митець апелює до безпосереднього способу омовлення емоцій, тобто прямо називає свої почуття. Досить часто поет звертається й до метафоричного способу, що зумовлено письменницьким хистом Василя Стуса. Опосередкований спосіб вербалізації не представлено в листуванні митця як такий, що нехарактерний для епістолярного стилю. Для омовлення власного емоційного стану Василь Стус найчастіше послуговується дієсловами (52 %), менше – прислівниками (29 %), значно менше – іменниками (11 %) та прикметниками (8 %). На метафоричному рівні вербалізації емоцій продуктивними виявилися слова з переносним значенням, фразеологізми та авторські метафори.

Аннотація. В этой статье проанализированы способы и средства вербализации эмоционального состояния Василия Стуса в сборнике эпистолярного наследия «Письма к сыну». Специфика исследуемой темы обусловила применение таких методов, как описательно-аналитический, интерпретативный и количественных подсчетов. Анализ показал, что непосредственный способ вербализации эмоций является наиболее продуктивным в эпистолярной Василия Стуса, а среди средств вербализации самой большой частотой употребления характеризуются глаголы.

Ключевые слова: эпистолярный, вербализация эмоций, способ вербализации, средство вербализации.

Abstract. This article analyzes the ways and means of verbalizing the emotional state of Vasyl Stus in the collection of epistolary heritage "Letters to the Son". The specificity of the research topic led to the use of such methods as descriptive-analytical, interpretive and quantitative calculations. The analysis showed that the direct way of verbalization of emotions is the most productive in the epistolary of Vasyl Stus, and among the means of verbalization the most frequent use is characterized by verbs.

Key words: epistolary, verbalization of emotions, method of verbalization, means of verbalization.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Загоруйко Н. А. Листи Василя Стуса як феномен епістолярної творчості. Наукові записки. Серія «Філологічна». 2011. Випуск 21. С. 185-196.
2. Дудик П. С. Стилїстика української мови. К.: Видавничий центр «Академія», 2005. 368 с. (Альма-матер)
3. Трунов Д. Г. Уровни вербализации эмоционального опыта. *Вестник Пермского университета*. 2013. Вып. 1 (13). С. 102–107.
4. Кость І. Я. Механізми вербалізації емоційного стану людини в українському прозовому тексті. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. 2011. № 4. Т. 24 (63). Ч. 2. С. 279–283.
5. Петренко Є. М. До проблеми вербалізації емоцій. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2018. № 37. Т. 4. С. 81–84.
6. Стус В. Листи до сина / упоряд., передм., коментарі Стуса Д. Харків: Вид-во «Ранок», 2021. 280 с.
7. Мац І. І. Різновиди емоцій та способи їх вербалізації (на матеріалі англійської мови). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2003. № 11. С. 181–183.

УДК 159.96

КОГНІТИВНІ СТИЛІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ СТРЕСОСТІЙКОСТІ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

О. В. Яремійчук, Ю. В. Кушнір

Анотація. Метою оглядової статті є актуалізація проблеми стресостійкості в системі вищої освіти через розгляд найбільш актуальних її аспектів. Соціально-психологічна значимість стресостійкості визначається безпосереднім зв'язком її з благополуччям, психічним і фізичним здоров'ям людини, ефективністю її діяльності та поведінки. Розглядається роль когнітивних стилів на вибір копінг-стратегій та стресостійкість загалом. Підкреслюється роль інтелектуальних ресурсів в продуктивному переживанні важких життєвих ситуацій. Обговорюється можливість комплексного вивчення ролі когнітивних чинників стресостійкості.

Ключові слова: когнітивно-стильові характеристики, когнітивний стиль, стресостійкість, копінг-стратегії.

Під час навчання у закладі вищої освіти студентство перебуває у інтенсивному інформаційному просторі. Тому, сучасні здобувачі під час опитувань зазначають високий рівень інтелектуального та емоційного навантаження. Виявляється, що студентська молодь недостатньо адаптована до труднощів самостійного життя, з тривогою ставляться до перспектив своєї навчальної діяльності, до перспектив професійного життя в подальшому. Навчання у закладі вищої освіти є стресом для багатьох студентів. Проблеми з фінансами, житлові проблеми, самостійне забезпечення себе харчуванням, складність з переробкою великої кількості інформації є супутниками студентського життя. Більшість студентів не має достатнього досвіду та не розуміє шляхів профілактики, виникаючих стресових ситуацій в сфері навчальної діяльності та в побутовій сфері.

Розглядаючи, когнітивні стилі в навчальній діяльності потрібно зазначити що це індивідуально своєрідний спосіб засвоєння інформації в ході навчальної діяльності. Когнітивний стиль особистості визначається на основі того, як студент бере до уваги своє оточення, в чому він шукає сенс життя і як він здобуває знання.

Дослідники вважають, що когнітивні стилі виконують наступні функції [1]: адаптивну, що складається в пристосуванні індивідуальності до вимог даної діяльності і соціального середовища; компенсаторну, оскільки формування стилю будується з урахуванням слабких сторін і з опорою на сильні сторони індивідуальності; системоутворюючу, що дозволяє, з одного боку, впливати на багато аспектів поведінки людини; самовираження, що складається з можливості індивідуальності виразити себе через унікальний спосіб виконання діяльності або через манеру поведінки.

Отже, когнітивний стиль стає фундаментом для розвитку особистості та її інтелектуальних можливостей зокрема. Він впливає на всі процеси сприйняття, обробки і зберігання інформації. Нашим припущенням являється зв'язок певних полюсів когнітивних стилів з більш оптимальними можливостями для розвитку критичного мислення, що у свою чергу, як один із можливих факторів, буде впливати на використання людиною продуктивних копінг-стратегій і сприяти покращенню загального рівня стресостійкості індивіда.

У сучасній науковій літературі проблему стресостійкості розробляли такі вчені, як Л. М. Аболін, А. Ю. Маленова, А. А. Баранов, Б. Х. Варданян, В. А. Бодров, М. Ю. Денисов, Л. В. Куліков, А. В. Лібіна, А. В. Лібін, Л. А. Китаєв-Смик, А. А. Реан, С. В. Суботін і ін. Проблеми впливу особистісного чинника в подоланні стресу присвячені роботи В. І. Медведєва, В. Е. Мільмана, В. Д. Небиліцина, Г. С. Нікіфорова та ін.

Основні підходи відображені дослідниками R. Lazarus, P. Thoits. Специфіка розвитку стресостійкості студентів розкривається в роботах А. А. Реана, Т. В. Середи, М. Л. Тищкової, А. Ю. Маленової, О. В. Лозгачової.

Відмінності між людьми часто стають особливо очевидними під час переживання стресу і важких життєвих ситуацій. Ці відмінності виявляються не тільки в перевазі тих чи інших способів поведінки, але і в прояві розумових здібностей при оцінці ситуації або своїх станів і дій в ній. Копінг завжди включає когнітивну оцінку, яка передбачає певні інтелектуальні дії, а саме, міркування про проблему, аналіз і обдумування способів її рішення, пошук нової інформації і т. д. Все це дозволяє людині передбачити можливі труднощі, максимізувати власні ресурси і шанси на успіх. Диференційована когнітивна оцінка дозволяє розрізнити ситуації по можливості їх перетворення (зміни) і достатності (недостатності) особистісних ресурсів для цього.

Когнітивна оцінка стосується не тільки ситуації, а й «себе самого», тобто вона включає і процес рефлексії, що дозволяє критично осмислювати свою поведінку в тих чи інших ситуаціях, вносити зміни відповідно до мінливих умов, прогнозувати імовірний результат подій. Так звана «ретроспективна рефлексія» служить для аналізу вже відбуваються в минулому ситуацій, включаючи аналіз помилок і їх причин. Крім того, сприйняття себе як «цілеспрямованого діяча», віра у власні здібності долати труднощі, здійснювати вибір в істотній мірі визначають ефективність копінг-поведінки [2]. Диференційованість, точність, прогностичність когнітивної оцінки багато в чому залежить від рівня розвитку інтелектуальних здібностей людини.

Таким чином, їх роль в стресових ситуаціях сумнівів не викликає. Однак, незважаючи на досить тривалу історію вивчення проблеми в західній психології, серйозно вивченням ролі когнітивного чинника практично ніхто не займався. В рамках структурного підходу розглядалися такі особистісні риси як воля, сила «Я», локус контролю, життєстійкість і т. д. Теоретики ситуативного підходу звертали увагу на те, що головним чином сама стресова ситуація, точніше, її оцінка особистістю, визначає стиль подолання стресу, тобто саме оцінка є первинною детермінантою копінг-поведінки. При цьому ні в першому підході, ні в другому вплив інтелекту не обговорювався. Більш того, ряд авторів вважає, що чималу частину важких ситуацій можна подолати, оптимально використовуючи вже існуючі навички, без додаткового інтелектуального зусилля.

Спираючись на дане твердження, важливо визначити різні рівні стресових ситуацій, та ступінь залученості когнітивних та інтелектуальних чинників, у вигляді раціонального, логічного та критичного мислення.

1. Якщо ситуація звична, багато разів переживалася (контрольна робота, сварка, іспит), то роль когнітивного чинника буде невелика, особистість буде реагувати звичним способом;

2. Якщо ситуація екстремальна, виникла несподівано, вимагає швидкої реакції – роль інтелекту, можливо, також буде незначна, оскільки часу на аналіз всіх факторів недостатньо;

3. У нових, нестандартних, складних ситуаціях роль інтелектуального фактора буде проявлятися особливо яскраво, оскільки саме в цих ситуаціях є можливість для залучення великого обсягу інформації, глибини її переробки, вибору з великої кількості альтернативних рішень, вибору раціональної моделі поведінки, створення нового способу поведінки.

Отже, логічно припустити, що здатність до рефлексії, когнітивні здібності, перш за все інтелект, і когнітивні стилі, які різні автори розуміють або як стильові характеристики, які проявляються в особливостях переробки інформації, або як особливий вид здібностей, що виявляється в рівні сформованості базових механізмів регуляції поведінки, знайдуть своє відображення у виборі стратегій і стилів подолання важких життєвих ситуацій, що відображаються у третьому пункті поділу.

Однак існуючі на даний момент дослідження не дозволяють однозначно підтвердити цю гіпотезу. Так, наприклад, фактично відсутні дослідження, які вивчають роль рефлексії в подоланні стресу. Надзвичайно нечисленні дослідження зв'язку стресостійкості і когнітивно-стильових особливостей особистості. Тільки вплив інтелекту на поведінку не викликає сумніву, хоча вимагає подальшого аналізу і уточнення.

Вплив когнітивно-стильових характеристик пізнавальної сфери на життєдіяльність конкретної особистості давно вже не викликає сумніву у дослідників. Так, на думку Уіткіна і Гуднау, полезалежні особи, які в цілому в більшій мірі покладаються на зовнішні чинники, виявляються внаслідок цього більш соціально-орієнтованими [3]. Вони використовують захист, пов'язаний з відкиданням емоціогенного змісту (витіснення, негативізму). У той час як полenezалежні особи використовують захисти, які передбачають активну переробку пізнавального досвіду (ізоляцію, інтелектуалізацію, проекцію), виявляючи тим самим велику здатність в контролі дій та регуляції афективних станів.

Фактично, фундаментальна відмінність між полезалежними і полenezалежними суб'єктами полягає в особливостях їх інформаційно-пошукових стратегій: полезалежні використовують іншу людину як засіб вирішення проблемних ситуацій, тоді як полenezалежні суб'єкти спираються на свій власний досвід, вважаючи за краще самотійно аналізувати ситуацію і приймати рішення.

Дослідження Алексапольского також підтверджують, що полenezалежні студенти схильні до використання стратегій самозвинувачення, відволікання [4]. Полезалежні частіше вдаються до захисних механізмів регресії і витіснення.

За даними М. А. Холодної, особи з ригідним пізнавальним контролем оцінюють себе як збудливих, чутливих і лабільних, вони менш стресостійкі [5]. Вони демонструють менше терпіння в ситуації перешкоди, що виникає у процесі виконання діяльності і одночасно вищий рівень прагнення подолати цю перешкоду, менш схильні попередньо обмірковувати свої дії і орієнтуватися на попередній збір інформації при прийнятті рішень.

На думку дослідників, імпульсивні особи в силу високої тривожності, сенситивності, уразливості при стресі ригідні й стереотипні, не схильні до гумору, сумніваються в собі. Рефлексивні розважливі, спокійні, частіше демонструють компетентність, раціональні, незалежні і енергійні при вирішенні проблем.

Однак роль когнітивних стилів в процесі подолання життєвих труднощів потребує подальшого аналізу і уточнення.

Висновки. Огляд літератури з проблеми стресостійкості та когнітивних стилів дозволяє зробити кілька висновків. Значна кількість структурних компонентів особистості може виступати в ролі факторів, що впливають на стійкість людини до психічного стресу. Певний внесок у вивчення стресостійкості вносять стильові характеристики людини (когнітивний стиль, стилі копінг поведінки), що дозволяють розширити наші уявлення про суб'єктних аспектах особистості. Також відкритим залишається питання виділення проміжних ланок (факторів) між когнітивними стилями та стресостійкістю.

Аннотация. Целью обзорной статьи является актуализация проблемы стрессоустойчивости в системе высшего образования через рассмотрение наиболее актуальных ее аспектов. Социально-психологическая и медицинская значимость стрессоустойчивости определяется непосредственной связью ее с благополучием, психическим и физическим здоровьем человека, эффективностью его деятельности и поведения. Рассматривается роль когнитивных стилей на выбор копинг-стратегий и стрессоустойчивость в целом. Подчеркивается роль интеллектуальных ресурсов в продуктивном переживании тяжелых жизненных ситуаций. Обсуждается возможность комплексного изучения роли когнитивных факторов стрессоустойчивости.

Ключевые слова: когнитивно-стилевые характеристики, когнитивный стиль, стрессоустойчивость, копинг-стратегии.

Abstract. The purpose of the review article is to actualize the problem of stress resistance in the higher education system through considering its most relevant aspects. The socio-psychological and medical significance of stress resistance is determined by its direct connection with well-being, mental and physical health of a person, the effectiveness of his activities and behavior. The role of cognitive styles in the choice of coping strategies and stress resistance in general is considered. The role of intellectual resources in the productive experience of difficult life situations is emphasized. The possibility of a comprehensive study of the role of cognitive factors of stress resistance is discussed.

Keywords: cognitive-style characteristics, cognitive style, stress resistance, coping strategies.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Осокина К. А. Взаимосвязь когнитивного стиля (полезависимость-полenezависимость) и некоторых свойств личности. *Вестник Красноярского государственного педагогического университета*. 2016. № 4 (38). С. 255–257.
2. Церковский А. Л. Современные взгляды на проблемы стрессоустойчивости. *Вестник Витебского государственного медицинского университета*. 2011. № 5. С 6–19.
3. Witkin H. A., Goodenough D. R. Cognitive styles: Essence and Origins. Field dependence and field independence. N.Y., 1982.
4. Алексапольский А. А. Взаимосвязь когнитивного стиля «полезависимость-полenezависимость» с механизмами психологической защиты и стратегиями совладания. *Вестник КГУ им. Н. А. Некрасова* 2013. № 8. С. 3–19.
5. Холодная М. А. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума. М., 2004. 384 с.

АНАЛІЗ ДОХОДІВ ВІД ОПЕРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

Д. Ю. Вільман, Є. Є. Іонін

Анотація. У статті визначена важливість проведення аналізу доходів від операційної діяльності суб'єктів господарювання. Проаналізовано чинники, які впливають на збільшення доходів та етапи проведення аналізу доходів. На прикладі вітчизняного суб'єкта господарювання проведено аналіз формування доходів на основі фінансової звітності, сформульовано основні напрями підвищення доходів від операційної діяльності у взаємозв'язку потенціалом підприємства.

Ключові слова: аналіз доходів, формування доходу, дохід від операційної діяльності, прибуток, збиток.

Вступ. Метою підприємницької діяльності є отримання прибутку, який представляє собою результативний показник ефективності діяльності, є джерелом власного капіталу та фінансування розширеного виробництва. Результативність цього показника залежить від залежить від двох основних складових: доходів та витрат. Виходячи з цього, важливу роль в формування прибутку грає система формування доходів і в першу чергу – доходів від операційної діяльності.

Безпосередній вплив на формування дохідної частини підприємства має політика держави, а саме у напрямках оподаткування, ціноутворення та кредитування. Внутрішні фактори включають: обсяги та структура продажу, цінова політика, система знижок та інші. У будь-якій сфері діяльності суб'єктів господарювання доходи від операційної діяльності займають основну частину доходів.

Питання щодо сутності, значення та аналізу доходу підприємства було розглянуто у працях таких зарубіжних та вітчизняних вчених, як А. Бірмана, Х. Віссема, Г. Міцберга, І. Бланка, Н. Ушакової Н. М. Шмиголь, В. В. Баранова, Т. Б. Бердникова, М. Диканова, П. Р. Нівен, О. О. Недосекіна та інших. Поряд з цим не достатньо опрацьовано методику комплексного аналізу формування доходів во взаємозв'язку з основними показниками фінансового стану.

Метою статті є дослідження на практичному матеріалі можливості використання комплексного підходу до аналізу доходів підприємства, як важливого підґрунтя до формування прибутку в реалізації принципу безперервності діяльності.

Основний розділ. Сьогодні для ефективного функціонування підприємств, необхідним є визначення оптимального розміру доходу, який у свою чергу забезпечить покриття його поточних витрат, сплати податків і отримання прибутку. Враховуючи, що основою операційної діяльності є господарські операції, які носять регулярний характер та формують основну масу доходу в процесі операційної діяльності, дуже важливим є аналіз їх формування з урахуванням впливу всіх факторів.

Механізм державного регулювання формування доходів від операційної діяльності складають законодавчі та нормативно-правові акти державних органів влади. На сучасному етапі найважливішими законодавчими та нормативно-правовими актами, що регулюють умови формування доходів від операційної діяльності є: Господарський кодекс України, Податковий кодекс України, Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», а також НП(С)БО 15, М(СБО) 18.

Головним завданням аналізу доходів на підприємстві є:

- систематичний контроль за виконанням планів отримання доходу;
- виявлення факторів формування показників доходу та розрахунки їхнього впливу;

- виявлення резервів збільшення доходу;
- розробка заходів щодо використання виявлених резервів.

Загально прийнятий підхід до методики проведення аналізу доходів підприємства передбачає проведення горизонтального, вертикального та трендового аналізу, що дає можливість мати уявлення про зміну доходу в абсолютних та відносних показниках, структуру цього доходу та лінію тренду. Виходячи з цього основними етапами аналізу доходів є: оцінка загального обсягу та складу доходів, обсягу та джерел валового доходу, зміни рівня валового доходу, оцінка рівня доходності інших видів діяльності, кількісна оцінка факторів зміни обсягу формування валового доходу, оцінка використання потенціалу підприємства та достатності формування доходів [1, с. 284]:

Логіко-структурна модель проведення аналізу доходів підприємства може бути схематично представлена у вигляді певної послідовності аналітичних дій. Кожна зі складових має своє функціональне призначення, чітку послідовність розрахунків з інформаційною адресністю первинного масиву інформації (рис. 1).

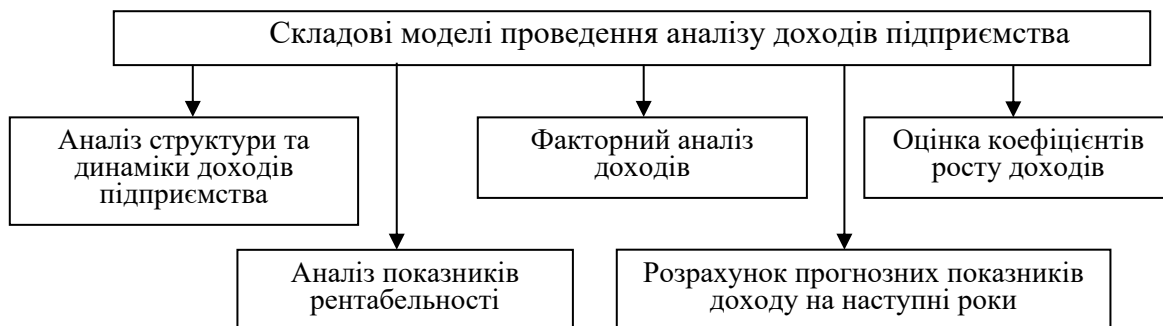

Рис. 1. Складові моделі проведення аналізу доходів підприємства [2]

Формування доходів підприємства являє собою сукупність взаємопов'язаних дій та заходів, реалізація якого забезпечить отримання підприємством обсягу доходів, достатнього для покриття поточних витрат, забезпечення необхідного рівня ліквідності та платоспроможності підприємства, а також формування прибутку для фінансування стратегічного розвитку підприємства та відшкодування витрат підприємницьких здібностей в умовах ризику за певний період часу.

На прикладі ТОВ «Марева» ЛТД проведено аналіз формування доходу на підставі даних звіту про фінансові результати підприємства. Розглянуто абсолютний приріст та темпи росту доходів суб'єкта господарювання за 2018–2020 роки, тис. грн.

Таблиця 1

Динаміка доходів підприємства ТОВ «Марва» ЛТД за 2018–2020 роки, тис. грн

Показник	2018 рік	2019 рік	2020 рік	Абсолютне відхилення, сума		Коефіцієнт росту	
				2019 р. від 2018 р.	2020 р. від 2019 р.	2019 р. від 2018 р.	2020 р. від 2019 р.
Чистий дохід від реалізації продукції	6813,5	6697,1	5505,1	-116,4	-1192,0	0,98	0,82
Інші операційні доходи	167,8	147,6	–	-20,2	-147,6	0,88	–

За даними таблиці 1 можна побачити щорічне зменшення чистих доходів від реалізації продукції та інших операційних доходів. Коефіцієнт росту чистих доходів у 2020 році порівняно з 2019 знизився до 0,82 %, а інші операційні доходи у 2020 році взагалі відсутні, що дає можливість стверджувати про негативну тенденцію розвитку досліджуваного підприємства. Така тенденція пов'язана з карантинними обмеженнями, що в свою чергу перешкоджають нормальному функціонуванню досліджуваного суб'єкта господарювання.

Для проведення загального аналізу необхідно дослідити показники ділової активності, тому що стабільність фінансового стану підприємства обумовлена значною мірою його діловою активністю. Аналіз ділової активності передбачає розрахунок коефіцієнтів оборотності: активів, дебіторської заборгованості, кредиторської заборгованості, матеріальних запасів, основних засобів, власного капіталу.

В цілому, для подальшого аналізу необхідно обов'язково дослідження на рівні елементів фінансової звітності: активів, зобов'язань, капіталу, доходів, витрат, грошових потоків з подальшою їх деталізацією [3, с. 26].

Для досягнення поставленого завдання проведено аналіз взаємозалежності кредиторської та дебіторської заборгованостей ТОВ «Марва» ЛТД за 2016–2020 рр. Розраховано коефіцієнти кредиторської та дебіторської заборгованості, а також їх тривалість в днях. Методика аналізу передбачає розрахунок коефіцієнтів на основі співвідношення доходу (чистої виручки від реалізації) з середніми залишками дебіторської та кредиторської заборгованості, а також тривалості їх обороту у днях.

За 5 років тривалість обороту кредиторської заборгованості знизилась з 65 днів до 21,8 дня, відповідно коефіцієнт оборотності збільшився з 5,54 до 16,46. З точки зору платоспроможності це можна оцінити позитивно, особливо коли немає простроченої кредиторської заборгованості.

Рис. 3. Аналіз ділової активності ТОВ «Марва» ЛТД за 2016–2020 рр., тис. грн

Для оцінки взаємозв'язку формування доходів з фінансовим станом проведено аналіз ліквідності, розрахунки проведені шляхом порівняння поточних активів, які мають різний ступінь ліквідності (запаси, гроші та їх еквіваленти) з сумою поточних зобов'язань підприємства. Такий коефіцієнтний аналіз дає можливість на певні дати визначити ступінь спроможності виконання короткострокових зобов'язань, що є необхідною умовою для подальшого бізнесу, його саме продовження на основі ефективної роботи.

Стандартизований аналіз передбачає розрахунок основних фінансових коефіцієнтів та порівняння їх фактичних значень з рекомендованими, які на жаль, не мають галузевої диференціації, що значно знижує значення результатів дослідження та обґрунтованість висновків.

Дані показники мають нормативне значення для коефіцієнта загальної ліквідності становить 2, абсолютної ліквідності 0,2–0,3, поточної ліквідності 0,8–1,0, перевищення показників спостерігається лише у 2018 році, це пов'язано зі зменшенням поточних зобов'язань на 94 % у порівнянні з 2017 роком. З рисунка 4 спостерігаємо, що показники абсолютної ліквідності на досліджуваному підприємстві більші за нормативне значення, але не ці перевищення не значні. Можна зробити висновок про не сприятливий стан

ліквідності активів підприємства, низька ймовірність того, що підприємство у короткі терміни погасить свої зобов'язання перед кредиторами.

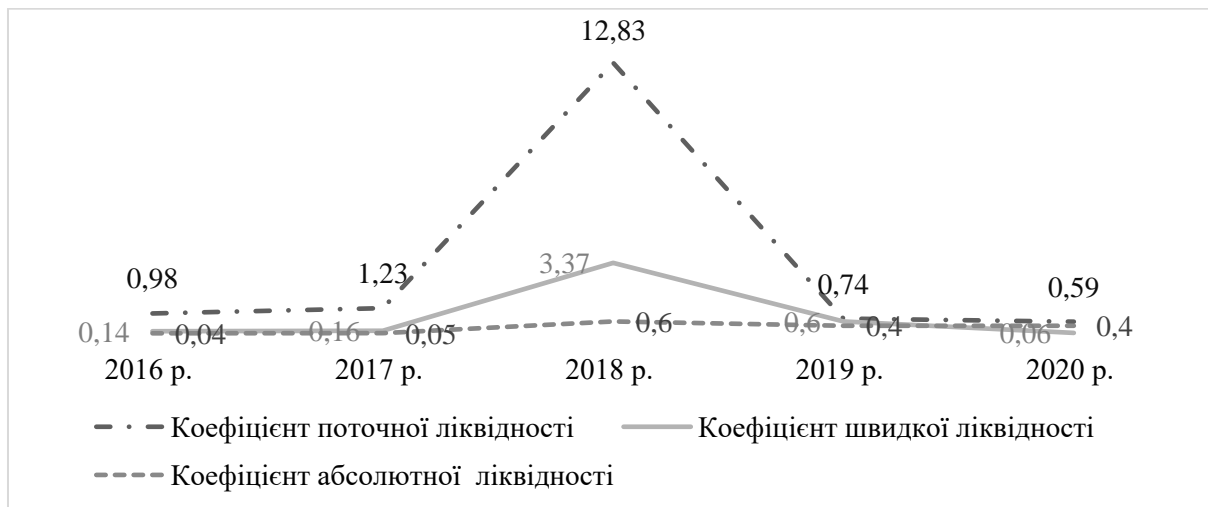

Рис. 4. Аналіз ліквідності ТОВ «Марва» ЛТД за 2016–2020 рр.

Висновки. Важливим аспектом у формуванні доходів від операційної діяльності є аналіз використання доходів. Рациональне та обґрунтоване їх використання забезпечує стабільний та прогнозований розвиток діяльності підприємства. В сучасних умовах господарювання вітчизняні суб'єкти господарювання мають багато проблем у раціональному використанні свого доходу і часто це стає причиною погіршення результативності підприємства.

Проведений аналіз фінансового стану підприємства «Марва» ЛТД за 2016–2020 рр. розрахувавши показники ділової активності, ліквідності, платоспроможності у динаміці, визначили абсолютні та відносні відхилення. Можемо зробити висновок про неефективне формування, розподіл та використання доходу, що не забезпечує стабільний розвиток підприємства.

Аннотация. В статье определена важность проведения анализа доходов от операционной деятельности субъектов хозяйствования. Проанализированы факторы, которые влияют на увеличение доходов и этапы проведения анализа доходов. На примере отечественного предприятия проведен анализ формирования доходов на основе финансовой отчетности, сформулированы основные направления повышения доходов от операционной деятельности во взаимосвязи потенциалом предприятия.

Ключевые слова: анализ доходов, формирование дохода, доход от операционной деятельности, прибыль, убыток.

Abstract. The article identifies the importance of analyzing the income from operating activities of economic entities. The factors influencing the increase in income and the stages of income analysis are analyzed. On the example of a domestic business entity, an analysis of the formation of income on the basis of financial statements, formulated the main directions of increasing income from operating activities in relation to the potential of the enterprise.

Key words: income analysis, income generation, operating income, profit, loss.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Шевченко Н. І. Аналіз формування і використання доходу підприємств на прикладі ВАТ «Дніпроазот». Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту. *Економіка і управління*. 2016. Вип. 36. С. 281–288.
2. Кувалдіна О. О. Інформаційна база аналізу доходів підприємства в умовах впровадження МСФЗ. *Ефективна економіка*. 2015. № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_6_42.
3. Іонін Є. Є. Обліково-аналітичні засади стратегічного фінансового планування. *Фінанси, облік, банки*. Вінниця: ДонНУ, 2017. С. 23–33.

КОРПОРАТИЗАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ УДОСКОНАЛЕННЯ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

А. А. Вінніченко, О. В. Таранич

Анотація. У статті досліджено процес корпоратизації державних підприємств, а також проведено аналіз стану корпоративного управління одного з українських державних підприємств. Методами дослідження виступили загальнонаукові та спеціальні методи дослідження. У результаті дослідження було отримано висновки щодо значимості корпоратизації для українських державних підприємств та для національної економіки в цілому, а також розроблено перспективи розвитку корпоратизації як для національного ринку, так і для міжнародного.

Ключові слова: корпоратизація, корпоративне управління, корпорація, організаційно-правова форма, структура управління, державне підприємство.

Вступ. За часів незалежності України, управління державними підприємствами продемонструвало низку невирішених проблем у сфері корпоративного управління, що, в більшій мірі, пов'язано із організаційно-правовою формою та структурою управління. Управлінські рішення керівників державних підприємств мали закритий та необґрунтований характер. Найбільш популярною схемою керівників державних підприємств була закупівля сировини чи запчастин у постачальника із завищеною ціною, вводячи в умови тендера «специфічні вимоги», за якими у конкретного постачальника майже немає конкуренції. Якщо керівники приватних підприємств за сумнівні управлінські рішення могли понести втрати фінансовими результатами, то для керівників державних підприємств такі рішення нічого не коштували, оскільки вся відповідальність покладалась на державні кошти, тобто на кошти платників податків. Саме тому в сучасних реаліях виникає необхідність структурної реорганізації державних підприємств з обов'язковим заснуванням Наглядової ради з метою забезпечення прозорості та відкритості у прийнятті управлінських рішень. Інструментом вирішення даного завдання є процес корпоратизації, тобто перетворення державного підприємства на акціонерне товариство з корпоративними правами держави.

Проблематиці процесу корпоратизації присвятили свої праці такі науковці як Васильєва В. В., Москалюк Н. Б., Шостак Л., Сосовська О. та інші. Враховуючи те, що за останні роки зростає внесок вітчизняних та зарубіжних вчених в сферу корпоративного менеджменту, а також зростає інтерес та роль органів державної влади в процесах корпоратизації, питання корпоратизації державних підприємств все ще залишається суперечливим.

Тому метою статті є аналіз стану корпоративного управління та процесу корпоратизації на українських державних підприємствах з метою прогнозування його результатів діяльності та перспектив на національному та міжнародному ринках.

Основний розділ. Незважаючи на те, що перші кроки до встановлення процесу корпоративного управління були закладені ще у 1991 році прийняттям базових законів про підприємства, розвиток корпоративного управління українськими підприємствами знаходиться на початковому етапі та потребує корегування стратегії розвитку. Одним із інструментів, без якого неможливе досягнення цілей корпоративного управління підприємствами, є корпоратизація.

Під «корпоратизацією» розуміють перетворення державних підприємств, закритих акціонерних товариств, в яких більше 75 відсотків статутного фонду перебуває у державній власності, а також виробничих і науково-виробничих об'єднань, правовий статус яких раніше не був приведений у відповідність з чинним законодавством, у відкриті акціонерні товариства [1]. Корпоратизація, на відміну від приватизації, має на меті змінити організаційно-правову форму управління, відокремивши менеджмент організації та

власника організації з метою створення відкритості, неупередженості та прозорості у прийнятті управлінських рішень. Внаслідок процесу корпоратизації майно передається новоствореному суб'єкту господарювання у власність, а у держави, натомість, виникають корпоративні права щодо даного підприємства [2].

Об'єктами корпоратизації є державні підприємства, закриті акціонерні товариства, в яких більш ніж 75 % статутного фонду перебуває в державній власності, а також виробничі та науково-виробничі об'єднання, правовий статус яких не був раніше визначений чинним законодавством [1].

На сьогодні державна форма власності засвідчила неефективність корпоративного управління державними підприємствами у зв'язку із нездатністю регулювати корпоративні відносини, значним податковим навантаженням, закритістю та прихованістю процесів прийняття управлінських рішень. Про це свідчать дані з Фонду державного майна України, які отримали в своє підпорядкування суб'єкти господарювання з часткою корпоративних прав держави.

Таблиця 1

Динаміка стану та результатів діяльності підприємств з корпоративними правами держави у сфері управління Фонду державного майна України, 2016–2020 [3]

Показник	2016	2017	2018	2019	2020	Відносне відхилення, %
Господарські товариства, що мають частку держави в статутному	526	501	468	439	428	0,81
Надходження до бюджету від виплати дивідендів, млн грн	1249,48	929,25	1649,77	840,00	2605,61	2,08
Чистий дохід / збиток, тис.грн	122863,04	11 711,22	-201516,9	-634561,2	-1 030763,1	-8,38

Як видно з табл. 1, протягом досліджуваного періоду 2016–2020 років кількість господарських товариств у сфері управління Фондом державного майна, що мають частку держави в статутному капіталі, скоротилась на 19 % у зв'язку із приватизацією та банкрутством деяких товариств. Надходження до бюджету від сплати дивідендів періоду зросло вдвічі, тоді як товариства з корпоративними правами держави продемонстрували збитковість більш ніж у 8 разів. Така ситуація пояснюється тим, що до сфери управління ФДМ передаються підприємства, що мають незадовільний господарсько-фінансовий стан (збитковість, нерентабельність, борги, неможливість реорганізувати виробництво, зменшити умовно-постійні витрати), спричинений неефективним менеджментом при попередній формі власності – державній.

Процес корпоратизації розпочинається із затвердженням рішення про корпоратизацію державного підприємства та створенням комісії з корпоратизації [4, 5]. Далі відбувається підготовка акта оцінки вартості цілісного майнового комплексу відповідно до Методики оцінки вартості об'єктів приватизації підприємства, проекту плану розміщення акцій та проекту статуту АТ, а також затвердження засновником акту оцінки вартості цілісного майнового комплексу. Наступним етапом є прийняття рішення про створення АТ та затвердження його статуту, його державна реєстрація та реєстрація статуту. Далі відбувається припинення повноважень комісії з корпоратизації та затвердження персонального складу наглядової ради, правління, ревізійної комісії АТ Міністерством економіки, Міністерством фінансів і Фондом державного майна України. Завершальними етапами корпоратизації державних підприємств є реєстрація випуску акцій у порядку, визначеному НКЦПФР та укладення договору з реєстратором або зберігачем і депозитарієм, або одержання ліцензії НКЦПФР на самостійне ведення реєстру власників іменних цінних паперів у Національній депозитарній системі (рис. 1).

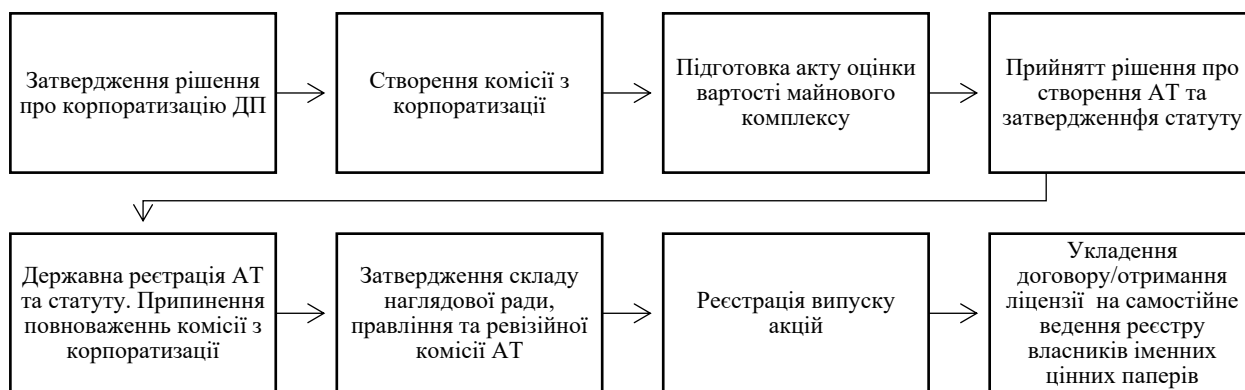

Рис. 1. Процес корпоратизації державних підприємств [4, 5]

З метою підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки 18 грудня 2019 Кабінет Міністрів схвалив розроблений Міністерством економіки план заходів щодо приведення у відповідність до стандартів корпоративного управління, затверджених ОЕСР. Реформа корпоративного управління визначила 10 державних підприємств, які підлягають процедурі корпоратизації: НАК «Нафтогаз України», АТ «Укрзалізниця», ПрАТ «Укргідроенерго», НЕК «Укренерго», ДК «Укроборонпром», АТ «ДПЗКУ», ДП «НАЕК «Енергоатом», ДП «АМПУ», ДП «МА «Бориспіль», АТ «Укрпошта» [6].

Об'єктом аналізу процесу корпоратизації було обрано Державне підприємство «Національна атомна енергогенеруюча компанія «Енергоатом», оскільки на сьогодні це єдина атомна компанія в Україні, яка перебуває в статусі унітарного державного підприємства. Всі інші енергокомпанії країни – ПрАТ «Укргідроенерго», ПрАТ НАЕК «Укренерго» – уже є акціонерними товариствами.

ДП «НАЕК «Енергоатом» є оператором чотирьох діючих атомних електростанцій України, на яких експлуатується 15 атомних енергоблоків. ДП «НАЕК «Енергоатом» входить до переліку підприємств, які мають стратегічне значення для економіки й безпеки держави, адже є лідером з виробництва електроенергії в Україні. Частка ринку ДП «НАЕК «Енергоатом» складає 51,4 % від загального обсягу усієї електроенергії [7].

Передумовою процесу корпоратизації ДП «НАЕК «Енергоатом» стала Угода України про асоціацію з ЄС та Європейським співтовариством з атомної енергії, що передбачає впровадження принципів Організації з економічного співробітництва та розвитку [8]. Однак, не можна заперечувати успішний досвід впровадження процесів корпоратизації українських та зарубіжних підприємств, а також значне превалювання позитивних змін від корпоратизації.

Аналіз стану корпоративного управління ДП «НАЕК «Енергоатом» продемонстрував ряд факторів, які негативно впливають на діяльність підприємства. В більшій мірі ці фактори пов'язані із нинішньою організаційно-правовою формою управління та структурою менеджменту:

- юридичний фактор – пов'язаний з організаційно-правовою формою та відсутністю інтересу інвесторів, особливо зарубіжних;
- виробничий фактор – пов'язаний із виробництвом джерел енергії, використанням маневрових потужностей, доступом до енергетичних бірж та затримкою економічного розвитку;
- людський фактор – пов'язаний із недооплатою заробітної плати працівникам та ризиком скорочення персоналу.

Юридичний фактор проблеми від нинішньої організаційно-правової форми ДП «НАЕК «Енергоатом» характеризуються відсутністю інвестиційного інтересу зарубіжних інвесторів через страх корупційних схем та відсутності прозорості в прийнятті управлінських рішень керівництвом. Підприємство не може розширити економічну

інтеграцію шляхом побудови нових ядерних об'єктів через брак фінансування та відсутність інвестиційного інтересу.

Виробничий фактор ДП «НАЕК «Енергоатом» характеризуються нездатністю керувати обсягами виробництва джерел електроенергії, оскільки при збільшенні обсягів виробництва тариф на ядерну енергію падає. Разом з тим, нині в Україні тариф на АЕС вдвічі менший за тариф на ТЕС [9]. Іншою проблемою, що гальмує економічний розвиток, є необхідність продажу маневрових потужностей – ДП «НАЕК «Енергоатом» продає тільки базові потужності енергії, тому в разі зупинки блоку доведеться викупити базові потужності на балансуючому ринку значно дорожче задля виконання договірних зобов'язань. Разом з тим, для енергетичного підприємства нині закритий доступ до енергетичної біржі, яка дозволяє продавати електроенергію на добу раніше.

Людський фактор ДП «НАЕК «Енергоатом» пов'язаний із значними недооплатами праці персоналу відповідно до рівня середньої заробітної плати в Україні.

Станом на 25 серпня 2021 року був розроблений Законопроект для здійснення корпоративної реформи ДП «НАЕК «Енергоатом» [6,8]. Цей законопроект передбачає створення на базі ДП «НАЕК «Енергоатом» акціонерного товариства з 100% власністю держави. Проект вже пройшов погодження у Міністерстві економіки і найближчим часом, після остаточного доопрацювання у Міненерго та інших міністерствах, документ буде передано на розгляд Кабінету Міністрів. Далі законопроект має бути винесено на голосування у Верховну Раду і впродовж 9 місяців після прийняття закону корпоративна реформа ДП «НАЕК «Енергоатом» має бути завершена.

Аналіз корпоративного управління ДП «НАЕК «Енергоатом» дозволяє спрогнозувати перспективи розвитку підприємства в результаті корпоратизації – перетворення державного підприємства на акціонерне товариство із 100 % власністю держави.

По-перше, в результаті корпоратизації відбудеться зміна структури органів управління, яка передбачає створення Наглядової Ради, яка відповідатиме за стратегічний розвиток акціонерного товариства. При цьому, більше половини складу кожної з наглядових рад мають бути незалежними директорами. Члени наглядових рад повинні відповідати особливим критеріям: не бути афілійованими з цими компаніями, не бути їх акціонерами та не працювати в органах публічної влади тощо. Це дозволить оптимізувати структуру капіталу та ефективний менеджмент в організації.

По-друге, відбудеться економічний розвиток потужностей підприємства та вихід на європейський ринок електроенергії. Статус акціонерного товариства дозволить підприємству залучити іноземний капітал, який сприятиме будівництву нових енергоблоків, експортуванні електроенергії та співпраці із іноземними партнерами.

По-третє, зростання відкритості та прозорості в прийнятті управлінських рішень дасть змогу мінімізувати корупційний та бюрократичний вплив. Це покращить інвестиційну привабливість підприємства та встановить чіткий контроль з боку ревізійних комісій.

Висновки. Отже, підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки є однією з цілей стратегічного розвитку України. Корпоратизація націлена на реорганізацію організаційно-правової форми та структури управління для забезпечення відкритості та прозорості організації для внутрішніх та зовнішніх суб'єктів господарювання. Дослідження показали, що підприємства з корпоративними правами держави продемонстрували ряд проблем, які залишилися від державної форми власності, а саме збитковість, борги, нездатність реорганізувати виробництво, блокування виходу на міжнародний ринок, перевитрати умовно-постійних витрат, прихованість та неефективність управлінських рішень.

Для ДП «НАЕК «Енергоатом» корпоратизація дасть змогу реорганізувати організаційно-правову форму з державного підприємства до акціонерного товариства із 100% корпоративними правами держави. За умови успішного завершення процесу корпоратизації ДП «НАЕК «Енергоатом» матиме можливість вийти на міжнародні ринки експорту, можливість розвитку та будівництва потужностей, покращення трудових

відносин та рівня оплати праці. Для держави корпоратизація ДП «НАЕК «Енергоатом» дасть можливість зменшити податковий тягар, мінімізувати корупційний вплив та залучити притік зарубіжного інвестиційного капіталу.

Аннотация. В данной статье был исследован процесс корпоратизации государственных предприятий, а также проведен анализ состояния корпоративного управления одного из украинских государственных предприятий. Методами исследования выступили общенаучные и специальные методы исследования. В результате исследования были получены выводы о значимости корпоратизации для украинских государственных предприятий и для национальной экономики в целом, а также разработаны перспективы развития корпоратизации как для национального рынка, так и для международного.

Ключевые слова: корпоратизация, корпоративное управление, корпорация, организационно-правовая форма, структура управления, государственное предприятие.

Abstract. This article examines the process of corporatization of state-owned enterprises, as well as analyzes the state of corporate governance of one of the Ukrainian state-owned enterprises. The research methods were general and special research methods. The study concluded on the importance of corporatization for Ukrainian state-owned enterprises and for the national economy as a whole, as well as developed prospects for the development of corporatization for both national and international markets.

Key words: corporatization, corporate governance, corporation, organizational and legal form, management structure, state enterprise.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про корпоратизацію підприємств: Указ Президента України від 15.06.1993 № 210/93. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/210/93> (дата звернення: 01.10.2021).
2. Васильєва В.В., Приватизація та корпоратизація: відмінність процесів та правових наслідків. Проблеми правового забезпечення підприємництва України. 2018. С. 166–169.
3. Фонд державного майна України. URL: <http://www.spfu.gov.ua/ua/> (дата звернення: 02.10.2021)
4. Москалюк Н. Б. Еволюція механізму реприватизації як способу набуття прав державної власності. Альманах міжнародного права. 2017. № 18. С. 38–45.
5. Людмила Шостак, Олена Сосовська. Проблеми корпоративного управління на вітчизняних підприємствах. Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. № 2. 2020. С. 130–136.
6. Міністерство економіки України: Інформація про корпоративну реформу в Україні. URL: <http://surl.li/aitjr> (дата звернення: 03.10.2021)
7. Офіційний сайт ДП «НАЕК «Енергоатом». URL: <https://www.energoatom.com.ua/ua/> (дата звернення: 04.10.21)
8. Урядовий портал: Корпоратизація «Енергоатома» сприятиме більш ефективному управлінню та розвитку компанії. URL: <https://www.kmu.gov.ua> (дата звернення: 05.10.2021)
9. Недашковський Ю. Корпоратизація ДП «НАЕК «Енергоатом»: запитання та відповіді. Газета Енергія. № 47–48 (1191–1192). 2015. С. 3–4.

УДК 331.556.4:314.151.3-054.73]:339.9

ВИМУШЕНІ ПЕРЕСЕЛЕНЦІ ЯК СУБ'ЄКТИ МІЖНАРОДНОЇ МІГРАЦІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

С. А. Гайдаєнко, М. Є. Шкурат

Анотація. У представленій статті досліджуються актуальні аспекти міжнародної міграції з акцентом на вимушених мігрантів. Проаналізовано національну структуру міжнародних біженців та шукачів притулку, також відсвітлено їх вектори походження та призначення. Охарактеризовано місце України в міжнародному середовищі руху вимушених переселенців. У роботі авторами використано системний підхід вивчення даного питання та аналітичні методи дослідження.

Ключові слова: міграція, біженці, вимушені переселенці, притулок, захист.

Сьогодні міграція широко поширена серед населення світу та відбувається з метою пошуку кращих умов для життя, навчання та працевлаштування. Проте не всі причини поширення цього явища несуть у собі мирний характер. У наслідок військових дій на Сході

України, країна порівняно нещодавно відчула гостру актуальність теми вимушених переселенців, накопичивши в переважній більшості внутрішньо переміщених осіб.

Метою статті є дослідження процесів пов'язаних з міжнародним рухом вимушених переселенців з урахування України та світу в цілому.

Проблематика демографічної ситуації та міграції активно досліджувалась у роботах таких вітчизняних авторів як П. Шевчук, Ю. Підлипний, Ю. Кривенко. Проте варто приділити більше уваги тенденціям руху вимушених переселенців на світовому просторі оскільки даний аспект не був висвітлений науковцями в достатній мірі. Також є доцільним більш детально розглянути місце України в маршрутах руху біженців та шукачів притулку.

Міграція – це багатогранне соціально-економічне явище, яке, з одного боку, чутливо реагує на будь-які суспільні зрушення, а з іншого – слугує причиною цих зрушень. Сучасні міжнародні міграційні потоки безпрецедентні за масштабами, адже практично не залишилося держав, не залучених до цього процесу[1]. Термін «міграція» має походження від латинського слова *migration*, яке пояснюється як переміщення осіб. Економічна енциклопедія визначає міграцію як «переміщення людей, етносів, їхніх частин або окремих представників, пов'язане із зміною постійного місця проживання або з поверненням до нього» [2]. Також міграцію визначають як процес переміщення населення через міжнародний кордон або в межах країни. Вона охоплює будь-який вид переміщення незалежно від його тривалості, складу та причин, включає пересування біженців, переміщених осіб, виселених людей та економічних мігрантів [3].

За останні 50 років населення Землі подвоїлося. На сьогодні загальна кількість населення світу становить близько 7,93 мільярдів людей. За оцінками ООН, до 2030 року населення становитиме 8,6 мільярда, а до 2050 року – 9,8 мільярда [4]. Така тенденція формування населення світу напряду діє на міграційні процеси. Рух народів формує перспективу загострення конфліктів.

У 2020 році у світі було близько 280,6 мільйонів міжнародних мігрантів, що становить 3,6 % загального населення планети на відміну від 2,3 % у 1970 році (рис. 1). Більшість міграційних процесів за умови наявних бюрократичних, фінансових та соціальних проблем відбувається всередині країн. Проте згідно зі статистичною інформацією зображеною на рисунку 1 міжнародна міграція в умовах глобалізації нарощує свої фактичні об'єми.

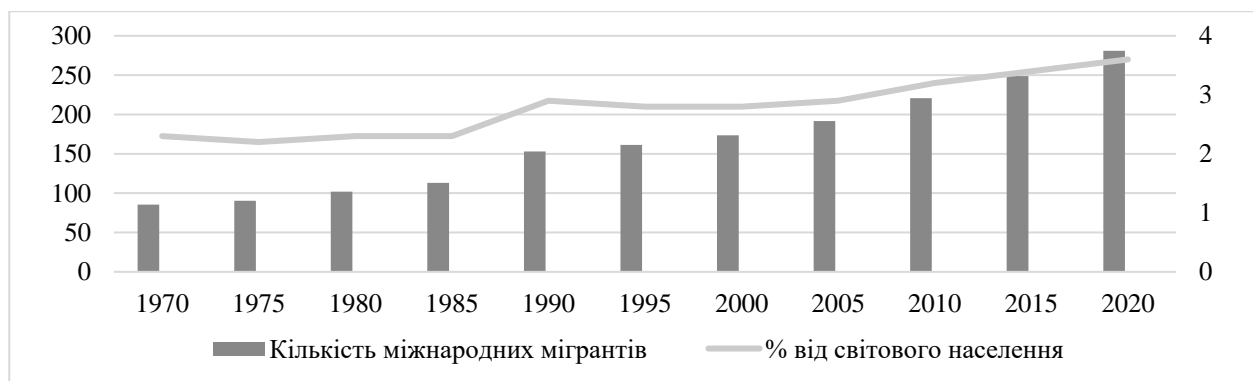

Рис. 1. Світові показники міграції у 1970–2020 рр. (млн осіб, %)

Джерело: побудовано авторами на основі [5,6]

На кінець 2020 року кількість вимушених переселенців по всьому світу внаслідок переслідувань, конфліктів, насильства, порушень прав людини та інших причин становила 82,4 млн осіб, а саме 20,7 млн біженців під мандатом UNHCR, 5,7 млн під мандатом UNRWA, 3,9 млн венесуельців, 4,1 млн шукачів притулку та 48 млн внутрішньо переміщених осіб [7].

Згідно з Конвенцією про статус біженців 1951 року, біженець – це особа, яка «внаслідок обґрунтованих побоювань стала жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної

соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни, або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань» [8]. Шукачі притулку ж мають особливий правовий стан особи, який набувається раніше ніж правовий статус біженця.

Динаміка появи біженців UNHCR на світовому просторі згідно рисунку 2 вказує на зростаючу тенденцію з 2004 року до сьогодні. Станом на 2020 рік кількість біженців дорівнює близько 7,3 % усіх міжнародних мігрантів. У 2020 році за даними ОЕСР [9] біженці та шукачі притулку складали близько 3 % усіх мігрантів у країнах з високим рівнем доходів порівняно з 25 % у країнах із середнім рівнем доходу та 50 % у країнах з низьким рівнем доходу. У 2020 році 64 % усіх міжнародних мігрантів, що походять з Африки та Західної Азії, були біженцями або шукачами притулку. Транснаціональне населення з Латинської Америки та Карибського басейну також складали 13 % від примусово переміщених осіб через національні кордони.

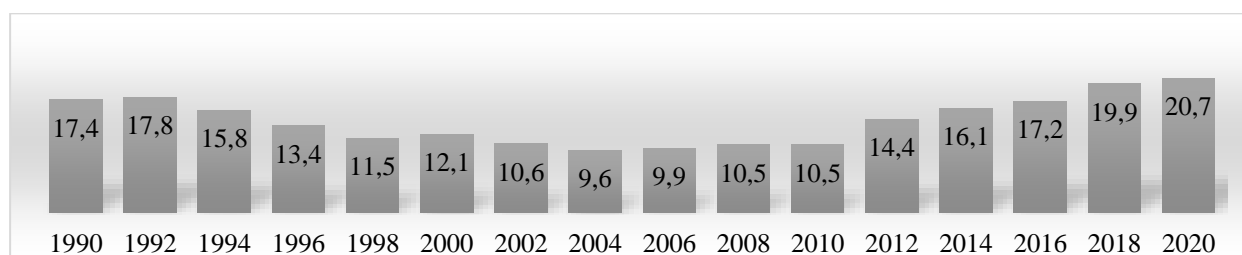

Рис. 2. Кількість міжнародних біженців UNHCR 1990–2020 рр. (млн осіб)

Джерело: побудовано авторами на основі [10]

У 2019 році Афганістан, Венесуела та Гондурас увійшли до трійки країн походження шукачів притулку, на яких припадає більше 20 % усіх звернень до країн ОЕСР. Кількість шукачів притулку з Сирії (–8 %) та Іраку (–22 %) різко скоротилася у 2019 році, зниження на 25 % відбулось в Нігерії та на 39 % в Еритреї. Тому вперше в останній декаді жодна африканська країна не увійшла до першої десятки країн-шукачів притулку. Третій рік поспіль Сполучені Штати отримали у 2019 році найбільшу кількість заяв про надання притулку з усіх країн ОЕСР з 300 000 звернень, порівняно з 252 000 у попередньому році [9].

У 2020 році структуру національного поділу за країною походження із 6,8 млн біженців очолює Сирія. Наступними за кількістю вимушених переселенців є Венесуела – 4,9 млн осіб, Афганістан – 2,8 млн біженців та Південний Судан – 2,2 млн осіб. Найбільшу кількість біженців близько 4 млн осіб, переважна більшість яких є сирійцями (92%), приймає Туреччина. Прихистком для 1,7 млн венесуельців стала Колумбія. У Німеччині проживає 1,5 млн біженців та 44 % шукачів притулку [7].

З початку конфлікту на Сході України у 2014 році приблизно 400 000 людей переїхали до Російської Федерації, значна частина яких отримала статус біженця або тимчасового притулку. Наприкінці 2018 року Україна та Російська Федерація створили найбільше населення біженців у Європі – близько 93 000 та 61 000 відповідно [5].

Жителі України офіційно шукають притулку в інших країн. У 2018 році лише 17 % від отриманих в ЄС прохань про притулок від українців було погоджено у першій інстанції. Українці були одними із 3 основних груп громадян, яким було надано статус захисту в ЄС у Чехії (20 громадян), Іспанії (180 громадян) та Польщі (95 громадян) [11].

У 2019 році українці увійшли в групу топ-3 прохачів притулку в Чехії, Естонії та Польщі. Кількість українських біженців до даних країн становить 215, 5, 15 громадян відповідно [12]. Цього року у Польщі 15 неповнолітніх без супроводу з України стали заявниками про притулок у ЄС [13].

Громадяни України входили до трійки груп походження найбільшої кількості біженців до США після громадян Демократичної Республіки Конго та М'янми. Українські біженці становили 1 927 осіб у 2020 році, що відповідало 16,3% усіх насильно переміщених

осіб до США [14]. Причинами пошуку притулку є жорстокий конфлікт між Росією та Україною, а також релігійні переслідування. Загальна кількість громадян України, що стали біженцями у США протягом 2010-2020рр. – 19 237 осіб, що надає Україні право займати 9 ранг у десятці найпопулярніших місць прибуття біженців у США. Первинне переселення українців найчастіше відбувається до штату Вашингтон.

В Україні 1 січня 2021 року кількість біженців та осіб під захистом становила 2 255 (рис. 3). Гендерний розподіл біженців: чоловіки – 76 % та жінки – 24 %. За віковою структурою 17 % біженців – це діти.

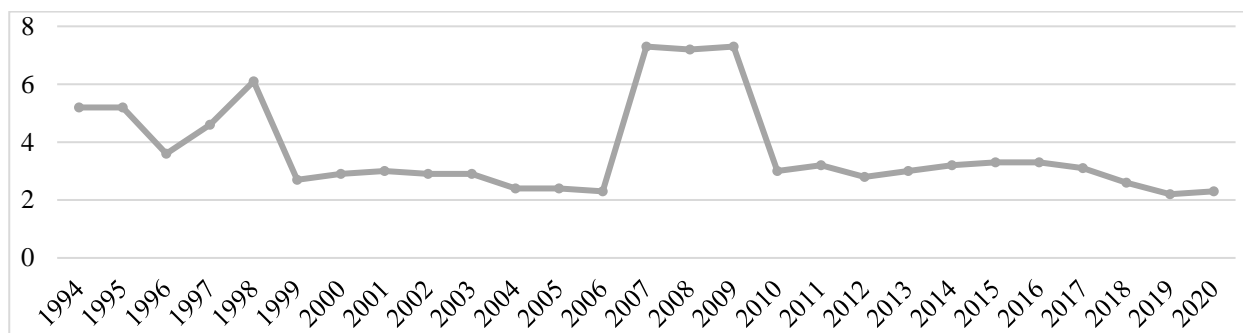

Рис. 3. Кількість біженців в країні перебування 1994–2020 рр. (тис осіб)

Джерело: побудовано авторами на основі [10]

Збройний конфлікт на Сході України у 2014 році частково призупинив потік звернень про надання притулку. Середній показник звернень до 2014 року становив 1500 осіб. У 2020 році кількість нових прохачів притулку зменшилась на 42,4 % та залишилася низькою – 597 осіб (Рис. 4). Основною причиною зменшення кількості прохань після стабільного тренду зростання з 2016 по 2019 рік стало закриття кордонів, пов'язаних з пандемією COVID-19, та перебоїв у роботі офісів органів притулку.

Рис. 4. Прохання про надання притулку в Україні 2015-2020 рр.

Джерело: побудовано авторами на основі [15]

На рисунку 5 видно, що за походженням ключові кількісні групи біженців становлять афганці, сирійці та росіяни. Найбільші обсяги біженців та осіб, що потребують додаткового захисту прийняли Київська область (37 %) та Одеська області (30 %). Харківська та Закарпатська області дали прихисток 7 % та 6 % відсотками потребуючих іноземних громадян.

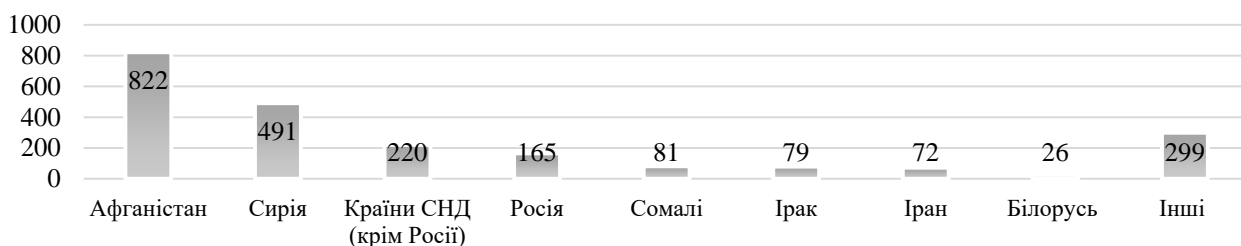

Рис. 5. Прохання про надання притулку в Україні 2015–2020 рр.

Джерело: побудовано авторами на основі [15]

У 2020 році ДМС України [16] прийняло 577 рішень за заявами шукачів захисту в Україні, з них 39 про визнання біженцем, 84 – при визнанні особою, яка потребує додаткового захисту та 396 – про відмову у наданні захисту.

Можна зробити висновок, що демографічні процеси руху світового населення активно розвиваються та створюють нових суб'єктів міграційного середовища – вимушено переміщених осіб. Ними виступають біженці та шукачі притулку, що у 2020 році разом становлять 12% усіх міжнародних мігрантів. Афганістан, Венесуела та Сирія є лідерами за походженням насильно переміщених осіб, а США протягом останніх років є країною, де вони шукають захисту. З 2018 році Україна отримала статус країни-походженням найбільшої кількості біженців у Європі. В той час як українські землі є пунктом призначення біженців із Афганістану, Сирії та країн СНД.

Аннотация. В данной статье исследуются актуальные аспекты международной миграции с акцентом на вынужденных мигрантов. Проанализирована национальная структура международных беженцев и соискателей убежища, также отражены их векторы происхождения и назначения. Охарактеризовано место Украины в международной среде движения вынужденных переселенцев. В работе авторами использован системный подход для изучения данного вопроса и аналитические методы исследования.

Ключевые слова: миграция, беженцы, вынужденные переселенцы, убежище, защита.

Abstract. This article examines current aspects of international migration with an emphasis on forced migrants. The national structure of international refugees and asylum seekers is analyzed, as well as their vectors of origin and destination. The place of Ukraine in the international environment of the movement of IDPs is described. The authors used a systematic approach to the study of this issue and analytical research methods.

Keywords: migration, refugees, internally displaced persons, asylum, protection.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кривенко Ю. І. Міграційні процеси за умов глобалізації (соціальнофілософський аспект). *Гілея*. 2010. № 39. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010
2. Davies P. L. The Emergence of European Labour Law, in W. McCarthy (ed.), *Legal Intervention in Industrial Relations: Gains and Losses*, (Blacwell, 1992).
3. Морохович В. С., Підлипний Ю. В. Застосування методів прогнозування при дослідженні міграції населення (на прикладі Закарпатської області). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка*. Випуск 1(47).Т. 2. 2016. С. 83–88.
4. World population. URL: <https://countrymeters.info/en/World>
5. World migration report 2020. URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf
6. International migration 2020. URL: <https://www.un.org/development/desa/pd/news/international-migration-2020>
7. GLOBAL TRENDS FORCED DISPLACEMENT IN 2020. URL: <https://www.unhcr.org/flagship-reports/globaltrends/>
8. Біженці та шукачі притулку. URL: <https://www.unhcr.org/ua/11846-2>
9. International Migration Outlook 2020. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/international-migration-outlook-2020_ec98f531-en#
10. MIGRATION DATA PORTAL. URL: https://www.migrationdataportal.org/international-data?i=stock_abs_&t=2020
11. EU Member States granted protection to more than 300 000 asylum seekers in 2018. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/9747530/3-25042019-BP-EN.pdf/22635b8a-4b9c-4ba9-a5c8-934ca02de496>
12. 612 700 first-time asylum seekers registered in 2019, up by 12% compared with 2018. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/10554400/3-20032020-AP-EN.pdf/6ee052a9-ffb8-d170-e994-9d5107def1a8>
13. Almost 14 000 unaccompanied minors among asylum seekers registered in the EU in 2019. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/10774034/3-28042020-AP-EN.pdf/03c694ba-9a9b-1a50-c9f4-29db665221a8>
14. Refugees and Asylees in the United States. URL: <https://www.migrationpolicy.org/article/refugees-and-asylees-united-states-2021>
15. UNHCR. Refugees and Asylum-Seekers. Ukraine URL: https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2021/03/2021-03-UNHCR-UKRAINE-Refugee-and-Asylum-Seekers-Update_FINAL-1.pdf
16. Державна міграційна служба України. URL: <https://dmsu.gov.ua/diyalnist/statistichni-dani/statistika-z-osnovnoj-diyalnosti.html>

АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ПЕРСОНАЛУ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

Д. В. Гнідунець, К. С. Безгін

Анотація. У даній статті розглянутий підхід комплексної оцінки ефективності системи менеджменту персоналу на промислових підприємствах. Проаналізовані основні цільові шляхи розвитку менеджменту персоналу. Проведена оцінка сучасних і перспективних підходів формування системи менеджменту персоналу для українських промислових підприємств. Наведені перспективні напрямки вибору пріоритетів для системи менеджменту персоналу в залежності від етапу життєвого циклу підприємства.

Ключові слова. система менеджменту, оцінка, ефективність, промисловість, персонал.

Постановка наукової проблеми: Сьогодні ринок подібний штормовому океанові, адже суб'єкти господарювання перебувають в динамічному ринковому середовищі, що характеризується значним ступенем невизначеності і існуванням сірих і чорних лебедів. На діяльність підприємства впливає величезна кількість прямих і непрямих факторів, які важко контролювати, а результат неможливо спрогнозувати. Таким чином, суб'єкти господарювання перебувають в постійному пошуку шляхів для підвищення свої адаптивності до ринкових змін. На нашу думку система менеджменту персоналу є одним із перспективних напрямків підвищення гнучкості підприємства до ринкового середовища. Особливого значення це набуває для промислових підприємств, адже їх діяльність напряму залежить від висококваліфікованих кадрів, правильного розподілу їх функціональних обов'язків та системи управління. Аналіз сучасних підходів, що використовуються у міжнародній і національній практиці до організації сучасних систем управління персоналу є актуальним питанням. Також, важливим завданням є типологізація визначених підходів в залеженості від потреб і можливостей суб'єкта господарювання. Вирішення даного питання має значне практичне значення у сфері підвищення рентабельності і інноваційної українських промислових підприємств.

Аналіз дослідження проблеми: Значна кількість вітчизняних і іноземних вчених у своїх наукових працях приділяє значну увагу проблематиці переходу українських промислових підприємств до сучасних форм управління підприємств. Формуванню інноваційно-активних середовищ, способів нелінійного управління К. Безгін, Г. Хемел, М. Заніні, Л. Шимановська-Діанич. Організації і взаємодії управлінських і проектних команд Ю. Аппело, Д. Бакке, Ю. Клименко, М. Портер, Т. Кулініч. Оцінці ефективності системи менеджменту персоналу І. Чобіток, Н. Гавкалова, В. Ковальов, О. Криворучко, В. Прохорова, О. Дороніна, Б. Джерелюк.

Виділення невирішених питань: формування базових критеріїв оцінки актуалізації впровадження прогресивного підходу для трансформації системи менеджменту персоналу промислового підприємства. Пандемія продемонструвала, що суб'єкти господарювання в стані кризи ідентифікації діючих систем управління, що втратили свою ефективність. У такому стані, який доповнений хронічною кризою української економіки питання підбору і відбору ефективної системи менеджменту персоналу є пріоритетним.

Мета статті: дослідження та типологізація сучасних підходів формування продуктивних систем менеджменту персоналу для промислових підприємств України.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження: На сьогодні Українська економіка уже увійшла в стадію розвинутих ринкових відносин. Звичайно, командно-адміністративне минуле і непродумана економічна політика перших десятиліть незалежності вчинили значний вплив на її стан. Уже давно стало класикою шукати хронічні проблеми вітчизняної економіки і способи їх усунення. На нашу думку, Україна сьогодні перебуває максимально близько для вирішення проблем організації ефективних систем менеджменту персоналу, навіть у такій консервативній сфері, як промисловість. Адже за

30 років незалежності сформувалось уже нове покоління молодих керівників, що готові інтегрувати вітчизняний і іноземний досвід управління в негнучкі управлінські системи промислових підприємств. У свою чергу вибір правильного підходу, який є ефективним і результативним має велика значення для розкриття економічного потенціалу підприємства.

У першу чергу потрібно дати актуальне визначення системі менеджменту персоналу для промислового підприємства. Визначити, що можна розуміти та що підпадає під категорії ефективності і результат в підборі і відборі моделі управління персоналу в залежності від можливостей і пріоритетів суб'єкта господарювання. Актуальні визначення на думку авторів наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Визначення ключових понять дослідження

Автор	Визначення
Е. М. Коротков	Система менеджменту – це сукупність зв'язків з приводу впливу, узгоджувального діяльності людей в соціально-економічній системі. Ці зв'язки, звичайно, існують в загальній сукупності всіх зв'язків соціально-економічної системи. Але вони особливі, специфічні, як специфічна і сама управлінська діяльність.
К. С. Безгін Ю. Клименко	Управління – це цілеспрямована взаємодія керуючої та керованої підсистем для зміни (підтримання) параметрів функціонування або досягнення запланованого розвитку»..
Управління персоналом промислового підприємства	
Р. Марр, А. Фліастер	це діяльність, виконувана на підприємствах, яка сприяє найбільш ефективному використанню працівників для досягнення організаційних і особистих цілей.
Є. Маслов	це область діяльності, найважливішими елементами якої є визначення потреби, залучення, введення в роботу, розвиток, контролінг, вивільнення персоналу, а також структурування робіт, політика винагород та соціальних послуг, управління витратами на персонал і керівництво співробітниками
А. Кибанова	це системно, планомірно організований вплив за допомогою взаємопов'язаних організаційних, економічних та соціальних заходів на процес формування та перерозподілу робочої сили на рівні підприємства, на створення умов для використання трудових якостей працівників з метою забезпечення ефективного функціонування підприємства і всебічного розвитку зайнятих у ньому працівників.
Ефективність і результативність	
П. Друкер	результативність – це наслідок того, що створюються потрібні речі, а ефективність – це результат того, чи правильно створюються ці речі.
А. В. Куценко	Підходи до розуміння ефективності: цільовий (крім здатності досягати поставлених цілей, включає розподіл ресурсів з найменшими витратами в досягненні); системний (передбачає вдосконалення внутрішнього середовища підприємства для забезпечення його пристосування до умов зовнішнього оточення); вибіркового (передбачає забезпечення мінімального рівня задоволення усіх потреб організації, мотиви та цілі яких відрізняються)
В. М. Данюк	розглядає ефективність управління персоналом як: характеристику якості, корисності процесу управління людськими ресурсами, здатність забезпечувати ефект; економічну вигоду, удосконалення організації виробництва та праці та соціальну вигоду для співробітників

Побудовано автором за даними [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7].

Таким чином ми можемо запропонувати ряд критеріїв для підбору актуального підходу для трансформації застарілих систем менеджменту персоналу на промислових підприємства опираючись на ключові елементи сучасних підходів. Представлена типологізація направлена на поглиблення розуміння існуючих перспективних напрямках управління персоналом і зменшенню ризиків впровадження непродуктивних систем менеджменту, і прискорення процесу адаптації підприємства до ринкових умов.

Першим критерієм оцінки підбору ефективної системи менеджменту є визначення результату, якого ми хочемо досягнути. В залежності від пріоритетів діяльності промислового підприємства можна виділити два шляхи. Перший направлений на підвищення на підвищення економічної ефективності персоналу. Вимірюється

економічними показниками: прибуток, рентабельність, продуктивність, матеріалоемність, енергоемність продукції тощо. Наступний, це соціальний, який направлений на якісний розвиток персоналу і оцінюються результативністю міжособистісних і міжгрупових комунікацій, швидкістю обміну інформацією, самоорганізацію, кліматом в колективі і ступенем креативності. Інколи виділяють організаційний направлений на підвищення керованості, забезпеченню кадрами і якістю продукції та цільовий, що спирається на досягнення довгострокових цілей і зменшенню операційних витрат [8, 9].

Наступним критерієм відбору способу організації управління персоналом на промисловому підприємстві є специфіка його діяльності. Промислове виробництво характеризується значними ступенями протидії змінам (існування уже ефективної системи на думку керівництва, чітко вивірена технологія, синхронність і поточність виробництва, правила безпеки, виконання норм, тощо). Нажаль, неможливо побудувати промислове підприємство базуючись лише на принципах самоорганізації, так як мінімум може призвести до трагічних випадків. У даному випадку керівництво в залежності від підбраного шляху має оцінити самі підходи і їх окремі елементи в специфіці організації виробничого циклу. При конвеєрному виробництві раціональним вибором може виступити економічний або організаційний, а соціальний і цільовий при організації роботи відділів. Також можливі їх комбінації.

Впровадження нової системи менеджменту персоналу неможливо без визначення поточного її стану на підприємстві. Трансформація має проходити поступово, аби працівники змогли адаптуватись до змін. Важливим фактором при виборі системи виступають ресурсні можливості підприємства, адже не кожне підприємство може дозволити собі дорогі і ризикові інвестиції в персонал. В таких випадках суб'єкт господарювання концентрується на економічному або цільовому підході. У тому числі, важливим елементом є розробка системи оцінювання прогресу проведених трансформацій і ефективності управління персоналом. На нашу думку раціональним буде використовувати, представлений на рисунку 1, алгоритми оцінники ефективності результатів трансформації системи менеджменту персоналу промислового підприємства.

Представлений алгоритм розроблений з метою надання ефективної кількісної і якісної оцінки системі менеджменту промислового підприємства. Адже оцінка ефективності менеджменту кардинально відрізняється від оцінки ефективності персоналу. Оскільки, оцінка ефективності персоналу – це формалізований та запланований аналіз трудової діяльності зайнятих, що дає змогу вивчити якісний склад кадрових ресурсів організації, а оцінка ефективності менеджменту персоналу дозволяє визначати характер управлінського впливу на трудову поведінку та коригувати у відповідності із прийнятими соціальними, економічними, організаційними критеріями. Тому, спосіб оцінки має носити комплексний характер для формування якісних уявлень та базуватись на елементах представленої системи менеджменту з метою забезпечення фундаменту для приймання ефективних управлінських рішень [9].

Блок економічної ефективності оцінює підсистему фінансово-економічного забезпечення. Визначення впливу проведених на економічну ефективність підприємства. Блок організаційної ефективності оцінює підсистему розвитку організаційної структури персоналу, лінійного керівництва, інформаційного та правового забезпечення. Відображає результативність організаційних заходів на підприємстві. Блок цільової ефективності оцінює підсистему планування та маркетингу. Визначає прогрес підприємства і відповідає за переоцінку цілей. Блок соціальної ефективності оцінює підсистему управління соціальним розвитком і мотивацією. Характеризую стан міжособистісних і між групових відносин. Блок управлінської ефективності направлений на оцінку результатів підсистем розвитку персоналу і управління трудовими відносинами.

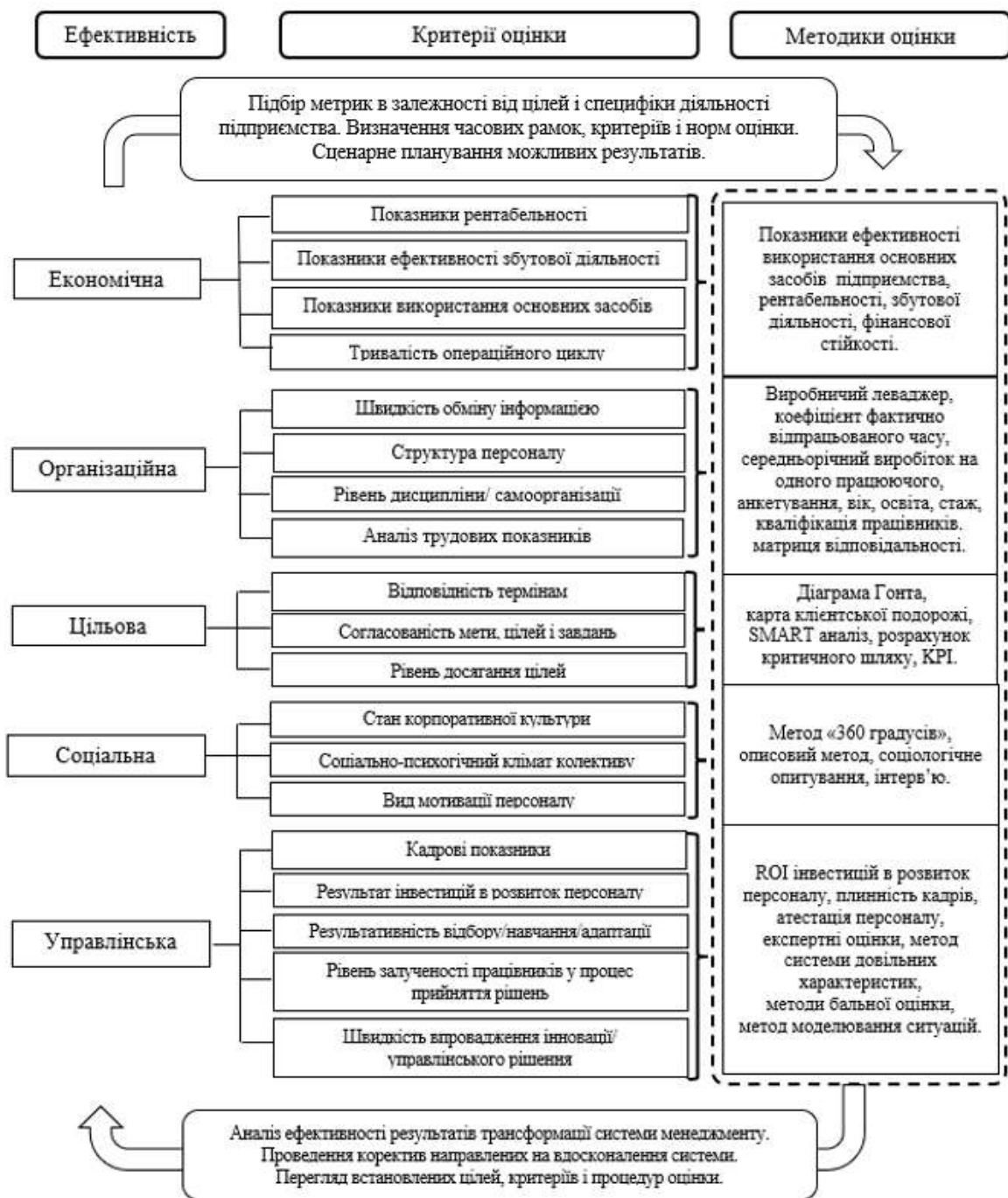

Рис. 1. Алгоритм оцінки системи менеджменту персоналу

Побудовано автором за даними [10, 11].

На основі представленого алгоритму можна провести типологізацію сучасних напрямів до формування систем менеджменту персоналу з точки потреб і можливостей суб'єкта господарювання. Використовуючи визначені критерії оцінки для ранжування підходів в залежності від їх пріоритетних завдань. Відповідно до наведеного способу можна сформулювати три основні групи: підходи орієнтовані на підприємство, підходи орієнтовані на персонал, підходи орієнтовані на стимуляцію інноваційної діяльності. До першої групи відносяться системи з пріоритетом на економічну, цільову і організаційну ефективність. До другої зі ставкою на соціальну, організаційну і управлінську ефективність. До третьої групи відносяться підходи, що концентруються на соціальній, управлінській і цільовій.

Таблиця 2

Оцінка підходів формування системи менеджменту персоналу промислового підприємства

Група	Економічна				Організаційна				Цільова			Соціальна			Управлінська								
Критерій оцінки	Рентабельність	Ефективність збуту	Ефект. засобів виробництва.	Ефект. операційної діяльності	Всього:	Обмін інформацією	Само організованість	Аналіз трудових показників	Формування команд	Всього:	Виконання термінів	Визначення мети	Оцінка прогресу	Всього:	Розвиток корпоративної культури	Міжособистісні комунікації	Оптимальна мотивація	Всього:	Кадрові показники	Залучення і причетність	Інноваційна ефективність	Розвиток персоналу	Всього:
Підхід																							
Lean manufacturing		+	+	+	3			+		1	+	+		2	+			1	+			+	2
TQM	+			+	2	+			+	2			+	1		+		1		+		+	2
Kanban				+	1			+		1	+		+	2	+	+		2		+	+		2
Scrum				+	1	+	+		+	3			+	1		+		1		+	+	+	3
Humanocracy	+				1	+	+			2					+	+	+	3		+	+		2
Quantum Team Management				+	1	+	+		+	3				0	+	+	+	3		+	+	+	3
Nonlinear management				+	1	+	+		+	3		+		1	+	+	+	3			+		1
Proactive management		+	+		2		+		+	2			+	1	+		+	2	+		+	+	3
Design thinking			+	+	2	+	+		+	3			+	1	+	+		2		+		+	2

Розроблено авторами

З метою запобігання дублювання сумарних оцінок і проведення більш якісного аналізу введені вагові коефіцієнти в залежності від типу орієнтації. Перший 1, другий 0,75, третій 0.5. Вагові значення коефіцієнтів вибрані на основі їх значущості впливу на тип орієнтації підходу.

Таблиця 3

Інтерпретація результатів оцінювання

	Орієнтовані на підприємство	Орієнтовані на персонал	Орієнтовані на інноваційність
Lean manufacturing	5	3,25	3,5
TQM	3,75	3,5	3
Kanban	3	3,75	4,5
Scrum	3,25	4,75	3,75
Humanocracy	2	5,5	4,5
Quantum Team Management	2,5	6,75	5,25
Nonlinear management	3,25	5,75	4,25
Proactive management	3,75	5	4,75
Design thinking	4,25	5,25	4

Розроблено авторами

Проаналізувавши результати аналізу наведені і таблиці 3, можна стверджувати, що більшість сучасних напрямків до формування систем менеджменту, які можна інтегрувати на промислове підприємство орієнтовані на персонал. Наступною по ознакою по значимості для них виступає орієнтація на інноваційність. Класичні підходи представлені в дослідженні є орієнтованими на підприємство. У результаті можна спостерігати еволюційний процес, що характеризується переходом пріоритетів від підприємства до персоналу і інноваційної.

В залежності від етапу життєвого циклу підприємства можна надати ряд рекомендацій по підборі і відборі ефективного напрямку формування або вдосконалення системи менеджменту персоналу промислового підприємства. Для компаній, що перебувають на етапі зародження раціональними буде концентрація на цільовому і соціальному ефекті. У період росту на перший план можна перемістити організаційний і управлінський. Коли підприємство перебуває на своєму піку, значення знову набуває економічна ефективність, яка доповнена організаційною і соціальною. При спаді важливим є концентрація на цілях і економічних результатах, але можливий варіант з ставкою на соціальну, управлінську і організаційну ефективність для підвищення інноваційної і забезпечення орієнтації на залучення персоналу. Суб'єкти господарювання, що перебувають в скрутному економічному стані можуть використовувати проаналізовані класичні підходи як перехідний етап з поступовою інтеграцією елементів більш прогресивних методів.

Висновки: Отже, можна стверджувати, що більшість сучасних підходів і методів до формування систем менеджменту персоналу орієнтовані на формування високопродуктивної атмосфери в колективі, яка направлена на розвиток інновацій. В результаті дослідження був запропонований алгоритм оцінки ефективності системи менеджменту персоналу і проведена типологізація сучасних підходів до її вдосконалення за трьома ознаками. У подальших дослідженнях актуальним є розробка інтегрального показника для оцінки загальної ефективності системи на основі запропонованих критеріїв оцінки.

Аннотация. В данной статье рассмотрен подход комплексной оценки эффективности системы менеджмента персонала на промышленных предприятиях. Проанализированы основные целевые пути развития менеджмента персонала. Проведена оценка современных и перспективных подходов формирования системы менеджмента персонала для украинских промышленных предприятий. Приведенные перспективные направления выбора приоритетов для системы менеджмента персонала в зависимости от этапа жизненного цикла предприятия.

Ключевые слова: система менеджмента, оценка, эффективность, промышленность, персонал.

Abstract. This article considers the approach of comprehensive assessment of the effectiveness of the personnel management system in industrial enterprises. The main target ways of personnel management development are analyzed. The estimation of modern and perspective approaches of formation of system of personnel management for the Ukrainian industrial enterprises is carried out. Perspective directions of choice of priorities for the personnel management system depending on the stage of the enterprise life cycle are given.

Key words. management system, evaluation, efficiency, industry, personnel.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Коротков Э. М. Менеджмент: учебник для академического бакалавриата. Москва: Издательство Юрайт, 2019. 640 с. (2).
2. Безгін К. С., Клименко Ю. М. Управління інноваціями: Навчальний посібник / Заг. ред. К. С. Безгіна. Вінниця: ДонНУ, 2017. С. 11–12.
3. Чобіток В. І., Волощенко А. В. Формування системи управління персоналом на промислових підприємствах: теоретичний аспект. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2015. № 50. С. 313–318.
4. Кибанова А. Я., Шекшня С. В. Управління персоналом організації. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 1998. (50). 62 с.
5. Гавкалова Н. Л., Болотова О. О. Організаційно-економічне забезпечення ефективності менеджменту персоналу підприємства : монографія. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2020. С. 7–8.
6. Куценко А. В. Організаційно-економічний механізм управління ефективністю діяльності підприємств споживчої кооперації України : монографія. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. С. 8–10.
7. Управління персоналом : підручник / [В. М. Данюк, А. М. Колот, Г. С. Суков та ін. ; за ред В. М. Данюк]. Київ : ХНЕУ; Краматорськ : НкМЗ, 2013. 666 с.
8. Джерелюк Б. О., Зінов'єва І. С. Сучасні методи оцінки ефективності менеджменту персоналу на підприємстві // *Вісник*. 2020. №. 409. С. 30–36.
9. Менеджмент персоналу: Навч. посіб. / В. М. Данюк, В. М. Петюх, М 50 С. О. Цимбалюк та ін.; За заг. ред. В. М. Данюка, В. М. Петюха. К.: ХНЕУ, 2004. С. 7–16.
10. Чобіток В. В. Формування системи оцінки персоналу на підприємстві: сучасні системи та технології. *Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України*. 2019. № 5. С. 192–196.
11. Гавкалова Н. Л., Терещенко Л. В. Методичний підхід до оцінювання ефективності менеджменту персоналу на підприємстві. *Бизнес Информ*. 2018. № 12 (491). С. 465–470.

АНАЛІЗ ЛІКВІДНОСТІ БАНКІВ ТА ЧИННИКІВ ЇЇ ДИНАМІКИ В УКРАЇНІ

А. В. Гулевата, О. А. Лактіонова

Анотація. У статті наведені результати аналізу ліквідності комерційних банків України протягом 2017–2021 років. Актуальність теми дослідження полягає в тому, що ліквідність є одним з ключових показників надійності і стійкості банків, що набуває великого значення в умовах економічної нестабільності. Доведено, що комерційні банки дотримуються всіх обов'язкових нормативів, встановлених Національним банком України, показники протягом 2017–2021 років перевищують нормативні значення. Визначено основні внутрішні та зовнішні чинники, що суттєво вплинули на ліквідність банків протягом дослідженого періоду. Серед таких факторів розглянуто фінансовий стан банку, якість кредитного портфелю, загальний стан економіки країни, політичну ситуацію, соціальні чинники, а також структуру активів та пасивів банку.

Ключові слова: ліквідність, аналіз показників ліквідності, фактори впливу на ліквідність, банківський сектор.

Вступ. Комерційні банки України являються невід'ємною частиною фінансового ринку на будь-якій фазі розвитку економіки. Вони дозволяють розширити виробничий потенціал, концентруючи в собі тимчасово вільні кошти і фокусуючи їх там, де вони потрібні в момент необхідності. В зв'язку з кризами, які відбувались в Україні недовіра вкладників зростає, внаслідок чого спостерігається великий відтік грошових коштів із банків. Це призводить до деформації ресурсної бази банків, що пов'язане з ризиком невиконання зобов'язань перед контрагентами. Внаслідок цього може виникнути втрата фінансової стійкості та конкурентоспроможності на ринку банківських послуг.

Поняттю «ліквідності банку» присвятили багато праць як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Дослідженням ліквідності банківської системи займалися такі науковці, як М. І. Савлук, А. М. Мороз, І. Б. Івасів, А. Сомик, В. Міщенко, Ф. С. Мишкін, А. О. Єпіфанов, Н. Г. Маслак, І. В. Сало, О. В. Дзюблук, О. А. Криклій, Д. І. Коваленко, З. І. Щибиволок, В. О. Кубинський та О. С. Улініч, В. М. Шелудько, Дж. Кейнс, Дж. Сінкі, П. С. Роуз, Е. Рід, Р. Дутвейлер [1].

Виклад основного матеріалу дослідження. Ліквідність банківської системи – динамічний стан, який забезпечує своєчасність, повноту та безперервність виконання всіх грошових зобов'язань банківської системи країни, характеризує рівень її надійності та достатність коштів відповідно до потреб розвитку економіки [2].

Ліквідність для банку є запорукою фінансової стійкості, адже якщо банк володіє ліквідними коштами, то він здатний виконувати деякі функції:

- віддавати вкладникам кошти;
- сплачувати випущені цінні папери;
- здійснювати платежі за дорученням клієнтів
- сплачувати зобов'язання перед контрагентами [3].

Аналіз ліквідності в банку здійснюється на основі:

1. прогнозування потоків грошових коштів в розрізі основних валют і розрахунку пов'язаного з даними потоками грошових коштів необхідного рівня ліквідних активів;
2. аналізу фактичних значень і динаміки показників ліквідності;
3. підтримки портфеля високоліквідних активів, який можна вільно реалізувати в якості захисного заходу в разі розриву касової ліквідності;
4. здійснення контролю за відповідністю балансових показників ліквідності банку законодавчо встановленим нормативам.

За останній рік діяльності фінансовий стан банків зазнав негативного впливу обставин, пов'язаних із пандемією. За даними НБУ «Український банківський сектор продемонстрував стійкість до корона-кризи: банки високоліквідні, прибуткові, добре

капіталізовані, мають достатній запас міцності, щоб належним чином виконувати свої функції та підтримати економіку кредитними ресурсами. За часів економічної кризи банки не були фактором погіршення економічної нестабільності, а навпаки – підтримують бізнес і сприяють відновленню економічного зростання»[4].

Але криза Covid-19 вплинула на діяльність банківського сектору, адже прибуток банків станом на 2020 рік знизився на 29% у порівнянні з минулорічним періодом і становив 39,7 млн. грн. Станом на 01.08.2021 р. прибуток банків склав 45,5 млн. грн.

Оскільки доходи і витрати банківського сектору є одним із чинників формування їх ліквідності, проаналізуємо їх стан протягом 5 років.

Таблиця 1

Доходи і витрати банків України у 2017–2021 рр.

Показник (у млн. грн.)	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	01.08. 2021 р.
ДОХОДИ					
ДОХОДИ	178 054	204 554	243 102	250 171	172 681
Процентні доходи	124 009	140 803	152 954	147 743	107 661
Комісійні доходи	37 138	50 969	62 057	70 640	58 026
Результат від переоцінки та від операцій купівлі- продажу	7 224	1 853	16 225	21 507	- 1000
Інші операційні доходи	7 264	8 589	8 147	6 813	4 851
Інші доходи	1 349	1 809	2 809	2 705	2 424
Повернення списаних активів	1 070	532	909	763	720
ВИТРАТИ					
ВИТРАТИ	204 545	182 215	184 746	210 445	127 090
Процентні витрати	70 971	67 760	74 062	62 895	33 882
Комісійні витрати	9 650	13 159	18 096	24 132	21 760
Інші операційні витрати	11 719	16 800	11 790	16 405	10 066
Загальні адміністративні витрати	44 202	53 670	62 936	69 437	48 731
Інші витрати	15 116	2 011	2 379	2 728	1 816
Відрахування в резерви	49 206	23 758	10 714	31 037	7 214
Податок на прибуток	3 681	5 057	4 769	3 811	3 620
Чистий прибуток (збиток)	-26 491	22 339	58 356	39 727	45 592

Вітчизняні банки в 2020 році за підсумками своєї діяльності отримали чистий прибуток 39 727 млн грн, а не збиток, як це було у 2017 р., відповідно – 26 491 млн грн. У порівнянні з 2017 роком чистий прибуток збільшився на 66 218 млн. грн. і склав станом на 2020 рік – 39 727 млн грн. На рисунку 1 можна побачити, як коливався прибуток (збиток) банківського сектору України.

У структурі доходів за 2020 рік лівову частку займають процентні доходи – 147 743 млн грн (60 %), а серед витрат – загальні адміністративні витрати 69 437 млн грн (33 %). При детальнішому аналізі необхідно зауважити, що протягом 2017–2019 рр. процентні витрати коливались.

Чистий прибуток банківського сектору протягом 2017–2019 рр. зростав., у 2020 р. відбулось його зменшення на 18 629 млн. грн. (32 %). Причиною такого спаду могла стати пандемія.

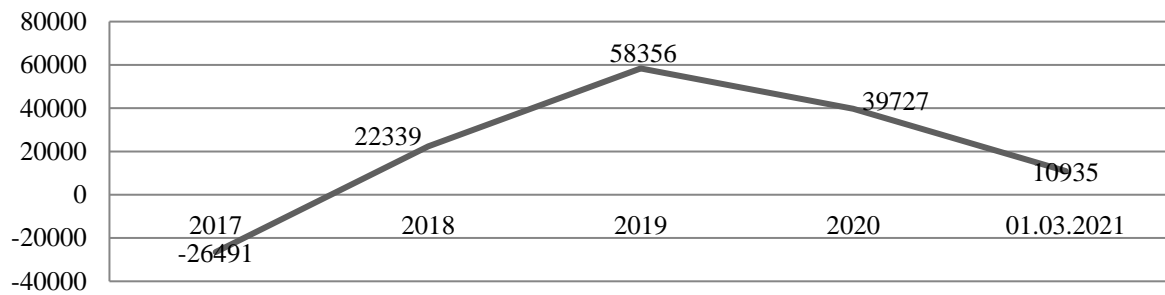

Рис. 1. Чистий прибуток (збиток) банківського сектору України, млн грн

Головним чинником стійкості банківської системи є ефективне управління ліквідністю та дотримання встановлених вимог ліквідності банків.

Банківська система України постійно контролює баланс між активами та пасивами, а також строки повернення коштів за кредитами та строки закінчення депозитів. Банківська система робить це з метою забезпечення стійкості та стабільності, а також задля того, щоб бути впевненою, що зможе задовольнити потреби своїх клієнтів в будь-який момент. Держава через Національний банк України здійснює контроль ліквідності банків за допомогою встановлення нормативів (табл. 2).

Таблиця 2

Нормативи ліквідності банківської системи, у %

Норматив	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	01.09.2021 р.
H4 (не менше 20 %)	46,40	65,01	–	–	–
H5 (не менше 40 %)	104,55	103,65	–	–	–
H6 (не менше 60 %)	95,85	94,97	94,40	88,55	127,68
LCR (не менше 100 %)	–	–	504,99	450,38	530,06
NSFR (не менше 80 %)	–	–	–	–	226,15

З 2 вересня 2019 року нормативи H4 та H5 банками не розраховуються, тому дані за три останні роки відсутні.

Проаналізувавши дані таблиці 2 бачимо, що норматив H4 у 2018 році зріс на 40 % порівняно з 2017 роком. Норматив H5 досягнув максимального значення у 2017 році і становив 104,55 %, що на 1 % менше ніж у 2018 році та у 2,6 рази більше за нормативне значення.

Норматив короткострокової ліквідності H6 в період з 2017 по 2018 рік має тенденцію до зменшення 95,85 % і відповідно 94,97 %. У 2018 році його показник знизився і становив 94,97 %, що у 1,6 разів більше за нормативне значення.

Норматив LCR, який банки почали розраховувати з 1 грудня 2019 р. протягом 2019–2021 рр. в середньому в 5 разів перевищує нормативне значення. Норматив NSFR, який став обов'язковим для банків з 1 січня 2021 року, становить в середньому по всіх банках 226,15 %, що в 2,8 рази перевищує нормативне значення.

Для більш наглядного виконання коефіцієнту покриття ліквідністю (LCR) було проведено аналіз на групі системно важливих банків протягом 2020–2021 рр. за всіма валютами та окремо в іноземній валюті.

Таблиця 3

Виконання системно важливими банками України нормативу LCR, %

Банки	Норматив LCR за всіма валютами (не <100 %)		Норматив LCR в іноземній валюті (не <100 %)	
	01.09.2020	01.09.2021	01.09.2020	01.09.2021
1	2	3	4	5
АТ «Укрексімбанк»	390,41	268,32	379,73	302,04
АТ «Райффайзен Банк Аваль»	368,50	279,46	652,64	243,31
АТ «Такскомбанк»	157,36	144,38	222,28	223,51
Акціонерний банк «Південний»	121,78	166,68	180,82	261,49

1	2	3	4	5
АТ «ПУМБ»	207,03	164,46	223,99	213,87
АТ «УкрсибБанк»	351,82	371,43	251,88	372,69
АТ «Укргазбанк»	243,81	185,40	161,68	127,23
АТ «ОТП Банк»	237,38	176,95	274,56	243,56
АТ «Ощадбанк»	362,84	302,99	227,44	212,38
АТ КБ «ПриватБанк»	246,96	251,29	217,86	211,27
АТ «А-Банк»	690,33	485,58	616,36	264,92
АТ «Універсал Банк»	290,41	253,87	365,38	215,79
АТ «Альфа-Банк»	456,26	251,17	574,90	608,48

Аналіз виконання нормативу LCR засвідчив, що усі банки України перевищують нормативне значення у декілька разів. Лідерами серед усіх банків по виконання нормативу, показник яких перевищує норму у більше ніж 6 разів стали АТ «Райффайзен Банк Аваль» та АТ «А-Банк».

Згідно з офіційними даними банки України володіли весь час значним запасом ліквідності, адже всі нормативи перевиконувалися. Проте кількість банків в Україні з 2017 року зменшилась від 82 до 71 одиниць (станом на 01.09.2021 р.), тобто декілька банків втратила платоспроможність та були визнані банкрутами.

Національний банк України здійснює регулювання ліквідності банківської системи в межах та обсягах, що визначені Правлінням Національного банку після розгляду зазначеного питання Комітетом з монетарної політики Національного банку, шляхом застосування таких стандартних інструментів:

- 1) операції з рефінансування (кредити овернайт, кредити рефінансування);
- 2) операції прямого репо;
- 3) операції з власними борговими зобов'язаннями;
- 4) операції з державними облігаціями України [5].

В таблиці 1.6 проведений аналіз з обсягу наданих коштів через постійну діючу лінію рефінансування (кредити овернайт).

Кредити рефінансування призначені для підтримки ліквідності банків у разі виникнення неочікуваного та тимчасового її дефіциту у зв'язку з незапланованим відпливом ресурсів (наприклад, вилученням депозитів) або неповерненням у визначений строк коштів від здійснення активних операцій [6].

Таблиця 4

Обсяг наданих коштів для регулювання ліквідності банківської системи НБУ

Показник	Стандартне відхилення, млн грн	Середнє значення млн грн	Коефіцієнт варіації, %
2017 р.	500,1	358,3	139,5
2018 р.	1152,2	1763,5	65,3
2019 р.	841,2	577,6	145,6
2020 р.	662,7	514,1	128,9
06.05.2021 р.	98,5	167,9	58,6

Аналізуючи дані бачимо, що найбільший обсяг наданих коштів був у 2018 році, середнє значення якого досягло 1152,2 млн грн. На рисунку 2 зображено обсяг наданих коштів станом на 2018 рік.

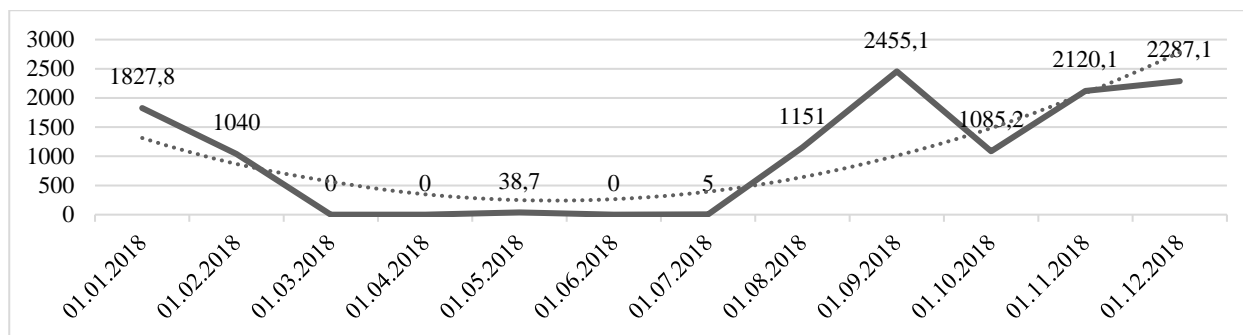

Рис. 2. Обсяг наданих коштів НБУ для врегулювання проблем із ліквідністю протягом 2018 р., у млн грн

Для прикладу можна проаналізувати обсяг наданих коштів станом на 2020 р., щоб побачити, як вплинула пандемія коронавірусу на діяльність банківської системи України. (рис. 3). Як бачимо з рисунку 3 в березні показники досягли найбільшої величини, що може бути пов'язано з початком пандемії, і він сягав 2 039,04 млн грн

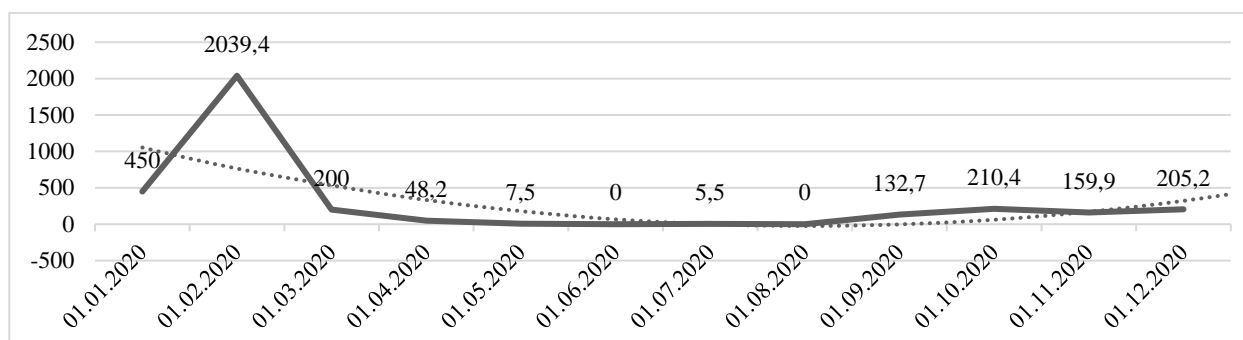

Рис. 3. Обсяг наданих коштів НБУ для врегулювання проблем із ліквідністю протягом 2020 р., у млн грн

На динаміку ліквідності банків можуть впливати ряд чинників (рис. 4). Це і чинники які виникають конкретно в банківській установі, так і чинники, які є не контрольованими зі сторони банків. Значний вплив на ліквідність має стан економіки країни. Нестабільний стан економіки викликає недовіру у клієнтів та інвесторів щодо банківського сектору, що призводить до відтоку депозитів з банків та до послаблення ліквідності.

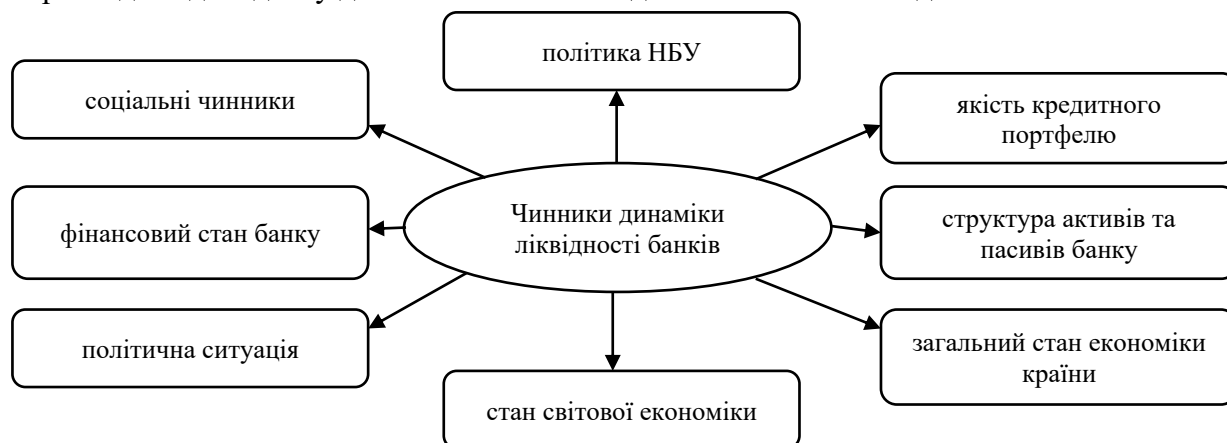

Рис. 4. Чинники впливу на динаміку ліквідності банку

Для виконання всіх зобов'язань, банки постійно підтримують на достатньому рівні ліквідність, забезпечують оптимальне співвідношення між залученими та власними коштами та формують структуру активів задля збільшення частки високоякісних активів.

Висновки. Ліквідність є одним із основних показників захищеності клієнтів, а також є умовою надійної та ефективної роботи банку. Держава за допомогою Національного банку України регулює ліквідність комерційних банків шляхом встановлення нормативів. Виходячи із аналізу ліквідності банків в Україні, можна зробити висновок, що в цілому стан ліквідності комерційних банків протягом досліджуваного періоду залишається стабільним, але й бувають спади. Таким чином видно, що на рівень ліквідності впливають внутрішні та зовнішні чинники. Так як показники нормативів перевищують нормативні значення в декілька раз, це означає, що у банківських установах є надлишок ліквідних засобів, тому банки повинні мати план інвестування цієї частини коштів з метою підвищення прибутків.

Анотація. В статті приведені результати аналізу ліквідності комерційних банків України в період 2017–2021 років. Актуальність теми дослідження полягає в тому, що ліквідність є одним із ключових показників надійності та стійкості банків, набуває великого значення в умовах економічної нестабільності. Доведено, що комерційні банки дотримуються всіх обов'язкових нормативів, встановлених Національним банком України, показники в період 2017–2021 років перевищують нормативні значення. Визначено основні внутрішні та зовнішні фактори, які суттєво впливали на ліквідність банків в період дослідження. Серед таких факторів розглянуто соціальні фактори, фінансове становище банку, якість кредитного портфеля, загальне становище економіки країни, політична ситуація, а також структура активів та пасивів банку.

Ключові слова: ліквідність, аналіз показників ліквідності, фактори впливу на ліквідність, банківський сектор.

Abstract. The article presents the results of the liquidity analysis of commercial banks of Ukraine during 2017–2021. The relevance of the research topic is that liquidity is one of the key indicators of reliability and stability of banks, which is of great importance in conditions of economic instability. It is proved that commercial banks comply with all mandatory standards set by the National Bank of Ukraine, the indicators for 2017–2021 exceed the regulatory values. The main internal and external factors that significantly affected the liquidity of banks during the study period are identified. Among such factors are considered social factors, the financial condition of the bank, the quality of the loan portfolio, the general state of the economy, the political situation, as well as the structure of assets and liabilities of the bank.

Key words: liquidity, analysis of liquidity indicators, factors influencing liquidity, banking sector.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Стукан І. Ю. Теоретичні основи ліквідності банківської системи. *Наука й економіка*. 2015, № 4 (40), С. 13–20
2. URL: <https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/article>
3. URL: <http://global-national.in.ua/archive/14-2016/168.pdf>
4. URL: <https://bank.gov.ua/ua/stability/report>
5. Про затвердження Положення про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи. *Постанова Національного банку України* від 17.09.2015 № 615
6. URL: <https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/article>

УДК 338.45:504:658.5

ШЛЯХИ ВИКОРИСТАННЯ ПЛАСТИКУ В ЦИРКУЛЯРНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Д. В. Захарчук, І. В. Хаджинов

Анотація. У представленій статті досліджуються актуальні аспекти використання вторинної сировини в циркулярній економіці, з акцентом на пластикові відходи. Проаналізовано та узагальнено стан використання, утилізації та регулювання пластикових відходів. Надано рекомендацій щодо мінімізації відходів з пластику. У роботі авторами використано системний підхід вивчення даного питання та аналітичні методи дослідження.

Ключові слова: пластик, циркулярна економіка, переробка, вторинні матеріали.

Гострота питання обумовлена значними об'ємами утворених пластикових відходів, погіршенням екологічної ситуації і проблемою виснаження ресурсної бази. Практичний перехід до циркулярної економіки є особливо актуальним, адже сприяє як екологічним та економічним вигодам.

Метою статті є дослідження стану вторинної переробки пластмасових відходів за допомогою принципів циркулярної економіки.

Тема проблеми поводження з пластиком в циркулярній економіці активно досліджувалась у роботах таких вітчизняних авторів як В. Герасимчук, М. Ворфоломєєв, О. Чуріканова. Проте, варто приділити більше уваги тенденціям на світовому просторі оскільки даний аспект не був висвітлений науковцями в достатній мірі. Також є доцільним більш детально розглянути місце України в маршрутах руху біженців та шукачів притулку.

Циркулярна економіка або економіка замкнутого циклу – це загальноприйнятий термін для інноваційної економіки, яка передбачує скорочення відходів шляхом їх мінімізації або повторного повернення у виробництво [1, с. 14]. Циркулярна економіка передбачає два типи потоків: біологічні ресурси, що безпечно повертаються в біосферу, і технічні ресурси, що циркулюють в системі виробництва на високому рівні, не повертаючись у біосферу. Термін охоплює виробництво і споживання товарів і послуг, в тому числі перехід від викопного виду палива до використання відновлюваної енергії, а також роль різноманітності як характеристики стійких і продуктивних систем.

Пластмаси є основою сучасної економіки в промислових і споживчих цілях. Це дешевий, універсальний, легкий, і широко розповсюджений матеріал у таких ключових галузях, як пакування, сільське господарство, будівництво, автомобільна та електрична техніка. Світове виробництво пластику зросло в геометричній прогресії з 1,5 млн т у 1950 р. до 322 млн т у 2018 р. [2]. Половину всього пластику на землі було вироблено за останні 15 років. Попит на пластмаси випередив усі інші сипучі матеріали (наприклад, сталь, алюміній або цемент), майже вдвічі з 2000 р. Зараз країни, що розвиваються, використовують у 20 разів менше пластику на душу населення, ніж країни з розвинутою економікою. Таке споживання, ймовірно, буде зростати в міру їх розвитку.

Відповідно до індексу Plastic Waste Makers [3] Австралія лідирує в списку країн з найбільшою кількістю одноразових пластикових відходів на душу населення – 59 кг (рис. 1), випереджаючи Сполучені Штати, Південну Корею та Великобританію.

Проте, найбільшим у світі виробником пластику є провідна виробнича економіка Китаю. На щомісячній основі, виробництво пластмас у Китаї коливається від 6 до 8 млн т. Для порівняння, у 2019 р. вся Латинська Америка виробила приблизно 14,7 млн. т пластику. Крім того, експорт пластмас Китаю склав 14,23 млн т у 2019 р. [4, с.35].

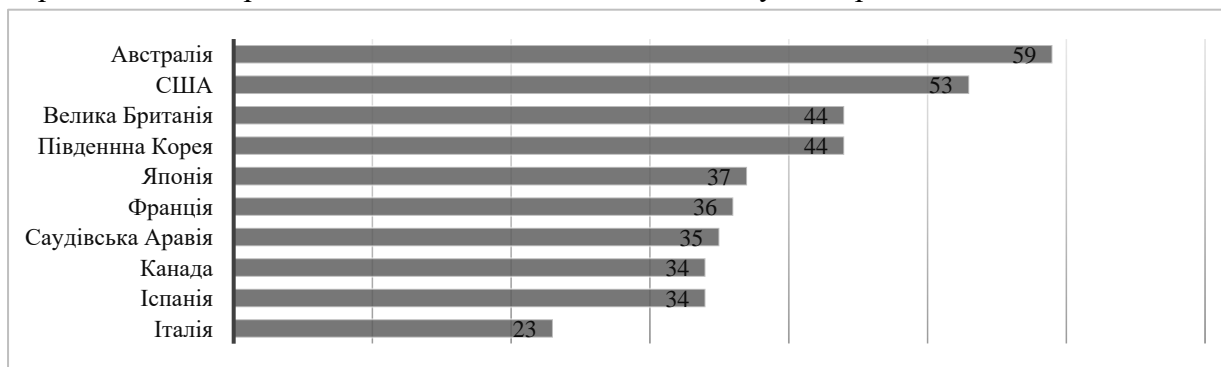

Рис. 1. Топ-10 країн за утворення пластикових відходів на душу населення у 2020 р. (кг)

Джерело: побудовано автором на основі [3]

У 2019 р. на упаковку припадало 46 % світових пластикових відходів (рис. 2) Це було значно вище, ніж у будь-якому іншому секторі, причому текстиль займає друге місце з 15 %, на третьому місці споживчі товари – 12 %, потім транспорт – 6 % та будівництво і електричне обладнання по займають по 4 % [5].

У розвинених країнах на упаковку припадає близько 2 % валового національного продукту і більшість пакувальних матеріалів використовується в харчовій промисловості [6]. У 2000 р. світовий ринок упаковки становив 383 млрд дол. США, а в 2020 р. досягнув

980 млрд дол. [7, с.1195]. Пластикові вироби, в тому числі упаковка, становлять низку екологічних загроз. Через погану інфраструктуру та відсутність можливостей переробки продукти часто потрапляють на сміттєзвалища або в океани, спричиняючи значне забруднення навколишнього середовища.

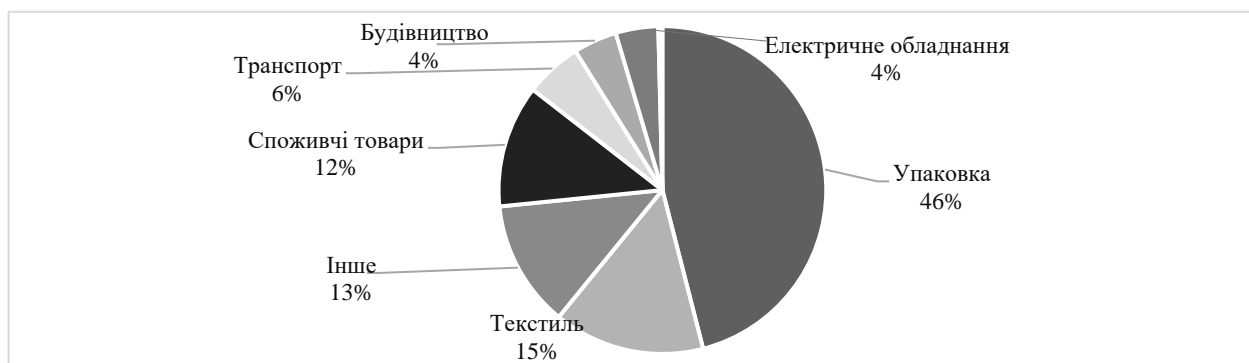

Рис. 2. Розподіл утворення пластикових відходів по всьому світу у 2019 р. за секторами (%)

Джерело: побудовано автором на основі [5]

На сьогодні, більшість пластикових відходів потрапляє на звалища або так чи інакше викидається в навколишнє середовище. Щороку в Південно-Східній Азії та Китаї від 4 до 12 млн. т пластикової упаковки змітається по річках і потрапляє в океани [8]. Пластик розкладається протягом сотень років і становить серйозну загрозу для морського середовища, тому необхідно займатись переробкою або відновленням пластику. Переробка пластику призводить до значного скорочення викидів вуглекислого газу в атмосферу, оскільки використання переробленого пластику дозволяє уникнути викидів у кількості, еквівалентній кількості, що утворюється під час виробництва сирого пластику. За останні 50 років глобальне виробництво і споживання пластика зросло більш ніж в 20 разів.

Циркулярна економіка пластмас прагне мінімізувати потребу в первинних матеріалах та енергії для виробництва пластмас, забезпечуючи при цьому зниження тиску на навколишнє середовище, пов'язаного з видобутком ресурсів, виробництвом, споживанням і відходами. Удосконалюючи дизайн, застосовуючи пластмаси вищої якості, а також заохочуючи та забезпечуючи повторне використання, ремонт та переробку, циркулярна економіка пластмас має на меті якомога довше зберегти цінність і корисність продукції в економіці, щоб гарантувати, що пластик ніколи не стане відходом.

За оцінками тільки близько 9 % від викинутого пластика з 1950 р. було перероблено, а решта, як і раніше знаходиться в навколишньому середовищі в тій чи іншій формі [9].

Показники переробки пластику значно відрізняються в різних країнах. За даними ОЕСР найвищі показники переробки пластику в Європейському Союзі, що в середньому становлять 30 %, рівень переробки в інших країнах з високим рівнем доходу, таких як США, Японія, Австралія зазвичай становить близько 10 % [10].

У 2019 р. в Європі було зібрано 29 млн т пластикових відходів, з яких, за оцінками, 32 % відправлено на переробку, 43 % спалено та 25 % вивезено на смітник (рис. 3). Також, значний обсяг відходів відправляється в інші країни, де можуть бути не такі жорсткі екологічні стандарти. Три найбільші ринки кінцевого використання пластику – це упаковка, будівництво та автомобільна промисловість, на яку припадає майже 70 % усіх пластиків, що використовуються в Європі [11]. Країни Північно-західної Європи заборонили або обмежили захоронення і, таким чином, спалюють більшість пластикових відходів, що утворюються.

Рис. 3. Поводження з пластиковими відходами в ЄС у 2019 р. (%)

Джерело: побудовано автором на основі [5]

В кінці 2018 р. ЄС встановила квоту щодо утилізації відходів: якщо до 2020 р. повторній переробці піддалося 36 % синтетичних матеріалів, то до 2022 р. норми переробки пластику повинні поступово збільшуватися до 63 % [12]. Рамкова директива ЄС щодо відходів встановлює, що поводження з пластиковими відходами має здійснюватися відповідно до ієрархії відходів: запобігання (продовження терміну служби), підготовка до повторного використання (ремонт, очищення), переробка та захоронення.

Відповідно до рис. 4 в період за 2020 р. найбільший відсоток переробленої пластикової упаковки спостерігався в текстильній сфері – 13,3 % , на другому місці сфера напоїв – 7,3 %, на третьому місці – косметична сфера [13].

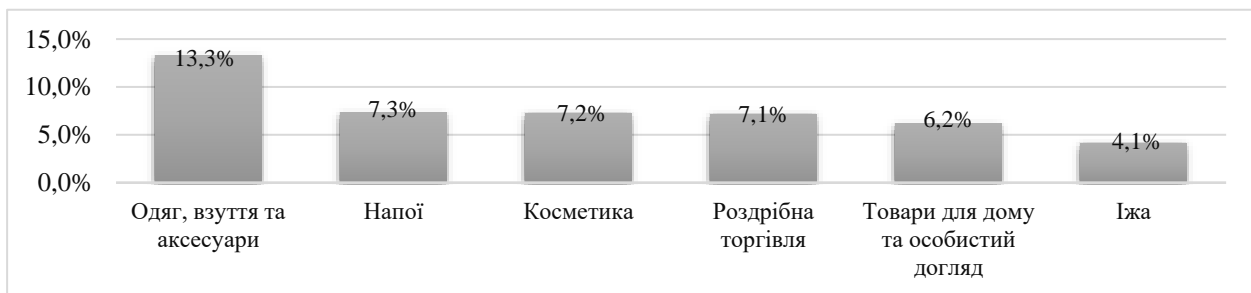

Рис. 4. Середня кількість переробленої пластикової упаковки після споживання за секторами у світі у 2020 р. (%)

Джерело: побудовано автором на основі [13]

Найбільші світові виробники споживчих товарів в рамках стратегій сталого розвитку збільшують вміст вторинної сировини в пластикових упаковках та роблять упаковку придатною для повторного використання, переробки або компостування. Відсоток багаторазових пластикових упаковок варіюється від 0 до 4,3 %, найкращий результат в цій сфері належить компанії Danone. Упаковки Coca-Cola на 99 % придатні для повторного використання чи переробки і мають вміст вторинної пластикової сировини – 9,7 %, також, високі показники представлені в компанії L'Oréal та Henkel [14].

Таблиця 1

Ключові показники поводження з пластиком найбільших виробників споживчих товарів за 2020 р.

Компанія	Пластикові упаковка, яка придатна для повторного використання, переробки або компостування, %	Вміст вторинної сировини в пластиковій упаковці, %		Багаторазові пластикові упаковки, %	Загальний обсяг, тонн
		2020	Ціль 2025		
1	2	3	4	5	6
Nestlé	66	2	30	1	1 524 000
PepsiCo	79	4	25	0	2 300 000

1	2	3	4	5	6
Coca-Cola	99	9,7	25	3	2 981 421
Unilever	55	5	25	1	700 000
L'Oréal	30	6,9	50	1	137 280
Danone S. A	67	10,6	50	4,3	800 000
Henkel	75	8,5	30	1,6	361 000
Essity	56	0,5	25	0	62 927
Colgate-Palmolive	63	7	25	0	275 440

Джерело: побудовано автором на основі [14]

Таким чином, подолати проблему пов'язану з утворення та утилізацією пластикових відходів можливо лише в тому випадку, якщо усі учасники екосистеми на кожному етапі життєвого циклу продукту будуть залучені. Це стосується виробників, які виробляють пластикові вироби, нафтохімічних компаній, які виробляють необроблений пластик, роздрібних торговців, споживачі, міської влади, уряду та неурядових організацій.

Доступні такі підходи для вирішення екологічних побічних ефектів швидко зростаючого виробництва, використання та утилізації пластмас [с. 17–18]:

1) зміни в дизайні продукції, наприклад, через використання альтернативних матеріалів замість пластмас що, можуть в першу чергу зменшити виробництво, використання та утилізацію пластмас. Зміни в методах проектування, за рахунок зменшення ваги продукту, також можуть допомогти запобігти утворенню пластикових відходів.

2) покращені системи поводження з відходами, сприяючи підвищенню збору та переробки відходів, дозволять збирати пластикові відходи до того, як вони почнуть створювати проблеми в природному середовищі.

Аннотация. В представленной статье исследуются актуальные аспекты использования вторсырья в циркулярной экономике, с акцентом на пластиковые отходы. Проанализировано и обобщено состояние использования, утилизации и регулирования пластиковых отходов. Даны рекомендации по минимизации отходов из пластика. В работе авторами использован системный подход для изучения данного вопроса и аналитические методы исследования.

Ключевые слова: пластик, циркулярная экономика, переработка, вторичные материалы.

Abstract. This article examines current aspects of the use of secondary raw materials in the circular economy, with an emphasis on plastic waste. The state of use, utilization and regulation of plastic waste is analyzed and generalized. Recommendations for minimizing plastic waste are provided. The authors used a systematic approach to the study of this issue and analytical research methods.

Key words: plastic, circular economy, processing, secondary materials.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Growth within a circular economy vision for a competitive Europe. Ellen MacArthur Foundation. UK. 2015. URL: https://www.ellenmacarthurfoundation.org/assets/downloads/publications/EllenMacArthurFoundation_Growth-Within_July15.pdf
2. Woldemar d'Ambrières. Plastics recycling worldwide: current overview and desirable changes. Field Actions Science Reports. 2019. URL: <http://journals.openedition.org/factsreports/5102>
3. The Plastic Waste Makers Index Report 2020. URL: <https://cdn.minderoo.org/content/uploads/2021/05/06123145/20210518-Plastic-Waste-Makers-Index.pdf>
4. Герасимчук В.Г. Стратегія використання пластику у циркулярній економіці: розвиток бізнесу, скорочення відходів. *Економічний Вісник НТУУ «КПІ»*. 2020. С.31-41.
5. Plastics, the circular economy and Europe's environment Report. URL: <https://www.eea.europa.eu/publications/plastics-the-circular-economy-and>
6. Robertson G.L. Food Packaging: Principles and Practice. Boca Raton. FL, USA, 2016.
7. Sydow Z. The overview on the use of natural fibers reinforced composites for food packaging. *Fibers*. 2020. №16. P.1189–1200.
8. Варфоломеев М. О., Чуріканова О. Ю. Циркулярна економіка як невід'ємна частина в аспекті глобалізації. *Економічна економіка*. 2020. №5. С. 25–30.

9. Plastics – the Facts 2020. An analysis of plastics production, demand and waste data. URL: https://plasticseurope.org/application/files/5716/0752/4286/AF_Plastics_the_facts-WEB-2020-ING_FINAL.pdf
10. OECD. Improving Plastics Management: Trends, policy responses, and the role of international co-operation and trade. URL: <https://www.oecd.org/environment/waste/policy-highlights-improving-plastics-management.pdf>
11. Plastics Europe unveils the next step in its journey of transformation. URL: https://plasticseurope.org/application/files/8016/1125/2189/AF_Plastics_the_facts-WEB-2020-ING_FINAL.pdf
12. EU action to tackle the issue of plastic waste. URL: https://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/RW20_04/RW_Plastic_waste_EN.pdf
13. Global Plastic Recycling Market Report 2021: Rise in the Demand for Plastics in Diverse Industry Practices. URL: <https://www.globenewswire.com/en/news-release/2021/08/23/2284743/28124/en/Global-Plastic-Recycling-Market-Report-2021-Rise-in-the-Demand-for-Plastics-in-Diverse-Industry-Practices.html>
14. The Global Commitment 2020 Progress Report. Ellen MacArthur Foundation URL: <https://www.newplasticseconomy.org/assets/doc/Global-Commitment-2020-Progress-Report.pdf>
15. Ude A.U., Zulkifli. L.D. An Overview of Plastic Waste Generation and Management in Food Packaging Industries. Recycling. № 6. 2021. P. 12-25. URL: <file:///C:/Users/denis/Downloads/recycling-06-00012-v2.pdf>

УДК 364.22

ВПЛИВ ПАНДЕМІЇ COVID-19 НА ЗАГОСТРЕННЯ ПРОБЛЕМ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ

А. Ю. Зулінська, М. О. Кримова

Анотація. У статті досліджено вплив пандемії коронавірусу на загострення проблем бідності в Україні. Проаналізовано Цілі сталого розвитку, та їх першочергових завдань, котрі потребують консолідації зусиль усього світового товариства, щодо проблеми бідності. За останні роки було зроблено багато роботи, але, незважаючи на позитивний прогрес у подоланні цього негативного явища, бідність знову набирає обертів через прогрес промислової революції та надзвичайну ситуацію, спричинену пандемією коронавірусу COVID-19. Однак цей процес ускладнюється тим, що бідність поширюється серед працездатного населення. Це явище матиме багато негативних наслідків, тому сьогодні подолання бідності все ще є важливою проблемою, з якою стикаються уряди та суспільства у всьому світі. З огляду на це, стаття має на меті вивчити феномен української робітничої бідності, вивчити основні причини та наслідки бідності українських робітників та висунути пропозиції щодо подолання цього явища. Аналіз рівня бідності українського населення та робітників показує, що уряд та населення по-різному розуміють бідність, про що свідчать офіційні дані: згідно з методом, що використовується для розрахунку бідності, бідність зменшилася, але згідно з опитуваннями домогосподарств, більшість людей вважають себе дуже бідними.

Ключові слова: пандемія COVID-19, бідність працюючих, прожитковий мінімум, винагорода за працю, заробітна плата, неповна зайнятість, наслідки бідності.

Актуальність теми. Подолання бідності – одна з ключових глобальних проблем сучасності. Вона є однією з найважливіших соціально-економічних проблем України. За останні роки економіка нашої держави та її позиція на світовій арені значно знизилась, це пов'язано зі збільшенням відсотку бідних у суспільстві. Згідно зі статистичними даними Організації Об'єднаних Націй, за межею бідності проживає більше 80 відсотків українців. Не дивлячись на те, що бідність з'явилась не сьогодні та є не тільки наслідком криз та прорахунків у проведенні реформ, сьогодні вона перетворилась на глобальну проблему майбутнього. Економічні кризи, які стали невід'ємною рисою сучасності, впливають на рівень життя населення. Зростання цін, невідповідність доходів різних груп населення не дозволяють забезпечити мінімальний прожитковий мінімум і визначають запобігання та подолання бідності як одну з найактуальніших глобальних проблем сучасності. Тому, ця тема є актуальною та важливою.

Аналіз останніх публікацій з проблеми. Нинішня економічна ситуація у світі та загострення бідності спонукали до активних досліджень з цього питання соціологами,

економістами, психологами та політиками. Дослідженням проблеми бідності та шляхів її подолання в умовах глобалізації займаються Д. Гелді, Н. Бердсол, А. Булатов, В. Панков та Ю. Столярчук [1].

Бідність у соціально-економічному аспекті досліджують провідні вчені: Я. Архангельський, А. Бородин, І. Гнібенко, Р. Дарендорф, Є. Лібанова, В. Кравченко, Н. Коваленко, О. Новікова, І. Приходько, Л. Черенко. Але проблеми нерівномірного розподілу, перерозподілу доходів та розшарування населення, виникнення та поширення бідності в умовах невизначеності, а також основні шляхи та форми подолання бідності в Україні щодо COVID-19 досі недостатньо визначені [2].

Метою статті є дослідження впливу пандемії COVID-19 на загострення проблем бідності в Україні.

Викладення основного матеріалу. Основним джерелом бідності у нашій країні є проблема невідповідності рівня заробітної плати реальній вартості робочої сили на ринку праці. Тобто, оплата праці настільки мала, що люди не мають змоги задовільнити свої власні потреби. Одним з головних чинників бідності є великий рівень безробіття, що являє собою таку соціально-економічну ситуацію в суспільстві, за якої частина працездатних громадян не може знайти роботу, на яку вони заслуговують та яку вони здатні виконувати. Бідність в Україні характеризується: низьким рівнем життя населення; поширенням бідності серед працюючих громадян; майновим розшаруванням населення; високою питомою вагою людей, що відносять себе до бідних; низьким рівнем соціальних стандартів; недосконалістю податкової системи; заборгованістю із виплати заробітної плати; високим рівнем безробіття серед молоді та осіб передпенсійного віку.

У розрізі соціально-демографічних груп населення, показники бідності у передковідні роки характеризувалися такими даними:

рівень бідності серед працюючих: за відносним критерієм за витратами у 2018 році склав 19,2 % (2017 рік – 18,3 %); за абсолютним критерієм за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму у 2018 році зменшився на 0,6 в. п. і склав 42,0 % (2017 рік – 42,6 %);

рівень бідності серед осіб пенсійного віку (непрацюючих) у 2018 році: за відносним критерієм за витратами склав 22,6 % (2017 рік – 21,0 %); за абсолютним критерієм за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму знизився на 0,6 в. п. і склав 53,7 % (2017 рік – 54,3 %);

рівень бідності серед дітей віком 0–17 років у 2018 році: за відносним критерієм за витратами склав 29,3 % (2017 рік – 29,2 %); за абсолютним критерієм за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму зменшився на 1,6 в. п. і склав 61,1 % (2017 рік – 62,7 %);

рівень бідності серед осіб віком 16–19 років у 2018 році: за відносним критерієм за витратами склав 29,5 % (2017 рік – 25,4 %); за абсолютним критерієм за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму склав 62,2 % (2017 рік – 56,2 %) [3].

Найбільш вразливими верствами населення до пандемії коронавірусу визначались: люди пенсійного віку; багатодітні сім'ї; діти, віком до 18 років; безробітні.

У розрізі окремих соціально-демографічних та соціально-економічних груп населення можна побачити, що найбільш вразливими групами є – старші пенсіонери (зростання рівня бідності на 19,1 в. п. по відношенню до рівня 2019 р.) та діти віком до 18 років (на 17,3 в. п.). Діти традиційно є однією з найбільш ризикових груп, і навіть наявність дитячих допомог не дуже допомагатиме в разі втрати роботи або заробітку навіть хоча б одним з батьків. В інших групах населення зростання рівня бідності очікується у розмірі 16–17 в. п. [3]

У 2019 році можна було спостерігати позитивні зміни розмірів абсолютної бідності. За даними статистики, у 2019 році рівень бідності за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму зменшився з 45,0 до 41,4 %, а за доходами – з 29,3 до 24,3 %. Дана позитивна динаміка спостерігалася за умов підвищення розміру фактичного прожиткового мінімуму на 12,3 %. Варто зазначити, що за останні два роки не відбувалося зростання відносної бідності, що свідчить про поширення позитивних суспільства. За відносним національним критерієм (75 % медіани сукупних витрат) відбулося ледь помітне зниження

рівня бідності (з 24,7 до 24,4 %), а за відносним критерієм з використанням еквівалентної шкали ЄС (60 % медіани сукупних доходів) – навпаки, незначне, в межах похибки, зростання показника (з 10,7 % до 11,2 %). Тому, можна стверджувати, що період 2017–2019 років став початком виходу як з економічної, так із соціальної кризи [2].

Рис. 1. Динаміка рівня бідності в Україні (2015–2019 рр.) [2]

Проте, через COVID-19 абсолютна бідність у 2020 році зросла на 5,8 процентного пункту (з 37,8 % до 43,6 %) порівняно з 2019 роком. Це зростання стає ще більшим, якщо порівняти новий рівень бідності (включаючи COVID-19) із значенням, яке відбулося в 2020 році (без урахування COVID-19): 16,4 процентного пункту (з 27,2 % до 43,6 %).

Насамперед, ситуація з COVID зокрема, посилення карантинних обмежень, негативно вплинула на матеріальний стан суспільства, збільшення кількості безробітних, зниження фінансової спроможності. Згідно зі статистичними даними, найвищий рівень бідності спостерігався у таких областях: Дніпропетровська – 25,2 %, Чернігівська – 24,1 %, Кіровоградська – 23,4 %, Чернівецька – 23,3 %, Полтавська – 23,2 %. З іншого боку, найнижчий рівень бідності характерний для таких областей, як: Хмельницька – 16,4%, Харківська – 17,6 %, Сумська – 17,2 %, Івано-Франківська – 18,5 % та Київська – 13,8 % (рис. 2).

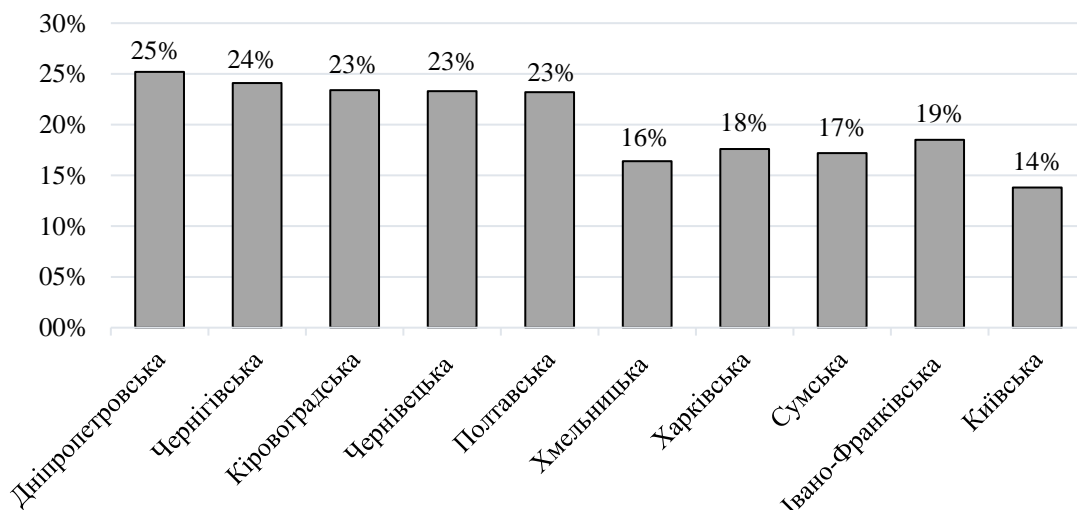

Рис. 2. Визначення рівня абсолютної бідності в Україні станом на 2020 рік [2]

Аналіз показує, що рівень бідності значно зріс внаслідок карантинних заходів щодо COVID-19, а дитяча бідність зросла ще більше. В цілому, найбільш вразливими з точки зору соціально-економічного впливу COVID-19 є сім'ї, які не можуть диверсифікувати свої доходи [8, с. 70]. Нині пандемія коронавірусу загострила негативні тенденції розвитку

країни та призвела до ще більшого зростання бідного населення. Внаслідок пандемії COVID-19 близько 130 мільйонів людей опинилися в ризику бідності.

Основними причинами бідності під час пандемії є: збільшення кількості безробітних; посилення карантинних обмежень; занепад малого бізнесу через заборони; масові скорочення на підприємствах; збільшення захворюваності населення; посилення карантину; збільшення смертності.

Внаслідок вище вказаних причин, більшість українців були змушені брати відпустки за власний кошт, звільнитись за власним бажанням, дистанційно працювати за умов неповного робочого дня, що призводило до зменшення доходів, тобто погіршення матеріального стану суспільства.

Основною ознакою бідності є те, що в нашій країні загострилась проблема бідності серед працівників. Працівники мають стабільне джерело доходу, але не можуть жити повноцінним життям. За даними Держслужби відомо, що в Києві, Одесі, Харкові, Львові, Сумах, Дніпрі мають вищу освіту близько 80–90 % безробітних [3]. На початок 2019 року кількість безробітних становила 1,7 млн, зареєстрованих безробітних на кінець лютого поточного року – 383,7 тисяч осіб, з них допомогу по безробіттю отримували 82,5 %. Більше половини, а точніше 52,3 % від загальної кількості безробітних, становили жінки [4]. Але вже у 2020 році ці показники значно збільшились. Поточні умови пандемії підкреслюють необхідність розвитку віртуальної зайнятості та діджиталізації у всіх сферах роботи, прийняття обґрунтованих рішень для підтримки бізнесу та розширення соціальної підтримки для запобігання бідності в умовах дистанційної роботи.

Отже, на основні фактів, бачимо, що за пандемії коронавірусу, в категорію бідного населення потрапила працююча категорія населення, внаслідок тимчасової або абсолютної втрати місця роботи, втрати бізнесу, ліквідації джерел прибутку внаслідок неспроможності вести власний бізнес.

На початку запровадження карантину (березень 2020 року) 47 % українців боялися серйозних наслідків епідемії, 69% сказали, що вони вже страждали від неї [5]. За місяць, за даними КМІС, відсоток людей, стурбованих економічними наслідками карантину, склав вже 54 % [5].

За даними Info Sapiens, у березні 2020 року 60 % респондентів сказали, що зазнали фінансових втрат, у т. ч. через: зменшення регулярного доходу (38 %), повну втрату доходу (16 %) та втрату роботи (14 %). Лише 46 % респондентів очікують отримати повну заробітну плату в березні, тоді як майже кожен другий респондент вважає, що їм виплачуватимуть лише за відпрацьовані дні; 29 % українців заявили, що бояться втратити роботу внаслідок карантину, а 34 % – скорочення своїх регулярних доходів. У більшості випадків у разі втрати доходу (як серед тих, хто вже втратив, так і серед тих, хто має потенційну загрозу), населення матиме достатньо грошей на один – два місяці (34 % повідомили про це) [6].

Уряд виділив додаткові кошти на допомогу безробітним під час коронавірусної кризи. Зокрема, він запровадив допомогу по тимчасовому безробіттю, у т. ч. з фонду протидії безробіттю COVID-19. Пік таких виплат припав на липень 2020 року[7].

Незважаючи на зусилля держави допомогти людям, які втратили роботу, середній номінальний розмір допомоги по безробіттю у 2020 році навіть зменшився у гривневих еквівалентах. За даними Державного центру зайнятості за січень - листопад – на 309 грн. У доларах – від 164 до 126 доларів на місяць [7]. Крім того, держава оголосила про одноразову виплату чинним одержувачам допомоги на дітей-інвалідів. Пропонується зменшити вимоги до участі у програмі допомоги малозабезпеченим верствам населення, продовжити термін виплати та спростити процедуру включення до цієї програми.

Висновки. Отже, можемо зробити висновки, що ситуація з пандемією коронавірусу загострила рівень бідності в країні. Насамперед, постраждали працюючі люди, які внаслідок скорочень, закриття підприємств, неспроможності вести власний бізнес через неприбутковість, карантинні обмеження, втратили роботу та можливість забезпечувати себе

усім необхідним. За період COVID-19 рівень бідності зріс удвічі, а саме з 41,4 % до 82 %, що свідчить про надзвичайно стрімке погіршення рівня життя людей.

В Україні проблема бідності не обговорювалася активно протягом останніх п'яти років через деякі досягнення уряду щодо скорочення бідності та вирішення інших соціально-економічних проблем. Водночас феномен бідності серед працівників є надзвичайно негативним явищем і свідчить про нездатність ринку праці ефективно функціонувати.

Сьогодні, в умовах кризи, в якій опинилася наша країна, як і інші країни світу у зв'язку з пандемією коронавірусу, слід приймати кардинальні рішення для вирішення цієї проблеми, а саме, знижувати податки для малого бізнесу, який знаходиться у критичній ситуації, виплачувати допомогу категорії людей, які втратили джерело доходу та допомагати у подальшому працевлаштуванні, продовжувати соціальні виплати людям, які ризикують життям та рятують хворих на COVID. Саме завдяки спільним зусиллям, держава зможе подолати загострення бідності і хоча б повернутись до показників попередніх років.

Аннотация. В статье исследовано влияние пандемии корона вируса на обострение проблем бедности в Украине. Проанализированы Цели устойчивого развития, и их первоочередных задач, которые требуют консолидации усилий всего мирового сообщества, по проблеме бедности. За последние годы было сделано много работы, но, несмотря на положительный прогресс в преодолении этого негативного явления, бедность снова набирает обороты из-за прогресса промышленной революции и чрезвычайной ситуации, вызванной пандемией коронавируса COVID-19. Однако этот процесс осложняется тем, что бедность распространяется среди трудоспособного населения. Это явление будет иметь много негативных последствий, поэтому сегодня преодоления бедности все еще является важной проблемой, с которой сталкиваются правительства и общества во всем мире. Учитывая это, эта статья имеет целью изучить феномен украинского рабочей бедности, изучить основные причины и последствия бедности украинских рабочих и выдвинуть предложения по преодолению этого явления. Анализ уровня бедности украинского населения и рабочих показывает, что правительство и население по-разному понимают бедность, о чем свидетельствуют официальные данные: согласно методу, который используется для расчета бедности, бедность уменьшилась, но согласно опросам домохозяйств, большинство людей считают себя очень бедными.

Ключевые слова: пандемия COVID-19, бедность работающих, прожиточный минимум, вознаграждение за труд, заработная плата, неполная занятость, последствия бедности.

Abstract. The article examines the impact of the Crown virus pandemic on the exacerbation of poverty in Ukraine. The Sustainable Development Goals and their priorities, which need to consolidate the efforts of the entire world community on the problem of poverty, are analyzed. Much work has been done in recent years, but despite positive progress in overcoming this negative phenomenon, poverty is regaining momentum due to the progress of the industrial revolution and the emergency caused by the COVID-19 coronavirus pandemic. However, this process is complicated by the fact that poverty is spreading among the working population. This phenomenon will have many negative consequences, so today poverty eradication is still an important challenge facing governments and societies around the world. In view of this, this article aims to study the phenomenon of Ukrainian labor poverty, to study the main causes and consequences of poverty of Ukrainian workers and to make proposals for overcoming this phenomenon. The analysis of the poverty level of the Ukrainian population and workers shows that the government and the population have different understandings of poverty, as evidenced by official data: according to the method used to calculate poverty, poverty has decreased, but according to household surveys, most people consider themselves very poor.

Key words: COVID-19 pandemic, in-work poverty, subsistence level, wages, wages, underemployment, consequences of poverty.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бородчук Н., Черенько Л. Боротьба з COVID-19 в Україні: початкові оцінки впливу на бідність. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/5811/file/COVID%20impact%20on%20poverty%20ukr.pdf>.
2. Вплив коронавірусної кризи на бідність: перші наслідки для України. URL: https://idss.org.ua/arhiv/poverty_forecast.pdf.
3. Задорожна С. М. Інституційні механізми подолання бідності в Україні. Публічне адміністрування: наукові дослідження та розвиток. 2016. № 2. С. 37–55.
4. ООН: більше мільярда людей можуть опинитись у бідності через пандемію COVID-19. URL: <https://www.dw.com/uk/oon-bilshe-miliarda-liudei-mozhut-zh-tyty-u-bidnosti-do-2030-roku-cherez-pandemiiu-covid-19/a-55809216>.

5. Пятин А. Всемирный банк спрогнозировал первый за 20 лет скачок числа «крайне бедных» из-за COVID-19. URL: [https://www.forbes.ru/newsroom/ finansy-i-investicii/410753-vsemirnyy-bank-sprognoziro val-pervyy-za-20-let-kachok-chisla](https://www.forbes.ru/newsroom/finansy-i-investicii/410753-vsemirnyy-bank-sprognoziro-val-pervyy-za-20-let-kachok-chisla).

6. Україна на карантині: моніторинг суспільних настроїв [Електронний ресурс] // Соціологічна група «Рейтинг». – 2020. URL: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_cc_iii_wave_press.pdf

7. Цілі сталого розвитку 2016–2030. Представництво ООН в Україні: веб-сайт. URL: [http://www.un.org.ua/ ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-ozvytku](http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-ozvytku) (дата звернення: 22.04.2020).

8. Хомяк М. Бідність в Україні у показниках соціальної статистики. Соціологічні студії. 2013. № 2 (3). С. 70–76.

УДК 331.5:005.95-051:004.67

ЦИФРОВІ ІНСТРУМЕНТИ АДАПТАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ ЗА ГІБРИДНОГО ФОРМАТУ ЗАЙНЯТОСТІ

А. В. Коваленко, Г. В. Серeda

Анотація. В статті розглянуто сучасний стан ринку праці в умовах дистанційної зайнятості, зокрема цифрові інструменти адаптації персоналу. Досліджено елементи онбордингу і приклади їх використання на практиці в різних з сферою діяльності компаніях. Наведено ефективність використання цифрових інструментів в автоматизації HR-процесів.

Ключові слова: адаптація персоналу, цифрові інструменти адаптації, онбординг.

Вступ. Сучасні умови ринку праці: віддалена процедура найму, тривала соціально-психологічна адаптація працівників, високий рівень цифровізації економіки та інноваційність інформаційно-комунікаційних технологій диктують нові вимоги до працівників, що відображається на пошуку нових механізмів узгодження якісних параметрів людського ресурсу в процесі його використання. Таким чином, все актуальнішим стає питання: як покращити процес входження в організацію нового працівника, які методики та інструменти при цьому будуть дійсно дієвими та ефективно розвиватимуть компетентності персоналу в процесі роботи.

Формування, впровадження процесів та теоретико-методологічну систему адаптації персоналу широко досліджено у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі. Так, питанню адаптації персоналу приділяють увагу такі вітчизняні науковці: О. Кобцева, В. Притула, Н. Кібанов, Г. Обруч. [1]

Зокрема, цифровізацію інструментарію адаптації в своїх дослідженнях висвітлюють сертифіковані коучі та спікери, вчені та практики Н. Березова, К. Бабіч, К. Сікаренко, В. Жуковська, Г. Бей, Г. Серeda. [2]

Ринок цифровізації HR-технологій та основні тенденції досліджують міжнародні консалтингові організації: Glassdoor, iCIMS, OC Tanner. Однак, зміни в умовах ведення господарської діяльності, викликані карантинними заходами та обмеженнями, спричиняють необхідність дослідження та пошуку нових технологій, переважно дистанційної, адаптації персоналу.

Метою дослідження є опрацювання сутності системи адаптації персоналу в умовах дистанційної зайнятості, дослідження дієвих інструментів цифрової адаптації персоналу та впровадження в систему HR-менеджменту.

Основні результати дослідження.

Гібридний формат зайнятості (гнучкий – поєднання очної та дистанційної праці) – це нова реальність, яка набирає швидких обертів по всьому світу. Так, у зв'язку з пандемією ринок праці зазнає нових трансформацій і гібридна зайнятість стає закономірністю не лише у сфері ІТ, а й в юридичних компаніях (50 %), бухгалтерії та фінансах (42 %), аналітиці (40 %), маркетингу (42 %), HR (31 %) [3].

Згідно даних OC Tanner, 20 % співробітників залишають компанію в перші 45 днів з початку роботи в компанії. Таким чином, кожен п'ятий новачок не затримується в компанії довше, аніж 1,5 місяці [4].

За даними Glassdoor, в компаніях, де налагоджений процес адаптації, показник утримання нових співробітників зростає на 82%, а їх продуктивність – більше ніж на 70 % [13].

Цифрова трансформація – впровадження сучасних технологій в бізнес-процеси підприємства. При таких нововведеннях варто не лише встановлювати програмне забезпечення, а й змінювати підхід у формуванні корпоративної культури, внутрішніх та зовнішніх комунікаціях. Найважче у цьому процесі адаптовувати команду до оновлених бізнес-процесів. Програма адаптації спрямована на швидше залучення нового працівника до процесу роботи та корпоративної культури компанії, зменшення кількості можливих помилок, пов'язаних з входженням в посаду, сформувати позитивний імідж організації, а також перевірити відповідність нового спеціаліста займаний посаді в цілому. У компанії, де чисельність персоналу сягає 20–50 працівників, для налагодження процесу адаптації рекомендується залучати рекрутера чи HR-менеджера. Великі організації, зазвичай, мають окремих співробітників-менторів, що займаються виключно адаптацією нових працівників.

Ключові елементи сучасного онбордингу за версією Laba (міжнародна школа професійного розвитку).

1. Чат-боти. В перший день важливо ознайомити новачка з відділом, командою та організаційною структурою компанії, надіслати чек-лист і нагадування про те, які задачі варто виконати. Доцільно також розмістити історію компанії. Після чого можна викласти невеликий тест на зріз знань того, як працівник засвоїв інформацію. В подальшому чат-бот можна використовувати для цілей self-менеджменту (відпустка, навчання, соціальний пакет, ідеї та пропозиції щодо вдосконалення робочого процесу). Зворотній зв'язок може надавати як керівник відділу так і HR-менеджер.

Естонська IT-компанія OSA Hybrid Platform для онбордингу використовує бот на базі Slack. Особливість якої полягає в функції random coffee, де новачку пропонується запросити на обід одного із колег у випадковому порядку, що в свою чергу сприяє соціально-психологічній адаптації.

2. Гейміфікація. Процес адаптації, як і процес підбору персоналу, можна проводити в формі гри, що часто практикується IT-компаніями. IT-холдинге TalentTech – завдання ознайомитися з job-оффером, зустріч з керівництвом, знайомство з функціоналом обов'язків та відділом розподілено за різними рівнями складності. З проходженням рівнів стежить наставник, який відслідковує кількість новачків, що почали процес адаптації, кількість працівників та їх результативність. Даний додаток дозволяє вдвічі зменшити відтік персоналу в період адаптації. А ігрові елементи підвищують залученість нового працівника в діяльності компанії.

Частка нових працівників, що звільняються з організації через незадоволеність процесом адаптації та навчання становить 26 %. (iCIMS) Перше враження справляє неабияке значення, саме тому необхідно вводити кандидатів в посаду та ефективно навчати, оскільки 44 % опитаних відповіли, що в перший місяць роботи в новій компанії задумувались про звільнення [6].

3. Welcome-bonus та welcome-box, ввідні курси. Цінність працівника та його початок роботи – значна інвестиція для команди і компанії в цілому. Ще до початку роботи, щоб залучити кандидата в команду йому пропонують sign-on бонус в грошовому еквіваленті: у компанії Adobe Systems – це дебетова карта MasterCard р балансом \$ 1000. У TechMagic розмір бонусу залежить від професійного рівня спеціаліста: Middle отримує \$ 750, Senior — \$ 1500, нетехнічний спеціаліст Middle-рівня (дизайнер, рекрутер) — \$ 500. Welcome-box може містити брендовану продукцію компанії: блокнот, ручка, чашка, канцелярія, чек-листи, корпоративний одяг, при цьому варто зберігати індивідуальний підхід, тому на боксі варто зазначити назву посади та ім'я кандидата. Ввідні курси – їх ціль ознайомити працівника з

корпоративними внутрішніми платформами навчання, які варто проводити у форматі TED-лекцій [9].

4. Віртуальна і доповнена реальність. AR- та VR-технології залучають в тому випадку, коли необхідно опрацювати на практиці конкретні технологічні процеси чи комунікацію з клієнтом. Приклад такої адаптації застосовує американська мережа ресторанного бізнесу Honeugrow і за перший місяць нововведення VR показник сертифікації співробітників збільшився з 50 % до 77 % [6].

Завданням цифрових інструментів адаптації персоналу – зменшити витрати в матеріальному та часовому еквівалентах, знизити залученість лінійного керівника/менеджера з персоналу у процеси онбордингу.

PeopleForce – платформа HRM, яка дає змогу оптимізувати та об'єднати задачі, автоматизувавши їх для зручності HR-відділу та команди. Софт дозволяє налаштувати програму адаптації співробітників, зробивши її гнучкою в залежності від термінів та очікуваних результатів. Онбординг персоналу можна розподіляти на різні відділи, додавши різні програми адаптації, а виконання поставлених завдань можна відстежувати в картці співробітника. Функція «аналітика» дозволяє аналізувати процес адаптації нових співробітників. Зустрічі 1-on-1 дозволяють приділяти увагу новачку на індивідуальному рівні, де можна проговорити мету випробувального терміну, підвести підсумки, а також почути очікування нового працівника [10].

Система автоматизації Nurta – автоматизація HR-процесів, зокрема, адаптації. Кожному новому співробітнику в системі створюється свій профіль, де він бачить ключову інформацію, кадрові події. Додатково можна вказати інформацію, коментар про себе зі своїми уподобаннями. Внутрішній чат-бот слугує для комунікації з колегами, керівником. Функція «адміністрування» процесі адаптації, де у кожній ролі свої права та доступи по різних відділах. В розділах аналітика та статистика можна відслідковувати ключові показники діяльності працівників. Моніторинг настрою – при вході в систему потрібно вказати свій настрій, поділитися ідеями чи пропозиціями, що потім можна використовувати і впроваджувати в компанії [11].

Wikiworks – сервіс для адаптації, мотивації та навчання співробітників. Наповнення: база знань з регламентами – доступ до матеріалів згідно ієрархії компанії, де кожен новий працівник може вивчити все те. Що стосується лише його посади. Тестування на знання регламентів та правил, вірне виконання якого допускає до роботи. Портал WikiWorks – кожен співробітник у відкритому доступі має інформацію про систему мотивації (список можливих порушень та штрафів). Контакти всіх співробітників в ієрархії посад, новини – відображення важливих подій в компанії, система навчання (для розвитку компетенцій співробітників через онлайн-навчання) [12].

Активізація процесу дистанційної зайнятості у зв'язку з пандемією буде характеризуватися наступними факторами, на які варто звернути увагу при розробці програми адаптації.

Прагнення працювати віддалено серед робочої сили – покоління міленіалів (до 2025 року їх частка на ринку складатиме 75 %) постійно зростає. Дослідження Citrix дає оперувати наступними даними: 74 % працівників розумової праці стверджують, що виконувати свою роботу вони можуть ефективно з будь-якого місця. А 88 % працівників будуть шукати компанію з віддаленим форматом зайнятості [8].

Розумні технології зберігають роботу та безпеку. Задача HR-менеджменту буде полягати в пошуках підвищення продуктивності та збереження залученості, автоматизації повторювальних процесів та мінімізації відволікаючих факторів [5].

Віддалений формат роботи знімає прив'язку до пошуку місцевих кандидатів, дозволяючи компаніям наймати персонал незалежно від місця знаходження. В пріоритеті стає продуктивність. Доступ до ефективних технологій, які допомагають виконувати

роботу входить в п'ятірку найбільш важливих факторів, що впливають на продуктивність праці, що значно вище навіть, ніж навчання.

Висновки. Система адаптації персоналу в умовах цифровізації є важливою складовою HR-менеджменту сучасних компаній в Україні та за кордоном. Адаптація починається з моменту проведення першої співбесіди з кандидатом, цифрова трансформація бізнес-процесів надає змогу організовувати цей процес швидше, при цьому бути більш гнучкими. Що в свою чергу сприяє інноваційному розвитку організації: акумулювання, структуризація та аналіз інформації. Провідні компанії вже зараз впроваджують стратегії трансформації в життя. Інтеграція та об'єднання із системою навчання в автоматизованих сервісах HRM-інструментів дозволить значно покращити підготовку кадрового резерву та рівень лояльності персоналу, на основі онлайн-обміну корпоративними цінностями та професійними знаннями, як у окремих підрозділах, відділах, так і на рівні організації.

Аннотация. В статье рассмотрено современное состояние рынка труда в условиях дистанционной занятости, в том числе цифровые инструменты адаптации персонала. Исследованы элементы онбординга и примеры их использования на практике в различных по сферам деятельности компаниях. Приведено эффективность использования цифровых инструментов в автоматизации HR-процессов.

Ключевые слова: адаптация персонала, цифровые инструменты адаптации, онбординг.

Abstract: The article examines the current state of the labor market under conditions of remote employment, including digital tools for staff adaptation. Elements of onboarding and examples of their use in practice in different companies of various spheres of activity are investigated. The efficiency of using digital tools in the automation of HR-processes is described.

Key words: staff adaptation, digital adaptation tools, onboarding.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Обруч Г. В. Цифрові інструменти управління адаптацією персоналу підприємств залізничного транспорту в контексті забезпечення їх збалансованого розвитку. *Економіка та підприємництво*. № 1. 2020. С. 113–118.
2. Бей Г. В., Середа Г. В. Трансформація HR-технологій під впливом цифровізації бізнес-процесів. *Економіка і організація управління*. Вінниця: ДонНУ, 2019. № 2. С. 93–101.
3. Беззуб І. Дистанційна форма зайнятості: українські та зарубіжні реалії. *Громадська думка про правотворення*. 2020. № 16 (201). С. 4–11. URL: <http://nbuviap.gov.ua/images/dumka/2020/16.pdf>. (Дата звернення: 23.09.2021).
4. Inc: Google Increased New Employee Productivity by 25 Percent With 1 Email. Here's What You Need to Know. URL: <https://www.inc.com/michael-schneider/google-increased-new-employee-productivity-by-25-percent-with> (Дата звернення: 26.09.2021).
5. HRD: 2021: Adapting and thriving in the new normal. URL: <https://www.hcamag.com/asia/specialisation/hr-technology/2021> (Дата звернення: 24.09.2021).
6. Laba: 5 трендов в адаптации персонала. URL: <https://l-a-b-a.com/blog/2156-5-trendov-v-adaptacii-personala> (Дата звернення: 05.10.2021).
7. Terrasoft: Платформа Creatio для управления бизнес-процессами и CRM. Как цифровая трансформация поможет развитию вашей организации? URL: <https://www.terrasoft.ua/page/ru/digital-transformation> (Дата звернення: 06.10.2021).
8. Citrix: Home Workers. URL: <https://www.citrix.com/content/dam/citrix/en> (Дата звернення: 05.10.2021).
9. DOU: \$500–2000 за приєднання до IT-компанії. Що таке sign-on бонуси та чому їх платять усе частіше. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/sign-on-bonus/> (Дата звернення: 04.10.2021).
10. Peopleforce: businnes driven, people focused. Автоматизація онбордингу і адаптації персоналу. URL: <https://peopleforce.io/uk/onbording-2/> (Дата звернення: 05.10.2021).
11. Hurma: HR Система или HRIS/HRM – Автоматизация HR-процессов. URL: <https://hurma.work/ru/capabilities/hr/> (Дата звернення: 05.10.2021).
12. Wikiworks. Онлайн-сервис для адаптации, мотивации и обучения сотрудников. URL: https://wikiworks.io/ru/?utm_source=a2is (Дата звернення: 05.10.2021).
13. Glassdoor. Відгуки про компанії. URL: <https://www.glassdoor.com/index.htm> (Дата звернення: 02.10.2021).

ДОСЛІДЖЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО КЛІМАТУ АПК УКРАЇНИ

Ю. С. Ковтонюк, І. В. Хаджинов

Анотація. У даному дослідженні подана інформація про тенденції розвитку агропромислового комплексу України, інвестиційний клімат в ньому та про шляхи його покращення. Проведено аналіз експорту продукції АПК, обсягів капітальних та іноземних інвестицій. Методологічною основою роботи є системний підхід, принцип наукової об'єктивності та структурно-системний підхід. Специфіка досліджуваної теми передбачає застосування таких методів, як аналіз та синтез, що надасть можливість визначити сучасний стан розвитку АПК України, дослідити інвестиційний клімат даної галузі та сформулювати рекомендації щодо підвищення інвестиційної привабливості АПК України.

Ключові слова: експорт, іноземні інвестиції, інвестиційний клімат, АПК.

Агропромисловий комплекс України є найперспективнішим сектором економіки. Комплекс є одним з головних джерел наповнення державного бюджету та забезпечення зростання ВВП країни. Україна має сприятливий клімат для великомасштабного сільського господарства, багаті сільськогосподарські ґрунти та доступ до земельних та водних ресурсів. Маючи 41,5 млн га сільськогосподарських угідь, що займають 70 % території країни, та близько 25 % світових запасів чорнозему, сільське господарство є найбільшою експортною галуззю країни [1].

У 2020 р. експорт продукції сільськогосподарського сектору здійснюється в більш ніж 190 країн світу, становить 45 % від загального експорту та посідає провідні позиції на світовому ринку, зокрема, з експорту зернових і олійних культур. АПК України є надзвичайно перспективним, тому запорукою його успішного розвитку є високий рівень інвестиційної активності, тобто обсягів залучення державних та іноземних інвестицій, що має забезпечити підвищення ефективності виробництва, якості та конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції, забезпечення продовольчої безпеки країни.

Метою дослідження є дослідження інвестиційного клімату у сфері агропромислового комплексу України, визначення сильних та слабких сторін, виокремлення можливостей розвитку та підвищення продуктивності.

Сільське господарство України є привабливою інвестиційною можливістю. Український уряд заохочує іноземних інвесторів вкладати кошти у сільськогосподарський бізнес в Україні. Протягом 2020 р. цей сектор забезпечував 16 % національного ВВП та робочими місцями 19 % працездатного населення.

Основою сільського господарства є рослинництво, що становить 76 % загального обсягу сільськогосподарської продукції. Тваринництво складає 24 %.

Основними культурами, що висівали в Україні у 2020 р., були:

- пшениця – 6,6 млн га (20 % орних земель);
- соняшник – 6,5 млн га (20 % орних земель);
- кукурудза – 5,4 млн га (17 % орних земель);
- ячмінь – 2,4 млн га (7 % орних земель);
- соя – 1,3 млн га (4 % орних земель);
- ріпак – 1,2 млн га (2 % орних земель).

Тваринництво є недооціненою галуззю в аграрному секторі України. Середньорічний темп зростання виробництва тваринництва за останні 10 років був низьким – 0,4 %. Темпи зростання виробництва рослинництва, навпаки, становлять 4,8 %. Виробництво яловичини знижувалося протягом попередніх років через зростання цін та скорочення споживання м'яса. Поширення коронавірусної хвороби вчинило згубний вплив на експорт м'яса по всьому світу. Світовий попит на червоне м'ясо досяг найнижчого рівня за останнє десятиліття через занепад індустрії громадського харчування та зниження доходів населення. З іншого боку, сектор птахівництва демонструє позитивну тенденцію [2].

Українські фермерські господарства шукають нові ринки збуту та інструменти для розвитку бізнесу. Ніші фруктів, овочів та органічних продуктів з великою доданою вартістю є найперспективнішими на світовому продовольчому ринку. ЄС, Близький Схід та Азія є ринками, що слід розглядати для розвитку торгівлі. Перероблені та сушені продукти з індивідуальним обслуговуванням для кожного місцевого ринку – високоприбуткові ніші у вказаних регіонах для великої кількості українських фермерських господарств, що можуть принести вражаючі результати завдяки стратегічним інвестиціям та постійному покращенню якості.

Україна має сильні позиції практично на всіх етапах ланцюжка постачання продуктів харчування, включаючи сировину, виробництво, переробку, оптову та роздрібну торгівлю, споживання, експорт. Потужна інфраструктура підтримує процес експорту [3].

За даними Держстату у 2020 р. український експорт продукції АПК та харчової промисловості склав 22,2 млрд дол. США, що на 0,3 % або на 62,3 млн дол. США менше в порівнянні з аналогічним періодом 2019 р. При цьому позитивним моментом є тенденція до уповільнення темпів зниження експорту.

Як можна побачити на рисунку 1, обсяг експорту займає вагому частину в загальному обсязі експорту України протягом 2016–2020 рр. У 2020 р. обсяг експорту сільськогосподарської продукції склав 22,2 млрд дол. США (45,1 % від загального обсягу експорту). Основними товарами для експорту були зерно (42,4 %), тваринні та рослинні жири та олії (25,9 %), олійні культури та фрукти (8,2 %), м'ясо (2,8 %) [4].

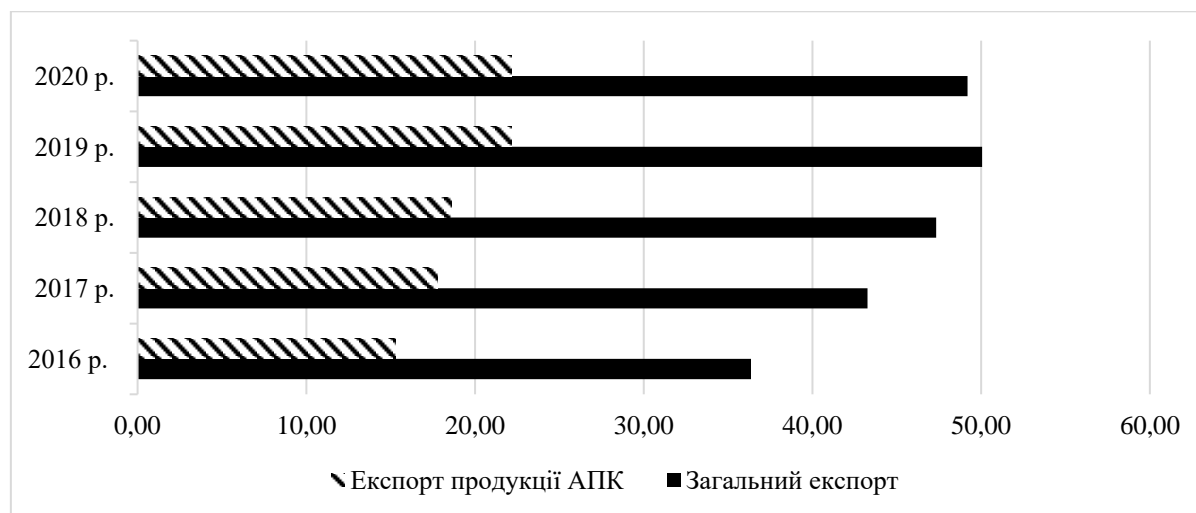

Рис. 1. Обсяги загального експорту України та експорту продукції АПК за 2016–2020 рр., млрд дол. США [4]

У світі Україна посідає перше місце з експорту соняшникової олії (5,3 млрд дол. США) та соняшникового шроту (1,1 млрд дол. США), друге – з експорту ріпаку (1 млрд дол. США) та проса (29 млн дол. США), четверте – з експорту кукурудзи (4,9 млрд дол. США) та ячменю (0,88 млрд дол. США).

Найбільша частка експорту продукції АПК в 2020 р. припадає на країни Європи (7,185 млрд дол. США), зокрема Нідерланди; Іспанія, Німеччина, Польща, Італія є найбільшими експортерами регіону (рисунок 2). Велику частину експорту займають країни Азії (4,373 млрд дол. США), а основним експортером є Китай. Країни Близького Сходу імпортують продукцію українського АПК на 3,521 млрд дол. США, що становить 15,9 % від загального експорту. На країни Південно-Східної Азії та Африки припадають майже однакові частки експорту – 13,9 % та 13,3 % відповідно. Найменший обсяг експорту припадає на країни Євразійського економічного союзу – всього 814,7 млн дол. США або 3,7 % від загального обсягу [4].

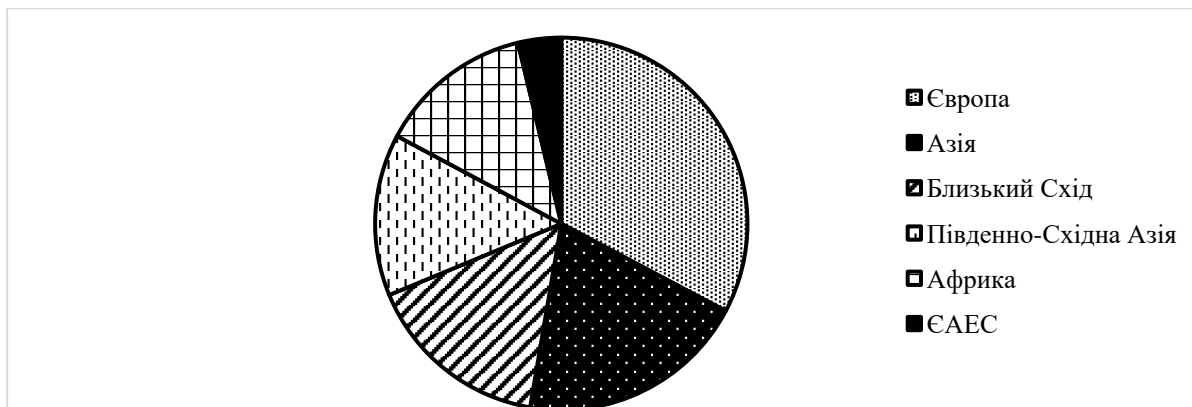

Рис. 2. Країни-імпортери продукції АПК України, % від загального обсягу [4]

Українське продовольство користується попитом на кращих ринках ЄС, що висувають високі вимоги до якості продуктів. Тому що Україна є важливим торговим партнером і одним з найбільших експортерів аграрної та харчової продукції на світові ринки, потрібно постійно підвищувати конкурентоздатність та забезпечувати стабільний розвиток галузі.

Найефективнішим методом фінансування є залучення іноземних та вітчизняних інвестицій, що можуть бути спрямовані на розширення виробництва, заміну застарілого обладнання та устаткування, автоматизацію фермерських робіт, проведення навчання персоналу та переймання досвіду зарубіжних професіоналів.

На підставі даних таблиці 1 проаналізовано динаміку капітальних інвестицій в економіку України та визначено рівень інвестиційної активності у сільському господарстві. Із наведених нижче даних випливає висновок про те, що з 2016 р. загальні обсяги капітальних інвестицій в галузі економіки України збільшувалися, проте з 2018 р. спостерігається незначне зниження капітальних інвестицій у сільське господарство, а у харчову промисловість – з 2019 р [5].

Таблиця 1

Динаміка капітальних інвестицій в економіку України за 2016–2020 рр.

Показник	Роки				
	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.
Капітальні інвестиції в економіку, млрд грн	359,22	448,46	578,73	623,98	508,22
Капітальні інвестиції в сільське господарство, млн грн	50,48	64,24	66,10	59,12	50,67
Питома вага інвестицій у сільське господарство, %	14,05	14,33	11,42	9,48	9,97
Капітальні інвестиції в харчову промисловість, млн. грн.	21,29	18,92	30,21	31,88	28,87
Питома вага інвестицій у харчову промисловість, %	5,93	4,22	5,22	5,11	5,68

Джерело: складено автором на основі [5]

Відмітимо, що капітальні інвестиції в сільське господарство та харчову промисловість у 2020 р. становлять 15,65 % від загального обсягу інвестицій в економіку, що є доволі низьким показником.

Варто зазначити, низка потенційних інвесторів в очікуванні прийняття закону про обіг земель відклали реалізацію своїх проєктів з метою подальшого спрямування запасів грошових коштів для купівлі земельних ділянок сільгосппризначення. Значну частину доходів підприємства АПК втратили внаслідок погіршення цінової ситуації на світових ринках сільськогосподарської сировини і продовольства.

Важливу роль для оцінки інвестиційного клімату АПК України відіграють іноземні інвестиції. В сучасному світі для забезпечення розвитку будь-якої галузі необхідним елементом є іноземне інвестування. За період з 2016 по 2020 рр. спостерігається неоднозначна тенденція залучення іноземних інвестицій (таблиця 2).

Прямі іноземні інвестиції в економіку України за 2016–2020 рр., млн дол. США

Показник	Рік				
	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.
Всього в Україну	45195,30	45179,21	44008,83	51386,56	49686,50
В сільське господарство	786,30	935,79	982,57	768,12	932,11
Питома вага інвестицій в сільське господарство, %	1,74	2,07	2,23	1,49	1,88
У харчову промисловість	3007,91	3243,40	3194,40	3672,82	3234,99
Питома вага інвестицій в харчову промисловість, %	6,66	7,18	7,26	7,15	6,51

Джерело: складено автором на основі [6]

Зокрема, обсяги іноземних інвестицій в сільське господарство збільшувались з 2016 по 2018 рр., а у 2019 р. знизились на 21,8 %. Проте, у 2020 р. і знову відбувається зростання обсягів інвестицій. Зазначимо, що питома вага іноземних інвестицій в сільське господарство найбільшою була в 2018 р. і становила 2,23 %, а у 2020 р. – 1,88 % від загального обсягу інвестицій, що є доволі низьким показником.

Щодо харчової промисловості, то найбільший обсяг іноземних інвестицій зафіксовано в 2019 р. – 3672,82 млн дол. США. У 2020 р. даний показник зменшився на 12 % і становив 3234,99 млн дол. США [6].

Зниження обсягу іноземних інвестицій насамперед можна пояснити наявністю в країні високих інвестиційних ризиків, яких інвестори прагнуть уникнути за будь-яких обставин. Це може мати негативні наслідки не тільки для розвитку аграрного сектору, але і для загального розвитку економіки.

Інвестиції в підприємства АПК є одним із важливих індикаторів об'єктивної оцінки реального стану розвитку економіки та характеризують загалом довіру до неї зі сторони бізнесу та інвесторів. Для цього країні потрібна впровадження інноваційних технологій у виробництво, залучення інвестицій, а також постійна увага та підтримка з боку держави для розвитку сільського господарства України [7].

У результаті аналізу обсягу прямих іноземних інвестицій з'ясовано, що найбільшими країнами-інвесторами у сільське господарство України є Кіпр, Данія, Польща Нідерланди, Німеччина, Франція та Велика Британія та (рисунк 3). Найвагоміший внесок у вигляді прямих інвестицій зробив Кіпр у 2019 р. – 211,42 млн дол. США, що більше на 160 млн. дол. США, ніж Данія, що йде на другому місці в рейтингу. На третьому місці Польща, за 2019 рік вклала 44,62 млн дол. США, на четвертому – Нідерланди (33,54 млн дол. США.), а на п'ятому – Німеччина (31,25 млн дол. США). Найменше іноземних інвестицій українське сільське господарство отримало від Франції та Великої Британії. Згідно зі статистичними даними, спостерігається зниження прямих інвестицій у 2019 р. порівняно з попереднім роком з боку Великої Британії, Данії та Німеччини. Разом із тим Польща, навпаки, збільшила прямі інвестиції на 13,58 млн дол. США. порівняно з 2018 р., а Кіпр – на 73,92 млн дол. США [5].

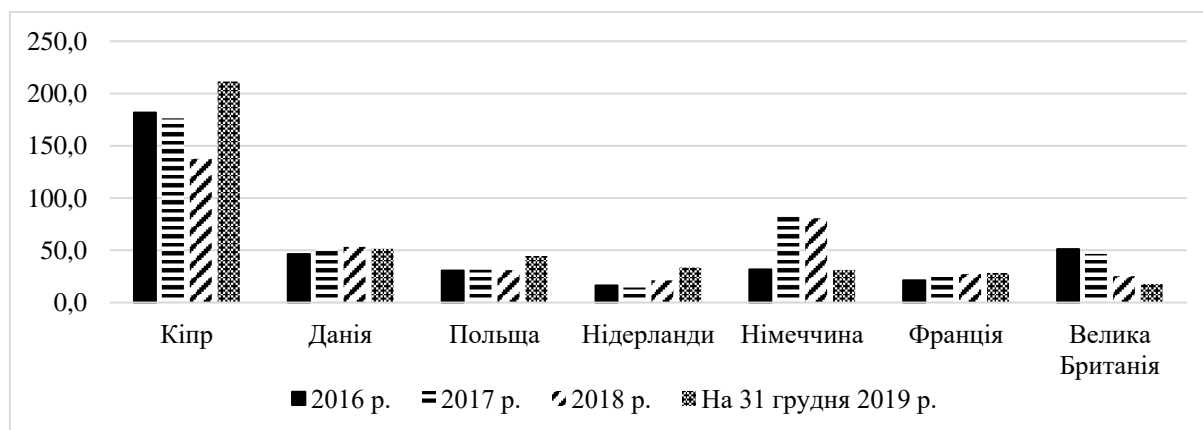

Рис. 3. Основні країни-інвестори в сільське господарство за 2016–2019 рр., млн дол. США [5,7]

Отже, останні роки Україна займає впевнену позицію на світовому ринку як одна з найпотужніших країн-виробників та експортерів аграрної продукції. Важливу роль відіграє державна політика у сфері АПК, адже саме заходи державної політики мають вагомий вклад в загальну інвестиційну привабливість галузі. Наразі, сільському господарству надається державна підтримка. Основні напрями державної підтримки: відшкодування процентів за кредитами; відшкодування витрат на машини та обладнання; субсидії на розвиток тваринництва та переробку сільськогосподарської продукції; субсидії на садівництво, виноградарство та хмелярство.

Проте на шляху до сталого розвитку та залучення інвестицій до АПК України є певні проблеми, що гальмують ці процеси. Одними з них є: відсутність власної системи оцінки інвестиційного клімату країни та її окремих регіонів; закритість ринку землі: для іноземних інвесторів; політична та податкова нестабільність; відсутність дієвої системи страхування – недостатньо розвинені механізми державного страхування іноземних інвестицій; ненадійність банківської системи. Ці фактори негативно впливають на інтенсивність залучення іноземних інвестицій до АПК України, а тому потребують найшвидшого вирішення з боку державних органів.

Аннотация. В данном исследовании представлена информация о тенденциях развития агропромышленного комплекса Украины, его инвестиционном климате и путях его улучшения. Проведен анализ экспорта продукции АПК, объемов капитальных и иностранных инвестиций. Методологической основой работы является системный подход, принцип научной объективности и структурно-системный подход. Специфика изучаемой темы предусматривает применение таких методов, как анализ и синтез, что позволило определить современное состояние развития АПК Украины, исследовать инвестиционный климат и сформулировать рекомендации по повышению инвестиционной привлекательности для АПК Украины.

Ключевые слова: экспорт, иностранные инвестиции, инвестиционный климат, АПК.

Abstract. This study provides information on trends in the development of the agro-industrial complex of Ukraine, the investment climate of the industry and ways to improve it. The analysis of exports of agro-industrial complex products, the volume of capital and foreign investments was carried out. The methodological basis of the work is a systematic approach, the principle of scientific objectivity and structural-system approach. The specifics of the studied topic involve the use of methods such as analysis and synthesis, which will allow to determine the current state of development of agro-industrial complex of Ukraine, to investigate the investment climate of the industry and formulate recommendations to improve the investment attractiveness for agro-industrial complex of Ukraine.

Keywords: export, foreign investment, investment climate, agro-industrial complex.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ukraine. URL: <https://www.fao.org/faostat/ru/#country/230>
2. Agricultural Machinery. URL: <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/ukraine-agricultural-machinery>
3. Doing agribusiness in Ukraine: Legal Guidance for Foreign Investors. URL: <https://vcp.ua/en/doagro>
4. Grow Ukraine export. URL: <https://minagro.gov.ua/en/investoram/eksportne-portfolio>
5. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Міжнародна інвестиційна позиція. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#5>
7. Investment Climate Statements: Ukraine. URL: <https://www.state.gov/reports/2021-investment-climate-statements/ukraine/>

РОЛЬ ТА МІСЦЕ МАЛОГО БІЗНЕСУ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ ТА СВІТУ

А. Р. Козак, Л. Л. Гевлич

Анотація. Малий бізнес відіграє важливу роль в розвитку економіки України та розвинених країн світу. Разом з тим є проблеми у застосуванні основних понять стосовно малих підприємств в нормативних документах та науковій дискусії та спірним є питання щодо державної підтримки суб'єктів малого підприємництва. Метою статті є дослідження ролі та місця малого бізнесу в економіці України та світу з точки зору необхідності та доцільності їх державної підтримки. У роботі проаналізована роль малого бізнесу в Україні та розвинених країнах світу, ідентифіковані сильні, слабкі сторони, можливості та загрози розвитку малого бізнесу у сучасній економіці, запропоновано авторське визначення поняття малого підприємства. Сформовані висновки, намічені шляхи подальших досліджень.

Ключові слова: малий бізнес, мале підприємство, суб'єкт малого підприємництва, економіка.

Вступ. Малий бізнес відіграє свою роль в розвитку економіки держави, є джерелом надходжень до бюджету, впливає на зайнятість населення, надаючи робочі місця в Україні та розвинених країнах світу. Станом на серпень 2021 р. в Україні зареєстровано 2 мільйони підприємців, і їхня кількість збільшується на 7 тис. щомісяця. Якщо в сільському господарстві частка ФОПів не перевищує 1/3, а в промисловості – 3/5, то в готельному бізнесі і у транспортній галузі вона сягає 80 %. Також вагомими є надходження до бюджету від фізичних осіб-підприємців, що за останні два роки зросли на 10 млрд гривень (у 2019 р. склали 19,8 млрд грн) [1].

Разом з тим вітчизняні нормативні документи містять суперечливі дефініції щодо малих підприємств, а у бізнес-середовищі точаться дискусії щодо необхідності державної підтримки суб'єктів малого підприємництва. З урахуванням цього дослідження малих підприємств з точки зору необхідності та доцільності їх підтримки є важливим практичним завданням.

Метою статті є дослідження ролі та місця малого бізнесу в економіці України та світу з точки зору необхідності та доцільності їх державної підтримки.

Основний розділ. При дослідженні даної теми констатовано використання різних дефініцій у світі та Україні. Так, в Україні розповсюджені поняття «малий бізнес», «мале підприємство», «мікропідприємництво», в Японії – «малі та середні підприємства», в Європі загалом – «smallbusiness», у Франції – «PME» (*petites et moyennes entreprises*), у Німеччині – «mittelstand» (середній прошарок).

Дослідники С. С. Говорушко, Т. А. Говорушко та В. Л. Буняк у своїх роботах наводять таке визначення поняття малого бізнесу: «діяльність суб'єктів економіки при чітко встановлених умовах...законом, державними органами, або іншими представницькими організаціями» [2]. Н. І. Нечивілова розкриває поняття малого підприємництва як «системи та виду діяльності, які здатні швидко пристосовуватись до змін кон'юнктури ринку, зовнішніх загроз і можливостей за рахунок швидкої перебудови і перегрупування ресурсів». Г. Франовська вважає мале підприємство самостійним суб'єктом ринкової економіки, соціально-економічним інститутом, якому властива «специфіка національних традицій і норм поведінки, психологічного укладу індивідумів, які здійснюють підприємницьку діяльність, підвищений ступінь ризику, інноваційності, ініціативності» [3].

На законодавчому рівні в Україні категорія «малий бізнес» не визначена. Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» наводить поняття суб'єктів малого підприємництва як «фізичних осіб, зареєстрованих в установленому законом порядку як фізичні особи-підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро,

визначену за середньорічним курсом Національного банку України; юридичних осіб – суб’єктів господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України» [4]. У Господарському кодексі України здійснено розподіл суб’єктів малого підприємництва на дві категорії: 1) мікропідприємство як діяльність фізичних осіб-підприємців, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України та юридичних осіб – суб’єктів господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України; 2) суб’єкт малого підприємництва – підприємство, де менше 50 працівників, річний оборот та/або загальний річний баланс не більше 10 мільйонів євро [5]. У той же час закон «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» містить інші показники, називаючи мікропідприємствами «підприємства, показники яких на дату складання річної фінансової звітності за рік, що передує звітному, відповідають щонайменше двом із таких критеріїв: балансова вартість активів до 350 тисяч євро; чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) до 700 тисяч євро; середня кількість працівників до 10 осіб», а малими – «підприємства, які не відповідають критеріям для мікропідприємств та показники яких на дату складання річної фінансової звітності за рік, що передує звітному, відповідають щонайменше двом із таких критеріїв: балансова вартість активів до 4 мільйонів євро; чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) до 8 мільйонів євро; середня кількість працівників до 50 осіб» [6].

Таке протиріччя законодавчих актів призводить до плутанини, що заважає розвитку малого бізнесу у державі та потребує законодавчого врегулювання. Загалом, відсутність єдиного поняття, що застосовується у вітчизняних нормативних актах чи науковій дискусії, на нашу думку, заважає як ефективному регулюванню діяльності суб’єктів малого підприємництва, так і можливостям останніх отримати державну підтримку. За результатами дослідження запропоновано авторське визначення поняття малого підприємства як суб’єкта господарювання, що займається підприємницькою діяльністю з метою отримання прибутку, є юридичною особою та відповідає критеріям, визначеним у Господарському кодексі України.

До переваг малого підприємства варто віднести швидку реакцію на виклики ринку та нововведення, відпрацьовану особисту комунікацію та соціальну адаптацію. Саме малий бізнес є основою соціально-економічного розвитку ЄС, де налічується більше 20 мільйонів підприємств малого і середнього бізнесу, які приносять більшу частину загального обороту, доданої вартості та налічують до 70% зайнятих осіб. Розглянемо значення малого бізнесу у розвинених країнах світу (див. табл. 1).

Таблиця 1

Малий бізнес у розвинених країнах світу

№	Країна	Значення
1	Іспанія	У сільському господарстві 80 % малих підприємств, у будівництві, промисловості, суднобудування – 25–30 %.
2	Японія	Сімейний бізнес складає 32 % загальної чисельності, приватні підприємства – 48 %, юридичні особи – 20 %. Загальна частка малого бізнесу в ВВП більше 53 %.
3	США	Малий бізнес створює близько 50 % ВВП, надає роботу 50 % працездатного населення, створює 25 % експорту товарів і послуг, має в 13 разів більше патентів, ніж у великих підприємств. Кількість малих підприємств – більше 90 % фірм країни
4	Італія	Вважається класичною країною малого бізнесу: у країні діють 3,5 млн малих і середніх підприємств, на яких зайняті приблизно 13 млн чоловік (79 % всієї робочої сили), що виробляють 52 % ВВП. Більшість підприємств діють у межах власних промислових округів.

Укладено автором за [7–11]

Таким чином, за результатами дослідження констатовано, що невід’ємним елементом економік розвинених держав є саме малі підприємства, на які припадає 50–53 % ВВП та від 50 до 79 % створених робочих місць в країнах ЄС, США та Японії. Завдяки постійній та комплексній підтримці зі сторони держави, зокрема, регулярному бюджетному фінансуванню, малі підприємства відіграють важливу роль в економіці розвинених країн світу. За даними Світової організації торгівлі малі та середні підприємства складають більше 90 % бізнес-населення, 60–70 % зайнятості та 55 % ВВП в розвинених країнах світу. Як стверджують експерти, «малий та середній бізнес (МСБ) не просто вносить значний вклад в економіку, він і є економікою» [8]. МСБ є важливою часткою досягнення цілей ООН в області стійкого розвитку щодо сприяння «інклюзивному та стійкому економічному зростанню, зайнятості та достойної роботи для всіх» та створення «стійкої інфраструктури, забезпечення стійкої індустріалізації та стимулювання інновацій» [12].

Малі підприємства здатні вирішити проблему безробіття. Соціальна значущість малого бізнесу обумовлена ще й тим, що сьогодні він становить основу середнього класу населення, який надає стабільність суспільству і забезпечує фінансовий розвиток господарства країни. В багатьох країнах розвиток малого бізнесу сприяє розвитку регіонів, які відстають за соціально-економічними показниками. А.Ф. Паньків в своїх працях стверджує пряму залежність потреби у коштах і ресурсах для зміни характеру діяльності від взаємодії та складності системи. Тому такі прості системи, як малі підприємства, більш релятивні, рухливі, здатні швидше реагувати у порівнянні із великими підприємствами, яким властивий реакційний підхід [13]. Деякі вчені відносять до переваг малого підприємства також об’єднання в одних руках функцій інвестора, підприємця та керівника. Разом з тим малі підприємства стикаються з рядом труднощів, які представлені у табл. 2.

Таблиця 2

SWOT-аналіз малого підприємства як сектору економічної діяльності

Сильні сторони	Слабкі сторони
Гнучкість виробничої структури, що дозволяє динамічно реагувати на зміни кон’юнктури ринку Вузька спеціалізація, яка забезпечує кращу адаптацію до потреб ринку і успішного функціонування на локальних ринках за рахунок вивчення їх особливостей Безпосередній контакт з споживачем, здатність реагувати на швидкі зміни попиту Можливість становлення і розвитку бізнесу без великих стартових інвестицій, швидка оборотність коштів Використання місцевих джерел сировини, які непридатні для великого бізнесу Сприятливість для втілення інновацій	Нестійкість підприємницьких структур при зміні зовнішніх факторів середовища; Мала частка освоєння ринку і обмежені перспективи зростання Висока залежність від змін кон’юнктури ринку Брак фінансових ресурсів для виробництва великих проектів; Обмежений доступ до високоякісних ресурсів Обмежені можливості фінансування і персоналу, які заважають в проведенні досліджень і розробок.
Можливості	Загрози
Можливість модернізації при перебудові виробничого процесу Можливість зростання до рівня великого бізнесу Міцна ніша на зайнятому ринку Творча самореалізація і можливість розвитку ефективної системи стимулювання творчої продуктивної праці Можливість використовувати стартові майданчики для інноваційного розвитку різних регіонів і країни в цілому Можливість використання незайнятих ресурсів неформальних ринків	Обмежений доступ до фінансових ресурсів, складність в отриманні кредитних коштів Уразливість до спроб тиску органів державної влади Високий рівень конкуренції, здатний витіснити підприємства з ринку Неможливість доведення великих інноваційних розробок до етапу їх реалізації

Розроблено автором

Таким чином, можна констатувати, що малі підприємства мають серйозні переваги у порівнянні із великим бізнесом, зокрема, високу мобільність, гнучкість виробничої

структури, прості організаційно-управлінські зв'язки, вузьку спеціалізація видів бізнесу, спрямованість на ті сфери діяльності, які не вигідні і неприбуткові для великих підприємницьких структур, підтримання вільної конкуренції, адаптивність до мінливої кон'юнктури ринку, сприйнятливість для втілення інноваційних технологій. Разом з тим малому підприємництву притаманні і слабкі сторони: невисока прибутковість, підвищений ризик в конкурентному середовищі, складності запровадження нових розробок і технологій з причини обмеженості власних фінансових ресурсів, що неминуче призводить через масові банкрутства до оновлення підприємств у секторі малого підприємництва. Ринкове середовище, де здійснюється підприємницька діяльність, характеризується нестійкістю і невизначеністю, що породжує нестабільність і ризик. Нестійкість може проявлятися як через зміну зовнішніх ринкових умов, так і поведінку суб'єктів на ринку, що служить основою для здійснення гнучкості і швидкої переорієнтації збуту і виробництва. Прояв невизначеності полягає в тому, що за поживавленням слідує падіння ділової активності, потім знову починається зліт діяльності, тому виникаючі тенденції приймають форму циклічних коливань, що відбиваються на рівні розвитку підприємництва [14].

За результатами дослідження узагальнена роль малого підприємництва в економіці, представлена на рис. 1, та сформовані аргументи «за» і «проти» державної підтримки малого бізнесу, наведені на рис. 2. На нашу думку, підтримка малого підприємництва повинна бути в першу чергу спрямована на усунення або зниження впливу слабких сторін та загроз його діяльності. Розробка органами державної влади ефективних механізмів підтримки малих підприємств є невід'ємним етапом вдосконалення державної політики в галузі економіки.

Рис. 1 Роль малого підприємництва в економіці

Рис. 2. Аргументи «за» і «проти» малого бізнесу

Висновки. За результатами дослідження можна сформулювати такі висновки:

1. Констатована відсутність єдиного трактування термінів, що застосовуються для характеристики малого бізнесу, у нормативних документах та науковій дискусії, що призводить до зниження ефективності регулювання державної підтримки та користування нею з боку малих підприємств.

2. Запропоноване авторське визначення поняття малого підприємства як суб'єкта господарювання, що займається підприємницькою діяльністю з метою отримання прибутку, є юридичною собою та відповідає критеріям, визначеним у Господарському кодексі України.

3. Констатований значний внесок малого бізнесу у ВВП та створення робочих місць в Україні та розвинених країнах світу.

4. Ідентифіковані сильні, слабкі сторони, можливості та загрози розвитку малого бізнесу у сучасній економіці, обґрунтована необхідність державної підтримки малих підприємств.

Дослідження напрямів державної підтримки вітчизняного малого бізнесу буде напрямом подальших пошуків.

Аннотація. Малый бизнес играет важную роль в развитии экономики Украины и развитых стран мира. Вместе с тем есть проблемы в применении основных понятий относительно малых предприятий в нормативных документах и научной дискуссии и спорным является вопрос о государственной поддержке субъектов малого предпринимательства. Целью статьи является исследование роли и места малого бизнеса в экономике Украины и мира с точки зрения необходимости и целесообразности их государственной поддержки. В работе проанализирована роль малого бизнеса в Украине и развитых странах мира, идентифицированы сильные, слабые стороны, возможности и угрозы развития малого бизнеса в современной экономике, предложено авторское определение понятия малого предприятия. Сформированы выводы, намечены пути дальнейших исследований.

Ключевые слова: малый бизнес, малое предприятие, субъект малого предпринимательства, экономика.

Abstract. Small business plays an important role in the development of the economy of Ukraine and developed countries. However, there are problems in the application of basic concepts to small businesses in regulations and scientific discussion, and the issue of state support for small businesses is controversial. The aim of the article is to study the role and place of small business in the economy of Ukraine and the world in terms of the need and feasibility of their state support. The role of small business in Ukraine and developed countries is analyzed, the strengths, weaknesses, opportunities and threats of small business development in the modern economy are identified, the author's definition of the concept of small business is offered. Conclusions are formed, ways of further researches are outlined.

Key words: small business, small enterprise, small business entity, economy.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Як змінювалась кількість ФОПів та юридичних осіб в Україні в 2013–2020 роках. URL: <https://www.slovoudilo.ua/2021/01/27/infografika/biznes/yak-zminyuvalasya-kilkist-fopiv-ta-yurydychnykh-osib-ukrayini-2013-2020-rokax>
2. Говорушко Т. А., Буняк В. Л., Говорушко С. С. Аналіз теоретичних підходів до трактування малого підприємництва і малого бізнесу як загальнонаукових суміжних понять. *Економічні науки*. 2017. № 27. С. 10–14.
3. Нечивілова Н. І. Концептуальне осмислення базових категорій підприємницької діяльності «малий бізнес», «мале підприємництво», «мале підприємство». *Вісник Нац. техн. ун-ту «ХПІ»*: зб. наук. пр. Темат. вип.: Технічний прогрес і ефективність виробництва. 2011. № 26. С. 148–155.
4. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні : Закон України від 22.03.2012 р. № 4618-VI. Дата оновлення: 10.12.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text>
5. Господарський Кодекс України від 16.01.2003 р. №436-IV. Дата оновлення: 14.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
6. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.06.1999 р. № 996-XIV. Дата оновлення: 01.07.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>.
7. Kline D. The Real Genius of the Founders: Making America's Patent Fees. URL: <http://www.ipwatchdog.com/2018/03/04/founders-americas-patent-systemaffordable/id=94257/>
8. Світова торгова організація URL: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wtr16_e.htm (дата звернення: 20.09.2021).
9. Japan's Policy on Small and Medium Enterprises (SMEs) and Micro Enterprises. URL: http://www.chusho.meti.go.jp/sme_english/outline/04/20131007.pdf

10. Хара О. Как малый бизнес Японии помогает работать большому. URL: <https://delo.ua/opinions/kak-malyj-biznes-japonii-pomogaet-rabotat-bolshomu293839/>
11. Поліщук Г. О. Державна підтримка розвитку малого підприємництва: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Актуальні проблеми державного управління*. 2017. № 1. С. 146–154.
12. Goals to Transform Our World URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/> (дата звернення: 20.09.2021).
13. Паньков А. Ф. Теория развития систем и системная теория логики. М.: Наука, 2013. 137 с.
14. Holtz-Eakin D., Rosen H. S. Economic Policy and the Start-up, Survival, and Growth of Entrepreneurial Ventures – Washington D.C.: United States Government Printing Office, SBA, 2013. P. 3.

УДК 314.8

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ УКРАЇНИ

В. В. Огренчук, М. О. Кримова

Анотація. У статті розглянуто соціально-демографічні характеристики дітей та молоді в Україні. Висвітлено важливість та залежність розвитку країни від кількісних та якісних характеристик молодого населення. Проаналізовано основні зміни в чисельності та структурі населення серед дітей та молоді за період 2015–2020 років. Визначено основні наслідки зміни вікового складу населення на економічне та соціальне становище країни. Розглянуто розподіл населення, а саме молоді за рівнем освіти та висвітлено основні тенденції в даній сфері.

Ключові слова: діти, молодь, соціальна політика, потенціал, народжуваність.

Вступ. Діти та молодь є індикатором змін, вони формують майбутнє, а від їх соціально-економічних, демографічних та освітніх характеристик залежить потенціал розвитку суспільства. Саме тому створення умов для їх становлення та накопичення людського капіталу є одним з ключових пріоритетів державної політики більшості провідних країн світу. В українському соціумі питанням дітей та молоді приділяється достатньо широке коло уваги, проте залишаються поза межами регулювання дуже важливих питань забезпечення взаємозв'язків, рівних прав реалізації дітей та молоді і балансу співвідношення в структурі населення.

Питання дослідження підходів до побудови та регулювання соціальної політики дітей та молоді, а також питань поступового скорочення чисельного переважання дітей та молоді в загальній структурі населення та впливу цих змін на економічне та соціальне життя країни є розповсюдженими в роботах, як закордонних, так і вітчизняних науковців, серед яких: В. Воропаєв, А. Гетеррес, О. Дороніна, Л. Дорошенко, А. Кашепов, М. Коломойцев, С. Корнієнко, А. Крюген, І. Курило, Е. Лібанова, Р. Лестхег, О. Сологуб, Д. Шушпанов та інші [1, 2]. Проте, недостатньо дослідженим залишається питання впливу соціально-демографічних характеристик дітей та молоді на можливий потенціал соціально-економічного розвитку країни.

Метою статті є визначення ключових соціально-демографічних характеристик дітей та молоді України та пошук проблемних місць, які формуються на фоні внутрішніх змін в структурі цих груп населення.

Основний зміст. Чисельна кількість дітей та молоді є соціально-економічним показником, який формує потенціал розвитку країни. На сьогодні Україна знаходиться на третьому етапі демографічного переходу, що характеризується підвищенням показників смертності, через старіння населення та скорочення народжуваності, через зростання освіченості жінок та зміну життєвих пріоритетів.

Згідно з даними державної статистики України (таблиця 1) останніми роками відбувається поступове скорочення населення [3]. Так, у порівнянні з 2015 роком населення країни зменшилось на 2,3 % та у 2020 році становила 41902,4 тисячі осіб. Основними причинами скорочення населення стало посилення тенденцій смертності та поступове скорочення в структурі населення дітей та молоді.

Чисельність та структура молоді за 2015–2020 рр.[3]

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Чисельність населення України, тис. осіб	42928,9	42760,5	42584,5	42386,4	42153,2	41902,4
Чисельність дітей до 14 років (тис. осіб)	6 494,2	6 535,5	6 530,4	6 480,9	6 386,7	6 279,7
Відсоток дітей від загальної чисельності населення, %	15,2	15,4	15,5	15,4	15,3	15,2
Чисельність населення у віці 14–35 років (тис. осіб)	11389,5	11089,4	10800,1	10601,0	10885,0	10555,0
- у т. ч. жінки	5583,80	5375,10	5293,10	5148,00	5318,00	5151,00
- чоловіки	5805,70	5714,30	5507,00	5453,00	5566,00	5404,00
Відсоток населення у віці 14–35 років від загальної чисельності населення, %	26,5	25,9	25,4	25,0	25,8	25,2

Аналіз чисельності дітей віком до 14 років, показав досить сталу тенденцію до скорочення населення даної вікової категорії. В 2015 році чисельність дітей складала 6 494,29 тисяч осіб, незначне зростання відбулось в 2016 році – 6 535,54 тисячі осіб. Проте в період з 2017 по 2020 роки спостерігаємо тенденцію виключно до спаду, та станом на 2020 рік загальна чисельність дітей вже становила 6 279,77 тисяч осіб. Якщо проаналізувати відсоток дітей від загальної чисельності населення України, то визначимо, що їх питома вага в загальній структурі коливається в межах 15,2 %–15,5 %.

Досліджуючи вікову структуру молоді (за українським законодавством молоддю вважається населення у віці від 15 до 35 років) слід зазначити про її неоднорідність в динаміці зростання [4]. Так, категорія населення у віці від 30 до 35 років, має незначні тенденції до зростання, що пов'язано, з достатньо високими показниками народжуваності, які були характерні у другій половині 80-х років XX сторіччя. Інші ж вікові групи молоді характеризуються негативною динамікою скорочення чисельності. Беручи до уваги загальні показники динаміки змін чисельності молоді можна зазначити, що за останні 5 років їх абсолютне значення скоротилось майже на 1 мільйон осіб. Розглядаючи питому вагу молоді у загальній чисельності населення зазначимо, що і цей показник характеризується негативними тенденціями. Так, якщо у 2015 році молодь складала 26,5 % населення країни, то вже у 2020 році ця категорія скоротилась до 25 % при загальних негативних тенденціях депопуляції в країні (рис. 1).

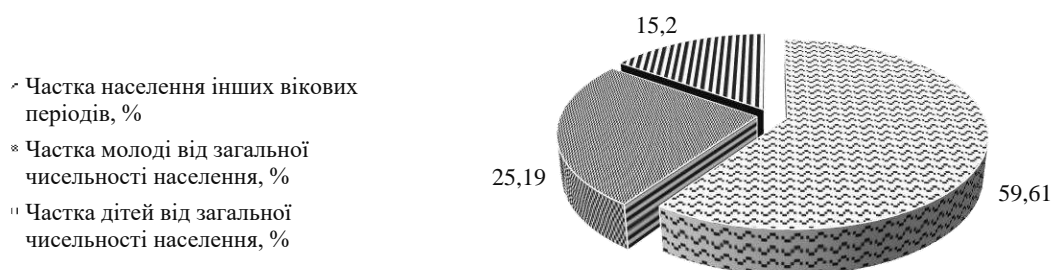

Рис 1. Вікова структура населення України за ключовими групами, 2020 р. [3]

Особливістю демографічної ситуації в Україні також є співвідношення чисельності дітей та молоді за статеву ознакою. Так, протягом багатьох років спостерігається тенденція переважання чисельності чоловіків над жінками. Проте слід зазначити, що у віці старше за 35 років це співвідношення зрівнюється та в подальшому має зворотну тенденцію до переважання жінок над чоловіками у загальній структурі [5].

Проаналізовані показники вікової структури населення дають змогу говорити про поточну або перспективну наявність в країні наступних проблем, які суттєво впливають на соціально-економічний розвиток. Це:

зменшення частки працездатного населення, яке має вкрай негативний вплив на економіку. Переважання непрацездатного населення над працездатним призводить до

погіршення рівня життя населення та скорочення об'ємів людського капіталу. Проблемним є й питання збереження економічного зростання та стабільності при скороченні трудових ресурсів.

підвищення податкового навантаження на одного працівника також має негативний економічний ефект. По-перше, це призводить до росту тіньової економіки, через великий податковий вплив як на роботодавця, так і на працівника [6]. По-друге, втрати бюджету через недоотримані страхові внески або ж отримані не в повному обсязі (через прихований справжній рівень заробітної плати).

старіння нації має перш за все довгострокові наслідки. Найбільш суттєвими наслідками старіння населення є подальше скорочення відтворення трудового потенціалу населення, збільшення економічного навантаження на працездатне населення, необхідність економічного забезпечення та соціальної підтримки осіб похилого та старечого віку.

ослаблення наукового, творчого та економічного потенціалу країни зумовлено напряму зі скороченням чисельності молодого населення та «відпливом умів» саме серед молодого, активного та перспективного населення, а в свою чергу це призводить до дефіциту робочої сили в окремих сферах та галузях економіки.

зростання навантаження на бюджет, спричинено зростанням частки населення пенсійного віку, що зумовлює ріст видатків на охорону здоров'я, соціальне страхування та пенсійне забезпечення, що є за обсягами великим для бюджету країни.

загроза збереження самосвідомості нації та втрата національних традицій пов'язане з політикою країни, при якій скорочення населення компенсується імміграційними процесами, які нерідко мають властивість руйнувати національні ідентичність та традиції.

скорочення видатків при народженні дитини є дещо позитивним моментом для бюджету країни. Пов'язано це зі скороченням народжуваності та, як наслідок, зменшенням обсягу виплат на дітей.

небезпека послаблення політичного, економічного та воєнного впливу в країні. По-перше, це скорочення числа військового контингенту, що несе загрозу безпеці країни, та є на жаль актуальним в сучасних умовах. По-друге, це скорочення продуктивності праці, обсягів виробництва та загальних обсягів ВВП.

Підтримати соціально-економічне становище країни в умовах депопуляції населення є можливим за рахунок збільшення його якісних характеристик, що є можливим за рахунок якісного рівня освіти, направленої на формування затребуваних навичок для розвитку суспільства та кожної особистості зокрема. Структура освіти в Україні багаторівнева та спрямована на підготовку фахівців різних рівнів та напрямків, що дає населенню широкий спектр можливостей [7]. Детально розподіл населення, а саме молоді у віці від 14 до 35 років за рівнем освіти наведено в таблиці 2 [3].

Таблиця 2

Розподіл населення (%) у віці 14–35 років за рівнем освіти [3]

Розподіл населення (%) у віці 14–35 років за рівнем освіти						
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Повна вища	30	30,2	29,7	28	28,5	28,9
- у т. ч. жінки	34,6	36,2	34,9	33,8	33,2	34,2
- чоловіки	25,7	24,6	24,8	22,6	24,1	23,8
Базова вища	3,9	3,6	3,7	3,6	6,3	5,6
- у т. ч. жінки	4,4	4,6	3,8	4,5	7,6	5
- чоловіки	3,5	2,7	3,6	2,7	4,9	6,1
Неповна вища	14,4	14,1	14,7	14,4	15,1	13,8
Професійно-технічна	16,7	17,9	18,3	18,7	16,6	18,4
Повна загальна середня	20,6	19,8	18,5	20,9	18,6	16,7
Базова загальна середня	9,2	9,7	10,4	8,4	9,9	10,4
Початкова загальна середня	4,7	4,4	4,5	5,4	4,5	14
Не мають початкової загальної та неписьменні	0,5	0,3	0,2	0,6	0,3	0,7

Найбільша частка молоді станом на 2015 рік мають повну вищу освіту, а це 30 % відповідної вікової групи. Незначне зростання показника відбулось в 2016 році, та становило 30,2 %. Однак в останні роки чисельність молоді, яка отримала повну вищу освіту в Україні помітно зменшилася. Найнижчий рівень освітян з даним рівнем освіти спостерігається за аналізований період в 2018 році, та перебуває на позначці 28 %.

В свою чергу серед жінок спостерігається більший відсоток осіб з повною вищою освітою. В порівнянні в 2015 році серед жінок відсоток становив 30,6 %, а чоловіків – 25,7 %. Така тенденція переважання частки жінок з повною вищою освітою над чоловіками характерна для всього аналізованого періоду, а в період до 2018 року взагалі спостерігаємо значне скорочення – 12 % відповідно до базисного періоду.

Базову вищу освіту отримали станом на 2015 рік 3,9 %, населення молодого віку. Найбільшого значення показник набував в 2019 році – 6,3 %, а в 2020 вже спостерігаємо спад на 0,7 % до позначки 5,6 %. Також значна частина населення отримала професійно-технічну освіту – це 16,75 % в 2015 році, а в 2020 – 18,4 %. Протягом аналізованого періоду спостерігаємо нестабільність даного показника в сторону як збільшення, так і зменшення. Та відсоток населення, який не має початкової, загальної освіти та неписьменні на 2015 рік становив – 0,5 % Найбільшого значення показник набув в 2018 та 2020 роках – 0,5 та 0,7 % відповідно, що є вкрай негативною тенденцією.

Основні тенденції, які варто виділити в системі рівня освіти серед молоді – це:

скорочення частки населення з повною вищою освітою;

досить велика частка населення, що не мають початкової загальної освіти та неписьменні;

третина населення серед жінок мають повну вищу освіту, що значно перевищує даний показник серед чоловіків;

спостерігається тенденція щодо зростання частки населення як чоловічої, так і жіночої статі, що мають базову освіту.

Аналіз соціально-демографічних характеристик дітей та молоді в Україні дав змогу визначити основні тенденції, особливості та закономірності даних категорій. Загалом слід відзначити, що діти та молодь є найбільш вразливими віковими групами серед всього населення, водночас їх кількісні та якісні характеристики є визначальними для розвитку суспільства та країни.

На сучасному етапі можемо спостерігати дещо негативні тенденції щодо соціально-демографічних характеристик дітей та молоді, а саме: спад рівня народжуваності, чисельності молоді та населення країни загалом; скорочення частки молоді в загальній структурі населення; скорочення частки осіб з повною вищою освітою, але зростання частки з базовою вищою.

Висновки. Демографічний чинник можна вважати ключовим елементом для стабільності та розвитку держави. Також варто відзначити, що і освітня складова є фундаментальною у формуванні людського капіталу, що є резервом та основою для розвитку як окремої особистості так і країни. Звідси слугує, що вдосконалення та вирішення проблем даних категорій серед дітей та молоді має бути ключовими векторами діяльності політики країни.

Серед можливих шляхів вирішення проблем в даній сфері може бути наступне: запровадження активної демографічної політики, а саме стимулювання народжуваності, розширення системи матеріального забезпечення новонародженим, вдосконалення система охорони здоров'я, зниження рівня дитячої смертності, зниження міграційного відтоку саме серед молодого населення; в сфері освіти забезпечення повної писемності та початкової загальної освіти.

Аннотация. В статье рассмотрены социально-демографические характеристики детей и молодежи в Украине. Высветлено важность и зависимость развития страны от количественных и качественных характеристик молодого населения. Проанализированы основные изменения в численности и структуре населения среди детей и молодежи за период 2015–2020 годов. Определены основные последствия изменения возрастного состава населения на экономическое и социальное положение страны. Рассмотрены распределение населения, а именно молодежи по уровню образования и рассмотрены основные тенденции именно в сфере образования.

Ключевые слова: дети, молодежь, социальная политика, потенциал, рождаемость.

Abstract. The article considers the sociodemographic characteristics of children and youth in Ukraine. The importance and dependence of the country's development on the quantitative and qualitative characteristics of the young population are highlighted. The main changes in the number and structure of the population among children and youth for the period 2015–2020 are analyzed. The main consequences of the change in the age structure of the population on the economic and social situation of the country are determined. The distribution of the population, namely young people by level of education, is considered and the main tendencies in the field of education are highlighted.

Key words: children, youth, social policy, potential, birth rate.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ворopaєв В. Г. Народжуваність як основний фактор формування майбутнього української нації. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=527>.
2. Шушпанов Д. Г. URL: <http://library.wunu.edu.ua/index.php/uk/kvd/70-resursy-biblioteky/pratsi-vykladachiv-tneu/sh/507-2011-12-01-12-23-00>.
3. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
4. Про основні засади молодіжної політики Закон України від 27.04.2021 № 1414-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>.
5. Вікова структура населення (1989–2021). URL: <http://www.lv.ukrstat.gov.ua/dem/piramid/all.php>.
6. Дослідження тіньової економіки в Україні: майже чверть ВВП – або 846 млрд гривень – перебуває в тіні. *Національний банк України*. 2020. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/doslidjennya-tinovoji-ekonomiki-v-ukrayini-mayje-chvert-vvp--abo-846-mlrd-griven--perebuvaye-v-tini>.
7. Жилиєв І. Б., Ковтунець В. В., Сьомкін М. В. Вища освіта України: стан та проблеми. К.: Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України, Інститут вищої освіти Національної академії педагогічних наук України, 2015. С. 6–36.

УДК 621.311.1.003.13(467)

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ: ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ НА ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ

Т. Р. Пануга, О. В. Климчук

Анотація. У статті розглядається процес енергозбереження його складові, та тенденції його впровадження на промислових підприємствах України. Проаналізовано частку відновлюваної енергетики в загальному виробництві електроенергії, динаміку споживання енергії в промисловому секторі, ефект від впровадження відновлюваних джерел енергії у виробництво. Визначено основні елементи і методи ефективного механізму управління енергозбереженням, та висунуті підходи щодо енергозбереження та реформування енергетичної галузі країни.

Ключові слова: енергозбереження, енергоефективність, промислове підприємство, енергоменеджмент.

Постановка проблеми. За підсумками 2020 р. в структурі кінцевого споживання енергії на промисловість припадає 32,7 % загальної світової енергії. При цьому, глобальне економічне зростання призводить до збільшення попиту на енергію. Прогнозується, що споживання енергії в промисловому секторі зросте до 2030 р. в середньому на 2,4 % на рік – на 3,2 % в країнах, що розвиваються, і на 1,2 % – у розвинутих країнах. Водночас промисловий сектор України має значний потенціал з енергозбереження, а впровадження енергозберігаючих технологій і нових методів управління є основними факторами підвищення рівня конкурентоспроможності підприємства у довгостроковому періоді. Питання підвищення енергозбереження і енергоефективності підприємств є надзвичайно актуальним напрямом дослідження, який пов'язаний з вичерпанням природних запасів, забрудненням навколишнього середовища та подорожчанням енергоносіїв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню аспектам енергозбереження та його складовим присвячена низка робіт вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема: І. Любезної [4], В. Градового [1, 4], Ю. Дзядичевича [1, 3, 4], В. Гейця, В. Дідика, О. Климчука [2, 5, 13], М. Зінюка, Д. Овчаренка [7], М. Ковалка, Р. Гевка [1, 6]. Однак у

вищезгаданих працях недостатньо висвітлені окремі аспекти процесу енергозбереження у промисловій сфері, і вони потребують подальшого вивчення у взаємозв'язку з процесами підвищення енергоефективності та енергозбереження в національній економіці.

Метою статті є дослідження аспектів зарубіжного досвіду в управлінні процесами енергозбереження та його імплементація у виробничу діяльність промислових підприємств України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним напрямом розвитку енергетики в сучасних промислово розвинених країнах є зростання потреби в енергоносіях, яка вимагає не тільки вдосконалення управління процесами енергозбереження, але й формування нових поглядів щодо економії енергоресурсів при виробництві продукції. *Енергозбереження* – це організаційна, наукова, практична та інформаційна діяльності, які направлені на раціональне використання та економне витрачання первинної і перетвореної енергії, природних енергетичних ресурсів у національному господарстві, що реалізується з використанням технічних, економічних і правових методів[1].

Для позитивного ефекту від реалізованих заходів із енергозбереження, країни Євросоюзу застосовують різні механізми фінансування. З метою уникнення надмірного споживання енергії у виробничих процесах застосовують такі схеми оподаткування які зменшують відносну вартість нових технологій. Якщо програма охоплює інтереси держави, населення та суб'єктів підприємницької діяльності, то використовують фінансові стимули, які заохочують упровадження у виробництво заходів зі енергозбереження та підвищення економічної привабливості інвестицій.

Одним з головних напрямів економії енергоресурсів є енергоефективність, яка в свою чергу сприяє зменшенню витрат електроенергії на виробництво одиниці продукції, вартості поновлюваних джерел енергії, викидів шкідливих речовин і зростання тарифів на електроенергію як для промисловості, так і для населення. Підвищення енергоефективності досягається шляхом упровадження у виробничі процеси низки організаційних і технічних заходів [2, 3].

Підвищення енергозбереження та енергоефективності може бути досягнуто завдяки застосуванню структурних заходів, правових, ринкових, технологічних, технічних, управлінських і фінансово-економічних заходів, а також упровадженню інновацій, які сприяють створенню нових енергоефективних технологій виробничих процесів.

Досвід промислово розвинених країн свідчить про те, що стимули та заохочення суб'єктів господарювання сприяють впровадженню на підприємствах енергозберігаючих технологій [4, 5]. Енергетичний сектор країни потребує законодавчого розвитку та систематизації. Держава проводить заходи, щоб зацікавити підприємства економити паливно-енергетичні ресурси. Підвищення енергоефективності на підприємстві є неможливим без системи енергетичного менеджменту та фахівців у сфері енергозбереження.

Енергетичний менеджмент – це управлінська і технічна діяльність персоналу об'єкту господарювання, що направлена на раціональне використання енергії, із врахуванням соціальних, технічних, економічних і екологічних аспектів. *Основною метою енергоменеджменту* є забезпечення ефективних шляхів реалізації енергозберігаючої стратегії суб'єкта господарювання. Забезпечення підприємства енергетичними ресурсами є частиною його фінансово-економічної безпеки [6]. Підвищення енергозбереження у виробничій сфері дозволить зменшити залежність різних галузей економіки від імпорту енергоносіїв.

У країнах ЄС, Канади та США наприкінці XX століття була проведена активна державна політика щодо енергозбереження, що дозволило їм зекономити більше 40% паливно-енергетичних ресурсів. Міністерством енергетики США у 1992 р. був розроблений комплексний документ Energy Act, який висвітлює основні проблеми енергозбереження та шляхи їх вирішення [7].

У розвинених країнах світу основним елементом ефективного механізму управління енергозбереженням є адміністративне управління. Воно охоплює: маркування, сертифікацію, стандартизацію, нормування, заборону на застосування певної техніки та технологій.

Для досягнення мети енергозбереження в провідних країнах світу успішно застосовують такі економічні інструменти [7]:

- диференціювання податкового навантаження;
- бюджетне та позабюджетне фінансування заходів із енергозбереження;
- пільгове кредитування;
- державні закупівлі;
- диференціювання тарифів і цін на енергоресурси та енергоефективну продукцію;
- фінансові інструменти та передача прав власності.

У Великій Британії найбільш ефективною програмою з енергозбереження в промисловості є Energy Savings Opportunity Scheme [8]. Ця програма передбачає надання консультацій керівникам підприємств щодо прийняття ефективних управлінських рішень із енергозбереження і термін дії її закінчується в 2030 р. Щорічно до цієї програми приєднуються 4400–6600 промислових підприємств.

Державний департамент енергетики США успішно реалізує комплекс програм, які охоплюють проведення енергетичного аудиту, спеціальне навчання енергоменеджерів промислових підприємств і застосування економічних механізмів стимулювання щодо дотримання стандартів ISO. Впровадження цих заходів на великому підприємстві дає можливість зекономити 1,2 млн дол. США [9].

У провідних країнах світу ефективність менеджменту з енергозбереження досягається шляхом використання циклу Шухарта–Демінга, який дозволяє динамічно удосконалювати систему управління енергозбереження [7]. Використовуючи досвід країн ЄС і передових країн світу у сфері ефективного використання енергетичних ресурсів, можна суттєво зменшити енергоємність продукції.

Пролонгацією енергозберігаючої політики є відновлювана енергетика, яка інтенсивно розвивається в усьому світі, зокрема і в Україні. Частка відновлюваної енергетики в загальному виробництві електроенергії сягає до 25 % у розвинених країнах світу, та до 35 % в європейських країнах. Найбільші обсяги генерації відновлюваної електроенергії надають гідроенергетика, сонячна та вітрова енергія. Енергоємність ВВП України є однією з найвищих у світі: у 2,7 разів вище, ніж у Польщі та у 3,3 рази вище, ніж у Німеччині [10]. Таке перевищення показника енергоємності валового випуску в Україні, характеризується зміщенням економіки у бік енергоємних галузей. Для зміцнення національної енергетичної безпеки та приєднання України до європейського і світового енергетичних ринків необхідним є збільшення енергоефективності у виробничій сфері. У зв'язку з розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 № 1071 схвалено Енергетичну стратегію України на період до 2030 р., в якій передбачено пріоритетні напрями енергозбереження, потенціал розвитку нетрадиційних і відновлюваних джерел енергії. Програма охоплює основні принципи державної політики у сфері енергоефективності та потенціал розвитку нетрадиційних і відновлюваних джерел енергії й альтернативних видів палива. Зменшення енергоємності української економіки має стати основою державної політики в галузі енергетики.

У промислово-розвинених країнах світу спостерігається зростання енергетичного сектора в структурі національної економіки, оскільки постійний ріст цін на нафту та природний газ призводить до енергетичної залежності від країн-експортерів [13]. Зокрема, Німеччина цю проблему вирішує шляхом енергозбереження та застосування змішаної системи енергозабезпечення. Необхідно зазначити, що впровадження альтернативних видів енергії у виробництво фінансується державою. Енергетична Стратегія Німеччини, яка розроблена до 2050 р., передбачає повну відмову від використання атомної енергії шляхом поступової зупинки найстаріших АЕС. Енергетичною Стратегією країни визначено, що відновлювані джерела енергії є основною складовою структури енергопостачання до 2050 р. [11, 15]. Впровадження відновлюваних джерел енергії у виробництво постійно зростає. Наприклад, частка відновлюваних джерел енергії у споживанні електроенергії в Німеччині в 2010 р. становила 20 %, а в 2020 році склала 51,2 %. Відновлювана енергетика в Німеччині вперше згенерувала більше електроенергії, ніж традиційна. Головним

енергоносієм у Німеччині вперше стала вітрова енергія, всього за рік вона збільшила виробництво на 21,4 %. Як результат, у Німеччині вітрова енергія уперше стала основним енергоносієм, на який припало більше третини всієї генерації електроенергії: 34,9 %. Частка біогазу склала 5,5 %, а у сонячної енергії вона виросла з 4 % до 4,8 %. Одночасно відбулося різке скорочення частки вугілля в німецькій електроенергетиці. Всього за рік ця частка зменшилася на третину і за підсумками першого кварталу склала 22,3 % [12].

Передбачають, що в 2050 р. частка відновлюваних джерел енергії у споживанні електроенергії в Німеччині зросте до 80 % [11].

Однією з найощадливіших країн ЄС є Австрія. Її промисловість дає приблизно 24 % валового національного продукту, при цьому споживає майже 30 % електроенергії. Необхідно зазначити, що промисловість країни складається в основному із середніх і малих підприємств, які мають державну підтримку. Держава через спеціальний банк виділяє федеральні субсидії для фінансування комунальних екологічних інвестицій та консалтингових проектів. Виділені кошти розподіляються підприємствам на охорону довкілля та енергозбереження (25 %), на устаткування для ТЕЦ до 20 % та на утеплення старих будинків від 25 % до 30 % [11].

У розвинених країнах застосовують різні підходи щодо управління коштами підприємств енергетичного сектору. Зокрема, в Швеції уряд стимулює використання відновлюваних джерел енергії шляхом звільнення підприємств від енергетичного податку терміном на 5 років, надання субсидій для утеплення старих будинків і спрощення одержання дозволів на будівництво вітрових електростанцій. Водночас держава використовує і адміністративні методи управління. Вона застосовує податки, дотації, субсидії, торгує квотами та електричними сертифікатами.

У США в 2014 р. Президент запропонував «Всеосяжну Енергетичну Стратегію», яка передбачає розвиток відновлюваних джерел енергії. Планується в три рази збільшити обсяги виробництва електроенергії з відновлюваних джерел енергії. Викиди парникових газів на електростанціях США в 2030 р. зменшаться на 32 %. У штаті Коннектикут успішно діє програма, яка підтримує енергоефективний бізнес. Власникам бізнесу, які підвищують енергоефективність свого підприємства, енергозбутові компанії надають суттєву знижку, а також безвідсотковий кредит для впровадження нових енергоощадних технологій [12, 14].

Отже, аналіз енергоефективності зарубіжних країн свідчить про те, що для використання ефективної моделі енергозбереження можна застосовувати різні методи. Основною метою таких заходів має бути мотивація фінансової незалежності та раціонального використання природних ресурсів, а в довгостроковій перспективі це веде до зниження витрат, та конкурентоспроможності підприємства. Окрім вищезазначеного можна запропонувати такі підходи щодо енергозбереження та реформування енергетичної галузі країни:

1. Використання відновлюваних і альтернативних джерел енергії (нових видів енергії: переробки сміття, газифікації та спалювання біомаси);
2. Вдосконалення законодавчих актів у сфері енергозбереження;
3. Формування спеціальних ринкових умов для розвитку енергетики;
4. Проведення заходів із охорони довкілля і енергоощадливості у виробничому та побутовому секторах (надання пільг, кредитів, субсидій, звільнення від енергетичного податку);
5. Проведення енергетичного аудиту галузей, які використовують енергію для виробництва продукції, а також надання їм практичних рекомендацій щодо енергозбереження;
6. Розширення державних програм, направлених на розвиток альтернативної енергетики.

Висновки. Ефективна політика енергозбереження може бути реалізована на основі концепції сталого розвитку та використання світового досвіду розвинених країн, який включає соціальну відповідальність всіх учасників процесу управління: держави, місцевих органів влади, громадського сектору та населення. Досягнення високого рівня енергоефективності можливе лише у тому випадку, коли держава запропонує підприємствам диверсифіковану систему стимулів і обмежень у сфері енергоспоживання.

Підвищення енергоефективності на підприємстві є неможливим без системи енергетичного менеджменту та фахівців у сфері енергозбереження. Управління енергозбереженням сприяє підвищенню кінцевих результатів діяльності підприємства, підвищенню енергетичної безпеки, зниженню витрат, та зниженню рівня негативного впливу на навколишнє середовище унаслідок використання енергоресурсів.

У результаті впровадження систем енергетичного менеджменту та проектів з енергоефективності, а особливо за державної підтримки, промислові підприємства функціонуватимуть успішніше, використовуючи кращі здобутки і досвід зарубіжних країн у сфері ефективного енергоспоживання, а країна міцнітиме як економічно, так і енергетично.

Аннотация. В статье рассматривается процесс энергосбережения его составляющие, и тенденции его внедрения на промышленных предприятиях Украины. Проанализирована доля возобновляемой энергетики в общем производстве электроэнергии, динамику потребления энергии в промышленном секторе, эффект от внедрения возобновляемых источников энергии в производство. Определены основные элементы и методы эффективного механизма управления энергосбережением, и выдвинутые подходы по энергосбережению и реформирования энергетической отрасли страны.

Ключевые слова: энергосбережение, энергоэффективность, промышленное предприятие, энергомеджмент.

Abstract. This article considers the process of energy saving its components, and trends of its implementation at industrial enterprises of Ukraine. The share of renewable energy in total production of electric power, dynamics of energy consumption in industrial sector, effect of introduction of renewable energy sources in production was analyzed. The basic elements and methods of an effective control mechanism of energy saving and the put forward approaches to energy saving and reformation of the power branch of the country are determined.

Key words: energy saving, energy efficiency, industrial enterprise, energy management.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гевко Р. Б., Дзядичев Ю. В., Градовий В. В. Підвищення енергозбереження та енергоефективності виробництва продукції на підприємствах АПК. *Інноваційна економіка*. 2017. № 3–4. С. 157–161.
2. Климчук О. В. Розвиток та регулювання конкурентоспроможного виробництва біопалив: монографія. Вінниця: ФОП Рогальська І.О., 2017. 372 с.
3. Дзядичев Ю., Буряк М., Зінюк М. Деякі аспекти управління процесами енергозбереження та енергоефективності виробничої діяльності підприємств. *Економічний дискурс*. 2017. Вип. 2. С. 89–96.
4. Дзядичев Ю., Любезна І. В., Градовий В. В. Зарубіжний досвід у сфері енергозбереження. *Інноваційна економіка*. 2019. № 1–2. С. 167–173.
5. Levytska I. V., Klymchuk A. O., Klymchuk O. V. Functions of salary at machine-building enterprises in formation of motives and stimuluses of personnel. *Bulletin of Zaporizhzhia National University. Economic sciences*. № 4 (44), 2019. pp. 154–159. DOI <https://doi.org/10.26661/2414-0287-2019-4-44-24>
6. Гевко Б.Р. Організаційно-економічний механізм енергозбереження на підприємстві: автореф. дис. канд. економ. наук: 08.00.04. Тернопіль. 2016. 20 с.
7. Овчаренко Д. М. Закордонний досвід організації ефективного менеджменту з енергозбереження промислових підприємств. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 23. С. 69–74.
8. Energy Savings Opportunity Scheme. Department of Energy and Climate Change. London: Williams Lea Group, 2014. 72 p.
9. Industrial Technologies program. Energy Saving Opportunities for Manufacturing Enterprises. U.S. Department of Energy. Washington: EERE information Center, 2015. P2.
10. Публічний звіт Держенергоефективності підсумки 2020 року. Держенергоефективності. 2021. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2020/zvit-2020-derjenergoefekt-2.pdf>.
11. Захаров В. С. Зарубіжний досвід та механізми фінансування розвитку енергетики. *Економіка та держава*. 2017. № 3. С. 93–96.
12. У Німеччині частка “зеленої” енергії вперше перевищила 50 відсотків. Ecobusiness group. 2020. URL: <https://ecolog-ua.com/news/u-nimechchyni-chastka-zelenoyi-energiyi-vpershe-perevyshchyla-50-vidsotkiv>.
13. Климчук О. В. Принципи формування енергетичної політики України на засадах конкурентоспроможності в умовах економічного розвитку. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2016. Вип. № 7 (11). С. 64–73.
14. Гелетуша Г. Г., Желєзна Т. А., Праховнік А. К. Аналіз енергетичних стратегій країн ЄС та світу і ролі в них відновлюваних джерел енергії. Аналітична записка БАУ № 13. 2015. URL: <http://www.uabio.org/img/files/docs/uabio-position-paper-13-ua.pdf>
15. Сурменелян О. Р. Світовий досвід управління енергозбереженням. *Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі*. 2013. № 2. С. 96–108.

ПАСТКА ФУКІДІДА: ІЛЮЗІЯ ЧИ НОВА РЕАЛЬНІСТЬ АМЕРИКАНСЬКО-КИТАЙСЬКИХ ВІДНОСИН

В. А. Порохня, М. В. Савченко

Анотація. У статті розглянуто зовнішньоекономічні зв'язки двох могутніх держав – Сполучених Штатів Америки та Китаю. З'ясовано, що представляє собою Пастка Фукідіда. Характеризуючи стан торговельних відносин США та КНР, виділені особливості відносин. Систематизовано та охарактеризовано основні періоди еволюції торговельної війни між США та Китаєм.

Ключові слова: китайсько-американські відносини, пастка Фукідіда, експорт, імпорт, іноземні інвестиції, торговельна війна.

Актуальність теми дослідження. Одними з найважливіших відносин у світі можна вважати китайсько-американські, оскільки це відносини наддержави та потенційної наддержави. На сьогоднішній день Китай – це країна, що володіє найбільшими резервами іноземної валюти і позитивним торговельним сальдо, тому цілком природньо, що США зацікавлені в такому партнері. Китай, в свою чергу, зацікавлений у збереженні американського ринку збуту, який є найбільшим для КНР, і залученні іноземних, в основному з США, інвестицій. Це дає можливість країні підтримувати високі темпи економічного зростання, навіть в період економічного спаду, і розвивати найбільш відсталі галузі народного господарства. Однак, незважаючи на це, між державами завжди залишалася конкуренція, а в останнє десятиліття посилилася боротьба за світове лідерство. США та Китай мають глобальний вплив на економіку та політику у світі, а розгортання між ними воєнного конфлікту або ж продовження холодної війни позначиться на становищах усіх країн.

Аналіз останніх досліджень. Великий внесок у вивчення поняття «пастки Фукідіда» та продовження дослідження можливості війни між США і Китаєм були такі вчені: Елісон Г., Рейчмен Г., Фен Кай, Юннйань Чжен тощо.

Метою дослідження є виявлення можливості потрапляння США і Китаю у «пастку Фукідіда» та розгортання між ними воєнного конфлікту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія рясніє прикладами речей, які на той час здавались хорошими ідеями, але це виявилось згубним. У 2015 році політолог і професор Гарвардського університету Грехем Елісон визначив сценарій, який він називає пасткою Фукідіда.

Пастка Фукідіда – це політична метафора, яка названа на честь грецького історика і політика V століття до н. е. – Фукідіда. Він написав найвідоміший звіт про Пелопоннеську війну, у якому описав спостереження спалаху майже 30-річного конфлікту, що сколихнув грецькі міста-держави. Спарта була гегемонією або домінуючою владою Егейського моря, однак Афіни росли настільки швидко, що Спарта була занепокоєна. Вони вважали, що Афіни незабаром стануть справжньою загрозою для їхньої влади, тому напали превентивно. І в цьому і є пастка. Амбіції Афін і страх Спарти втратити владу втягли обох у конфлікт, навіть коли цього ніхто не очікував. Коли Спарта напала на Афіни, це змусило інші грецькі міста-держави вибрати сторону, і розпочалася масштабна грецька війна, яка тривала десятиліттями.

Згідно зі статтею Грема Еллісона, «пастка Фукідіда» – одне з найбільших помилкових суджень в історії. Нації перенапружують свій зростаючий вплив, сильніші країни бачать загрозу своїй владі, і результатом цього є війна. Дослідницька група Елісона Г., пов'язана з Гарвардом, виявила шістнадцять випадків за останні 500 років, що відображали приклад Спарти та Афін: зростаючої влади, що загрожує домінуючій. З цих шістнадцяти випадків дванадцять із них призвели до війни [1].

Виходячи з нинішньої траєкторії, війна між США та Китаєм у найближчі десятиліття не просто можлива, а набагато більш вірогідна, ніж визнана на даний момент. Більше того, нинішні недооцінки та нерозуміння небезпек, властивих відносинам США та Китаю, значною мірою сприяють цим небезпекам. Ризик, пов'язаний з пасткою Фукідіда, полягає

в тому, що звичний спосіб роботи – а не просто несподівана, надзвичайна подія - може спричинити масштабні конфлікти.

Але якщо до чийхось прогнозів варто прислухатись, це до прогнозів Лі Куан Ю, провідного спостерігача у Китаї у світі та наставника китайських лідерів з Ден Сяопіна. Перед своєю смертю в березні засновник Сінгапуру поставив шанси на зростання Китаю в кілька разів більше американських темпів протягом наступного десятиліття і далі як «чотири шанси на п'ять». Коли Ден Сяопін ініціював швидкий похід Китаю на ринок у 1978 р., він оголосив про політику, відому як «приховування та схильність». Найбільше Китаю за кордоном були потрібні стабільність та доступ до ринків.

Торговельна суперечка між США і Китаєм, яка, за даними МВФ, негативно впливає на глобальне зростання економіки, триває з 2018 р. Дві держави – найбільші економіки світу – неодноразово накладали одна на одну штрафні мита на десятки мільярдів доларів. Президент США Дональд Трамп звинувачує Китай в порушенні правил чесної конкуренції, від чого, на його думку, зазнають збитків американські підприємства, а також в крадіжці інтелектуальної власності [2].

Поки світ зайнятий боротьбою з пандемією, США і Китай наближаються до фази підвищеної військової небезпеки. США відчувають, що втрачають вплив, а Китай прагне повернути «втрачені» території. Азіатсько-Тихоокеанський регіон стоїть на порозі вирішального десятиліття. Вже зараз вступають у протиборство проамериканська і китайська соціальні моделі. Хитка рівновага, підтримувана заради благополуччя світової економіки, поступається місцем конфронтаційній спіралі, яка розганяється обома сторонами. Криза через коронавірус тільки посилює цю тенденцію, але все це ще не є безпосереднім початком поєдинку гегемоній у глобальному масштабі. Однак у найближчі роки процеси в Азійсько-Тихоокеанському регіоні будуть позначатися на характері міжнародних відносин далеко за межами цієї частини світу. Торкнуться вони і Європи. У нинішній ситуації з упевненістю передбачити нічого не можна. Правда, викликані коронавірусом економічні проблеми можуть ще більше обмежити простір для дій Сполучених Штатів і прискорити спад їхнього впливу. Але і те, що китайський президент Сі Цзіньпін вийде «переможцем» з кризи, аж ніяк не гарантовано [3].

15 січня 2020 р. США і Китай підписали першу частину торговельної угоди «The Phase One Deal». Вона покликана закріпити наміри примирення у тарифній війні між двома найбільшими економіками світу. Відповідно до угоди, Китай погодився протягом 2020–2021 рр. збільшити імпорт товарів та послуг зі США на загальну суму 200 млрд дол. зокрема, агропродукції на 12,5 млрд дол. у 2020 р. та на 19,5 млрд дол. у 2021 р. більше, ніж у 2017 р. Виходячи з цього, загальна вартість аграрного експорту зі Штатів до Китаю складе 36,5 млрд дол. у 2020 р. та 43,5 млрд дол. у 2021 р. [4].

Характеризуючи стан торговельних відносин США та КНР, необхідно відзначити ряд характерних особливостей цих відносин. Перша – це зростання пріоритетності двосторонньої торгівлі і для КНР, і для США. Раніше вважалося, що Китай у більшій мірі зацікавлений в торгових зв'язках із США. Зараз можна говорити про те, що і для США двосторонні торговельні зв'язки із КНР стають не менш значущими. Питома вага КНР у зовнішній торгівлі США з кожним роком неухильно підвищується. Друга особливість торгових відносин КНР та США полягає у підтягуванні темпів американського експорту у КНР до темпів зростання імпорту з КНР, що мало б позитивно позначитись на проблемі зовнішньоторговельного дефіциту з КНР. Третя особливість – Китай і США є взаємодоповнюючими партнерами щодо інвестиційної взаємодії. Проте з посиленням закріплення китайських компаній на американському ринку за допомогою інвестицій влада США має побоювання щодо втрати власних лідируючих позицій на своєму ж ринку. Тому наразі у ЗМІ з'являються різні думки економістів з приводу чи чекати найближчим часом інвестиційної війни «двох гігантів» [5].

Розглянемо еволюцію торговельної війни між США та Китаєм більш детально (рис. 1).

Рис. 1. Еволюція торговельної війни між США та Китаєм у 2016–2020 рр.

Джерело: побудовано авторами на основі [6]

В Китаї ось уже кілька років військовий бюджет зростає швидше, ніж ВВП. Але тільки це необов'язково має загрозливий характер. Занепокоєння викликає скоріше комбінація прагнень в області модернізації та зростання озброєнь з територіальної складової «Китайської Мрії» Сі Цзіньпіна. Вона передбачає повернення «втрачених» територій в найближчі роки. Це намір перебуває в гострому протиріччі з уявленнями про світовий порядок у США і більшості країн тихоокеанського басейну. Як у Вашингтоні, так і в Пекіні зараз превалюють націоналістичні течії, які проявляють – хоча поки що переважно на торгово-політичному рівні – тенденцію до ескалації, і ця обставина вносить свій внесок у загострення обстановки.

Розглядати цей процес лише як проміжний, ймовірно, неправильно. По-перше, Сі створив собі передумови, щоб залишитися при владі довічно, по-друге, США в своїх відносинах з Китаєм переслідують інтереси, які будуть актуальними і після можливих перевиборів Дональда Трампа в листопаді цього року. Проблематичні у зв'язку з імовірністю виникнення конфлікту і процеси у військовій сфері. На китайській стороні не тільки зростає боездатність Народно-визвольної армії. Не менш важливі і зміни, які тривають у китайському військовому мисленні. Самовпевнене, якщо не сказати агресивне відстоювання Китаєм своїх територіальних претензій виражається не тільки у прагненні змусити Америку постійно збільшувати витрати на можливу інтервенцію, але і в бажанні знайти здатність отримати швидку і рішучу перемогу над збройними силами США в регіоні. Відповідна цим завданням модернізація армії повинна бути в основному завершена до 2035 р. Найпізніше в 2050 р. китайська армія в усіх родах військ та операційних сферах повинна бути на «світовому рівні». Завдяки цьому вона поряд з американськими збройними силами і в якісному відношенні стане унікальною армією.

Палкі суперечки про те, як краще реагувати на китайські амбіції, продовжуються в США досі, хоча фахівці ведуть дебати вже багато років. Ідея завдання військових ударів по цілях всередині Китаю занадто проблематична через високу небезпеку ескалації. Те ж саме стосується ідеї протистояти можливій китайській агресії морською блокадою. Останнім часом все більше прихильників ідеї створення лінії оборони вздовж «першого ланцюга островів» (від Японії через Тайвань і Філіппіни до Борнео). Але як ці дебати в найближчі десятиліття позначатимуться на розвитку збройних сил, поки не ясно.

Визначити це важливо ще й тому, що економічні витрати, пов'язані з коронавірусом, відбилися і на великому військовому бюджеті США. Те, що пандемія тимчасово приглушить і китайські амбіції, теж повністю виключати не можна. Але схоже, що в даний момент ситуації в західній частині Тихого океану розвивається в протилежному напрямі. Китай користується тим, що Захід відволікся на пандемію, щоб посилити військовий тиск

на Тайвань. Частіше, ніж зазвичай, збройні сили Тайваню в минулі місяці ставали мішенню провокацій з боку Народно-визвольної армії Китаю. Поки все ще переважає думка, що війна, швидше за все, може розпочатися через помилки у сприйнятті, помилкові розрахунки, помилки або трагічні випадковості. Але те, що США наприкінці 2020-х рр. все ще будуть в змозі вирішити військовий конфлікт між Китайською Народною республікою і Тайванем на користь острівної демократії, що в небезпеці, вельми сумнівно. Не виключено, що в очах еліти Комуністичної партії Китаю привабливість насильницького возз'єднання Тайваню з континентальним Китаєм швидше зросте. Політики схильні вдаватися до військових інструментів, коли є ймовірність, що конфлікт можна виграти швидко і з прийнятними витратами [7].

Часто можна чути, що саме наявність ядерної зброї є ефективною профілактикою військових конфліктів між великими державами. Ядерна зброя дійсно має дієвий потенціал залякування. Але вона допоможе запобігти війні, якщо обидві сторони будуть впевнені в тому, що і військові акції зі звичайною зброєю з деякою часткою ймовірності можуть розвинути до ядерного рівня. Однак такої впевненості у військовій теорії Народно-визвольної армії практично не відчувається. Швидше навпаки: китайські військові теоретики виявляють в області контролю над ескалацією конфліктів жахаючий для західних спостерігачів оптимізм. Здається, що вони не сумніваються в можливості обмежених регіональних конфліктів нижче ядерного порогу [8].

Висновок. На даному етапі торговельне перемир'я між США і Китаєм є досить нестабільним. Враховуючи те, що більшість проблемних питань залишилися невирішеними, а другий етап переговорів ще не було розпочато, підписання повноцінної угоди відтягується на невизначений термін. Переобранню адміністрації Трампа на майбутніх президентських виборах могло б значно посприяти підписання вигідної для США угоди з Китаєм. Складність полягає у тому, що за дуже короткий термін має бути підготовлена повноцінна взаємозадовільна угода, що є вкрай складним завданням за обставин, що склалися. Перемир'я необхідно Пекіну, проте наспіх підписувати угоду з адміністрацією, яка може втратити владу найближчим часом, є досить ризикованим вчинком, що змушує китайську сторону поводитися досить стримано і не робити гучних заяв. Зважаючи на деструктивність протистояння двох наддержав і усі загрози, які несе у собі його продовження, угода між США і Китаєм повинна бути підписана найближчим часом [9].

Аннотация. В статье рассмотрены внешнеэкономические связи двух могущественных государств – Соединенных Штатов Америки и Китая. Выяснено, что представляет собой Ловушка Фукидида. Характеризуя состояние торговых отношений США и КНР, выделены особенности отношений. Систематизированы и охарактеризованы основные периоды эволюции торговой войны между США и Китаем.

Ключевые слова: китайско-американские отношения, ловушка Фукидида, экспорт, импорт, иностранные инвестиции, торговая война.

Abstract. Abstract. The article considers the foreign economic relations of two powerful states - the United States of America and China. It was found out that it is a Thucydides Trap Characterizing the state of trade relations between the United States and China, highlighted features of the relationship. The main periods of the evolution of the trade war between the USA and China are systematized and characterized.

Key words: Sino-American relations, Thucydides trap, export, import, foreign investment, trade war.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Китай все частіше кидає виклик США. Чи завершиться це війною? Британська Телерадіомовна Корпорація. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features>
2. Bendor, J. and Hammond, T., Rethinking Allison's Models. American Political Science Review. Vol. 86, № 2, 1992.
3. Аллисон Г. Обречены воевать. Часть Третья. С. 116–190.
4. Американо-китайський мир: чи похитне торговельна угода позиції України на ринку Піднебесної? Аграрне інформаційне агентство. URL: <https://agravery.com/uk>
5. США-КНР: торгова війна продовжується. Landlord: Аграрний медіа холдинг. URL: <https://landlord.ua/news>.

6. Разінькова М. Ю., Трудова М. Є. Зовнішньоекономічні відносини США в Азійсько-тихоокеанському регіоні (на прикладі Китаю). *Агросвіт* 2018. № 19. С. 39–43.
7. Американсько-китайська конфронтація загострюється: Невже все йде до великої війни? Телеканал ZIK. URL: <https://zik.ua/>
8. Розповсюдження ядерної зброї: як має реагувати міжнародне співтовариство? Організація Північноатлантичного договору. URL: <https://www.nato.int/>
9. US-China trade war: hopes of deal rise after partial easing of tariffs. TheGuardian. URL: <https://www.theguardian.com/>

УДК 330.322.16

ДЖЕРЕЛА ФІНАНСУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ РЕСУРСІВ

Х. І. Руда, Л. С. Ситник

Анотація. У статті висвітлено питання щодо джерел фінансування інвестиційних ресурсів. Розглянуто сутність та поняття інвестиційних ресурсів та на основі чого було створено класифікацію джерел фінансування за різними ознаками. Наведено основні джерела фінансування та обґрунтовано їх відмінність. Узагальнено класифікацію інвестицій, які використовуються при фінансуванні.

Ключові слова: інвестиційні ресурси, джерела фінансування інвестиційних ресурсів, класифікація інвестицій

Вступ. Діяльність будь-якого підприємства повинна бути спрямована на систематичне і довгострокове підвищення його вартості в інтересах власників. В іншому випадку організація з часом втрачає свою конкурентоспроможність, інвестиційну привабливість, тому підприємству необхідний постійний розвиток. На будь-якому етапі розвитку підприємства однією з головних проблем є залучення інвестиційних ресурсів. Особливо актуальним є вибір шляхів фінансування підприємства для впровадження нових технологій. Пошук шляхів залучення інвестиційних ресурсів є найбільш актуальною проблемою сучасного українського підприємства.

Організації, що збільшують ринкову вартість, мають більше можливості залучати інвестиції для створення нових продуктів, покращувати якість існуючих, виходити на нові ринки для зміцнення позицій, а так само створювати нові робочі місця. В даний час власників цікавлять не дивіденди, а вартість тієї частки власності, якою вони володіють.

Досліджували та аналізували основні джерела формування інвестиційних ресурсів та шукали шляхи підвищення ефективності інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання такі вчені, як: Дж. Бейлі, В. Бочаров, Ю. Брігхем, В. Володін, Л. Гітмана, О. Данілов, С. Кривченко, Я. Крупка, А. Пересада, Ф. Фішер, У. Шарп, Г. Шмідт та інші.

Мета роботи є виявити існуючі джерела фінансування інвестиційних ресурсів за різними класифікаціями та ознаками.

Виклад основного матеріалу дослідження. В економічній літературі інвестиційні ресурси, які залучаються в грошовій формі, називають джерелами фінансування інвестицій. В. В. Бочаров і В. А. Володін виділяють такі джерела фінансування капітальних вкладень:

1. Власні фінансові ресурси і внутрішньогосподарські резерви інвестора (прибуток, амортизаційні відрахування, грошові накопичення і заощадження громадян);
2. Позикові кошти інвесторів (банківські та бюджетні кредити, облігаційні позики);
3. Залучені фінансові кошти інвестора (отримані від продажу акцій, пайових та інших внесків членів трудових колективів, юридичних осіб);
4. Кошти позабюджетних фондів; кошти іноземних інвесторів [1].

З огляду на ту обставину, що реальні інвестиції включають вкладення в такі елементи оборотного капіталу, як запаси, тому виділяють наступні джерела реального інвестування:

нерозподілений прибуток; амортизаційні відрахування; внутрішньогосподарські резерви; кредитні ресурси банківської системи і спеціалізованих небанківських кредитно – фінансових інститутів; кошти, отримані у вигляді кредитів і позик від міжнародних організацій та іноземних інвесторів; кошти, отримані від емісії цінних паперів.

Найбільш повною класифікацією інвестиційних ресурсів можна провести за кількома ознаками, а саме: по відноsinам власності; за видами власності; за рівнями власників. За відноsinам власності інвестиційні ресурси поділяються на: власні; залучені; позикові.

Також можна виділити наступні джерела фінансування інвестицій: позикові, акціонерний капітал, відкладена прибуток. Класифікують ознака в даному випадку визначається як «по відношенню власності на джерела фінансування». В основі розглянутої класифікації лежить лише одна ознака, що є недостатнім для її практичного застосування при плануванні фінансування інвестиційних проєктів [4].

Один з підходів до класифікації пропонується І. А. Бланком (рис. 1). Автор виділяє наступні джерела фінансування інвестицій:

1. Власні джерела. До них відносяться: частина чистого прибутку, спрямованого на виробничий розвиток; амортизаційні відрахування; страхова сума відшкодування збитків, викликаних втратою майна; раніше здійснені довгострокові фінансові вкладення, термін погашення яких закінчується в поточному періоді; реінвестований доход шляхом пролажу частини основних фондів;

2. Позикові джерела. До них відносять: кредити банків та інших кредитних структур; емісію облігацій; податковий інвестиційний кредит; інвестиційний лізинг; інвестиційний селенг;

3. Залучені джерела. До них відносять: емісію звичайних акцій; емісію інвестиційних сертифікатів; внески інвесторів до статутного фонду; безоплатно надані кошти [2].

Узагальнивши основні джерела фінансування реальних інвестицій, проаналізуємо існуючі підходи до їх класифікації.

У сучасній економічній літературі класифікації джерел фінансування реальних інвестицій зустрічаються вкрай рідко і, як правило, здійснюються на підставі кількох ознак.

Ефективність інвестиційної діяльності на підприємствах передбачає комплексне рішення взаємопов'язаних проблем – підвищення ефективності поточної господарської діяльності та підвищення ефективності інвестиційно-фінансової діяльності.

Рис. 1. Основні джерела фінансування інвестиційних ресурсів підприємства

Джерело: сформовано автором на основі [2]

На скільки правильно керівництво підприємством зможе визначити джерела їх інвестиційної діяльності, залежить ефективність діяльності підприємства в цілому.

Розглянемо класифікацію інвестицій за різними ознаками на рис. 2.

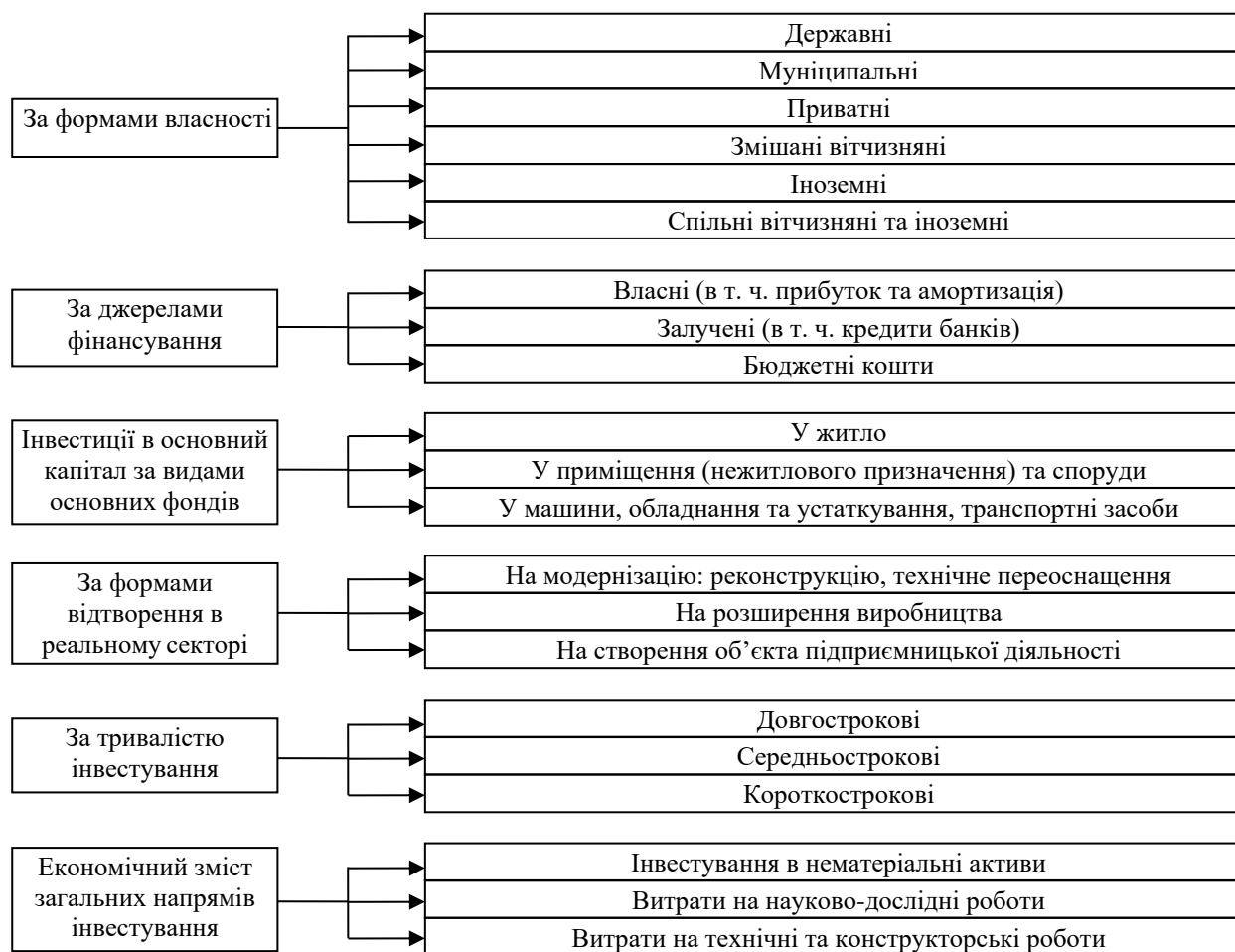

Рис. 2. Класифікація інвестицій за основними ознаками

Джерело: сформовано автором на основі [3]

Висновки. Отже, інвестиції можуть бути класифіковані залежно від джерел фінансування приватні, державні, а також іноземні. Різниця джерел фінансування інвестиційної діяльності підприємств обумовлює відмінності в їх регулюванні.

Джерелами фінансування інвестиційної діяльності можуть бути власні ресурси інвестора (прибуток, амортизаційні відрахування, кошти, накопичені в грошових фондах підприємства). Позикові кошти, залучені кошти, бюджетні централізовані асигнування.

Вибір варіантів залучення комерційних кредитів і позик як джерел фінансування інвестиційної діяльності підприємства (обсяг залучених коштів, процентна ставка по кредитах і позиках, початок і кінець виплати відсотків і погашення основного боргу по ним) орієнтується на отримання максимального економічного ефекту від власних коштів підприємства, що спрямовуються на інвестування.

Аннотация. В статье освещены вопросы относительно источников финансирования инвестиционных ресурсов. Рассмотрены сущность и понятие инвестиционных ресурсов и на основе чего была создана классификация источников финансирования по различным признакам. Приведены основные источники финансирования и обосновано их различие. Обзор классификаций инвестиций, которые используются при финансировании.

Ключевые слова: инвестиционные ресурсы, источники финансирования инвестиционных ресурсов, классификация инвестиций.

Abstract. The article considers the issues regarding the sources of financing for investment resources. The essence and concept of investment resources are considered and on the basis of which a classification of funding

sources was created according to various criteria. The main sources of financing are given and their difference is substantiated. Overview of investment classifications used in financing.

Key words: investment resources, sources of financing investment resources, classification of investments.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бочаров В. В. Менеджмент інвестиційної діяльності підприємств. Київ: Знання-Прес, 2013, 622 с.
2. Бланк І.А. Джерела фінансування оновлення основних фондів. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2015, № 9. С. 46–49.
3. Пересада А. А. Інвестування: Навч. посібник. К.:КНЕУ, 2004. 250 с.
4. Черваньов Д. М. Менеджмент інвестиційної діяльності підприємств. Київ: Знання-Прес, 2013, 622 с.

УДК 336.276+311:339

ДЕРЖАВНИЙ БОРГ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

К. О. Семеренко, М. В. Савченко

Анотація. У статті проведено дослідження основних етапів формування боргової політики України. Розглянуто основні причини виникнення державного боргу впродовж незалежності. Здійснено критичний аналіз щодо визначення дефініції «державний борг», результати якого дозволили виділити характерні особливості державного боргу. Систематизовані функції державного боргу та надана їх характеристика. Проаналізована динаміка державного боргу України.

Ключові слова: державний борг, обслуговування державного боргу, боргова політика, облігації внутрішньої державної позики, міжнародні фінансові організації.

Актуальність теми дослідження. Управління та обслуговування державного боргу є особливо важливим в контексті тих економічних труднощів, які впродовж останніх років переживає Україна. Розв'язання проблеми обслуговування державного боргу є одним із ключових факторів економічної стабільності в країні. Від характеру врегулювання боргової проблеми в значній мірі залежить бюджетна дієздатність держави, стабільність її національної валюти, а відтак, фінансова підтримка міжнародних фінансових організацій. Необхідність розв'язання цих питань потребує пошуку шляхів вдосконалення механізму управління та обслуговування державного боргу в Україні.

Аналіз останніх досліджень. Важливий внесок у дослідження проблеми державного боргу зробили західні економісти: Д. Рікардо, А. Сміт, М. Браунриг, С. Вайнтрауб, Х. Джонсон, О. Екстайн, Дж. Кейнс, А. Лаффер, А. Лернер, Р. Масгрейв, М. Фрідман та інші. Серед російських вчених варто відмітити праці: М. Б. Богачевського, Б. Г. Болдирєва, Л. О. Дробозіної, Л. М. Красавіної, І. М. Осадчої, Ю. М. Осипова, Г. П. Солюса, В. М. Усоскіна та інших. Теоретичні основи державного боргу та питання щодо його управління висвітлюються в працях таких українських вчених, як: О. Д. Василик, А. С. Гальчинський, Г. Н. Климко, В. В. Корнєєв, О. В. Плотніков, І. Я. Софіщенко, В. М. Суторміна, В. О. Степаненко, та інших.

Мета. Основною метою статті є наукове обґрунтування економічної природи державного боргу; виявлення основних тенденцій і специфічних особливостей формування державного боргу в Україні; обґрунтування концептуальних засад щодо вдосконалення механізму управління державним боргом та його обслуговування.

Виклад основного матеріалу. Існування боргу створює реальні й потенційні проблеми. Наявність державного боргу потребує здійснення щорічних відсоткових платежів, які повинні фінансуватися за рахунок податкових надходжень. За стрімкого зростання таких видатків держава повинна або зменшувати видатки на фінансування соціально-економічних програм, або збільшувати свої доходи. Існування великого державного боргу негативно впливає на економічне зростання країни.

Становлення інституту державного боргу з огляду на його нормативно-правове забезпечення зумовлюється складною природою цих відносин, а також предмета та методу правового регулювання. В Україні за роки її незалежності формування боргу відбувалося під впливом потреб оперативного фінансування поточних бюджетних видатків. Етапізація формування державного боргу України представлена на рис. 1.

Рис. 1. Етапізація формування державного боргу України за 1991–2020 рр.

Джерело: побудовано на основі [1]

Перший етап (1991–1994 рр.) передбачав утворення та нагромадження державного боргу за рахунок: залучення прямих кредитів НБУ, надання урядових гарантій за іноземними кредитами вітчизняним підприємствам, урегулювання боргових взаємовідносини з Російською Федерацією.

Другий етап (1995–1996 рр.) – період кредитування країни міжнародними фінансовими організаціями, у результаті чого державний борг зріс більше ніж в 1,5 рази. Цей етап характеризувався врегулюванням заборгованості України за енергоносії, а також випуском облігацій внутрішніх державних позик та поступовим заміщенням цими облігаціями прямих кредитів Національного банку.

Третій етап (1997–1998 рр.) – інтенсивне зростання державного боргу через активні урядові запозичання як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках капіталу.

Четвертий етап (друга половина 1998–2000 рр.) – період реструктуризації боргових зобов'язань після боргової кризи 1998 р. У цей період в Україні простежувалися значні розриви платіжного балансу та низькі валютні резерви. Сумарні боргові виплати сягнули 71,4 % річного обсягу дохідної частини держбюджету.

П'ятий етап (2001–2007 рр.) – період виваженої боргової політики, спрямованої на недопущення безконтрольного зростання державного боргу. Протягом 2001–2007 рр. простежувалася чітка тенденція до зменшення відношення державного боргу до ВВП. Незважаючи на те, що протягом 2001–2007 рр. спостерігалось поступове зростання обсягів платежів за державним боргом в абсолютній величині, бюджетні витрати на погашення та обслуговування державного боргу стабілізувались у межах 3,8–4,0 % від ВВП. Покращення показника відношення державного боргу до ВВП відбувається за рахунок як економічного росту України, так і за рахунок провадження виваженої боргової політики.

Шостий етап (2008–2009 рр.) можна назвати періодом загрози втрати боргової безпеки. Сьогодні Україна стоїть на порозі значного зростання боргового тягаря, здатного вже в найближчому майбутньому істотно підвищити фінансові ризики й посилити депресивний тиск на всіх економічних агентів.

Сьомий етап (2010–2021 рр.) – період інтенсивного нарощення державного боргу за рахунок збільшення боргу за облігаціями внутрішньої державної позики. Своєрідним переломним моментом став 2014 р., коли обсяг держборгу зріс майже удвічі. Основна причина – перехід НБУ від стратегії фіксованого валютного курсу до режиму плаваючого валютного курсу в 2014 р. внаслідок значного вичерпання золотовалютних резервів на підтримку стабільного обмінного курсу національної валюти відносно долара США, що спричинило різку девальвацію гривні. Більш швидкими були темпи зростання зовнішнього державного боргу, який має безпосередню прив'язку до курсу валют. Водночас збільшився обсяг внутрішнього державного боргу, зокрема в 1,7 рази, через кризові процеси 2013–2014 рр. Подальше сповільнене зростання заборгованості зумовлювалося проведенням країною реструктуризації заборгованості перед зовнішніми кредиторами. У цей же час здійснювалися спроби зменшення обсягів зовнішнього фінансування. У 2019 р. спостерігаємо навіть зменшення обсягу державного боргу, однак забезпечене воно насамперед номінальним, а не реальним зменшенням заборгованості України перед зовнішніми кредиторами у гривневому еквіваленті. Посприяла цьому ревальвація національної валюти у IV кварталі 2019 р. завдяки високому рівню попиту на ОВДП із боку нерезидентів [2]. Не менш важливим є перевищення темпів зростання економіки над темпами нагромадження зовнішньої заборгованості, оскільки зворотній процес збільшить тиск на видаткову частину державного бюджету, що негативно позначиться на інших сферах економічно-соціального життя країни [3].

Відповідно до ст. 2 Бюджетного Кодексу України державний борг – загальна сума заборгованості держави, яка складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави, включаючи боргові зобов'язання держави, що вступають у дію в результаті виданих гарантій за кредитами, або зобов'язань, що виникають на підставі законодавства або договору [4].

На сьогодні серед вчених-економістів не існує єдності думок щодо визначення сутності державного боргу. У таблиці 1 систематизовано думки вчених щодо визначення дефініції «державний борг».

Таблиця 1

Систематизація визначень дефініції «державний борг»

Автор	Визначення
1	2
В. Федосов	«це сума усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави перед внутрішніми і зовнішніми кредиторами, а також відсотків за ними (включаючи гарантії за кредитами, що надаються іноземними позичальниками державним підприємствам)» [5, с. 228]
Стенлі Брю та Кемпбелл Р. Макконнелл	«це суспільний актив, що складається з фінансових активів усіх суб'єктів ринку» [6]
Ю. Воробійов, О. Гриценко	«це борг безпосередньо держави, її органів, установ, організацій та борг, що утворюється економічними суб'єктами країни за якими держава надала гарантії або не надала гарантії, але вимушена нести відповідний тягар, бо відмова від таких зобов'язань може нанести значні втрати усій соціально-економічній системі та загрожує фактичному існуванню держави» [7, с. 23–30]
Т. Вахненко	«це заборгованість держави в процесі формування та використання додаткових грошових ресурсів держави за рахунок тимчасово вільних грошових коштів юридичних і фізичних осіб, іноземних держав» [8]
Фінансова енциклопедія	«система фінансових зобов'язань держави перед юридичними та фізичними особами, резидентами та нерезидентами, іншими країнами, міжнародними організаціями та іншими суб'єктами міжнародного права, що виникають у результаті здійснення запозичень державою; пролонгації та реструктуризації боргових зобов'язань за попередні роки згідно із законодавством [9, с. 111].
І. Мірошніченко	«це сума боргових зобов'язань держави перед іноземними кредиторами (державними та (чи) приватними), включаючи зобов'язання за державними гарантіями, з урахуванням відсотків за користування позичками, що підлягають сплаті у встановлені строки, згідно з принципами кредитування» [10]

1	2
Ю. Руденко	«це сума заборгованості з випущених і непогашених державних позик центрального чи місцевого уряду й автономних урядових установ» [11]
О. Романенко, С. Огородник, М. Зязюн, А. Славкова	«це сума заборгованості за всіма борговими зобов'язаннями держави, відсотки за нею і невиконані фінансові зобов'язання держави перед суб'єктами економіки» [12]
О. Василик, К. Павлюк	«це сукупність усіх боргових зобов'язань держави перед своїми кредиторами» [13, с. 454]
В. Коноплицький, Г. Філіна	«це мобілізація засобів державою за допомогою випуску державних цінних паперів і урядових позик» [14, с. 53].
В. Козюк	«це сума заборгованості за випущеними й непогашеними внутрішніми позиками, а також сума фінансових зобов'язань країни щодо іноземних кредиторів на певну дату» [15, с. 267]
Я. Онищук	«це сума накопичених зобов'язань держави, враховуючи відсотки за користування позиченими коштами» [16, с. 197]

Джерело: складено на основі [5–16]

Загалом, розглянувши наукові підходи до визначення сутності державного боргу, можна стверджувати, що державний борг – це складне явище соціально-економічної системи держави, яке об'єктивно обумовлено самою економічною природою держави та її економічних суб'єктів, що з нею пов'язані; обчислюється як сума всіх запозичень держави, в особі її органів, установ, організацій, та відсотків за користування позиченими коштами, а також зобов'язання за гарантованими державою кредитами; включає фінансово-економічні, організаційно-управлінські, юридичні, соціальні та інші заходи щодо управління державною заборгованістю, зокрема формування, перерозподілу, використання позикових коштів, пошук джерел їх повернення з урахуванням установлених відсотків, термінів, обсягів..

Відповідно, попередні визначення державного боргу доцільно розширити до системи фінансово-економічних та організаційно-управлінських заходів щодо формування, перерозподілу, використання позикових коштів та їх повернення з урахуванням установлених відсотків, термінів, обсягів, а також управління ними.

У реаліях української економіки державний борг тісно пов'язаний із економічною безпекою держави, адже поглиблює виникнення не лише фінансових, а й соціально-політичних проблем. На перший погляд, визначення у своїй основі збігаються, та все ж не всі вони є однаковими за змістом. Водночас сам факт плюралізму думок доводить актуальність теми й гостру потребу уніфікувати розуміння змісту категорії «державний борг», щоб чітко закріпити її в законодавстві.

Отже, вважаємо за доцільне виділити спільні положення, що їх визначають усі дослідники цієї проблематики. Характерні особливості державного боргу представлені на рис. 2.

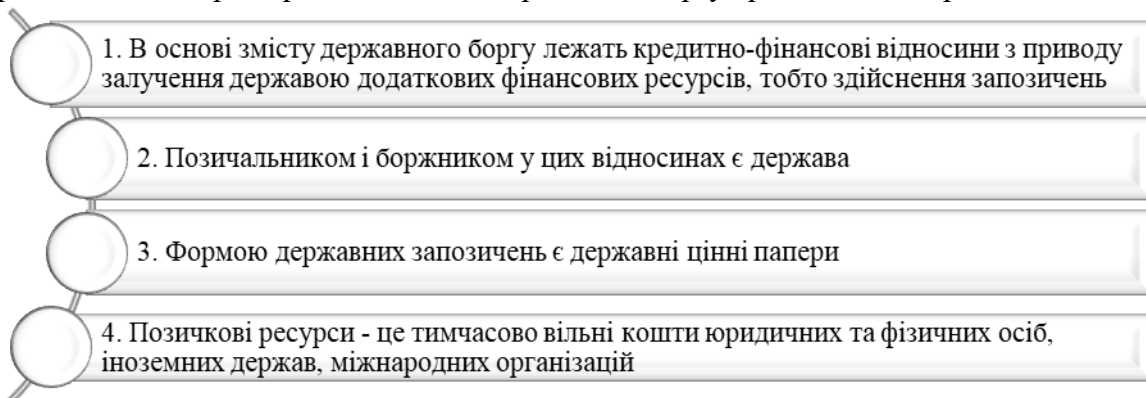

Рис. 2. Характерні особливості державного боргу

Джерело: [8, с. 15]

Економічна сутність державного боргу проявляється через властиві йому функції. Функція (від лат. *functio* – виконання, здійснення) – зовнішній прояв властивостей будь-якого об'єкта в даній системі відносин [6, с. 9].

У науковій літературі виділяються такі функції: фінансова та регулятивна функції державного боргу.

1. *Фінансова функція* являє собою залучення державою необхідних коштів на фінансування державних витрат [17, с. 30].

2. *Регулятивна функція* – коригування обсягу грошової маси через механізм купівлі-продажу державних цінних паперів центральним банком країни [17, с. 30].

3. *Валютно-фінансова функція* полягає у поповненні міжнародних валютних резервів завдяки зовнішнім позикам [18, с. 8].

4. *Перерозподільча функція* – перерозподілі капіталу між приватним і державним сектором та перерозподілі капіталу між секторами фінансового ринку [18, с. 8].

5. *Функція економічної стабілізації* полягає у здійсненні впливу держави на макроекономічні параметри через заходи. Що фінансуються за рахунок державних позик. Політика стимулювання економіки за допомогою дефіциту можлива за умови його фактичного рівня не більше 1–2 % ВВП. Зростання державного боргу і суми відсоткових виплат негативно позначається на економічній ситуації і може призвести до фінансової кризи [19, с. 8].

6. *Функція оптимального розподілу ресурсів* полягає у використанні державного боргу як важелю розподільчого впливу. Державний борг виступає засобом розподілу багатства майбутніх поколінь, які через податки будуть сплачувати проекти і програми сьогодення, що фінансуються за рахунок державних запозичень [19, с. 8].

Державний борг виникає через брак у держави коштів, необхідних для виконання її функцій, серед яких регулювання економіки, проведення соціальної політики, забезпечення обороноздатності країни, утримання пенітенціарної системи, міжнародної діяльності. Тому держава змушена мобілізувати додаткові фінансові ресурси для покриття своїх видатків, необхідних для забезпечення її діяльності і виконання функцій.

Основними причинами виникнення та зростання державного боргу в Україні є дефіцит державного бюджету та постійний дефіцит платіжного балансу країни, тому що, державні запозичення проводяться з метою покриття того самого бюджетного дефіциту на державному і регіональному рівнях. Для фінансування дефіциту Державного бюджету України залучаються кошти міжнародних фінансових організацій.

Динаміка державного боргу України за 2000–2020 рр. наведена на рис. 2.

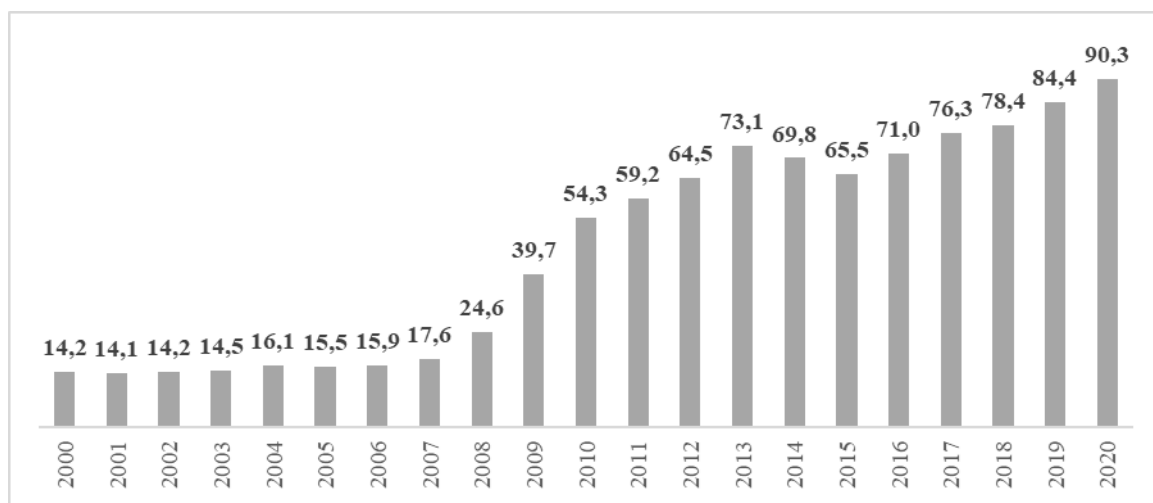

Рис. 3. Державний борг України 2000–2020 роки, млн дол.

Джерело: побудовано на основі [20]

За даними рис. 3 видно, що за 2000–2020 рр. кожним роком державний борг України збільшився більш ніж вшестеро. Сповільнене зростання заборгованості у 2016–2018 рр. зумовлювалося проведенням країною реструктуризації заборгованості перед зовнішніми кредиторами. У цей же час здійснювалися спроби зменшення обсягів зовнішнього фінансування. Однак через відсутність докорінної зміни схеми використання кредитних коштів, зокрема їх спрямування на стратегічний розвиток вітчизняної економіки, ніяких позитивних зрушень у середньостроковій перспективі не було досягнуто. Навпаки, загострювалася ситуація із зовнішньою заборгованістю в контексті зростання залежності від зовнішніх кредиторів, посилювалася роль закордонних консультантів та спостерігалася повна залежність від диктату міжнародних фінансових інституцій. Така згода України на виконання жорстких умов посприяла поліпшенню ситуацію на фінансовому ринку, але водночас країна поступово втрачала можливість проведення незалежної фінансово-економічної політики [21].

У 2019 р. спостерігаємо навіть зменшення обсягу державного боргу, однак забезпечене воно насамперед номінальним, а не реальним зменшенням заборгованості України перед зовнішніми кредиторами у гривневому еквіваленті. Посприяла цьому ревальвація національної валюти у IV кварталі 2019 р. завдяки високому рівню попиту на ОВДП із боку нерезидентів та вдалому врожаю зернових. Натомість лише за дев'ять місяців 2020 р. значення боргу досягло свого історичного максимуму. Перш за все це наслідки глибокої фінансової кризи, спричиненої поширенням коронавірусної інфекції, яка потягнула за собою девальвацію курсу національної валюти та загальне падіння обсягів виробництва і споживання через карантинні обмеження [2].

Динаміка державного боргу та державних запозичень характеризує лише кількісну сторону проблеми, а для оцінки якісної складової боргової політики держави важливе значення має вивчення показників боргової безпеки, які характеризують рівень боргового навантаження на економіку країни. Незважаючи на те, що в цілому обсяги державного боргу України знаходяться на допустимому для економічної безпеки рівні, сума державних боргових зобов'язань має істотну тенденцію до збільшення. Подальше зростання обсягу державних запозичень спричинить зниження рівня боргової безпеки держави, що, у свою чергу, може призвести до зростання відсоткових ставок на ринку державних запозичень, підвищення рівня оподаткування господарюючих суб'єктів, зменшення виробничого споживання внаслідок падіння інвестицій, відпливу з країни сукупних валютних резервів, зниження міжнародного престижу країни та рівня життя населення [8, с. 22].

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що нинішній рівень економічної безпеки в Україні, з огляду на тенденцію щодо швидкого зростання обсягу державного боргу, загрозливий. Державний борг може досягати досить великих розмірів, проте він завжди мусить знаходитися в певній залежності відносно величини макроекономічних показників держави.

Для вдосконалення управління державним боргом України пріоритетним має стати визначення концептуальних засад вітчизняної боргової політики та розроблення і законодавче закріплення обґрунтованої стратегії залучення позикових коштів та їх використання. Основними вихідними положеннями цієї стратегії мають бути: розробка законодавчого забезпечення формування державного боргу; підвищення ролі внутрішніх державних запозичень, зокрема необхідно передбачити можливість залучення коштів фізичних осіб через випуск ощадних облігацій та сприяти розвитку внутрішнього фінансового ринку; надання переваги довгостроковому залученню позик задля уникнення пікових навантажень при погашенні державних запозичень; законодавче встановлення лімітів на обсяги позик терміном до одного року та позик із плаваючою відсотковою ставкою; здійснення планування державної заборгованості на часовому інтервалі у декілька років, що дозволило б приймати рішення стосовно державних запозичень скоординовано і зважено; зменшення обсягів гарантованого зовнішнього боргу та здійснення жорсткого контролю цільового використання коштів суб'єктів господарювання, отриманих під державні гарантії; переорієнтація державної боргової політики

на фінансування розвитку експортних та високотехнологічних галузей національної економіки; вживання заходів для підвищення кредитного рейтингу боргових зобов'язань України; пошук резервів скорочення дефіциту державного бюджету України та шляхів зростання ефективності здійснення видатків, у першу чергу розробка енергетичної стратегії, яка б дозволила зменшити залежність від імпорتنих енергоносіїв, а також запровадження системи недержавного пенсійного та медичного страхування, що дозволить скоротити бюджетні видатки.

Перспективним напрямом подальших досліджень є визначення оптимального рівня боргового фінансування суспільних видатків та розробка стратегії боргового менеджменту в Україні.

Аннотация. В статье проведено исследование основных этапов формирования долговой политики Украины. Рассмотрены основные причины возникновения государственного долга за годы независимости. Проведен критический анализ определения дефиниции «государственный долг», результаты которого позволили выделить характерные особенности государственного долга. Систематизированы функции государственного долга с их характеристикой. Проанализирована динамика государственного долга Украины.

Ключевые слова: государственный долг, обслуживание государственного долга, долговая политика, облигации внутреннего государственного займа, международные финансовые организации..

Abstract. The article examines the main stages of the formation of Ukraine's debt policy. The main reasons for the emergence of public debt during independence are considered. A critical analysis was made to define the definition of "public debt", the results of which allowed to identify the characteristics of public debt. Systematized functions of public debt and their characteristics. The dynamics of Ukraine's public debt is analyzed.

Keywords: public debt, public debt service, debt policy, domestic government bonds, international financial organizations.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Стародубцева Т. В., Семенова К. Д. Статистичний аналіз державного боргу України та причини його виникнення впродовж незалежності. *Статистика – інструмент соціально-економічних досліджень: збірник наукових студентських праць*. Випуск 2. Одеса, ОНЕУ. 2016. С. 73–80.
2. Хома І. Б., Папірник С. Є. Аналіз державного боргу України: сучасний стан та напрями оптимізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Випуск 33. Частина 2. 2020. С. 108–114.
3. Крисоватий А. І., Іващук О. Т. Фіскальні межі експансії боргових фінансів в Україні. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2010. № 2. С. 14–25.
4. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/page-Text> (дата звернення: 28.09.2021).
5. Федосов В., Гладченко Л. Бюджетний дефіцит у контексті західної фінансової теорії і практики. *Финансовые риски*. 2009. № 3. С. 19–32.
6. Макконелл Р., Брю С. Аналітична економія: принципи, проблеми і політика. Ч. 1. Макроекономіка / пер з англ. Львів: Просвіта, 1997. 672 с.
7. Воробйов Ю. М., Гриценко О. І. Державний борг та його вплив на соціально-економічний стан України в умовах світової фінансової кризи. *Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції*. Сімферополь, 2009. № 1. С. 22–34.
8. Вахненко Т. П. Особливості формування державного боргу та управління його складовими в період фінансової кризи. *Фінанси України*. 2009. № 6. С. 14–28.
9. Фінансова енциклопедія / О. П. Орлюк, Л. К. Воронова, І. Б. Заверуха [та ін.] / за заг. ред. О. П. Орлюк. К.: Юрінком Інтер, 2010. 472 с.
10. Мірошніченко І. С. Зовнішня заборгованість України як чинник впливу на економічну безпеку держави в умовах глобалізації. *Облік і фінанси*. 2014. № 3. С. 102–109.
11. Руденко Ю. М. Вплив державного боргу на економічний розвиток України. *Формування ринкової економіки*. 2007. № 8. С. 162–171.
12. Романенко О. Р., Огородник С. Я., Зязюн М. С., Славкова А. А. Фінанси: навч.-метод. посіб. Київ: КНЕУ, 2003. 387 с.
13. Василюк О. Д., Павлюк К. В. Бюджетна система України. К. Центр навчальної літератури, 2004. 544 с.
14. Коноплицький В. А., Філіна Г. І. Економічний словник. Глумачно-термінологічний. К.: КНТ, 2007. 580 с.
15. Козюк В. В. Державний борг в умовах ринкової трансформаційної економіки України: монографія. Тернопіль: Вид-во «Карт-бланш», 2002. 238 с.
16. Онищук Я. В. Державний борг України в умовах ринкової трансформації економіки: монографія. К.: Світ, 2002. С. 197.

17. Корнев В. Боргові парадокси і орієнтири державних запозичень. *Економіка України*. 2000. № 6. С. 30–37.
18. Вахненко Т. П. Державний борг України та його економічні наслідки. К.: Альтерпрес, 2000. 152 с.
19. Дудченко В. Державний борг як об'єкт регулювання. URL: https://biem.sumdu.edu.ua/images/stories/docs/K_ME/Dudchenko_5.pdf.
20. Державний борг України. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
21. Кравчук О. В. Історія формування боргової залежності України. Центр економічних і соціальних досліджень. 2015. URL: <https://commons.com.ua/ru/formuvannya-zalezhnosti/> (дата звернення: 28.09.2021).

УДК 004.77:005.57]:[316.77-044.923:004.832.2]

КОМУНІКАТИВНІ БАР'ЄРИ В ІНТЕРНЕТ-СПІЛКУВАННІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

К. А. Смірнова

Анотація. У статті розглянуто природу виникнення комунікативних бар'єрів в онлайн-комунікації. Систематизовано види та типи комунікаційних бар'єрів, проаналізовано їх трансформацію в онлайн-спілкуванні. Запропоновано способи подолання бар'єрів спілкування в інтернеті.

Ключові слова: комунікативні бар'єри, онлайн-комунікація, інтернет-спілкування

Вступ. Сьогодні тема інтернет-спілкування як ніколи актуальна. Це обумовлено все більш глибоким проникненням інтернету в усі сфери життя людини – від побутової до ділової. За даними дослідження видання «Інтерфакс Україна», в 2020 році аудиторія українського сегменту Інтернет-мережі досягла 19 млн користувачів, з них 11,5 млн користуються інтернетом щодня. [1] Водночас, для значної частини мереживої аудиторії комунікація за допомогою інтернету може викликати деякі труднощі. Основною причиною бачиться перехід старшого покоління зі звичних, «офлайнових» форм спілкування на онлайн-комунікацію, що відрізняється низкою відмінних рис. У зв'язку з цим, потрібно розглянути труднощі, які можуть виникати в процесі інтернет-спілкування, а також їх можливі причини. Таким чином, об'єктом даної роботи виступає комунікація в Мережі, а предметом - комунікативні бар'єри в цьому середовищі.

Основний розділ. Серед основних особливостей мережевої комунікації в рамках даного дослідження необхідно виділити наступні:

1. Переважання вербального спілкування. Співрозмовники в більшості випадків не мають можливості бачити один одного, тому потужна невербальна складова у вигляді жестів, міміки, положення тіла та іншого є виключеними з процесу комунікації. Звідси впливає наступна особливість.

2. Необхідність використання спеціальних слів і значків для позначення емоцій - емоджи-зображень.

3. Розірваність комунікації. Інтернет-спілкування в цьому плані являє гібрид пошти та особистої розмови: від пошти йому дісталася схема повідомлень «до запитання», на які можна відповісти не відразу; від розмови – тяжіння до безперервного діалогу. В результаті відбувається нерегулярний обмін репліками.

4. Високий ступінь анонімності. Сюди варто включити не тільки «класичну» анонімність, при якій часто співрозмовники не знають справжніх імен партнерів по спілкуванню, а й ту анонімність, яку можна назвати «емоційною». При комунікаціях за допомогою інтернету та відсутності прямої видимості розширюються можливості приховування своїх справжніх емоцій і намірів, оскільки співрозмовник не може видати себе невербальних ознаками.

5. Глобалізація спілкування. Розвиток технологій зробив можливим спілкування між майже кожним жителем планети, незалежно від географічного положення та соціального статусу [2].

Однак, незважаючи на зазначені переваги, в онлайн-комунікаціях також наявні певні перешкоди, що зменшують ефективність спілкування за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій – комунікативних бар'єрів. Доцільним буде привести класифікацію комунікативних бар'єрів з паралельними поясненнями, як саме такі бар'єри проявляються в онлайн-комунікації.

Комунікативний бар'єр – це сукупність зовнішніх і внутрішніх причин і явищ, що заважають ефективній комунікації або повністю блокують її. Простіше кажучи, це те, що не дає нам спілкуватися. Ясна річ, що в залежності від процесу виникнення, бар'єри поділяються на зовнішні і внутрішні.

Комунікативні перешкоди (шуми). Перекручення або неповна передача повідомлень – актуальна проблеми для інтернет-спілкування, викликана технічними неполадками. Незважаючи на постійне вдосконалення засобів зв'язку, так само як і прогресу в швидкості та стабільності інтернет-зв'язку, проблеми технічних перешкод залишаються актуальними і надалі. А затримка в спілкуванні, викликана технічними проблемами, тривалістю більше 1,5 сек підсвідомо сприймається негативно, що погіршує якість та результат комунікації.

Семантичний бар'єр (бар'єр непорозуміння). У Мережі це поширена проблема через розірваність спілкування. Семантичне нерозуміння, пов'язане з відмінностями в системах значень учасників спілкування – це проблема жаргону і сленгу. Особливо гостро невідповідність значень проявляється в комунікації між представниками різних соціальних груп. Відомо, що навіть в рамках однієї тієї ж культури існує безліч мікрокультур, кожна з яких створює своє «поле значень» (наприклад, медичні працівники в розмові з пацієнтами вживають таку фразу, як «ковтати лампочку»). Розв'язання проблеми можливе при чіткому розумінні статусу і становища співрозмовника, що автоматично диктує свій етикет. З іншого боку, таке рішення буває неможливим через анонімність мережевого спілкування.

Стилістичний бар'єр, або невідповідність стилю мови ситуації спілкування. В онлайн-комунікації, у зв'язку з її дискретністю і невизначеністю в часі, такі ситуації виникають регулярно.

Логічний бар'єр, або невідповідність логічних систем співрозмовників. Тут проблема схожа з оффлайн-спілкуванням, отже, немає потреби розглядати її більш детально в рамках даного дослідження.

Соціокультурний бар'єр. Комунікативні перешкоди, що виникають внаслідок культурних відмінностей відправника і одержувача, незнання національних звичаїв, традицій, норм спілкування, системи життєвих цінностей. З урахуванням глобалізації та глобальності інтернет-спілкування культурні відмінності виявляються як при вербальному, так і при невербальному спілкуванні. Рішенням проблеми може бути поширення курсів міжкультурних комунікацій разом зі службами геолокації, вбудованими в більшість сучасних «комунікаційних» програмних забезпечень.

Особистісні бар'єри. Особистісні бар'єри пов'язані з психологічною несумісністю співрозмовників і з їх негативними установками, які створюють перешкоди в спілкуванні.

Організаційні бар'єри – проблеми, пов'язані з віддаленістю учасником комунікаційного процесу один від одного; зі спеціалізацією завдань, з відмінностями в сфері влади, авторитету і статусу осіб, які спілкуються; неефективним зворотним зв'язком; незадовільною структурою інформаційних потоків та мереж підприємства; інформаційним спотворенням.

Одним з ключових способів подолання багатьох згаданих бар'єрів є поширення медіа освіти і, можливо, окремої дисципліни з інтернет-спілкування. Враховуючи зростаючу залученість суспільства в інтернет-спілкування разом з глобалізацією, такі навчальні програми набувають все більшої актуальності.

Для подолання комунікативних бар'єрів в онлайн-спілкуванні є декілька порад:

1. Розвиток індивідуальних навичок. Навчитись володіти ораторським мистецтвом, вміння користуватися не тільки активною (моторною) позицією в переписці, а й пасивною,

тобто володіти здібностями: сприймати і оцінювати аргументи свого опонента, відчувати реакцію співрозмовника, стежити за манерою повідомлень;

2. Вміти формулювати цілі і завдання діалогу;

3. Володіти всіма формами ділового спілкування: бесіда, суперечка, полеміка, дискусія, дебати, диспут, ділова нарада, «круглий стіл», командна ділова гра, переговори, торги;

4. Мати навички аргументування і ненав'язливого переконання та спростовування, конструктивного зворотнього зв'язку, досягнення угод, компромісів, коректувати поведінку опонента і його оцінки;

5. Володіти розвиненим лексиконом (сленгом) і службовим етикетом і вміти його використовувати [3].

Інтернет є інший від звичної для нас комунікаційного середовища, який породжує нові ситуації і відносини. По-перше, специфіка спілкування визначається тим, що в Інтернеті відбувається зміна провідного сенсорного каналу на візуальний. По-друге, спілкування в Інтернеті проходить переважно у вербальній формі. По-третє, спрощується можливість прийняти нові соціальні ролі. При цьому форма взаємодії учасників спілкування може прямо транслюватися з реального життя, може частково змінюватися, а може і породжуватися абсолютно нова і незвична, з точки зору сформованих звичок і традицій. Перераховані особливості віртуального спілкування створюють як нові унікальні можливості, так і породжують комунікативні труднощі. І головними причинами цього є обмежений канал сприйняття інформації, а також переважно вербальна форма спілкування.

З досліджень відомо, що у кожної людини є провідний сенсорний канал, яким скоріше сприймається та опрацьовується інформація з навколишнього світу.

Наприклад, якщо провідний канал – візуальний, людина мислить образами. Вона бачить картинку. Картинка може доповнюватися необхідними технічними підробичцями, володіти запахом, тощо. Розкласти її на складові і докладно описати досить важко. Також, безпосередньо спілкуючись зі співрозмовником, візуали сприймають всю картину. У чому одягнений (це соціокультурний код), як мова співвідноситься з виразом обличчя і іншими невербальними проявами (невербальна комунікація більш інформативна, тому що менше схильна до цензури), що при цьому відбувається навколо.

Аудіали сприймають інформацію, як якщо вона передавалася по радіо. Якщо вони бачать предмет, наприклад, стіл, істинний аудіал опише його параметри і характеристики: розміри, властивості, дефекти, способи застосування. За його описом можна зробити креслення. У них зазвичай буває виражене інженерне мислення. Аудіали не сприймають ідеї художніх Інтернет-акцій і багатьох мультимедійних феноменів, тому що не можна описати все і виділити провідну область застосування.

Кінестетики – це люди, по-перше, що орієнтуються на свої внутрішні відчуття при сприйнятті нового знання, а, по-друге, їх образи синтетичні. Ось справжні цінителі мультимедіа. Вони не можуть зосередитися на зображенні, якщо їх дратує звук, або він не розуміє сенсу того, що відбувається. Вони часто починають описувати події або явища з опису своїх внутрішніх відчуттів. («...Я побачила і охолола; Мої коліна затремтіли»). У деяких ситуаціях кінестетики швидше за всіх схоплюють суть того, що відбувається, оскільки реагують всім організмом, а деякі прості для інших завдання не освоюють, тому що їм не вистачає якоїсь ще інформації, або вона входить в протиріччя з інформацією іншого каналу. Якщо розглядати віртуальне спілкування як перерозподіл частки звичних інформаційних каналів, то потрібно розуміти, що у людей з різним провідним сенсорним каналом це буде відбуватися різними шляхами.

До ситуації спілкування в найбільш поширеному асинхронному режимі більш адаптивні аудіали і візуали, гірше – кінестетики. Коли людина несвідомо відчуває дефіцит якоїсь інформації (потрібно бачити обличчя співрозмовника, з тексту не може зрозуміти його настрою), ситуація, минаючи свідомий контроль, розцінюється ним як загрозна. Він починає реагувати на співрозмовника як на агресора, відповідає агресією, або уникає

продовження комунікації. Якщо людина отримує інформацію в незвичній для себе формі, їй майже неможливо вписати її в звичну систему оцінок. Оскільки таке розпізнавання все ще минає свідому сферу, потрібен додатковий час на усвідомлення проблеми і перекодування її в звичну форму. Такий механізм психологічного захисту. Все це зустрічається і в повсякденній практиці, але ж тоді нас оточують живі люди, які можуть побачити наше розгублене обличчя і прийти на допомогу. А в ситуації дистанційної комунікації потрібно додатково знайти в собі сили і послати спеціальний запит про цю допомогу [4].

З метою аналізу комунікативних бар'єрів в інтернет-спілкуванні, було проведене опитування серед студентів 3 курсу, групи 075 МР Донецького національного університету імені Василя Стуса. Спочатку кожен учасник (14 осіб) написав свою версію комунікативного бар'єру в онлайн-спілкуванні. Оцінивши всі варіанти опису дискомфорту в інтернет-спілкування, були систематизовані найпопулярніші комунікативні бар'єри (рис. 1).

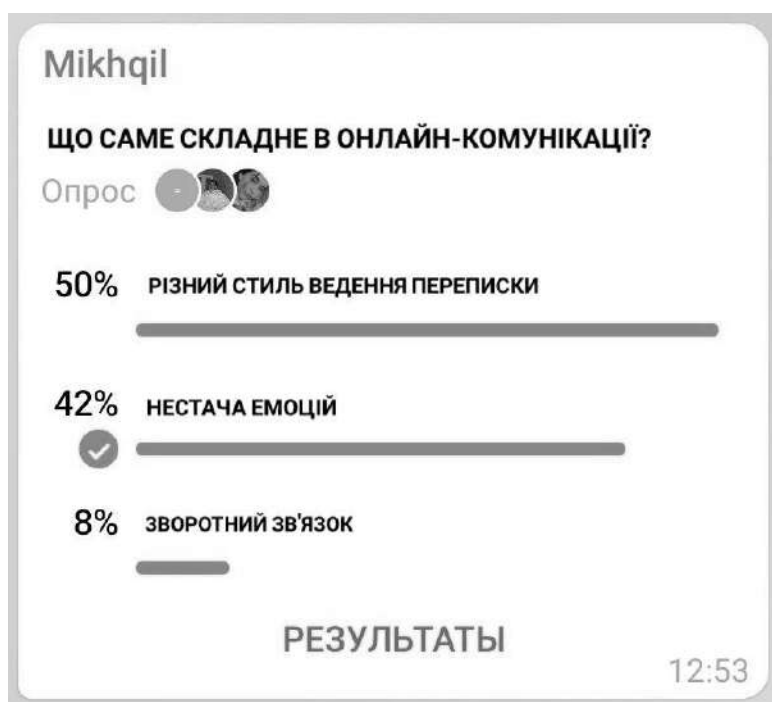

Рис. 1. Опитування серед студентів

Популярні варіанти ще раз були сформовані в опитування та за результатами можна визначити бар'єр, що турбує опитуваних найбільше.

Третє місце (8 % – 1 голос) посів комунікативний бар'єр – відсутність зворотного зв'язку. Відсутність постійного контакту, незавершеність в діалозі, людина, опинившись в невіданні з приводу того, чи почута вони, згоден її співрозмовник чи ні, може розгубитися і відчувати не тільки дискомфорт, але і стрес. На другому місці (42 % – 6 голосів) серед бар'єрів в онлайн-комунікаціях опиналася проблема нестачі емоцій. Недолік словесного вираження емоцій при текстовому спілкуванні призводить до відчуття нерозуміння. Більш того, неправильна інтерпретація укладених в повідомленні емоцій має властивість викликати непорозуміння двох типів: нейтрального (коли ми не бачимо вкладених емоцій) і негативного (коли ми інтерпретуємо негативні емоції замість тих, які малися на увазі адресантом). Тобто при недоліку прямого вираження емоцій в тексті люди схильні ігнорувати позитивні і знаходити негативні емоції там, де не вказано інше [5]. І лідером опитування, зайнявши перше місце (50 % – 7 голосів), став різний стиль ведення переписки. Це пояснюється тим, що люди не навчені правильному спілкуванню онлайн. Кожен переписується так, як вважає за потрібне, тому і можуть виникнути дані проблеми. Недотримання ділового стилю спілкування, правил орфографії та пунктуації, надмірне використання сленгу та специфічних термінів часто не дають співрозмовникам порозумітися.

Відповідно до виявлених проблем інтернет-комунікацій, розроблено рекомендації щодо подолання цих труднощів віртуального спілкування:

1) розширення контексту для спілкування. Зображення, звукові ефекти, відеоролики, захоплюючи не тільки людські фігури, але і предмети з навколишнього середовища, що відображають культурний контекст учасника. Все це доповнить спілкування картинками - візуали будуть в захваті!

2) чіткий опис правил в співтоваристві. Наприклад, якщо організується співтовариство для реалізації навчального проекту, то можна залишити звичні ролі «учнів і вчителів» і вважати всіх рівноправними учасниками. Або, розробляючи свій проект, передбачити, що ролі учасників в ході його виконання будуть змінюватися;

3) введення в роботу спільноти віртуальних неформальних заходів, таких як «віртуальна вечірка», загальна фонотека улюбленої музики всіх учасників, створення особистих і колективних фотоальбомів тощо.

4) також один з чудових прийомів самовираження в мережі, передачі емоцій та настрою є використання різноманітних ніків і аватарів. В кожній людині вставлена своя фотографія в особистий профіль, але можна й замінити на щось цікавіше. Це може стати ще однією темою для спілкування.

Висновок. Підводячи підсумок, треба сказати, що спілкування може відбуватися і за наявності комунікативних бар'єрів, але воно буде спотворено або ускладнене. Особливо сильного спотворення може зазнати семантична частина переданої при спілкуванні інформації. Можна зробити висновок, що для передачі даних необхідна відсутність технічних бар'єрів, що перешкоджають комунікації. Таким чином, в електронному спілкуванні відбувається видозміна існуючих комунікативних бар'єрів. Але, як і при міжособистісному спілкуванні для їх подолання велику роль відіграють індивідуальні зусилля джерела інформації та її одержувача, їх прагнення до здійснення процесу комунікації, бажання зрозуміти співрозмовника, донести до нього смисловий зміст інформації і в кінцевому підсумку виробити спільне ставлення і позицію.

Аннотация. Коммуникативные барьеры – это препятствия, возникающие на пути продвижения информации от источника информации к ее получателю. В статье рассмотрены природа возникновения барьеров общения в онлайн-коммуникации. В настоящее время эта тема очень актуальна. В ходе исследования мы изучаем виды и типы коммуникационных барьеров и их трансформации в веб-сфере. Разобраны трудности и способы преодоления барьеров общения в интернете.

Ключевые слова: коммуникативные барьеры, медиа, интернет-общение

Abstract. Communication barriers are obstacles that arise on the way of information movement from the source of information to its recipient. The article examines the nature of the emergence of communication barriers in online communication. This topic is highly of current interest nowadays. In the research we examine into kinds and sorts of communication barriers and their transformations in the websphere. The difficulties and ways of overcoming barriers to communication on the Internet are analyzed.

Key words: communication barriers, media, online-communications

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Украинская аудитория соцсетей увеличилась на 7 млн человек — исследование. URL: <https://ain.ua/2021/03/17/ukrainskaya-auditoriya-socsetej-2021-issledovanie/>
2. Войскунский А. Е. Актуальные проблемы зависимости от интернета. *Психологический журнал*. 2004. Т. 25. № 1.
3. The 7 Barriers to Digital Communication. URL: <https://www.govloop.com/community/blog/7-barriers-digital-communication/> (дата звернення: 21.09.2021).
4. Visual audial kinesthetic into the computer. Visuals, Audials, Kinesthetics: characteristics and definition of types of people. URL: <https://ik-ptz.ru/en/diktanty-po-russkomu-yazyku--4-klass/vizual-audial-kinestetik-v-kompyuter-vizualy-audialy-kinestetiki-harakteristika-i-opredelenie-ti.html> (дата звернення: 21.09.2021).
5. Tchiki Davis, M.A., Ph.D. «Six Tips for Reading Emotions in Text Messages». URL: https://greatergood.berkeley.edu/article/item/six_tips_for_reading_emotions_in_text_messages (дата звернення: 23.09.2021).

ОПЕРАТИВНЕ УПРАВЛІННЯ АСОРТИМЕНТНОЮ ПОЛІТИКОЮ ТОВ НВП «АРГОН» НА ОСНОВІ МАРКЕТИНГОВОГО ПІДХОДУ

М. І. Сотник

Анотація. У даному дослідженні подана інформація про маркетинговий підхід до процесу оперативного управління асортиментною політикою компанії, та представлено результати маркетингового дослідження асортиментних груп товарів ТОВ НВП «Аргон». Методологічною основою роботи є наступні методи: науковий, за допомогою якого досліджено структуру підприємства; теоретико-емпіричний, що складається з аналізу та синтезу маркетингових процесів; діалектичний, який досліджує економічні та організаційні явища.

Ключові слова: асортимент, асортиментна політика, маркетингові дослідження, маркетинговий підхід, стратегія маркетингу, масштабування бізнесу, бізнес-процеси, просування продукції, конкурентоспроможність.

На сьогоднішній день ринок товарів та послуг переповнений різними пропозиціями. Споживачів з кожним разом стає важче здивувати, саме тому успішні компанії використовують різноманітні маркетингові заходи задля привернення уваги аудиторії. В системі управління економічною, збутовою, а також виробничою діяльністю підприємства асортиментна політика є важливою складовою [8]. Чим більше наповнений асортимент продукцією, тим більший рівень задоволеності клієнтів. Інтереси споживачів потрібно постійно аналізувати та досліджувати за допомогою різноманітних маркетингових досліджень, щоб мати представлення про вимоги ринку збуту.

Питання управління асортиментною політикою досліджене багатьма авторами, які за допомогою унікальних маркетингових підходів описують важливі проблеми та можливі варіанти їх вирішення. Серед науковців: В. В. Апопій, В. В. Базилев, С. С. Гаркавенко, І. Н. Герчикова, Дж. Еванс, Ф. Котлер, П. В. Кузнецов, Т. С. Мазепа, С. О. Малюк, О. В. Мяснянкіна, Н. В. Нестерович, І. О. Сінгаєвський, А. В. Троян, В. В. Шарко, Є. С. Юдникова, М. Б. Яненко. Більшість з них вважає, що кожній компанії необхідно розробляти індивідуальну стратегію розвитку як на макрорівні так і на мікрорівні, а також створювати оптимальний та унікальний асортимент [1]. Важливо не забувати про усі складники маркетингу, адже завдяки кожній із них можна детально оцінити перспективи розвитку та проблеми підприємства.

Метою статті є дослідження процесу оперативного управління асортиментною політикою ТОВ НВП «Аргон» за допомогою маркетингового підходу.

Асортиментна політика – це важлива складова товарної політики підприємства, що вивчає правильний та оптимальний набір товарних груп, підгруп, видів, марок, а також встановлює співвідношення між моделями та їх модифікаціями [3].

Головними цілями асортиментної політики є: збільшення обсягу продажу, яке відбувається за рахунок товарів, що користуються попитом серед покупців; підвищення рівня економічної та фінансової стабільності; максимальне задоволення потреб споживачів; зайняття лідируючих позицій на ринку конкурентів.

Розумна асортиментна політика гарантує стабільні обсяги продажу продукції, підвищує рівень лояльності клієнтів та економить ресурси, котрі у подальшому зможе використати компанія за призначенням, для розвитку сучасних напрямків та реалізації товару [4]. Управління асортиментною політикою складається з таких важливих етапів як: ефективне планування асортименту товарів; організація управління асортиментом; координація процесів, які відбуваються у маркетингових службах; створення актуального асортименту; аналіз управлінських рішень; систематизація асортиментної політики [5].

Прийняття важливих рішень, щодо асортиментної політики залежить від кон'юнктури ринку; фінансових можливостей компанії, місця розташування, конкуренції на ринку та вподобань клієнтів. Управління асортиментною політикою здійснюється на основі маркетингових методів та підходів [2]. Найбільш детальніше розкрити суть асортиментної політики компанії можна за допомогою специфічних та загальних підходів. Специфічні поділяються на: підхід на основі зальних цілей компанії та підхід щодо потреб та бажань покупця. До загальних належать: підхід на основі управлінського рішення та підхід на основі маркетингу. Управління асортиментною політикою ґрунтується на маркетинговій стратегії за кожною товарною групою окремо, оскільки кожна з них має свої особливості [6].

Формування асортименту на різних підприємствах відбувається по різному. ТОВ НВП «Аргон» – науково-виробниче підприємство, яке займається роздрібною продукцією, а також виготовляє товари власного виробництва. Це мережа супермаркетів по всій Вінницькій області під назвою «Грош Експрес»

Процес формування асортименту у даній компанії відбувається в кілька важливих етапів: створення так званого групового асортименту на основі цільового ринку; розроблення структури групового асортименту, тобто співвідношення різних груп товарів; створення внутрішньо-групового асортименту. Кожен з етапів є дуже важливий, адже в кінцевому результаті від правильного формування асортименту буде залежати наскільки будуть задоволені потреби покупців та чи здійснять вони повторно свою покупку у супермаркеті [3].

Асортимент торгових марок ТОВ НВП «Аргон» складає більше 600 позицій в 56 категоріях. Компанія має свої власні торгові марки – ТМ «Подільська марка» та ТМ «Пан Економ». Дані бренди мають хороший асортимент та цінову політику на товари повсякденного попиту. На підприємстві представлені основні групи товарів, частку яких підприємство постійно контролює. Серед товарних груп виділяються: гастрономія, м'ясні вироби, молочна продукція, консервація, кулінарія, випічка, гігієнічні засоби, алкоголь, кондитерські вироби, овочі та фрукти. Підприємство постійно аналізує обсяги продажу товарів власного виробництва кожного місяця, задля ефективної роботи у майбутньому (табл. 1).

Таблиця 1

Обсяги продажу товарів власного виробництва

Номенклатура	01.09.2021	
Характеристика	Кількість продаж (шт.)	Сума продаж (тис. грн)
Догляд за одягом та домом	133,00	2 635,57
Аksesуари для прибирання та приготування	133,00	2 635,57
Заморожені продукти	29,82	2 982,95
Готові замороженні блюда	29,82	2 982,95
Засоби догляду за тілом та обличчям	266,00	1 992,18
Паперові та гігієнічні вироби	266,00	1 992,18
Рослинні товари	1 000,00	19 186,90
Все необхідне для приготування та випікання	61,00	1 044,09
Спеції та приправи	11,00	769,49
Солодощі	134,42	6 940,83
Упаковка	1403,00	5 987,47
Упаковка «Грош»	1403,00	5 987,47
Всього	3038,24	41539,48

Серед товарів власних торгових марок найбільший прибуток компанії приносять товари рослинного походження, тому компанії слід подумати над розширенням цього асортименту та максимальним його наповненням (рис. 1).

Рис. 1. Обсяги продажу за товарними групами

Товари власного виробництва є найкращим джерелом доходу, оскільки рівень націнки тут досить високий. Для того, щоб супермаркети ТОВ НВП «Аргон» працювали ефективніше слід розробити матрицю Ансоффа (табл. 2), яка є аналітичним інструментом стратегічного менеджменту та передбачає створення чотирьох стратегій для збільшення збуту продукції [4]. До них відносять:

1. Проникнення на ринок – компанія виходить на «традиційний» ринок та пропонує свій товар, аналогічний як у конкурентів.
2. Розвиток ринку – фірма має на меті збільшити ринок збуту за рахунок створення нових продуктів, або нових сегментів.
3. Розробка товару – підприємство розробляє цілком новий товар, або модифікує вже існуючий.
4. Диверсифікація – компанія прагне вийти на нові сучасні ринки і для цього готує цілком новий та сучасний асортимент продукції

Таблиця 2

Матриця Ансоффа Продукція власного виробництва ТОВ НВП «Аргон»

	Вже існуючі товари	Нові товари
Наявні ринки	«Проникнення на ринок» 1. Мотивування постійних покупців до здійснення покупок шляхом використання різноманітних знижок та акцій на товари; 2. Зменшення ціни на деякі товари з метою заохочення здійснення покупки; 3. Стимулювання нових клієнтів за рахунок переробних компаній; 4. Створення підприємством власного переробного цеху, задля правильного використання залишків продукції.	«Розвиток продукції» 1. Використання інновацій та сучасних технологій для виготовлення продукції; 2. Створення екопродукції; 3. Розроблення нової низькокалорійної харчової продукції; 4. Створення напівфабрикатів власного виробництва.
Розвиток ринку	«Розвиток ринку» 1. Використання нових каналів збуту у Вінницькій області; 2. Вихід на нові ринки по Україні, а саме Київська, Одеська, Полтавська та Харківська область; 3. Пошук нових актуальних сегментів.	«Диверсифікація» 1. Створення нових товарів власного виробництва; 2. Розроблення нових позицій та страв у відділі кулінарії; 3. Розроблення нових канцелярських товарів та товарів побутового призначення; 4. Створення лінійки продукції для вегетаріанців.

Здійснивши аналіз асортименту продукції, можна зробити висновки, що компанія має велику кількість продукції, попит на яку є стабільним, але над деякими позиціями важливо попрацювати. За допомогою матриці Ансоффа розроблено подальші кроки для

створення оптимального асортименту продукції, а також його розширення. Асортиментна політика – це політика, яка забезпечує економічну ефективність підприємства. Адже саме від товарів, які представляє підприємство для продажу, залежить рівень задоволеності покупця [5].

АВС аналіз – один з найпопулярніших методів вивчення та дослідження асортименту. В його основі лежить закон Парето - 20% товарів дають 80 % ефективності, а решта 80 % товарів – лише 20 %. За допомогою даного аналізу можна визначити внесок кожного товару в прибуток магазину, розподілити товари за категоріями для ефективного керування [8]. Розділяють три категорії товарів:

Категорія А - пріоритетні товари. 20 % товарів, які приносять 80 % прибутку. Товари групи А забезпечують основний товарообіг на підприємстві. Тому необхідно забезпечити їх постійну наявність. Найчастіша практика - створення для товарів групи А надлишкового запасу.

Категорія В – звичайні товари. Товари групи В забезпечують основний товарообіг компанії та складають 30 % асортименту і 15 % продажів. Тому потрібно забезпечити їх постійну наявність та достатній запас на складі або в торговій мережі.

Категорія С – товари, які гірше продаються та складають близько 50% від загального асортименту й приносять близько 5 % прибутку [3].

За допомогою АВС аналізу можна: визначити групи товарів, які приносять найбільше прибутку; оптимізувати асортимент продукції; виділити товари, які добре та погано продаються; керувати постачанням товару; порівняти показники продажу з попереднім періодом [1].

Проведемо АВС аналіз по асортименту солодощів ТОВ НВП «Аргон», для цього проаналізуємо 1307 найменувань продукції і здійснимо розподіл по групах за законом Парето (табл. 3 та табл. 4).

Таблиця 3

АВС аналіз по кількості продаж

Всіх позицій	1307	Забезпечують ТО	29 261,52	Факт %
20 %	261,4	80%	22 816,12	78
30 %	392,1	15%	4503,91	15
50 %	653,5	5%	1941,48	7

Таблиця 4

АВС аналіз по сумі продаж

Всіх позицій	1307	Забезпечують ТО	585 847,16	Факт %
20 %	261,4	80%	378 687,84	65
30%	392,1	15%	136186,61	23
50 %	653,5	5%	70972,71	12

Отже, провівши АВС аналіз по асортименту солодощів ТОВ НВП «Аргон» по кількості та по сумі, одразу видно, що по кількості продаж поділ на відсотки по групах співпали з законом Парето, а от по сумі продаж присутня розбіжність, оскільки на це вплинули акційні активності магазину. Під час здійснення дослідження нові товари не були включені до таблиць, оскільки в найближчий період нова продукція може не знайти належної популярності на ринку.

На формування асортименту впливає велика кількість факторів: ринки збуту, попит та фінансові ресурси компанії. Позиціонування допомагає виділити підприємству свій

ринок збуту та правильно презентувати його для кінцевого споживача. Важливою складовою маркетингу підприємства є управління товарним асортиментом [7].

Управління товарним асортиментом – це важливий процес, за допомогою якого можна врахувати усі внутрішні ресурси компанії, детально вивчити можливості підприємства і смаки споживачів, та створити ідеальний асортимент товарів, котрі принесуть прибуток [9]. Існує велика кількість підходів щодо управління асортиментною політикою, які допомагають підприємству ефективно працювати та налагоджувати різні процеси. До них відносять:

1. Методи економічного аналізу асортименту, визначення та аналіз важливих економічних показників.
2. Дослідження ринкової ситуації та проведення аналізу за різними критеріями.
3. Матричні методи, які допомагають розробити стратегію.
4. Розробка плану продаж підприємства на найближчий період.
5. Управління асортиментом по різних категоріях, так званий категорійний менеджмент [7].

Кожен з методів є важливим, але лише комплексні маркетингові дослідження допоможуть ефективно оцінити роботу підприємства та повноту асортименту продукції. Отримавши результати, компанія зможе приділити більше уваги проблемним товарам і створити найбільш оптимальний асортимент для споживачів і в перспективі масштабувати свій бізнес.

Аннотация. В данном исследовании представлена информация о маркетинговом подходе к процессу оперативного управления ассортиментной политикой компании, и показаны результаты маркетингового исследования ассортиментных групп товаров ООО НПП «Аргон». Методологической основой работы являются следующие методы: научный, с помощью которого исследована структура предприятия; теоретико-эмпирический, состоящий из анализа и синтеза маркетинговых процессов; диалектический, который исследует экономические и организационные явления.

Ключевые слова: ассортимент, ассортиментная политика, маркетинговые исследования, маркетинговый подход, стратегия маркетинга, масштабирование бизнеса, бизнес-процессы, продвижение продукта, конкурентоспособность.

Abstract. This study provides information on the operational management of the company's assortment policy, marketing approaches and marketing research. The methodological basis of the work is research methods: a scientific method that can be used to investigate the structure of the enterprise, theoretical and empirical, consisting of analysis and synthesis of marketing processes and dialectical, which investigates economic and organizational phenomena.

Keywords: assortment, assortment policy, marketing research, marketing approaches, marketing strategy, business scaling, business processes, product promotion, competitiveness.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Армстронг Г., Котлер Ф. Маркетинг: загальний курс 5-те вид. Київ. Діалектика. 2001. 608 с.
2. Косенко А. В. Особливості управління маркетинговими комунікаціями на сучасному підприємстві. *Державне будівництво*. 2016. № 2. С. 12–18.
3. Кузик О. В. Стратегічне управління маркетинговими комунікаціями на сучасних підприємствах. *Стратегія економічного розвитку України*. 2014. № 34. С. 130–135.
4. Міронова Ю. В. Науково-теоретичні основи дослідження маркетингових комунікаційних процесів на підприємстві. Вісник Хмельницького національного університету. *Економічні науки*. 2016. № 1. С. 207–211.
5. Боєнко О. Ю. Формування бачення сучасного глобального брендингу: концептуальний аспект. *Економіка і організація управління* 2016. № 3 (23). С. 125–131.
6. Павленко А. Ф., Войчак А. В., Решетнікова І. Л. Маркетинг: підручник. Київ, 2014. 600 с.
7. Ткаченко Н.Б. Маркетингова товарна політика : навч. посіб. Київ, 2010. 149 с.
8. Хаг Пол. Маркетингові дослідження: Управління та планування, Методологія та оцінка. Київ, 2015. 418 с.
9. Холодний Г. О. Маркетингова товарна політика : навч. посіб. Харків, 2016. 324 с.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОЇ СФЕРИ

А. В. Тригуб, О. В. Таранич

Анотація: Дана наукова стаття присвячена вивченню особливостей формування стратегії розвитку підприємства готельно-ресторанної сфери. З'ясовано сутність поняття «стратегія» та її роль в умовах пандемії Covid-19. На основі вивчення наукових праць відомих вітчизняних та іноземних фахівців запропоновано процес формування стратегії розвитку підприємства готельно-ресторанної сфери. Деталізовано етапи даного процесу. Встановлено, що основою ефективного формування стратегії розвитку є проведення ґрунтовного аналізу стану зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства готельно-ресторанної сфери. У ході проведеного дослідження використано комплекс наукових методів, а саме: теоретичного узагальнення, індукції та дедукції, абстрагування, узагальнення, пояснення, аналізу та синтезу.

Ключові слова: стратегія, Covid-19, готельно-ресторанний бізнес

Вступ. Останніми роками готельно-ресторанна сфера розвивалася стрімкими темпами, ринок зростав, з'являлися нові заклади, які пропонували подібний асортимент продуктів та послуг. Нині ситуація кардинально змінилася і підприємства готельно-ресторанної сфери раптово опинилися у скрутній кризі викликану пандемією COVID-19 та карантинними заходами [1]. У зв'язку з цією ситуацією прибутки підприємств готельно-ресторанної сфери суттєво скоротилися, велика їх кількість взагалі змушені були закритися, а ще більша частина функціонує збитково. Сьогодні їм доводиться докладати значних зусиль для того, щоб залишитися на плаву, об'єднати внутрішні резерви та продовжити свій розвиток. Одним з вирішальних чинників забезпечення виживання підприємств готельно-ресторанної сфери є формування стратегії розвитку, яка вказує на необхідний вектор руху, здатна об'єднати персонал для досягнення спільних цілей, а також оперативно реагувати на зміни в бізнес-середовищі. З урахування зазначеного досить актуальним є розгляд особливостей формування стратегії розвитку підприємства готельно-ресторанної сфери.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Питання формування стратегії розвитку підприємства готельно-ресторанної сфери завжди знаходилося в центрі уваги великої кількості науковців. Особливо в останні два роки, коли її актуальність в умовах пандемії COVID-19 зросла та стала незамінним інструментом виходу підприємств готельно-ресторанної сфери з кризи. Фундаментальні праці у сфері дослідження даного питання належать: Балацькій Н. Ю., Гребенюк Г. М., Завідній Л. Д., Олійник Л. В., Саух І., Чаркіній Т. Ю., Chandler A. та іншим. Саме наукові напрацювання цієї когорти вчених покладені в основу даного дослідження. У зв'язку з високим рівнем невизначеності та загрозою подальшого введення обмежувальних карантинних заходів дослідження особливостей формування стратегії розвитку підприємства готельно-ресторанної сфери набуває особливої актуальності.

Метою статті є дослідження особливостей формування стратегії розвитку підприємства готельно-ресторанної сфери.

Основний матеріал і результати. Для забезпечення виживання підприємств готельно-ресторанної сфери в умовах сьогодення виникає необхідність у формуванні стратегії розвитку, яка забезпечує стійкість у найбільш динамічних умовах бізнес-середовища. Формування стратегії розвитку є провідним завданням управління та входить у обов'язки виключно вищого ешелону управління підприємства готельно-ресторанного бізнесу. У загальному стратегія скеровує підприємство для досягнення поставлених цілей та показує, як воно може досягти за заданих умов.

У перекладі з грецького слово «стратегія» означає «військо веде». Тобто у давнину поняття стратегії інтерпретувалося як мистецтво ведення війни. Вперше поняття «стратегія» у сфері бізнесу було введено економістом А. Чандлером, який під цим поняттям розумів «планування і стимулювання зростання підприємства, а також визначення основних довгострокових завдань і цілей підприємства з подальшим виробленням

програми дій і розподілом ресурсів, необхідних для виконання цілей стратегії» [7]. Надалі дослідження присвячені вивченню стратегії зростало у геометричній прогресії.

Нині існує велика кількість визначень поняття «стратегія» та її основних завдань. На нашу думку, під стратегією слід розуміти деталізований план дій підприємства направлений на досягнення поставлених цілей з урахуванням стану зовнішнього та внутрішнього середовища. Водночас слід розуміти, що стратегія не є сталою та повинні змінюватися у відповідності на зміни в бізнес-середовищі й реагуючи відповідним чином на його виклики. Гарантією формування вдалої стратегії є урахування стану зовнішнього й внутрішнього середовища, а також можливість внесення корективів.

Складно назвати підприємства, які змогли домогтися великих успіхів без стратегії. Стратегія виступає дорожньою картою для підприємства та показує як досягти поставлених цілей й опинитися в заданому пункті. Вона може бути не досконалою та неефективною, ризик завжди є, але без неї підприємства фактично не мають шансів досягти «великих» цілей [5].

Водночас головні проблеми при формуванні стратегії розвитку стосуються підприємств готельно-ресторанної сфери. Так, як протягом тривалого періоду часу ці підприємства нехтували стратегією та розвивалися «хаотично» переслідуючи короткострокові цілі. Як показала, пандемія COVID-19, що такий підхід до управління є не виправданим та призводить до небажаних результатів [1]. Ті підприємства готельно-ресторанної сфери, які не мали стратегії розвитку першими не витримали шаленої конкуренції на ринку, не змогли пристосуватися до нових умов ведення бізнесу, реагувати на нові запити й вимоги споживачів тощо. Період, коли підприємства готельно-ресторанної сфери могли нехтувати формуванням стратегії розвитку завершився.

Поглиблений аналіз наукової літератури показав, що більшість наукових праць присвячені вивченню формуванню стратегії розвитку підприємства в загальному, не враховуючи їх галузеву приналежність. Незважаючи на це у роботах провідних теоретиків та практиків менеджменту різняться підходи щодо виокремлення етапів процесу формування стратегії розвитку підприємств. На основі цього нами сформульоване власне бачення цих етапів з урахуванням специфіки роботи готельно-ресторанної сфери [3]. На рис. 1 наведено процес формування стратегії розвитку підприємства готельно-ресторанної сфери, який складається з послідовних 8 етапів.

Головна різниця між запропонованим процесом та тими, які представлені у інших наукових дослідженнях полягає в тому що етапи аналізу зовнішнього та внутрішнього середовища розділені. На наш погляд, такий підхід дозволяє провести більш детальний аналіз як зовнішнього, так і внутрішнього середовища.

Підприємства готельно-ресторанної сфери є більш залежними від стану зовнішнього середовища. Вони перші відчувають на собі негативний вплив викликів бізнес-середовища. Саме тому, вони не можуть нехтувати цим етапом та повинні проводити їх детальний аналіз. Те ж саме стосується і стану внутрішнього середовища, у якому формуються основні конкурентні переваги підприємства готельно-ресторанної сфери. Іншою особливістю запропонованого процесу формування стратегії розвитку підприємства готельно-ресторанної сфери є виокремлення зворотного зв'язку, який дозволяє коректувати розроблені раніше заходи реагуючи на зміну середовища [4].

Загалом же даний процес традиційно розпочинається з визначення місії підприємства готельно-ресторанної сфери, яка відображає основні цінності й напрямки розвитку. Місія кожного підприємства повинна бути різною та відображати його індивідуальність.

Другий та третій етап передбачає аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства готельно-ресторанної сфери. На цьому етапі важливо використовувати такі методи, як: PEST-аналіз, SWOT-аналіз, PESTLE-аналіз, метод SPACE, бенчмаркінг, аналіз ETOM, модель М. Портера, SWOT-аналіз, система збалансованих показників (Balanced Scorecard), метод «Мак-Кінзі», економіко-математичне моделювання, бенчмаркінг, метод LOTS тощо [5]. Використання цих методів дозволяє провести найбільш детальний аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства готельно-ресторанної сфери.

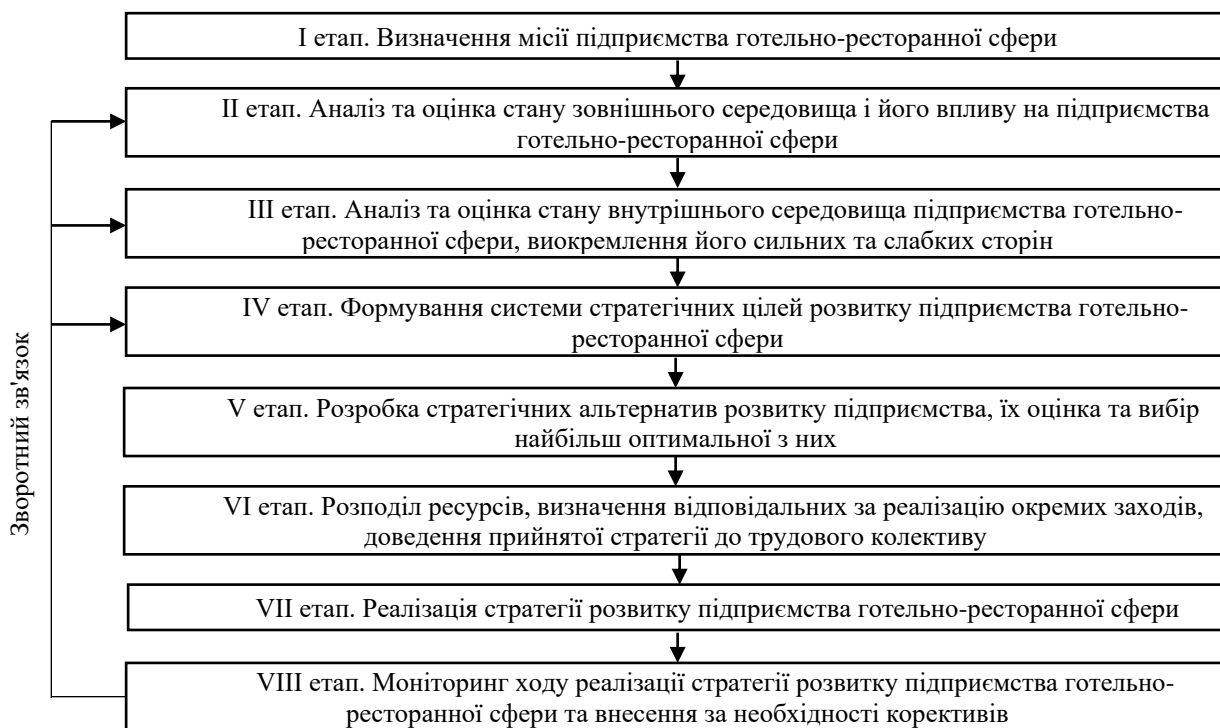

Рис. 1. Процес формування стратегії розвитку підприємства готельно-ресторанної сфери

Відповідно уже до стану зовнішнього та внутрішнього середовища слід визначати цілі розвитку підприємства. Саме у такій послідовності ми пропонуємо це робити, а не навпаки, через те, що цілі повинні відповідати можливостям підприємства готельно-ресторанної сфери. Якщо приміром підприємство не врахує власні можливості, то цілі можуть вийти нереалістичними.

Наступний етап передбачає розробку стратегічних альтернатив спрямованих на досягнення поставлених цілей. У загальному альтернативи представляють собою комплекс заходів, які необхідно здійснити для досягнення раніше визначених цілей. На цьому етапі також важливо провести порівняння декількох стратегічних альтернатив та обрати найбільш вдалу.

Шостий етап передбачає розподіл ресурсів на виконання визначених завдань, розподіл обов'язків, а також доведення прийнятої стратегії до трудового колективу. Слід зазначити, що більшість підприємств готельно-ресторанної сфери відносяться до малих за чисельністю працюючих. Тому важливо, щоб усі працівники розуміли визначення стратегію та цілей, яких слід досягти. Такий підхід забезпечить єдність персоналу, підвищення мотивації та об'єднання їх навколо спільних цілей [6].

Заключний етап передбачає моніторинг ходу реалізації стратегії розвитку підприємства готельно-ресторанної сфери та внесення за необхідності корективів. Його виконання дозволяє підприємству своєчасно реагувати на зміни в зовнішньому середовищі. Окрім того, важливим є здійснення порівняння проміжних результатів з плановими та у разі відхилень внесення коректив й знаходження причин цього.

Як показав вплив пандемії COVID-19, успіх стратегії підприємства готельно-ресторанної сфери визначається його здатністю оперативно пристосовуватися до змін. Саме зворотний зв'язок призначений для того, щоб вносити зміни у стратегію на різних етапах процесу її формування. Виконання перелічених вище етапів є основою для формування стратегії розвитку підприємства готельно-ресторанної сфери [1].

Також ефективність формування стратегії розвитку підприємства готельно-ресторанної сфери значною мірою залежить від кваліфікації задіяних працівників й достатньої інформаційної бази, яка дозволяє приймати раціональні рішення. У таких працівників повинно бути стратегічне бачення, вміння адекватно оцінювати власні можливості та ризики,

прогнозувати різні сценарії розвитку тощо. Інформація є головним ресурсом, який використовується у процесі формування стратегії розвитку підприємства готельно-ресторанної сфери. Від її своєчасного надходження, а також достовірності, адекватності й точності залежить якість прийнятих рішень у сфері формування стратегії розвитку.

Підкреслимо, що стратегія повинна бути моделлю бажаного майбутнього стану підприємства готельно-ресторанної сфери та відображати сукупність заходів, які слід здійснити для цього. Л. Д. Завідна у своєму дослідженні виокремила наступні декілька особливостей формування стратегії розвитку підприємств готельно-ресторанної сфери [3]:

- складність внутрішнього середовища (велика кількість елементів);
- є досить чутливими до дії факторів зовнішнього середовища. Тому ефективність їх функціонування значною мірою визначатиметься швидким реагуванням на зміни зовнішнього середовища;
- стратегії, які використовують підприємства готельного господарства, здебільшого є нетрадиційними, тому немає універсальних рішень;
- успішна реалізація стратегії розвитку готельно-ресторанної сфери значною мірою визначається впровадженням інноваційних технологій.

Висновки. Таким чином, пандемія COVID-19 та введені карантинні заходи, які обмежили діяльність підприємств ресторанно-готельної сфери, активізували увагу до питання формування стратегії розвитку. Остання залишається основою для успішного виходу підприємств ресторанно-готельної сфери з кризи та протидії негативним факторам зовнішнього середовища. Формування стратегії розвитку є важливим завданням для підприємств ресторанно-готельної сфери та належить до компетенції вищого менеджменту й не може бути делеговане на нижчі рівні управління. Безпосередньо процес формування стратегії розвитку повинен включати такі послідовні етапи, як: визначення місії підприємства готельно-ресторанної сфери, аналіз та оцінка стану зовнішнього середовища і його впливу на підприємства готельно-ресторанної сфери, аналіз та оцінка стану внутрішнього середовища підприємства готельно-ресторанної сфери, виокремлення його сильних та слабких сторін, формування системи стратегічних цілей розвитку підприємства готельно-ресторанної сфери, розробка стратегічних альтернатив розвитку підприємства, їх оцінка та вибір найбільш оптимальної з них, розподіл ресурсів, визначення відповідальних за реалізацію окремих заходів, доведення прийнятої стратегії до трудового колективу, реалізація стратегії розвитку підприємства готельно-ресторанної сфери, а також моніторинг ходу реалізації стратегії розвитку підприємства готельно-ресторанної сфери та внесення за необхідності корективів. Головною особливістю формування стратегії розвитку підприємства готельно-ресторанної сфери є те, що вони є більш залежними від стану зовнішнього середовища, а тому стратегія повинна бути під постійним переглядом та удосконаленням.

У подальших наукових дослідженнях перспективним напрямком є проведення критичного аналізу основних методів формування стратегії розвитку підприємства готельно-ресторанної сфери.

Аннотация: Данная научная статья посвящена изучению особенностей формирования стратегии развития предприятия гостинично-ресторанной сферы. Выяснено сущность понятия «стратегия» и ее роль в условиях пандемии Covid-19. На основе изучения научных трудов известных отечественных и иностранных специалистов предложено процесс формирования стратегии развития предприятия гостинично-ресторанной сферы. Детализировано этапы данного процесса. Установлено, что основой эффективного формирования стратегии развития является проведение тщательного анализа состояния внешней и внутренней среды предприятия гостинично-ресторанной сферы. В ходе проведенного исследования использован комплекс научных методов, а именно: теоретического обобщения, индукции и дедукции, абстрагирования, обобщения, объяснения, анализа и синтеза.

Ключевые слова: стратегия, Covid-19, гостинично-ресторанный бизнес

Abstract. This scientific article is devoted to the study of the peculiarities of the formation of the development strategy of the hotel and restaurant industry. The essence of the concept of "strategy" and its role in the Covid-19 pandemic is clarified. Based on the study of scientific works of well-known domestic and foreign experts, the process of forming a strategy for the development of the hotel and restaurant industry is proposed. The stages of this process

are detailed. It is established that the basis for the effective formation of the development strategy is a thorough analysis of the external and internal environment of the hotel and restaurant industry. In the course of the research a set of scientific methods was used, namely: theoretical generalization, induction and deduction, abstraction, generalization, explanation, analysis and synthesis.

Key words: strategy, Covid-19, hotel and restaurant business

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Балацька Н. Ю. Ресторанний бізнес в умовах пандемії коронавірусу: проблеми та напрями трансформації моделей розвитку. *Електронний науково-практичний журнал «Інфраструктура ринку»*. № 42. 2020. С. 117–122.
2. Гребенюк Г. М., Марценюк Л. В., Задоя В. О., Пікуліна О. В. Трансформація та розвиток підприємств ресторанного бізнесу України в умовах пандемії. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 7. С. 14–19.
3. Завідна Л. Д. Стратегічне управління розвитком підприємства готельного господарства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки*. 2017. Вип. 23(2). С. 8–12.
4. Олійник Л. В., Кузнецова А. П. Методологічні засади формування стратегії розвитку підприємства. *Економіка і організація управління*. № 3 (31). 2018. С. 118–126.
5. Саух І. Оцінка наукових підходів до трактування сутності стратегії підприємства та її змістовні характеристики. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2016. Вип. 1 (14). С. 145–151.
6. Чаркіна Т. Ю., Марценюк Л. В., Задоя В. О., Пікуліна О. В. Стратегічні напрями управління готельно-ресторанним бізнесом в умовах кризи. *Економіка та держава*. 2021. № 2 С. 19–23.
7. Chandler A. *Strategy and Structure: Chapters in the History of the Industrial Enterprise*. Massachusetts Institution of Technology: The Mit Press. 1962, 1990. 465 p.

УДК 336:658

АНАЛІЗ ЧИННИКІВ ОПТИМІЗАЦІЇ ТА ЇХ ВПЛИВУ НА СТРУКТУРУ КАПІТАЛУ КОРПОРАЦІЙ В УКРАЇНІ

М. А. Хижинська, О. А. Лактіонова

Анотація. У даному дослідженні подана інформація про структуру фінансового капіталу корпорацій в Україні, розрахована частка фінансового капіталу великих корпорацій в загальному фінансовому капіталі за елементами капіталу, проаналізовано і побудовано карту ризиків для ведення бізнесу в Україні, досліджено рівень кредитних ставок для бізнесу та рівень непрацюючих (проблемних) кредитів бізнесу. Запропоновано шляхи оптимізації структури капіталу корпорацій.

Ключові слова: фінансовий капітал, структура капіталу корпорацій, елементи капіталу, рентабельність бізнесу.

Вступ. Діяльність компаній в умовах глобальної ринкової економіки безпосередньо залежить від об'єму фінансового капіталу та його структури. Структура капіталу корпорації, визначає рівень найбільш вагомих фінансових показників її діяльності. Від обраної структури капіталу залежить його вартість та рівень фінансового ризику. Ефективна зміна структури капіталу є чинником збільшення віддачі на власний капітал, що виражається в перевищенні величини рентабельності власного капіталу над рентабельністю сукупних активів. Таким чином, проблема оптимізації структури капіталу є однією з найважливіших задач, що вирішуються в рамках управління капіталом корпорації і фінансовими ризиками, а вдосконалення методики формування оптимальної його структури є актуальним питанням. Аналіз літературних публікацій свідчить про великий інтерес вчених до проблеми регулювання капіталу та визначення оптимальної структури капіталу корпорацій. Проблеми формування структури капіталу підприємства досліджували як закордонні, так і провідні вітчизняні вчені. Започатковування теорії формування структури капіталу пов'язують з появою робіт М. Міллера і Ф. Модільяні, які вперше привернули увагу до позикового капіталу та можливості його впливу на очікувану прибутковість компанії. Подальшого розвитку теорія формування структури капіталу

набула у роботах О. Бланка, Р. Брейли, Ю. Бріггема, Р. Вернона, М. Гордона, Г. Грубера, В. В. Ковальова, Д. Лейбсона, Г. Марковіца, Р. Мертонна, М. Міллера, Ф. Модільяні, Г. В. Савицької, С. В. Сагова, Дж. Сакса, Дж. Сороса, О. С. Стоянова, Дж. Тоді, Е. Хелферта, Д. Хемитона, Дж. Ван Хорна, Є. Чонга, У. Шарпа, Дж. Штігліца, О. В. Яріша та ін. Серед вітчизняних вчених цій темі присвятили праці Д. Лук'яненко, О. Мозговий, Л. Руденко-Сударєва, О. Гаврилюк, Т. В. Головка, В. Геєць, Б. Губський, З. Луцишин, В. Новицький, Є. Панченко, О. Плотніков, В. О. Подольська, О. Рогач, О. Сльозко, А. Філіпенко, І. Й. Яремко та ін. Метою статті є дослідження структури фінансового капіталу корпорацій в Україні та чинників його оптимізації.

Основний розділ. Сучасний розвиток бізнесу в Україні зумовлює потребу фінансування розширеного відтворення. Одним з базових джерел для даного фінансування є фінансовий капітал. Традиційно фінансовий капітал корпорацій України включає власний капітал, що в більшій мірі формується за рахунок статутного (зареєстрованого капіталу) та нерозподіленого прибутку, поточних та довгострокових боргових коштів.

Структура фінансового капіталу корпорацій в Україні наведена на рис. 1.

В загальному обсязі фінансового капіталу корпорацій в Україні за 2013–2019 рр. спостерігався приріст на 1,14 трлн грн розміру власного капіталу, на 0,56 трлн грн довгострокових зобов'язань та 4,07 трлн грн поточних зобов'язань, а загалом фінансовий капітал зріс на 5,78 трлн грн. В складі капіталу власний капітал скоротився з 34,15 % в 2013 році до показника 26,91 % в 2019 році. Частка власного капіталу скоротилася на 7,24 %, довгострокові борги скоротилися на 4,53 % до рівня 14,22 % в 2019 році, поточні борги навпаки відповідно зросли з 49,09 % до 58,86 % в 2019 році, що вказує на погіршення фінансової автономії, оскільки частка поточних боргів зросла на 11,77 %.

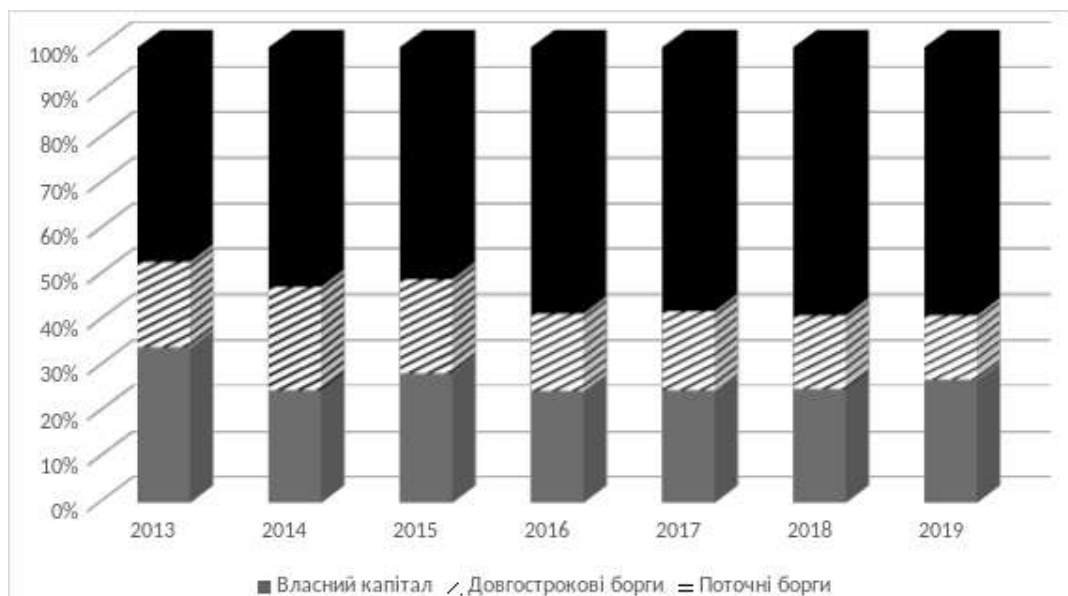

Рис. 1. Структура фінансового капіталу корпорацій в Україні за 2013–2019 рр., % [1]

Структура фінансового капіталу великих підприємств (корпорацій) в Україні наведена на рис. 2.

Розмір власного капіталу великих підприємств зріс за період аналізу на 0,93 трлн грн, при цьому в складі фінансового капіталу скоротився з 40,42 % до 39,45 % (на 0,97 в. п.), в той же час частка власного капіталу великих підприємств в складі фінансового капіталу порівняно з загальними трендами була вищою на 8–10%. Величина довгострокових боргів за період оцінки у великих підприємствах зросла на 0,27 трлн грн, а поточних – на 1,21 трлн грн, загалом же фінансовий капітал великих підприємств зріс на 2,41 трлн грн. В структурі фінансового капіталу довгострокові борги скоротилися з 18,05 % до 14,32 % (на 3,73 в. п.), а поточні борги зросли з 41,51 % до 46,22 % (зросли

на 4,71 в. п.), даний розподіл капіталу можна пояснити трендами залучення ресурсів, діловою активністю корпорацій, розвитком кредитного та фінансового ринку та вартістю залучення ресурсів на ньому.

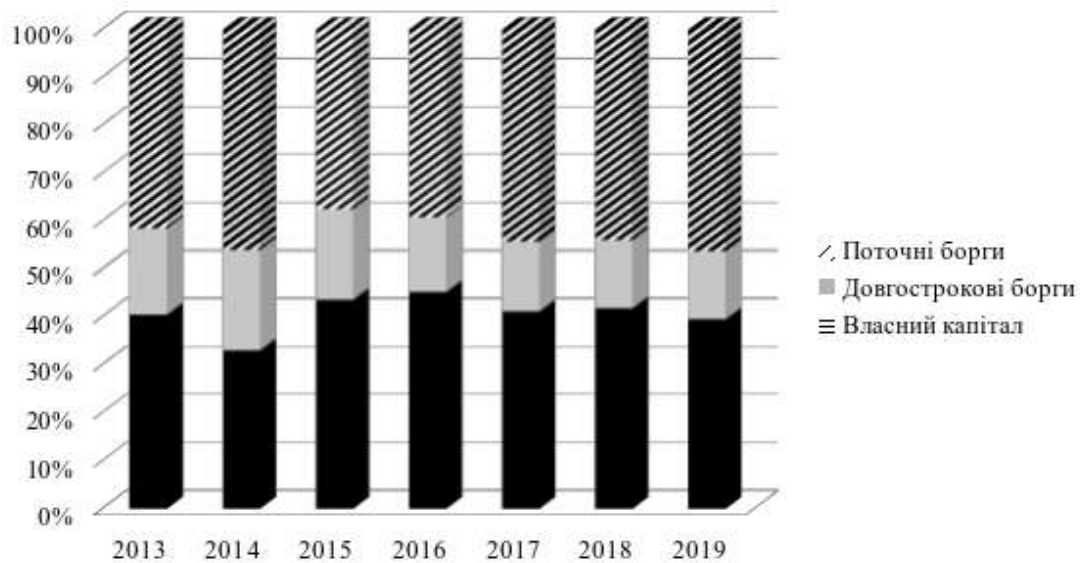

Рис. 2. Структура фінансового капіталу великих підприємств (корпорацій) в Україні за 2013–2019 рр., % [1]

Частка фінансового капіталу великих корпорацій в загальному фінансовому капіталі за елементами капіталу в 2013–2019 рр. наведено на рис. 3.

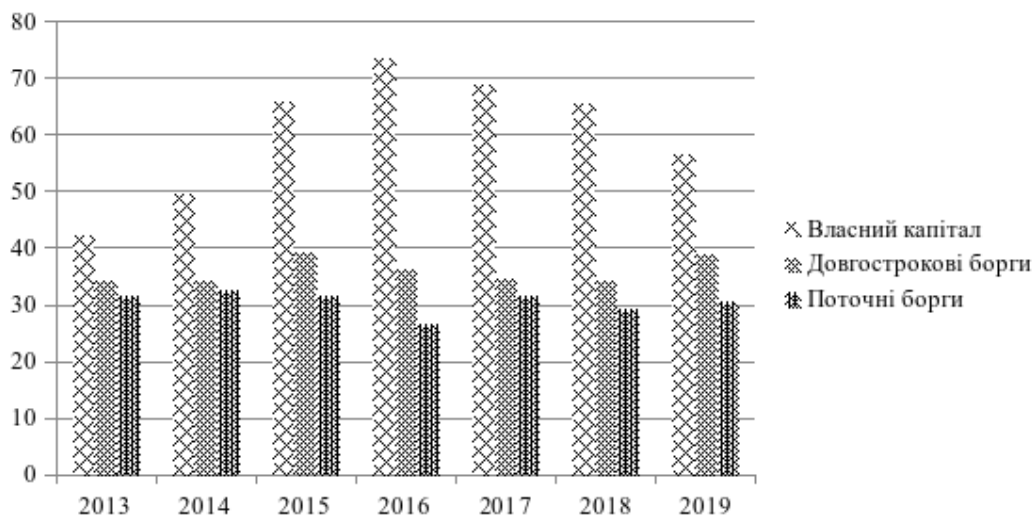

Рис. 3. Частка фінансового капіталу великих корпорацій в загальному фінансовому капіталі за елементами капіталу в 2013–2019 рр. в Україні, % [1]

Частка фінансового капіталу великих корпорацій в загальному фінансовому капіталі за елементами капіталу в 2013–2019 рр. вказує на приріст коштів власного капіталу великих корпорацій з 42,46 % до 56,86 % (на 14,40 в. п.), при цьому приріст довгострокових боргів корпорацій в загальному довгостроковому борговому капіталі складав 4,54 в. п. (з 34,54 % до 39,08 %), а поточні борги великих корпорацій навпаки скоротилися в складі поточного боргового капіталу підприємств України на 1,17 % (з 31,62 % до 30,46 %). На нашу думку, наведені тренди вказують на певне скорочення використання власного капіталу в процесі управління поточним бізнесом корпорацій.

Значний вплив на склад та структуру фінансового капіталу великих корпорацій мав країновий рівень фінансового стресу, що наведено на рис. 4.

Рис. 4. Рівень фінансового стресу для України [1]

Рівень фінансового стресу вказує, що більшість макро- та політичних факторів значно впливають на стан фінансового ризику та фінансового стресу. Ризики для ведення бізнесу ілюстровано на рис. 5.

Рис. 5. Ризики для ведення бізнесу [1]

Ризики для ведення бізнесу в 2020–2021 рр. вказують на значний вплив на структуру капіталу корпорації саме кредитних ризиків, ризику, що пов'язані з прибутковістю, капіталом та ліквідністю. Валова рентабельність бізнесу наведено на рис. 6.

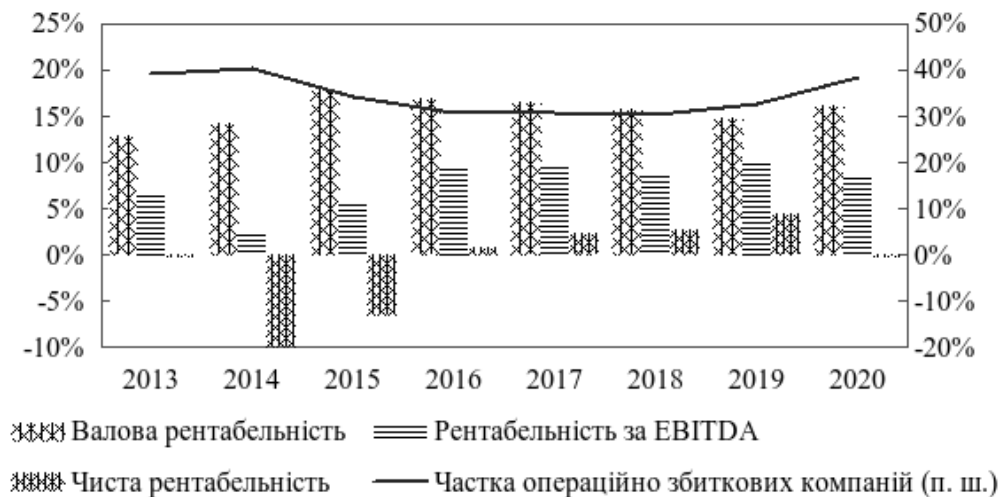

Рис. 6. Рентабельність бізнесу в Україні [1]

Валова рентабельність бізнесу за останні 8 років мала тренд до росту на 2 %, при цьому рентабельність за EBITDA зросла на 3 %, а частка операційно збиткових компаній впала на 1 п. ш., що обумовлено високим рівнем операційного ризику для корпорацій в Україні.

Кредитні ставки бізнесу ілюстровано на рис. 7.

Рис. 7. Кредитні ставки для бізнесу в Україні [1]

Кредитні ставки бізнесу вказують хоча і на скорочення вартості залучення ресурсів, проте загалом свідчать про складність отримання кредитів та їх подальшого обслуговування в рамках організації поточних бізнес-процесів. Рівень непрацюючих кредитів бізнесу наведено на рис. 8.

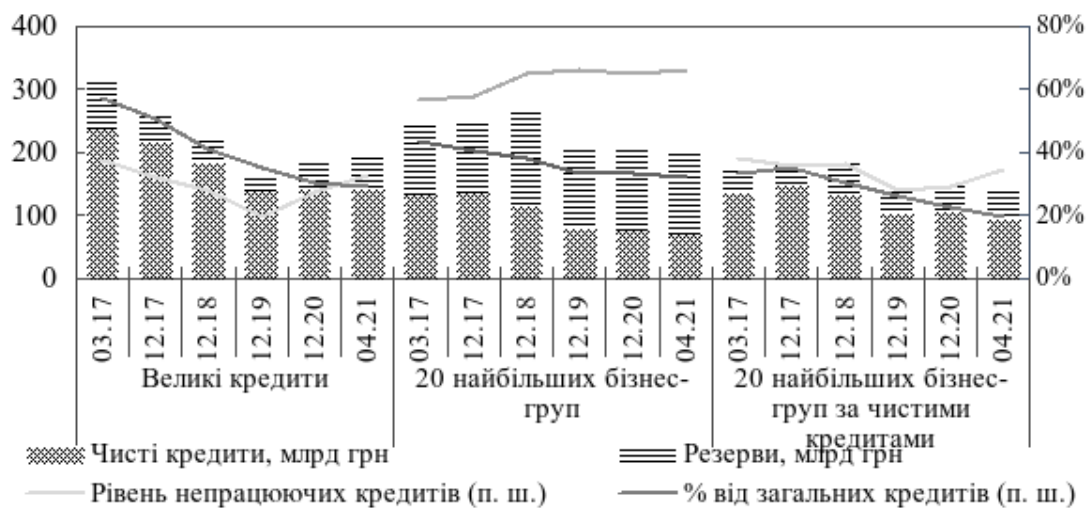

Рис. 8. Рівень непрацюючих (проблемних) кредитів бізнесу [1]

Рівень непрацюючих кредитів бізнесу вказує, що протягом останніх 5 років великий бізнес значно зменшив власний кредитний портфель, що було обумовлено ростом вартості кредитів та зростанням загального кредитного навантаження на економічну вартість власного капіталу корпорацій України.

Наведені тренди свідчать про потребу коригування структури капіталу на користь зростання частки власних коштів корпорацій, що дозволить:

- скоротити фінансові ризики;
- підвищити рівень фінансової автономії;
- активізувати інвестиційну діяльність за рахунок власних інвестиційних ресурсів;
- покращити загальний фінансовий стан та рейтинг кредитоспроможності.

Висновки. Отже, в загальному обсязі фінансового капіталу корпорацій в Україні за 2013–2019 рр. спостерігався приріст на 1,14 трлн грн розміру власного капіталу, на 0,56 трлн грн довгострокових зобов'язань та 4,07 трлн грн поточних зобов'язань, а загалом фінансовий капітал зріс на 5,78 трлн грн. Частка фінансового капіталу великих корпорацій в загальному фінансовому капіталі за елементами капіталу в 2013–2019 рр. вказує на приріст коштів власного капіталу великих корпорацій з 42,46 % до 56,86% (на 14,40 в. п.), при цьому приріст довгострокових боргів корпорацій в загальному довгостроковому борговому капіталі складав 4,54 в. п. (з 34,54 % до 39,08 %), а поточні борги великих корпорацій навпаки скоротилися в складі поточного боргового капіталу підприємств України на 1,17 % (з 31,62 % до 30,46 %).

Ризики для ведення бізнесу в 2020–2021 рр. вказують на значний вплив на структуру капіталу корпорації саме кредитних ризиків, ризику, що пов'язані з прибутковістю, капіталом та ліквідністю. Кредитні ставки бізнесу вказують хоча і на скорочення вартості залучення ресурсів, проте загалом свідчать про складність отримання кредитів та їх подальшого обслуговування в рамках організації поточних бізнес-процесів. Рівень непрацюючих кредитів бізнесу вказує, що протягом останніх 5 років великий бізнес значно зменшив власний кредитний портфель, що було обумовлено ростом вартості кредитів та зростанням загального кредитного навантаження на економічну вартість власного капіталу корпорацій України. Наведені тренди свідчать про потребу коригування структури капіталу на користь зростання частки власних коштів корпорацій.

Аннотація. В данном исследовании представлена информация о структуре финансового капитала корпораций в Украине, рассчитана доля финансового капитала крупных корпораций в общем финансовом капитале по элементам капитала, проанализировано и построено карту рисков для ведения бизнеса в Украине, исследован уровень кредитных ставок для бизнеса и уровень неработающих (проблемных) кредитов бизнеса. Предложены пути оптимизации структуры капитала компании.

Ключевые слова: финансовый капитал, структура капитала корпораций, элементы капитала, рентабельность бизнеса.

Abstract. This study provides information on the structure of financial capital of corporations in Ukraine, calculated the share of financial capital of large corporations in total financial capital by capital elements, analyzed and constructed a risk map for doing business in Ukraine, studied the level of business lending and non-working (problem) business loans. Ways to optimize the capital structure of the corporation are proposed.

Key words: financial capital, capital structure of corporations, elements of capital, business profitability.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Сайт НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/>
2. Бабалола І. А. Аналіз структури капіталу та ефективності господарської діяльності підприємства [Текст] : автореф. дис. канд. екон. наук : 08.00.09 / Бабалола Ісау Абідун ; Одес. нац. екон. ун-т. Одеса, 2015. 20 с.
3. Валіков В. П., Бондар В. П., Базілева К. В., Курінна І. Г. Процес оптимізації структури капіталу промислового підприємства. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія : Економічні науки.* 2017. Вип. 33. С. 225–234.
4. Великий Ю. М., Тешева Л. В., Височін З. В. Управління оптимізацією структури капіталу підприємства. *Причорноморські економічні студії.* 2018. Вип. 29(1). С. 68–72.
5. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

О. А. Хижинська, В. В. Волкова

Анотація. У даному дослідженні подана інформація про сучасний стан банківської системи України: чисельність діючих банків, рентабельність активів та капіталу банків, розподіл чистих активів банків за рентабельністю капіталу, дохідність активів та зобов'язань банківських установ. Здійснено розподіл банків за Cost of Risk та розроблено карту ризику монетарного регулювання. Виявлено проблемні аспекти функціонування банківської системи та запропоновано перелік інструментів для їх вирішення.

Ключові слова: банківська система, банки, Національний банк, процентні доходи та витрати, рентабельність.

Вступ. Банківська система є елементом фінансової системи країни. Через банківську систему діє механізм розподілу фінансових ресурсів та грошових коштів, відбувається їх мобілізація та залучення в економічний обіг. Нині політична та військова нестабільність, пандемія Covid-19, значна інфляція і загальна економічна дестабілізація негативно вплинули на банківський сектор та показники діяльності банків, що працюють на території України. Стійкість та стабільність банківського сектору країни є однією з найголовніших передумов досягнення постійного розвитку національної економіки, натомість недостатній їхній рівень може призвести до кризових явищ усередині країни. Потужна банківська система є однією з найважливіших умов для забезпечення сталого економічного розвитку. Банки є одним із головних джерел інвестування фінансових ресурсів в економіку країни. Крім того, у сучасній економіці банківська система має велике значення завдяки зв'язкам з усіма секторами економіки. Серед вагомих наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених з питань функціонування банківської системи можна назвати праці М. Арнона, Н. Дінсера, М. Драгі, Л. Драгоміра, М. Квінтіна, Е. Лаутса, Р. Левіна, П. Прайта, Дж. Сінкі, Дж. Старка, М. Тейлора, Д. О. Гальперіна, І. І. Грубінка, Т. В. Корягіна, А. П. Сімон, О. В. Тарасова, В. М. Телятник. Проте, не зважаючи на численні дослідження науковців сучасний стан та перспективи розвитку банківської системи залишаються недостатньо вивченими. Метою дослідження є аналіз сучасного стану та особливостей функціонування банківської системи України, окреслення її проблемних аспектів та визначення перспектив розвитку.

Основний розділ. Сучасна банківська система України є дворівневою. Національний банк України є центральним банком, який проводить єдину державну грошово-кредитну політику з метою забезпечення стабільності національної грошової одиниці, а саме: є емісійним центром, встановлює офіційний курс гривні до інших валют, здійснює банківське регулювання тощо. Проте в механізмі функціонування кредитної системи величезну роль відіграють комерційні банки. Вони акумулюють основну частку кредитних ресурсів, надають клієнтам повний комплекс фінансового обслуговування, включаючи видачу позик, прийом депозитів, розрахунки, купівлю-продаж і зберігання цінних паперів, іноземної валюти тощо

Проведемо оцінку банківської системи України за 2018–2021 рр. В табл. 1 наведено динаміку розвитку чисельності банків в Україні.

Динаміка банків в Україні за 2018 – 2 кв. 2021 рр. вказує на скорочення чисельності банків з 82 до 71 банку (на 13,42 %), при цьому чисельність банків з іноземним капіталом скоротилася з 39 до 33 банків (на 15,39 %), а іноземних на 100 % банків зросла з 18 до 23 банків (+27,78 %).

Таблиця 1

Динаміка чисельності банків в Україні за 2018 – 2 кв. 2021 рр.

Показник	01.01.2018	01.01.2019	01.01.2020	01.01.2021	01.07.2021
Кількість діючих банків	82	77	75	73	71
з них: з іноземним капіталом	39	37	35	33	33
у т. ч. зі 100 % іноземним капіталом	18	23	23	23	23

Як видно з таблиці 1, в Україні спостерігається тенденція скорочення чисельності діючих банків, що свідчить про очищення банківської системи.

Далі представимо рентабельність активів та капіталу банків України за 2018 – 2 кв. 2021 рр. в таблиці 2.

Таблиця 2

Рентабельність активів та капіталу банків України за 2018 – 2 кв. 2021 рр.

Показник	01.01.2018	01.01.2019	01.01.2020	01.01.2021	01.07.2021
Рентабельність активів, %	1,54	4,79	5,23	2,67	3,67
Рентабельність капіталу, %	12,78	41,03	38,65	22,96	32,26

Як видно з таблиці 2, рентабельність активів та капіталу банків України за 2018 – 2 кв. 2021 рр. демонстрували тренд до відновлення банківської системи, оскільки рентабельність активів зросла з 1,54 % до 3,67 % за період оцінки, а рентабельність капіталу банків України збільшилася з 12,78 % до 32,26 %, що є позитивною ознакою для реалізації монетарної політики НБУ.

Європейський центральний банк вважає банківський кредит непрацюючим, якщо пройшло більше 90 днів, а позичальник не сплатив узгоджені внески або відсотки.

Непрацюючі кредити – це позики, де позичальник перебуває у дефолті через те, що не сплатив заплановані платежі протягом певного періоду. Зазначений період також варіюється залежно від галузі та типу кредиту. Зазвичай цей період становить 90 днів або 180 днів.

Динаміка непрацюючих банківських кредитів в Україні в 2020–2021 рр. наведена на рис. 1.

Як видно з рисунку 1, динаміка непрацюючих банківських кредитів в Україні в 2020–2021 рр. вказувала на 2 тренди – стабільне зростання непрацюючих кредитів та скорочення частки реструктуризованого кредитного портфелю, що вказує на загальне зростання кредитних проблем в економіці України.

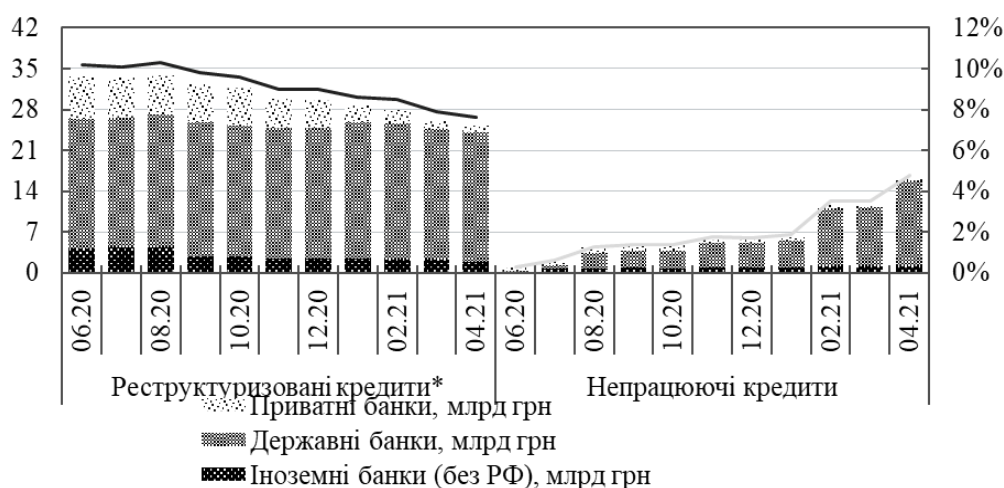

Рис. 1. Динаміка непрацюючих банківських кредитів в Україні в 2020–2021 рр., %

Чисті активи – різниця між активами та зобов'язаннями банку, що показує платоспроможність банківської установи. Розподіл чистих активів банків за рентабельністю капіталу наведено на рис. 2.

Як видно з рисунку 2, розподіл чистих активів банків за рентабельністю капіталу в банківській системі демонструвало поступове відновлення прибутковості бізнесу після фінансово-економічної кризи 2008 р., що свідчить про позитивну тенденцію розвитку банківського сектору в Україні.

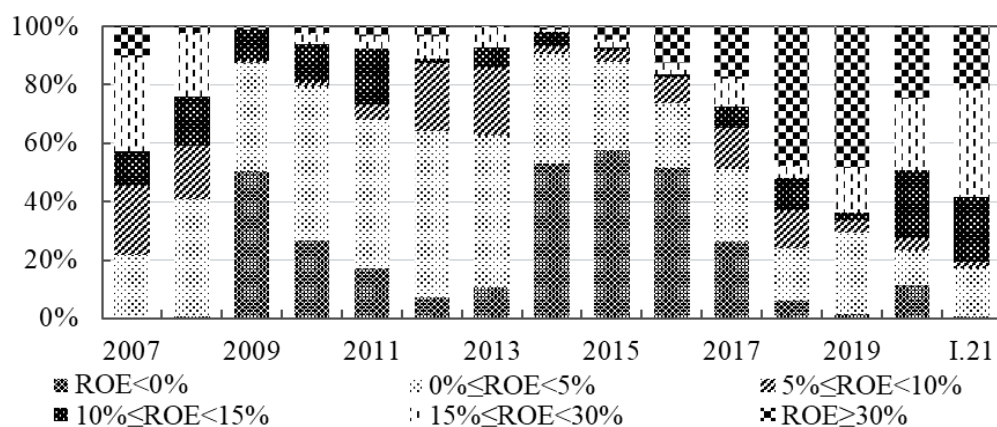

Рис. 2. Розподіл чистих активів банків за рентабельністю капіталу, %

Процентні доходи – це доходи, що виплачуються за користування фінансовими коштами, виражений у вигляді річної процентної ставки. Процентні витрати – це витрати за використання грошових коштів, їх еквівалентів або сум, що залучені банком, суми яких обчислюються пропорційно часу і сумі зобов'язань. Зміна процентних доходів та витрат за 2019–2021 рр. наведена на рис. 3.

Зміна процентних доходів та витрат за 2019–2021 рр. (рис. 3) вказує на негативні тренди скорочення бізнесу, оскільки процентні доходи та процентні витрати мали низхідний характер у досліджуваний період 2019–2021 рр.

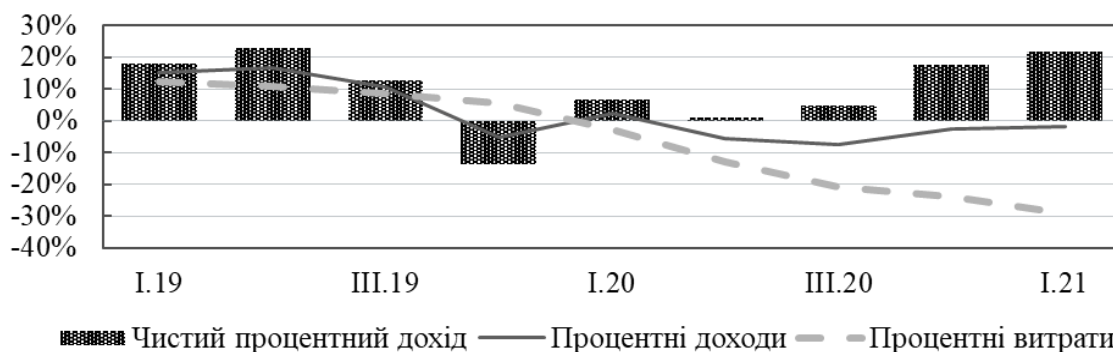

Рис. 3. Зміна процентних доходів та витрат за 2019–2021 рр., %

Складові процентних доходів банків за 2018–2021 рр. наведені на рис. 4. Дані на рисунку 4 свідчать про те, що складові процентних доходів банків за 2018–2021 рр. від кредитування бізнесу скоротилися на 3,7 %, від кредитування фізичних осіб – зросли на 4,7 %, від інших банківських операцій – зросли на 4,2 %.

Рис. 4. Складові процентних доходів банків за 2018–2021 рр., %

Вартість активів банків та чиста процентна маржа за 2018–2021 рр. наведена на рис. 5.

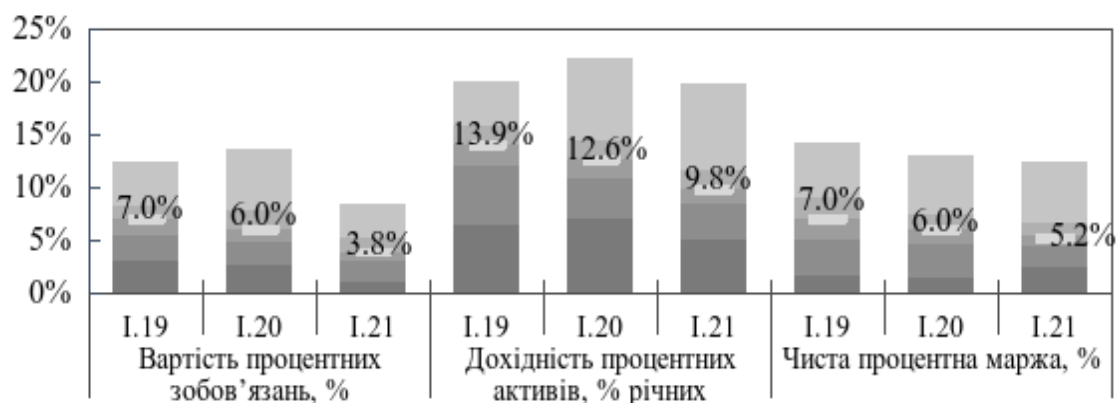

Рис. 5. Вартість активів банків та чиста процентна маржа за 2018–2021 рр., %

Вартість активів банків та чиста процентна маржа за 2018–2021 рр. (рис. 5) демонструвала скорочення на 3 % за процентними зобов'язаннями, на 4,1% за процентними активами та на 1,8 % за чистою процентною маржею, що вказує на прибутковість операцій в банківській системі України. Дохідність активів та вартість зобов'язань за 2018–2021 рр. наведено на рис. 6.

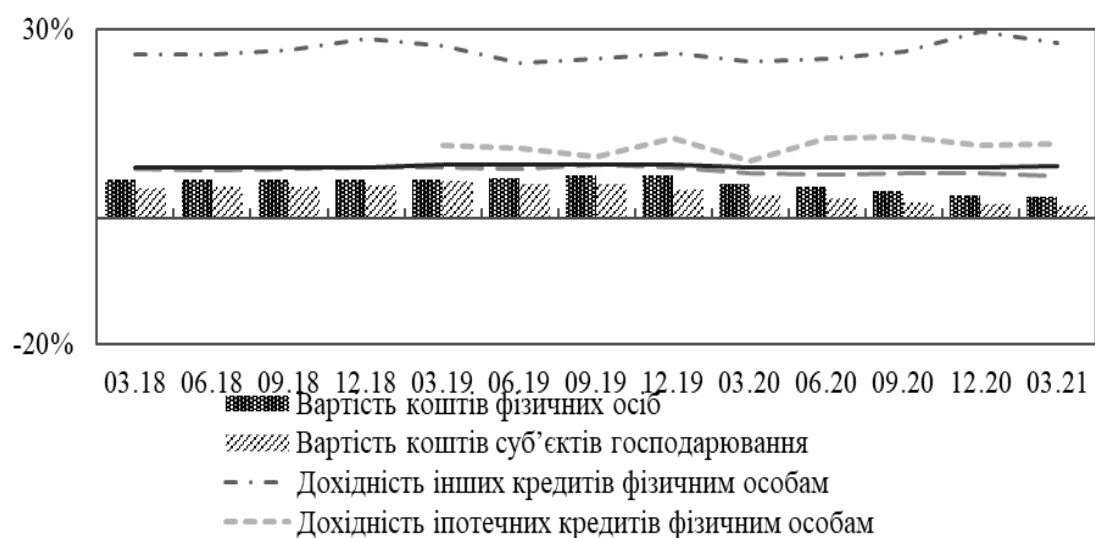

Рис. 6. Дохідність активів та вартість зобов'язань за 2018–2021 рр., %

За даними рисунку 6 дохідність активів та вартість зобов'язань за 2018–2021 рр. демонструвала зростання, зокрема, на 1,7 % зросла дохідність інших кредитів фізичним особам, на 0,2 % дохідність виданих іпотечних кредитів фізичним особам, на 1,0 % зменшилася дохідність кредитів суб'єктам господарювання, на 0,2 % зросла дохідність ОВДП і депозитних сертифікатів від НБУ, при цьому на 2,9 % скоротилася вартість коштів фізичних осіб, а 1,4 % – вартість коштів суб'єктів господарювання.

Розподіл банків за Cost of Risk за 2019–2020 рр. наведено на рис. 7. Розподіл банків за Cost of Risk за 2019–2020 рр. вказує на значне зростання забезпечень під кредити, видані банками, що вказує на скорочення загального кредитного ризику на банківському ринку України.

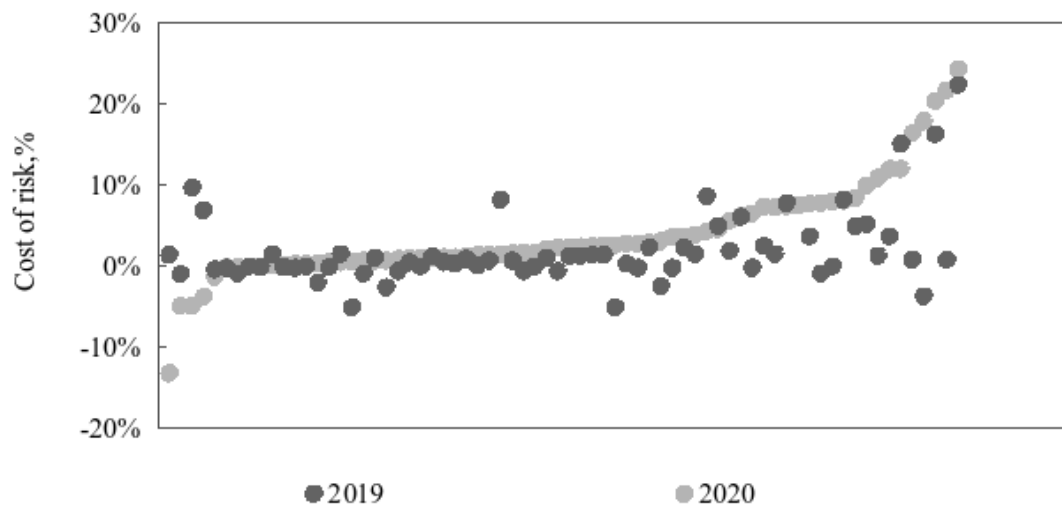

Рис. 7. Розподіл банків за Cost of Risk за 2019–2020 рр.

Карта ризику монетарного регулювання (рис. 8) вказує на скорочення макроекономічного ризику та кредитного ризику корпорацій в 2021 р. в порівнянні з 2020 р., решта ризиків мали стабільну оцінку, що вказує на певне покращення монетарного регулювання в Україні за 2018–2020 рр.

Рис. 8. Карта ризику монетарного регулювання

Стримуючими факторами розвитку банківської системи України є: зростання непрацюючих кредитів та скорочення частки реструктуризованого кредитного портфелю, що вказує на загальне зростання кредитних проблем в економіці України. Спостерігаються негативні тренди скорочення бізнесу, оскільки процентні доходи та процентні витрати мали низхідний характер у досліджуваній період 2019–2021 рр..

На нашу думку, для стабілізації банківської системи необхідно використати такі інструменти як:

- підтримка ліквідності комерційних банків;
- зниження обов'язкових резервних вимог;
- диверсифікований підхід до встановлення економічних нормативів, перехід проблемної кредитної організації (банку) під управління спеціалізованого інституту з реструктуризації;
- рекапіталізації і націоналізації соціально значимих банків для країни.

Крім того, черговим важливим кроком до розвитку банківської системи вважаємо запровадження Національним Банком України з 1 жовтня 2021 року пруденційного нормативу – коефіцієнту чистого стабільного фінансування або NSFR на рівні 90 %. Це дасть змогу збалансувати активи та пасиви банків за строками погашення і сприятиме зниженню одного із системних ризиків для фінансової стабільності, пов'язаного з короткостроковістю фінансування банків.

Висновки. Отже, динаміка банків в Україні за 2018 – 2 кв. 2021 рр. вказує на скорочення чисельності банків з 82 до 71 банку (на 13,42%), рентабельність активів та капіталу банків України за 2018 – 2 кв. 2021 рр. демонструвала тренд до відновлення банківської системи, оскільки обидва показники мали тенденцію до зростання, що є позитивною ознакою для реалізації монетарної політики НБУ. Однак, динаміка непрацюючих банківських кредитів в Україні в 2020–2021 рр. вказувала на 2 тренди – стабільне зростання непрацюючих кредитів та скорочення частки реструктуризованого кредитного портфелю, що вказує на загальне зростання кредитних проблем в економіці України. Зміна процентних доходів та витрат за 2019–2021 рр. вказує на негативні тренди скорочення бізнесу, оскільки процентні доходи та процентні витрати мали низхідний характер. Вартість активів банків та чиста процентна маржа за 2018–2021 рр. демонструвала скорочення на 3 % за процентними зобов'язаннями, на 4,1 % за процентними активами та на 1,8 % за чистою процентною маржею, що вказує на прибутковість операцій в банківській системі України. Динаміка операцій з іноземною валютою в Україні в 2020–2021 рр. вказує на приріст на 0,4 млрд дол. США продажу валюти населенням та скороченням на 0,2 млрд дол. США продажу іноземної валюти банками, що створило позитивне сальдо попиту та пропозиції валюти на ринку та позитивно впливало на курсову стабільність в Україні.

Аннотація. В данном исследовании представлена информация о современном состоянии банковской системы Украины: численность действующих банков, рентабельность активов и капитала банков, распределение чистых активов банков по рентабельности капитала, доходность активов и обязательств банковских учреждений. Осуществлено распределение банков по Cost of Risk и разработана карта риска монетарного регулирования. Выявлены проблемные аспекты функционирования банковской системы и предложен перечень инструментов для их решения.

Ключевые слова: банковская система, банки, Национальный банк, процентные доходы и расходы, рентабельность.

Abstract. This study provides information on the current state of the banking system of Ukraine: the number of existing banks, return on assets and capital of banks, the distribution of net assets of banks on return on capital, return on assets and liabilities of banking institutions. The distribution of banks by Cost of Risk has been carried out and a risk map of monetary regulation has been developed. Problematic aspects of the banking system functioning are revealed and a list of tools for their solution is offered.

Key words: banking system, banks. National Bank, interest income and expenses, profitability.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гальперіна Д. О., Ольвінська Ю. О. Порівняльний аналіз банківської системи України та деяких країн світу. Статистика – інструмент соціально-економічних досліджень: матер. конф. Одеса, 2015. С. 98–102.
2. Федевич Л. С., Ливдар М. В., Межирицька Я. В. Банківська система України: сучасний стан та перспективи розвитку. Економіка і суспільство. №20, 2019. С. 91–96.
3. Показники банківської системи. Офіційний сайт Національного банку України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593
4. Корягіна Т. В., Сімон А. П., Телятник В. М. Причини та наслідки «очищення» банківської системи України в умовах кризи та економічної нестабільності. *Економічні статті «Молодий вчений»*. 2016. № 12 (39). С. 759–762.
5. Закон України «Про банки і банківську діяльність». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>

ВИКОРИСТАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ЗЕЛЕНОЇ ЕКОНОМІКИ У КОНТЕКСТІ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕНЕДЖМЕНТУ КОМПАНІЙ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

Т. В. Шайгородська, І. В. Панченко

Анотація. У даній статті розглядається сутність поняття зеленої економіки як світової тенденції та актуальності впровадження її в сільському господарстві. Проаналізовано застосування даної концепції на прикладі регіонального підприємства та визначено переваги використання принципів зеленої економіки у функціонуванні аграрного сектору України.

Ключові слова: зелена економіка, виробництво замкнутого циклу, менеджмент, АПК.

Постановка проблеми. В даний час спостерігається світовий тренд, який полягає в тому, щоб вносити основу сталого розвитку в усі новостворювані проекти практично у всіх сферах. У широкому сенсі сталий розвиток означає розвиток економіки і підвищення добробуту і якості життя нинішнього покоління з можливим повним збереженням природних ресурсів. В останні два десятиліття концепція зеленої економіки набула широкого поширення і часто розглядається як частина або продовження ідеї сталого розвитку. Слід зазначити, що ці дві концепції засновані на принципово різних ідеологіях: де концепція сталого розвитку розглядає навколишнє середовище тільки як набір ресурсів для функціонування і розвитку економіки, в той час як концепція зеленої економіки розглядає економіку як частину навколишнього середовища, що не дозволяє значно розвивати економіку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання стосовно застосування концепції зеленої економіки в компаніях, зокрема, у аграрному секторі, розглянуті у роботах таких зарубіжних та вітчизняних дослідників, науковців як Мусвото К., Нортъе К, Нахман А., Стаффорд У., Дідух С.М., Пімоненко Т.В., Галушкіної Т.П. та інших. Водночас, дана тематика, ще потребує подальшого теоретичного дослідження з метою вироблення ефективних механізмів адаптації означеної концепції в практику менеджменту українських агро-компаній.

Невирішені частини загальної проблеми. В межах аграрного сектору України, на даний момент, зростає популярність такого напрямку діяльності, як органічне сільське господарство, яке може стати важливим кроком до зеленої економіки і виступити в ролі каталізатора трансформації зеленої економіки шляхом пожвавлення фермерського та харчового сектору та створенням робочих місць, які забезпечують кращу рентабельність одиниці вкладеної праці по всій вартості ланцюжка. Це може збільшити доходи та продовольчу безпеку сільських громад; створювати можливості для інвесторів та збільшувати внесок сільського господарства у національну економіку, зокрема, зменшуючи витрати на імпорту сільськогосподарської продукції, збільшуючи експорт органічної продукції та зменшуючи витрати для суспільства.

Метою дослідження є з'ясування сутності концепції зеленої економіки та використання її принципів у менеджменті компаній аграрного сектору України.

Виклад основного матеріалу. Зелена економіка орієнтована на задоволення потреб людини з урахуванням взаємодії з навколишнім середовищем, пріоритетом якого є благополуччя майбутніх поколінь. Іншими словами, зелена економіка – це система економічної діяльності, пов'язаної з виробництвом, розподілом, обміном і споживанням товарів і послуг, які в довгостроковій перспективі призводять до підвищення добробуту людей.

Зелена економіка – це відносно нова концепція, яка почала набирати обертів після фінансової кризи 2008 року і напередодні Конференції Організації Об'єднаних Націй (ООН) з питань сталого розвитку 2012 року в Ріо-де-Жанейро. Згодом ця концепція була прийнята рядом країн в якості основи для досягнення стійкого розвитку, в той же час збільшуючи їх економіки [1]. Хоча термін «зелена економіка» часто інтерпретується у

вузькому екологічному сенсі, багато принципів зеленої економіки стосуються соціально-економічних імперативів і питань добробуту людей.

На сьогоднішній день наше суспільство прагне не тільки до покращення екологічної ситуації у світі, а й має свідому точку зору до вибору екологічних продуктів як товарів повсякденного вжитку. Особливо зросла увага населення до компаній, які рухаються в напрямку зеленого відновлення, тому ринок екологічних товарів і послуг демонструє значне зростання за останні 20 років, за даними статистики із 2000 року ринок виріс більше ніж у 40 разів [2].

Але, у лінійній моделі економіки основна кількість природних ресурсів видобувається з землі для виробництва продуктів, які часто використовуються тільки один раз, а потім викидаються на звалище. Ця система відома як «бери – роби – викидай» («take, make, waste»). Видобуток ресурсів з 1970 року збільшився втричі і, за прогнозами, виросте ще на 70 % до 2050 року, при цьому наслідки зміни клімату, втрати біорізноманіття та забруднення будуть відчуватися у всьому світі. Тим часом, сьогоднішня світова економіка має оборот всього 8,6 %, тому швидкий перехід до економіки замкнутого циклу може різко скоротити використання ресурсів [3].

Зелена економіка має бути низько-вуглецевою, ресурсоефективною, соціально-інклюзивною, зменшити забруднення та відходи і запобігти деградації біорізноманіття та втрати екосистемних послуг. Перехід до зеленої економіки має основоположне значення для вирішення соціальних, екологічних та економічних основ сталого розвитку. І зелена економіка, і сільське господарство засновані на взаємодії людини з біофізичним середовищем; і ні те, ні інше не можна ізолювати від біофізичної або соціально-економічної області.

Сільське господарство має як прямий, так і непрямий вплив на людей і навколишнє середовище і, таким чином, має прямий зв'язок з принципами зеленої економіки і відіграє ключову роль в ній. Масштаби сільськогосподарського сектора (з точки зору площі земель і використання таких ресурсів, як вода), його впливу на навколишнє середовище і безпосередній ролі в добробуті людей) ставлять аграрний сектор в центр зеленої економіки в усьому світі. Так як, до 2050 року на планеті прогнозується збільшення кількості населення до 9 мільярдів чоловік, сільськогосподарське виробництво необхідно буде збільшити, щоб задовольнити нові потреби в продуктах харчування, кормах, паливі та волокні, тому воно має не тільки задовольняти попит, а й робити це при мінімізації впливу на навколишнє середовище.

У структурі економіки України саме агропромисловий комплекс (АПК) посідає важливе значення та демонструє динамічний розвиток упродовж останніх років. Окрім щорічного оновлення рекорду щодо валового збору зернових у країні, важливим індикатором зростаючої ролі агросектору є те, що у 2018 році експорт продукції АПК забезпечив майже 40 % валютної виручки України. Основним двигуном активного розвитку сектору є агропромислові холдинги. Вони мають у користуванні істотну частину земельних угідь, забезпечують до 38 % загального виробництва та до 41 % експорту окремих сільськогосподарських культур [4].

Безсумнівно, успішними підприємствами майбутнього будуть ті, які приносять відмінний прибуток з мінімальним використанням ресурсів і впливом на навколишнє середовище, при цьому швидко просуваючись до екологічно чистих рішень і чистих нульових викидів вуглецю. Застосування принципів замкнутості може допомогти підприємствам швидко і успішно перейти до цих найважливіших пріоритетів для людства і планети.

Прикладом слугує, ТОВ «Продовольча компанія «Зоря Поділля» – вертикально – інтегрований комплекс, який характеризується виробництвом якісної продукції, а саме це вирощування зернових культур і насіння олійних культур; вирощування і переробка цукрового буряка, а також тваринництво. Гайсинський цукровий завод посідає призові місця за виходом цукру серед цукрових заводів України, і входить до п'ятірки найбільших бурякопереробних підприємств України [5]. Менеджмент компанії намагається слідувати політиці всього світу у боротьбі за екологічність та впроваджує в своїй роботі принципи замкнутого циклу (циркулярної) економіки. Яскравим прикладом цього є те, що підприємство для розпалювання топки жомосушильної установки та котельні використовуються тюки із соломи; пелети і гранули з агросировини (лушпиння

соняшнику), а сухий гранульований жом слугує кормом для тварин у фермерському господарстві компанії.

У зв'язку із збільшенням потужності виробництва цукру та зменшення попиту на жом у населення та на фермерських господарствах, на підприємстві введено в експлуатацію цех сушки та гранулювання жому із використанням двох сушильних ліній та лінії грануляції. Таким чином, висушуючи весь жом, на території підприємства зникла необхідність довготривалого зберігання жому зі всіма негативними наслідками для навколишнього середовища та здоров'я людей, та існуюче жомосховище тепер служить лише для зберігання, не більше 3-х діб жому, під час форс-мажорних ситуацій.

Зокрема, сухий буряковий жом у вигляді гранул йде на корми великій рогатій худобі та свиням на ферми компанії, та займає дуже важливе місце в її раціоні. Переваги його використання значні: висока поживна цінність; висока засвоюваність корисних речовин; підвищення молочної продуктивності; тривалий термін зберігання; зручність транспортування; зниження витрат на корм та інше. Помітна тенденція збільшення обсягу молока за останні 3 роки, через впровадження даного виду корму в раціон худоби.

Також, бадилля і коренеплоди буряка (які надходять на підприємство в складі сировини і накопичуються в процесі промивання) використовуються в якості багатого енергією корму (для великої рогатої худоби). Лише два роки тому, сирі голівки від буряку обрізалися, проходили процес сушки та направлялися на ферми для з годівлі худоби. Зараз, прокислений консервованний жом (оброблений методом силосування) та голівки буряків – купують інші агрокомплекси, де в подальшому він використовується як субстрат для роботи біогазових установок, що забезпечують ефективну роботу підприємств.

Після збору та реалізації насіння соняшнику, компанія звертається до підприємств з виробництва агрогранул та пелетів із лушпиння соняшнику, де в результаті, отримує паливо для опалення підприємства.

Паливні пелети з лузги соняшника – один з видів біопалива, отриманий в процесі переробки лушпиння соняшнику. Сировина з соняшнику дозволяє виготовляти високоякісну продукцію, що характеризується високим рівнем теплотворення. Як і опалювальні пелети з інших матеріалів, біопаливо з лушпиння соняшника володіє відмінними показниками теплотворення, порівнянними з теплом, виділеним від спалювання аналогічного обсягу деревного вугілля. Не менш важливий фактори це екологічність; простота транспортування і складування; малий викид вуглекислого газу та зручність використання.

Після збору зернових на підприємстві, а саме пшениці, починається тюкування соломи, яка в подальшому використовується в опаленні котельні та жомосушильному відділенні. Використання вище визначених способів опалення допомагає зменшити викиди в атмосферу та використовувати принципи циркулярної економіки, тобто мінімізувати (в подальшій перспективі повне скорочення) відходів виробництва і споживання.

Невеликі підприємства, такі як, ТОВ «ПК «Зоря Поділля» з виробництва зернових та овочів володіють потенціалом для досягнення екологічних і соціально-економічних ідеалів «зеленої» економіки і можуть ефективно стимулювати «зелену» економіку.

Підсумовуючи, варто визначити переваги впровадження концепції зеленої економіки в менеджмент компаній аграрного сектору України [6].

1. Збільшення сільськогосподарського виробництва (особливо в країнах з дефіцитом продовольства), в той же час покращуючи умови життя дрібних фермерів і зберігаючи екосистеми, сприятиме розвитку сільських районів; тим самим сповільнюючи тенденцію до урбанізації;

2. Сільськогосподарський сектор і, зокрема, економічне зростання в цьому секторі, є доведеною рушійною силою скорочення бідності;

3. Зелене сільське господарство може відновити природний капітал. Тобто, відновлюючи і підтримуючи родючість ґрунту; зменшити ерозію ґрунту і неорганічне агрохімічне забруднення; підвищити ефективність водокористування; і зменшити збезліснення, втрату біорізноманіття та інше;

4. Здатність сільського господарства пом'якшувати наслідки зміни клімату (за рахунок уловлювання вуглецю і скорочення викидів) є атрибутом, який особливо добре співвідносить його із зеленою економікою;

5. Агробізнес зміцнює прямі і зворотні зв'язки сільського господарства з іншими секторами; тим самим створюючи можливості для працевлаштування і збільшуючи доходи.

Для реалізації повного потенціалу сільського господарства як рушійної сили зеленого економічного зростання необхідно створити сприятливе середовище і усунути фактори, що перешкоджають сільськогосподарському виробництву і розвитку. Для цього, потрібні політичні реформи і інвестиції, які створюють сприятливе середовище для скорочення бідності за рахунок підвищення врожайності і створення нових і більш продуктивних зелених робочих місць. Також, такі фактори, як сільська інфраструктура, зв'язок між сільським господарством та іншими секторами економіки, а також інвестиції в сільськогосподарські дослідження і розробки, визначають ефективність сільського господарства як фактора економічного зростання.

Наприкінці відзначимо, що ініціативи «зеленої» економіки повинні бути спрямовані на вирішення реальних життєвих проблем і повинні належним чином реагувати на глобальні чинники, такі як зміна кліматичних, технологічних і маркетингових умов. Перехід до більш циркулярного підходу також представляє величезні можливості для бізнесу, відкриваючи двері на нові ринки і можливість збільшення частки ринку; зниження витрат і ризиків для бізнесу; стимулювання інновацій, залучення талантів і приведення результатів бізнесу у відповідність з очікуваннями суспільства. Для цього підприємства можуть використовувати підхід виробничо-збутового ланцюжка, щоб визначити пріоритети, в яких вони повинні вжити заходів, щоб надати найбільший вплив на викиди парникових газів, втрату біорізноманіття та забруднення навколишнього середовища, здійснюючи «трансформаційні спринти» в напрямку замкнутості.

Висновки: Зелена економіка – це багатовимірна концепція, спрямована на вирішення соціальних, економічних та екологічних проблем і досягнення безлічі цілей. Політика зеленого зростання покликана стимулювати економічний розвиток і сприяти благополуччю людини за рахунок збереження та раціонального використання природного капіталу, тобто природних ресурсів і екосистем, що забезпечують сировину, енергію, воду і різноманітні екосистемні послуги, від яких залежить благополуччя людей. Сільське господарство відіграє центральну роль в добробуті людей, оскільки воно безпосередньо пов'язане з виробництвом продуктів харчування, забезпеченням засобів до існування і впливом на навколишнє середовище; тому ініціативи по «зеленій» економіці повинні оптимізувати виробництво, захищати навколишнє середовище та покращувати соціально-економічні результати.

Аннотация: В данной статье рассматривается сущность понятия зеленой экономики как мировой тенденции и актуальность внедрения ее в сельском хозяйстве. Проанализировано применение данной концепции на примере регионального предприятия и определены преимущества использования принципов экологической экономики в функционировании аграрного сектора Украины.

Ключевые слова: зеленая экономика, производство замкнутого цикла, менеджмент, АПК.

Abstract. Abstract. This article considers the concept of green economy as a global trend and the relevance of its introduction into agriculture. The application of this concept on the example of a regional enterprise is analyzed and the advantages of using the principles of ecological economy in the functioning of the Ukrainian agricultural sector are determined.

Keywords: green economy, closed cycle production, management, agro-industrial complex

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Дідух С. М., Корікова А. К. Сталій розвиток агропромислових холдингів України: особливості та напрямки вдосконалення. Агросвіт. 2020. № 3. С. 90–99.
2. Pavlenko T. V. The essence of green marketing. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*. 2018. № 15. URL: <http://ev.fmm.kpi.ua/article/view/132529/128991>.
3. The Role of Business in Moving from Linear to Circular Economies / UNEP reference document. URL: <https://www.unep.org/resources/publication/role-business-moving-linear-circular-economies>.
4. Дідух С. М. Розвиток агрохолдингів України в сучасних умовах: здобутки і виклики. *Економічні та соціальні аспекти розвитку України на початку XXI століття*. Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (11–13 жовтня 2018 р.) Одеса: ОНАХТ, 2018. С. 109–111.
5. Гайсинський цукровий завод. УКРІПРОМІНВЕСТ-АГРО. URL: <http://www.upi-agro.com.ua>.
6. Musvoto C. Green Economy Implementation in the Agriculture Sector. Moving from Theory to Practice. 2018. P. 1–127.

ПРОЕКТУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ПРОГНОЗУВАННЯ ПОГОДИ

А. О. Білич, Т. В. Нескородєва

Анотація. У даному дослідженні відображенні основні міркування у побудові систем з прогнозування погоди, показані основні методи прогнозування які застосовуються у побудові систем такого роду. Загалом у цьому дослідженні представлені основні статистичні методи, а саме, методи регресійного аналізу, які основані на тому, щоб створювати системи прогнозування погоди. Представлені такі методи як : лінійна регресія, множино-лінійна регресія та метод часових рядів. Основна мета дослідження створення додатку з прогнозування погоди з використанням цих регресійних методів прогнозу.

Ключові слова: Регресійна модель, прогнозування, погода, аналіз даних, додаток.

Постановка проблеми. Системи з прогнозування погоди є важливим елементом для сучасного людського життя, вони є досить важливим чинником у сучасному житті і використовуються у багатьох галузях, наприклад [2]:

- Прогнозування загального користування – системи прогнозування погоди, які створені для простих користувачів, аби вони змогли переглянути прогноз погоди, наприклад, на наступні 7 діб.
- Авіаційні системи прогнозування – системи створенні для чіткого прогнозу атмосферних явищ у природі таких, як детальну характеристику вітру, вірогідність шторму, опади, осадки, атмосферний тиск тощо.

Прогнозуванням погоди є обґрунтоване припущення щодо майбутнього стану погоди, ось це є основною концепцією усіх існуючих систем та додатків, які виконують функції діагностики погоди. Зазвичай будь які системи з прогнозування створюють свій прогноз на основі аналізу відомих даних таких як, швидкість вітру, атмосферний тиск, вологість, хмарність тощо. Дані є великим компонентом з прогнозування. Знання метеорології лежать в основі наукового прогнозування погоди, яка обертається навколо передбачення стану атмосфери для певного місця [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загалом у світі є досить багато досліджень на тематику прогнозування погоди. Усі вони різні та представлені у різних ключах та досліджуються за різними методологіями. В основі цих досліджень часто використовують регресійний аналіз даних за допомогою якого можливий прогноз погоди. Саме завдяки основним регресійним моделям можливий прогноз погоди на основі аналізу даних, тобто на основі даних які ми уже отримували раніше. Зазвичай у сучасних дослідженнях прогнозу погоди використовуються такі основні регресійні моделі для аналізу даних [5]:

- Лінійна регресійна модель
- Множино-лінійна регресійна модель
- Прогнозування на основі часових рядів.

Виклад основного матеріалу дослідження. В основі дослідження пов'язаного з можливістю створення системи з прогнозування погоди ми використовували три основних моделі для порівняння та вибору моделей з найкращими можливостями для реалізації десктоп додатку з прогнозування погоди.

Основною цілю дослідження були певні мети та цілі. Основною задачею були дослідження регресійних моделей та вибір найкращою моделі для створення додатку з прогнозування погоди [5].

Дослідження складалось з трьох основних регресійних моделей:

- Лінійна регресійна модель
- Множино-лінійна регресійна модель
- Прогнозування на основі часових рядів

Проста лінійна регресійна модель є самим простим методом прогнозування на основі часових рядів. У найпростішому випадку регресійна модель допускає лінійну залежність між змінною прогнозу y і однією змінною предиктора x . Загалом типова проста лінійна регресія записується за формулою (1) та записується у такому вигляді :

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 * x_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Коефіцієнти β_0 та β_1 позначають перехоплення та нахил лінії відповідно. Перехоплення β_0 представляє передбачуване значення y коли $x = 0$. Схил β_1 являє собою середню прогнозовану зміну y одержуючи від однієї одиниці збільшення x .

Загалом у концепції статистичного прогнозування проста лінійна регресія є емпіричним підходом, і вона може вирішувати завдання, беручи до уваги набір історичних даних про погоду чи параметри температури. Він може складатися лише з однієї залежної змінної та незалежної змінної. У простій моделі лінійної регресії можуть існувати лише дві змінні [5]. Загалом коли говорять про просту лінійну регресію, мають на увазі таку формулу (2.), і має такий вигляд:

$$Y = a + \beta_x \quad (2)$$

Де:

- Y – залежна змінна,
- X – незалежна змінна,
- a, β – коефіцієнти регресії

Загалом для вирішення проблеми методом SLR (лінійна регресійна модель) потрібно враховувати такий простий алгоритм, який рекомендують для використання [3]. Алгоритм виконання дій по відношенню до SLR зображений на рисунку 2:

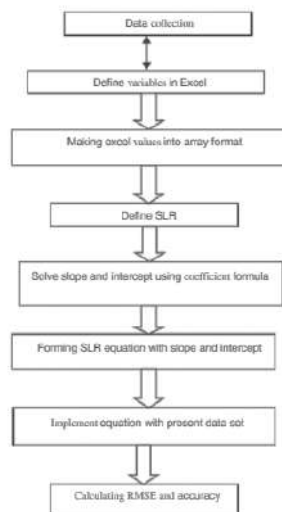

Рис. 1. Алгоритм вирішення задачі методом простої лінійної регресії

Ще однією важливою регресійною моделлю є множино-лінійна регресія. Прогнозування погоди за допомогою множинної регресійної моделі є одним із актуальних напрямків прогнозування погоди на основі статистичного аналізу даних, які передбачають складний процес у метеорологічних дослідженнях, які стають можливими на основі статистичних даних, які були отримані раніше [4].

Загалом модель прогнозування погоди, яка буде використовувати цю методологію прогнозування представляється у вигляді блок-схеми та включає у себе основні пункти [4], а саме:

- Input Data – Вхідні дані, які необхідні алгоритму для обробки
- Filter – Етап на якому вхідні дані повинні поділитись на тестові та тренувані вибірки
- Scaling Conversion – перетворення даних у зручний підбір для подальшого аналізу даних та створення прогнозованих моделей для різних явищ у природі
- Semantic of conversion errors – елемент який використовується для вирахування можливої помилки в програмі, відповідає за вирахування RSME помилки.
- Testing Data – елемент в якому зберігаються тестові вихідні дані
- Training Data – елемент в якому зберігаються тренувальні набори даних для навчання системи, щоб вона змогла у подальшому давати точніші прогнози.

Загалом блок-схема (алгоритм) виконання задачі з прогнозування показана на рисунку 3, та має такий вигляд:

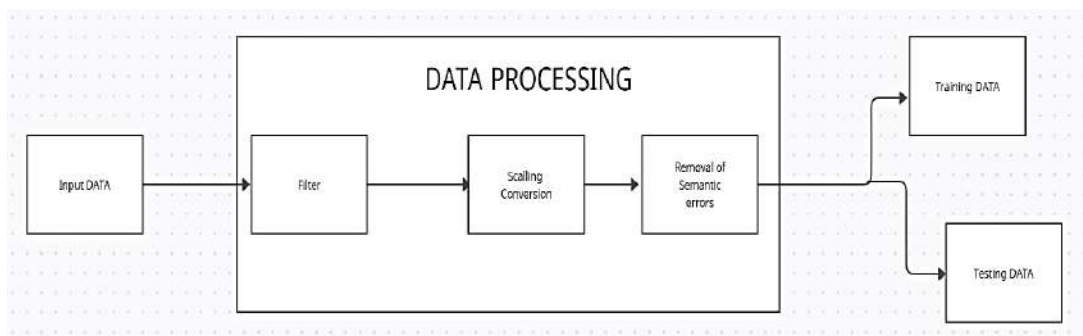

Рис. 2. Блок-схема процесу вирішення задачі з прогнозування на основі множино-лінійної регресії

Основна частина програми – написана на мові С#. Містить такі елементи як оболонку програми яка містить в собі основний інтерфейс програми та відповідає за збір даних. Також в цій частині міститься основний елемент збору даних для подальшого аналізу за допомогою мови R. Проте основна частина програми в змозі сама відтворити примітивні дані, щодо аналізу.

Допоміжна частина програми – містить елементи статистичного аналізу, створює дата-фрейми на основі зібраних раніше даних для подальшого аналізу даних. На основі методів, які є в статистичному аналізі, програма буде здатна відтворити графіки любых типів які необхідні для виявлення даних.

Загалом була вибрана модель лінійної регресії. За результатами дослідження методів була побудована блок-схема та алгоритм дій таким чином, щоб можна було спроектувати додаток з прогнозування погоди та отримати чітку модель прогнозу на основі регресійних аналізів які було проаналізовано.

Блок-схема та алгоритм представлений на рисунку 3 та має такий вигляд:

Weather Forecast report block scheme

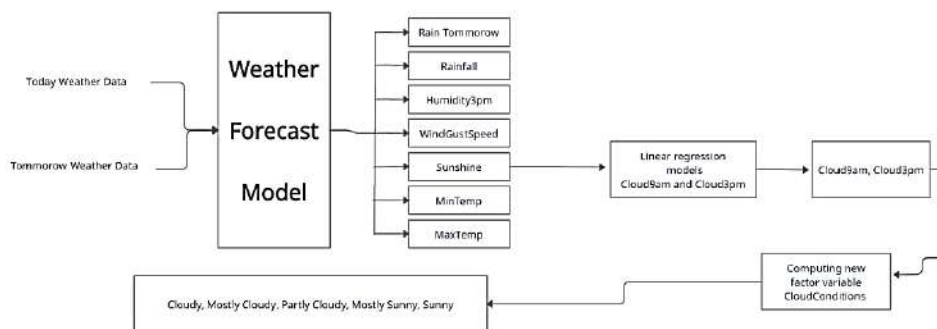

Рис. 3. Блок схема додатку з прогнозування додатку

Блок схема містить у собі проектування моделей прогнозу погоди на різні етапи доби: ранок, день, вечір. Також модель прогнозу має у собі основні елементи прогнозу погоди різних явищ, таких як: опади, температура, вологість тощо.

В основі додатку міститься зручний інтерфейс програми написаний на C#, основна ціль основної частини програми формування вхідних даних з використанням програмного API Open Weather та формування дата-сету з вхідних даних за допомогою якого створюється аналіз даних за допомогою мови R та прогнозування за допомогою регресійних моделей, які обрані для побудови додатку.

Інтерфейс програми представлений таким чином, щоб простий користувач міг би користуватись програмою. Інтерфейс програми представлений на рисунку 4:

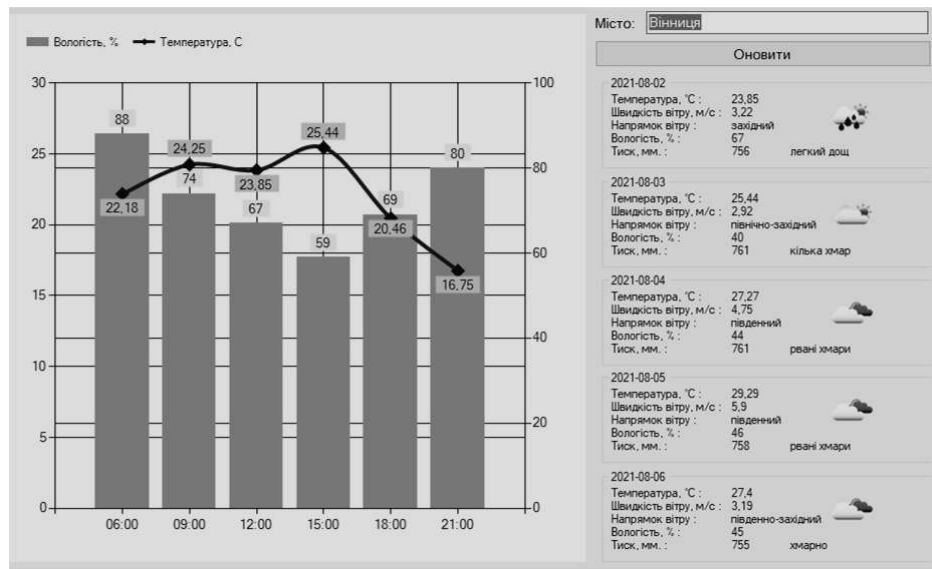

Рис. 4. Інтерфейс додатку з прогнозування погоди

Головна у додатку це формування дата-сету і отримання вхідних даних для вибраного міста і створення аналізу і прогнозування на основі уже відомих вхідних даних, після чого, отримати вихідні дані у вигляді прогнозу основних явищ, як показано на рисунку 4.

Зокрема додаток з прогнозування після отримання вхідних даних та генеруванні дата-сету має такий вигляд і представляє такий список перед тим як буде проводитись статистичний аналіз та прогнозування, Рисунок вхідних даних показаний на рисунку 5:

Date	Location	MinTemp	MaxTemp	Rainfall	Evaporation	Sunshine (Hrs)
2021-08-02	Vinnitsa	18	23	0	10	10
2021-08-03	Vinnitsa	18	23	0	10	10
2021-08-04	Vinnitsa	18	23	0	10	10
2021-08-05	Vinnitsa	18	23	0	10	10
2021-08-06	Vinnitsa	18	23	0	10	10
2021-08-07	Vinnitsa	18	23	0	10	10

Рис. 5. Генерований дата-сет, вхідні дані для додатку

Додаток проводить статистичний аналіз, в тому числі буде певні візуалізації, порівняння даних, категоріальних і множинних змін. Одним із цих моментів є побудова матриці кореляції для цього дата-сету. Матриця кореляції представлена на рисунку 6 та має такий вигляд:

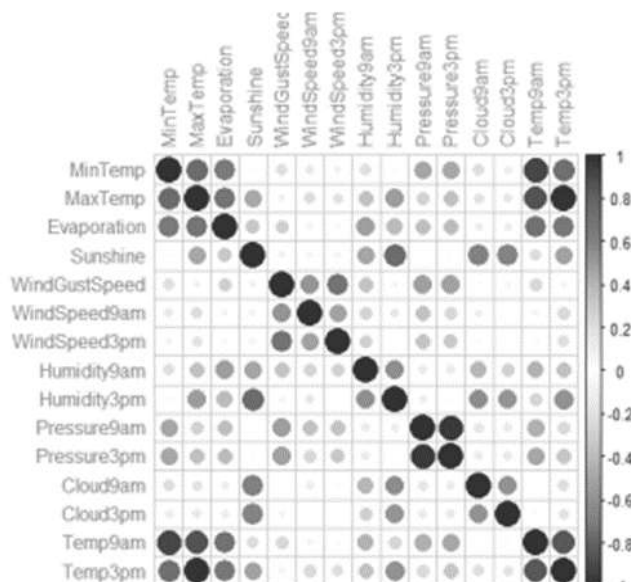

Рис. 6. Матриця кореляції вхідних даних для додатку з прогнозування погоди

Також на основі того, що ми знайшли матрицю кореляції для створеного дата-сету, ми також можемо зробити такі висновки та припущення.

Поглянувши на наведений вище графік кореляції, можна констатувати, що:

- Temp9am сильно позитивно корелює з MinTemp
- Temp9am сильно позитивно корелює з MaxTemp
- Temp9am сильно позитивно корелює з Temp3pm
- Temp3pm сильно позитивно корелює з MaxTemp
- Pressure9am позитивно корелює з Pressure3pm
- Humidity3pm сильно негативно корелює з Sunshine
- Cloud9am сильно негативно корелює з Sunshine
- Cloud3pm сильно негативно корелює з Sunshine

На основі аналізу були побудовані моделі для різних погодних чинників погодних умов. Зокрема були побудовані моделі для прогнозування опадів, температури, вологості, швидкості вітру тощо.

Приклади роботи моделей представлені на рисунку 7 і має такий вигляд:

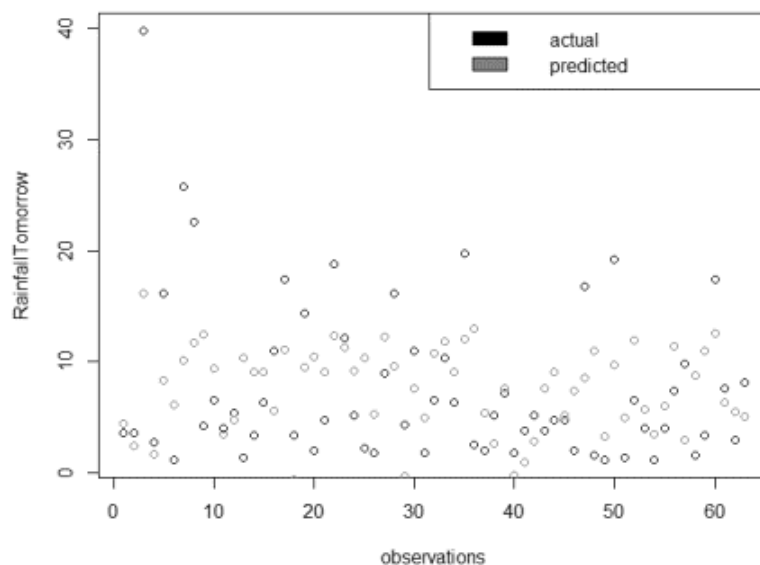

Рис. 7. Приклад роботи моделі прогнозування опадів. Візуалізація даних щодо прогнозування опадів, чорні – реальні отримані дані, сірі – прогнозовані дані

Висновок. Розроблений програмний додаток спроектований за допомогою двох мов програмування, одна з яких мова програмування високого рівня C# та мови R для статистичного аналізу та прогнозування.

Програмна реалізація представляє собою модель програми складеною з двох частин в якій присутні програмування програмного інтерфейсу на мові C# та друга частина в якій відбувається статистичний аналіз даних R. Зокрема програма використовує елементи кросс-платформного програмування та має такі бібліотеки в своїй основі, як Entity Framework, Apache Shark та ін. Зокрема програма використовує відкритий API Open Weather для отримання початкових даних та формування свого дата-сету на якому будуть створюватись прогнози, щодо наступних даних. Основою для прогнозування і аналізу є такі основні моделі, як регресійна модель, методи динамічних кіл та основи статистичного аналізу, саме вони є основою для створення прогнозу.

Основною задачею, яку я поставив при розробці додатку, це створення простого і зручного додатку, який би не був проблемою для нового користувача. Але і на далі, після захисту я планую його подальшу розробку да вдосконалення. Основними кроками поліпшення додатку є :

- Покращення інтерфейсу
- Додання більше функціональних кнопок
- Додання форми логіну та паролю
- Створення кабінету та адмін контролю програми
- Дата-сет який збирає дані перетворити на повноцінну базу даних, для більш зручного контролю даних
- Мобільна версія додатку або аналог у вигляді сайту.

Аннотация. В данном исследовании отображены основные соображения в построении систем по прогнозированию погоды, показаны основные методы прогнозирования, применяемые в построении систем такого рода. Всего в этом исследовании представлены основные статистические методы, в частности, методы регрессионного анализа, основанные на том, чтобы создавать системы прогнозирования погоды. Представлены такие методы как: линейная регрессия, множество линейная регрессия и метод временных рядов. Основная цель исследования создания приложения по прогнозированию погоды с использованием этих регрессионных методов прогноза.

Ключевые слова: регрессионные модели, прогнозирование, погода, анализ данных, приложение.

Abstract. This study displays the main considerations in building weather forecasting systems, showing the main forecasting methods used in building systems of this kind. In total, this study presents the main statistical methods, in particular regression analysis methods, based on which weather forecasting systems are built. The methods presented are linear regression, multiple linear regression, and time series method. The main purpose of the study is to create a weather forecasting application using these regression-forecasting methods.

Key words: regression models, forecasting, weather, data analysis, application.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Хамід Ісмаїл., Статистичне моделювання, лінійна регресія та ANOVA, практична обчислювальна перспектива в м'якій обкладинці. - lulu.com; First Edition, 2018. 466 с.
2. Саймон Н. Вуд., Узагальнені адаптивні моделі: Вступ до R, друге видання. - Chapman and Hall/CRC; 2nd edition, 2017. 496 с.
3. Джейсон У. Осборн. Найкращі практики з логістичної регресії. SAGE Publications, Inc, 2014. 500 с.
4. Пірбі Р., Хелер Г., Розподіли для моделювання розташування, масштабу та форми: використання GAMLSS у R (Chapman & Hall/CRC The R Series) 1-е видання. Chapman and Hall/CRC; 1st edition, 2019. 588 с.
5. Ануша Люккумбура., Вступ до регресійного аналізу. - Independently published, 2020 – 121 с.
6. Алан Агрешті., Основи лінійної та узагальненої лінійних моделей. Wiley; 1st edition, 2015. 469 с.
7. Джеймс Г., Вітнер Д., Хасті Т. Вступ до статистичного навчання. Springer; 1st ed. 2013, Corr. 7th printing 2017 edition, 2017. 440 с.

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ ГЕМОГЛОБІНУ ЕРИТРОЦИТІВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ОКИСНОГО ОСТРЕСУ РІЗНОЇ ІНТЕНСИВНОСТІ

А. Л. Вознюк

Анотація. Окисний стрес створювали шляхом введення перекису водню (діапазон концентрацій 10^{-6} – 0,1 М) в середовище інкубування еритроцитів. Методом спектрофотометрії та подальшим аналізом спектрів поглинання гемоглобіну у діапазоні 350–650 нм досліджено вплив різних концентрацій перекису водню на вміст мембранозв'язаного гемоглобіну, лігандних форм гемоглобіну цитоплазматичної фракції, склад мембранозв'язаного гемоглобіну в еритроцитах. Досліджено кількісні зміни внутрішньоклітинного і позаклітинного перекису водню. Показано, що перекис водню у діапазоні концентрацій $5 \cdot 10^{-3}$ до 0,1 М негативно впливає на стан поверхні клітин, викликаючи перебудову ліпідного бішару. Наслідком цих процесів є перехід оксигемоглобіну у геміхром і незворотно зв'язування останнього з ліпідами мембрани.

Ключові слова: мембранозв'язаний гемоглобін, оксигемоглобін, метгемоглобін, геміхром, спектри поглинання гемоглобіну, смуга Соре.

Вступ. В еритроцитах гемоглобін знаходиться в розчинній і мембранозв'язаних формах, співвідношення між якими змінюється в залежності від стану молекул гемоглобіну і мембрани. Оборотно зв'язування гемоглобіну з мембраною носить регуляторний характер і є інструментом налаштування властивостей мембрани і вуглеводного метаболізму при зміні умов функціонування, наприклад, при зміні pO_2 [1–4].

Оборотний просторовий перерозподіл гемоглобіну дозволяє швидко змінювати рівень клітинного метаболізму, що особливо важливо для еритроцитів, у яких через відсутність генетичного апарату неможлива регуляція через індукцію експресії генів. У цьому випадку утворення мембранозв'язаного гемоглобіну може бути одним з механізмів формування швидкої адаптивної відповіді на мінливі умови [1].

Відомо, що окислений гемоглобін, особливо його низькоспінові форми (геміхром) мають підвищену здатність до зв'язування з мембраною. У процесі взаємодії можуть виникати додаткові способи зв'язування цитоплазматичних білків з мембраною еритроциту, такі як ковалентне зв'язування за рахунок дисульфідних зв'язків та гідрофобні взаємодії. Показано, що стан окислення гемоглобіну (від Fe (III) - Fe (V)), корелює з інтенсивністю зв'язування, при цьому приблизно 50 % цього зв'язування потребує реакційноздатних сульфідрильних груп [5]. Метгемоглобін (metHb), що не відновлюється мембранозв'язаними метгемоглобінредуктазами, деградує з утворенням геміхромів, що накопичуються в мембрані з утворенням тілець Хайнца, викликаючи агрегацію білка полоси 3 та додаткову перебудову мембрани. Підвищену кількість мембранозв'язаного Hb останнім часом зв'язують з багатьма хворобами системи крові, викликаними порушеннями антиоксидантного захисту та дією різних ксенобіотиків [5–8]. Ряд дослідників вважає, що підвищення вмісту мембранозв'язаного гемоглобіну сприяє порушенню структурно-функціонального стану ліпідного бішару мембран еритроцитів [7]. На думку інших авторів, еритроцитарні мембрани з малим вмістом зв'язаного з ними гемоглобіну більш схильні до дегідратації і руйнування ліпопротеїнової структури. У зв'язку з цим незначні зміни вмісту мембранозв'язаного гемоглобіну у відповідь на дію стресового чинника свідчать про слабку адаптивну реакцію мембрани.

Мета роботи полягала в дослідженні стану гемоглобіну еритроцитів людини, змінення лігандних форм його цитоплазматичної фракції в умовах окисного стресу.

Матеріали і методи дослідження. У експериментах використовували периферичну кров практично здорових донорів однієї статі та приблизно одного віку. Еритроцити тричі відмивали центрифугуванням з Na-фосфатним буфером (0.015 моль, pH 7.4), що містив 0.15 моль NaCl (буферний розчин 1). Суспензія еритроцитів вводилася у буферний розчин 1, що містив різну кількість H_2O_2 . Кількість еритроцитів в середовищі інкубування підтримували на рівні вмісту гемоглобіну 3,0–3,2 мг/мл. Концентрацію H_2O_2 в дослідних

точках варіювали від 10^{-6} до 0,1 М. Клітини інкубували протягом години при 20°C. У якості контролю використовували клітини, що не піддавали впливу окисного середовища і інкубуванню. Після інкубування еритроцити осаджували центрифугуванням, надосадову рідину видаляли.

Лізис еритроцитів проводили додаючи 3 мл 0.01 М Na-фосфатного буферу (pH 7,4) $T = 4^{\circ}\text{C}$ продовж 20 хв. Тіні осаджували центрифугуванням (10 мин, 3000 об/с). У надосадовій рідині визначали загальний вміст гемоглобіну і досліджували вміст лігандних форм гемоглобіну. Тіні еритроцитів відмивали буферним розчином 1. До осаду тіней еритроцитів додавали 0,2 мл 5 % розчину тритону X-100 [9]. Пробу витримували протягом 5 хв до повного прояснення розчину, потім додавали буфер 1.

Спектри поглинання цитоплазматичного та мембранозв'язаного гемоглобіну еритроцитів реєстрували в інтервалі довжин хвиль 350–650 нм в кюветах з товщиною 1 см. В якості розчину порівняння для спектрофотометричних вимірів при вивченні мембранозв'язаного гемоглобіну використовували розчин, що містив 0.2 мл 5% тритону X-100 і буферний розчин 1.

Загальний вміст цитоплазматичної та мембранозв'язаної фракцій гемоглобіну, визначали за поглинанням на довжині хвилі 523 нм з використанням коефіцієнту екстинції 7120 М/см [9].

Для визначення вмісту лігандних форм гемоглобіну, використовували поглинання при 540, 560, 576 і 630 нм [10]. Вміст лігандних форм гемоглобіну (в моль/л) обчислювали за допомогою рівнянь, наведених у [11]:

$$C_{\text{OxyHb}} = (1.4747 \cdot A_{576} - 0.6820 \cdot A_{560} - 0.5329 \cdot A_{540}) \cdot 10^{-4},$$

$$C_{\text{MetHb}} = (4.5852 \cdot A_{540} - 0.8375 \cdot A_{560} - 3.7919 \cdot A_{576}) \cdot 10^{-4},$$

$$C_{\text{deoxyHb}} = (1.4749 \cdot A_{560} + 0.2141 \cdot A_{576} - 1.1042 \cdot A_{540}) \cdot 10^{-4}.$$

$$C_{\text{HemiCr}} = ((1.8787 \cdot A_{560} - 1.0406 \cdot A_{576} - A_{630}) / 8.6888) \cdot 10^{-4},$$

де A_{540} , A_{560} , A_{576} і A_{630} - поглинання, виміряні експериментально на відповідних довжинах хвиль для досліджуваних розчинів Hb. Вміст кожної з форм виражали у відсотках по відношенню до загального вмісту гемоглобіну у цитоплазматичній (мембранозв'язаній) фракції. Загальний вміст гемоглобіну в еритроцитах визначали геміглобінціанідним уніфікованим методом за стандартним набором при довжині хвилі 540 нм.

Вміст H_2O_2 у позаклітинному середовищі визначали за допомогою Fox-реактиву, після осадження клітин шляхом центрифугування. Вміст H_2O_2 у клітинах визначали після лізису осаджених клітин у 0,5 мл холодної води і наступного осадження білків ТХУ [12, 13].

Усі експерименти поведені у трьох повторностях. Експериментальні дані були проаналізовані у програмі Statistica 8.0 (StatSoft Inc., USA). Експериментальні дані представлені як $\bar{x} \pm m$ (\bar{x} – середнє, m – відносна похибка). Для побудови кривих розподілу лігандних форм гемоглобіну використовували апроксимацію даних за методом найменших квадратів відповідно до рівняння поліноміальної регресії 6-го ступеню.

Результати та їх обговорення. На рис. 1 показано змінення вмісту H_2O_2 у позаклітинному середовищі і в еритроцитах після години їх інкубування у окисному середовищі. Раніше було показана здатність еритроцитів ефективно нейтралізувати позаклітинний перекис водню за рахунок зв'язування з мембраною ферментів антиоксидантного захисту, таких як каталаза, глутатіонпероксидаза (GPx) та пероксиредоксин (Prx2) [11]. Проте, при навантаженні H_2O_2 від $5 \cdot 10^{-3}$ до 0,1 М, залишкова кількість перекису водню в середовищі інкубування зростала експоненціально (рис. 1, а), що свідчить про те, що у цьому діапазоні концентрацій клітини втрачають здатність повністю інактивувати останній у поверхні. У клітинах реєструється приріст вмісту H_2O_2 в інтервалі вихідних концентрацій H_2O_2 від 10^{-6} до 10^{-3} М, проте подальше збільшення вмісту H_2O_2 в середовищі інкубування приводить до зниження внутрішньоклітинного вмісту останнього (рис. 1, б).

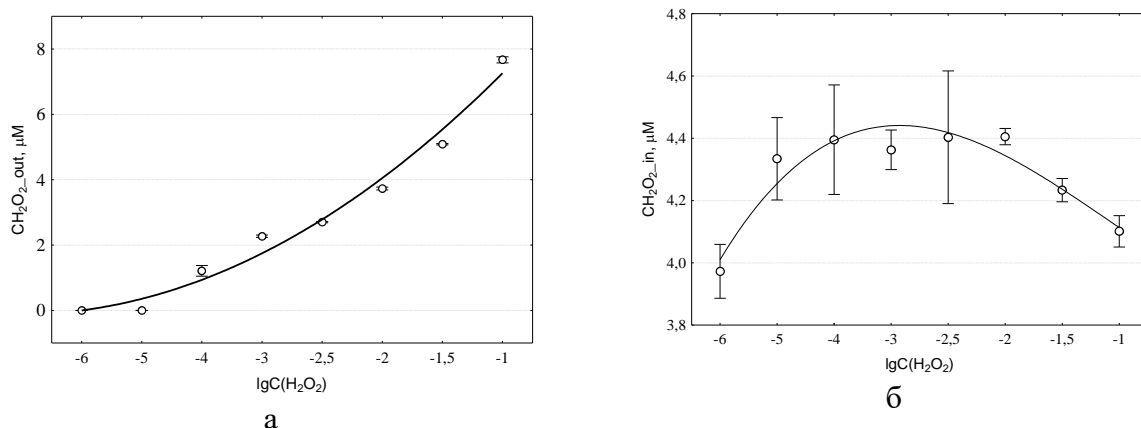

Рис. 1. Змінення вмісту перекису водню у позаклітинному середовищі (а) і цитозолі клітини (б) залежно від кількості H_2O_2 у середовищі інкубування

Вміст лігандних форм гемоглобіну у цитоплазматичній фракції визначали з використання спектрів поглинання в області 500–650 нм. У точках з початковим вмістом H_2O_2 від 10^{-6} до 10^{-3} М, концентрація оксигемоглобіну (oxyHb) у цитоплазматичній фракції гемоглобіну була максимальною і досягала 98.7 ± 3.8 %. За впливу H_2O_2 у концентраціях 0,01–0,1 М у клітинах знижувався вміст oxyHb і зростав вміст deoxy- і metHb (рис. 2, а).

Змінення вмісту мембранозв'язаного гемоглобіну залежно від кількості H_2O_2 у середовищі інкубування показано на рис. 2, б. Кількість мембранозв'язаного гемоглобіну у контрольних еритроцитах знаходилась на рівні $17,4 \pm 4,2$ %. За наявності H_2O_2 в середовищі інкубування в діапазоні 10^{-6} – 10^{-3} М кількість мембранозв'язаного гемоглобіну була нижчою за контрольний рівень. Збільшення рівня H_2O_2 приводить до достовірного підвищення рівня мембранозв'язаного гемоглобіну (за виключенням концентрацій H_2O_2 0,01 та 0,1 М) (рис. 2).

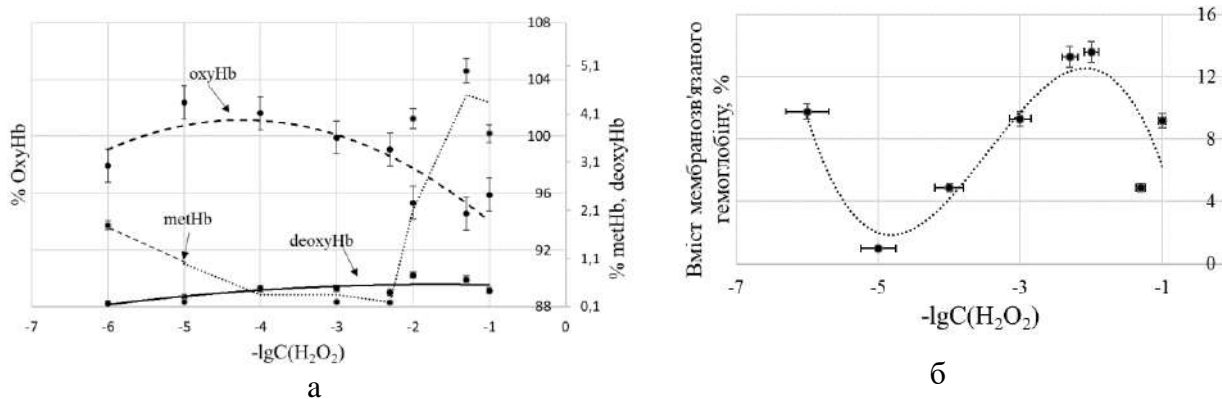

Рис. 2. а – розподіл лігандних форм гемоглобіну у цитоплазматичній фракції, б – змінення вмісту мембранозв'язаного гемоглобіну залежно від кількості H_2O_2 у середовищі інкубування

Поглинання в області смуги Соре використовували для аналізу складу мембранозв'язаного гемоглобіну (рис. 3). Коливання спектра в області смуги Соре обумовлено конфігурацією простетичної групи в гемоглобіні в залежності від знаходження його в окси- або деокси-формі. Оксигемоглобін характеризується максимальним поглинанням на довжинах 410–420 нм, для деоксигемоглобіну на довжинах 425–430 нм, метгемоглобіну на 400–405 нм.

Розчини мембранозв'язаного гемоглобіну еритроцитів, що інкубувалися в присутності H_2O_2 від 10^{-6} до 10^{-3} М дають спектральну полосу з максимум поглинання 414 нм, що відповідає оксигемоглобіну (рис. 3). Зниження інтенсивності полоси поглинання співпадає зі зниженням вмісту мембранозв'язаного гемоглобіну. Вплив H_2O_2 у більш високій концентрації приводить до зниження інтенсивності смуги Соре і зміщенню

максимуму поглинання смуги з 414 нм на 412 нм. Сама спектральна смуга розширюється в області 370–400 нм. Подібні зміни характерні для переходу оксигемоглобіну у геміхром у присутності фосфоліпідів [5, 14].

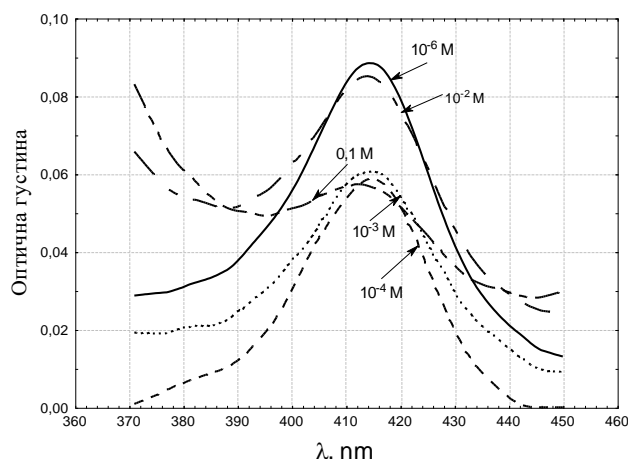

Рис. 3. Спектри поглинання розчинів мембранозв'язаного гемоглобіну в області смуги *Soret*. Біля кожного спектру наведена концентрація H_2O_2 у середовищі інкубування клітин

Вважається, що перетворення $oxyHb$ в геміхром відбувається через стадію окислення гемового заліза з утворенням $metHb$ як проміжної нестабільної форми гемопротейну. Для перетворення нормального гемоглобіну в геміхром *in vitro* зазвичай потрібні або денатуруючі умови, або наявність негативно заряджених лізофосфоліпідів, що можуть діяти як ендogenous ефектори перетворення гемоглобіну в геміхром. Денатуруючі умови виникають, так як клітини знаходяться у стресових умовах [15]. Також, цілком можна припустити, що високі концентрації H_2O_2 викликають окиснення ліпідів і їх переміщення у внутрішній шар мембрани. Лізофосфатидна кислота після транслокації на внутрішню поверхню мембрани і взаємодії з гемоглобіном може призводити до утворення активних форм кисню і накопичення геміхрому. Результатом індукованих лізофосфоліпідами конформаційних змін в $oxyHb$ може бути витіснення кисню у вигляді супероксидного радикала азотом аксіального ліганду з переходом $oxyHb$ безпосередньо в геміхром [14].

Форма смуги *Soret* [5] (у випадку концентрацій H_2O_2 0,05, 0,1 М) свідчить про те, що гемоглобін залишається зв'язаним з ліпідами після обробки тіней детергентом. Це вказує на незворотній характер зв'язування геміхрому з ліпідами мембрани.

Висновки. За умов впливу H_2O_2 у діапазоні концентрацій 10^{-6} до 10^{-3} М в еритроцитах відбувається збільшення вмісту оксигемоглобіну і зниження вмісту метгемоглобіну у його цитоплазматичній фракції. Кількість мембранозв'язаного гемоглобіну є нижчою, ніж у контрольних клітинах. Підвищення рівня H_2O_2 приводить до достовірного підвищення рівня мембранозв'язаного гемоглобіну. H_2O_2 у діапазоні концентрацій $5 \cdot 10^{-3}$ до 0,1 М негативно впливає на стан поверхні клітин, викликаючи перебудову ліпідного бішару. Наслідком цих процесів є перехід оксигемоглобіну у геміхром і незворотне зв'язування останнього з ліпідами мембрани.

Аннотація. Окислительный стресс создавали путем введения перекиси водорода (диапазон концентраций 10^{-6} – 0,1 М) в среду инкубирования эритроцитов. Методом спектрофотометрии с последующим анализом спектров поглощения гемоглобина в диапазоне 350–650 нм исследовано влияние различных концентраций перекиси водорода на содержание мембраносвязанного гемоглобина, лигандных форм гемоглобина цитоплазматической фракции, состав мембраносвязанного гемоглобина в эритроцитах. Исследованы количественные изменения внутриклеточной и внеклеточной перекиси водорода. Показано, что перекись водорода в диапазоне концентраций $5 \cdot 10^{-3}$ до 0,1 М негативно влияет на состояние поверхности клеток, вызывая перестройку липидного бислоя. Следствием этих процессов является переход оксигемоглобина в гемихром и необратимое связывание последнего с липидами мембраны.

Ключевые слова: мембраносвязанный гемоглобин, оксигемоглобин, метгемоглобин, гемихром, спектры поглощения гемоглобина, полоса *Soret*.

Abstract. Oxidative stress was created by introducing hydrogen peroxide (concentration range 10^{-6} - 0.1 М) into the erythrocyte incubation medium. The different concentrations effect of hydrogen peroxide to the content of membrane-bound

hemoglobin, ligand forms of the cytoplasmic fraction hemoglobin and the composition of membrane-bound hemoglobin were studied by spectrophotometry and subsequent analysis of hemoglobin absorption spectra in the range of 350 - 650 nm. Quantitative changes of intracellular and extracellular hydrogen peroxide were tested. It is shown that hydrogen peroxide in the concentration range $5 \cdot 10^{-3}$ to 0.1 M has a negative effect on the cell surface state, causing the rearrangement of the lipid bilayer. These processes result in the conversion of oxyhemoglobin to hemichrome and its irreversible binding to membrane lipids.

Key words: membrane-bound hemoglobin, oxyhemoglobin, methemoglobin, hemichrome, hemoglobin absorption spectra, Soret band.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Космачевская О. В., Насыбуллина Э. И., Блиндарь В. Н., Топунов А. Ф. Связывание эритроцитарного гемоглобина с мембраной как способ осуществления сигнально-регуляторной функции (обзор). *Прикладная биохимия и микробиология*. 2019. Т. 55, № 2. С. 107–123.
2. Rifkind J. M., Nagababu E. Hemoglobin redox reactions and red blood cell aging. *Antioxid. Redox Signal.* 2013. Vol. 18. P. 2274–2283.
3. Mohanty J. G., Nagababu E., Rifkind J. M. Red blood cell oxidative stress impairs delivery and induces red blood cell aging. *Frontiers in Physiology*. 2014. Vol. 5. e84.
4. van Zwieten R., Verhoeven A. J., Roos D. Inborn defects in the antioxidant systems of human red blood cells. *Free. Radic. Biol. Med.* 2014. Vol. 67. P. 377–386.
5. Welbourn E. M., Wilson M. T., Yusof A., Metodieva M. V., Cooper C. E. The mechanism of formation, structure and physiological relevance of covalent hemoglobin attachment to the erythrocyte membrane. *Free Radical Biology and Medicine*. 2017. 103. С. 95–106.
6. Carelli-Alinovi C., Misiti F. Erythrocytes as potential link between diabetes and Alzheimer's disease. *Frontiers in Aging Neuroscience*. 2017. 9. 276.
7. Космачевская О. В., Топунов А. Ф. Альтернативные и дополнительные функции эритроцитарного гемоглобина. *Обзор. Биохимия*. 2019. Т. 84 (1). С. 3–23.
8. Tharaux P.-L. Posttranslational modifications of sickle hemoglobin in microparticles may promote injury. *Kidney International*. 2019. 95(6). С. 1289–1291.
9. Ratanasopa K., Strader M. B., Alayash A. I., Bulow L. Dissection of the radical reactions linked to fetal hemoglobin reveals enhanced pseudoperoxidase activity. *Frontiers in physiology*. 2015. 6. P. 39.
10. Attia A. M. M., Aboulthana W. M., Hassan G. M., Aboelezz E. Assessment of absorbed dose of gamma rays using the simultaneous determination of inactive hemoglobin derivatives as a biological dosimeter. *Radiation and Environmental Biophysics*. 2020. 59(1). С. 131–144.
11. Dotsenko O. I., Mykutska I. V., Taradina G. V., Boiarska Z. O. Potential role of cytoplasmic protein binding to erythrocyte membrane in counteracting oxidative and metabolic stress. *Regulatory Mechanisms in Biosystems*. 2020. 11(3). С. 455–462.
12. Wolff S. P. [18] Ferrous ion oxidation in presence of ferric ion indicator xylenol orange for measurement of hydroperoxides. *Oxygen Radicals in Biological Systems Part C*. 1994. С. 182–189.
13. Bou R., Codony R., Tres A., Decker E. A., Guardiola F. Determination of hydroperoxides in foods and biological samples by the ferrous oxidation–xylenol orange method: A review of the factors that influence the method's performance. *Analytical Biochemistry*. 2008. 377(1). С. 1–15.
14. Андреев Г. М., Кисель М. А. Превращение гемоглобина в гемихром под действием лизофосфолипидов. *Биохимия*. 1999. Т. 64, 8. С. 1034–1042.
15. Matveev V. V. Cell theory, intrinsically disordered proteins, and the physics of the origin of life. *Progress in Biophysics and Molecular Biology*. 2019. 149. P. 114–130.

УДК 004.89

ПРОГНОЗУВАННЯ ЕПІДЕМІЙ МЕТОДАМИ МАТЕМАТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ТА МАШИННОГО НАВЧАННЯ

О. В. Воронюк, О. Ю. Кульчицька, А. В. Баєв

Анотація. У даному дослідженні розглядається побудова математичної моделі епідемії інфекційної хвороби, знаходиться розв'язок отриманої системи звичайних диференціальних рівнянь методом Рунге-Кутти, а також апроксимується функція динаміки процесу шляхом машинного навчання на спостережених даних. Метою дослідження є створення системи прогнозування епідемії методами математичного моделювання та методами машинного навчання.

Ключові слова: математичне моделювання, епідемії, аналіз даних, машинне навчання, диференціальні рівняння.

Вступ. Математичне моделювання є одним з найпопулярніших напрямків у наукових дослідженнях теперішнього часу. Враховуючи те, що багато явищ у фізиці та хімії описуються математичними моделями достатньо повно, маємо у результаті те, що ці науки

мають високий рівень теоретичного узагальнення. На жаль, цього не можна стверджувати про моделювання фізичних, патологічних та, узагальнюючи, медичних процесів. Саме тому, даний напрямок досліджень є одним з найактуальніших в наукових дослідженнях.

Сучасна медицина являє собою, в основному, експериментальну науку, де велику роль мають саме емпіричні дані. Саме тому, для детального вивчення різноманітних процесів у біосередовищах найбільш ефективним апаратом досліджень є математичне моделювання, адже, очевидним є те, що експериментальні дослідження є досить обмеженими.

Так математичні моделі широко використовуються в усіх сферах людського життя, та у наш час найбільшу актуальність мають задачі генетики, медичного приладобудування та медицини в цілому, адже розвиток цих моделей та методів сприяє розширенню області знань у медицині, створенню нових високоефективних методів діагностики та лікування, що є основою розробок систем життєзабезпечення, а також створенню медичної техніки. Крім того, було встановлено, що математичні моделі, що досить точно описують системи, що моделюються, дозволяють порівнювати показники здоров'я населення різних областей, оптимізувати зусилля та ресурси, що направлені на збільшення ефективності роботи медичних закладів, перевіряти різноманітні гіпотези відносно діагнозу та протікання хвороби пацієнтів, прогнозувати перетікання хвороби в залежності від результатів огляду хворого та методики лікування тощо. Таким чином, справедливим є те, що в багатьох випадках математичне моделювання є потужним засобом, за допомогою якого можливо виконати значний об'єм складних медичних досліджень.

Основна частина. Введемо деякі необхідні означення та пояснення.

Моделлю деякого об'єкту чи явища, тобто оригіналу, називають такий об'єкт, явище чи математичний опис, функціонування якого є в достатній мірі аналогічним функціонуванню оригіналу.

У даній статті порівнюється аналітичне моделювання процесу та апроксимація процесу шляхом аналізу та обробки даних, отриманих емпіричним шляхом. У випадку аналітичного моделювання властивості та поведінка оригіналу описуються математичними залежностями, які і досліджуються. Та не завжди є можливим побудувати таку модель, так само, як і не завжди є можливим знайти точне рішення диференціального рівняння, яким описується процес чи явище. В даному випадку використовується аналіз даних. Розглянемо детальніше.

Для прикладу будемо розглядати задачу про поширення епідемії інфекційного захворювання в рамках однієї популяції, при чому нехтуючи неоднорідністю розподілу популяції по простору [1, 2].

Отож, введемо дві функції: $y(t)$ – це клас, який характеризується кількістю інфікованих осіб, при чому, кожна з цих захворілих осіб є заразною (вважаємо, що інкубаційний період настільки короткий, що ним нехтують); другий клас, кількістю $x(t)$ складають не інфіковані, але вразливі до інфекції особи у момент часу t . В початковий момент часу $t = 0$ відомо, що $x(0) = n$, $y(0) = a$.

Щоб сформулювати математичну модель є необхідним сформулювати гіпотезу: захворюваність у момент часу t дорівнює $x(t) * y(t)$. Ця гіпотеза основана на правдоподібному припущенні, що кількість захворілих осіб пропорційна кількості зустрічей між хворими та сприйнятливими особами. Таким чином чисельність класу $y(t)$ зростає, у той час, коли чисельність класу $x(t)$ зменшується.

На основі прийнятого припущення виражається зменшення кількості здорових осіб Δx у проміжок часу Δt . Дане рівняння матиме вигляд:

$$\Delta x = x(t + \Delta t) - x(t) = -\beta xy \Delta t \quad (1)$$

Величина β являє собою коефіцієнт пропорційності, що характеризує вірогідність передачі інфекції при зустрічі.

При $\Delta t \rightarrow 0$ рівняння (1) можливо виразити через границю:

$$\frac{\Delta x}{\Delta t} = \frac{dx}{dt} = -\beta xy \quad (2)$$

Щоб замкнути модель прийнемо, що дана інфекція не призводить до смертності, тобто справедливою є умова балансу:

$$a + n = x + y = \text{const} \quad (3)$$

Враховуючи останню рівність (3), вираз (2) набуває вигляду:

$$\frac{dx}{dt} = -\beta x(n + a - x) \quad (4)$$

$$x(0) = n \quad (5)$$

Отож, формули (4) та (5) представляють математичну модель динаміки незаражених осіб. Значення параметру β залежить від визначеної особи та типу хвороби. Отож, знайдемо рішення звичайного диференціального рівняння (4), враховуючи те, що β є величиною постійною.

Розділивши змінні в (4) отримаємо:

$$\frac{dx}{x(n + a - x)} = -\beta dt \quad (6)$$

Далі необхідно розкласти ліву частину (6) на прості дроби та проінтегрувати:

$$\frac{1}{n + a} \left(\frac{dx}{x} + \frac{dx}{n - x + a} \right) = -\beta dt \quad (7)$$

$$\frac{1}{n + a} (\ln x - \ln(n - x + a)) = -\beta t + C \quad (8)$$

Позбудемось від логарифмів, потенціюючи останнє рівняння:

$$\frac{x}{n - x + a} = C e^{-\beta(n-a)t} \quad (9)$$

Враховуючи початкову умову (5), отримаємо кінцевий вираз для шуканої функції з рівняння (9):

$$x(t) = \frac{n(n + a)}{n + a e^{\beta(n-a)t}} \quad (10)$$

Очевидно, що при відомому значенні $x(t)$ число $y(t)$ можливо дізнатися із умови балансу, введеної раніше:

$$y = a + n - x \quad (11)$$

Задля більшої достовірності нашої моделі реальності, додамо в неї ще один процес $z(t)$ – число осіб, що видужали. Тоді, нова модель може бути представлена у вигляді системи рівнянь:

$$\left\{ \begin{aligned} \frac{dx}{dt} &= -\beta xy \\ \frac{dy}{dt} &= \beta xy - \gamma y \\ \frac{dz}{dt} &= \gamma y \end{aligned} \right. \quad (12)$$

Параметр γ характеризує ступінь одужання та визначається типом особи та видом хвороби. Оскільки кількість осіб, що видужали в початковий момент часу дорівнює нулю, то початкові умови для системи (12) матимуть вигляд:

$$x(0) = n, y(0) = a, z(0) = 0 \quad (13)$$

Умова балансу буде виглядати наступним чином:

$$x + y + z = n + a \quad (14)$$

Розділимо друге рівняння системи (12) на перше та застосувавши початкові умови (13), отримаємо:

$$y + x - \frac{\gamma}{\beta} \ln x = a + n - \frac{\gamma}{\beta} \ln n \quad (15)$$

Отримаємо зв'язок $x(t)$ та $z(t)$, виключаючи з рівнянь (14) та (15) $y(t)$:

$$x = ne^{\frac{-\beta}{\gamma} z} \quad (16)$$

Виразивши $y(t)$ через $z(t)$ за допомогою рівнянь (14), (15) та (16) та підставивши в третє рівняння системи (12), прийдемо до рівняння:

$$\frac{dz}{dt} = \gamma \left(n + a - z - ne^{\frac{-\beta}{\gamma} z} \right) \quad (17)$$

Рівняння (17) обрахуємо методом Рунге-Кутта 4-го порядку. Цей метод полягає у врахуванні кожного наступного значення $z(t)$ з попереднього. Маючи початкову умову (13) та завдавши крок h .

$$\begin{aligned} y_{i+1} &= y_i + \Delta y_i \\ \Delta y_i &= \frac{h}{6} (k_1 + 2k_2 + 3k_3 + k_4) \\ k_1 &= f(x_i; y_i) \\ k_2 &= f\left(x_i + \frac{h}{2}; y_i + \frac{hk_1}{2}\right) \\ k_3 &= f\left(x_i + \frac{h}{2}; y_i + \frac{hk_2}{2}\right) \\ k_4 &= f(x_i + h; y_i + hk_3) \end{aligned} \quad (18)$$

Результати вирішення рівняння (17) з урахуванням початкової умови (13) при різних коефіцієнтах приведені на рис. 1 та рис. 2.

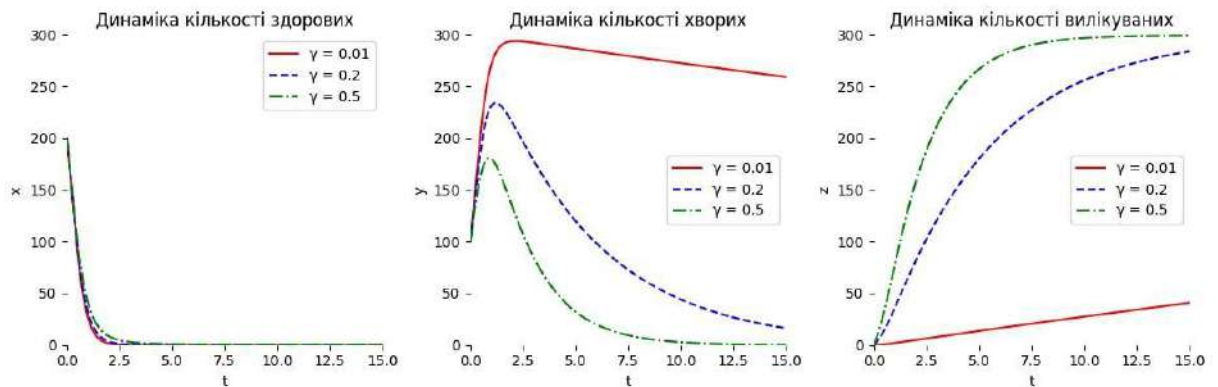

Рис. 1. Коефіцієнт захворюваності $\beta = 0,01$

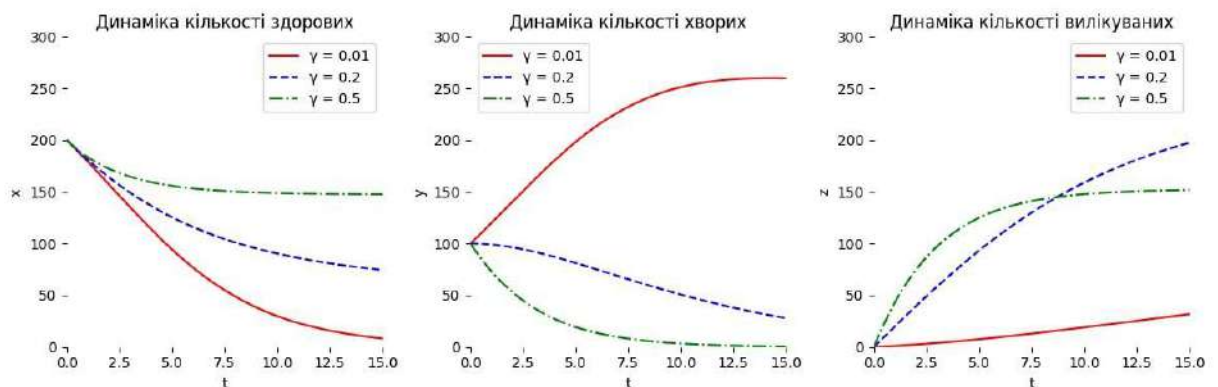

Рис. 2. Коефіцієнт захворюваності $\beta = 0,001$

На відміну від математичного моделювання, задача аналізу даних полягає в тому, щоб на основі отриманих спостережень прогнозувати подальшу поведінку процесу.

Нехай є деякий процес, який підпорядковується деякому невідомому звичайному диференціальному рівнянню (ЗДР) та нехай є декілька, нехай і зашумлених, спостережень вздовж траєкторії процесу. Спостереження є послідовними та неперервними по своїй природі, що означає, що вони – це просто прояви певного неперервно змінюваного стану:

$$\frac{dY}{dt} = f(t, Y(t)) \quad (19)$$

$\{(Y_0, t_0), (Y_1, t_1), \dots, (Y_N, t_N)\}$ – спостереження

Один з нових методів аналізу даних, що описують процес, заданий певною системою ЗДР – це Neural ODE [3]. Даний метод базується на використанні машинного навчання для апроксимації функції динаміки певною функцією $f^\wedge(t, Y(t), \theta)$, наприклад параметричним матричним оператором або нейронною мережею, для використання апроксимації у методах чисельного розв'язування задачі Коші *ODESolve* (наприклад метод Ейлера або метод Рунге-Кутта). Використовується наступна функція похибки:

$$L = \int_{t_0}^{t_N} |f^\wedge(t, Y(t), \theta) - f(t, Y(t))| dt = \sum_{i=1}^N |ODESolve(f^\wedge(t, Y(t), \theta), Y_0, t_0, t_i, \theta) - Y_i| \quad (20)$$

Маючи епідемію, що розповсюджується за законом описаном системою (12) при $\beta=0.01$ та $\gamma=0.2$ отримано дані про $x(t)$, $y(t)$, $z(t)$ при деяких $t \in [0, 10]$. Навчимо нейронну мережу апроксимувати функцію динаміки $f(t, Y(t))$.

Модель представлена у вигляді трьох повнозв'язних шарів із 200, 150 та 3 нейронами відповідно та ELU [4] функцією після першого та другого шару. На вхід мережі подається вектор із чотирьох (t, x, y, z) значень. Якщо процес є інваріантним стосовно часу, можна використовувати 3 (x, y, z) числа. Для навчання використаємо оптимізатор Adam [5] з початковим коефіцієнтом навчання $lr = 0,01$.

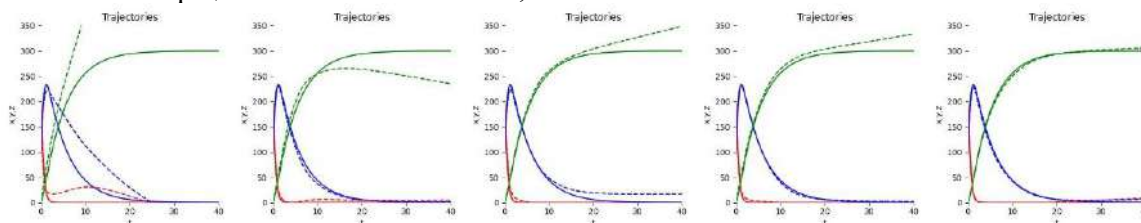

Рис. 3. Процес навчання мережі (10, 20, 30, 40 та 50 ітерація відповідно)

На рис. 3 суцільною лінією зображені $x(t)$, $y(t)$, $z(t)$ та штрих-пунктиром – їх апроксимації. Як видно з графіків, незважаючи на відносно невелику вибірку, модель змогла досить швидко апроксимувати функцію динаміки. Навчена на $t \in [0, 10]$ модель відносно точно працює і для діапазону $t \in [0, 50]$. При збільшенні кількості спостережень, якість моделі також буде покращуватись.

Висновок. Отже, задачі створення систем прогнозування епідемій та реальних процесів в цілому можуть бути вирішені шляхом дослідження природи процесу та його математичного моделювання або шляхом аналізу та обробки існуючих спостережень для апроксимації процесу. Було створено систему передбачення динаміки епідемій та показано, працездатність обох підходів, тому вибір методу залежить від дослідженості процесу та наявності чи вартості замірів.

Аннотація. В данном исследовании рассматривается построение математической модели эпидемии инфекционной болезни, находится решение полученной системы обыкновенных дифференциальных уравнений методом Рунге-Кутты, а также аппроксимируется функция динамики процесса путем машинного

обучения на наблюдений данных. Целью исследования является создание системы прогнозирования эпидемии методами математического моделирования и методами машинного обучения.

Ключевые слова: математическое моделирование, эпидемии, анализ данных, машинное обучение, дифференциальные уравнения.

Abstract. This research considers the construction of a mathematical model of an infectious disease epidemic, finds a solution of the resulting system of ordinary differential equations by Runge-Kutta method, and approximates the function of process dynamics by machine learning from observed data. The aim of the study is to create a system for predicting the epidemic by mathematical modeling and machine learning methods.

Key words: math modeling, epidemics, data analysis, machine learning, differential equations.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Milik A., Prskawetz A., Feichtinger G., Sanderson W. C. Slow-wast dynamics in Wonderland, *Envir.Modeling & Assessment*, 1996. №1. P.3–17.
2. Slyusar V. On the Issue of Assessing the Effectiveness of Air Defense Based on a Pandemic Model, September 13, 2020.
3. Chen, Ricky T. Q., Rubanova Yulia, Bettencourt, Jesse and Duvenaud, David Neural Ordinary Differential Equations, 2018.
4. Clevert, Djork-Arné & Unterthiner, Thomas, Hochreiter, Sepp. Fast and Accurate Deep Network Learning by Exponential Linear Units (ELUs), 2015.
5. Kingma, Diederik, Ba, Jimmy. Adam: A Method for Stochastic Optimization. International Conference on Learning Representations, 2014.

УДК 911.2:574.9 (477.44)

ДОСЛІДЖЕННЯ БІОТОПІВ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Т. І. Малова, І. В. Березовський

Анотація. Статтю присвячено дослідженню біотопів Вінницької області. В статті наведено основні біотопи зазначеного регіону, які були досліджені здобувачами вищої освіти під час проходження практики, описані основні види вищих рослин і тварин, які домінують в даних біотопах.

Ключові слова: Бернська конвенція, біотоп, гербарій, геоботанічний опис.

Навчальні практики належать до дослідницько-практичної діяльності, а тому мають важливе значення в професійній підготовці здобувачів вищої освіти. Навчальним планом підготовки фахівців зі спеціальності 091 «Біологія» передбачено проходження навчально-польової практики з ботаніки та зоології. Літня навчально-польова практика є завершальним етапом вивчення дисциплін «Ботаніка» і «Зоологія».

Навчальна практика проводилася на базі навчально-наукової лабораторії зоології безхребетних та хребетних тварин ДонНУ імені Василя Стуса та навчально-наукової лабораторії практикуму зі спеціалізації з вивчення життєвих стратегій рослин ДонНУ імені Василя Стуса.

Метою навчальної практики є розширення і поглиблення знань та практичних навичок; закріплення здобувачами вищої освіти отриманих теоретичних знань під час лекційних, практичних занять та самостійної роботи здобувачів вищої освіти; вивчення окремих видів та підготовка студентів до виконання наукових досліджень в польових умовах.

В сучасному світі втрата біорізноманітності відбувається катастрофічними темпами. Ще у другій половині минулого століття провідною частиною європейського співтовариства було усвідомлено, що видова охорона не в змозі забезпечити ефективне збереження біоти, і це усвідомлення призвело до формулювання оселищної концепції, яка сьогодні є базисом охорони природи в Європі. Ця концепція була чітко сформульована у Бернській конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (англ. Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats), яка була прийнята 19 вересня 1979 року

у м. Берн (Швейцарія) і набула чинності 1 червня 1982 року. Концепція збереження біотичного та ландшафтного різноманіття сприяла проникненню системного та екологічного підходів у природоохоронну сферу, що стимулювало в свою чергу розробку класифікації біотопів. Україна приєдналася до числа сторін Бернської конвенції у 1996 році, а чинності для України Конвенція набрала 1 травня 1999 року [1, с. 3].

Об'єкти рослинного світу під час проходження практики безпосередньо досліджувалися на прикладі таких біотопів:

– В1.1.2 Мезотрофні та евтрофні водойми з макрофітною рослинністю (С1.32 Вільноплаваючої рослинності евтрофних водойм, С1.33 Вкорінена занурена рослинність евтрофних водойм). Біотоп об'єднує угруповання вкорінених або вільноплаваючих рослин з вегетативними і генеративними органами, зануреними у товщу води, або плаваючими на її поверхні. Поширені в мезотрофних, мезоевтрофних та евтрофних водоймах з повільною або відсутньою течією. Приурочені переважно до мілководь водойм з незначною глибиною води (50-100 см) та мулистими донними відкладами. На ділянках зі значною глибиною та у водоймах зі швидкою течією формуються розріджені ценози. Приурочені, здебільшого, до мулистих, рідше піщаних, чи торф'янистих донних відкладів з високим (рідше помірним) вмістом органічних та азотистих сполук. Представлені трьома ярусами, з яких найбільше розвинутий підводний та надводний. Надводний формується рідко, він розріджений, складений повітряно-водними видами. Ценози переважно монодомінантні. Виділяються численні варіанти за ступенем евтрофності води та життєвою формою домінантів. Більшість біотопів мають в тій чи іншій мірі порушену природну структуру, є фрагментованими [1, с. 58].

– В3.2.2 Мезотрофні та евтрофні водотоки з повільною течією (С2.35 Евтрофна рослинність повільно текучих річок). Біотоп об'єднує угруповання вкорінених рослин з вегетативними і генеративними органами, зануреними у товщу води або плаваючими на її поверхні. Ценози поширені в мезотрофних, мезоевтрофних та евтрофних водотоках, переважно із повільною течією. Приурочені переважно до мілководь з незначною глибиною води (до 100-200 см) та мулистими, торф'янистими, чи пісковими донними відкладами. На ділянках із значною глибиною та у водотоках зі швидкою течією формуються розріджені ценози. Найбільш виражений підводний та наводний яруси. Надводний зазвичай не формується. Лише у прибережній смузі можуть траплятися поодинокі повітряно-водні види. Ценози переважно монодомінантні. В залежності від швидкості течії, рівня води (пори року) та ступеня евтрофності води зовнішній вигляд ценозів може значно змінюватися [1, с. 77].

– Б2.2.3 Болотні та підтоплені ділянки з угрупованнями високих купинних осок (D5.21 Зарості крупних осок). Характерний для річкових заплав, літторальної зони мезотрофних водойм, мілких каналів, а також для знижених ділянок боліт (мочарів) в умовах застійного зволоження. Трапляється на торф'янистих, рідше мулистих, донних відкладах, бідних на поживні речовини, з високим вмістом детриту. Приурочений до тривалозаливних рівнинних заболочених ділянок. Рівень води протягом року знаходиться вище поверхні ґрунту. Характерний вигляд біотопу надають купинні осоки-домінанти. У зв'язку зі слабшою ценозоутворюючою стратегією осок-домінантів, видовий склад багатший, ніж у ценозів, сформованих кореневищними осоками. В залежності від ступеня зволоження можуть траплятися види з різною екологічною амплітудою – від гідрофітів до мезотрофних лучних видів. Трапляється в місцях, де відбувається процес заболочення, чи торфоутворення [1, с. 108].

– Т3.1.1 Вологі евтрофні і мезотрофні сінокісні луки (Е3.4 Мокрі або вологі евтрофні і мезотрофні луки). Заплавні луки, приурочені до схилів та днищ неглибоких западин або рівнинних ділянок різних частин заплав, найчастіше прируслових та центральних, збагачених делювіальними відкладами. Формуванню біотопів сприяє вираженість заплавного режиму, що характерно для розвинутих заплав понизь великих річок. Біотопи поширені на схилах і днищах неглибоких западин, на рівнинних ділянках прируслової та

центральної частин заплави, на ділянках з багатими на поживні речовини ґрунтами – лучними, болотисто-лучними та лучно-болотними, рідше торф'янистими або дерновими часто оглеєними та мулистими різного механічного складу – від піщаних до глинистих, переважно із нейтральною реакцією ґрунтового розчину. Режим використання угідь – переважно сінокісний або комбінований, помірний [1, с. 152].

– Т2.3.1 Рівнинні та низькогірні сінокісні луки (Е2.2 Рівнинні та низькогірні сінокісні луки) Мезофітні і ксеромезофітні переважно заплавні луки, що формуються найчастіше на рівнинних та злегка підвищених ділянках центральної частини річкових заплав, рідше на рівнинних ділянках приустьової або на рівнинних та підвищених ділянках притерасної заплави, які слабо та нетривало заливаються повеневими водами. Дуже рідко поза заплавами у верхніх та середніх частинах пологих схилів терас річкових долин. Приурочені до ділянок з дерновими або лучними суглинистими та супіщаними ґрунтами, збагаченими на поживні речовини, у позазаплавних умовах – на ділянках із дерново-підзолистими, рідше дерновими супіщаними ґрунтами в умовах сінокісного або рідше комбінованого використання [1, с. 145].

– Д1.2.1 Центральноевропейські грабово-дубові ліси (G1.A1 Ліси *Quercus* – *Fraxinus* – *Carpinus betulus* на евтрофних і мезотрофних ґрунтах). Переважно грабово-дубові і грабові, нерідко грабово-ясеневі і липові позазаплавні ліси на багатих ґрунтах. Поширені на рівнині в західній частині України в межах широколистянолісової і лісо-степової зон, де здебільшого є зональними угрупованнями. В Карпатах – в нижній частині лісового поясу. Ґрунти суглинкові, свіжі, рідше вологі або сухі, здебільшого належать до групи сірих лісових, також трапляються на дерново-підзолистих, бурих лісових ґрунтах, рендзинах, чорноземах опідзолених. Ґрунтотвірними породами найчастіше є леси, інколи – елювій різних порід (фліш, вапняк, крейда, мергель), морена, флювіогляціальні відклади [1, с. 235].

– С3.3 Комплекси біотопів забудованих територій. Поєднання будівель (С.5.2.1) і ділянок зі штучним твердим покриттям (С.5.2.2), будівельних майданчиків, ділянок культурної і спонтанної синантропної рослинності невеликої площі. Одну і ту ж забудовану територію можна інвентаризувати двома способами: як комплекс біотопів забудованих територій або окремо за біотопами, що входять до цього комплексу [1, с. 352].

– С2.2.1 Парки та сквери (І:4.2 Декоративні та плодові насадження (сади, парки). Декоративні насадження, парки, сквери та інші деревні біотопи, що створені на місці природних лісових масивів, або ж насаджені на безлісних територіях. Регулярно зазнають господарського впливу (механічна обробка землі, обробка отрутохімікатами, внесення добрив, видалення самосіву дерев та кущів). На стан біотопу впливає інтенсивність рекреаційного навантаження, наявність чи відсутність догляду. При відсутності регулярного догляду трансформуються в тип біотопів Д1.8 Антропогенні широколистяні ліси і Д2.6 Антропогенні хвойні ліси [1, с. 346].

– С3.2 Ділянки зі штучним твердим покриттям. Дороги, площі, автомобільні стоянки, тротуари, злітно-посадкові смуги, перекриття підземних будівель та інші території, вкриті бетоном, асфальтом, каменем, деревиною, металом та іншими твердими матеріалами [1, с. 351].

При визначенні вищих рослин, що населяють біотопи Вінницької області був використаний визначник вищих рослин України [2].

Викладачами практики ДонНУ імені Василя Стуса були організовані екскурсії в природу до:

1. Згарського загальнозоологічний заказника загальнодержавного значення - ділянка долини річки Згар, де збереглися у природному стані водно-болотні угіддя. Розташований у межах Жмеринського та Літинського районів Вінницької області, на південь від сіл Багринівці та Бірків і на північ від сіл Лисогірка та Зоринці (49.265833, 27.993056). Рослинність представлена заболоченими луками, чагарниковими вербовими заростями. З вищої водної рослинності у долині річки домінує ряска мала *Lemna minor*, Іриси болотяні *Iris pseudacorus*, латаття біле *Nymphaea alba*, глечики жовті *Nuphar lutea*, осока побережна

Carex riparia, осока шорстко волосиста *Carex hirta*, осока гостра *Carex acuta*, мітлиця собача *Agrostis canina*, райграс високий *Arrhenatherum elatius*, очерет звичайний *Phragmites australis*, крушина ламка *Frangula alnus*, кропива дводомна *Urtica dioica*, рогіз вузьколистий *Typha angustifolia*, пирій повзучий *Elytrigia repens*, чорнокорінь лікарський *Cynoglossum officinale*, живуча повзуча *Ajuga reptans*, вероніка весняна *Veronica verna*, вероніка дібровна *Veronica chamaedrys*, кульбаба лікарська *Taraxacum officinale*, смілка звичайна *Silene vulgaris*, хвощ польовий *Equisetum arvense*, козельці звичайні *Tragopogon major*, жабурник звичайний *Hydrocharis morsus-ranae*, щавель кінський *Rumex confertus*, лопух великий *Arctium lappa*, валер'яна лікарська *Valeriana officinalis*, перстач сріблястий *Potentilla argentea*, перстач гусячий *Potentilla anserina*, живокіст лікарський *Symphytum officinale*, розхідник звичайний *Glechoma hederacea*, злинка однорічна *Phalacrologium annuum*, хміль звичайний *Humulus lupulus*, бузина чорна *Sambucus nigra*, верба ламка *Salix fragilis*, верба попеляста *Salix cinerea*, верба лозова *Salix viminalis*, обліпіха звичайна *Hippophae rhamnoides*, вільха чорна *Alnus glutinosa*, клен ясенелистий *Acer negundo* тощо [2].

На території Згарського заказника поширені такі земноводні, як звичайна ропуха *Bufo bufo*, озерна жаба *Rana ridibunda*, ставкова жаба *Rana esculenta*, трав'яна жаба *Rana temporaria*, гостроморда жаба *Rana terrestris* і декілька видів плазунів: ящірка зелена *Lacerta viridis*, ящірка прудка *Lacerta agilis*, вуж звичайний *Natrix natrix*, вуж водяний *Natrix tessellata*, черепаха болотяна *Emys orbicularis* тощо.

Орнітофауна представлена такими птахами як баклан великий *Phalacrocorax carbo*, чепура велика *Ardea alba*, чапля сіра *Ardea cinerea*, чапля руда *Ardea purpurea*, лелека білий *Ciconia ciconia*, лебідь-шипун *Cygnus olor*, крижень звичайний *Anas platyrhynchos*, мартин звичайний *Larus ridibundus*, мартин сріблястий *Larus argentatus*, крикочок чорний *Chlidonias niger*, крикочок білокрилий *Chlidonias leucopterus*, крикочок білощокий *Chlidonias hybrida*, припутень *Columba palumbus*, зозуля звичайна *Cuculus canorus*, бджолоїдка звичайна *Merops apiaster*, ластівка берегова *Riparia riparia*, плиска жовта *Motacilla flava*, плиска біла *Motacilla alba*, сорокопуд терновий *Lanius collurio*, шпак звичайний *Sturnus vulgaris*, сорока звичайна, *Pica pica*, ворона сіра *Corvus cornix*, очеретянка ставкова *Acrocephalus scirpaceus*, кропив'янка чорноголова *Sylvia atricapilla*, вівчарик-ковалик *Phylloscopus collybita*, соловейко східний *Luscinia luscinia*, польовий горобець *Passer montanus*, коноплянка *Acanthis cannabina*, вівсянка очеретяна *Emberiza schoeniclus* тощо.

Клас ссавців ВБУ представлений річковою видрою річковою видрою *Lutra lutra* і річковим бобром *Castor fiber*.

2. Узбережжя р. Південний Буг (Вінницька міська ОТГ, Вінницька область (49.239553, 28.475985). Рослинність даного біотопу представлена наступними видами: верба біла *Salix alba*, полин звичайний *Artemisia vulgaris*, верба лозова *Salix viminalis*, верба біла *Salix alba*, борщевик Сосновського *Heracleum sosnowskyi*, очерет звичайний *Phragmites australis*, дикий виноград п'ятилисточковий *Parthenocissus quinquefolia*, лопух справжній *Arctium lappa*, подорожник великий *Plantago major*, подорожник середній *Plantago media*, деревій звичайний *Achillea millefolium*, глуха кропива крапчаста *Lamium maculatum*, кропива дводомна *Urtica dioica*, чистотіл великий *Chelidonium majus*, кульбаба лікарська *Taraxacum officinale*, пажитниця багаторічна *Lolium perenne*, пирій повзучий *Elytrigia repens*, Щавель довголистий *Rumex longifolius*, злинка однорічна *Erigeron annuus*, лядвенець рогатий *Lotus corniculatus* тощо [2].

Своєрідність рельєфу, комфортний теплий клімат, велика кількість водойм, багате флористичне розмаїття – особливі умови для збереження численних фауністичних комплексів Вінницької області, які різняться між собою видовим складом.

У водоймах мешкає 1 вид круглоротих мінога українська *Eudontomyzon mariae* і 30 видів кісткових риб. За чисельністю і видовим складом домінують 2 ряди: Коропоподібні й Окунеподібні. Найбільш чисельними видами коропоподібних є: карась сріблястий звичайний *Carassius gibelio*, короп звичайний *Cyprinus carpio*, плітка звичайна *Rutilus rutilus*, лящ звичайний *Abramis brama* та ін.; окунеподібних – окунь річковий *Perca fluviatilis*, судак

звичайний *Sander lucioperca*, йорж звичайний *Gymnocephalus cernua*. З іхтіофауни найбільш рідкісними є вирезуб причорноморський *Rutilus frisii*, мінога українська *Eudontomyzon mariae*, марена дніпровська *Barbus borysthenticus*, які занесено до ЧКУ.

На території Вінницької області поширені земноводні 12 таксонів видового рівня: звичайний тритон *Triturus vulgaris*, гребінчастий тритон *Triturus cristatus*, червоночерева кумка *Bombina bombina*, звичайна часничниця *Pelobates fuscus*, звичайна ропуха *Bufo bufo*, зелена ропуха *Bufo viridis*, звичайна райка *Hyla arborea*, озерна жаба *Rana ridibunda*, ставкова жаба *Rana esculenta*, трав'яна жаба *Rana temporaria*, гостроморда жаба *Rana terrestris*, прудка жаба *Rana dalmatina* та 10 видів плазунів: веретільниця ламка *Anguis fragilis*, ящірка зелена *Lacerta viridis*, ящірка прудка *Lacerta agilis*, ящірка живородна *Lacerta vivipara*, вуж звичайний *Natrix natrix*, вуж водяний *Natrix tessellata*, полоз лісовий *Elaphe longissima*, мідянка звичайна *Coronella austriaca*, гадюка звичайна *Vipera berus*, черепаха болотяна *Emys orbicularis*.

У ставках, по берегах річок і струмків домінує *Rana temporaria*, *Rana arvalis* та субдомінує *Rana ridibunda*, *Bombina bombina*. У стоячих тимчасових водоймах домінує *Triturus vulgaris*, *Bufo viridis* та субдомінує *Rana lessonae*. У заплавах домінує *Rana lessonae* та субдомінує *Rana ridibunda*.

Біля водойм можна спостерігати мартинів сріблястого *Larus argentatus* і звичайного *Larus ridibundus*, крижків річкового *Sterna hirundo*, чорного *Chlidonias niger* і білокрилого *Chlidonias leucopterus*. На деревах, що ростуть біля водойм, можна знайти гнізда ремеза звичайного *Remiz pendulinu*. В окремих районах біля водойм гніздяться лебідь-шипун *Cygnus olor*, сірі гуси *Anser anser*. Різноманітною групою птахів є ряд Гусеподібні. Досить чисельною групою є ряд Лелекоподібні. Найчастіше з них трапляються чапля сіра *Ardea cinerea* і лелека білий *Ciconia ciconia*.

Клас ссавців ВБУ представлений акліматизованою річковою видрою *Lutra lutra*, ондатрою *Ondatra zibethicus*, водяною полівкою (щуром) *Arvicola terrestris*, реакліматизованим річковим бобром *Castor fiber*, норкою європейською *Mustela lutreola*. Із ссавців найбагатшим за видовим складом є ряд Гризуни. У північних районах області трапляються найбільший гризун – бобр річковий *Castor fiber* – і ондатра *Ondatra zibethicus*.

3. Широколистяного П'ятничанського лісу, Вінницька міська ОТГ, Вінницька область (49.238411, 28.421360). Панівними рослинними угрупованнями на території П'ятничанського лісу є домінування таких рослин, як дуб черешчатий *Quercus robur*, граб звичайний *Carpinus betulus*, ясень звичайний *Fraxinus excelsior*, липа сердцелиста *Tilia cordata*, клен польовий *Acer campestre*, клен-явір *Acer pseudoplatanus*, клен гостролистий *Acer platanoides*, в'яз шорсткий *Ulmus glabra*, черешня дика *Cerasus avium*, бруслина європейська *Euonimus europaea*, бруслина бородавчаста *Euonimus verrucosa*, свидина криваво-червона *Swida sanguinea*, копитняк європейський *Asarum europaeum*, чистець лісовий *Stachys sylvatica*, яглиця звичайна *Aegopodium podagraria*, розхідник шорсткий *Glechoma hirsuta*, медунка темна *Pulmonaria obscura*, фіалка дивовижна *Viola mirabilis*, фіалка лісова *Viola reichenbachiana*, рівноплідник рутвицелистий *Isopyrum thalictroides*, анемона жовтецева *Anemone ranunculoides*, зеленчук жовтий *Galeobdolon luteum*, купина багатоквітова *Polygonatum multiflorum*, купина запашна *Polygonatum odoratum*, глуха кропива пурпурна *Lamium purpureum*, арум Бессера *Arum besserianum*, бутень запашний *Chaerophyllum aromaticum*, пшінка весняна *Ficaria verna*, осока волосиста *Carex pilosa*, вороняче око *Paris quadrifolia*, кропива дводомна *Urtica dioica*, жовтець кашубський *Ranunculus cassubicus* тощо [2].

Самостійно здобувачі вищої освіти під час практики відвідували:

1. Широколистяний ліс (Гніваньська ОТГ, Тиврівський район, Вінницька область (49.103604, 28.347007). Домінуюче положення серед даного біотопу займають такі рослини, як дуб черешчатий *Quercus robur*, граб звичайний *Carpinus betulus*, в'яз шорсткий *Ulmus glabra*, липа сердцелиста *Tilia cordata*, клен гостролистий *Acer platanoides*, свидина криваво-червона *Swida sanguinea*, купина запашна *Polygonatum odoratum*, копитняк

європейський *Asarum europaeum*, бруслина європейська *Euonimus europaea*, кропива дводомна *Urtica dioica*, вороняче око *Paris quadrifolia* тощо [2].

Фауна ссавців лісових екосистем має досить високе видове різноманіття: козуля європейська *Capreolus capreolus*, свиня дика *Sus scrofa*, лисиця руда *Vulpes fulva*, вовк *Canis lupus*, лось звичайний *Alces alces*, їжак звичайний *Erinaceus europaeus*, білка звичайна *Sciurus vulgaris*, вовчок горішковий *Muscardinus avellanarius*, миші лісова *Sylvaeus sylvaticus* і жовтогорла *Apodemus flavicollis*. Трапляються також і польові види – хом'як звичайний *Cricetus cricetus*, полівка звичайна *Microtus arvalis*, заєць-русак *Lepus europaeus*.

Орнітофауна лісового біотопу багата і різноманітна: зяблик *Fringilla coelebs*, синиця велика *Parus major*, шеврик лісовий *Anthus trivialis*, вівсянка звичайна *Emberiza citrinella*, вівчарик-ковалик *Phylloscopus collybita*, мухоловка-білошия *Ficedula albicollis*, дрозди чорний *Turdus merula* і співочий *Turdus philomelos*, а на узліссі – сорокопуд терновий *Lanius collurio*. Зі співочих видів трапляються: соловейко східний *Luscinia luscinia*, дрозди співочий *Turdus philomelos* і чорний *Turdus merula*, вивільга звичайна *Oriolus oriolus*, кропив'янка чорноголова *Sylvia atricapilla*. Із хижих – канюк звичайний *Buteo buteo*, яструб малий *Accipiter nisus* і великий *Accipiter gentilis*. На лісових дорогах, просіках домінує *Rana temporaria* та субдомінує *Rana arvalis*.

Гніздяться такі рідкісні хижаки, як: зміїд *Circaetus gallicus*, підорлик малий *Circaetus gallicus*, орел-карлик *Hieraaetus pennatus*, скопа *Pandion haliaetus*. У сутінках і вночі можна почути сову сіру *Strix aluco* і пугача *Bubo bubo*. Характерним гніздовим птахом лісу є крук *Corvus corax*. Дуже помітними мешканцями тут є дятли великий *Dendrocopos major*, середній *Dendrocopos medius*, малий *Dendrocopos minor*, зозуля звичайна *Cuculus canorus*, голуби (припутень *Columba palumbus* і горлиця звичайна *Streptopelia turtur*).

2. Комплекси біотопів забудованих територій в м. Вінниця Вінницька ОТГ: вул. Київська 56 (49.247556, 28.477444), вул. В.Порика 42 (49.231858, 28.402312), с. Пирогово (49.214114, 28.406772), вул. Келецька 107 (49.226006, 28.403119), вул. Келецька 59а (49.224373, 28.418480), Чорновола 14 (49.227403, 28.412082), вул. Б. Ступки 18 (49.245874, 28.477765). Рослинність представлена такими видами як гіркокаштан кінський *Aesculus hippocastanum*, робінія псевдоакація *Robinia pseudoacacia*, верба біла *Salix alba*, липа сердцелиста *Tilia cordata*, береза повисла *Betula pendula*, горобина звичайна *Sorbus aucuparia*, горобина чорноплідна *Aronia melanocarpa*, горіх волоський *Juglans regia*, яблуня домашня *Malus domestica*, яблуня Недзвецького *Malus niedzwetzkyana*, шовковиця біла *Morus alba*, абрикос *Prunus armeniaca*, слива розлога *Prunus cerasifera*, вишня *Prunus cerasus*, черемха звичайна *Prunus padus*, персик *Prunus persica*, груша звичайна *Pyrus communis*, таволга Вангутта *Spiraea vanhouttei*, керрія японська *Kerria japonica*, бузина чорна *Sambucus nigra*, садовий жасмин звичайний *Philadelphus coronarius*, бузок звичайний *Syringa vulgaris*, туя західна *Thuja occidentalis*, пухироплідний калинолистий *Physocarpus opulifolius*, Хеномелес японський *Chaenomeles speciosa*, грицики звичайні *Capsella bursa-pastoris*, волошка синя *Centaurea cyanus*, чистотіл великий *Chelidonium majus*, берізка польова *Convolvulus arvensis*, синяк звичайний *Echium vulgare*, півники злаколисті *Iris graminea*, лаванда вузьколиста *Lavandula angustifolia*, білоцвіт весняний *Leucojum vernalis*, льон австрійський *Linum austriacum*, бруннера великолиста *Brunnera macrophylla*, магонія падуболиста *Mahonia aquifolium*, лунарія однорічна *Lunaria annua*, магонія падуболиста *Mahonia aquifolium*, люцерна хмелевидна *Medicago lupulina*, гадюча цибулька занедбана *Muscari neglectum*, строфіостома рідкоцвіта *Myosotis sparsiflora*, нарцис білий *Narcissus poeticus*, нарцис несправжній *Narcissus pseudonarcissus*, орлики звичайні *Aquilegia vulgaris*, квасениця ріжкувата *Oxalis corniculata*, дикий виноград п'ятилисточковий *Parthenocissus quinquefolia*, дикий виноград тригострінцевий *Parthenocissus tricuspidata*, кизильник горизонтальний *Cotoneaster horizontalis*, кизильник Даммера *Cotoneaster dammeri*, подорожник великий *Plantago major*, герань темна *Geranium phaeum*, грабельки звичайні *Erodium cicutarium*, купина запашна *Polygonatum odoratum*, чистотіл великий *Chelidonium majus*, гірчак звичайний *Polygonum aviculare*, первоцвіт звичайний *Primula vulgaris*, кульбаба лікарська *Taraxacum officinale*, роговик польовий *Cerastium arvense*, сугайник

східний *Doronicum orientale*, рябчик імператорський *Fritillaria imperialis*, зірочник середній *Stellaria media*, вероніка рання *Veronica praecox* тощо [2].

3. Комплекс біотопів вздовж дороги Гніванського шосе м. Вінниця Вінницька ОТГ (49.211577, 28.417652). Домінує така рослинність як кульбаба лікарська *Taraxacum officinale*, гірчак звичайний *Polygonum aviculare*, пирій повзучий *Elytrigia repens*, жовтець їдкий *Ranunculus acris*, жовтець повзучий *Ranunculus repens*, триреберник непахучий *Tripleurospermum maritimum*, берізка польова *Convolvulus arvensis*, конюшина лучна *Trifolium pratense*, подорожник великий *Plantago major*, конвалія травнева *Convallaria majalis*, барвінок малий *Vinca minor*, барбарис звичайний *Berberis vulgaris*, бузок звичайний *Syringa vulgaris*, бузина чорна *Sambucus nigra*, калина звичайна *Viburnum opulus*, дикий виноград п'ятилистий *Parthenocissus quinquefolia*, горобина звичайна *Sorbus aucuparia*, барбарис звичайний *Berberis vulgaris*, липа сердцелиста *Tilia cordata*, дуб черешчатий *Quercus robur*, береза повисла *Betula pendula*, клен гостролистий *Acer platanoides*, клен-явір *Acer pseudoplatanus*, робінія псевдоакація *Robinia pseudoacacia* тощо [2].

Фауна представлена птахами (зозуля звичайна *Cuculus canorus*, горобець польовий *Passer montanus*), ссавцями (їжак звичайний *Erinaceus europaeus*, полівка звичайна *Microtus arvalis*, заєць-русак *Lepus europaeus*) тощо.

4. С2.2.1 Парки та сквери. Парк ім.лікаря О.І. Ющенко (49.215399, 28.439945), вул. Воїнів-Інтернаціоналістів (49.231495, 28.412082). Рослинність представлена такими рослинами як гіркокаштан кінський *Aesculus hippocastanum*, клен-явір *Acer platanoides*, клен гостролистий *Acer platanoides*, дуб звичайний *Quercus robur*, робінія псевдоакація *Robinia pseudoacacia*, верба біла *Salix alba*, липа сердцелиста *Tilia cordata*, береза повисла *Betula pendula*, бузок звичайний *Syringa vulgaris*, бузина чорна *Sambucus nigra*, горобина звичайна *Sorbus aucuparia*, кульбаба лікарська *Taraxacum officinale*, вероніка дібровна *Veronica chamaedrys*, подорожник великий *Plantago major*, гірчак звичайний *Polygonum aviculare*, розхідник звичайний *Glechoma hederacea*, Герань Робертова *Geranium robertianum*, дикий виноград п'ятилисточковий *Parthenocissus quinquefolia*, триреберник непахучий *Tripleurospermum inodorum*, суниця зелені *Fragaria viridis*, конвалія звичайна *Convallaria majalis*, зірочник лісовий *Stellaria holostea*, пажитниця багаторічна *Lolium perenne*, пирій повзучий *Elytrigia repens* тощо [2].

В ході навчальної практики здобувачами вищої освіти згідно вимог вищої школи були оформлені звіти з практики, систематичний гербарій у кількості 12 гербарних листів, картка морфологічного аналізу рослини, анотований список флори і фауни, виконаний геоботанічний опис ділянки, заповнена картка опису біотопу.

Таким чином, важливим елементом підготовки майбутніх фахівців спеціальності 091 «Біологія» є проведення навчально-польової практики з ботаніки та зоології у вигляді лекцій-екскурсій та практичних занять-екскурсій, що дають змогу студентам краще зрозуміти навчальний матеріал, усвідомити його та запам'ятати. Саме такі заходи під час навчальної практики забезпечують практичне використання отриманих знань в природних умовах.

Аннотация. Стаття посвящена исследованию биотопов Винницкой области. В статье приведены основные биотопы указанного региона, которые были исследованы соискателями высшего образования во время прохождения практики, описаны основные виды высших растений и животных, которые доминируют в данных биотопах.

Ключевые слова: Бернская конвенция, биотоп, гербарий, геоботаническое описание.

Abstract. The article is devoted to the study of biotopes of the Vinnytsia Oblast. The article presents the main biotopes of the specified region, which were studied by applicants for higher education during their internship, describes the main species of higher plants and animals that dominate in these biotopes.

Keywords: Berne Convention, biotope, herbarium, geobotanical description.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Національний каталог біотопів України / за ред. А. А. Куземко, Я. П. Дідуха, В. А. Онищенко, Я. Шеффера. К. : ФОП Клименко Ю. Я., 2018. 442 с.
2. Добрачаева Д. Н., Котов М. И., Прокудин Ю. Н. и др. Определитель высших растений Украины. К. : Наук. думка, 1987. 548 с.

МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ РУХУ КРОВІ В СУДИНАХ

А. В. Маркушевська, М. О. Савченко

Анотація. У даному дослідженні подано інформацію про механіку руху крові судинами, а саме описано зміну кров'яного тиску в судинах під час діастолічної та систолічної фази. Методологічною основою роботи є системний підхід, принцип наукової об'єктивності, критичного підходу до джерельної бази роботи. Специфіка досліджуваної теми передбачає застосування методів розв'язання звичайних диференціальних рівнянь для опису зміни тиску крові людини і вплив його на організм.

Ключові слова: рух крові судинами, кров'яний тиск, систолічна фаза, діастолічна фаза, гідрравлічний опір, звичайні диференціальні рівняння.

Вступ. Усім відомо, що серце – це насос, який працює без зупину. А чи знали Ви, що за хвилину серце здорової дорослої людини перекачує до 5,5 літрів крові? Циркуляція крові відбувається близько 100 000 раз за добу на відстані порядку 100 000 км, саме таку довжину являють собою всі судини нашого тіла. А якщо говорити про те, скільки разів на рік скорочується наше серце, то цифра тут просто нереальна 34 000 000, перекачуючи за 70 років 250 000 000 літрів крові.

Навіщо ж серце перекачує кров? Через серце бідна на кисень кров прямує до легень для збагачення киснем і видалення продуктів життєдіяльності, а після навпаки, збагачена на кисень кров з легень через серце прямує до тканин і органів. Цей процес є найголовнішим в обміні речовин організму, забезпеченні нормального росту і розвитку клітин тканин, підтримки повноцінного функціонування організму. Тому дуже важливо, щоб не відбувалось збою в роботі серця.

Серцево-судинна система людини являє собою замкнуту систему, що складається з багатьох послідовно і паралельно з'єднаних судин, великих і малих, по яким рухається кров. Від серця кров по артеріям рухається до всіх органів і повертається назад по венах до серця. Найбільша артерія – аорта, послідовно розмежовується на все більш мілкі артерії, які закінчуються тонесенькими кров'яними судинами – капілярами, що насичують всі органи кров'ю.

Рух крові по судинам підкоряється законам гідродинаміки [1], тому давайте сформулюємо деякі означення. Потік рідини називається ламінарним, якщо шари рідин ковзають один відносно одного незмішуючись. Важливо, що якщо в ламінарну рідину ввести підфарбовану цівку, то вона збережеться, не розмиваючись по всій довжині потоку. Потік рідини, що супроводжується утворенням вихорів і змішуванням слоїв при ламінарному русі, називається турбулентним.

Потік реальної рідини по трубі постійного перерізу супроводжується падінням статичного тиску. При ламінарному потоці, шари взаємодіють один з одним. Будь-який з шарів спиняє рух сусіднього шару, розташованого ближче до осі труби і діє з прискоренням на шар, що розташований далі по осі. Таким чином, спостерігається зміна швидкості течії рідини за напрямом перпендикулярним поверхні шару. Такі зміни характеризують величиною $\frac{dv}{dx}$, яку називають градієнтною швидкістю. Між дотичними шарами рідини діють сили внутрішнього тертя. Модуль цих сил залежить від площі шарів S і градієнту швидкості $\frac{dv}{dx}$, та визначається формулою:

$$F = \eta \frac{dv}{dx} S \quad (1)$$

де η – динамічний коефіцієнт щільності

Для багатьох рідин сила внутрішнього тертя підкорюється закону Ньютона, тоді вони називаються ньютонівськими. Особливістю таких рідин є те, що існує лінійна залежність між силами внутрішнього тертя F і градієнтом швидкості $\frac{dv}{dx}$.

Однак, існують рідини, сили внутрішнього тертя яких не підкоряються закону Ньютона, вони називаються не ньютонівськими рідинами.

Наприклад, кров відноситься до не ньютонівських рідин внаслідок можливого з'єднання еритроцитів в одну систему.

При русі рідини по трубі щільність впливає на швидкість її руху. Об'єм, що протікає кожної секунди через поперечний переріз труби дається формулою

$$Q = \frac{v}{t} = \frac{(p_1 - p_2)r^4}{8\eta l} \pi \quad (2)$$

де $p_1 - p_2$ – різниця тиску на кінцях труби, η – щільність рідини, l – довжина труби, r – її радіус. Формулу вивів французький лікар Пуазейль [2], зауважимо, що формула застосовується тільки при ламінарному русі рідини.

Надлишковий тиск, що створює серце, жене кров одночасно через багато трубок-судин. По мірі розгалуження судин їх сумарний просвіт збільшується, однак через різке зменшення радіусу судин, їх гідравлічний опір стає більшим. Саме тому близько 70 % загального спаду тиску приходить на сітку маленьких судин, в них, за рахунок сил тертя значна частина механічної енергії крові перетворюється у внутрішню. Потік крові по судинам є ламінарним, а звідси слідує, що цей потік підкорюється закону Пуайзеля. Сильне звуження великих судин або патологічне зниження щільності крові можуть призвести до того, що потік крові в деяких місцях може стати турбулентним, що супроводжується відповідним шумом. Чим більше таких місць, тим більше роботи має виконувати серце. Еластичність стінок судин має велике значення, якщо потік рідини є пульсуючим. Еластичність і пружність кровоносних судин допомагає нормальному кровообігу в організмі і економній витраті енергії [3].

Основна частина. Для початку введемо деякі означення, що стосуються загальної зміни тиску крові під час основних фаз. Тиск крові в артеріях під час скорочення(систолі) серця називається систолічним або максимальним, а під час спокою(діастоли)серця називається діастолічним або мінімальним. Рух крові в аорті регулюється за допомогою відкривання і закривання артеріального клапана. Позначимо через $p(t)$ тиск крові в аорті у момент часу $t \geq 0$. Відмітимо, що під «тиском» крові ми розуміємо різницю між її істинним тиском і атмосферним[4, 5]. Саме ця різниця і розширює кровоносні судини, та дає можливість крові протікати в них.

Нехай $Q_c(t)$ – об'ємна швидкість надходження крові із серця в аорту в момент часу $t \geq 0$. Знайдемо явний вигляд $p(t)$

$$p(t) = p_c e^{k\omega t} \quad (3)$$

p_c – систолічний тиск, ω – гідравлічний супротив, k – еластичність стінок.

Розглянемо рисунок на якому відображені експериментальні дані зміни тиску $p(t)$ в аорті

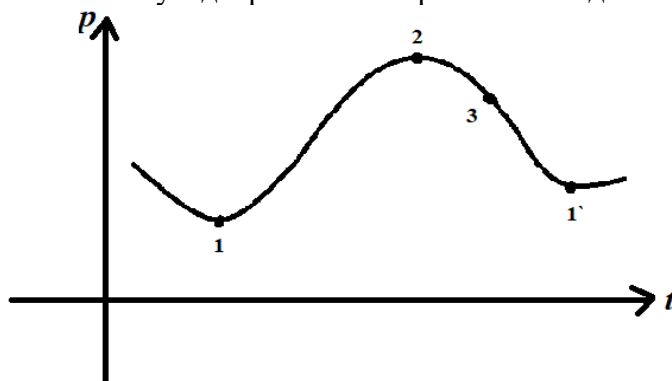

Рис. 1 Зміна тиску крові в часі

Аналізуючи рисунок бачимо, тиск не лінійно змінюється в часі.

Повний цикл роботи серця відповідає частині графіка $1 - 2 - 3 - 1'$. Він включає в себе дві фази: систолічну ($1 - 2 - 3$) і діастолічну ($3 - 1'$), після чого цикл повторюється. Точки 1 і $1'$ відповідають відкриванню артеріального клапана, 3 – його закриттю, 2 – момент часу коли $Q_c(t)$ досягає свого максимального значення.

Досліджуючи дане питання ми розглянули дві послідовні фази:

- **систолічна фаза:** фаза притоку крові в аорту з серця, з моменту відкривання артеріального клапана до його закривання. Під час надходження крові з серця стінки артерії розтягуються завдяки їх еластичності, частина крові резервується в аорті, а частина проходить у мілкі судини.

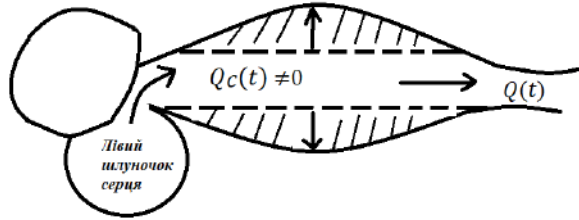

Рис. 2(а) Схематичне зображення кровотоку в аорті та мілких судинах під час відкриття аортального клапана

- **діастолічна фаза:** фаза виштовхування крові з аорти в мілкі судини, після закривання артеріального клапана. Під час цієї фази стінки аорти за рахунок своєї пружності повертаються у вихідне положення проштовхуючи кров у мікросудини. В цей час із лівого шлуночка кров прямує до лівого передсердя.

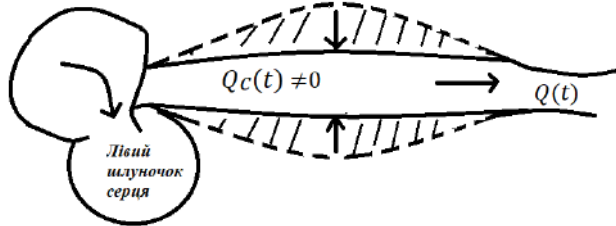

Рис. 2(б) Схематичне зображення кровотоку в аорті та мілких судинах під час закриття аортального клапана

Висновки. Отже, розглянувши в даному дослідженні модель судинної системи людини з урахуванням певних припущень, а саме:

а) аорта являє собою резервуар з еластичними стінками, об'єм якого лінійно залежить від тиску, тобто

$$\frac{V(t)}{p(t)} = k \quad (4)$$

де k – еластичність;

б) система мілких судин являє собою жорстку трубку, рух крові в якій підкорюється закону Пуазейля, гідрравлічний супротив – великий та є відомою додатною сталою, також нехтуємо еластичністю мілких судин;

в) $p_{кін.} = 0$, де $p_{кін.}$ – тиск крові на виході із жорсткої трубки

ми отримали шукане рівняння.

Крім того, в ході дослідження було встановлено, що збільшення гідрравлічного опору мікросудинної системи ω або збільшення еластичності стінок аорти k , призводить до збільшення артеріального тиску в аорті після закриття аортального клапана. Зокрема, до підвищення тиску в кінці діастолічної фази.

Було встановлено, що зі збільшенням гідравлічного опору ω або еластичності стінок аорти k , швидкість зниження артеріального тиску в аорті під час діастолічної фази зменшується.

Аннотация. В данном исследовании представлена информация о механике движения крови сосудами, а именно описано изменение кровяного давления в сосудах при диастолической и систолической фазах. Методологической основой работы является системный подход, принцип научной объективности, критического подхода к источниковой базе работы. Специфика исследуемой темы предусматривает применение методов решения обыкновенных дифференциальных уравнений для описания изменения давления крови человека и влияние его на организм.

Ключевые слова: движение крови сосудами, кровяное давление, систолическая фаза, диастолическая фаза, гидравлическое сопротивление, обыкновенные дифференциальные уравнения.

Abstract. This study provides information on the mechanics of blood flow through blood vessels, namely the change in blood pressure in blood vessels during the diastolic and systolic phases. The methodological basis of the work is a systematic approach, the principle of scientific objectivity, a critical approach to the source base of work. The specificity of the research topic involves the use of methods for solving ordinary differential equations to describe changes in human blood pressure and its effect on the body.

Key words: vascular blood flow, blood pressure, systolic phase, diastolic phase, hydraulic resistance, differential equations.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Біофізика і біомеханіка: підручник/ В. С. Антонюк, М. О. Бондаренко, В. А. Ващенко та ін. К.: НТУУ «КПІ», 2012. С. 235–236.
2. Біофізика і біомеханіка: підручник/ В. С. Антонюк, М. О. Бондаренко, В. А. Ващенко та ін. К.: НТУУ «КПІ», 2017. – С. 237–240.
3. George E. Totten. Handbook of Hydraulic Fluid Technology, Second Edition / George E. Totten, Victor J. De Negri. CRC Press, 2011. 982 p.
4. Лебедь О. О., Гаращенко В. І., Григус І. М. Біологічна та медична механіка [Навчальний посібник]. Рівне: Видавництво НУВГП, 2016 р. С. 128–131.
5. Біофізика і біомеханіка: підручник/ В. С. Антонюк, М. О. Бондаренко, В. А. Ващенко та ін. К.: НТУУ «КПІ», 2017. С. 250–252.

УДК 004.42-047.64:343.722-028.5:001.89:37.091.212

МЕТОДИ ВИЯВУ АКАДЕМІЧНОГО ПЛАГІАТУ В НАУКОВИХ РОБОТАХ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

А. В. Недуніч, В. Ю. Василенко

Анотація. У роботі висвітлюються значення термінів «академічна доброчесність», «академічний плагіат». Представлено порівняння структури Кодексів академічної доброчесності трьох університетів: ДонНУ імені Василя Стуса, ЗНУ, ОНУ імені І. І. Мечникова; в процесі проведення аналітичного огляду дослідницької літератури розглянуто особливості використання онлайн сервісу з перевірки на плагіат Unischek. Представлено реальний приклад засідання Комісії з питань академічної доброчесності та корпоративної етики Донецького національного університету імені Василя Стуса. Основними методами, які були використані у процесі дослідження, стали: теоретичний аналіз наукової та методичної літератури, порівняння, пояснювальний, ілюстративний, методи пізнання та узагальнення.

Ключові слова: академічна доброчесність, академічний плагіат.

Вступ. Сьогодні дотримання принципів академічної доброчесності стає обов'язковим аспектом якості освіти. На перший план виходить необхідність формування та розвитку академічної відповідальності у всіх учасників освітнього процесу, зокрема і здобувачів вищої освіти. У зв'язку з цим в останні роки особлива увага приділена питанням вияву та подальшому запобіганню плагіату у наукових доробках здобувачів, що і підтверджує актуальність даного дослідження.

Метою дослідження є представлення можливих методів вияву та способів запобігання плагіату в наукових роботах здобувачів вищої освіти.

Основний розділ. В Законі України «Про освіту» (стаття 42) термін «академічна доброчесність» визначається як «сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень» [1]

Можливі порушення академічної доброчесності представлені на рис. 1.

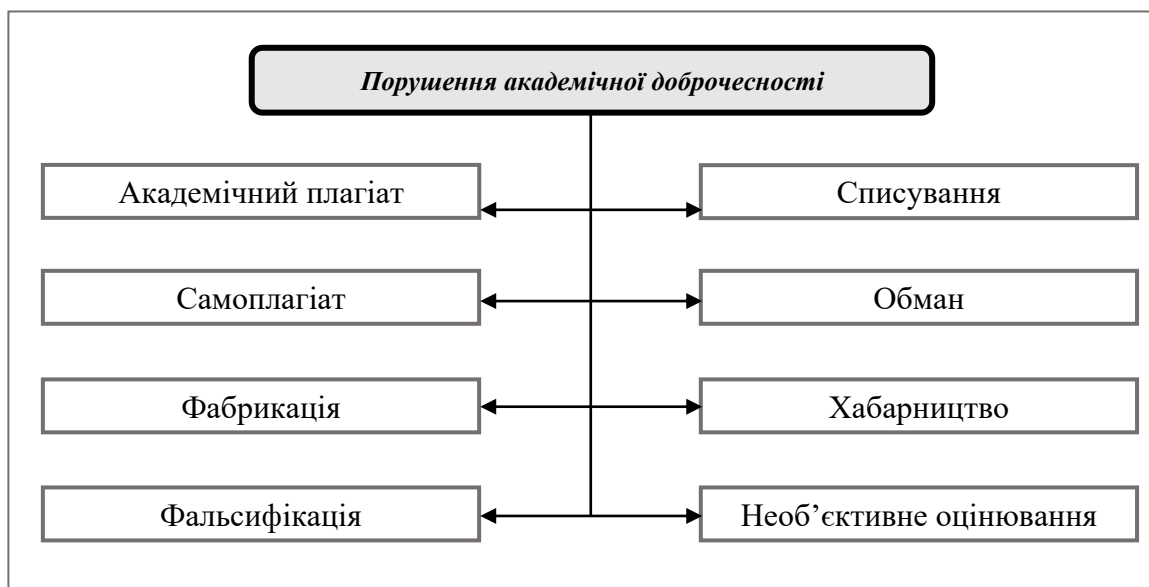

Рис. 1. Різновид порушень академічної доброчесності

Особливу увагу щодо дотримання принципів академічної доброчесності у науково-освітньому середовищі приділено у спеціальному проєкті «Проект сприяння академічній доброчесності в Україні (Strengthening Academic Integrity in Ukraine Project — SAIUP), що реалізується Американськими Радами з міжнародної освіти за сприяння Міністерства освіти і науки України та підтримки Посольства США в Україні» [2]. Участь у цьому проєкті вимагає від університетів мати наявності кодекси для реалізації академічної доброчесності та спеціальні комісії для врегулювання усіх питань в цій сфері.

У проєкті SAIUP беруть участь 10 закладів вищої освіти: 6 національних університетів (Донецький національний університет імені Василя Стуса (ДонНУ імені Василя Стуса), Запорізький національний університет (ЗНУ), Луцький національний технічний університет, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова (ОНУ імені І. І. Мечникова), Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Тернопільський національний економічний університет); 3 державних університети (Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Сумський державний університет, Тернопільський державний медичний університет імені І. Я. Горбачевського); 1 інститут (Інститут міжнародних відносин КНУ імені Тараса Шевченка).

На університетському рівні дотримання академічної доброчесності серед здобувачів та науково-педагогічних працівників повинно реалізовуватись за допомогою внутрішніх нормативних документів, наприклад Кодексом академічної доброчесності та корпоративної етики.

Для порівняння розглянемо Кодекси трьох університетів, а саме: ДонНУ імені Василя Стуса [3], ЗНУ [4], ОНУ імені І. І. Мечникова [5] (табл. 1).

Порівняння кодексів різних університетів

Структура Кодексу академічної доброчесності		
Донецький національний університет імені Василя Стуса	Запорізький національний університет	Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кодекс нараховує 6 пунктів: 1. Загальні положення. Акцентування уваги на меті, завданні кодексу та подання основних термінів. 2. Академічна доброчесність. 3. Корпоративна етика. Регулювання дотримання корпоративної етики. 4. Комісія з питань академічної доброчесності та корпоративної етики. 5. Порядок встановлення фактів порушення норм кодексу та притягнення до відповідальності. 6. Прикінцеві положення.	Кодекс має 6 розділів: Розділ I Загальні положення. Розділ II Академічна доброчесність. Розділ III Норми професійної етики та академічної доброчесності. Розділ IV Рада з академічної доброчесності. Розділ V Відповідальність за порушення норм академічної доброчесності. VI Прикінцеві положення.	Кодекс поділяється на 7 розділів та містить додатки: 1. Загальні положення. 2. Основні терміни та їх визначення. 3. Принципи та фундаментальні цінності академічної доброчесності та етики академічних відносин. 4. Дотримання принципів академічної доброчесності та етики академічних відносин. 5. Види порушень академічної доброчесності та етики академічних відносин під час здійснення освітньої та наукової діяльності. 6. Академічна відповідальність учасників освітнього процесу за порушення академічної доброчесності та етики академічних відносин. 7. Прикінцеві положення. 8. Додатки з деклараціями про дотримання академічної доброчесності.

При аналізі було виявлено, що кодекси практично ідентичні: змістовно всі три кодекси встановлюють моральні принципи і етичні норми між учасниками освітнього процесу під час виконання ними своїх обов'язків; подаються основні терміни (академічна доброчесність, академічний плагіат та інші види порушень і т. д.); поділ основних видів порушень та відповідальність за них.

Значних відмінностей не було виявлено, окрім:

- логічного поділу на розділи;
- назви внутрішнього структурного органу, щоб регулював процес дотримання академічної доброчесності серед учасників освітнього процесу. (в ДонНУ імені Василя Стуса та ОНУ імені І. І. Мечникова – комісія, в ЗНУ – рада).

Одним з важливих компонентів навчання в процесі отримання вищої освіти є написання наукових робіт здобувачами, до яких можна віднести курсові, кваліфікаційні роботи (бакалаврські, магістерські), студентські наукові роботи, які подаються на конкурс, дисертації тощо. У зв'язку з цим при перевірці особлива увага приділяється відсотку унікальності авторського тексту та перевірці його на академічний плагіат, який визначається як «оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості) та/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства» [1].

Одним із засобів перевірки на плагіат наукових робіт, в тому числі кваліфікаційних, є використання спеціальних сервісів. Найпоширенішими програмами та онлайн-сервісами для перевірки робіт на плагіат є: Advego Plagiat, eTXT Антиплагіат (AntiPlagiarism.NET), StrikePlagiarism.com, Plagiarisma, Edu-Birde та Unplug/Unichek. Відповідно «Проекту сприяння академічній доброчесності в Україні» усі університети-учасники використовують саме останній сервіс – Unichek.

Unichek – це комплексний онлайн сервіс з метою запобігання плагіату. Сервіс запрограмований знаходити текстові збіги та розпізнавати маніпуляції з текстом за лічені

хвилини. Програма автоматично генерує онлайн звіт, який ви можете використовувати для вдосконалення письмових навичок студентів [6].

Повноцінно функціонувати сервіс почав наприкінці 2015 році, що був запущений ІТ-компанією Phase One Karma ще в 2014 році. Головною метою підприємства було підвищення академічної відповідальності серед здобувачів українських університетів та підвищити рівень мотивації.

На відміну від більшості онлайн-сервісів та їх інструментів виявлення плагіату, перевірки Unplag.com проходять три цикли сканування. Таким чином Unplag забезпечує точні результати сканування. За словами команди підтримки Unplag, вона може проводити перевірки плагіату протягом чотирьох секунд на швидкість сторінки, незалежно від кількості файлів, які скануються одночасно. Таким чином багато користувачів можуть заощадити багато часу, оскільки перевірка працює безперебійно, без помилок та збоїв. Системою можна користуватися в Інтернеті в будь-який час і з будь-якого браузера. Немає необхідності встановлювати додаткові програми. Крім того, Unichек може похвалитися наявністю ефективної команди розробників ІТ, яка може легко налаштувати перевірку відповідно до потреб своїх клієнтів.

Онлайн-сервіс виділяється своїми якісними послугами та унікальними функціями, такими як сканування документів, збережених у різних форматах, для безпечного запуску перевірок за допомогою активних опцій Unplag.

Unplag.com має можливість перевірки документів у форматах .doc, .docx, .rtf, .odt, .txt, .pdf та .html. Таким чином, не варто турбуватися про те, що документ не перевіряється на плагіат просто тому, що він зберігається у форматі, відмінному від документа word, який є єдиним форматом, який підтримується 90 % перевіряльників онлайн-плагіату [7].

В Донецькому національному університеті імені Василя Стуса існує можливість безкоштовної перевірки наукових робіт на плагіат та взаємні цитування. Обов'язковою ця процедура є для певних видів робіт, однак існує можливість і добровільного звернення до сервісу перевірки на плагіат (Unichек.com) від здобувачів для попередньої перевірки своїх кваліфікаційних робіт перед їх поданням на кафедру.

Як вже було зазначено, процедура перевірки на плагіат є обов'язковою для кваліфікаційних робіт здобувачів ДонНУ імені Василя Стуса. Проте не виключені спірні моменти, які можуть потребувати врегулювання.

Особливо важливе місце у регулюванні щодо дотримання академічної доброчесності будь якого закладу вищої освіти, а особливо тих закладів, що беруть участь у проекті SAIUP – Комісія з питань академічної доброчесності та корпоративної етики.

Комісія з питань академічної доброчесності та корпоративної етики Донецького національного університету імені Василя Стуса – це незалежний орган, що діє з метою дотримання учасниками освітнього процесу університету [8].

Повноваженнями комісії є:

- популяризація принципів академічної доброчесності серед учасників освітньо-наукового процесу;
- пошук нових рішень у підвищенні ефективності дотримання академічної доброчесності;
- надання рекомендацій та проведення консультацій щодо продуктивного дотримання норм Кодексу;
- отримання та розгляд заяв від учасників освітнього процесу щодо порушення норм Кодексу та проведення відповідного аналізу.
- використання технічного та програмного забезпечення для перевірки на порушення норм академічної доброчесності за поданою заявою;
- застереження випадків порушення академічної доброчесності [3].

Для наглядного представлення роботи органу візьмемо випадок, що стався в ДонНУ імені Василя Стуса. У березні 2021 році було скликано комісію, на якій розглядалось кілька питань, в тому числі підняли питання про притягнення до академічної відповідальності здобувачки вищої освіти після перевірки на плагіат кваліфікаційної роботи. У роботі було виявлено великий відсоток запозичень, а в другій половині роботи взагалі більша половина

матеріалу запозичена з наробок іншої особи. Хоч студентці дали шанс переробити роботу знову і відправити вдруге на перевірку, бажаного результату не сталося. Тому було вирішено майже одногосно відрахувати студентку, а з науковим керівником було рекомендовано трудового договору на наступний навчальний рік не укладати [9].

Висновки. Якість освіти включає обов'язковість дотримання академічних цінностей, принципів академічної доброчесності та корпоративної етики серед усіх учасників освітнього процесу. Тому важливим стає не тільки підвищення відповідальності за недотримання академічних норм та виявлення плагиату, а також створення умов, за яких використання плагиату стає практично неможливим.

У зв'язку з цим у рамках представленої роботи рекомендується в методичні рекомендації щодо написання наукових робіт додавати інформацію про необхідність проміжного контролю, тобто перевірки частин тексту на унікальність за допомогою онлайн сервісів (Advego Plagiatus, eTXT Антиплагиат (AntiPlagiarism.NET), StrikePlagiarism.com, Plagiarisma, Edu-Birde та Unplag/Unicheck).

Представлена робота не вичерпує досліджень, пов'язаних з визначенням методів вияву та можливих способів запобігання академічного плагиату та потребує подальшого аналізу, в тому числі виявлення мотивів здобувачів у запозиченні чужих наукових доробок.

Аннотация. В работе раскрываются значения терминов «академическая доброчестность», «академический плагиат». Представлено сравнение структуры Кодексов академической доброчестности трех университетов: ДонНУ имени Василя Стуса, ЗНУ, ОНУ имени И. И. Мечникова; в процессе проведения аналитического обзора исследовательской литературы рассмотрены особенности использования онлайн сервиса по проверке на плагиат Unicheck. Представлен реальный пример заседания Комиссии по вопросам академической доброчестности и корпоративной этики Донецкого национального университета имени Василя Стуса. Основными методами, которые были использованы в процессе исследования, стали: теоретический анализ научной и методической литературы, сравнение, поясняющий, иллюстративный, методы познания и обобщения.

Ключовые слова: академическая доброчестность, академический плагиат.

Abstract. The work reveals the meanings of the terms «academic integrity», «academic plagiarism». Presents a comparison of the structure of the Codes of Academic Integrity of three universities: Vasyl Stus DonNU, ZNU, ONU named after I.I. Mechnikov; in the process of conducting an analytical review of research literature, the features of using the online service for checking for plagiarism Unicheck were considered. A real example of a meeting of the Commission on Academic Integrity and Corporate Ethics of Vasyl Stus Donetsk National University is presented. The main methods that were used in the research process were: theoretical analysis of scientific and methodological literature, comparison, explanatory, illustrative, methods of cognition and generalization.

Keywords: academic integrity, academic plagiarism

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про вищу освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Дата оновлення: 02.10.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 01.10.2021).
2. Про проект. URL: <https://saiup.org.ua/pro-proekt/> (дата звернення: 09.10.2021).
3. Кодекс академічної доброчесності та корпоративної етики Донецького національного університету імені Василя Стуса. URL: https://drive.google.com/drive/folders/1pbDJWc1Rgz0x-rwRTLeunp-_WuJ7i7Nv (дата звернення: 05.10.2021).
4. Кодекс академічної доброчесності Запорізького національного університету. URL: https://www.znu.edu.ua/docs/kodeks_akadem_chnoyi_dobrochesnost_.pdf (дата звернення: 05.10.2021).
5. Кодекс академічної доброчесності учасників освітнього процесу Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. URL: <http://onu.edu.ua/pub/bank/userfiles/files/documents/acad-dobrochesnost.pdf> (дата звернення: 05.10.2021).
6. Запобігайте плагиату онлайн та використовуйте звіт у навчанні. URL: <https://unicheck.com/uk-ua/plagiarism-detection-solution>
7. Exploring the Features of the Unplag Plagiarism Checker. URL: <http://www.dezzain.com/webmaster-tools/exploring-the-features-of-the-unplag-plagiarism-checker/> (дата звернення: 07.10.2021).
8. Комісія з питань академічної доброчесності та корпоративної етики. URL: <https://www.donnu.edu.ua/uk/komisiya-z-pitan-akademichnoyi-dobrochesnosti-ta-korporativnoyi-etiki/> (дата звернення: 07.10.2021).
9. Засідання комісії з питань академічної доброчесності та корпоративної етики Донецького національного університету імені Василя Стуса: Протокол № 3 від 15.05.2021. URL: https://drive.google.com/file/d/1RvdknHZTRXdMtJURAMB8ddLNOLTX_ego/view (дата звернення: 07.10.2021).

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБ'ЄКТНО-ОРІЄНТОВНОЇ ТА РЕЛЯЦІЙНОЇ МОДЕЛЕЙ БАЗ ДАНИХ

А. С. Перепелиця, О. В. Зелінська

Анотація. У даному дослідженні подана інформація про реляційні та об'єктно-орієнтовні моделі даних, їх переваги, недоліки та вплив на створення розробниками відповідних СКБД на їх основі. Методологічною основою роботи є системний підхід, принцип наукової об'єктивності, критичного та структурно-системного підходу до літературної та джерельної бази роботи. Специфіка досліджуваної теми передбачає застосування порівняльного методу, який дає можливість порівняти шляхи розвитку цих моделей даних і вплив їх розвитку на ситуацію сьогодення.

Ключові слова: СКБД, РСКБД, ООСКБД, бази даних, реляційна СКБД.

Під час розробки програмного забезпечення (ПЗ) у розробників часто виникає необхідність використовувати певну систему керування базами (СКБД). Цілком природно в них виникає питання, яку СКБД обрати для свого програмного продукту? Для пошуку відповіді на це запитання, проведемо дослідження та порівняємо характеристики реляційної та об'єктно-орієнтовної моделей роботи СКБД.

Для початку дамо визначення цим двом моделям даних.

Реляційна модель даних — логічна модель даних, в СКБД зазвичай представляється в вигляді таблиць формату ключ-значення (рис. 1) [1].

Об'єктно-орієнтовна модель даних — модель даних, в якій дані моделюються у вигляді класів і об'єктів, їх атрибутів і методів [2].

e_id	e_name	e_salary	e_age	e_gender
1	Bob	12 500	25	Male
2	Sam	26 000	33	Female
3	Anne	20 000	28	Female
4	John	32 500	32	Male

Рис. 1. Приклад графічного відображення даних у РСКБД

В наш час об'єктно-орієнтовні бази даних майже не використовуються, тоді як реляційні БД активно розвиваються та займають майже 90% ринку баз даних. Причина втрати популярності об'єктно-орієнтовних моделей СКБД пов'язана з тим, що вони мають ряд критичних недоліків.

Серед них особливої уваги заслуговують:

1) **Математична модель.** В той час коли реляційна модель даних базується на 13-и правилах Едгара Кодда, які він запропонував у 1985-му році в двох своїх статтях у журналі «ComputerWorld», об'єктно-орієнтовна модель досі не має певних стандартизованих правил-вимог у відношенні СКБД, що призводить до того, що кожна ООСКБД створюється, виходячи з розуміння об'єктно-орієнтовної концепції розробником ООСКБД.

2) **Мова запитів та її стандартизація.** Ще в далекому 1986 році був прийнятий перший стандарт SQL-86 [3], що до сьогодення пройшов 6 редакцій і став головною мовою структурованих запит для всіх реляційних баз даних. Це означає, що всі розробники реляційних СКБД повинні були дотримуватись цього стандарту, що дало змогу в наш час змінювати СКБД без суттєвих змін в коді програмного продукту. З однієї сторони програмний продукт може напряму мати доступ до об'єктів ООСКБД, з іншої ж сторони необхідно мати та підтримувати метод управління базою даних навіть без запущеного програмного додатку. І тут знову ж таки кожен розробник ООСКБД створює свою версію

такої мови, що призводить до створення нових унікальних мов запитів з різними принципами дії (OSQL, O2 RELOOP, тощо).

3) **Проблема зберігання даних і методів.** Якщо реляційна СКБД зберігає самі тільки дані, їх роль та функції реалізовує сам програмний додаток. Що ж до ООСКБД, то вона повинна зберігати цілісні об'єкти, тобто їхні дані, методи, тощо. Це призводить до збільшення кількості зайнятого місця на комп'ютері, необхідного для зберігання і методів, і даних. Через відсутність стандарту, ООСКБД не мають певного еталону методу зберігання цих файлів, що ускладнює їх зберігання у разі, коли файли занадто багатогранні, мають велику кількість зв'язків, мають кілька шарів вкладеності об'єктів, тощо.

4) **Уніфікація під певну мову програмування.** Якщо реляційна база даних зберігає уніфіковані дані, які за допомогою запиту можна викликати і обробити як найпростіші типи на будь-якій мові програмування, то об'єкти жорстко прив'язані до певної мови програмування, і зазвичай викликати ці об'єкти безпечно і без втрати даних можна тільки з того програмного додатку, в якому вони були створені.

5) **Відсутність гнучкості при розробці та експлуатації.** Якщо дані з РСКБД не залежать від програмного продукту, то в випадку ООСКБД, якщо потрібно змінити структуру об'єкта (додати якесь поле, змінити тип даних, тощо), доведеться перекомпілювати всі файли, що вже є в системі.

6) **Непопулярність [4].** Через наведені вище недоліки з моменту створення концепції ООСКБД до сьогодні всі звикли користуватися реляційними базами даних, було створено безліч програмних додатків, що полегшують роботу з реляційними СКБД, був створений прошарок між програмним продуктом і РСКБД (ОРМ), що дав змогу передавати дані з об'єктів мови програмування до реляційної бази даних так, ніби зберігається цілий об'єкт.

Через всі ці причини ООСКБД розвивались дуже повільно, бізнес не був зацікавлений в цій технології та її розробках, що й призвело до її занепаду.

Проте варто зазначити, що в ООСКБД є також певні переваги, які вказують на те, що ця технологія могла б використовуватися як РСКБД.

Серед них слід зазначити:

1) **Безшовність.** Для того, щоб конвертувати дані з об'єкта мови програмування до атомарних значень РСКБД, програмісту потрібно прописати чималу кількість коду, спроектувати свої об'єкти так, щоб їх можна було ефективно розмістити в таблицях реляційних баз даних. В такому випадку, використовуючи ООСКБД, програміст мав би змогу зберігати об'єкт повністю, не міркуючи над його структурою, що значно збільшило б швидкість розробки ПЗ.

2) **Відповідність типам мови програмування.** Базові типи даних не завжди повністю відповідають типам даних з РСКБД, тому інколи доводиться дописувати багато коду до додатку, щоб він адекватно конвертував об'єкт мови програмування в об'єкт РСКБД, коли ООСКБД просто буде зберігати об'єкт з типами даних самої мови програмування.

До плюсів РСКБД ж слід віднести [5]:

1) **Простота.** Дані в РСКБД зберігаються в найбільш простих, базових типах даних, які легко зрозуміти користувачу та зобразити у вигляді таблиці, коли в ООСКБД інколи повноцінно відобразити об'єкт дуже складно, якщо його структура досить складна.

2) **Універсальність.** Якщо об'єкти ООСКБД жорстко прив'язані до мови програмування, для якої була розроблена ця ООСКБД, то в випадку РСКБД за рахунок стандартизації даних ми при виконанні запиту з будь-якої мови програмування чи додатку отримаємо одні й ті ж результати, які потім зможемо обробити на власний розсуд.

3) **Гнучкість.** Якщо для зміни структури об'єкта в ООСКБД потрібно перекомпілювати всі об'єкти, що в разі великої їх кількості займає велику кількість часу та ресурсів комп'ютера, то в випадку реляційної СКБД, зміна структури даних не сильно впливає на зміни в самому програмному продукті і не потребує значних ресурсів для цього процесу.

Недоліки РСКБД наступні:

1) **Відносно низька швидкість доступу до даних.** Іноді, при розробці програмного продукту у реляційній СКБД утворюється цілий кластер з таблиць, які мають численні

зв'язки між собою. При спробі викликати певну кількість таких цілісних об'єктів з усіма залежними від них об'єктами (рис. 2), РСКБД виконує безліч операцій, щоб зібрати цілісну таблицю для відповіді, що потребує значного проміжку часу.

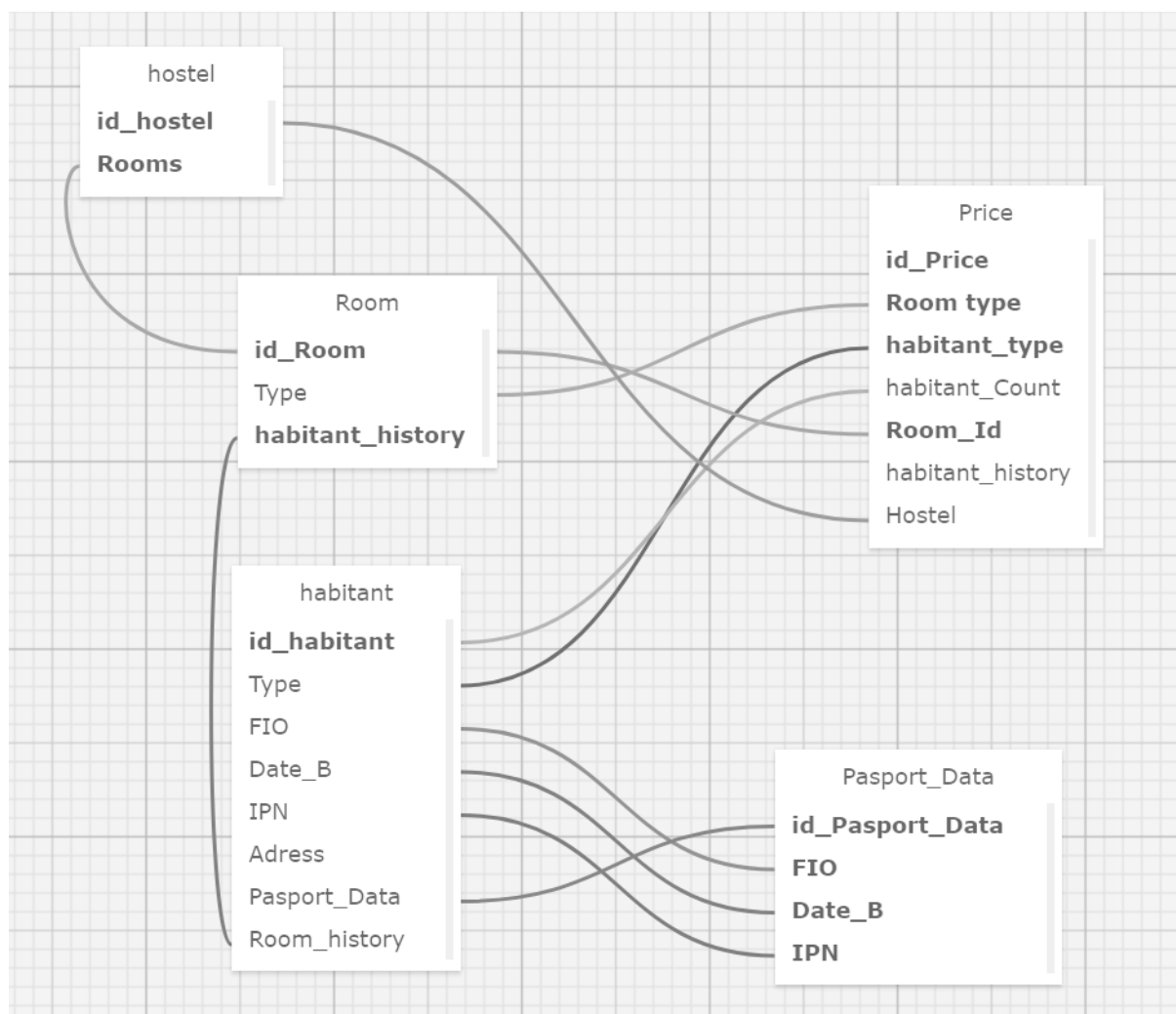

Рис. 2. Приклад численних взаємозв'язків між таблицями у РСКБД

2) **Неможливість відобразити предметну область у вигляді «таблиць».** Інколи може існувати потреба в зберіганні не простих типів даних, а більш складних та комплексних об'єктів, як-то фото, відео, тощо. В таких випадках ООСКБД спокійно зберігає їх як об'єкт мови програмування, коли реляційна СКБД фізично не може достатньо ефективно взаємодіяти з такими складними об'єктами.

Хоча у РСКБД є певні недоліки, проте вони в першу чергу пов'язані зі зручністю використання. В той час у ООСКБД надзвичайно багато структурних недоліків, що й призвело до того, що в наш час реляційні СКБД використовуються майже у всіх програмних продуктах, а ООСКБД використовується лише деякими розробниками та має обмежену сферу застосування, оскільки вона досить складна для опанування та незручна в експлуатації. Очевидно, що в майбутньому людство зможе подолати недоліки об'єктно-орієнтовної моделі СКБД, проте до того часу реляційна СКБД залишиться найкращим вибором для розробки більшості програмних додатків.

Аннотація. В данном исследовании представлена информация о реляционные и объектно-ориентированные модели данных, их преимущества, недостатки и влияние на создание разработчиками соответствующих СКБД на их основе. Методологической основой работы является системный подход, принцип научной объективности, критического и структурно-системного подхода к литературному и источниковой базы работы. Специфика исследуемой темы предусматривает применение сравнительного

метода, который дает возможность сравнить пути развития этих моделей данных и влияние их развития на ситуацию сегодняшнего дня.

Ключевые слова: СУБД, РСУБД, ООСУБД, базы данных, реляционная СУБД.

Abstract. This study provides information on relational and object-oriented data models, their advantages, disadvantages, and impact on the development of appropriate DBMS developers based on them. The methodological basis of the work is a systematic approach, the principle of scientific objectivity, a critical and structural-systematic approach to the literary and source base of work. The specificity of the research topic involves the use of a comparative method, which makes it possible to compare the ways of development of these data models and the impact of their development on the current situation.

Keywords: DBMS, RDBMS, OODBMS, databases, relational DBMS.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кравченко В. О. Сучасні підходи до подальшої еволюції концепції баз даних. 2019.
2. Types And Classification Of Database Management System [Online]. URL: <https://whatisdbms.com/wp-content/uploads/2017/03/Types-ofDBMS.pdf>.
3. Абрамский М. М., Тимерханов Т. И. Сравнительный анализ использования реляционных и графовых баз данных в разработке цифровых образовательных систем. *Вестник Новосибирского государственного университета. Серия: Информационные технологии*. 2018. 16.4.
4. DB-Engines Ranking, 2021. [Online]. URL: <https://dbengines.com/en/ranking>.
5. Методичні вказівки щодо виконання лабораторних робіт з дисципліни «Організація баз даних та знань» для здобувачів вищої освіти СО «Бакалавр» денної та заочної форм навчання спеціальностей 122 «Комп'ютерні науки», 125 «Кібербезпека» / Т. В. Нескородева, О. В. Зелінська, П. В. Римар. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2021. 67 с.

УДК 004.91:005.91/.92]:338.48(477)

ДОКУМЕНТУВАННЯ В ТУРИСТИЧНІЙ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Ю. В. Погоріла, Л. А. Ковальська

Анотація. У статті розглянуто інформаційно-документаційний аспект розвитку туристичної галузі України, визначено роль та значення документального супроводу надання туристичних послуг і встановлення взаємин з клієнтом. Методологічну базу дослідження становлять методи аналізу і синтезу засад нормативно-правової бази в туристичній галузі, методи порівняння і узагальнення інформації різноманітних джерел, реалізованих на принципах історизму і наукової об'єктивності, критичного та системного підходу. Окрему увагу приділено вивченню різних видів туристичної документації та туристичних програм для унаочнення інформаційно-документаційної взаємодії клієнта та надавача туристичних послуг в Україні.

Ключові слова: документування, туризм, туристична документація, туристичні програми.

На сьогодні туристична галузь є найбільш перспективною й затребуваною соціально-економічною індустрією. Проте «затребуваність» не означає цілковите поглиблення України у туристичну сферу. Туристична галузь – це лише один із провідників до економічного зростання, отримання прибутку шляхом менших витрат ресурсів. Це досить популярна сфера для високорозвинених країн та тих, що розвиваються, серед яких і Україна.

Представлена сфера діяльності має свої сильні та слабкі сторони, які потребують удосконалення і розвитку. До сильних сторін можна віднести те, що туризм на рівні із іншими галузями досить прибутковий, потребує меншої кількості вкладень та залучення ресурсів. Основними ресурсами, з якими пов'язаний туризм, є людські та інформаційні ресурси. Проте, на відміну від торгівлі, сільського господарства, промисловості, – туризм потребує удосконалення залучених ресурсів шляхом використання інноваційних рішень, покращення інформаційно-документаційних послуг та комунікацій, необхідних у туристичній діяльності.

Мету статті визначили необхідність дослідження та аналізу інформаційної складової туристичної галузі України та виявлення шляхів покращення інформаційно-документаційних і комунікаційних послуг, надаваних суб'єктами туристичної сфери.

Інформатизація та документування туристичної сфери. З огляду на те, що туристична діяльність є найбільш привабливою для окремих сфер життєдіяльності населення, пересічних громадян (мігрантів, мандрівників, працюючого населення), працівників сфери політики та державного управління, людей, пов'язаних із економічною діяльністю (аудитом, міжнародними зв'язками) та засобами масової комунікації, – вона є привабливою для вивчення у різних галузях знань та дослідниками – практиками.

Людський ресурс є найбільш досліджуваним у туристичній галузі, адже фактично на 50 відсотків розрахований на взаємодію людей між людьми, інші 50 відсотків відведено інформаційним технологіям та організації документації і комунікації. Наприклад, науковці Ю. Антонова та А. Краснова наголошували на тому, що в основі туризму покладено людські ресурси, і що туризму, насамперед, належить обов'язковість переміщення людини, за межі місця свого постійного проживання [1].

Інформаційні ресурси посідають теж вагоме місце. Особливо якщо мова йде про інформаційні туристичні ресурси – процеси, які сукупно поєднують інформатизацію та комп'ютеризацію, що суттєво впливають на організацію електронного документообігу в цій економічній сфері. У ХХІ столітті людство переходить на пошук нових рішень купівлі туристичних послуг, а з використанням можливостей мережі Інтернет уможливорюється й мінімізація витрат часу. Насьогодні це гарантовано і цілком реально отримати. Будь-яка людина може забронювати заздалегідь туристичну послугу чи продукт із використанням віддаленого режиму, віртуальної реальності. Особливістю такого продукту є те, що його реалізують під час замовлення та під час здійснення, коли виникає потреба скористатися послугою туристичного агентства або туристичного сервісу.

Інформаційно-віртуальні туристичні ресурси умовно поділяються на три види, у кожному з яких є своя специфіка документування [2]. Перший вид – пізнавальні ресурси. Для нього характерне обрання людиною місця подорожі шляхом оцінки інформації або в Інтернеті, або за допомогою отримання брошур із потрібною інформацією. Туристичні брошури містять інформацію: назву компанії, короткі відомості про обране бажане місце, дату актуальності туру, перелік послуг та цін, коротке звернення від власників туристичної фірми або агентства. В Інтернет-джерелах також можна легко віднайти потрібну інформацію за пошуком або написати консультанту, який навіть в режимі онлайн відповість на всі запитання.

Другий вид – допоміжні ресурси. Сюди входять ті документи та додатки, які допомагатимуть туристу орієнтуватися: електронні та паперові атласи, електронні карти (Google-карти, додаток Google Earth, GPS-навігатори). Перебуваючи в іншій країні, турист з України може скористатися розробленим потужним сервісом Galileo, який допомагає швидко знаходити місцевість, економити час, знайти потрібну локацію у будь-якій точці світу. Проте туристи, які відвідують Україну, не можуть повноцінно користуватися цим сервісом, адже він має низьку точність та недостатню якість зображення населених пунктів.

Третій вид – туристичні підприємства. Вони зосереджені на наданні послуг: бронювання квитків, готелів, додаткових послуг. В Україні діє такий сервіс – IT-tour. З його допомогою можна здійснювати замовлення будь-якого бажаного туру, можна здійснити замовлення після реєстрування на сайті, знайти потрібну контактну інформацію, залишити відгук, поставити запитання консультанту – і все це онлайн. Безпосередні туристичні підприємства щодня приймають офлайн-замовлення від своїх клієнтів, проте діяльність їх більше зарегламентована та випускає більшу кількість документації.

До нормативно-правової документації належать: Конституція України, Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, ЗУ «Про підприємства в Україні», «Про господарські товариства», ЗУ «Про правовий статус іноземців», ЗУ «Про туризм». Основним законом для туристичної сфери є закон «Про туризм», в якому прописані дії з документами як для туристичних фірм, так і для посередницьких організацій та для громадян-подорожувальників, а також прописано види фахової документації. До таких документів належать: фахові документи та документи особистого користування [3].

До фахових документів, які функціонують в туристичній галузі, належать: договори з клієнтами, договори з підприємствами, туристський ваучер, страховий поліс та інші документи із обслуговування іноземних туристів, статистична звітність за формою № 1-ТУР (річна, піврічна та за дев'ять місяців), листи-замовлення іноземного партнера, письмові звернення, документи для підтвердження здійснення бронювання, програми подорожей та екскурсій, журнал обліку іноземних туристів. Всі вони зручні та автоматизовані, тому що до українських турагентств часто звертаються іноземні клієнти, яким зручніше замовляти та здійснювати замовлення послуги самостійно, аніж у турагенстві, де можуть виникнути черги, проблеми із технікою або інші технічні причини.

Важливу роль також відіграють документи особистого користування, тобто ті, які є в наявності у будь-якої фізичної особи. Такі документи дозволяють ідентифікувати особу, яка здійснює виїзд закордон, або є допоміжними у зв'язку із сучасними карантинними умовами. До них належать: паспорт громадянина України, закордонний паспорт, свідоцтво про народження дитини (за потреби), документ, що фіксує сплату адміністративного збору, документ, що звільняє людину від адміністративного збору, наявні фотокартки у паперовому та цифровому форматах, а також у зв'язку із карантинними умовами – сертифікат про вакцинацію чи тест на виявлення захворюваності [4].

Значення туристичної галузі в Україні. За останніми статистичними даними від 2017 року було виявлено, що туризм у ВВП країни складає 1,5 відсотки, тоді як середній показник туризму у світі сягає більше 20 відсотків [5]. Індустрія туризму, як зовнішнього так і внутрішнього, охоплює відносно невелику частину української економіки, проте має достатній потенціал задля залучення іноземного капіталу шляхом надання і розширення послуг.

Відомо, що країна, яка акцентує увагу на наданні послуг, у тому числі туристичних, отримує більше доходів та досягає швидшого розвитку. Тому задля посилення державного економічного зростання в цілому варто зосередитися на одному із сегментів економіки – туристичній галузі. Галузі, основним видом діяльності якої є надання послуг всім верствам населення, які бажають ними скористатися. Саме цей вид допоможе: налагодити взаємозв'язок із більшістю країн світу, дозволить ринкам інших держав входити в Україну, збільшуючи також і вироблення товарів, і перелік надаваних послуг.

Тобто, туристична сфера зможе через приваблення іноземних туристів покращити надання документальних та інформаційних послуг, які тісно пов'язані із економічним піднесенням країни. Першим варіантом покращення послуг туризму є надання туристам більше інформаційно-документальних послуг шляхом заохочення їх до ознайомлення із документами, вивчення законодавства, розуміння державних документів на більш свідомому рівні. Другим варіантом є гарантування усунення різних комунікаційних бар'єрів, у тому числі пов'язаних із розумінням мови у публічних та офіційних документах. У зв'язку з тим, що туристична галузь покликана об'єднувати представників різних етнічних груп та рас, вона повинна зважати на мовний аспект. Тобто, мова йде про оформлювання документації мовою оригіналу відносно тієї чи іншої країни або з використанням універсальної англійської мови.

Туристичну індустрію відносять до тих прошарків економіки, які активно підхоплюють новітні інформаційно-комунікаційні тенденції. Тому виникає потреба у дослідженні інформаційно-документального аспекту сфери від етапу зародження до активного сучасного розвитку. Особливе місце у туристичній галузі відведено послугам надання інформації, країна потребує налагодження документування цієї сфери шляхом як паперового, так і електронного документообігу та інформатизації. Держава розвиває початкове підґрунтя документування через налагодження паперової та електронної документації шляхом використання різних програм.

Програми та застосунки, що працюють із документами, поділяються на загальні та спеціальні. До загальних відносять: Microsoft Windows, Microsoft Office, Adobe Acrobat, Win DJViewer, Електронні словники іноземних мов (MultiTran, ABBYY- Lingvo), Інтернет-браузери Opera та Chrome. До спеціальних програм, що працюють із документами,

належать: Amadeus Selling Platform (платформа, що дозволяє бронювати проїзні документи), «Парус» (призначена для автоматизації бізнес-задач та обрахунків, ведення звітності), «Само-тур» (опис і квотування послуг, створення турпакетів, розрахунков прайс-листів, оформлення заявок), Statistica (дозволяє підводити підсумки статистичних даних, проводити аналіз баз даних та аналітичних програм).

Також цікавою новинкою стала нова державна програма «Держава у смартфоні», що працює вже протягом року. Поки їй вдалося реалізувати документи особистого користування (водійське посвідчення особи, техпаспорт тощо). Проте є досить велика перспектива на майбутні роки щодо залучення програми й у туристичну сферу також. Цей проект дозволить згуртувати потрібну документацію в одному місці, економити час, зменшити кількість встановлення застосунків у смартфоні тощо. Зручним у користуванні є застосунок «Дія», який набуває більшої популярності серед вакцинованих подорожувальників. Тепер, вакцинувавшись, турист обов'язково повинен для виїзду закордон завантажити додаток «Дія», в якому зберігатиметься електронний варіант сертифіката про вакцинацію. Швидко засвідчити факт вакцинації під час перетину кордону можна за допомогою інформації застосунку «Дія».

Окрім активного залучення інформаційно-документаційних послуг, туризм оперує й іншими послугами: туристичні подорожі, екскурсії, походи, побутові послуги, проживання, харчування, культурно-масові заходи, спортивно-оздоровчі послуги, рекламно-інформаційні та транспортні.

Висновок. Отже, українська туристична сфера пройшла тривалий шлях задля досягнення стрімкого розвитку та формування її якісного інформаційно-документаційного забезпечення. Після здобуття незалежності, українська туристична галузь зосередилася на посиленні процесу інформатизації, активному залученні партнерства, отриманні інформаційного та діловодного досвіду інших держав, покращенні системи надання послуг різними способами та засобами комунікації тощо.

Сучасний стан туристичної галузі в Україні зазнав значного впливу збоку радянської системи господарювання. У часи СРСР діловодство країни мало свої стандарти та поширювалося на туристичну сферу з особливими вимогами: більшість паперових матеріалів носили засекречений характер та зберігалися в архівних установах під грифом «цілком таємно», долучатися до формування мало право виключно партійне керівництво [6]. Особливе місце науковці відводять діяльності працівників КГБ, які контролювали в'їзд та виїзд людей закордон, проводячи задокументований облік громадян, зберігаючи їх письмові пояснювальні записки та свідчення стосовно подорожі закордон. При таких ущільнених умовах було важко реалізовувати туристичний бізнес в державі. Стан розвитку інформаційно-документаційного забезпечення характеризує те, що у пріоритеті було використання застарілої системи діловодства, відсутність регулювання туристичної галузі на законодавчому рівні, неможливість або мінімізація обміну між країнами досвідом, значний вплив органів влади тощо.

Країни пострадянського простору на сьогодні успішно інформатизували та продовжують інформатизувати туризм нарівні із провідною галуззю ІТ. Зокрема країни Прибалтики успішно розвинули туристичну галузь із акцентом на інформатизацію та активне впровадження електронного документообігу в країні. Україна сьогодні має достатньо ресурсів і необхідних даних для впровадження електронного документообігу та покращення інформатизації в сфері туризму. Вона активно переймає досвід інших країн світу у сфері надання туристичних послуг, адже налагодження туризму – це вдала співпраця, відкритість та партнерство із іншими країнами світу.

Анотація. В статтю рассмотрен інформаційно-документаційний аспект розвитку туристичної галузі України, определена роль и значение документального сопровождения предоставления туристических услуг и установления взаимоотношений с клиентом. Методологическую базу исследования представляют методы анализа и синтеза принципов нормативно-правовой базы в туристической отрасли, методы сравнения и обобщения информации разнообразных источников, реализованных на принципах

историзма и научной объективности, критического и системного подхода. Особое внимание уделено изучению различных видов туристической документации и туристических программ для иллюстрации информационно-документационного взаимодействия клиента и поставщика туристических услуг в Украине.

Ключевые слова: документирование, туризм, туристическая документация, туристические программы.

Abstract. The article discusses the informational and documentary aspect of the development of the tourism industry in Ukraine, defines the role and importance of documentary support for the provision of tourist services and establishing relationships with the client. The methodological basis of the research is represented by methods of analysis and synthesis of the principles of the regulatory framework in the tourism industry, methods of comparing and generalizing information from various sources, implemented on the principles of historicism and scientific objectivity, a critical and systematic approach. Particular attention is paid to the study of various types of travel documents and travel programs to illustrate the information and documentary interaction between the client and the travel service provider in Ukraine.

Key words: documentation, tourism, travel documentation, travel programs.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРА

1. Krasnova J. A. and Antonova A. V. The concept and legal features of tourism in Ukraine. *Scientific Bulletin of NULES of Ukraine*. Vol. 197, pp. 132–140.
2. Кузик С. П. Інформаційні та інформаційно-віртуальні туристичні ресурси. *Географія та туризм*. 2010. С. 101–107. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/gt_2010_6_21.pdf (дата звернення: 09.10.2021)
3. Закон України «Про туризм» від 15.09.1995 № 324/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 09.10.2021)
4. Правила видачі паспорта громадянина України для виїзду за кордон. URL: <https://dmsu.gov.ua/poslugi/dokumenti-dlya-vijzdu-za-kordon/vidacha-pasporta-gromadyanina-ukrajni-dlya-vijzdu-za-kordon.html> (дата звернення: 09.10.2021)
5. Частка туризму у ВВП України в 10 разів нижче середньої по світу: стаття. URL: <https://ua.news.ru/chastka-turyzmu-u-vvp-ukrayiny-u-10-raziv-nyzhche-serednoyi-po-svitu/> (дата звернення: 09.10.2021)
6. Ковальська Л. А. Джерелознавчий дискурс історії радянського Руху Опору (1941–1945 рр). Донецьк-Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 462 с.

УДК 004.73:685.648.683

БЕЗПРОВІДНА ПЕРЕДАЧА ДАНИХ У ТРЕНАЖЕРІ «БОКСЕРСЬКА ГРУША»

Ю. В. Сіряк, Д. В. Чернов

Анотація. У даному дослідженні проаналізовано сучасні підходи бездротової передачі даних по безпроводним каналам зв'язку. Запропоновано та побудовано систему збору даних у спортивному тренажері для підвищення мобільності, об'єктивності та точності вимірювання параметрів удару боксера. На основі проведеного аналізу було обрано найбільш оптимальне рішення для збору та передачі даних з тренажера.

Ключові слова: Wi-Fi, канал зв'язку, тренажер, ESP32, MPU6050.

Уже кілька десятиліть люди застосовують комп'ютерні мережі для забезпечення зв'язку між персоналом, комп'ютерами й серверами в компаніях, коледжах і містах. Однак спостерігається тенденція де все більш широко використовуються бездротові мережі. І дійсно, зараз доступні бездротові інтерфейси, що дозволяють використовувати мережеві служби, працювати з електронною поштою і переглядати Web-сторінки незалежно від того, де перебуває користувач. На сьогоднішній день існує безліч різновидів бездротового зв'язку, але найважливішою особливістю бездротових мереж є те, що зв'язок здійснюється між комп'ютерними пристроями. До них відносяться персональні цифрові помічники (personal digital assistance, PDA), ноутбуки, персональні комп'ютери (ПК), сервери та принтери. Бездротові мережі дозволяють людям

зв'язуватися та отримувати доступ до прикладних програм та інформації без використання дротяних з'єднань. Це забезпечує свободу пересування та можливість використання додатків, що знаходяться в інших частинах будинку, міста або у віддаленому куточку світу [1]. Ці бездротові додатки дозволяють людям «розширити» своє робоче місце та отримати в результаті цього ряд переваг, в різних сферах життєдіяльності людини, наприклад в спорті [1].

Моніторинг фізичних параметрів спортсменів є однією з важливих задач при тренуванні. Це дозволяє проводити відбір найбільш здатних спортсменів до відповідного виду спорту. Для здійснення контролю таких фізичних параметрів, як, наприклад, сила удару боксера по груші, швидкість, прискорення та інші, потрібен канал зв'язку, який дозволить передавати інформацію з датчиків до терміналу, де ці параметри зображуються. Тому, задача побудови каналу зв'язку для моніторингу фізичних параметрів спортсмена при тренуванні є актуальною. Так, як спортсмен постійно рухається, цей канал доцільно зробити бездротовим.

Метою дослідження була побудова системи збору даних у спортивному тренажері для підвищення мобільності, об'єктивності та точності вимірювання параметрів удару боксера. В ході дослідження були проаналізовані сучасні підходи бездротової передачі даних по безпроводним каналам зв'язку, обране за проведенням аналізом найбільш оптимальне рішення для збору та передачі даних з тренажера, а також був побудований канал бездротового зв'язку для передачі даних з датчиків за обраною технологією у тренажері «Боксерська груша».

У роботі було проаналізовано різні варіанти модулів безпроводного зв'язку. Кожний з вибраних варіантів мав свої переваги та недоліки, але метою було вибрати найкращий варіант, який максимально спрощує побудову безпроводного каналу зв'язку.

Кілька років тому менше ніж за 3 долари можна було отримати програмований мікроконтролер з підтримкою Wi-Fi, який може відслідковувати роботу з будь-якої точки світу [2]. Зараз Espressif (напівпровідникова компанія, що стоїть за ESP8266) випустив оновлення [2] : ESP32 [3]. Будучи наступником ESP8266; він не тільки підтримує Wi-Fi, але також має Bluetooth 4.0 (BLE / Bluetooth Smart) – ідеально підходить для будь-якого проекту IoT [2].

Модуль датчика MPU6050 є повноцінним 6-осьовим пристроєм відстеження руху. Датчик поєднує в собі 3-осьовий акселерометр, 3-осьовий гіроскоп і цифровий процесор руху – все це в невеликому корпусі. Крім того, він має додаткову функцію вбудованого датчика температури, інтерфейс шини I2C для зв'язку з мікроконтролерами, допоміжну шину I2C для зв'язку з іншими датчиками, такими як 3-осьовий магнітометр, датчик тиску тощо. Якщо 3-осьовий магнітометр підключений до допоміжної шини I2C, то MPU6050 може забезпечити повний 9-осьовий вихід Motion Fusion [4].

Сенсорний модуль MPU-6050 використовується в багатьох додатках, таких як дрони, роботи, датчики руху. В роботі використано акселерометр і гіроскоп MPU6050 з мікроконтролером ESP32, який виводить значення про прискорення і кутової швидкості через веб-сервер [5].

На рисунку 1 представлена структурно-функціональна схема тренажеру, яка об'єднана в систему, де ESP32 використовується як сервер для передачі даних з MPU6050 через однорангову мережу до клієнта [6]. Передача даних з мікроконтролера відбувається всередині локальної мережі, до якої мікроконтролер має бути попередньо підключений [6]. Доступ користувачем до даних відбувається через веб-сторінку за адресою мікроконтролера в локальній мережі [6].

Груша містить ударний снаряд з наповнювачем, усередині якого розташований керуючий мікроконтролер. В порожнині розміщені датчик, який вимірює показники удару.

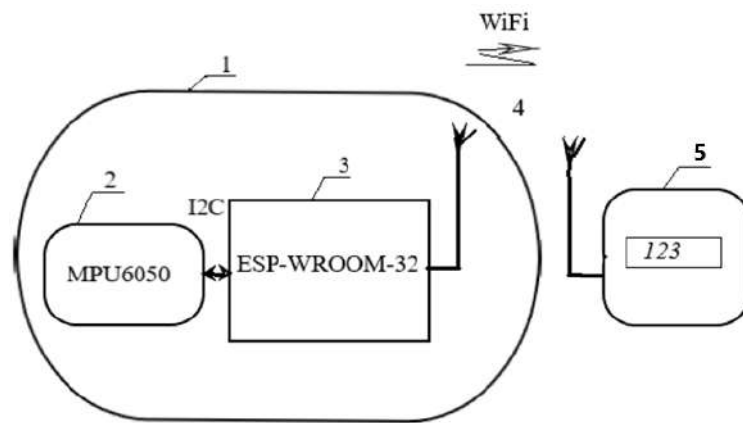

Рис. 1. Структурно-функціональна схема для боксу

Пристрій (рис. 1) складається зовнішнього чохла з натуральної шкіри, в який поміщено мікроконтролер ESP32 та Li-Ion батарея живлення (рис. 2). Зовнішній чохол наповнений тирсою.

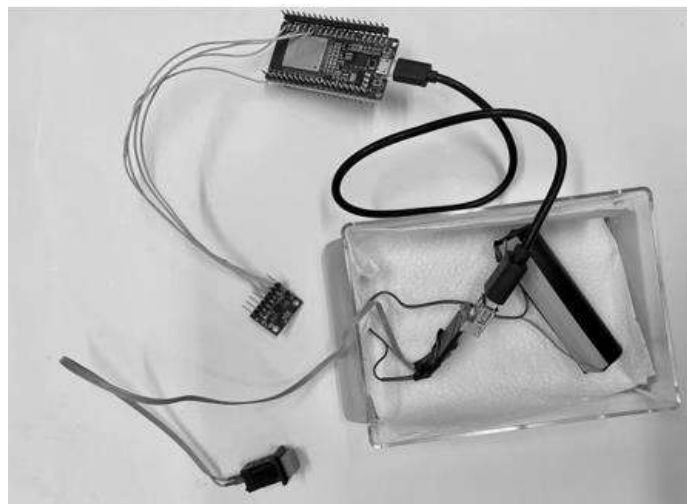

Рис. 2. ESP32 та Li-Ion батарея живлення, які розміщені всередині тренажеру «боксерська груша»

В середині груші розташовані датчик-гіроскоп з акселерометром MPU6050, елементи електроніки, допоміжні елементи, що скріплюють конструкцію, а також Li-Ion батарея живлення, яка під'єднана до ESP32, який має вбудований модуль Wi-Fi. Плата бездротового зв'язку передає інформацію, що знімається з датчика за допомогою мікроконтролера, а далі передається по Wi-Fi на комп'ютер, де вона відображається [6].

Датчик акселерометра видає вихідні показники з точки зору сили, прикладеної до об'єкта за рахунок сили тяжіння, а датчик гіроскопа видає результати щодо кутового зміщення об'єкта за годинниковою стрілкою або проти годинникової стрілки [7].

Вибране програмне забезпечення «Arduino IDE» з відкритим кодом дозволяє легко писати та завантажувати код на плату(ESP-WROOM-32) на мові C/C ++.

Роботу самого тренажеру можна описати наступним чином. Спортсмен завдає удар (серію ударів) по боксерській груші. Ударний імпульс передається груші з внутрішнім наповнювачем (тирса), якій забезпечує відсутність затухаючих коливань, які спотворюють характеристики ударного імпульсу (величину сили удару, час удару, вектор напрямку). Ударний імпульс передається на датчик, данні вимірювань якого надходять до мікроконтролеру. Далі вони перетворюються для передачі по бездротовому каналу зв'язку на зовнішні пристрої. Бездротовий сигнал надходить на приймач сигналів ESP-WROOM-32, який передається по Wi-Fi на комп'ютер [6].

Прискорення груші за трьома координатами вимірюються за допомогою тривісного інтегрального акселерометра і гіроскопа Д1. Для вимірювання значень величин з необхідною точністю і розрахунку всіх похідних параметрів був використаний датчик з необхідними метрологічними характеристиками і з відповідним розташуванням в просторі у внутрішній порожнині мішка. В якості мікроконтролера в системі був використаний цифровий сигнальний процесор ESP-WROOM-32 з низьким енергоспоживанням та вбудованим 10-ти розрядним АЦП послідовних наближень (200 kps) з великим об'ємом пам'яті. Швидкодія процесора є досить високою для обробки і попередньої фільтрації сигналів датчиків [6]. Обрана технологія Wi-Fi в якості бездротової технології передачі даних в складі системи є оптимальною з точки зору розв'язуваної в роботі задачі.

Таким чином, запропонована боксерська груша дозволяє підвищити ефективність процесу тренування за рахунок спрощення збору та передачі параметрів удару боксера. Використання технології Wi-Fi на базі мікроконтролера ESP32 дозволило недорого побудувати канал зв'язку передачі даних від тренажера до термінала. Передача даних виконується в реальному часі, що дозволяє робити деякі спортивні висновки та вести корегування одразу ж під час тренування.

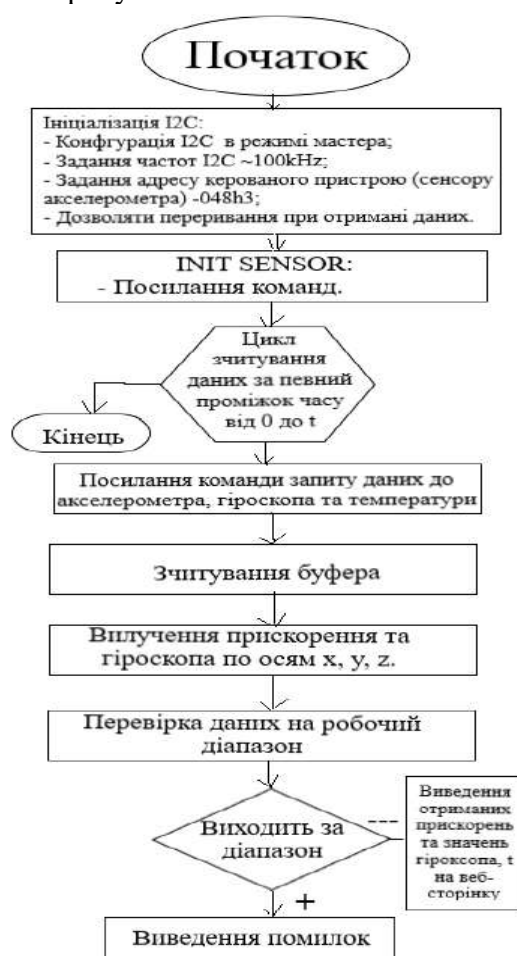

Рис. 3. Алгоритм отримання даних від модуля MPU6050 у мікроконтролер ESP-WROOM-32

Висновки. В роботі проаналізовані сучасні підходи бездротової передачі даних по безпроводним каналам зв'язку, та вибрано найбільш відповідну мережу Wi-Fi, тому що вона виявилася легше і з нею краще працювати. Обрано за проведенням аналізом найбільш оптимальне рішення для збору та передачі даних з тренажера. Кожний з вибраних варіантів мав свої переваги та недоліки, але необхідно було вибрати кращий варіант не дивлячись на її недосконалість. Вирішальним питанням стали максимально зручне підключення, дешевизна та простота реалізації. Побудовано канал бездротового зв'язку для передачі даних з датчиків за обраною технологією Wi-Fi у тренажері «Боксерська груша».

Анотація. В даному дослідженні проаналізовані сучасні підходи передачі даних по безпроводним каналам зв'язу. Предложено і побудована система збору даних в спортивному тренажері для підвищення мобільності, об'єктивності і точності вимірювання параметрів удару боксера. На основі проведеного аналізу були вибрані найбільш оптимальне рішення для збору і передачі даних з тренажера.

Ключові слова: Wi-Fi, канал зв'язу, тренажер, ESP32, MPU6050.

Abstract. This study analyzes the modern approaches of data transmission over wireless communication channels. A system of data collection in a sports simulator for increasing the mobility, objectivity, and accuracy of measuring the parameters of a boxer's impact has been proposed and built. Based on the analysis, the most optimal solution for collecting and transmitting data from the simulator was chosen.

Key words: Wi-Fi, communication channel, trainer, ESP32, MPU6050.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Geyer Jim. Wireless networks. First step, Cisco Systems (August 30, 2004). 238 pp.
2. Insight Into ESP32 Features & Using It With Arduino IDE, 2021. URL: <https://lastminuteengineers.com/esp32-arduino-ide-tutorial/>.
3. Electronic Components Datasheet Search. URL: https://www.alldatasheet.com/view_datasheet.jsp?Searchword=ESP32.
4. MPU6050 (Gyroscope + Accelerometer + Temperature) Sensor Module, 2020. URL: <https://www.electronicwings.com/sensors-modules/mpu6050-gyroscope-accelerometer-temperature-sensor-module>.
5. Interfacing ESP32 with MPU6050, 2021. URL: https://www.tutorialspoint.com/esp32_for_esp32/interfacing_esp32_with_mpu6050.htm.
6. Тренажер для бокса и других видов единоборств: пат. 100729 Россия: МПК А63В 69/20/ Бакулев Сергей Евгеньевич.-№ 2010128809; заяв. 2010.07.12; опубл. 01.06.2021, Бюл. №12.
7. Rachna Aggarwal, Connecting MPU6050 With, 2021. URL: <https://www.instructables.com/Connecting-MPU6050-With-ESP32/>.

УДК 004.031.43:004.658

ТРАНЗАКЦІЇ В РЕЛЯЦІЙНИХ БАЗАХ ДАНИХ

Т. Р. Солодун, О. В. Зелінська

Анотація. У даному дослідженні подана інформація про поняття реляційних баз даних та транзакцій. Методологічною основою роботи є розгляд транзакцій у наведеній базі даних. Специфіка досліджуваної теми передбачає розгляд транзакцій у реляційній базі даних на прикладі з життя в щоденному використанні.

Ключові слова: база даних, реляційна база даних, транзакція.

Для початку варто ознайомитись з основними поняттями для кращого розуміння даної теми. Отже, база даних – це інтегрована сукупність структурованих і взаємозалежних даних, організована за певними правилами, які передбачають загальні принципи опису, зберігання і обробки даних.

У даній статті проводиться дослідження поняття транзакцій у реляційній базі даних.

Поняття реляційної (від англ. relation) можна охарактеризувати як тип бази даних, що зберігає інформацію в електронних таблицях і здійснює пошук даних в одній таблиці на підставі визначених ключових полів іншої таблиці [1].

Варто зазначити, що в кожному стовпчику таблиці зберігається певний тип даних, в кожній комірці – значення атрибута. Кожна строка таблиці являє собою набір пов'язаних значень, що відносяться до одного об'єкту або сутності. Кожен рядок в таблиці може бути позначений унікальним ідентифікатором, званим первинним ключем, а рядки з декількох таблиць можуть бути пов'язані з допомогою зовнішніх ключів. До цих даних можна отримати доступ багатьма способами, і при цьому реорганізовувати таблиці БД не потрібно.

Оптимізація даних в таблиці здійснюється за нормалізацією відношень – це розбиття (або декомпозиція) відношення (таблиці) на інші відношення (2 або більше), що володіють кращими властивостями при додаванні, зміні або видаленні даних. Декомпозиція повинна бути оборотною, тобто виконуватися без втрат інформації [6]. За статистикою цей тип БД є найбільш вживаним в бізнес-рішеннях.

Також варто розглянути основні принципи нормалізації:

- в кожній таблиці БД не повинно бути повторюваних полів;
- в кожній таблиці повинен бути унікальний ідентифікатор (первинний ключ);
- кожному значенню первинного ключа повинна відповідати достатня інформація про тип суті або про об'єкт таблиці (наприклад, інформація про успішність, про групу або студентах);
- зміна значень в полях таблиці не повинно впливати на інформацію в інших полях (крім змін у полях ключа) [2].

Аби зрозуміти основи побудови та особливості реляційної бази даних надано схему як приклад (рис. 1).

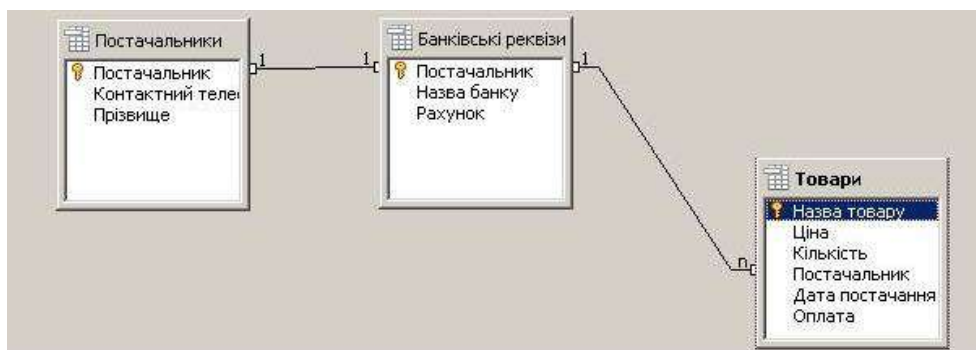

Рис. 1. Схема реляційної бази даних

Розглянувши попередні визначення можна ознайомитися з головним поняттям статті. Отож що таке транзакція та які її особливості в реляційних базах даних. Транзакція – одна з найскладніших функцій СУБД і мови SQL з точки зору реалізації самої СУБД. Транзакції не тільки забезпечують цілісність даних в базах даних, але і реалізують функції, що дозволяють працювати нам з файловою системою комп'ютера за допомогою СУБД[3].

Іншими словами це неподільний процес, який включає в себе групу послідовних операцій (цих операцій може бути безліч) над даними в базі даних. Операції в транзакції можуть бути або виконані цілком і повністю все, або не виконані взагалі.

Транзакція характеризується чотирма основними властивостями, часто званими властивостями ACID:

- атомарність (atomity) – транзакція є неподільною, вона виконується повністю або не виконується взагалі; якщо транзакція переривається на середині, то база даних повинна залишитися в тому стані, яке вона мала до початку транзакції;
- паралельність (concurrency) – ефект від паралельного виконання декількох транзакцій повинен бути таким же, як від їх послідовного виконання; виконуючись, транзакції не повинні накладатися одна на одну;
- цілісність (integrity) – транзакція переводить базу даних з одного несуперечливого (цілісного) стану в інший; в ході виконання транзакції база даних може тимчасово перебувати в нецілісному стані;
- довготривалість (duration) – після того, як транзакція завершена і зафіксована, результат її виконання гарантовано зберігається в базі даних [4].

Також транзакція на кожному етапі має свій стан, як зазначено у таблиці 1[5].

Таблиця 1

Стани транзакцій

Активний стан	Транзакція входить в активний стан, коли починається процес виконання. У цьому стані можуть виконуватися операції читання або запису.
Частково завершена	Транзакція переходить в частково зафіксований стан після завершення транзакції.
Успішно завершена	Коли транзакція підтверджена, вона вже успішно завершила своє виконання. Більш того, всі її зміни записуються в базу даних постійно.
Невдалий стан	Транзакція вважається невдалою, якщо будь-яка з перевірок не пройдена або транзакція переривається, коли вона знаходиться в активному стані.
Припинений стан	Стан транзакції досягає стану завершення, коли певні транзакції, які вилетіли із системи, не можуть бути перезапущеними.

Типовий приклад транзакції - переказ грошових коштів з одного рахунку на інший:

- почати транзакцію;
- прочитати кількість грошових коштів на рахунку номер N;
- зменшити баланс рахунку N на m y.o. ;
- зберегти баланс рахунку номер N;
- прочитати кількість грошових коштів на рахунку номер K;
- збільшити баланс на m y.o.;
- записати нову кількість грошових коштів на рахунку K;
- зафіксувати транзакцію.

Як ми бачимо, якщо транзакція виконана в повному обсязі, то вона не має сенсу.

Більш цікавим та актуальним є приклад транзакцій при передачі біткоїну іншому користувачу у якості подарунку (рисунок 2)[7]. Звісно, він не присутній у житті кожного з нас щодня, але більше наглядно пояснює усю сутність роботи з транзакціями.

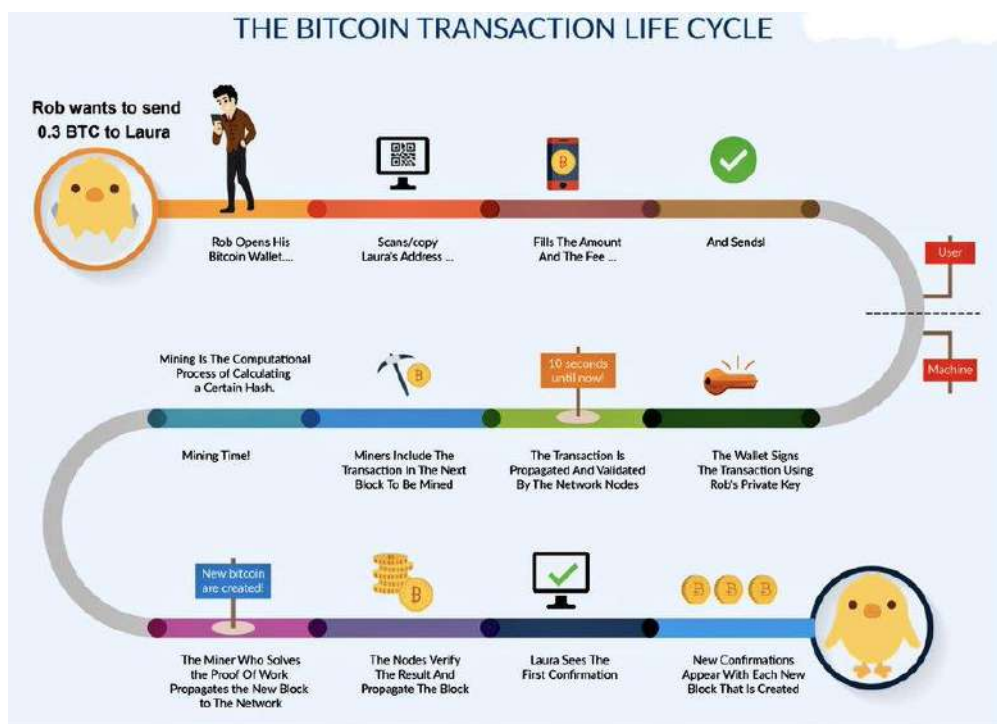

Рис. 2. Приклад транзакцій при передачі біткоїну іншому користувачу у якості подарунку

Отже, транзакції – це спосіб прискорення, оскільки дозволяє паралельно обробляти більше даних без конфліктів. Це забезпечує виконання операцій не суворо одна за одною, а паралельно; дозволяє ефективніше витратити обчислювальні ресурси і час.

Як висновок, доречно буде цитувати думку конструктора Туполєва, коли його звинувачували в тому, що він деяку модель літака у кого-небудь скопіював: «Всі літаки однаково влаштовані – щоб літати, їм потрібно мати крила, фюзеляж і хвіст!»

Анотация. В данном исследовании представлена информация о понятии реляционных баз данных и транзакций. Методологической основой работы является рассмотрение транзакций в приведенной базе данных. Специфика исследуемой темы предусматривает рассмотрение транзакций в реляционной базе данных на примере из жизни в ежедневном использовании.

Ключевые слова: база данных, реляционная база данных, транзакция.

Abstract. This study provides information on the concepts of relational databases and transactions. The methodological basis of the work is the consideration of transactions in the given database. The specificity of the research topic involves the consideration of transactions in a relational database on the example of life in everyday use.

Key words: database, relational database, transaction.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. URL: <https://www.ukraine.com.ua/uk/blog/programming/sql-baza-dannih-dlya-chego-prednaznachenabaza-dannih.html>
2. URL: <https://bondarenko.dn.ua/osnovni-ponyattya-relyatsijnih-bd-normalizatsiya-zv-yazok-ta-klyuchi/>
3. URL: https://zametkinapolyah.ru/zametki-o-mysql/tema-15-tranzakcii-v-sql-na-primere-bazy-dannyx-sqlite-svoystva-acid-i-urovni-izolyacii-tranzakcij-v-sqlite3.html#_____SQL
4. URL: https://life-prog.ru/view_shpargalkiCompStroi.php?id=102/https://intellect.icu/tranzaktsii-i-tselostnost-baz-dannykh-4471
5. URL: <https://zametkinapolyah.ru/zametki-o-mysql/tema-15-tranzakcii-v-sql-na-primere-bazy-dannyx-sqlite-svoystva-acid-i-urovni-izolyacii-tranzakcij-v-sqlite3.html>
6. Методичні вказівки щодо виконання лабораторних робіт з дисципліни «Організація баз даних та знань» для здобувачів вищої освіти СО «Бакалавр» денної та заочної форм навчання спеціальностей 122 «Комп'ютерні науки», 125 «Кібербезпека». Т. В. Нескородева, О. В. Зелінська, П. В. Римар. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2021. 67 с.
7. URL: <https://twitter.com/bigchonis/status/1009139509936652290>

УДК 57.577.31

ДОСЛІДЖЕННЯ IN SILICO ОСОБЛИВОСТЕЙ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА БУДОВИ ЕРИТРОЦИТАРНОЇ МЕТАБОЛІЧНОЇ МЕРЕЖІ В ПОЄДНАННІ З ЦИКЛОМ МЕТІОНІНУ

С. В. Федоров

Анотація. В даному дослідженні подана інформація про біохімічні процеси, які відбуваються в межах зрілого еритроцита. Мета роботи полягала в розробці математичної метаболічної моделі еритроцитів, яка б включала маловивчені метаболічні шляхи: гомоцистеїну, метіоніну, фолатів, при цьому повністю враховувала всі відомі особливості біохімічного складу еритроцитів. Розроблена метаболічна математична модель складається з трьох циклів: циклу метаболізму аденинових нуклеотидів, циклу синтезу глутатіону та циклу метіоніну на основі точних кінетичних рівнянь у програмі COPASI. За допомогою моделювання досліджено вплив метіоніну і окисного навантаження на розподіл метаболічних потоків в еритроцитах.

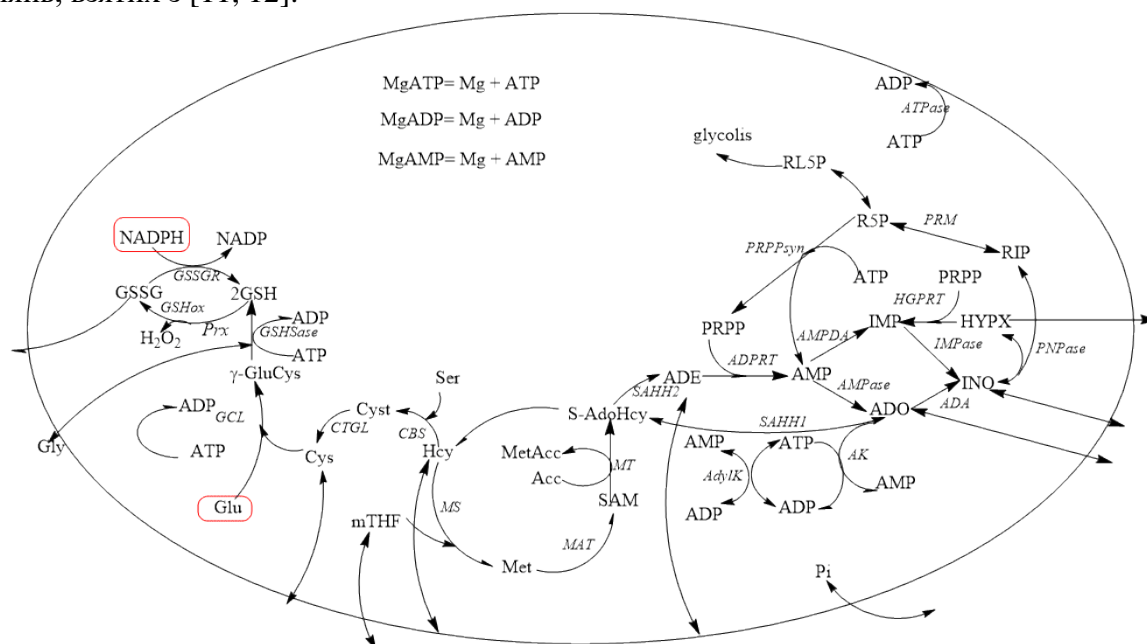
Ключові слова: еритроцити, метіонін, гомоцистеїн, модель, SAM.

Вступ. Червоні клітини крові мають виконувати свої функції на протязі 120 діб, при цьому вони позбавлені майже всіх органел. Відповідно життєздатність еритроцитів підтримується майже повністю за рахунок внутрішньоклітинних біохімічних процесів, які складають еритроцитарну метаболічну мережу (ЕМ). Механізми взаємодії багатьох важливих метаболічних систем у клітинах залишаються неясними. Це стосується навіть такого важливого внутрішньоклітинного метаболіту як аденозин 5'-трифосфат (АТФ). Проте, еритроцити не можуть синтезувати АТФ *de novo*. Основним джерелом енергії для еритроцитів є АТФ, який продукується в реакціях гліколізу та в циклі метаболізму аденілатів [1]. Концентрація АТФ в еритроцитах визначається процесами енергетичного метаболізму, що забезпечує синтез АТФ з ADP і Pi, а також метаболізму аденілатів, що визначає величину пулу АТФ, ADP і AMP. Може здаватися, що еритроцити у певній мірі обмежені за АТФ. Проте, у гіпоксичних умовах і при механічному впливі червоні клітини виділяють аденозинтрифосфат (АТФ), який стає сигнальною молекулою для пуринергічних рецепторів ендотеліальних клітин [2]. Тому для виробництва АТФ мають бути залучені ще додаткові процеси.

Еритроцити, як клітини транспортери кисню, постійно знаходяться під окисним навантаженням [3, 4]. Це означає, що існує гостра потреба у добре налагодженій мережі окисно-відновної сигналізації для антиоксидантного захисту клітин. Метіонін та фолати, вміст яких у плазмі крові високий, могли б залучатися у метаболічні шляхи і бути додатковим джерелом як енергії так і відновних еквівалентів клітини. Проте, яким чином метіонін залучений до метаболічної мережі еритроцитів, є тільки окремі відомості.

Матеріали і методи дослідження. Розроблена метаболічна математична модель складається з трьох метаболічних циклів: циклу метаболізму аденінових нуклеотидів, циклу синтезу глутатіону та циклу метіоніну. Модель побудована на основі точних кінетичних рівнянь. Реакції, включені до моделі, представлені на рисунку 1.

Метаболічна мережа реакцій метаболізму аденінових нуклеотидів еритроцитів описана в роботах [5, 6, 7]. На підставі цих відомостей була побудована кінетична модель мережі метаболізму аденінових нуклеотидів в еритроцитах. Деякі з кінетичних рівнянь були видозмінені відповідно до робіт, в яких досліджувалася кінетика відповідних процесів [8, 9]. Цикл глутатіону створений відповідно до роботи [10]. В моделі не враховували синтез глутамату, його концентрацію вважали достатньою для синтезу глутатіону. Усі кінетичні рівняння та кінетичні параметри, що описували транспорт цистеїну і гліцину, були взяті з роботи [10]. Окисно-відновні процеси за участю глутатіону описували за допомогою рівнянь, взятих з [11, 12].

ADA – Аденозіндезаміназа; ADE – Аденін; ADO – Аденозін; ADP – Аденозиндифосфат; ADPRT – Аденін фосфорибозилтрансфераза; AK (AdylK) – Аденілат-кіназа ; AMP – Аденозинмонофосфат; AMPase – Аденозинмонофосфат фосфорилаза; AMPDA – АМФ-деаміназа; ATP – Аденозинтрифосфат; ATPase – Аденозинтрифосфат фосфорилаза; CBS – Цистатіонін β-синтаза ; CTGL – Цистатіонін γ-лігаза ; Cyst – Цистеїн; Glu – Глутамат ; Gly – Гліцин; glycolis – гліколіз; γ-GluCys – Гамма глутаміл-цистеїн; GCL – Глутамат-цистеїн лігаза; GSH – Глутатіон; GSNox – Глутатіон окислений; GSHsase – Глутатіон синтетаза; GSSG – Глутатіон редуктаза; GSSGR – НАД-специфічна глутатіон редуктаза; Hcy – Гомоцистеїн; HGPRT – Гіпоксантин фосфорибозилтрансфераза; H2O2 – Перекис водню; IMP – Інозин-монофосфат; IMPase – Інозинмонофосфат фосфорилаза; INO – Інозин; MAT – Метіонін аденозилтрансфераза ; Met – Метіонін; MS – Метіонін синтаза; MT – Метилтрансфераза; mTHF – Метил тетрагідрофолат; NADP – Нікотинамідаденіндинуклеотид; NADPH – Нікотинамідаденіндинуклеотидфосфат; Pi – фосфат; PNPase – Пурин нуклеозидфосфорилаза; PRM – Фосфорибозил мутаза; PRPP – Фосфорибозил пірофосфат; PRPPsyn – Фосфорибозил пірофосфат синтетаза ; Prx – пероксиредоксин; R5P – Рибозо 5-фосфат; RIP – рецептор-взаємодіючі протеїнкіназа; RL5P – Рибулозо 5-фосфат ; SAHH(1, 2) – SAH гідролаза; SAH – S-аденозилгомоцистеїн; SAM – S-аденозилметіонін.

Кінетику транспорту метіоніну, гомоцистеїну і тетрагідрофолату в еритроцитах описувати рівнянням Міхаеліса-Ментен для зворотних процесів:

$$v = V_{\max} \left(\frac{A_{out}}{K_m + A_{out}} - \frac{A_{in}}{K_m + A_{in}} \right)$$

де $A_{(out/in)}$ – концентрації метаболітів в позаклітинному й внутрішньоклітинному просторі відповідно; K_m – константи Міхаеліса для цих речовин.

Метіонін може утворюватися ендогенно, у реакції, що каталізується метіонін-синтазою (MS). Відомості про наявність цього ферменту в еритроцитах нами не знайдені, але є відомості про присутність фолатів в еритроцитах, які можуть метаболізуватися саме в цій реакції. Ми вважали, що ця бісубстратна реакція описується ферментативною кінетикою Міхаеліса-Ментен, з наступними параметрами: $Km_mTHF = 0,001$, $Km_Hcy = 0,025$, $V_{\max} = 2,5$. Відомо [12], що ця реакція гальмується в умовах окисного стресу. Кінетичне рівняння, використане в роботі, подібне до [12].

$$v(MS) = \frac{V_{\max} \cdot mTHF \cdot Hcy}{(Km_{mTHF} + mTHF) \cdot (Km_{Hcy} + Hcy)} \cdot \left(\frac{ssH_2O_2 + Ki}{H_2O_2 + Ki} \right),$$

де $ssH_2O_2 = 0,001 \text{ mM}$ – стаціонарна концентрація перекису водню в клітині, H_2O_2 – наявна концентрація перекису в клітині, що змінюється з часом в ході експерименту. Ki (константа інгібування) $= 0.06 \text{ mM}$. V_{\max} (швидкість потоку метіонінсинтази MS) $= 2.5 \text{ mM/h}$; Km (константа Міхаеліса для метил-тетрагідрофолату mTHF) $= 0.001 \text{ mM}$; Km (константа Міхаеліса для гомоцистеїну Hcy) $= 0.025 \text{ mM}$; $Ki = 0.06 \text{ mM}$.

SAM утворюється з метіоніну та АТФ у реакції, що каталізується метіонін-аденозилтрансферазою (АТФ:L-метіонін S-аденозилтрансфераза; EC 2.5.1.6, MAT). Існує три основні ізоформи ссавців MAT, тобто MAT I, MAT II та MAT III. Усі ізоформи MAT містяться в печінці. Ізоформа MAT II (низький Km MAT), яка має відносно високу спорідненість до метіоніну (Km 2–20 мкМ), є переважаючою ізоформою, що присутня в еритроцитах [13]. Виходячи з відомостей, що ця реакція гальмується SAM і активується метіоніном, кінетику цієї реакції описували рівнянням:

$$v(MAT) = \frac{V_{\max} \cdot MgATP \cdot Met}{(Km_{MgATP} + MgATP) \cdot (Km_{Met} + Met) \cdot \left(1 + \frac{SAM}{K_i} + \left(\frac{K_a}{Met} \right)^4 \right)},$$

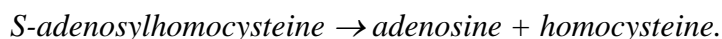
де V_{\max} – максимальна швидкість реакції, що каталізується метіонін аденозилтрансферазою (складає 5 мМ/год в моделі); Km_{MgATP} , Km_{Met} – константи Міхаеліса для магній аденозинтрифосфату та метіоніну ($2,2 \cdot 10^{-4}$ та 0.045 mM відповідно); K_i – константа інгібування ферменту SAM (0.2 mM); SAM, MgATP, Met – концентрації S-аденозилметіоніну, комплексу магній-аденозинтрифосфат та метіоніну відповідно. K_a – константа активації ферменту метіоніном (0.01 mM) [14].

В еритроцитах SAM долучається до процесів метилювання білків за участю протеїн метилтрансферази (MT). Ми вважали, що процеси метилювання посилюються за умов окисного стресу, тому кінетичне рівняння виглядало наступним чином:

$$v(MT) = \frac{V_{\max} \cdot SAM}{\left(Km_{SAM} \cdot \left(1 + \frac{SAH}{K_i} \right) + SAM \right)} \cdot \left(\frac{H_2O_2 + Ka}{ssH_2O_2 + Ka} \right)$$

де $V_{\max} = 2 \text{ mM/h}$, $Km = 0.01 \text{ mM}$, $K_i = 0.0001 \text{ mM}$, $Ka = 0.01 \text{ mM}$, $ssH_2O_2 = 0.001 \text{ mM}$.

SAH, утворений в реакції, залучається до циклу аденілатного метаболізму за участю SAH-гідролази. Фермент SAHH, оскільки він присутній в еритроцитах [14], може бути включений в нашу модель. SAHH зазвичай каталізує реакцію:

Цей фермент в роботі називається як SAHH1, є в базах даних ExPASy-ENZYME (<http://us.expasy.org/enzyme/>) і вважається оборотним. Також встановлено, що в реакції, яка каталізується SAHH, утворюється нестабільний проміжний продукт – 3-кетoadенозин, що може спонтанно розпадатися на аденін та 3-кеторибозу [14]. Це альтернативна реакція:

Ця реакція каталізується ферментом SAHH2 і вважається незворотною, оскільки розпад відбувається спонтанно. Кінетику реакції, що каталізується SAHH1 описували рівнянням:

$$v_{SAHH1} = \frac{V_f \cdot SAH}{(K_{mSAH} + SAH) \cdot \left(1 + \frac{ADO}{K_{iADO}}\right)} - \frac{V_r \cdot ADO \cdot Hcy}{(K_{mADO} + ADO) \cdot (K_{mHcy} + Hcy) \cdot \left(1 + \frac{SAH}{K_{iSAH}}\right)}$$

де V_f , V_r (максимальна швидкість прямої і зворотної реакції - 0.8 та 1.4 mM/h), K_{mSAH} - 0.0105 mM; K_{iADO} (константа інгібування аденозином) - 0.1 mM; K_{iSAH} - 0.1 mM, K_{mADO} - 0.045 mM, K_{mHcy} - 0.05 mM.

Кінетику реакції, що каталізується SAHH2 описували кінетичним рівнянням першого порядку:

$$v_{SAHH2} = k \cdot SAH, \quad k = 0,1 \text{ c}^{-1}.$$

Цитозольний цистеїн є граничною амінокислотою для синтезу GSH, оскільки він має низьку концентрацію порівняно з гліцином та глютаментом. Цитозольний пул цистеїну може поповнюватися за рахунок метіоніну через цикл метіоніну та шлях транссульфурації. Доступність цистеїну та активність GCS є основними детермінантами синтезу GSH. Фермент цистатіонін-β-синтаза (CBS), який каталізує перший крок у процесі транссульфурації, сильно експресується у клітинах печінки, тому печінка є основним виробником глутатіону. Відомості про наявність CBS в еритроцитах відсутні, проте ці клітини також виробляють GSH у великій кількості. Тому ми припускаємо, що CBS присутня в еритроцитах і є певним посередником між циклами глутатіону і метіоніну. Загальний вигляд рівняння взятий з роботи [11].

$$v(CBS) = \frac{V_{\max} \cdot Hcy \cdot Ser}{(K_{mHcy} + Hcy) \cdot (K_{mSer} + Ser)} \cdot \frac{1,086 \cdot (SAM + SAH)^2}{30^2 \cdot (SAM + SAH)^2} \cdot \left(\frac{H_2O_2 + K_i}{ssH_2O_2 + K_i} \right)$$

Другий член рівняння описує активацію CBS SAM і SAH. Взято з [54].

Останній член рівняння представляє активацію CBS окислювальним стресом. ssH_2O_2 = 0,001mM, K_a = 0,095 mM- константа активації.

Реакцію перетворення цистатіоніну у цистеїн, що каталізується цистатіонін-γ-ліазою, описували кінетичним рівнянням Міхаеліса-Ментен. Параметри рівняння: V_{\max} = 1,5 mM/h, K_m = 0,5 mM.

Окисний стрес моделювали за рахунок збільшення концентрації H_2O_2 у клітині. Чутливість потоків моделі до змін концентрацій метіоніну та H_2O_2 тестували за допомогою процедури «Parameter Scan».

Результати. Тестування моделі

Оксидативний стрес відповідно до моделі, проявляється у вигляді підвищення концентрації внутрішньоклітинного (тобто в цитозолі еритроцитів) перекису водню, одного з найпоширеніших окисників, з інтервалом концентрацій від 0.001 до 10 mM.

Метіонін у моделі є не тільки залученим в процеси продукування нуклеотидів, але й одним із важливих посередників для механізмів захисту від окисників, тобто елементом антиоксидантної системи захисту, про що також є відомості [15].

В ході розрахунків показано, що збільшення концентрації метіоніну у плазмі крові призводить до посилення його поглинання еритроцитами, залучення до процесів метилювання, продукування нуклеотидів, гомоцистеїну та синтезу глутатіону. Таким чином, метіонін може бути одним із важливих посередників для механізмів захисту від надлишкової кількості H_2O_2 . При захисті проти АФК (активних форм кисню), глутатіон, є основним захисним метаболітом, і тому починає активно синтезуватися в однойменному циклі. Для цього потрібен цистеїн, який може надходити ззовні, але у випадку його нестачі він може отримуватися за посередництвом ферменту CBS із гомоцистеїну.

Показано, що при збільшенні окисного навантаження посилюється попит на метіонін, що дозволяє відрегулювати співвідношення SAM/SAH у клітині. За результатами моделювання, надходження метіоніну до еритроцитів дозволяє підтримувати на сталому рівні SAM/SAH, рівень гомоцистеїну і глутатіону, потоки через ферменти метіонінового циклу та циклу глутатіону. При високому окисному навантаженні (концентрація $\text{H}_2\text{O}_2 > 1\text{mM}$) відбувається інактивація ферментів, зокрема метіонінсинтази, що сприяє росту гомоцистеїну в клітині і посиленню транспортування останнього назовні (рис. 2). Гомоцистеїн може стати джерелом утворення токсичних продуктів. За цих умов еритроцити посилено виробляють гіпоксантин, який виводиться з клітин назовні і не переробляється внутрішньоклітинно. Інтенсивний потік гіпоксантину може бути шкідливим, так як його рівні вище порогового значення 100 мкМ можуть бути достатніми для ініціації окислювального стресу в плазмі крові.

Також цикл метіоніну використовується для ініціації аденілатного циклу, який потрібен для синтезу нуклеотидів.

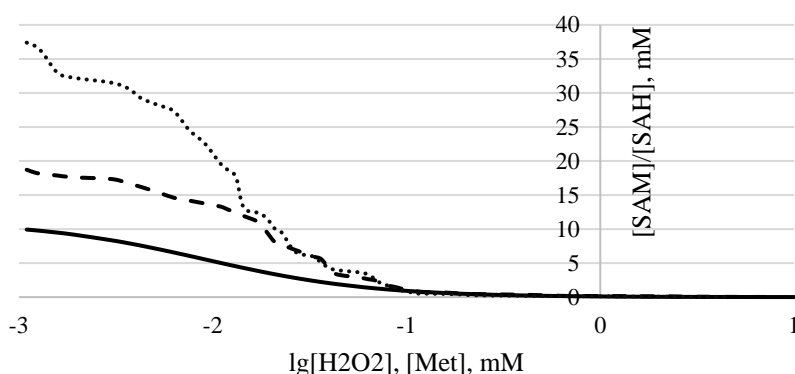

Рис. 2 – Залежність SAM до SAH від одночасної зміни концентрацій перекису водню (H_2O_2), перерахованої на десятковий логарифм та метіоніну (Met) в концентраціях 0.03, 0.06 та 0.09 мМ. — $[\text{Met}] = 0.03 \text{ мМ}$, - - - $[\text{Met}] = 0.06 \text{ мМ}$, ... $[\text{Met}] = 0.09 \text{ мМ}$.

Висновки

1. Представлена в роботі математична модель є удосконаленням ранніх досліджень інших науковців. Побудована на базі різних свідчень про стаціонарні концентрації тих чи інших метаболітів, кінетичних характеристиках і рівняннях процесів, які ми аналізували та інших досліджень, які описувалися в ході роботи.

2. Модель доводить ймовірну можливість функціонування в еритроцитарній метаболічній мережі маловивчених процесів за участю метіоніну, гомоцистеїну, фолатів, SAM, SAH та інших метаболітів.

3. Таким чином встановлено, що цикл метіоніну гіпотетично може бути пов'язаний із синтезом глутатіону за посередництвом ферменту CBS.

4. Тестування моделі показало, що заведені реакції можуть працювати досить злагоджено. Однак, висновки та припущення потребують більш вагомих доказів — експериментального підтвердження.

Аннотация. В данном исследовании представлена информация о биохимических процессах, которые происходят в пределах зрелого эритроцита. Цель работы заключалась в разработке математической

метаболической модели эритроцитов, которая бы включала малоизученные метаболические пути: гомоцистеина, метионина, фолатов, при этом полностью учитывала все известные особенности биохимического состава эритроцитов. Разработанная метаболическая математическая модель состоит из трех циклов: цикла метаболизма адениновых нуклеотидов, цикла синтеза глутатиона и цикл метионина на основе точных кинетических уравнений в программе COPASI. С помощью моделирования исследовано влияние метионина и окислительной нагрузки на распределение метаболических потоков в эритроцитах.

Ключевые слова: эритроциты, метионин, гомоцистеин, модель, SAM.

Abstract. This study provides information about biochemical processes in the mature erythrocyte. The aim of the work was to develop a mathematical metabolic model of erythrocytes, which would include little-studied metabolic pathways: homocysteine, methionine, folate, while fully taking into account all known features of the biochemical composition of erythrocytes. The developed metabolic mathematical model consists of three cycles: the cycle of adenine nucleotide metabolism, the cycle of glutathione synthesis and the cycle of methionine based on exact kinetic equations in the COPASI program. The effect of methionine and oxidative stress on the distribution of metabolic flows in erythrocytes was studied using simulations.

Key words: erythrocytes, methionine, homocysteine, model, SAM.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Wijk R., Solinge W. W. The energy-less red blood cell is lost: erythrocyte enzyme abnormalities of glycolysis. *Blood*. 2005. №106(13). P. 4034–4042.
2. Bakhtiari N., Hosseinkhani S., Larijani B., Mohajeri-Tehrani M. R., Fallah A. Red blood cell ATP/ADP & nitric oxide: The best vasodilators in diabetic patients. *Journal of diabetes and metabolic disorders*. 2012. №11(1). P. 9.
3. Franco R., Navarro G., & Martínez-Pinilla E. Antioxidant Defense Mechanisms in Erythrocytes and in the Central Nervous System. *Antioxidants (Basel, Switzerland)*. 2019. №8(2). P.46.
4. Ku Youn Baik, Yoon Ho Huh, Yong Hee Kim, Jeongho Kim, Min Su Kim, Hun-Kuk Park, Eun Ha Choi, Byoungchoo Park, The Role of Free Radicals in Hemolytic Toxicity Induced by Atmospheric-Pressure Plasma Jet. *Oxidative Medicine and Cellular Longevity*. vol. 2017. P.11. Article ID 1289041.
5. Schuster S., Kenanov D. Adenine and adenosine salvage pathways in erythrocytes and the role of S-adenosylhomocysteine hydrolase A theoretical study using elementary flux modes. *FEBS Journal*. 2005. № 272. P. 5278–5290.
6. Kinoshita A., Tsukada K., Soga T., Hishiki T., Ueno Y., Nakayama Y., Tomita M., Suematsu M. Roles of hemoglobin Allosterity in hypoxia-induced metabolic alterations in erythrocytes: simulation and its verification by metabolome analysis. *J Biol Chem*. 2007. №282, (14). P.10731–10741.
7. Joshi A, Palsson B. O. Metabolic dynamics in the human red cell. Part III--Metabolic reaction rates. *J Theor Biol*. 1990. № 142(1). P.41–68.
8. Ataullakhanov F. I. A possible role of adenylate metabolism in human erythrocytes: Simple mathematical model. F. I. Ataullakhanov, S. V. Komarova, V. M. Vitvitsky. *J. Theor. Biol*. 1996. № 179. P. 75–86.
9. Ataullakhanov F. I., Komarova S. V., Martinov M. V., Vitvitsky V. M. A possible role of adenylate metabolism in human erythrocytes. 2. Adenylate metabolism is able to improve the erythrocyte volume stabilization. *J. Theor. Biol*. 1996. № 183. P. 307–316.
10. Raftos J. E., Whillier S., Kuchel P. W. Glutathione synthesis and turnover in the human erythrocyte: alignment of a model based on detailed enzyme kinetics with experimental data. *The Journal of biological chemistry*. 2010. № 285(31). P. 23557–23567.
11. Ng C. F., Schafer F. Q., Buettner G. R., Rodgers V. G. The rate of cellular hydrogen peroxide removal shows dependency on GSH: Mathematical insight into in vivo H₂O₂ and GPx concentrations. *Free Radical Research*. 2007. № 41(11). P.1201–1211.
12. Holzhütter H. G. The principle of flux minimization and its application to estimate stationary fluxes in metabolic networks. *Eur. J. Biochem*. 2004. № 271. P. 2905–2922.
13. Mendes P., Hoops S., Sahle S., Gauges R., Dada J., Kummer U. Computational modeling of biochemical networks using COPASI. *Methods in Molecular Biology, Systems Biology*. 2009. № 500. P. 17–59.
14. Reed M. C., Thomas R. L., Pavisic J., James S. J., Ulrich C. M., Nijhout H. F. A mathematical model of glutathione metabolism. *Theoretical biology & medical modelling*. 2008. P. 5–8.
15. Ekegren T., Askmark H., Aquilonius S.M., Gomes-Trolin C. Methionine adenosyltransferase activity in erythrocytes and spinal cord of patients with sporadic amyotrophic lateral sclerosis. *Exp Neurol*. 1999. № 158(2). P. 422 – 7.
16. Seneviratne C. K., Li T., Khaper N., Singal P. K. Effects of methionine on endogenous antioxidants in the heart. *Am J Physiol*. 1999. №277(6). P. 2124.

УДК 378.016:(005.334:005.332.4)

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Л. А. Безносюк, І. М. Зарішняк

Анотація. У даному дослідженні розглянуто основні загрози, що впливають на підвищення конкурентоспроможності закладу вищої освіти. Серед них ті, що виникають під час розповсюдження рекламних повідомлень у соціальних мережах, зокрема підрив репутації закладу вищої освіти, зниження продуктивності праці, витік інформації, крадіжки паролів і шкідливе програмне забезпечення. Запропоновано шляхи управління захистом інформації на власних сторінках та захисту ділової репутації при розповсюдженні рекламних повідомлень на офіційних сторінках закладу вищої освіти.

Ключові слова: конкурентоспроможність; ризики; соціальні мережі; освітні послуги; система управління.

У процесі еволюції суспільства можна спостерігати активне зростання конкуренції майже у всіх ланках соціально-економічної системи. Не винятком є й сфера освіти. Для забезпечення та збереження конкурентних позицій на ринку освітніх послуг навчальні заклади змушені вдаватись до все нових і нових підходів та маркетингових рішень.

Для досягнення максимальної ефективності освітньої діяльності важливе значення має процес прийняття управлінських рішень пов'язаних з просуванням та підтримкою конкурентних переваг закладу освіти.

На сучасному етапі використання соціальних мереж є не лише засобом комунікації, а й можливістю для просування нових товарів та послуг, створення конкурентоспроможного бренду за допомогою реклами на ринку освітніх послуг. Протягом усього часу, що користувач знаходиться в мережі, він перебуває в зоні інформаційного впливу, що чиниться соціальними мережами, тож не використовувати таку чудову можливість для просування брендів, товарів або послуг було б для підприємств та рекламодавців вкрай необачно [1].

Загалом, діяльність будь-якого підприємства завжди пов'язана з ризиком. Але для втримання та збереження своїх конкурентних позицій на ринку освітніх послуг закладу вищої освіти необхідно регулярно аналізувати та проводити оцінку ризиків, аби мати змогу вчасно виявити загрози та попередити їх.

Використання соціальних мереж, та й взагалі реклами в інтернеті, в процесі підвищення конкурентоспроможності закладу вищої освіти несе певні загрози та ризики, які можна поділити на декілька груп (рис. 1).

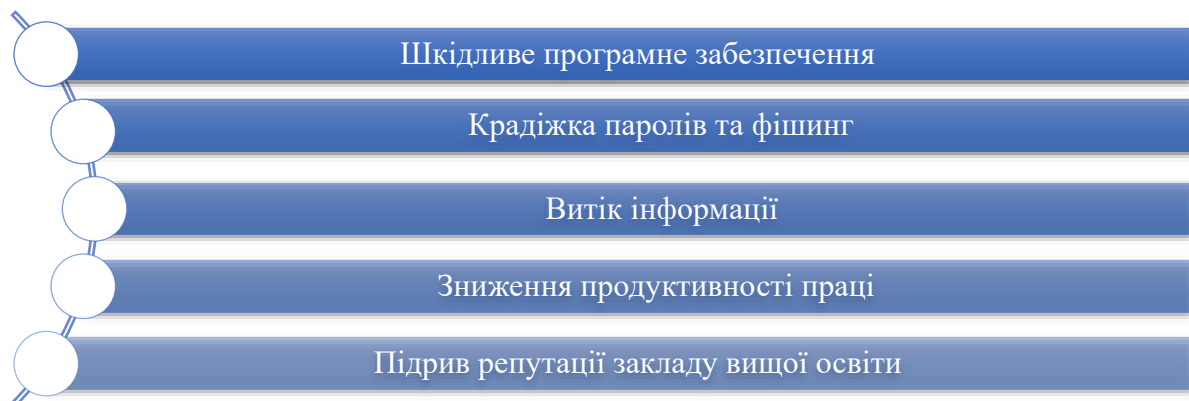

Рис. 1. Загрози, що виникають при роботі в мережі

За даними компанії Sophos, для 40 % власників ПК джерелом шкідливого ПЗ стали сайти підтримки соціальних мереж. А дослідження «Індекс ризику соціальних мереж для підприємств малого і середнього бізнесу» компанії Panda Security виявили, що 33 % із 315 опитаних у США компаній малого бізнесу відчули вплив що найменше одного шкідливого програмного продукту із соціальних мереж [2].

Проблемою сайтів багатьох соціальних мереж зокрема є те, що їх параметри встановлені за замовчуванням і тому роблять користувачів уразливими. Ті, у кого недостатньо знань у сфері інформаційної безпеки, можуть і не підозрювати про необхідність зміни налаштувань з метою власного захисту. Для захисту від описаних Web-атак при використанні мережі для просування закладу вищої освіти необхідно використовувати такі традиційні засоби, як анти віруси, що вміють працювати у режимі реального часу, блокуючи завантаження шкідливих кодів [3].

Ще однією насущною проблемою є крадіжка паролів і фішинг (вид шахрайства, метою якого є вилучення особистих даних у користувачів мережі, шляхом обману, шахрайських дій). При реєстрації та створенні сторінки у будь-якій соціальній мережі для ідентифікації необхідно обов'язково використовувати паролі. Щоб їх отримати, зловмисники використовують фішинг, підставні сайти, соціальну інженерію, фальшиві розсилки та інші методи. А знаючи пароль, можна від чужого імені, наприклад, розсилати рекламу – носія шкідливого ПЗ і робити інші недозволені речі.

Для закладу вищої освіти, що застосовує соціальну мережу для просування своїх товарів та послуг, крадіжка паролів є великим ризиком, що, в свою чергу, може призвести до фатальних наслідків та втрати власних конкурентних позицій. Захистом від описаних небезпек є дотримання усіх стандартних правил стосовно паролів (використання різного регістру, застосування літер та цифр, використання спеціальних символів тощо), зокрема, періодична заміна паролю; використання інтегрованих антивірусних програм тощо [3].

Також соціальні мережі можуть використовуватися для підриву репутації закладу вищої освіти. Таку цілеспрямовану атаку можуть провести власні працівники вишу, незадоволені керівництвом, конкуренти тощо. Підірвати не стільки інформаційну безпеку вишу, скільки економічну, може компрометуюча поведінка працівників у соцмережах: приголомшуючі публікації, грубі репліки, особисті переписки тощо.

Але, щоб не втрапити у халепу, керівництву закладу вищої освіти, необхідно вживати заходи щодо захисту інформації на власних сторінках та захисту ділової репутації в соціальних мережах та й взагалі в мережі (рис. 2).

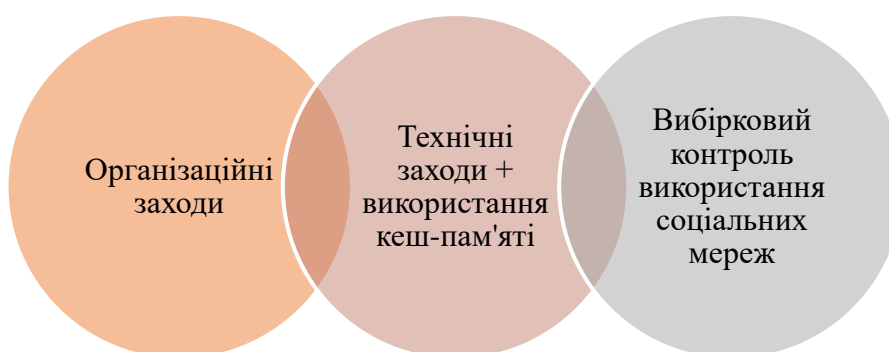

Рис. 2. Управління захистом інформації при роботі в соціальних мережах

До організаційних заходів захисту інформації при роботі у соціальних мережах можна віднести різноманітні тренінги, семінари, що проводяться з метою підвищення знань з інформаційної безпеки для студентів, співробітників та професорсько-викладацького складу. У процесі навчання необхідно наочно демонструвати, відтворюючи на прикладі загрозливі ситуації та шляхи протидії, уникнення та попередження негативного досвіду при роботі в мережі.

Технічні засоби – комплексні засоби моніторингу, аналізу і фільтрації вхідного і вихідного трафіку на рівні шлюзів. Використання сучасних технологій та аналіз у режимі реального часу дасть можливість переглядати окремі з'єднання і виявляти чинники ризику, забезпечуючи тим самим своєчасний захист діяльності працівників вишу у соціальних мережах, зокрема і в мережі Інтернет загалом [3].

Також для більш ефективної роботи та зниження впливу соціальних мереж на пропускну спроможність інтернет-каналу необхідно здійснювати кешування на сервері, тобто тимчасово зберігати відносно статичні дані в кеші і використовувати ці дані з кешу, коли для цього буде необхідність, що дозволить економити час для генерації інших даних. Це дасть змогу швидше реагувати на повідомлення потенційних клієнтів, що в свою чергу полегшить комунікацію з цільовою аудиторією, підвищить зацікавленість до розповсюджуваної інформації та покращить позиції вишу на конкурентному ринку.

Але тільки вміле поєднання організаційних заходів та технічних засобів може призвести до успішної та безпечної роботи. Адже набуті знання і навички роботи в мережі та їх практичне застосування за допомогою сучасних інформаційних технологій призведе до убезпечення власних конкурентних переваг від зловмисних намірів та сприятиме створенню якісного контенту, що, в свою чергу, призведе до зростання зацікавленості до пропонованих пропозицій та підвищення конкурентоспроможності вишу на ринку освітніх послуг.

Щодо вибіркового контролю за використанням соціальних мереж, то керівник, як адміністратор сторінки, у тій чи іншій соціальній мережі має доступ до перегляду повідомлень, що надійшли або були надіслані з корпоративної сторінки. Тому він може з легкістю впевнитись в тому, що працівники не порушують умов конфіденційності корпоративної інформації та не підривають імідж закладу вищої освіти [3, 4].

Також, ще одним дискусійним питанням є те, що деякі роботодавці забороняють своїм підлеглим під час робочого часу користуватися соціальним мережами. З одного боку, дане рішення є правильним, адже працівники будуть більш сумлінніше виконувати свої обов'язки та не відволікатись на розваги та обмін особистими повідомленнями з друзями, родичами у соціальних мережах, що в свою чергу знижує продуктивність праці та виникають ризики витоку корпоративної інформації.

Але з іншого боку, завдяки соціальним мережам співробітники будь-якого вишу можуть проводити активні дії щодо розповсюдження реклами про діяльність закладу вищої освіти на власних сторінках. Здійснювати це можна шляхом репосту інформаційних публікацій із корпоративних сторінок вишу на свої власні, що в свою чергу призведе до охоплення більшого кола користувачів мережі, збільшить число зацікавлених та сприятиме підвищенню конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг.

Висновки. Отже, соціальні мережі – це потужний інструмент для просування товарів та послуг закладів вищої освіти. Завдяки їм ми можемо не тільки розширити коло клієнтів, надаючи їм цікаві пропозиції в мережі, а й підвищити власну конкурентоспроможність на ринку освітніх послуг. Але без вживання необхідних заходів щодо забезпечення безпеки корпоративної інформації, власного іміджу та позицій на ринку, ця справа може зазнати краху. Управління захистом інформації при роботі в соціальних мережах передбачає застосування організаційних, технічних та контролюючих засобів запобігання та протидії виникненню ризиків та загроз при роботі в мережі, а саме проведення інструктажів для працівників вишу, щодо інформаційної безпеки при роботі в мережі, використання новітніх інформаційних технологій для захисту інформації розповсюдженої за допомогою каналів комунікації, впровадження контролюючих дій, стосовно діяльності в соціальних мережах та забезпечення ефективною та швидкою роботи шляхом кешування аби швидше реагувати на потенційних запиту клієнтів. Тому працівникам, що відповідають за наповнення сторінок в соціальних мережах і фахівцям служби безпеки вишу, необхідно ретельно освоїти і ефективно застосовувати основні засоби та заходи безпеки управління діяльністю при роботі в мережі.

Аннотация. В данном исследовании рассмотрены основные угрозы, влияющие на повышение конкурентоспособности учреждения высшего образования. Среди них те, что возникают во время распространения рекламных сообщений в социальных сетях, в частности подрыв репутации учреждения высшего образования, снижение производительности труда, утечка информации, кражи паролей и вредоносное программное обеспечение. Предложены пути управления защитой информации на собственных страницах и защиты деловой репутации при распространении рекламных сообщений на официальных страницах учреждения высшего образования.

Ключевые слова. Конкурентоспособность; риски; социальные сети; образовательные услуги; система управления.

Abstract. This study examines the main threats to improving the competitiveness of higher education. These include social media advertising, including undermining the reputation of higher education institutions, declining productivity, information leakage, password theft, and malware. Ways to manage the protection of information on its own pages and the protection of business reputation in the distribution of advertising messages on the official pages of higher education institutions.

Keywords. Competitiveness; risks; social networks; educational services; management system.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Беленький П. Ю. Дослідження проблем конкурентоспроможності. *Вісник НАН України*. 2007. № 5. С. 9–18.
2. Риск социальных сетей для малого бизнеса. URL: http://web-by.com/social_nets/.
3. Кухарська Н. П., Кухарський В. М. Вплив соціальних мереж на корпоративну, інформаційну та економічну безпеку. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2012. № 741 : Автоматика, вимірювання та керування. С. 214–217.
4. Радзінкова М. Ю. Соціальні мережі як засіб системи маркетингових комунікацій сучасних підприємств. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука» Серія: «Економічні науки»*. 2018. № 7 (15). С. 69–74.

УДК 316.28

АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ МОДЕЛЕЙ КОМУНІКАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Т. С. Калініченко, К. С. Безгін

Анотация. У даному дослідженні надано інформацію про особливості моделей комунікаційних процесів. Наведено визначення ключових характеристик і змісту дефініції «комунікацій» різними авторами. У роботі представлено аналіз різновидів лінійних та нелінійних моделей комунікаційного процесу. У ході дослідження виявлено основні переваги та недоліки цих моделей. Запропоновано для дослідження комунікацій та побудови моделей комунікаційного процесу використовувати синтез методів штучного інтелекту та досліджень поведінки суб'єктів установи.

Ключові слова: комунікація, комунікаційні процеси, лінійні моделі комунікаційних процесів, нелінійні моделі комунікаційних процесів.

Вступ. В сучасних умовах невизначеності для сталого розвитку такої некомерційної установи як Донецький національний університет імені Василя Стуса необхідний пошук нових джерел підвищення ефективності діяльності. З огляду на вищезазначений статус некомерційної організації особливу роль може зіграти поліпшення таких нематеріальних факторів, як комунікаційні процеси установи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематиці комунікаційних процесів на підприємствах присвячено праці багатьох вітчизняних науковців, таких як А. В. Боднар [1], В. А. Панченко [2], З. І. Єрмакова [3], Ю. В. Міронова, О. О. Кагляк, О. В. Пітик [4]. Проте слід зазначити, що кількість публікацій, присвячених тематиці комунікацій значно більша, ніж комунікаційних процесів, що надає актуальності даному дослідженню.

Метою статті є дослідження теоретичних основ моделювання комунікаційних процесів.

Результати. Задля кращого розуміння тематики дослідження проведемо аналіз визначень дефініції «комунікація» у таблиці нижче.

Таблиця 1

Визначення ключових характеристик і змісту комунікацій [5–12]

Автор	Ключова характеристика	Зміст комунікації
Мескон М.	складний процес	інформація, ідея
Мільнер Б.	процес	інформація
Співак В.	процес діяльності, спілкування, і шляхи сполучення	інформація
Смирнов Е.	явище, процес	відносини
Лафта Дж.	процес	інформація
Хміль Ф.	обмін	інформація
Примак Т.	зв'язок	інформація, емоції
Яловега Н.	комплекс заходів	відносини

Таким чином, більшість авторів розглядають комунікацію як взаємодію, в основі якої лежить інформація, інтереси, мотиви і цінності людей. Аналізуючи вищесказане, стає очевидно, що не можна розглядати комунікацію лише як інформаційний процес через те, що цей підхід не відображає соціальну природу даного явища.

У дослідженні «Інформаційна епоха» М. Кастельс приділив особливу увагу тому, що комунікаційні процеси є основою управління, тому що з одного боку, спирається на вже існуючі та сформовані форми комунікації, а з іншого - формує комунікації, які полегшують як спільну діяльність, так і саме управління [13].

Моделі комунікаційних процесів створюються для опису, перетворення і структурування інформації, вони будуються відповідно до досліджуваних комунікативних процесів. Моделі комунікаційних процесів можна розділити на лінійні, або механістичні, і нелінійні.

Однією з перших було розроблено лінійну модель Ласуелла у 1948 році. У таблиці 2 відображено структуру цієї моделі.

Таблиця 2

Модель комунікаційного процесу Г. Ласуелла [14]

Хто?	Що повідомлює?	По якому каналу?	Кому?	З яким ефектом?
комунікатор	повідомлення	канал	одержувач	ефект
аналіз управління	аналіз змісту	аналіз засобів і каналів	аналіз аудиторії	аналіз результатів

Відповідно до формули Г. Ласуелла, що відбиває структуру комунікативного процесу, акт комунікації розглядається в міру відповіді на питання: ХТО – ЩО повідомляє – за яким КАНАЛОМ – КОМУ – з яким ефектом. У 1968 р вчений розширив версію своєї моделі, поставивши питання, що допомагають вивчити комунікативний процес: хто, з яким наміром, в якій ситуації, з якими ресурсами, використовуючи яку стратегію.

Перевагою даної моделі є те, що вона представляє розгорнутий план комунікативної дії. Недолік моделі полягає в її монологічності, оскільки вона не передбачає зворотнього зв'язку. Модель спирається на біхевіористичний підхід до комунікації як прямого впливу повідомлень комунікатора на адресата, оскільки він розглядається лише як об'єкт, що реагує на отриману інформацію.

Лінійна модель (шумова) Шеннона-Уївера розроблена в 1949 р. в математичній теорії зв'язку інженером К. Е. Шенноном для опису комунікаційного процесу на основі засобів телефонного зв'язку. У. Уївер поширив цю модель на всі види комунікації, додавши в схему шум, який розуміється як будь-яка перешкода комунікації [15].

Модель комунікаційного процесу К. Шеннона складається з п'ятих елементів: джерело інформації; передавач; канал передачі; приймач; остаточна мета. Представлена модель зазнала змін, щоб відповідати іншим областям дослідження. Перетворена модель

включає шість компонентів: джерело, пристрій кодування, повідомлення, канал, декодер і приймач. Спрощена модель комунікації представлена на рисунку 1.

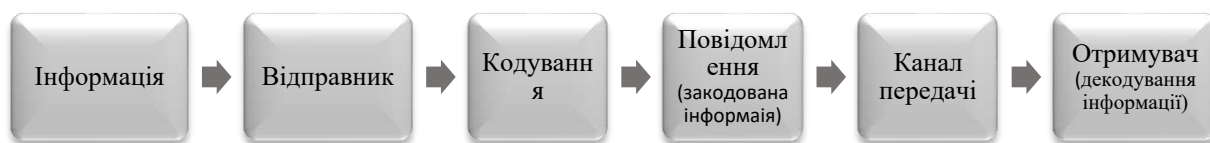

Рис. 1 Модель комунікаційного процесу Шеннона-Уівера

В рамках даної моделі обмін інформацією починається з формулювання ідеї або вибору інформації, яка потребує відправлення. Відправник вибирає значущу ідею, яка стає предметом обміну. Попередньо відправник повинен за допомогою символів закодувати свою думку, перетворивши її в повідомлення. Наступним кроком є вибір каналу передачі, відповідно до типу символів кодування. У разі невідповідності каналу ідеї ефективність обміну різко знижується. Завершальний етап комунікації – це декодування повідомлення, переклад закодованих думок відправника в інформацію для одержувача. Якщо символи, обрані відправником, мають той самий сенс і для одержувача, то комунікацію можна вважати успішною. З точки зору керівника, обмін інформацією слід вважати ефективним, якщо одержувач продемонстрував розуміння ідеї, в результаті чого отримано очікувану реакцію.

Перевагою лінійної моделі є те, що з її появою виникло уявлення про швидкість і кількість інформації, що передається. На основі цієї моделі розроблялися теорії комунікації в техніці та суспільстві (кінець 60-х – початок 70-х рр.), Згідно з якими комунікація розглядалася як діяльність, спрямована на підготовку, передачу і збереження інформації в рамках різних організаційних структур.

Обмеження моделі полягають у тому, що вона абстрагується від змісту (сенсу) переданої інформації, зосереджуючись переважно на її кількості. В силу її механістичності відображає технічні способи комунікації. Людина включена в модель лише як джерело / приймач інформації. Крім того, комунікативний процес розглядається як лінійний (односпрямований), де відсутній зворотний зв'язок.

У 1954 р. вчені з США В. Шрамм і Ч. Осгуд запропонували циркулярну (замкнуту), збалансовану модель комунікаційного процесу, в якій відправник і одержувач інформації виступають рівноправними партнерами [16]. Велике значення надається зворотному зв'язку (т.т. Feedback) між ними, що врівноважує прямий зв'язок: кодування – повідомлення – декодування - інтерпретація – кодування – повідомлення – декодування – інтерпретація (рисунк 2).

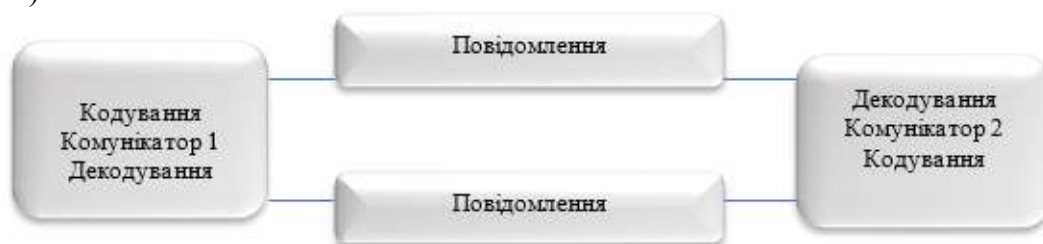

Рис. 2 Модель комунікаційного процесу Шрамма-Осгуда

Перевагою даної моделі є те, що вона може саморегулюватися за рахунок зворотного зв'язку.

Недоліком є те, що ця модель створює помилкову ілюзію «рівноправності» сторін у процесі комунікації.

Лінійні моделі спрощують розуміння послідовності подій. Однак в реальності комунікація являє собою складну багаторівневу систему в тому числі і через те, що дії суб'єктів, які обмінюються інформацією, не завжди є логічними і послідовними. Або інформація,

створена в одному місці, а через певний час приймається в іншому місці одержувачем, як, наприклад, це відбувається при обміні повідомленнями за допомогою технічних засобів. Лінійні моделі в більшості випадках не відображають реальний стан системи. На практиці часто відбувається не просто послідовний обмін інформацією, а протікають більш складні процеси, що залучають до своєї структури не тільки людей, а їх думки, почуття, відносини, соціальний досвід, емоційно-психічний стан тощо. Інакше кажучи, між комунікантами існує актуальна соціальна ситуація.

Найбільш поширена нелінійна модель комунікації розроблена Теодором Ньюкомбом [17]. Ця модель має назву інтеракціоністська (соціально-психологічна). Автор запропонував враховувати як відносини, які складаються між індивідами, що спілкуються, так і ті, які звернені до об'єкта розмови (мови). Вчений виходив з того, що загальною тенденцією в комунікації є прагнення до симетрії. Якщо обидва контактуючих зорієнтовані один до одного позитивно, то вони будуть прагнути до збігу своїх поглядів на розглянуту ситуацію. При негативному відношенні один до одного не буде збігатися і ставлення до ситуації, що розглядається (рисунок 3).

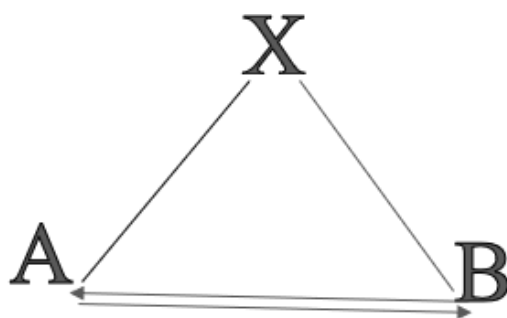

Рис. 3 Модель комунікаційного процесу Ньюкомба

Однією з найбільш релевантних моделей комунікаційного процесу можна вважати модель Уестлі і Макліна [18]. Концептуальна модель комунікативних досліджень Уестлі і Макліна була створена з метою впорядкування існуючих результатів досліджень і спрощення їх використання. У даній моделі автори спробували встановити, яким чином за допомогою комунікації може бути задоволена потреба соціального суб'єкта в орієнтації щодо деякого об'єкта в умовах різної інформаційної доступності останнього.

Дана модель описує як міжособистісну, так і масову комунікацію, розкриває функціональну роль мас-медіа в забезпеченні потреби реципієнта (аудиторії) в інформації (рисунок 4).

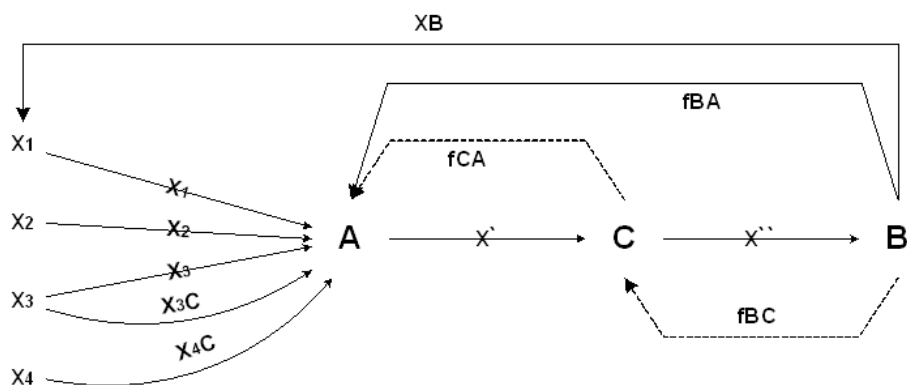

Рис. 4 Модель комунікаційного процесу Уестлі-Макліна

На рисунку 4 виокремлено наступні елементи:

- X – довільний об'єкт або подія соціального життя, з приводу якого відбувається процес комунікації з використанням засобів масової комунікації.

- А – джерело, «пропагандист» певних ідей і позицій, що цілеспрямовано прагне повідомити щось публіці щодо Х.

- З – засоби масової інформації або окремі люди, що відносяться до них. Мається на увазі, що С служить агентом потреб як А, так і В і приводить їх у відповідність, замикаючи А і В у dokonаний комунікативну ситуацію.

- В – аудиторія. Може являти собою як окремих індивідів, групи людей, так і цілі соціальні системи, що володіють потребами в інформації, орієнтації в навколишньому світі і т. п.

- Х' – вибір, зроблений комунікатором (С) для доступу до каналу, а Х'' – це повідомлення, модифіковане засобами масової комунікації для передачі аудиторії.

- fBA – зворотній зв'язок від аудиторії (В) до джерела інформації і впливу (А), загальний ефект, отриманий від dokonаного комунікативного впливу. Наприклад, голос виборця, поданий за політичну партію або придбання товару покупцем.

- fBC – зворотній зв'язок від аудиторії (В) до організатора і посередника інформаційного впливу. Це може бути як безпосередній контакт - «листи до редакції», телефонні дзвінки в студію і т.п., так і дослідження аудиторії.

- fCA – зворотній зв'язок від комунікатора до «пропагандиста», може стимулювати, змінювати або відхиляти спробу цілеспрямованої комунікації від А.

- ХЗС і т. д. – спостереження за подіями Х безпосередньо комунікативної організацією, наприклад, для свідка звіт репортера.

- ХВ - спостереження за подіями Х безпосередньо аудиторією.

Головна перевага моделі – у вигідному поєднанні широких можливостей опису найбільш складних комунікативних ситуацій і збереження простоти і взаємозв'язку елементарної тріади взаємин двох суб'єктів по відношенню до зовнішнього об'єкту.

Модель демонструє саморегулюючий характер системи, що є результатом передбачуваних варіацій С-ролей. Конкуренція джерел інформації повинна забезпечувати задоволення аудиторії в релевантних повідомленнях.

Незважаючи на всю практичну та теоретичну цінність згаданої моделі, залишаються також і деякі проблеми. Перш за все, з моменту своєї появи вона передбачала, що система взаємин буде саморегулюючою і взаємовигідною для всіх її учасників, збалансує інтереси і комунікатора, і реципієнта, дасть їм свободу дій. Насправді ж, взаємини трьох головних учасників рідко бувають збалансованими і проявляються не тільки на рівні комунікації.

Другий важливий недолік полягає в тому, що модель перебільшено підкреслює ступінь інтеграції процесу масової комунікації. Насправді, кожен учасник може мати за мету те, що дуже мало співвідноситься з цілями інших учасників.

По-третє, модель передбачає обов'язкову незалежність комунікатора від суспільства.

Висновки. Отже, на підставі аналізу лінійних та нелінійних моделей комунікаційного процесу можна зробити наступні висновки. По-перше, нелінійні моделі виникли внаслідок еволюції лінійних моделей, а перехідною фазою між ними можна вважати розробку циркулярної моделі. По-друге, жодна з перелічених моделей не є ідеальною через значну кількість факторів, що залишаються за межами побудови моделей. Саме тому створення нових типів моделей комунікаційних процесів за допомогою методів штучного інтелекту, теорій ігор, нейронних мереж та інших провідних технологій слід вважати перспективним вектором подальшого розвитку цього напрямку досліджень. У межах некомерційної установи Донецького національного університету актуальним може стати проведення експериментів та тренінгів задля виявлення ефективних методів комунікації між викладачами, співробітниками, керівництвом та здобувачами всіх рівнів освіти.

Аннотація. В данном исследовании представлено информацию об особенностях моделей коммуникационных процессов. Приведено определение ключевых характеристик и содержания дефиниции «коммуникаций» разными авторами. В работе содержится анализ разновидностей линейных и нелинейных моделей коммуникационного процесса. В ходе исследования выявлено основные преимущества и недостатки этих моделей. Предложено для исследования коммуникаций и построения моделей коммуникационного

процесса использовать синтез методов искусственного интеллекта и исследований поведения объектов организации.

Ключевые слова: коммуникация, коммуникационные процессы, линейные модели коммуникационных процессов, нелинейные модели коммуникационных процессов.

Abstract. This study provides information about the features of models of communication processes. The definition of key characteristics and content of the definition of "communications" by different authors is given. The paper presents an analysis of the types of linear and nonlinear models of the communication process. The study identified the main advantages and disadvantages of these models. It is proposed to use the synthesis of artificial intelligence methods and research of the behavior of the subjects of the institution to study communications and build models of the communication process.

Key words: communication, communication processes, linear models of communication processes, nonlinear models of communication processes.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Боднар А. В. Информация и коммуникации в управлении предприятием. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2011, № 3 (2). С. 219–227.
2. Панченко В. А. Комунікаційні процеси в ефективному управлінні персоналом. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2016. № 30. С. 147–154.
3. Ермакова З. І. Комунікаційні процеси в суспільстві. *Вісник післядипломної освіти*. 2011. № 4. С. 43–51.
4. Міронова Ю. В., Кагляк О. О., Пітик О. В. Науково-теоретичні основи дослідження маркетингових комунікаційних процесів на підприємстві. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2016. №–1. С. 207–214.
5. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. М.: Дело, 1999. 800 с.
6. Мильнер Б. З. Теория организации: Учебник. М. : Инфора-М, 2006. 720 с.
7. Спивак В. А. Современные бизнес-коммуникации. СПб. : Питер, 2002. 447 с.
8. Смирнов Э. А. Теория организации : учебное пособие. М.:ИНФРА-М, 2003. 548 с.
9. Лафта Дж. К. Менеджмент : учеб. Пособие. М. : ТК Велби, 2005. 592 с.
10. Хміль Ф. І. Менеджмент. К. : Вища школа, 1995. 351 с.
11. Примак Т. О. Маркетингові комунікації в системі управління ринковою діяльністю підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. доктора екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами». К., 2004. 26 с.
12. Яловега Н. І. Принципи застосування основних комунікаційних інструментів у діяльності підприємств споживчої кооперації. URL: http://www.rusnauka.com/19_NNM_2007/Economics/23199.doc.htm .
13. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура М. : ГУ ВШЭ, 2000. 272 с.
14. Lasswell H. D. (1948) The structure and function of communication in society. In: L. Bryson (ed.) The Communication of Ideas. New York: Harper, pp. 37–51.
15. Shannon, Claude E., Warren Weaver, and Norbert Wiener. The mathematical theory of communication. *Physics Today*. 1950. 3.9: 31.
16. Schramm W. *How communication works*. 1954. 3–26.
17. Newcomb T. M. An approach to the study of communicative acts. *Psychological review*. 1953. 60(6), 393.
18. Westley B. H., & MacLean Jr, M. S. A conceptual model for communications research. *Journalism Quarterly*. 1957.34(1), 31-38.

Наукове видання

ВІСНИК

**СТУДЕНТСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ДОНЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА**

ВИПУСК 13

ТОМ 2

Підписано до друку 01.11.2021 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Друк – цифровий. Умовн. друк. арк. 20,52
Тираж 100 прим. Зам. № 66

Донецький національний університет імені Василя Стуса,
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру
серія ДК № 5945 від 15.01.2018 р.